

ISSN2548-088X



**Bilecik Şeyh Edebali
Üniversitesi**

**Sosyal Bilimler Enstitüsü
Dergisi**

**Journal of
Social Sciences Institute**



BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
Journal of Social Sciences Institute

Cilt /Volume : 4
Sayı / Issue : 1
Haziran / June: 2019

ISSN:2548-088X

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü adına

Sahibi /Owner

Doç. Dr. Tolga TORUN

Editör Kurulu /Editors

Dr. Öğr. Üyesi Selma GÖKTÜRK ÇETİNKAYA – Editör / *Editor*
Arş. Gör. Betül KURTVURAN – Editör Yardımcısı / *Assistant Editor*
Arş. Gör. Kadriye TOPAL- Editör Yardımcısı / *Assistant Editor*

Alan Editörleri

Dr. Öğr. Üyesi Cihan YEMİŞÇİ
Dr. Öğr. Üyesi Deniz SARI
Dr. Öğr. Üyesi Muhammed BENLİ
Dr. Öğr. Üyesi MUSTAFA ARI
Dr. Öğr. Üyesi Yavuz CANKARA
Dr. Öğr. Üyesi Zafer BAŞKAYA
Arş.Gör. Burcu OĞUR
Arş.Gör. Şebnem EKERYILMAZ

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof.Dr. Aykut EKİNCİ
Prof. Dr. Gürkan HAŞİT
Prof. Dr. Harun TUNÇEL
Prof. Dr. Ümmühan ASLAN
Doç.Dr. Feride HAYIRSEVER BAŞTÜRK
Doç.Dr. Filiz EKİNCİ
Doç.Dr. Murat ERCAN
Dr. Öğr. Üyesi Deniz SARI

İletişim Adresi / Management Center

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Gülümbe / Merkez / Bilecik

Tel: +90 228 214 11 41

Web: <http://dergipark.gov.tr/bseusbed>

**E-posta: betul.kurtvuran@bilecik.edu.tr –
selma.cetinkaya@bilecik.edu.tr**

Yayın Türü / Frequency

Yılda iki sayı, Uluslararası,
Hakemli *Biannually, International,*
Refreed



BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
Journal of Social Sciences Institute

Cilt //Volume : 4
Sayı / Issue : 1
Haziran / June 2019

ISSN:2548-088X

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 2016 yılında yayın hayatına başlayan ve yılda iki defa (Haziran-Aralık) yayımlanan hakemli bir dergidir. Dergimiz sosyal bilimler alanına dair her türlü makale ve kitap incelemelerine açıktır. Dergimizin tarandığı indeksler; *ResearchBib Academic Resource Index*, *Eurasian Scientific Journal Index*, *Scientific Indexing Service*, *Google Scholar*, *Journal Factor*, *DRJI (Directory of Research Journals Indexing)*, *CiteFactor*, *Infobase Index*, *ISAM*, *Idealonline* ve *SOBIAD*.

Bilecik Şeyh Edebali University Journal of Social Sciences Institute is a refereed journal that published biannually (June - December) since 2016. Our journal is open to all kinds of articles and book reviews on the study of social sciences. Indices; *ResearchBib Academic Resource Index*, *Eurasian Scientific Journal Index*, *Scientific Indexing Service*, *Google Scholar*, *Journal Factor*, *DRJI (Directory of Research Journals Indexing)*, *CiteFactor*, *Infobase Index*, *ISAM*, *Idealonline* and *SOBIAD*.



DANIŞMA KURULU / Advisory Board

- Prof. Dr. Ahmet aycı (Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet Kalender (Konya Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali Murat Yel (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Atabey Kılıç (Erciyes Üniversitesi)
Prof. Dr. Aykut Ekinci (Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi)
Prof. Dr. Canan etin (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Dilek Takımcı (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Erdal Karakaş (Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi)
Prof. Dr. Ertan Efeğil (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Faruk Ataay (Akdeniz Üniversitesi)
Prof. Dr. Fatma Sabiha Kutlar Oğuz (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Fazlı Polat (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Gencay Zavotçu (Kocaeli Üniversitesi)
Prof. Dr. Gnen Dündar (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Gülten GümüŐtekin (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Prof. Dr. Hakan Taş (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Hakkı OdabaŐ (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Harun Demirkaya (Kocaeli Üniversitesi)
Prof. Dr. Harun Tunçel (Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüseyin Şen (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüsnü Ezber Bodur (Kahramanmaraş Stu İmam Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim Halil Tuğluk (Adıyaman Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim Organ (Pamukkale Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmail Hakkı Aksoyak (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Kubilay Aktulum (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Kurtuluş Karamustafa (Erciyes Üniversitesi)
Prof. Dr. Ltfullah Türkmen (UŞak Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Ali akmak (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Cahit Gran (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Saffet Sarıkaya (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehtap zdeğer (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Metin Bozan (Dicle Üniversitesi)
Prof. Dr. Mevldiye Şimşek (Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi)
Prof. Dr. Milay Köktürk (Pamukkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Muhlise CoŐgun geyik (Trakya Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa Koç (Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi)
Prof. Dr. Nurhan Zeynep Tosun (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Selami Sezgin (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Selim zaraslan (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Serpil Aytaç (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Sevda Yapraklı (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Süleyman Değerimen (Mersin Üniversitesi)
Prof. Dr. Tahir Akgemci (Konya Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Turgay Biçer (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Ülkü Eliuz (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Vasfi Haftacı (Kocaeli Üniversitesi)
Prof. Dr. Vedat akır (Konya Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Yaşar Semiz (Konya Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Yusuf Alper (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Yusuf Bayraktutan (Kocaeli Üniversitesi)
Prof. Dr. Zeki Bayramoğlu (Konya Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Ziya AvŐar (Niğe Ömer Halisdemir Üniversitesi)

Bu Sayının Hakemleri

Prof. Dr. Erdal KARAKAŞ	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Prof. Dr. Fatma SUSAR KIRMIZI	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet MEDER	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Erkan ÜYÜMEZ	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Selçuk KENDİRLİ	Hitit Üniversitesi
Prof. Dr. Tahir KODAL	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet Emre ATEŞ	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Bedia KOÇAKOĞLU	Akdeniz Üniversitesi
Doç. Dr. Beyza USTAOĞLU	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Burcu ASLANTAŞ ATEŞ	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Bülent Cercis TANRITANIR	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Cemal ÇETİN	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Cumhur DULGER	Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Engin YURT	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Erdal YILDIZ	Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
Doç. Dr. Erol DURAN	Uşak Üniversitesi
Doç. Dr. Esra İlkey KELOĞLU-İŞLER	Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Eyüp ÇELİK	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Filiz EKİNCİ	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Doç. Dr. Kamil ÇEKEROL	Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Levent ERDOĞAN	Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Mahmut HIZIROĞLU	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Doç. Dr. Meral EROL FİDAN	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Doç. Dr. Muhammet Recep OKUR	Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Murat ULUSKAN	Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa BAŞ	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa Serhan YÜCEL	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Doç. Dr. Ömerül BÖLÜKBAŞI	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Doç. Dr. Pelin VARDARLIER	İstanbul Medipol Üniversitesi
Doç. Dr. Rahmi ÇETİN	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Doç. Dr. Recep ULUCAK	Erciyes Üniversitesi
Doç. Dr. Selda GÜNER	Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Taner BİLGİN	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah TIRGİL	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Anıl ÇELİK	Bartın Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Aslı ERGENEKON ARSLAN	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe OKUYUCU	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe SEZER	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Cemalettin HATİPOĞLU	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Cihat TANIŞ	Ahi Evran Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Cüneyit AKAR	Uşak Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Çağdaş ZARPLI	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Demet Deniz DÜLGER	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Dilara USLU	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Eda ÖZEN	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Eray ACAR	Dumlupınar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Füsün ÇOBAN DÖŞKAYA	Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gökhan BARAL	Sakarya Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Gökhan Murat ÜSTÜNDAĞ Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Görkem ALTINÖRS Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hakan OLGUN Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hülya ÇELİK Sakarya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Kemal KARAMAN Uşak Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Musa Said DÖVEN Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Muzaffer DEMİRBAŞ İnönü Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nur KURBAN TORUN Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Özge DEMİRAL Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Özge KORKMAZ Bayburt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Özüm EĞİLMEZ Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Pınar ÖZDEN CANKARA Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Şirin TUFAN Beykent Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Taner KILIÇ Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Tufan TURAN Sakarya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Volkan MARTTİN Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yasin ACAR Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Ziya BÖLÜKBAŞI Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yüksel OKŞAK Uludağ Üniversitesi
Öğr. Gör. Ahmet KAZGURT Atatürk Üniversitesi
Dr. Arş. Gör. Cevat SÖYLEMEZ Dumlupınar Üniversitesi
Dr. Arş. Gör. Semra DOĞAN Dumlupınar Üniversitesi
Dr. Arş. Gör. Seyit HAYRAN Çukurova Üniversitesi
Dr. Ayşen SEYMEN ÇAKAR Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Dr. Burcu KARAÖZ
Dr. Gürsel KÜSEK

YAZAR REHBERİ

1. YAYIN İLKELERİ

- *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* yılda iki defa (Haziran – Aralık) sosyal bilimler alanında yayımlanan hakemli akademik bir dergidir.
- *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*'ne sosyal bilimler alanına dair Türkçe, İngilizce ve Rusça dillerinde her türlü makale, kitap inceleme/incelemesi ve çevirileri kabul edilmektedir.
- Dergimizde kör hakemlik uygulanmaktadır.
- Yazıların bilimsel ve etik sorumlulukları yazarlara aittir. Yazıların içeriğinden kaynakların doğruluğundan yazarları sorumludur.
- Dergimize gönderilmiş olan makalelerin daha önce yayımlanmamış veya başka bir yerde yayımlanmak üzere kabul edilmiş/gönderilmemiş olması esastır.
- Türkçe yazılarda Türk Dil Kurumu'nun güncel Türkçe Sözlüğü ve Yazım Kılavuzu temel alınmalıdır.
- Dergimizde yayınlanan yazılar için yazarlarına telif ödenmez.

2. DEĞERLENDİRME SÜRECİ

- *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*'ne yazılarınız Dergipark üzerinden <http://dergipark.gov.tr/bseusbed> adresi kullanılarak gönderilmelidir. Dergipark harici (e-posta, kargo vb.) yollarla makale gönderimi kabul edilmemektedir.
- Dergimizde kör hakemlik uygulanmaktadır. *Dergimize göndermiş olduğunuz yazılarınızda yazarlara ait hiçbir bilgi yer almamalıdır.* Yazarlara ait bilgileri yazılarınızı gönderirken "Editöre Not" kısmına yazabilirsiniz.
- Dergimize gönderilen yazılarınız, MS WORD programında, tek sütun halinde, A4 kâğıt boyutunda, *Candara* veya benzeri bir yazı karakteri ile 10 punto, 1,5 pt satır aralığında yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında her yönden 2,5 cm boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır.
- Dergimizde APA referans gösterme yöntemi uygulanmaktadır ve DİPNOT referans gösterme yöntemi sadece açıklama yapılmak üzere kabul edilmektedir.
- Dergimize gönderilen yazılar Yayın İlkeleri gereği *Google Scholar, PubMed, Doaj ve CrossRef* internet kaynaklı veri tabanları yardımıyla denetlenir. Denetim sonrası %30 ve üzeri bir benzerlik veya söz konusu yazının başka bir yerde daha önce yayımlandığı / yayıma kabul edildiği tespit edilmesi durumunda, gönderilen yazılar değerlendirmeye kabul edilmeden **REDDEDİLİR.**
- Dergimize gönderilen yazılar Editör Kurulu tarafından yukarıda belirtilen hususlar üzerinden bir ön kontrole tabi tutulur. Uygun bulunan yazılar konunun uzmanı en az iki hakeme değerlendirilmesi için gönderilir. Bu süreçte hakem ve yazar kimlikleri gizli tutulur.
- Hakemlere yazıların değerlendirmeleri için en fazla 15 gün süre tanınır.
- Hakem değerlendirme süreci sonunda, her iki hakem raporu da olumlu olan yazılar Editör Kurulu ve Yayın Kurulu'nun son onayı ile yayımlanır. Hakem raporlarından biri olumlu biri olumsuz olması durumunda ise Editör Kurulu ve Yayın Kurulu görüşü alınır. Editör Kurulu ve Yayın Kurulunun hakem raporlarına istinaden gerekli görmesi durumunda ilgili yazı üçüncü bir hakeme gönderilir. Bu durumda üçüncü hakem raporuna göre ilgili yazının yayımlanıp yayımlanmayacağına karar verilir.
- Hakem değerlendirme raporlarında "Düzeltilme" kararı verilmiş ise, hakem değerlendirme raporlarında belirtilen düzeltmeye hakem önerilerinin yerine getirilmesi için yazarlara

İlgili raporlar ivedilikle iletilir. Hakem değerlendirme raporuna göre düzeltme sonrası yazılar tekrar hakemlere gönderilebilir veya editör kurulu tarafından söz konusu düzeltmeler incelenebilir. Gerekli düzeltmelerin yerine getirildiği yazılar hakkında Editör Kurulu ve Yayın Kurulu nihai kararını verir, ilgili karar yazarlarla ivedilikle paylaşılır. Hakemlerin düzeltme istediği yazılar için yazarlarımıza tanınan süre 10 gündür. Bu süre zarfında gerekli düzeltmeleri yapmayan veya düzeltme dosyası gönderilmeyen yazılar yayından düşürülür.

- Hakem değerlendirme raporları, Editör Kurulu ve Yayın Kurulu görüşleri sonucunda yayınlanması uygun görülen yazılar dergiye ait ilk sayıda yayınlanmak üzere sıraya konulur. Hakem değerlendirme süreçleri sonuçlanmamış yazılar derginin bir sonraki sayısında yayınlanmak üzere değerlendirme aşamasında bekletilir. Yazarların bu süreçte yazılarını geri çekme hakları saklıdır.
- Dergimizde yayınlanmak üzere kabul edilen yazılar için yazarlarımız, metinde temel değişiklik yapmamak kaydı ile Editör Kurulu ve İngilizce dil uzmanının düzeltme yapma haklarını kabul etmiş sayılır.
- Yukarıdaki esaslardan herhangi birinin eksik olması durumunda dergimize gönderilen yazılar değerlendirmeye alınmayacaktır.

3. YAZIM KURALLARI VE SAYFA DÜZENİ

- Dergimize gönderilen yazıların metin kısmında APA referans gösterme metodu, kaynakça kısmında ise MLA referans gösterme metodu kullanılmalıdır. DİPNOT referans gösterme metodu sadece açıklama yapmak için kullanılabilir.
- Dergimize gönderilen yazılar A4 dikey sayfa düzenine göre MS WORD formatında yazılmalıdır. Tablolarda ihtiyaç halinde A4 yatay sayfa düzeni kullanılabilir. Dergimize MS WORD formatı dışında gönderilecek yazılar değerlendirmeye alınmadan reddedilecektir.
- Dergimize gönderilen yazılarınızda yazı karakteri olarak *Candara* kullanılmalıdır. Transkripsiyon yazı karakteri kullanılması durumunda ise kullanılan yazı karakteri Editör Kurulu'na bildirilmelidir.
- Sayfa kenarı boşlukları; **Üst: 2,5cm Alt: 2,5cm Sağ: 2,5cm Sol: 2,5cm**
- Yazı boyutu; tüm metin **10 punto** boyutunda olmalıdır.
- Satır aralığı; tüm metin **1,5 pt** satır aralığında olmalıdır.
- Öz/Abstract; **150-200** kelime arasında olmalıdır.
- Anahtar Kelimeler/Keywords; **3-5** kelime arasında olmalıdır.
- Girinti; tüm metin **0 nk**.
- Hizalama; iki yana yasla
- Sütun; tek sütun.
- Alıntılar; Doğrudan alıntılar tırnak içerisinde italik olarak verilmelidir.
- Dipnot; Dipnot kullanımından mümkün olduğunca kaçınılmalı, kaynaklar kesinlikle dipnotta gösterilmemeli, yalnız açıklamalar için dipnota başvurulmalı ve otomatik numaralandırma yoluna gidilmelidir.
- Tablolar/Şekiller: Tabloların numarası ve başlığı bulunmalıdır. Tablo numarası üstte, tam sola dayalı olarak dik yazılmalı; tablo adı ise, her sözcüğün ilk harfi büyük olmak üzere eğik yazılmalıdır. Tablolar metin içinde bulunması gereken yerlerde olmalıdır. Şekil numaraları ve adları şeklin hemen altına ortalı şekilde yazılmalıdır. Şekil numarası eğik yazılmalı, nokta ile bitmelidir. Hemen yanından sadece ilk harf büyük olmak üzere şekil adı dik yazılmalıdır.
- Resim; Yüksek çözünürlüklü, baskı kalitesinde taranmış halde makaleye ek olarak gönderilmelidir. Resim adlandırılmalarında, şekil ve çizelgelerdeki kurallara uyulmalıdır. Şekil, çizelge ve resimler yazının üçte birini aşmamalıdır. Şekil, çizelge ve resimler estetik olmak şartı ile metin içinde uygun yerlere yerleştirilebilir.

4. KAYNAK GÖSTERME

A. Metin İçi Kaynak Gösterme

- Gönderme ve doğrudan alıntılar metin içinde aşağıdaki şekilde gösterilecek, konuyla ilgili kaynaklar **Kaynakça** kısmında verilecektir. Kaynak gösterme için kesinlikle dipnot kullanılmayacaktır.

(Selçuk 2015: 15), (Kesik vd. 2002: 16), (Şenöndeyici 1944: 15; Canım 2000: 85)

- Metin içinde, gönderme yapılan yazarın adı verildiğinde sadece yayın tarihi ve sayfa numarası yazılacaktır: "Kaplan (1976: 35) eserinde..."
- İkincil kaynaklardan yapılan alıntılarda asıl kaynak da belirtilecektir:

Köprülü (1926, Çelik 1998'den) veya (Atay 1936'dan akt. Çetin 1982: 76)

B. Kaynakça

- **Ansiklopedi Maddesi (Yazarı Belli):**
Göksoy, İsmail Hakkı (1996) "Filipinler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C:XIII, ss. 84-88.), Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul.
- **Ansiklopedi Maddesi (Yazarı Belli Değil):**
"Ankara", (1993) *Temel Britannica Ansiklopedisi* (10. Baskı), (C:1, ss. 75-80), Ana Yayıncılık, İstanbul.
- **Bildiri (Yayınlanmış):**
Gündoğdu, Cengiz (2005) "Padişah- Tarikat Şeyhi Münasebetleri Açısından Aziz Mahmud Hüdayi ve Çağdaşı Abdülmecid-i Sivasi" [Bildiri], H. K. Yılmaz (Ed.); *Aziz Mahmud Hüdayi Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, 20-22 Mayıs, Üsküdar Belediye Başkanlığı, İstanbul, ss. 179-195.
- **Bildiri (Yayınlanmamış):**
Çetin, Ahmet Kibar (2006) "Türkiye'de Ekonomi Politikalarının Etkinliği" [Bildiri], *Uluslararası Ekonomi Konferansı*, 11-13 Eylül, Sheraton Kongre Merkezi, Ankara.
- **Bilimsel Dergi Makalesi (Tek Yazarlı):**
Özden, Mehmet (2009) "Türkiye'de İktidar Sosyolojileri", *Türkiye Günlüğü*, C:98, ss. 82-85.
- **Bilimsel Dergi Makalesi (Çok Yazarlı):**
Bozdoğan, Aykut Emre, Davut Aydın ve Kasım Yıldırım (2007) "Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Mesleğine İlişkin Tutumları", *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8.2, ss. 298-305.
- **Çeviri veya Hazırlanan Kitaplar:**
Hazlitt, Henry (2006), *Ahlakın Temelleri* (Çev. Mehmet Aydın – Recep Tapramaz), Ankara, Liberte Yayınları, (1964).
Usta, Galip (1996) *Osmanlı Maarifi*, (Haz. Şükrü Elek) Kültür Yayınları, İstanbul.
- **Editörlü Kitap İçerisinde Makale veya Bölüm:**
Öztürk, Oğuz (2006) "Soğuk Savaş Yılları", Mehmet Alp (Ed.); *SSCB ve Kültür*, 1. Baskı, Ben Yayınları, İstanbul, ss. 17-45.
- **Elektronik Kaynaklar:**
Budak, Ali (2010) "XVI. Yüzyıldan Sıradışı Bir Şair Portresi: Gedizli Hasbi", *Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları: Prof. Dr. Meserret Diriöz Hatırasına* 4.2, ss. 152-164, http://www.turkishstudies.net/makaleler/1513093045_7budakali.pdf [Erişim Tarihi: 30.11.2010]
- **Tek Yazarlı Kitaplar:**
İnalçık, Halil (2013) *Osmanlı ve Modern Türkiye*, Timaş Yayınları, İstanbul.

- **İki Yazarlı Kitaplar:**
Ertem, Cemil ve Markar Eseyan (2013) *Dünyayı Durduran 60 Gün*, Etkileşim Yayınları, İstanbul.
- **Kurum Rapor ve Yayınları**
DPT (Devlet Planlama Teşkilatı) (1984) *Türkiye’de Sanayileşme Sorunları*, DPT Yayınları, Ankara, No: 102.
- **Tıpkıbasım Eser**
Kaşgarlı Mahmud (1074), *Divan-ı Lügat-it Türk*, [Tıpkıbasım], 1941, TDK Yayınları, Ankara.
- **Çok Yazarlı Kitaplar:**
Dağı, İhsan ve diğerleri (2010) *Devlet, Sistem ve Kimlik*, 12. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

EDİTÖRÜN NOTU

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından sosyal bilimler alanında yılda iki kez (Haziran – Aralık) e-dergi formatında online olarak yayımlanan ve uluslararası alan indekslerine giren hakemli dergimiz, beşinci sayısıyla birlikte yayın hayatına devam etmektedir.

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nde tarih, din, dil, edebiyat, sosyoloji, felsefe, coğrafya, arkeoloji, sanat tarihi, hukuk, siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler, iktisat, işletme, güzel sanatlar, eğitim bilimleri gibi sosyal bilimler alanında yazılan Türkçe ve İngilizce özgün/çeviri makale ve kitap tanıtımı/eleştirilerine yer verilmektedir. Dergimizin altıncı sayısında 24 özgün makale ve 1 tanıtım yazısı yer almaktadır.

Bu sayımızla beraber şartları sağlayan makalelere DOI numarası almaya başlamış bulunmaktayız.

Dergimizin altıncı sayısında yazılarıyla yer alan değerli yazarlarımıza, makale değerlendirme aşamasında katkı sunan hakem ve yayın kurulu üyelerimize teşekkür ederim.

Saygılarımla.

Editör

Dr. Öğr. Üyesi Selma GÖKTÜRK ÇETİNKAYA

İÇİNDEKİLER

Bariş METİN & Mücahid ÖZ	8.Sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Konularının Anlatılmasında Sözlü Tarih Metodunun Kullanımına Yönelik Öğretmen Görüşleri <i>Teacher Views Toward The Use Of Oral Historical Method In Teaching 8th Grade Revolution History Of Turkish Republic And Kemalism Lesson</i>	1
Burcu ENİS	Cezalandırma Konusunda Faydacı Teori Ve Kefaret Teorisinin Karşılaştırılması <i>Comparison Of Theory Of Atonement And Theory Of Utilitarian About Punishment</i>	21
Murat ÖZPEHLİVAN	The Relationship Among Organizational Communication, Job Satisfaction, Individual Performance And Organizational Commitment In Different Cultures <i>Kültürel Farklılıkların Örgütsel İletişim, İş Tatmini, Bireysel Performans Ve Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkisi</i>	32
Osman Erdal ŞAHİN	20. Yüzyıl Batı Ve İslam Düşüncesinde Sosyal Adalet Yaklaşımı <i>Approaches To Social Justice: The Western And Islamic Thought In The 20th Century</i>	55
Mustafa Yahya METİNTAŞ	Suriye Coğrafyasında 1919 - 1921 Döneminde Siyasal Ve Sosyal Olaylar Ve Türkiye - Fransa İlişkileri <i>The Political And Social Events In The Period Of 1919 - 1921 At Syria Geography And In The Same Period Turk - French Relations</i>	78
Mehmet LAÇIN	Bilecik İlinde Tarımsal Üretim Önündeki Engeller Ve Yapılması Gerekenler Üzerine İçerik Analizi <i>Content Analysis On Barriers To Agricultural Production And Things To Do İn Bilecik</i>	113
Ertuğrul KÖSE	Çalışanların İş Tatmini Algıları İle İş Motivasyonu Düzeyleri Arasındaki İlişkinin Araştırılması <i>The Research On The Relationship Between Job Satisfaction Perceptions And Work Motivation Levels Of Employees</i>	131
Jiyan KILIÇ & İlkey DİLBER	Ekonomik Büyüme İle Üretim Faktörleri Arasında Ekonometrik Bir Analiz: Türkiye Örneği (1980-2016) <i>Econometric Analysis Between Economic Growth And Production Factors: The Case Of Turkey (1980-2016)</i>	149
Mustafa KARNİBÜYÜK	İklim, Coğrafi Konum, Yer Şekilleri Ve Denizlerin Siyasi Coğrafya Üzerindeki Etkileri <i>The Effects Of Climate, Geographical Location Landforms And Seas On Political Geography</i>	167
Ümit YILMAZ & Bülent DUMAN	Lojistik 4.0 Kavramına Genel Bir Bakış: Geçmişten Bugüne Gelişim ve Değişimi <i>An Overview On The Concept Of Logistics 4.0 Concept: Development And Change From Past To Present</i>	186
Fatih DEMİRCİOĞLU	Makedonya Cumhuriyeti'nde Barış ve Güvenlik Meseleleri <i>Peace and Security Issues in the Republic of Macedonia</i>	201
Aziza SYZDYKOVA ORALBAYKIZI	Petrol Fiyat Değişimlerinin BİST Endeks Getirileri Üzerindeki Etkisinin Analizi <i>Analysis of the Effect of Oil Price Changes on the BIST Index Returns</i>	247

Muhammed BENLİ & Halil ALTINTAŞ & Muhittin KAPLAN	Asymmetric Effect Of Oil Prices On Economic Growth: Evidence From Turkey <i>Petrol Fiyatlarının İktisadi Büyüme Üzerindeki Asimetrik Etkisi: Türkiye Örneği</i>	266
Bülent YAZICI	Problematic Issues of Autonomous Weapon Systems In terms of International Law of Weaponry and Politics <i>Otonom Silah Sistemlerinin Uluslararası Silah Hukuku Ve Politikası Açısından Sorunsal Meseleleri</i>	280
Ömer UYSAL	Proje Yönetimi Bilgi Alanları İle Özgün Bir Projenin Geliştirilmesi: E-Okuma Takvimi <i>Development Of An Authentic Project By Project Management Knowledge Areas: E-Reading Calendar</i>	293
Cihan BECAN	Reklamcılık Literatüründe Egemen ve Eleştirel Yaklaşımlara Yönelik Karşılaştırmalı Bir Alan Çalışması: Lisansüstü Tezler ve Makaleler Üzerine Bibliyometrik Bir Analiz <i>A Comparative Study for Administrative and Critical Approaches in the Literature of Advertising: A Bibliometric Analysis on Graduate Thesis and Papers</i>	314
Volkan YALÇIN	Sakarya'daki Iraklı ve Suriyelilerin Göç Süreçleri, Bütünleşme ve Gelecek Beklentileri <i>Iraqi and Syrians in Sakarya Migration Processes, Integration and Future Expectations</i>	335
Emrah ÖZSOY	Tek Maddeli Narsisizm Ölçeği'nin Kısıtları ve Eleştirileri <i>Limitations and Criticisms of Single Item Narcissism Scale</i>	354
İlker USTA	Uzaktan Öğrenenlerin Öğrenme Biçimlerinin İncelenmesi <i>Investigation Of Learning Styles Of Distance Learners</i>	371
Sevde YÜCEL & Necati ÇİFTÇİ	Üniversite Öğrencilerinin Kredi Kartı Kullanım Durumlarının Bazı Demografik Değişkenler Açısından İncelenmesi <i>Investigation of Credit Card Usage Situations of University Students in Terms of Some Demographic Variables</i>	385
Harun BİÇAKCI	Ütopik Sosyalizmde Yönetim Anlayışı <i>Administrative Thought In Utopian Socialism</i>	403
Selçuk DENEK	Yeni Kamu Hizmeti Düşüncesi: Değişen Kamu Hizmeti Anlayışı <i>New Public Service Thought: Changing Public Service Concept</i>	418
Abdullah KODAL	Tragic Downfall of Promising Psychologist Dick Diver <i>Yetenekli Psikolog Dick Diver'in Trajik Yok Oluşu</i>	440
Hacı Ahmet KARADAŞ & Esengül SALİHOĞLU & Şerife Merve KOŞAROĞLU	Current Account Deficit Problem in Turkish Economy: An Application with Selected Macroeconomic Variables <i>Türkiye Ekonomisinde Cari Açık Problemi: Seçili Makroekonomik Değişkenlerle Bir Uygulama</i>	448
Arzu ÖZYÖN	Kitap İncelemesi-Aşk Artık Burada Oturmuyor - Nazlı ERAY <i>Book Review-Love Don't Live Here Anymore-Nazlı ERAY</i>	462

8. Sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Konularının Anlatılmasında Sözlü Tarih Metodunun Kullanımına Yönelik Öğretmen Görüşleri¹

Barış METİN² & Mücahid ÖZ³

Özet

Bu çalışma, 8. sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersinde bir yöntem olarak sözlü tarih metodunun kullanımına ilişkin Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin görüşlerini belirlemek amacıyla yapılmıştır. Sosyal Bilgiler öğretmenlerin sözlü tarih metodu hakkında görüş ve düşüncelerini dile getirmesi, teoride araştırmalara konu olan sözlü tarih metodu Sosyal Bilgiler öğretmenleri tarafından pratikte ne kadar kullanılıyor? sorusuna cevap araması ve Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin sözlü tarih metodunu kullanırken karşılaştıkları sorunları tespit etme ve sorunların çözümünü için öneriler getirme açısından önemlidir.

Araştırmanın örneklem grubunda İstanbul ili Beykoz ilçesi devlet okullarında görev yapmakta olan, 13 Sosyal Bilgiler öğretmeni yer almıştır. Bu çalışmada; “uygun örneklem” tekniği tercih edilmiştir.

Araştırmaya katılan öğretmenlere yarı yapılandırılmış mülakat uygulanmıştır. Çalışma sonunda mülakat sorularına verilen cevaplar, daha önce konu üzerinde edinilen bilgiler ışığında betimsel olarak yorumlanmıştır.

Araştırma sonucunda elde edilen bulgulara göre; Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin sözlü tarih metodu hakkında temel bilgilere sahip oldukları, bu metodun kullanılması gerektiği, bu metodun kullanılmasının öğrenciye ve tarih öğretimine katkılarının olduğu ancak bu metodun kullanımının bazı sınırlılıkları olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmanın sonucunda elde edilen bulgular doğrultusunda problemin çözümüne ilişkin önerilere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sözlü Tarih Metodu, 8. Sınıf Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi, Eğitim.

Teacher Views Toward The Use Of Oral Historical Method In Teaching 8th Grade Revolution History Of Turkish Republic And Kemalism Lesson

Abstract

This study aims to determine social sciences teachers' opinion regarding use of oral history method as a technique in 8th grade Turkish Republic Revolution History and Kemalism lesson. To express Social sciences teachers their opinion and thoughts about oral history method is important with regard to try to find an answer the question of how often oral history method which is the subject of research in theory is used by social sciences teachers in practice and to identify problems faced by social sciences teachers in using oral history method and to provide suggestions them for solving problems.

13 social sciences teachers who work in İstanbul Beykoz district public schools took part in sample group of the research. In this study “convenience sampling” technique was preferred.

Semi-structured interview was implemented to teachers who participate the research. At the end of the study the answers to interview questions were interpreted in a descriptive way in the light of previously obtained information.

According to the findings obtained from the research it is concluded that oral history method should be used, the use of oral history method has positive contribution on students, oral history method has contribution on history teaching and the use of oral history method has some limitations. In the direction of findings of the research suggestion are given regarding the solutions of the problem.

Key Words: Oral History Method, 8th Grade Turkish Republic Revolution History and Kemalism Lesson, Education

¹ Bu makale yüksek lisans tezinden türetilmiştir

² Doç. Dr., Uşak Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilimler Anabilim Dalı, baris.metin@usak.edu.tr

³ mucahidozz@gmail.com

Giriş

Eğitim, bireyde kendi yaşantısı ve kasıtlı kültürleme yoluyla istenilen davranış değişikliğini meydana getirme sürecidir. Bu süreç sonunda bireylerin bilgilerinde, davranışlarında ya da özelliklerinde bir değişim olmalıdır. Bu değişimin önceden belirlenmiş amaçlara göre olması, eğitimi; maksatlı olarak istenilen davranışları kazandırma süreci olarak karşımıza çıkarmaktadır. Okullarda yapılan her türlü eğitim kasıtlı kültürlemeye örnektir. Okullarda yapılan eğitim de toplumun ihtiyaçları doğrultusunda şekillenmektedir (Demirel 1999: 7).

Toplumların ve bireylerin ihtiyaçlarının karşılanması eğitim programları vasıtasıyla olmaktadır (Arslan ve Demirel 2007: 198). Eğitim programı, öğrenene okulda ve okul dışında planlanmış etkinlikler yoluyla sağlanan yaşantılar düzeneği olarak tanımlanabilir (Demirel 2004: 4). Zamanla, değişen istek ve amaçlara göre değişikliklere uğrayan ve zamanla ihtiyaçlara, amaçlara karşılık veremeyen programların yerine değişim ve gelişmelere uygun yeni programlar hazırlanır. Eğitimin davranış değiştirme süreci olarak tanımlanması, eğitim programlarının dinamik ve sürekli bir yaşantılar bütünü olarak görülmesine ve program geliştirme çalışmalarında ağırlığın, öğretme öğrenme süreçleri üzerinde yoğunlaşmasına yol açmıştır (Fidan 1996: 2).

“Türk Eğitim sistemi 2004 yılında başlayan sistematik bir program geliştirme sürecine girmiş ve ilköğretim öğretim programlarından üniversite öğretim programlarına kadar tüm programlarda köklü değişiklikler gerçekleştirilmiştir” (Bulut 2008: 521). Yeni bir eğitim felsefesi anlayışıyla, eğitim ve öğretim programları yeniden hazırlanmış ve köklü değişime ilk adım atılmıştır. Nitekim eğitimin çeşitli kademelerini kapsayacak şekilde yapılandırılan bu eğitim programları, yapılandırmacı yaklaşım ve dünyadaki yeni ve çağdaş eğilimler doğrultusunda düzenlenmiştir (Erdoğan 2007: 225). Yapılan bu değişim neticesinde çağın eğitim anlayışına cevap verebilen, toplumu ve bireyi göz önüne alan bir metoda doğru gidilmiştir. Geleneksel öğretim yöntemleri bireyi merkeze almayan, pasif alıcı olarak görmekteydi ve sorgulamadan, anlamlandırmaya ihtiyaç duymadan sadece ezberlemesini yeterli bulan bir öğretim anlayışı bulunmaktaydı. Yeni eğitim anlayışıyla öğrenciye düşen görev, yeni ile eski bilgiler arasında bağlantı kurmak ve anlamı yapılandırmaktır. Yapılandırmacılıkta öğrenme bir sonuç değil, süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilgi, öğrenci zihnine olduğu gibi depolanmaz. İnsan zihni bilgilerin depolandığı boş bir depo değildir (Akpınar 2010: 18). Bireyin yeni bilgiler keşfetmesi ve bildiklerini anlamlandırması şeklinde tanımlanabilen yapılandırmacı öğrenme yaklaşımında; bilginin sorgulanması, yorumlanması ve analiz edilmesi bir süreç olarak esas alınır (Karadağ vd. 2008: 396).

Derslerin kazanımları, uygulanan etkinlikler ve ders işleniş biçimleri dikkate alındığında yeni programlarla birlikte tarih dersleri birer bilgi yığını olmaktan çıkmıştır. Özellikle tarih konuları önceki programlarda ezberlenmekten öteye gidemezken, yeni sosyal bilgiler ve tarih derslerindeki etkinlik ve yöntemler aracılığıyla, tarih biliminin yapısına uygun adımlar atılarak tarihi anlama bilinci

aşlanmaktadır (İncegöl 2010: 13). Tarih bilincine sahip bireyler yetiştirmek, tarih dersi öğretim programının temel amaçları arasındadır. Eğitim-öğretim alanındaki gelişmelerin uygulanan yöntem ve teknikler ile öğretim programlarına yansımaları kaçınılmazdır. Bu ihtiyaçlar doğrultusunda öğretim programlarında yeni yaklaşımlar dikkat çekmektedir.

Bu yaklaşımlardan biri tarihsel sorgulamaya dayalı araştırma becerisi olan sözlü tarih çalışmalarıdır. Bu yaklaşım olaylara tanıklık eden insanların konuşturulduğu, farklı bakış açıları ve farklı geçmişlere sahip insanların çıkar, inanış ve fikirlerini yansıttığı iyi bir sorgulama türüdür. Sözlü tarih çalışmaları öğrencilerin ders kitabındaki bilgileri sorgulamasını, olaylar hakkında yeni sorular sormasını, ders kitabında yer verilmeyen tarihi şahsiyetlerin bakış açılarını araştırmasını ve ders kitabının tamamıyla veya kısmen göz ardı ettiği bir konuyu derinlemesine inceleyebilmesini sağlar.

“Sözlü tarih yönteminin işlenişi ve faydaları incelendiğinde öğrencilerin tarih derslerinde aktif hale geldiği, bilgiyi ezberlemediği, aksine sorguladığı, kendisini ve yaşadığı toplumu fark ettiği, zaman ve mekânı fak edip ayırt etmeyi öğrendiği, bir sosyal bilimci gibi problem çözme basamaklarını takip ederek sorgulayıcı düşünme biçimi ile ‘küçük birer sosyal bilimci’, tarihi konuları ele alışı, inceleyişi kanıtlar toplayarak yorumlarda bulunma çabaları ile ‘küçük birer tarihçi’ olma duygusunu yaşayabildikleri görülmektedir” (İncegöl 2010: 13).

Etkinliklerin öğrenci yetenek ve ilgilerine göre planlanması öğrenciyi aktif kılma ve bilginin yapılandırılması hususunda oldukça önemlidir. Sözlü tarih yöntemi de öğrenciyi aktifleştirme ve bilgiyi kendi yetenek ve ilgilerine göre yapılandırmasında önemli rol oynamaktadır (Demircioğlu 2005: 52). Dolayısıyla öğrenciye söz konusu becerilerin kazandırılması, öğretmenlerin derslerde uygun etkinlikleri yapmasıyla mümkün olmaktadır. Bununla birlikte öğretmenler de eğitim öğretim etkinliklerini planlarken ve uygularken birtakım yeterliliklere de sahip olmalıdır (Metin ve Oran 2014: 208).

Sözlü Tarih

Geçmiş hakkında bilgiye ulaşmada tarihçilerin en büyük yardımcıları yazılı kaynaklardır. Fakat bunun yanı sıra tarihçilerin kullandığı başka tür kaynaklar da mevcuttur. Bunlardan biri de sözlü kaynak metodudur. Sözlü kaynakların sağladığı en önemli avantajlardan biri yazılı kaynaklardan ulaşılamayan bazı bilgilere ulaşmamızı sağlamasıdır. Çünkü resmi yazışmalar, mahkeme tutanakları ve ticaret anlaşmaları gibi arşivlenen bazı yazılı kaynaklar öncelikle devlet ve toplum arasındaki ilişkiye yönelik bilgiler verir. Bunun yanı sıra yazılı kaynaklar okuma yazma bilen kesimi temsil ederken toplumun alt kesiminde yaşayanların durumunu yansıtmaz (Avcı Akçalı ve Aslan 2012: 678).

Hâlihazırdaki tarih anlayışlarına alternatif bir yöntem olmak yerine tarihin daha iyi anlamlandırılması için yeni fırsatlar sunan sözlü tarih, tarih araştırmalarında görülen yeni yöntemlerden biridir. Sıradan insanların hayat hikâyesinin de tarihin bir parçası olduğu kanısından yola çıkan sözlü tarih, disiplinler arası iş birliği yönü ile sosyoloji, antropoloji, etnoloji, folklor, psikoloji, sosyal psikoloji, coğrafya gibi beşeri bilimlerin tüm imkânlarından yararlanmaktadır (Metin 2002: 288).

Sözlü tarih konusunda uzman olan Paul Thompson, sözlü tarihi, insanların söylediklerini dinlemekten ve belleklerini kullanmaktan kaynaklanan bir tarih biçimidir, şeklinde tanımlamaktadır (Thompson 1999: 152).

Stephen Caunce, sözlü tarihi bir kaynak ve malzeme toplama yöntemi olarak görmektedir. Ona göre sözlü tarih günümüzü daha iyi anlamak ve geleceği daha iyi yönlendirebilmek için geçmişe bir anlam katma sürecine yapılan katkıdır (Caunce 2001: 225).

Baum'a göre ise sözlü tarih bir tarihsel bilgi toplama yöntemidir. O, sözlü tarihi kendi içinde bir konu olarak değil bir yöntem ve veri toplama metodolojisi olarak görür. Sözlü tarih belirli bir olayın yaşandığı dönemde yaşamış, bir olaya doğrudan ya da dolaylı iştirak etmiş ya da bir olaya şahitlik eden insanların tecrübelerini doğrudan dinleme şansı bulmuş kişilerden veri elde etme yöntemidir. Sözlü tarih kaydedilmiş rastgele bir görüşme değil belirli bir konun planlı, yapılandırılmış ya da yarı-yapılandırılmış dolaysız bir şekilde işlenmesidir (Baum 1987: 1).

Creswell ise sözlü tarihi; araştırmacının bir bireyden ya da bireylerden olayların kişisel hatırlamasını, sebeplerini ve etkilerini topladığı bir yaklaşım olarak tanımlamaktadır (Creswell 1998: 49).

Eğitimde Kullanılabilecek Bir Yöntem Olarak Sözlü Tarih

Sözlü tarih, tarihin veri toplama aracı olmasının yanı sıra eğitim faaliyetleri ile bütünleşmiş bir öğrenme ve öğretme yöntemidir. Bu yöntemin kullanıldığı sınıflarda öğretmenler sözlü tarihi bir öğretim yöntemi, öğrencilerde bir öğrenme yöntemi olarak kullanır. Aslında tam olarak öğretim ve öğrenme süreçlerinin bir sentezidir diyebiliriz (Dere 2017: 33).

II. Dünya savaşı sonrasında Avrupa'da sözlü tarihin akademik tarihcilikte yerini almasından sonra bu yöntem eğitim alanında da kendini göstermiş ve tarih eğitiminde pek fazla kullanılır olmuştur. Özellikle yakın tarihin anlaşılması çocukların güdülenme düzeylerini yükseltir. Okullarda çocuklar ailelerinin tarihleri üzerine projeler gerçekleştirmeleri, böylece çevrelerini daha geniş bir geçmişle ilişkilendirebilmeleri sözlü tarih yöntemiyle mümkün olabilir (Sarı 2007: 47).

İlk, orta ve yükseköğretim düzeyinde kullanılabilecek olan sözlü tarih yöntemine dayalı öğretim etkinlikleri süreci dört basamağa ayrılmaktadır;

1. Hazırlık aşaması: Birinci / İkinci el kaynakların incelenmesi, görüşme yapılacak kişinin / kişilerin belirlenmesi, görüşme sorularının belirlenmesi.

2. Uygulama aşaması: Belirlenen soruların sorulması ve yanıtların kaydedilmesi

(teyp, kamera, not alma gibi), kaydedilen verilerin çözümlenmesi.

3. Rapor edilme aşaması: Verilerin düzenlenmesi, birinci / ikinci el kaynaklarla karşılaştırılması / desteklenmesi, raporun yazılması.

4. Sınıfta sunum aşaması: Hazırlanan çalışmanın öğrencilere sınıfta sunulması ve gerekli düzeltmelerin yapıldığı aşamadır. Ayrıca öğretmenlere, velilere ve tüm tarih meraklılarına bir sergi aracılığıyla sunum yapılabilir (Kabapınar 2007: 20).

Safran ve Ata (1998; 5) sözlü tarih etkinliğinin kullanma hazırlıklarını şöyle sıralamaktadır:

- *Konunun seçilmesi
- *Görüşme yapılacak kişilerin belirlenmesi
- *Soruların hazırlanması
- *Görüşmenin düzenlenmesi
- *Görüşmeden elde edilen bilgilerin düzenlenmesi
- *Etkinliğin toparlanması

Sözlü tarih sürecinin yoğunluğu nedeniyle öğretmenlerin konuları 2-3 kişiden oluşan gruplara vermeleri, niteliğin artması ve sosyalleşmenin hızlanması noktasında da önemlidir. Bu çerçevede de sözlü tarihin önemli bir başka yönü de ortaya çıkmaktadır. Nitekim bu sayede sözlü tarih yöntemi rekabete dayanan bir çalışma olmaktan öte, grup dayanışmasını geliştirir ve pekiştirir. Ayrıca gruplar bir arada araştırma yapmanın ve başarmanın tadına varma olanağına sahip olacaklardır (İncegöl 2010: 13).

“Sözlü tarih yöntemiyle öğrenci, geçmişte yaşamış insanların günlük yaşantılarıyla ilgili bilgi sahibi olur, bunu, kendi yaşam koşullarıyla karşılaştırarak değişim ve sürekliliği algılar” (Safran ve Ata 1998; 5). *“Sözlü tarihin eğitim alanında kullanılması, öğrenciyi tarih dersi kitabının içerisinden çıkartıp, tarihe bambaşka bir yerlerden yaklaşmasını sağlar. Bunun yanında kimsenin bilmediği ya da kimsenin aklına gelmeyen bir konu saptayıp, yepyeni bir dünya keşfetmesini mümkün kılar”* (Sarı 2007; 110). *“Ayrıca öğrencilerin kendilerini daha sonra tarih sahnesinde ortaya çıkacak birer tarih oyuncusu olarak görmeye başlamalarına imkân sağlayabilir”* (Sarı 2006; 122).

Okullarda sözlü tarih yönteminin kullanılmasının öğrencilere kazandırdığı beceriler şöyle sıralanabilir.

- *Dinleme
- *Gözlem
- *Soru sorma
- *Bilgiyi düzenleme
- *Olguyu düşünceden ayırma
- *İlgisiz bilgi arasından ilgili bilgiyi bulma

*Kendilerinden önceki kuşakları daha iyi anlama ve takdir etme

*Değişim ve sürekliliği algılama (Safran ve Ata 1998; 6).

Öğrenciye bahsedilen becerilerin kazandırılması derslerde uygun etkinliklerin yapılmasıyla mümkün olmaktadır. Etkinliklerin öğrencilerin ilgi ve yeteneklerine göre planlanması öğrenciyi aktif kılma ve bilginin yapılandırılması konusunda oldukça önemlidir. Sözlü tarih yöntemi de öğrenciyi aktif hale getirme ve bilgiyi kendi yetenek ve ilgilerine göre yapılandırmalarında önemli bir rol oynamaktadır (Demircioğlu 2005: 52).

Sözlü Tarih Yöntemini Kullanırken Dikkat Edilecek Hususlar

Bir öğretim yöntemi olarak sözlü tarih etkinliklerini uygun ve doğru bir şekilde yapılabilmesi için iyi bir planlamaya ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bağlamda, öğretmenlerin sözlü tarih metoduna dair etkinlikleri planlarken dikkat etmeleri gereken hususlar şöyle sıralanabilir:

*Dersin hedef ve davranışlarının ışığı altında işlenecek konuya uygun bir sözlü tarih çalışma alanı belirlenir.

*Sözlü tarih çalışmasıyla öğrencilere kazandırılacak olan nitelik ve beceriler açıkça ortaya konulur.

*Sözlü tarih öğretim etkinliklerinin sınıf dışında yapılması halinde, çalışmanın yapılacağı kişiler belirlenir.

*Öğrencilere sözlü tarih esnasında kullanacakları mülakat etkinliği hakkında bilgi verilir. Bu çerçevede, mülakat sorulan nasıl hazırlanır, nasıl sorulur, mülakat esnasında nelere dikkat edilir, elde edilen veriler nasıl yorumlanır ve sözlü tarih etkinliği sonucu bir raporun nasıl hazırlanacağı öğrencilere öğretilir.

*Çalışmanın nasıl yürütüleceğine yönelik bilgilendirilmelerinin ardından öğrenci grupları belirlenir.

*Sınıf dışında yapılacak çalışmalarda aileler ve milli eğitimden gerekli izinler alınır.

*Sözlü tarihe dayalı çalışma sonucunda davranış değişikliklerinin meydana gelip gelmediğini görmek amacıyla, ne tür ölçme ve değerlendirme yaklaşımlarının uygulanacağına karar verilir.

*Sözlü tarih çalışmasından elde edilen sonuç ve deneyimlerin sınıfta nasıl paylaşılacağı planlanır (Demircioğlu 2005: 52).

Yöntem

Araştırmada nitel araştırma tekniklerinden olgubilim (fenomenoloji) deseni uygulanmıştır. Olgubilim araştırmalarında veri kaynakları araştırmanın odaklandığı olguyu yaşayan ve bu olguyu dışa vurabilecek veya yansıtabilecek bireyler ya da gruplardır. Olgubilim araştırmalarında veri analizi, yaşantıları ve anlamları ortaya çıkarmaya yöneliktir. Bu amaçla yapılan içerik analizinde verinin kavramsallaştırılması ve olguyu tanımlayabilecek temaların ortaya çıkarılması çabası vardır. Sonuçlar betimsel bir anlatım ile sunulur ve sık sık doğrudan alıntılara yer verilir. Bunun yanında ortaya çıkan temalar ve örüntüler çerçevesinde elde edilen bulgular açıklanır ve yorumlanır (Yıldırım ve Şimşek 2008: 39).

Nitel araştırma tekniklerinden olgubilim deseni bu araştırmada, 8. sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük derslerinde sözlü tarihin yeri ve kullanımına ilişkin öğretmen görüşlerini genel hatlarıyla tespit etmek ve anlamak amacıyla kullanılmıştır. Araştırmaya katılan öğretmenlere açık uçlu sorular sorularak nitel veri toplama tekniklerinden yarı yapılandırılmış mülakat uygulanmıştır. Görüşme formu hazırlandıktan sonra Sosyal Bilgiler Eğitimi ana bilim dalında görev yapan 3 akademisyenden uzman görüşü alınmış ve geri bildirimler çerçevesinde soru sayısı 5'e indirilmiştir. Son aşamada esas uygulamaya dâhil olmayan 2 Sosyal Bilgiler öğretmenine görüşme formunun anlaşılabilirliğini test etmek için pilot uygulama yapılmıştır. Bunun sonucunda görüşme formu son halini almıştır. Çalışma sonunda mülakat sorularına verilen cevaplar, daha önce konu üzerinde edinilen bilgiler ışığında betimsel olarak yorumlanmıştır.

Çalışma Grubu

Araştırmanın örneklem grubunda İstanbul ili Beykoz ilçesi devlet okullarında görev yapmakta olan, 13 Sosyal Bilgiler öğretmeni yer almıştır. Katılımcıların 8'i erkek, 5'i ise kadındır. Bu araştırmada katılımcıların belirlenmesinde amaçlı örnekleme tekniklerinden biri olan "uygun örnekleme tekniği" tercih edilmiştir. Araştırma etiği gereği öğretmenlerin kimlik bilgileri gizli tutulmuş ve öğretmenlere "Ö1, Ö2" gibi kodlar verilmiştir.

Verilerin Analizi

Araştırmaya katılan Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin sözlü tarih metodu hakkındaki görüşleri ve sözlü tarih metodunun kullanımına yönelik mülakat sorularına verdikleri cevaplar incelenmiştir. Mülakat esnasında araştırmaya katılan öğretmenlerin mülakat sorularına verdikleri cevaplar ses kaydına alınarak Word dosyasına aktarılmıştır. Daha sonra görüşme yapılan öğretmenlerin verdikleri cevaplara kodlamalar yapılmıştır ve veriler analiz edilmiştir. Yapılan mülakatların analizi sırasında veriler, kodlama yoluyla Sosyal Bilgiler Eğitimi ana bilim dalında görev yapmakta olan 3 uzman tarafından kategorilere ayrılmıştır. Veriler sonucunda ilk etapta; birinci sorudan 18, ikinci sorudan 10, üçüncü sorudan 22, dördüncü sorudan 27, beşinci sorudan 11 kod olmak üzere toplamda 88 koda ayrılmıştır.

Daha sonra bu kodlar kendi aralarında ilişkilendirilerek kod sayısı 33'e düşürülmüştür. Çalışma sonunda mülakat sorularına verilen cevaplar, daha önce konu üzerinde edinilen bilgiler ışığında betimsel olarak yorumlanmıştır.

Tablo 1.

Soru Başlıklarına İlişkin Kodlar.

“Sözlü tarih metodu hakkında düşünce ve görüşleriniz nelerdir?” soru başlığına ilişkin kodlar	Yakın çevre, Kalıcı öğrenme, Anı, Merak, Birinci elden kaynaklar, Deneyim, Aktif katılım, Araştırma becerisi
“8. sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersinde sözlü tarih metodunu kullanıyor musunuz? Gerekçeleriyle açıklar mısınız?” soru başlığına ilişkin kodlar	Doküman eksikliği, Kaynakların ulaşılabilirliği, Yakın tarih, Müfredat yoğunluğu, Süre yetersizliği
“Sözlü tarih metodunun 8. sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersinde kullanılmasına yönelik görüşleriniz nelerdir? Gerekçeleriyle açıklar mısınız?” soru başlığına ilişkin kodlar	Somutlaştırma, Milli bilinç, Aktif katılım, Öğrenci merkezci, Aidiyet hissi, İlgi, İşbirlikçi sınıf, Çift yönlü iletişim
“Sözlü tarih metodunun 8. sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersinde kullanılmasının öğrenciye sağlayacağı yararlar hakkında ne düşünüyorsunuz?” soru başlığına ilişkin kodlar	Eğlenerek öğrenme, Farklı bakış açısı, Geçmiş ile bağ kurma, Anlamlı bilgi, Karşılıklı öğrenme, Dikkat çekme, Tarihsel düşünme becerisi, Problem çözme becerisi
“Sözlü Tarih Metodunu 8. sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersinde Kullanırken Herhangi Bir Sorun İle Karşılaşıyor Musunuz?” soru başlığına ilişkin kodlar	Bilginin güvenilirliği, Kaynak yetersizliği, Sınav odaklı müfredat, Ders saati yetersizliği

Bulgular

Sosyal Bilgiler öğretmenlerine görüşmede 1. soru olarak “ Sözlü tarih metodu hakkında düşünce ve görüşleriniz nelerdir? ” sorusu yöneltilmiştir. Görüşmeye katılan Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin 12 tanesi sözlü tarih metodu hakkında olumlu görüş bildirirken 1 tanesi olumsuz görüş bildirmiştir. Araştırmaya katılan 5 öğretmen birinci elden kaynak kullanımına ve öğrenmenin yakın çevreden yapıldığına değinerek sözlü tarih metodunun; bilginin kalıcılığı ve anlamlandırılması konusunda faydalı olacağını ve dersin daha keyifli geçeceğine vurgu yapmıştır.

“Sözlü tarih, çocukların birinci elden kaynaklardan, kendi deneyimleri ile bilgi toplayıp daha sonra bu bilgileri düzenleyip sınıfta sunmalarını sağlayan bir metot. Öğrencilerin derse aktif katılımını sağladığından hem öğrencilerin hem bizim daha keyifli bir ders geçirmemizi sağlayabilir.” (Ö1)

“Birinci el kaynak olması ve dönemin şartlarını anlayabilmemiz açısından önemli bir metod. Ayrıca öğrenci kendi araştırmasını yaptığı için bilginin anlamlandırılması ve kalıcı olması açısından da faydalı olacaktır.” (Ö7)

Bulgulardan anlaşılacağı üzere Sosyal Bilgiler öğretmenleri sözlü tarih metodu ile ilgili temel bilgilere sahiplerdir. 13 öğretmenden 12 tanesi sözlü tarih metodu hakkında olumlu görüş bildirmiştir. Olumsuz görüş bildiren öğretmen ise 8. sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük derslerinde sözlü tarih metodunun kullanımının uygunsuz olduğunu bildirmiştir.

Sosyal Bilgiler öğretmenlerine görüşmede 2. soru olarak “8. sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersinde sözlü tarih metodunu kullanıyor musunuz? Gerekçeleriyle açıklar mısınız?” sorusu yöneltilmiştir. Görüşmeye katılan 13 Sosyal Bilgiler öğretmeninden 9 tanesi 8. sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersinde sözlü tarih metodunu kullandığını söylerken, 4 öğretmen kullanmadığını söylemiştir. Derslerinde sözlü tarih metodunu kullandığını belirten öğretmenlerden 5 öğretmen de çok sık kullanmadıklarını dile getirmişlerdir. Sözlü tarih metoduna 8. sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük derslerinde yer veren öğretmenlerin öncelikli nedenleri arasında; öğrencilerin kendi deneyimleri ile öğrenme gerçekleştirmeleri, yakın çevreden öğrenilen bilgilerin kalıcı olduğu, öğrencileri sürece aktif katması, ezberci anlayıştan uzak anlamlı öğrenmelere fırsat vermesi, derse ve konuya karşı ilgiyi arttırması, dersi eğlenceli hale getirmesi gibi nedenler bulunmaktadır.

“Evet kullanıyorum. Mesela, Kore Savaşı, Kıbrıs Barış Harekâtı ve yakın tarihimizdeki konuları anlatırken yararlandım. Öğrenci derse aktif olarak katıldığı için, bilgilerin kalıcılığı konusunda faydalı oluyor ve bu da bilgiyi ezberlemekten öte anlamlı öğrenmelere fırsat tanıyor.” (Ö8)

“Evet kullanıyorum. Benim bizzat duyduğum ya da duyanlardan dinlediğim olayları yeri geldiği zaman anlatıyorum. Bunun yanında konuya göre yakın çevrelerinden bilgiler toplamalarını da istiyorum. Daha sonra topladıkları bilgileri sınıfta sunmalarını ve arkadaşlarıyla paylaşımlarını istiyorum. Tüm bunlar sonucunda çocuk kendi araştırduğu, deneyimlediği konuyu daha iyi öğreniyor. Hele bir de yakın çevresinden öğrendiği zaman çok daha faydalı bir ders oluyor.” (Ö5)

Bu bulgulardan hareketle araştırmaya katılan Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin büyük çoğunluğu 8. sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük derslerinde sözlü tarih metodunu çok sık olmasa da kullanmaya çalıştığı görülmüştür. Derslerinde sözlü tarih metoduna yeteri kadar yer veremeyen ya da kullanamayan öğretmenlerinde, bu durumun sebepleri olarak müfredatın uygunsuzluğu, ders saatlerinin yetersizliği ve sınav odaklı ders işleme zorunluluğu olduğu söylenebilir.

Sosyal Bilgiler öğretmenlerine görüşmede 3. soru olarak “Sözlü tarih metodunun 8. sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersinde kullanılmasına yönelik görüşleriniz nelerdir? Gerekçeleriyle açıklar mısınız?” sorusu yöneltilmiştir. Araştırmaya katılan Sosyal Bilgiler öğretmenlerin tamamı sözlü tarih metodunun 8. sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersinde kullanılması gerektiğini belirtmişlerdir. Görüşme yapılan Sosyal Bilgiler öğretmenleri; öğrencilerin sözlü tarih metodu sayesinde

birinci elden kaynakları kullanarak derse karşı ilgilerinin arttığını, sürece aktif olarak katıldıkları için bilginin anlamlandırmasında ve kalıcı olmasına katkı sağladığını, eleştirel düşünce ve farklı bir bakış açısı kazandırdığını ve derslerin eğlenceli geçmesine katkı sağladığı yönünde görüş belirtmişlerdir. Sosyal Bilgiler öğretmenleri bunlardan dolayı 8. sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük derslerinde sözlü tarih metodunu kullanımını olumlu bulduklarını belirtmişlerdir.

“Sosyal Bilgiler müfredatında daha çok öneri olarak karşımıza çıkıyor fakat İnkılap Tarihi müfredatında da yer almalı ve kesinlikle kullanılmalı. Dersleri sıkıcı olmaktan ve kolay unutulur olmaktan çıkarıyor. Öğrencilerin aktif katılımını sağladığı için de öğrenci merkezli bir ders işlememize olanak veriyor.” (Ö8)

“Sözlü tarih metodu tarih öğretiminde oldukça faydalı olduğunu düşünüyorum. Çocukların derse karşı ilgilerini çekmesi, farklı bir bakış açısı geliştirmeleri açısından, çocukların çevrelerine ve tarih konularına ilgi duymaları açısından oldukça faydalı buluyorum.” (Ö9)

“Kesinlikle kullanılmalı ve bununla ilgili yapılan çalışmalar artırılmalı. Kendi deneyimleri sonucunda öğrenilen bilgiler daha kalıcı ve anlamlı olacaktır. Ve bu sayede tarih dersleri de daha eğlenceli olacaktır.” (Ö6)

Görüldüğü gibi araştırmaya katılan Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin tamamı sözlü tarihin 8. sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük derslerinde kullanılması hususunda olumlu görüş belirtmişlerdir. Araştırmaya katılan öğretmenlerin çoğu ise sözlü tarihin 8. sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük derslerinde kullanılmasının öğrencide derse karşı ilgi oluşacağını, kendi deneyimleri sonucu gerçekleşen öğrenmelerin daha anlamlı ve kalıcı olacağını ve derslerin eğlenceli geçeceğini belirtmişlerdir. Araştırmaya katılan bazı Sosyal Bilgiler öğretmenleri ise sözlü tarih metodunun 8. sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük derslerinde kullanılması gerektiğini belirtirken ders müfredatında ve ders saatlerinde düzenlemeler yapılması gerektiğini savunarak kaynak hususunda ve bilginin objektifliği konusunda dikkat edilmesi gerektiğini belirtmişlerdir.

Sosyal Bilgiler öğretmenlerine görüşmede 4. soru olarak “Sözlü tarih metodunun 8. sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersinde kullanılmasının öğrenciye sağlayacağı yararlar hakkında ne düşünüyorsunuz?” sorusu yöneltilmiştir. Bu sorunun yanıtına ilişkin Sosyal Bilgiler öğretmenleri derslerde sözlü tarih metoduna yer verildiği takdirde öğrencilerin derse karşı olumlu tutumlar geliştirebileceği ve öğrenciye bazı yararlar sağlayacağı yönünde görüş belirttikleri görülmektedir. Araştırmaya katılan Sosyal Bilgiler öğretmenleri öğrencide öğrenilen bilgilerin kalıcılığı, tarih derslerine olan ilgiyi artırma, dersin daha eğlenceli geçmesi, geçmiş ile günümüz arasında bağ kurmasına olanak vermesi, farklı bir bakış açısı kazandırma, araştırma becerisi kazandırma ve milli bir bilinç oluşumuna katkı sağlaması bakımından yararlar sağlayacağını ifade etmişlerdir.

“Bilgiyi kendileri bulup çıkaracaklar, biz vermeden kendi yakın çevrelerinden öğrendikleri için daha kalıcı ve anlamlı bilgiler öğrenecekler. Bu da öğrenci merkezli eğitim anlayışına daha uygun oluyor.” (Ö3)

“Sözlü tarih metodu; geçmişi daha iyi anlamaya katkı sağlayarak öğrenilen bilgilerin kalıcılığı olmasına faydalı olur. Ve öğrenirken eğlenmeyi de beraberinde getirir.” (Ö10)

“Çocuklar bu metot sayesinde tarihi neden öğrendiğini anlamlandırır ve farkına varır. Tarih ile günümüz arasında bir bağ kurabilirler.” (Ö4)

“Öğrenciler yakın çevrelerinden olayları yaşamış insanlardan doğrudan bilgi aldıkları için bilgiyi üretme sürecine dâhil oluyorlar. Bunun sonucunda tarih dersleri daha eğlenceli ve faydalı hale gelebilir diye düşünüyorum.” (Ö13).

Bulgulardan hareketle sözlü tarih metodu sayesinde 8. sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük derslerinde öğrenilen bilgilerin kalıcı olmasına, öğrencilerin derse karşı olumlu bir tutum kazanmalarına katkı sağlayarak dersleri sıkıcı olmaktan kurtarabilir. Eleştirel düşünce ve araştırma becerisi kazanmalarına, geçmiş ile günümüz arasında bir kurmaya, öğrencilerde tarihimize karşı aidiyet hissi gelişmesine ve milli bir bilinç oluşmasına katkı sağlayabileceği söylenebilir.

Sosyal Bilgiler öğretmenlerine görüşmede 5. soru olarak “Sözlü Tarih Metodunu 8. sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersinde Kullanırken Herhangi Bir Sorun İle Karşılaşıyor Musunuz?” sorusu yöneltilmiştir. Bu sorunun yanıtına ilişkin araştırmaya katılan Sosyal Bilgiler öğretmenlerin çoğunluğu sözlü tarih metodunu kullanırken birtakım sorunlarla karşılaştıklarını ifade etmişlerdir. Sosyal Bilgiler öğretmenleri; ders saatlerinin yetersizliği, müfredatın uygunsuzluğu ve yoğunluğu, kaynak kişiye ulaşma, izinler, maddi sorunlar ve bilginin güvenilirliği bakımından sorunlar yaşadıklarını ifade etmişlerdir. 3 Sosyal Bilgiler Öğretmeni ise herhangi bir sorun ile karşılaşmadığını dile getirmiştir. 2 Sosyal Bilgiler öğretmeni ise yine benzer sebeplerden dolayı sözlü tarih metodunu uygulayamadığını ifade etmiştir.

Ders sürelerinin yetersizliği konusuna değinerek sözlü tarih metodunu kullanırken sorunlar yaşayan Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin ifadeleri şu şekildedir;

“İnkılap Tarihi derslerinde sözlü tarih metodunu kullanırken oldukça zorlanıyorum çünkü konular zaten yetişmiyor. Yeri geldiği zaman başka derslerde hocalardan izin isteyip ekstra ders yapmak zorunda kalıyoruz. Hal böyleyken sözlü tarih metoduna zaman ayırıp uygulamak oldukça zor bir hal alıyor.” (Ö9)

“Özellikle 8. sınıflarda teog sınavı olduğundan bu metot ile ders işlemek oldukça zor oluyor. Aynı zamanda İnkılap Tarihi ders saatlerinin azlığı sözlü tarih çalışması yapmak için oldukça kısıtlayıcı oluyor.” (Ö10)

“Bu tarz etkinlikleri uygulamak için İnkılap Tarihi ders saatleri çok az. Bırakın sözlü tarih metodu gibi çocukların sürece aktif olarak katıldığı zaman gerektiren metotları kullanmayı, sınava yönelik konuları hızlı bir şekilde anlatırken bile yetişmiyor.” (Ö5)

Araştırmaya katılan Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin büyük çoğunluğu sözlü tarih metodunu derslerinde kullanırken bir sorun ile karşılaştığını, bazıları da benzer sebeplerden dolayı sözlü tarih metodunu derslerde hiç kullanmadığını ifade etmiştir. Bu sorunlar arasında en fazla müfredat, bilginin güvenilirliği ve ders saatlerinin yetersizliği ile ilgili sorunlar yaşadıklarını belirtmiştir. Bu sorunları kaynak kişiye ulaşma, izinler ve maddi sıkıntılar takip etmiştir. Bunun yanında az sayıda Sosyal Bilgiler öğretmeni de 8. sınıf T.C ve İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük derslerinde sözlü tarih metodunu kullanırken herhangi bir sorun ile karşılaşmadığını savunmuştur.

Tüm bu bulgulardan yararlanarak 8. sınıf T.C İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersinde sözlü tarih çalışmalarına yer vermek için çok fazla zamana ihtiyaç duyulacağı, daha çok yakın tarihimizi ilgilendiren konularda sözlü tarih metodundan daha verimli bir şekilde faydalanılacağı söylenebilir. Ayrıca kaynaklardan edinilecek bilgilerin yanlış, eksik ya da sübjektif olma ihtimali olduğundan sözlü tarih metodunu uygularken öğretmenlerin dikkatli olmaları ve gerekli kontrollerin yapılması gerektiği söylenebilir.

Tartışma

Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin 8. sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersinde sözlü tarih metodu kullanımına ilişkin görüşlerini belirlemek hedeflenmiştir. Bu hedefler doğrultusunda Sosyal Bilgiler öğretmenleri ile yapılan görüşme sonucunda verdikleri cevaplar analiz edilmiştir. Sözlü tarih metodu ile ilgili yapılan diğer araştırmaların literatür taraması sonucunda; yapılan akademik eserlerin çoğu sözlü tarih metodunun ne olduğu ve nasıl uygulandığı ile ilgili teorik bilgiler içerir (Sarı 2006; Kaya 2013).

Çalışmamızı destekler nitelikte olan Kandemir’in (2017) yaptığı çalışmada; Ortaöğretim Tarih öğretmenlerinin tarih öğretiminde sözlü tarihin ve sözlü tarih kaynaklarının yeri ve kullanımına ilişkin öğretmen görüşlerini araştırmıştır. Araştırmada elde edilen bulgulara göre, tarih öğretmenlerinin sözlü tarih hakkında mevcut bilgiye sahip oldukları, tarih öğretiminde sözlü tarih çalışmalarına yer verilmesinin faydalı olacağı, tüm öğretmenlerin derslerinde sözlü tarih çalışmaları yaptıkları ve bu çalışmalara uygulamada kullanılmasının tarih öğretimi açısından olumlu sonuçlar doğurabileceğini savunmuştur. Tarih öğretmenlerinin; sözlü tarih ile ilgili görüşleri, sözlü tarih çalışmalarının öğrencilere katkı sağladığını beyan etmeleri, sözlü tarihin sınırlılıkları ve bu sınırlılıklara yönelik sunduğu öneriler açısından iki çalışma birbirini destekler niteliktedir.

“Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin sözlü tarih metodu hakkında görüş ve düşünceleri nelerdir?” alt problemine ilişkin tartışma.

Araştırmaya katılan Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin çoğu sözlü tarih metodu hakkında olumlu görüş bildirmişlerdir. Araştırmaya katılan Sosyal Bilgiler öğretmenleri, birinci elden kaynak kullanımına ve öğrenmenin yakın çevreden yapıldığına değinerek sözlü tarih metodunun; bilginin kalıcılığı ve anlamlandırılması konusunda faydalı olacağını ve dersin daha keyifli geçeceğine vurgu yapmışlardır. Bazı öğretmenler ise sözlü tarih metodunun milli bilinç ve aidiyet hissinin oluşmasına katkı sağlayacağını savunmuşlardır.

Kandemir (2017), çalışmasında Ortaöğretim Tarih öğretmenlerinin sözlü tarih hakkındaki görüşlerini araştırmış ve araştırmaya katılan öğretmenler sözlü tarih kaynakları hakkında olumlu görüş bildirmişlerdir. Bu çalışmada sözlü tarih metodu değil, sözlü tarih ve sözlü tarihin kaynakları araştırıldığından söz konu alt probleme ilişkin bir karşılaştırma yapılması uygun değildir. Sözlü tarih metodunun araştırıldığı diğer akademik çalışmalarda öğretmen görüşlerine yer veren bir çalışmaya rastlanmamıştır.

“Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin 8. sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi konularının anlatılmasında sözlü tarih metodunun kullanılmasının öğrenciye sağlayacağı yararlar hakkındaki görüşleri nelerdir?” alt problemine ilişkin tartışma.

Araştırmaya katılan Sosyal Bilgiler öğretmenleri, derslerde sözlü tarih metoduna yer verildiği takdirde öğrencilerin derse karşı olumlu tutumlar geliştirebileceği ve öğrenciye yararlar sağlayacağı yönünde görüş belirttikleri görülmektedir. Araştırmaya katılan Sosyal Bilgiler öğretmenleri öğrencide öğrenilen bilgilerin kalıcılığı, tarih derslerine olan ilgiyi arttırma, derslerim daha eğlenceli geçmesi, geçmiş ile günümüz arasında bağ kurmasına olanak vermesi, farklı bir bakış açısı kazandırma, araştırma becerisi kazandırma ve milli bir bilinç oluşumuna katkı sağlaması bakımından yararlar sağlayacağını ifade etmişlerdir.

Sözlü tarih metodunun kullanımının öğrenciye faydaları açısından araştırmamız ile paralellik gösteren aşağıdaki çalışmalarda; Sarı(2002), çalışmasında sözlü tarih yöntemine dayalı tarih öğretimi ile tarih derslerinin daha ilginç ve zihinde daha kalıcı olabileceğini savunmuştur. Sarı'ya (2007) ait başka bir çalışmada; 7. sınıf “Yurdumuzun Komşuları” ünitesi “Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti” konusu sözlü tarih yöntemi ile işlenmiştir. Konunun işlenişinde Kıbrıs gazisinden yararlanılmıştır. Yapılan bu çalışma sonucu, öğrencilerin başarısının arttığı, bilgiyi düzenleme, olguyu düşünceden ayırma, ilgisiz bilgi arasından ilgiliyi bulma, tarihsel empati kurma ve değişim ve sürekliliği algılama becerilerini geliştirdiğini ileri sürülmektedir. Sarı'ya ait iki çalışma da sözlü tarih metodunun kullanılmasının öğrenciye faydaları açısından karşılaştırıldığında, çalışmamız ile birbirlerini destekler niteliktedir.

Yine sözlü tarih metodunun öğrenciye sağlayacağı yararları bakımından çalışmamız ile birbirini destekleyen Kandemir'e (2017) ait çalışma incelendiğinde; sözlü tarih etkinlikleri ile işlenen derslerin öğrencilerin derse olan ilgisini arttıracaklarını, öğrencilere problem çözme ve eleştirel beceri kazandıracaklarını, kalıcı öğrenmeler kazanmalarına katkıda bulunacaklarını savunmuştur. Öğrencilerin derse karşı olumlu tutum sergilemesine ve öğrenciyi araştırmaya sevk edebileceğini de savunmuştur. Sözlü tarih çalışmalarının öğrenciye birçok açıdan fayda sağlayacağını savunan söz konusu çalışma ile araştırmamız birbiri ile paralellik göstermektedir.

Öğrencilerin derse karşı tutumlarının değişmesi ve eğlenceli bir ders işlediklerini savunması ve öğrenci başarısının arttığını savunması açısından İncegül'ün (2010) çalışması ile araştırmamız birbiri ile paralel ve birbirini destekler niteliktedir. İncegül, yapmış olduğu “*Sosyal Bilgiler Dersinde Örnek Bir Sözlü Tarih Uygulaması*” adlı yüksek lisans teziyle 5.sınıf Sosyal Bilgiler dersinin öğretiminde “*Kültür ve Miras*” öğrenme alanı içinde yer alan “*Geçmişimi Öğreniyorum*” adlı ünite bağlamında oyun ve oyuncağın tarihi sözlü tarih yöntemi kullanılarak araştırılmıştır. Yapılan çalışma sonrası öğrencilerin tarih ve Sosyal Bilgiler dersine karşı bakış açılarının değiştiği ve eğlenceli bir ders geçirdiklerini, öğrenci başarısının arttığını savunmuştur.

“Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin 8. sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersinde sözlü tarih metodunu kullanıp kullanmama durumları ve sebeplerine yönelik görüşleri nelerdir?” alt problemine ilişkin tartışma.

Görüşmeye katılan 13 Sosyal Bilgiler öğretmeninden 9 tanesi 8. sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersinde sözlü tarih metodunu kullandığını söylerken, 4 öğretmen kullanmadığını söylemiştir. Sözlü tarih metoduna 8. sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük derslerinde yer veren öğretmenlerin öncelikli nedenleri arasında; öğrencilerin kendi deneyimleri ile öğrenme gerçekleştirmeleri, yakın çevreden öğrenilen bilgilerin kalıcı olduğu, öğrencileri sürece aktif katması, ezberci anlayıştan uzak anlamlı öğrenmelere fırsat vermesi, derse ve konuya karşı ilgiyi arttırması, dersi eğlenceli hale getirmesi gibi nedenler bulunmaktadır.

Tarih öğretmenlerinin sözlü tarih metodunu kullanma gerekçelerini araştıran Kandemir'in (2017) çalışması ile çalışmamız; araştırmaya katılan ve derslerinde sözlü tarih metodunu kullanan öğretmenlerin, derslerinde sözlü tarih metodunu kullanma gerekçeleri açısından birbiri ile paralellik göstermektedir. Kandemir (2017), çalışmasında Ortaöğretim Tarih öğretmenlerine; derslerinde sözlü tarih çalışmalarına yer verip vermediklerini, yer verip vermeme gerekçelerini sormuş ve araştırmaya katılan öğretmenlerin tamamının derslerinde sözlü tarih çalışmasına yer verdiğini belirlemiştir. Tarih öğretmenlerinin derslerinde sözlü tarih çalışmalarına yer vermelerinin gerekçeleri olarak da; öğrenciyi aktif kılması, dersi zevkli hale getirmesi, öğrencilerin bilgiye kendisinin ulaşması, kalıcı öğrenmeler sağlanması, öğrencileri ezbercilikten kurtarması, öğrencilerin tarihsel düşünce becerilerini geliştirmesi gibi nedenler olduğunu belirtmiştir.

Söz konusu iki çalışma; öğretmenlerin sözlü tarih metodunu derslerde kullanma sayıları açısından farklılık göstermiştir. Kandemir'in çalışmasında araştırmaya katılan 10 öğretmenin tamamı sözlü tarih çalışmalarına yer verirken bu çalışmada araştırmaya katılan 13 öğretmenin 9 tanesi sözlü tarih metodunu kullanırken 4 tanesi sözlü tarih metodunu derslerinde kullanmadığını belirtmiştir.

Söz konusu iki çalışmada, araştırmaya katılan ve derslerinde sözlü tarih metodunu kullanan öğretmenlerin, derslerinde sözlü tarih metodunu kullanma gerekçeleri açısından birbiri ile paralellik göstermektedir.

“Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin 8. sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersinde sözlü tarih metodunu kullanırken karşılaştıkları sorunlara yönelik görüşleri nelerdir?” alt problemine ilişkin tartışma.

Araştırmaya katılan Sosyal Bilgiler öğretmenlerin çoğunluğu sözlü tarih metodunu kullanırken birtakım sorunlarla karşılaştıklarını ifade etmişlerdir. Sosyal Bilgiler öğretmenleri; ders saatlerinin yetersizliği, müfredatın uygunsuzluğu ve yoğunluğu, kaynak kişiye ulaşma, izinler, maddi sorunlar ve bilginin güvenilirliği gibi sorunlar yaşadıklarını ifade etmişlerdir.

Kandemir'in (2017) çalışması ile araştırmamızı karşılaştırdığımızda; söz konusu iki çalışma arasında benzerlikler ve farklılıklar olduğu ortaya çıkmaktadır. Kandemir çalışmasında Ortaöğretim Tarih öğretmenleri derslerinde sözlü tarih çalışmalarına yer vermelerinin bazı sınırlılıkları olduğunu savunmuştur. Bu çalışmada dile getirilen sınırlılıklar; müfredatın yoğun olması, ders saatlerinin yetersiz olması, sınıfların kalabalık olması, eksik yanlış ya da subjektif bilgi barındırma olasılığının olması şeklinde sıralanmıştır.

Söz konuş çalışmalar, sözlü tarih metodunun kullanımının yanında getirdiği sınırlılıklar ve sorunlara ilişkin değerlendirildiğinde birbirini destekler ve tamamlar nitelikte olduğu söylenebilir. İki çalışmada da ders saatlerinin yetersizliği, müfredatın yoğunluğu, bilginin güvenilirliği ve subjektifliği konusunda paralellik göstermektedir. Araştırmamızda Kandemir'in çalışmasından farklı olarak kaynak kişiye ulaşma, izin alma süreçleri ve maddi sorunlar gibi sorunları da dile getirilmiştir.

Sonuçlar

Bu çalışmada sözlü tarih metodu, sözlü tarih metodunun amaçları, sözlü tarih metodunun faydaları, sınırlılıkları ve sınıfta sözlü tarih metodu kullanılırken nelere dikkat edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca bu çalışma ile Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin sözlü tarih metodu ile ilgili düşünce ve görüşleri, 8. sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersinde sözlü tarih metodunu kullanıp kullanmadıkları, sözlü tarih metodunun , 8. sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersinde kullanılmasına yönelik görüşleri, sözlü tarih metodunun kullanılmasıyla öğrenciye sağlayacağı yararlar hakkındaki görüşleri ve sözlü tarih metodunu , 8. sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersinde kullanırken herhangi bir sorun ile karşılaşılması hakkındaki düşünce ve görüşleri ortaya konmuştur.

“Sözlü tarih metodu hakkında düşünce ve görüşleriniz nelerdir?” sorusuna araştırmaya katılan Sosyal Bilgiler öğretmenlerin çoğu sözlü tarih metodunun önemine ve faydalarına değinerek olumlu görüş belirtmişlerdir. Ayrıca araştırmaya katılan bazı öğretmenler mevcut müfredat ile sözlü tarih metodunun uyumsuzluğunu dile getirmiştir. Bu görüşler doğrultusunda araştırmaya katılan Sosyal bilgiler öğretmenlerinin sözlü tarih metodu hakkında temel bilgilere sahip olduğu söylenebilir.

“8. sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersinde sözlü tarih metodunu kullanıyor musunuz?” sorusuna araştırmaya katılan Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin çoğu derslerinde sözlü tarih metodunu kullandıklarını belirtmişlerdir. Bu görüşe sahip öğretmenlerin bir kısmı yeteri kadar yer veremediklerini de dile getirmişlerdir. Araştırmaya katılan Sosyal Bilgiler öğretmenleri sözlü tarih metodunu derslerinde kullanmaları nedenleri arasında; öğrencilerin kendi deneyimleri ile öğrenme gerçekleştirmeleri, yakın çevreden öğrenilen bilgilerin kalıcı olduğu, öğrencileri sürece aktif katması, ezberci anlayıştan uzak anlamlı öğrenmelere fırsat vermesi, derse ve konuya karşı ilgiyi arttırması, dersi eğlenceli hale getirmesi gibi nedenler bulunmaktadır. Ayrıca az da olsa bazı öğretmenler derslerinde sözlü tarih metodunu kullanmadıklarını dile getirmiştir. Derslerinde sözlü tarih metoduna yeteri kadar yer veremeyen ya da kullanamayan öğretmenlerin, bu durumun sebepleri olarak müfredatın uygunsuzluğu, ders saatlerinin yetersizliği ve sınav odaklı ders işleme zorunluluğu olduğu tespit edilmiştir.

“Sözlü tarih metodunun 8. sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersinde kullanılmasına yönelik görüşleriniz nelerdir? Gerekçeleriyle açıklar mısınız?” sorusuna araştırmaya katılan öğretmenlerin tamamı olumlu görüş belirterek sözlü tarih metodunun 8. sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük derslerinde kullanılması gerektiğini belirtmiştir. Araştırmaya katılan öğretmenlerin çoğu ise sözlü tarihin 8. sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük derslerinde kullanılmasının öğrencide derse karşı ilgi oluşacağını, kendi deneyimleri sonucu gerçekleşen öğrenmelerin daha anlamlı ve kalıcı olacağını ve derslerin eğlenceli geçeceğini belirtmişlerdir. Araştırmaya katılan bazı Sosyal Bilgiler öğretmenleri ise sözlü tarih metodunun 8. sınıf T.C. İnkılap Tarihi derslerinde kullanılması gerektiğini belirtirken ders müfredatında ve ders saatlerinde düzenlemeler yapılması gerektiğini savunarak kaynak hususunda ve bilginin objektifliği konusunda dikkat edilmesi gerektiğini belirtmişlerdir.

“Sözlü tarih metodunun 8. sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersinde kullanılmasının öğrenciye sağlayacağı yararlar hakkında ne düşünüyorsunuz?” sorusuna araştırmaya katılan Sosyal Bilgiler öğretmenleri çeşitli faydalara değinmişlerdir. Sözlü tarih metodu sayesinde 8. sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük derslerinde öğrenilen bilgilerin kalıcı olmasına, öğrencilerin derse karşı olumlu bir tutum kazanmalarına katkı sağlayarak dersleri sıkıcı olmaktan kurtarabilir. Eleştirel düşünce ve araştırma becerisi kazanmalarına, geçmiş ile günümüz arasında bir kurmaya, öğrencilerde tarihimize karşı aidiyet hissi gelişmesine ve milli bir bilinç oluşmasına katkı sağlayabileceği tespit edilmiştir.

“Sözlü tarih metodunu 8. sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersinde kullanırken herhangi bir sorun ile karşılaşılıyor musunuz?” sorusuna araştırmaya katılan Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin büyük çoğunluğu sözlü tarih metodunu derslerinde kullanırken sorunlar ile karşılaştıklarını, bazıları da benzer sebeplerden dolayı sözlü tarih metodunu derslerde hiç kullanamadıklarını ifade etmiştir. Bu sorunlar arasında en fazla müfredat, bilginin güvenilirliği ve ders saatlerinin yetersizliği ile ilgili sorunlar yaşadıklarını belirtmiştir. Bu sorunları kaynak kişiye ulaşma, izinler ve maddi sıkıntılar takip etmiştir. Bunun yanında az sayıda Sosyal Bilgiler Öğretmeni de 8. sınıf T.C. ve İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük derslerinde sözlü tarih metodunu kullanırken herhangi bir sorun ile karşılaşmadığını savunmuştur.

Öneriler

Milli Eğitim Bakanlığı İçin Öneriler

1. 8. sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi ders saatleri arttırılmalıdır. 8. sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük müfredat programı yoğun olduğu ve öğrencinin sürece aktif olarak katıldığı, zaman gerektiren etkinliklerin uygulanmasının oldukça zor olduğu görüşü belirtilmiştir.

2. Sözlü tarih çalışmaları yapılarak tarih öğretiminde kullanılmak üzere öğretmenlerin ve öğrencilerin yararlanabileceği, kolay bir şekilde ulaşabilecekleri, tarihsel dönemlere göre ayrılmış bir sözlü tarih kaynağı oluşturulabilir. Bu kaynaktan yararlanılacak bilgilerin güvenilirliği ve doğruluğu kontrol edilerek hem sözlü tarih metodunun sınırlılıkları azaltılmış olur hem de isteyen herkesin yararlanabileceği güvenilir kaynaklar sayesinde sözlü tarih metoduna başlamadan önce öğretmenlere ve öğrencilere bir örnek oluşturabilir.

3. Öğrencilerin derse aktif olarak katılacağı etkinliklere daha çok yer vermek adına müfredat yoğunluğu azaltılabilir. Araştırmaya katılan öğretmenler müfredatın yoğunluğundan dolayı sözlü tarih metoduna yer veremediklerini belirtmiştir.

4. Müfredata yakın tarihimize ait konular daha çok eklenebilir. Bu sayede sözlü tarih metodunu öğretmenler daha verimli kullanabilirler ve sözlü tarih metodundan daha çok fayda sağlanabilir. Araştırmaya katılan bazı öğretmenler müfredatta yakın tarihimize ait konular olmamasından dolayı sözlü tarih metodunu kullanamadıklarını ifade etmişlerdir.

5. Öğretmenlere sözlü tarih metodu hakkında hizmet içi eğitimler vererek, öğretmenlerin sözlü tarih metodu hakkında bilgi sahibi olmaları sağlanabilir. Bu eğitimler sayesinde derslerde aktif olarak kullanılması özendirilebilir.

Program Geliştirme Uzmanları İçin Öneriler

1. Sözlü tarih metodunu verimli bir şekilde kullanmak adına öğretmen kılavuz kitaplarda uygulanışını hakkında zenginleştirilmiş örnekler ile bilgi verilebilir. Öğretmenlerin sözlü tarih metodu hakkında bilgi sahibi olduğu fakat uygulama konusunda farklı görüşlere sahip oldukları tespit edilmiştir.

2. Ders kitaplarında öğrencinin sürece aktif olarak katıldığı sözlü tarih metodu ve benzeri yöntemler öneri olarak verildiği görülmüştür. Ders kitaplarına sözlü tarih metodu vb. yöntemler öneri olmaktan öteye giderek uygulanması zorunlu tutulabilir ve özendirilebilir.

Öğretmenler İçin Öneriler

1. Derslerinde sözlü tarih çalışmalarına ve öğrenciyi aktif kılarak öğrenmeleri daha anlamlı hale getiren vb. yöntemlere daha sık yer verebilirler.

2. Sözlü tarih metodunu kullanırken veliler ile işbirliği yaparak, velilere yöntem hakkında bilgi verebilirler. Böylece sözlü tarih metodunun etkisi artabilir.

3. Sözlü tarih metodu, öğretmen kılavuz kitaplarında öneri olarak yer verilmiş ve sözlü tarih metodu değerlendirme ölçeği de eklenmiştir. Sözlü tarih metodunu daha sık kullanmaları önerilmektedir ve sözlü tarih metodunu uyguladıktan sonra sözlü tarih değerlendirme ölçeğini de kullanmaları önerilmektedir.

4. Sözlü tarih metodunu kullanırken öğrencilere rehberlik etmeleri önerilmektedir.

Alanda Araştırma Yapacak Araştırmacılar İçin Öneriler

1. 8. sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi kapsamında uygulamalı olarak örnek bir sözlü tarih çalışması yapabilirler.

2. Bu çalışma İstanbul ilinin Beykoz ilçesinde yapılmıştır. Farklı bir il ya da ilçe de benzer bir çalışma yapılarak sözlü tarih metodu hakkında öğretmen görüşleri alınabilir.

3. Sözlü tarih metodu hakkındaki öğretmen görüşlerini; yaş, cinsiyet ve mezun olunan bölüm gibi ölçütlerle karşılaştırılarak araştırma yapılabilir.

4. Üniversite öğrencilerinin, sözlü tarih metodu hakkında bilgi düzeylerini ve görüşlerini ölçen bir araştırma yapılabilir.

Kaynakça

- Akpınar, Burhan** (2010) “Yapılandırmacı Yaklaşımda Öğretmenin, Öğrencinin ve Velinin Rolü”. *Eğitim Bir Sen Dergisi*, 6 (16), 15-20
- Arslan, Ali ve Demirel, Özcan** (2007) “İlköğretim 5. Sınıf yeni Sosyal Bilgiler Programının Değerlendirilmesi”. *Milli Eğitim Dergisi*. 175: 198-208.
- Avcı Akçalı, Aslı ve Aslan, Erdal** (2012) “Tarih Öğretiminin İyileştirilmesi Yolunda Alternatif Bir Yöntem: Sözlü Tarih”. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 20 (2), 669-688.
- Baum, Willa K.** (1987) *Oral History for the Local Historical Society*. Nashville: American for State and Local History.
- Bulut, İlhami** (2008) “Yeni İlköğretim Programlarında Öngörülen Öğrenci Merkezli Uygulamalara İlişkin Öğretmen Görüşleri (Diyarbakır ili örneği)”. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 56, 521-546.
- Counce, Stephen** (2001) *Sözlü Tarih ve Yerel Tarihçi*. (Çev: B. Bülent Can ve Alper Yalçınkaya). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Creswell, John W.** (1998) *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Traditions*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Demircioğlu, İsmail Hakkı** (2005) *Tarih Öğretiminde Öğrenci Merkezli Yaklaşımlar*. Anı Yayıncılık, 52.
- Demirel, Özcan** (1999) *Öğretme sanatı*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Demirel, Özcan** (2004) *Kuramdan Uygulamaya Eğitimde Program Geliştirme*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Dere, İlker** (2017) *Sosyal Bilgiler Derslerinde Bir Öğretme ve Öğrenme Yöntemi Olarak Sözlü Tarih*. Doktora Tezi, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak.
- Erdoğan, Mehmet** (2007) “Yeni Geliştirilen Dördüncü ve Beşinci Sınıf Fen ve Teknoloji Dersi Öğretim Programının Analizi; Nitel Bir Çalışma”. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5(2), 221-254.
- Fidan, Nurettin** (1996) *Okulda öğrenme ve öğretme. Eğitim Psikolojisi*. Ankara: Alkım Yayınevi.
- İncegöl, Sibel** (2010). *Sosyal Bilgiler Dersinde Örnek Bir Sözlü Tarih Uygulaması*. Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Kabapınar, Yücel** (2007) *İlköğretimde Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi*. Ankara: Maya Akademi.
- Kandemir, Kübra** (2017) *Tarih Öğretiminde Sözlü Tarihin Yeri ve Kullanımına İlişkin Öğretmen Görüşleri*. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Karadağ, Engin, Deniz, Sevgi ve Korkmaz, Tuğba** (2008). “Yapılandırmacı Öğrenme Yaklaşımı: Sınıf Öğretmenleri Görüşleri Kapsamında Bir Araştırma”. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(2), 383-402.
- Kaya, Meryem** (2013) *Sosyal Bilgiler Dersinde Kullanılabilecek Bir Öğretim Yöntemi Olarak Sözlü Tarih: Amaç, İçerik, Uygulama*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Metin, Barış ve Oran, Mehmet** (2014) “İlköğretim Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Ders İçi Yerel Tarih Konusundaki Faaliyetleri Uşak İli Örneği”. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 7(1), 204-216.
- Metin, Celal** (2002) “Sözlü Tarih ve Türkiye’deki Gelişimi”. *Türk Kültürü Dergisi*, 40(469), 288-299.
- Safran, Mustafa ve Ata, Bahri** (2006). “Okul Dışı Tarih Öğretimi”. *Tarih Eğitimi Makale ve Bildiriler*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Sarı, İbrahim** (2002) *Sosyal Bilgiler Dersi Tarih Ünitelerinde Bir Yöntem Olarak Sözlü Tarih*. Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Sarı, İbrahim** (2006) “Akademik Tarih ve Tarih Öğretiminde Sözlü Tarihin Yeri ve Önemi”. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 10(3), 109-122.
- Sarı, İbrahim** (2007) *Sosyal Bilgiler Öğretiminde Sözlü Tarih Etkinliklerinin Öğrenci Başarı, Beceri ve Tutumlarına Etkisi*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Thompson, Paul** (1999) *Geçmişin Sesi: Sözlü Tarih*. (Çev: S.Layık). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Yıldırım, Ali ve Simsek, Hasan (2008). “Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri”. Ankara: Seçkin Yayınevi.

Cezalandırma Konusunda Faydacı Teori Ve Kefaret Teorisinin Karşılaştırılması

Burcu ENİS¹

Özet

Bu çalışmada toplum düzenini bozan davranışlara karşı sosyal tepki ifadesi taşıyan cezanın gerekliliği ve zorunluluğu üzerinde durulmuştur. Hukuksal sistemde ise bu davranışın ismi suç olarak karşımıza çıkmıştır. Öncelikle cezalandırmanın amacı belirlenmeye çalışılmış ve cezalandırma söz konusu olduğunda kabul gören teorilerin ikisinden söz edilmiştir. Bu teorilerden biri olan kefarete teorisinde cezanın kendisi bir amaç olarak görülürken diğer bir teori olan faydacı teoride ise ceza başka amaçlara hizmet eden bir araç olarak görülmüştür. Bu bağlamda bu iki teori tarafından ortaya konmuş olan, ceza ve cezalandırmanın arasındaki ilişki, onların farklılıkları bakımından tartışılmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: suç, ceza, cezalandırma, kefarete teorisi, faydacı teori

Comparison Of Theory Of Atonement And Theory Of Utilitarian About Punishment

Abstract

In this study, the obligation and necessity of the punishment with the expression of social reaction against the behaviors that disrupt the social order is emphasized. In the legal system, the name of this behavior appeared as a crime. Primarily, the aim of the punishment was tried to be determined and two of the theories accepted were considered when punishment was applied. In theory of atonement, which is one of these theories, punishment itself is seen as an aim, whereas in the theory of utilitarian theory, punishment is seen as a means to serve other purposes. In this context, the relationship between punishment and retribution, which was put forward by these two theories, was tried to be discussed in terms of their differences.

Keywords: prime, retribution, punishment, atonement theory, utilitarian theory

¹ Yüksek lisans öğrencisi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Felsefe Anabilim Dalı, burcuenis34@gmail.com

Giriş

İnsanlık tarihinin her döneminde cezaya rastlanır. Cezanın gerekliliği ve zorunluluğu da toplum halinde yaşama mecburiyetinden doğar. Toplum düzenini bozan davranışlara karşı sosyal tepki ifadesi taşıyan ceza, hukuk düzenini sağlamada ve devletin devamında vazgeçilmez bir olgudur. Ancak amacı belirlenebildiği zaman ceza, toplum iradesini ortaya koymuş olur. Fakat cezalandırmanın amacının belirlenmesine ilişkin tek bir teori yoktur. Ceza hukuki teorilerine baktığımız zaman bunları genel olarak, cezayı mutlak bir amaç olarak suç sayılan eylem için verilmiş bir karşılık, bir kefarete gören mutlak ceza veya adalet teorisi, cezayı suçları önleyici ve suçluları ıslah edici bir yöntem olarak gören faydacı yaklaşım ve her iki yaklaşımı da birlikte değerlendiren karma yaklaşım olarak özetleyebiliriz.² Bu yaklaşımları göz önünde bulundurarak Türk Ceza Kanununun 1.maddesine baktığımızda ceza kanununun amacı; kişi hak ve özgürlüklerini, kamu düzen ve güvenliğini, hukuk devletini, kamu sağlığını ve çevreyi, toplum barışını korumak, suç işlenmesini önlemektir. Kanunda, bu amacın gerçekleştirilmesi için ceza sorumluluğunun temel esasları ile suçlar, ceza ve güvenlik tedbirlerinin türleri düzenlenmiştir, hükmüyle karşılarız. (5237 numaralı kanun, 26.09.2004) Burada cezanın bir ödetme, bir kefarete olduğu veya ıslah edici amacının olduğu yer almamış olsa bile, Türk Ceza Kanununu bir bütün olarak değerlendirdiğimizde bu amaçların da bulunduğunu inkâr edemeyiz. Yani karma yaklaşım hariç, diğer iki teoriden yalnızca birinin ceza hukukunda cezalandırmanın amacı olduğu görülmez. Fakat bu çalışmayla bir ödetme, kefarete olarak cezalandırma ve önleme ile ıslah etme teorilerini içinde barındıran fayda olarak cezalandırma teorileri ortaya konulup, bunlardan birinin -kefarete olarak cezalandırmanın- ceza hukukunun amacını belirlemede çok daha adil olduğu ve insanı yabana atmadığı ortaya konulmaya çalışılacaktır. Kefarete olarak cezalandırma ile ilgili olarak Helbert Morris'in cezalandırma anlayışına, fayda olarak cezalandırma ile ilgili olarak Bentham'ın cezalandırma anlayışına değinilmeye çalışılacaktır.

I-Cezalandırmada Faydacı Teori ve Kefarete Teorisi

Faydacı ceza teorisi, cezalandırmanın kendisini bir amaç değil araç olarak görür. Dolayısıyla cezanın pratikte fayda sağlaması halinde başvurulması gereken bir şey olduğu savunulur. Bu teoriye göre ceza, uygulamada iyi sonuçlar doğurursa izin verilebilir bir şeydir. Dolayısıyla faydacı teori cezayı sonuçları bakımından meşrulaştırmaya çalışmıştır. Kefarete olarak cezalandırma anlayışına baktığımızda ise faydacı yaklaşımın aksine cezalandırmanın kendisi bizatihi bir amaçtır. Bu yaklaşıma göre suçlu işlediği suçun karşılığını geri ödemek zorundadır ve bu anlamda ceza suçlunun acı çekmesi için verilir. Böylece suçlunun yaptığı kötülüğün karşılığını alması sağlanacak ve ihlal edilen adalet ilkesinin öcü alınacaktır.³ Dolayısıyla suçlunun eyleminin ortaya çıkardığı haksızlığın ödenmesi sağlanıp moral denge onarılacaktır. Öte yandan faydacı teorisinin cezalandırma amacı geçmişle değil

² Doç. Dr. Sururi Aktaş, **Cezalandırmanın Amacı Üzerine**, (EÜHFD,C.XIII,S.1-2,2009), s.1

³ A.g.e., s.16

gelecekle ilgilidir. Bu anlamda söylenmesi gereken en önemli şey de cezaların suçları önleyici (caydırıcılık) bir amaç taşımasıdır. Önleme ise genel önleme ve özel önleme diye ikiye ayrılır. Cezaların genel önleme amacı, maliyet-fayda hesabı yaparak gelecekte insanların suç işlemelerini engellemeyi amaçlarken; özel önlemenin amacı ise, suçluyu yeniden suç işlemekten alıkoymak, suçluyu toplumdan soyutlayarak toplumu korumak ve suçluyu ıslah etmektir.⁴ Sonuç olarak bütün bu amaçlar, geleceğe dönük olarak bir fayda düşüncesini içerirken, cezayı bir kefaret olarak gören teori, cezalandırmayı gelecekle ilgili değil, geçmişle ilgili bir işlem olarak görür. Başka bir anlatımla cezalandırmanın meşruluğu geçmişle ilişkilendirilir.

II-Bentham'ın Faydacı Ceza Teorisi ile Morris'in Kefaretçi Ceza Teorisi

Bentham'a göre "yasa koyucunun konusu, kamunun mutluluğu; yasamanın muhakeme ilkesi ise, genel fayda olmalıdır."⁵ Dolayısıyla toplumsal mutluluğu arttırmak için fayda ilkesinin ne olduğunu ortaya koymak gerekir. Bu noktada öncelikle Bentham'ın ahlak felsefesini ve dolayısıyla erdemi de fayda/yarar prensibi açısından tanımlamaya çalıştığını söyleriz. Çünkü doğa insanı haz ve ıstırap duygularının etkisi altına alır ve insana bu duygulardan bağımsız bir eylemde bulunma hakkı tanımaz. Bentham ahlak tanımlamasını insan doğası üzerine temellendirmiştir ve ona göre insan doğasına egemen olan iki ilke vardır. Yani fayda prensibi her şeyi bu iki duyguya bağımlı kılar. Bunlar da haz ve ıstıraptır. Bu iki ilke insan davranışlarını yöneten en önemli motivedir. Fayda, bir kötülükten korunmak eğilimini ya da bir iyilik sağlamak özelliğini dile getirir ve iyilik de haz veya haz sebebidir. "Faydanın mantığı da, bütün yargılama işlemlerinde, başka hiçbir fikri katmadan, haz ve acı karşılaştırması, hesabı yapmaya dayanır."⁶ Böylece Bentham etik bakımdan doğru olanın haz ve mutluluğu arttırmak olduğu sonucuna varır. Bu tutumunu siyaset ve hukuk felsefesi içinde de korur. Ona göre birey ve toplumun faydasının artırılması gerekir. Bu amaç, Bentham'ın siyaset ve hukuk felsefesinde, en büyük sayının en büyük mutluluğu olarak klişeleşmiştir.⁷ Bu doğrultuda faydacılık üzerine dayanan pozitivist bir hukuk felsefesini ortaya koyan Bentham'a göre pozitif hukukun fayda ilkesi açısından değerlendirilmesi gerekir. Bu düşünceler doğrultusunda bir ahlak kuralı kendiliğinden iyi ya da kötü olamaz. Dolayısıyla ahlak kuralları gibi hukuk kurallarının da iyi ya da kötü olup olmadığı pratikteki faydalarına göre ölçülür. Bu anlamda Bentham, ceza hukukunda eylemlerin kendiliğinden kötü olanlar ve yasa tarafından yasaklandığı için kötü olanlar şeklinde ayrılmasına karşıdır. Eylemin iyiliği ya da kötülüğü, sonuçlarına göre ölçülecektir. Bentham'ın bu faydacı teorisi, cezalandırmayı bir kefaret olarak gören anlayış ile uyuşmaz. Çünkü bu anlayışa göre, bizzat eylemlerin kendileri iyi veya kötüdür. Dolayısıyla doğal hukukta hiçbir fayda gözetmeksizin, ahlak kurallarının çiğnenmesi bir kötülük olarak algılanır. Morris'de bunu şöyle ifade eder:

⁴ A.g.e., s.2

⁵ Jeremy Bentham, **Yasamanın İlkeleri**, çev. Barkın Asal (İstanbul:On İki Levha Yayıncılık,2011), s.1

⁶ A.g.e., s.3

⁷ Doç. Dr. Sururi Aktaş, **Cezalandırmanın Amacı Üzerine**, s.8

Amacım, haklar üzerine, bazıları tarafından sadece yanlış değil aynı zamanda abes görünecek, 4 hipotez üzerine tartışmak: ilki ceza almaya hakkımız olması; ikincisi, bu hakkın, kişi olarak görülme temel hakkımızdan gelmesi; üçüncüsü bu temel hakkın, doğal, dışlanamaz ve kesin olması; ve dördüncüsü de, bu hakkın reddinin tüm ahlaki hak ve görevlerin reddine yol açmasıdır.⁸

Açıktır ki Morris'e göre cezanın ahlaki ölçütü hak etmedir. Onun ceza sisteminde, kişilerin bireysel özgürlükleri maksimize edilerek insanların etkisinden bağımsız bir yaşam alanı yaratılması hedeflenmiştir. Morris'e göre "temel kurallara bağlı cezalarımız, kişinin seçim yapma özgürlüğünü baz alarak, cezayı bireyin kuralı ihlal etmeyi isteyerek seçmesi haline bağlamıştır ve bu şekilde kişinin cezalandırmayı kendisinin seçtiği fikri savunulabilir."⁹ Bentham'ın faydacı teorisine baktığımızda ise bu değişerek, kişinin özgür iradesiyle seçim yapıp yapmaması, toplumun vereceği tepkiyi belirleyen bir faktör olmaktan çıkar. Morris'in teorisinde, var olan ve kişinin istem dışı olarak yaptığı eylemlerden dolayı ceza almasını engelleyici tüm mekanizmalar, faydacı teoride anlamsızlaşır. Zira faydacı teoriye göre verilecek ceza, kişinin yaptıklarının kendi seçimi olup olmamasından bağımsızdır. Dolayısıyla burada hak etme kavramına yer yoktur ve adalet fayda-yarar sağlayıcı bir araç haline gelmiştir. Kefaret teorisi insanı temele alarak ve ahlaki kuralları gözeterek, cezalandırmayı hafiflettirici nedenleri göz önünde bulundururken faydacı teori için ise sadece ceza ile ondan sağlayacağı yarar önemlidir. Bu yüzden faydacı teori ahlaki değerleri ve insan vicdanını umursamaz. Dolayısıyla sadece fayda gözeten bir yasa adil olmaktan ve bağlayıcı olmaktan çıkarak sadece uzlaştırıcı bir araç haline dönüşür.

III-Bentham'da ve Morris'te Cezanın Temellendirilmesi

Bentham açısından "bütün yasaların ortak genel amacı, toplumdaki toplam mutluluğu artırmaktır veya artırmak olmalıdır; ve dolayısıyla ilk elde bu mutluluğu azaltacak her şeyi mümkün olduğunca ortadan kaldırmaktır: diğer bir deyişle, yanlış edimi dışlamaktır."¹⁰ Ancak Bentham açısından ceza da bir kötülüktür. Çünkü tüm cezalar, kendi içinde uygunuz hareketlerdir ve kötülük yapmayı gerektirir. "Faydacılık prensibine göre -bunu kabul ediyorsak eğer- ceza, sadece kendinden daha büyük bir kötülüğü dışlaması durumunda kabul edilebilir."¹¹ Bu anlamda Bentham, cezalandırmanın amacını ortaya koymak için özel önleme ve genel önleme kavramlarını anlatır. Fakat ona göre cezalandırmanın temel amacı genel önlemedir. Bunu şu sözlerle ortaya koyar:

Genel önleme, cezalandırmanın temel meşruluk temeli olduğu gibi, temel amacı da olmalıdır. Eğer bir suç, benzeri asla gerçekleşmeyen tecrit edilmiş bir eylem olarak mülhaza edebilsedik

⁸ Frederick Schauer & Walter Sinnott-Armstrong, **The Philosophy of Law-Classic and Contemporary Readings with Commentary, "A Retributive Theory of Punishment & Herbert Morris"**, (Harcourt Brace Collage Publishers:1995), s.853

⁹ **A.g.e.**, s.859

¹⁰ Jeremy Bentham, **Ahlak ve Yasama İlkelerine Giriş**, çev. Prof. Dr. Aysel Doğan (AÜHDF,C.57 Sa.4,2008) s.388

¹¹ Michael J.Gorr & Sterling Harwood, **Crime and Punishment-Philosophic Explorations**, (Jones and Bartlett Publishing,1995), s.288

cezalandırma faydasız olacaktı. Bu, sadece bir kötülüğün diğerine eklenmesi olacaktı. Fakat biz, cezalandırılmamış bir suçun, sadece aynı fail için değil ve fakat aynı zamanda suç işleme güdü ve fırsatlarına sahip olanlara da suç işleme yolunu açtığını düşündüğümüz zaman, bir kişiye verilen cezanın herkes için bir güvenlik kaynağı olacağını anlarız.¹²

Özel önleme bakımından ise cezanın üç amacı vardır. Bunlar, suçlunun suç işleme yeteneğini ortadan kaldırma, suçluyu ıslah etme ve gelecekte suç işlememesi için gözdağı vermedir.¹³ Bunlar suçlu açısından cezalandırmanın felsefesini oluşturur. Bentham'ın, cezalandırmayı bu şekilde haklılaştırması, cezayı bir amaç olarak değil bir araç olarak görmesinden kaynaklanır. Bu şekilde cezanın kendisinden daha büyük kötülükler engellenerek fayda prensibi gözetilmiş olacaktır. Açıkça görülür ki Bentham'ın bu yaklaşımı, cezayı bir kefaret ve kötülüğe karşı muhakkak verilmesi gereken bir karşılık olarak değerlendiren teoriyle uyuşmamaktadır. Çünkü Morris'e göre "ceza bir kişinin, suçlu bulunması ile haklılaştırılan ve genel olarak yanlış olduğu kabul edilen bir davranışta bulunması nedeniyle kendisine uygulanan bir yaptırımdır."¹⁴ Bu yüzden içinde kızma ve kin barındırır çünkü suçlu, yapabilecek olmasına rağmen başkaları gibi kendini sınırlamamıştır. Bu anlayışın aksine fayda prensibini gözetilen suçluların suç işleme yeteneğini ortadan kaldırmak için terapi yöntemini önerirler. Bu yöntemde terapi hatalı bir insana verilen tepki değildir. "Kişiyi yaptığı bir yanlışlık nedeniyle değil, o yanlış yapmasına sebep olan bir hastalığı nedeniyle terapi verilir."¹⁵ Eğer bu marazi duruma sahip değil ise terapinin bir anlamı kalmaz. Bu nedenle kefarete dayalı cezalandırma anlayışı geçmişle ilgilenirken, terapi ise fayda gözetildiği için geleceğe dönüktür. "Terapi, normalde kişinin yaşadıklarından ötürü şefkatle bağdaştırılırken, ceza, hatalı olarak yaptıklarından ötürü kin ile bağdaşır."¹⁶ Bunun yanı sıra terapiyle, cezalandırmada olduğunun aksine, suçluyu iyi bir şeyden mahrum bırakmak değil, iyileşebileceği umuduyla hastalığını tedavi etmeye çalışılır. Dolayısıyla suçluya karşı yapılan bu iyilik, onun tarafından hak edilmiş bir ödül değildir. Yalnızca bir birey olarak acı çekme kapasitesi nedeniyle sempatomizi kazandığı için iyilik gösterdiğimiz biridir. Oysa kefaret anlayışına dayalı ceza, kişinin haksız elde ettiği avantajı silerek fayda sorumluluk dağılımı dengesini sağlamaya yöneliktir. "Bu nedenle cezanın içeriği 'kişinin topluma borcunu ödemesi olarak görülür ve cezalandırma için kişiden değerli kabul edilen bir şey alınır.'¹⁷ Bu borçlanma bakışı, aynı zamanda borcun affedilmesi yoluyla suçun cezalandırılmama durumunu da mümkün kılar. Bentham'ın faydacı teorisine dönüp baktığımızda ise bu tarz bir topluma borç ödeme ya da borcun affedilmesi kavramlarına yer verilmediği açıktır. Çünkü faydacı anlayışa göre ceza, bir kişinin cezalandırılmayı

¹² Doç. Dr. Sururi Aktaş, Cezalandırmanın Amacı Üzerine, (EÜHFD,C.XIII,S.1-2,2009), s.9

¹³ A.g.e., ss.9-10

¹⁴ Frederick Schauer & Walter Sinnott-Armstrong, The Philosophy of Law-Classic and Contemporary Readings with Commentary, "A Retributive Theory of Punishment & Herbert Morris", (Harcourt Brace Collage Publishers:1995), s.857

¹⁵ A.g.e., s.857

¹⁶ A.g.e., s.857

¹⁷ A.g.e., s.857

hak edip etmemesine bakılarak değil, fayda-yarar sağlayıp sağlayamayacağı gözetilerek verilir ve hak etme kavramı olmadığından ötürü affetme kavramına da yer yoktur.

IV-Cezalandırmanın Uygun Olmadığı Durumlar Karşısında Geleneksel Adalet Anlayışı

Bentham'a göre aşağıdaki durumlarda ceza uygulanmaması gerektiği açıktır:

- 1) Temelsiz olduğu noktada; önleyecek bir kötülük olmadığı; yapılmış olan eylem, genelinde kötü olmadığı.
- 2) Etkisiz olduğu noktada; kötülüğü engelleme anlamında işe yaramayacaksa.
- 3) Karsız olduğu noktada; cezanın kendi yaratacağı kötülük, yapılan eylemden daha büyük olacak ise.
- 4) Gereksiz olduğu noktada; yapılan kötülük, ceza olmaksızın engellenebilecek ya da kendisi ortadan kalkacak ise; öyle ki daha az maliyetli bir şekilde.¹⁸

Bentham'a göre cezalandırmanın temelsiz olması durumunda, cezalandırılmak istenilen davranış herhangi bir kimseye kötülük oluşturmuyordur. Ayrıca eylem kötülük oluşturmuş olsa bile eğer zarar gören ya da etkilenen kişinin rızası varsa, bu durumda da ceza vermek temelsizdir. Bentham'a göre "yapılan kötülük gölgede kaldığı noktada; her ne kadar yapılan eylem bir kötülüğe yol açıyorsa da, aynı eylem, başka, daha büyük değerinde bir iyilik ürettiyse cezalandırma temelsizdir."¹⁹ Örneğin; tecavüze uğrayacak birini kurtarmak için, saldırgana elindeki sopayla vurup onu etkisiz hale getiren birini cezalandırmak temelsizdir. Bentham son olarak da, yapılan kötü harekete uygun bir tazminatın geleceği garantisini varsa, cezalandırmanın temelsiz olduğunu söyler. Burada insan hayatının, parayla ölçülebilecek kadar değersiz görüldüğü açıktır. Zira Bentham ahlak kurallarına, fayda sağlama durumunu hesaba katarak, iyilik ya da kötülük atfeder. Oysa kefareti teorisi, geleneksel adalet anlayışı, insanı temele alarak, ona değer atfederek ve ahlaki kuralları gözeterek bir cezalandırma anlayışı sergiler. Bu temelde ahlak kuralları da şarta bağlı olamayacağı için, cezalandırma faydacılık açısından temellendirilmemeli veya hafifletilmemelidir.

Cezalandırmanın etkisiz olduğu durumlara geldiğimiz zaman, Bentham'a göre "ceza kanunu eylem olup bittikten sonra çıkarıldıysa cezalandırma etkisizdir."²⁰ Bu nedenle, daha önce suç olarak belirtilmeyen bir davranış gerçekleştirildikten sonra, bunu suç haline getiren bir kanun çıkarıp ceza vermek ya da cezanın miktarını arttırmak anlamsızdır. Bentham'a göre "ceza hükmü, her ne kadar çıkarılmış olsa da uygulanması hedeflenen kişinin dikkatine tebliğ edilmediyse cezalandırmak etkisizdir."²¹ Öte yandan ceza yasaları yazılırken, bunlar tüm ilgililerin (suç işleme potansiyeli olanlar) cezalandırılabilceği (dokunulmaz olmaması) bir şekilde yazılmalıdır. Eğer ceza hükmü,

¹⁸Michael J.Gorr & Sterling Harwood, Crime and Punishment-Philosophic Explorations, (Jones and Bartlett Publishing,1995), ss.288-289

¹⁹ A.g.e., s.289

²⁰ A.g.e., s.289

²¹ A.g.e., s.289

şahsa tebliğ edilmiş olsa bile, kişi üzerinde suçu işlememe yönünde hiçbir etkisi olamayacaksa da cezalandırma etkisizdir. Örneğin; çocuk yaşta olan biri kötülük düşünmeye uzaktır ki kanun tarafından belirtilen yaptırımlar, davranışlarını etkileyemez. Öte yandan “bir sebepten dolayı kişi mantıklı karar verme yetisini yitirmiş ise Bentham bu duruma delilik der.”²² Örneğin; kişi madde etkisi altındaysa, içki, uyuşturucu ya da bir başka ilacın etkisindeyse geçici olarak bir delilik durumunda olabilir. Bu yüzden ceza ehliyeti olmayanların cezalandırılması ile irade dışı yapılan suç eylemlerinin cezalandırılması, cezadan beklenen yararı sağlayamayacağı için etkisizdir.

Böylece Bentham’ın yararcılığı açıkça ortaya çıkmaktadır. Çünkü ceza ehliyeti olmayanların cezalandırılmaması gerektiği düşüncesine, moral değerler veya adalet ideali açısından değil ancak cezadan beklenen amacın gerçekleşmeyeceği düşüncesiyle ulaşmaktadır. Öte yandan onun fayda düşüncesiyle baktığımızda cezalandırma, eğer diğer akıl hastaları üzerindeki amacını gerçekleştiriyor olsaydı, ceza ehliyeti olmayan bir akıl hastasını cezalandırmak da yararlı olurdu. Oysa bu, Morris’in benimsediği kefaretçi cezalandırma anlayışına aykırıdır. Çünkü akli dengesi yerinde olmayanları, sonuçta yarar sağlayacak olsa bile, işledikleri suçlardan dolayı cezalandırmak, geleneksel adalet düşüncesiyle bağdaşmaz. Bentham’a göre “kasıtsızlık durumunda; kişi eylemi gerçekleştirmek niyetinde değil ise ve bu nedenle daha sonrasında gerçekleştireceği eyleme başlamak üzere olduğunun farkında değil ise kişinin cezalandırılması yararsızdır.”²³ Kasıtsız bir hareket yapan kimse cezalandırılarak, yaptığı hareketi ileride tekrarlaması engellenemez. Kişi kasıtlı bir iş yapmış olmasına rağmen yaptığının tüm sonuçlarını kestiremediği ya da düşünemediği için, ortaya farklı sonuçlar çıkmış olabilir. Bu yüzden burada da cezalandırmak etkisizdir çünkü kişi yaptığı davranışın nasıl sonuçlar doğuracağını bilmeden bu şekilde davranmıştır. Son olarak da kişi kötülüğü yaparken aslında çok daha büyük bir iyi sonuç elde etmeye çalışıyor olabilir. Örneğin; saldırıya uğrayan birine yardım etmek için, saldırgana vuran bir kimse, sonradan, aslında o kişilerin kendi aralarında oyun oynadıklarını öğrenir. Böylece iyilik yaptığını düşünen kişi, suç işlemiş konuma düşer.

Cezanın kârsız olması durumuna geldiğimizde ise, Bentham suç ile ceza arasındaki orantısızlıktan söz eder. Bu durumu şöyle açıklar: “Bir elde gerçekleşen ihlalin doğası, diğerinde cezanın varken ve normal şartlar altında bunları karşılaştırdığımızda, cezanın kötülüğü daha büyük olarak görülüyorsa bu durumda cezanın götürüsü getirisinden daha çok olacağı için cezalandırmak karsızdır.”²⁴

Son olarak cezanın gereksiz olduğu duruma geldiğimizde Bentham, fayda-maliyet hesabını göz önünde bulundurur ve cezalandırmanın amacı ucuz bir maliyetle etkili bir biçimde sağlanabilecekse cezalandırmanın gereksiz olduğunu söyler. Onun deyimiyle: “Eğer suçun bir daha

²² A.g.e., s.289

²³ A.g.e., s.289

²⁴ A.g.e., s.290

işlenmemesini daha basit yöntemlerle –örneğin eğitim ile ya da korkutarak- sağlayabileceksek cezalandırmak gereksizdir.”²⁵

Açıkça görülür ki Bentham’ın cezalandırma yaklaşımı, bir fayda-maliyet hesabına dayanmaktadır. Bu anlayış, cezaları hak edildiği için değil, hem suç işleyenler ve hem de suçtan zarar görenlerin yararları açısından meşrulaştırmaya çalışmaktadır. Bu yüzden bu yaklaşım, Morris’in kefareti cezalandırma anlayışıyla dolayısıyla geleneksel doğal hukuk düşüncesiyle hem de semavî dinlerin ahlak anlayışıyla uyuşmamaktadır. Çünkü geleneksel hukuk anlayışında da semavi dinlerde de kötülük ve iyilik, yalnızca fayda açısından değerlendirilmez.

V-Bentham ve Morris’in Ceza Teorisinde Suç ile Ceza Arasındaki Orantı

Bentham suç ile ceza arasındaki oran konusuna gelindiğinde birçok kural saymaktadır. Bu kurallardan en önemlilerine bakmak istersek, bunlar;

“Cezanın değeri hiçbir durumda, suçun getirisi tarafından gölgede bırakılacak kadar küçük olmamalıdır.”²⁶ Yani cezalandırmanın kötülüğü, suçun suçluya sağladığı faydadan büyük olmalıdır. “İki suç arasında seçim yapılması gerektiği durumlarda, büyük suçun cezasının küçüğü seçmeye teşvik edecek kadar büyük olması gerekir.”²⁷ Örneğin; adam öldürmeye verilen ceza, adam yaralamaya verilen cezadan çok daha büyük olmalıdır. “Ceza, uygulanacağı kesinliğinin az olduğu oranda büyütülebilir.”²⁸ Ya da ceza az olsa bile, eğer cezalandırma kesinse, bir kimse o suçu işlemeyi göze almaz. Örneğin; yakalanma ihtimali az olan bir suç işlenecekse onun cezasını büyük tutabilir ki, ufak ihtimalle de olsa suçlunun yakalanmaktan korkulması sağlanabilir. Eğer yakalanma ihtimali çok büyük olan bir suç işlenmişse de ceza düşük tutulmalıdır. Morris ise Bentham’ın aksine, cezalandırmanın ortaya koyduğu kötülüğün, suçun suçluya sağladığı avantajdan büyük olması gerektiğini düşünmez. Morris’e göre “cezalandırmada, suç işleyenin elde ettiği avantajla –kısmen elde edilen fayda ve kısmen de bu faydayı elde ederken içinde bulunduğu ruh hali göze alınarak- uygulanan ceza arasında bir denge olmasına çalışılır.”²⁹ Böylece zalim ve sıra dışı cezalar üzerinde sınırlama getirilerek orantısız acı çektirilmesinin önüne geçilir. Bentham’ın fayda anlayışını içeren terapi girişiminde ise orantısallığın mantığı yoktur. “Tedavi doğası gereği faydalı kabul edildiğinden, acılı bile olsa, uygulanırken cezaya oranla daha rahat davranılabilir.”³⁰ Daha da ötesinde tedaviye itiraz, hayatını kurtarmak için ayağını kesmek zorunda kaldığımız bir hastanın şikâyeti gibi görülüp göz ardı edilebilir. Zira tedavi hastalıktan daha kötü kavramı terapi dünyasında mevcuttur. Morris’in cezalandırma sistemindeki kurallar, başkalarının haklarına doğrudan müdahale ya da başkalarını riske

²⁵ A.g.e., s.291

²⁶ A.g.e., s.292

²⁷ A.g.e.i s.292

²⁸ A.g.e., s.293

²⁹ Frederick Schauer & Walter Sinnott-Armstrong, *The Philosophy of Law-Classic and Contemporary Readings with Commentary*, “A Retributive Theory of Punishment & Herbert Morris”, s.858

³⁰ A.g.e., s.858

sokan durumlara sebep olan davranışları düzenleyecek şekildedir. Oysa “tamamen tedavi edici ve önleyici bir ideolojiyle motive olan bir sistemde ise, semptomların kendini çevreye zarar verici şekilde göstermesini beklemeye gerek yoktur.”³¹ Cezalandırma sisteminde ise kişi bazı haklarından mahrum edildiği için suçun kesinleşmesinin beklenilmesi doğaldır. Terapi sisteminde ise faydalı bir şey olduğu için, beklenilmesi için bir sebep yoktur. Morris’e göre “tedavi mantığı, bizi, kaçınılmaz olarak, kişinin iradesi dışında değişikliğe uğratılmasına itecektir.”³² Bu durumun kötülüğü en can alıcı biçimde, hareketleri hastalık olarak görülen kişinin bu durumunu hastalık olarak kabul etmediği hallerde görülecektir. “Kişi, kendisinin yaptıklarını “doğru” kabul etmekte ancak kişinin normal anlayışı, terapi dünyasının normal anlayışı ile uyuşmamaktadır.”³³ Böyle bir durumda, kişi kendi seçtiği hareketleri için tedavi edilmeye başlanıldığında, onu normal davranmaktan alıkoyan bir durum giderilmeyip, birey, o anki terapi dünyasının normal kabul ettiği şekilde davranacak biçimde değiştirilmeye çalışılır. Dolayısıyla kişi ve değer yargıları değiştirilerek şahsın ahlaki durumuna, onun mantık ve seçimlerine saygı duyulmaz. Bu durumda kişi şartlanması gereken bir hayvandan farksızdır. Morris, tedavinin insanı getirdiği bu aşamada şu sözleri söyler: “Sanıyorum, hepimiz, zorla, olmadığı bir kişiye dönüşmektense ölmeyi tercih eden bir insanı anlayabilir ve sempati duyabiliriz.”³⁴ Bu durumu örneklendirmek istersek: Dünyamızın distopik bir versiyonunda geçen Anthony Burgess'in Otomatik Portakal (Clockwork Orange) romanında, hikayenin anti-kahramanı Alex, bir grup arkadaşı ile birlikte cinayet, vandalizm, tecavüz gibi suçları göz kırpmadan işler. Sonunda yakalanan Alex, hapisaneye atılır ve cezasını çekmeye başlar. Buraya kadar geleneksel adalet anlayışı, cezalandırmayı bir kefarete dönüştürür, suçluya suçundan dolayı ceza vererek, onun topluma olan borcunu ödemesini gözetir. Ancak bir süre sonra cezalandırmanın yeterli olmadığına inanan devlet, şiddeti ve anti-sosyal davranışları kimyasallar ve hipnoz uygulamaları ile tedavi edecek bir yöntem geliştirir. İşte bu noktada faydacılığın benimsediği terapi-tedavi uygulamasına geçilmiştir. Kendi bilincinin yıkılmazlığına inanan Alex, bu tedaviyi kabul eder ve acılı bir sürecin sonunda gerçekten şiddet ve cinsellik eylemlerinde bulunamaz hale gelir. Ne zaman şiddet uygulamaya kalksa (içindeki istek azalmamıştır) vücudu tepki verir ve hastalanır, ayakta duramaz hale gelir. Kendisi olmaktan o kadar uzaklaşmıştır ki, insan olmaktan ziyade kendini içinde bir kanun mekanizması haline gelmiştir. Öyle ki, artık ismini Alex değil A Lex (Latince "kanun" demek) olarak telaffuz etmektedir. Hikayenin başında kötücül ama müzikten, güzel sanatlardan zevk alan Alex artık bilinçsiz bir varlığa dönüşür. Sonunda da tıpkı Morris'in düşündüğü gibi, olmadığı bir insana dönüştüğünü hissedince, içinde bulunduğu duruma dayanamayarak intihar girişiminde bulunur. Görüldüğü üzere terapi süreci hakkında yukarıda bahsedilmiş olunan her şey birebir olarak bu romanda gösterilmiştir. Son olarak olması gereken şeyi

³¹ A.g.e., s.858

³² A.g.e., s.860

³³ A.g.e., s.860

³⁴ A.g.e., s.860

yazarın kendi ifadesiyle söylemek istersek; insanın kendi özgür iradesiyle kötü olması, zorla iyiymiş gibi davranmasından iyidir.

Sonuç

Cezanın gerekliliği ve zorunluluğu toplum halinde yaşama mecburiyetinden doğmuştur. Toplum düzenini bozan davranışlara karşı sosyal tepki ifadesi taşıyan ceza, hukuk düzenini sağlamada ve devletin devamında vazgeçilmez bir olgu olmuştur. Bu yüzden öncelikle cezalandırılmanın amacı belirlenmeye çalışılmıştır. Cezalandırmanın amacı bakımından kabul edilen temel teorilerden birisi kefareti esas alan ceza teorisiyken diğeri ise faydayı esas alan ceza teorisidir. Kefaret teorisinde cezanın kendisi bizatihi bir amaç olarak görülürken faydacı ceza teorisinde ise ceza başka amaçlara hizmet eden bir araç olarak görülmüştür. Faydacı teori için cezanın amaçları, suçların işlenmesini önlemek ve suçluların ıslahıdır. Bu anlamda faydacı teori, ceza hukukunda eylemlerin kendiliğinden kötü olanlar ve yasa tarafından yasaklandığı için kötü olanlar şeklinde ayrılmasına karşıdır. Eylemin iyiliği ya da kötülüğü, sonuçlarına göre ölçülecektir. Cezalandırmayı bir kefareti olarak gören anlayışa göre ise bizzat eylemlerin kendileri iyi veya kötüdür. Dolayısıyla doğal hukukta hiçbir fayda gözetmeksizin, ahlak kurallarının çiğnenmesi bir kötülük olarak algılanır. Fayda prensibini gözetmeyen suçluların suç işleme yeteneğini ortadan kaldırmak için terapi yöntemini önerirler. Dolayısıyla ceza, kişiden değerli olan bir şeyi almak ve işlediği suçtan ötürü topluma olan borcunu ödemek anlamı taşırken, terapiyle suçluya hak edilmemiş bir iyilik yapılmış olur. Görülür ki faydacı ceza teorisinde hak etme kavramına yer yoktur, dolayısıyla affetme kavramı da bu teoride yer bulamaz. Faydacı ceza teorisinde cezalandırmanın ortaya koyduğu kötülüğün, suçun suçluya sağladığı avantajdan büyük olması gerektiğini düşünürken kefareti ceza teorisinde ise cezalandırmada, suç işleyeninde elde ettiği avantajla – kısmen elde edilen fayda ve kısmen de bu faydayı elde ederken içinde bulunduğu ruh halini göze alarak- uygulanan ceza arasında bir denge kurar. Dolayısıyla faydacı ceza teorisinin anlayışına göre ortaya zalim, sıra dışı ve orantısız cezalar çıkar. Hatta kişi kaçınılmaz olarak, kendi iradesi dışında değişikliğe uğratılır. Faydacı teori bu anlayışla insanı ve ahlaki değerleri yabana atarak, yalnızca kendisinin sağlayacağı yararı düşünür. Bu yüzden cezalandırma hukukunda faydacı ölçütleri hesaba katmak, adalet kavramını zedeleyen sonuçlar doğur. Bundan dolayı cezalandırma felsefesinde, adalet prensibi esas alınmalı ve her kötülüğün bir karşılığının olması gerektiği düşüncesini temel alan kefareti düşünceden hareket edilmelidir.

Kaynakça

AKTAŞ, Sururi. (2009). Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi – Sayı:13, “Cezalandırmanın Amacı Üzerine”

BENTHAM, Jeremy. (2011). *Yasamanın İlkeleri*, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık

BENTHAM, Jeremy. (2008). Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi – Sayı:57, “Ahlak ve Yasama İlkelerine Giriş”

GORR, J.Michael & HARWOOD, Sterling. (1995). *Crime and Punishment-Philosophic Explorations*, Sudbury-ABD, Jones and Bartlett Publishing

SCHAUER, Frederick. & ARMSTRONG-SINNOTT, Walter. (1995). *The Philosophy of Law-Classic and Contemporary Readings with Commentary*, Fort Wort-ABD, Harcourt Brace Collage Publishers

The Relationship Among Organizational Communication, Job Satisfaction, Individual Performance And Organizational Commitment In Different Cultures¹

Murat ÖZPEHLİVAN²

Abstract

The concept of culture is an important variable affecting both the internal and external factors of organizations by creating the differences on the behaviours of individual and society. In this study, effects of organizational culture on job satisfaction, organizational communication, organizational commitment and individual performance were investigated and the relationships among them are tested. The concepts used in this study have been widely examined in social science literature and deeply tested in terms of the mutual effects and the impacts of each other. However, it is determined that all of these concepts have not been examined in an integrated manner. In addition, the cultural effect on the relationship among all these factors has also not been tested in the field of social science. This research aims to fill this gap by comparing Turkish and Russian samples with the obtained results. In this direction, 699 data were collected from well-known businessmen associations in textile field and analysed by using statistical methods. It was found that the culture concept directly affecting all of other concepts and also affecting the relationship among them.

Keywords: organizational culture, job satisfaction, organizational communication, organizational commitment, individual performance

Kültürel Farklılıkların Örgütsel İletişim, İş Tatmini, Bireysel Performans Ve Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkisi

Özet

Kültür kavramı, bireylerin ve toplumun davranışları üzerindeki farklılıkları yaratarak kurumların iç / dış faktörlerini etkileyen önemli bir değişkendir. Bu çalışmada örgüt kültürünün iş tatmini, örgütsel iletişim, örgütsel bağlılık ve bireysel performans kavramları üzerindeki etkileri araştırılmış ve aralarındaki ilişki test edilmiştir. Bu çalışmada kullanılan kavramlar, sosyal bilimler literatüründe defalarca araştırılmış ve birbirlerinin karşılıklı etkileri açısından derinlemesine test edilmiştir. Ancak, tüm bu kavramların entegre bir şekilde bir arada incelenmediği tespit edilmiştir. Ayrıca, tüm bu faktörler arasındaki ilişki üzerindeki kültürel etki de sosyal bilimler alanında şimdiye dek test edilmemiştir. Bu araştırma yolu ile ve elde edilen sonuçlarla Türkiye ve Rusya örneklerini karşılaştırarak bu boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda Türkiye ve Rusya'da faaliyet gösteren tekstil alanında tanınmış işadamları derneklerinden 699 veri toplanmış ve istatistiksel yöntemler kullanılarak analiz gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonucunda kültür kavramının iş tatmini, örgütsel bağlılık, örgütsel iletişim ve bireysel performans kavramlarını doğrudan etkilediği ve aralarındaki ilişkiyi etkilediği bulunmuştur.

Anahtar kelimeler: örgüt kültürü, iş tatmini, örgütsel iletişim, örgütsel bağlılık, bireysel performans

¹ This article has been produced from a thesis entitled "Kültürel Farklılıkların Örgütsel İletişim, İş Tatmini, Bireysel Performans ve Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkisi: Türkiye-Rusya Örneği".

² Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Okan Üniversitesi , muratozpehlivan@gmail.com

Introduction

There have been myriad researches on the concept of organizational culture and its effects on the other organizational concepts (Goldhaber, 1990; Hofstede, 1984; Hoppock, 1935; Palmer, 1993; Mattila, 2006; Barker and Emery, 2007). In the social science literature, many organizational concepts were tested, examined and deeply investigated for exploring the affects of human behaviour in the organizations. Especially in academic, business and organizational management fields, researches are focused on these concepts having great importance for the development and growth of organizations. After reviewing the social science literature, it was observed that the cultural factors are affecting many organizational concepts such as job satisfaction, individual performance, organizational commitment and organizational communication (Gurdal, 1997; Reilly and DiAngelo, 1990; Akıncı, 2002; Stolp, 1996; Eroğlu and Özkan, 2009; Kılıç, 2006; Croucher et. al, 2009; Peters and Waterman (1987). In this research, with the parallel approach to the literature, the organizational culture concept considered as an affecting element of other organizational factors.

Even though many researches have been carried out in this field, there is no study that combining all of these organizational functions with one accord. The individual reactions to the different managerial situations may be understood clearer and more descriptive when the relationship among these concepts is used in an integrated manner. With this perspective, the organizational culture concept that one of the most effective and overarching concept in terms of management field, its direct impacts on the other concepts were deeply researched in this study.

Concepts, which are used in this research, were deeply reviewed from the literature, then the methodological structure described and finally results and suggestions were discussed. In the literature review part of this study, basic information was submitted with the concepts. And the methodological practises were shown with the tables and figures. Results and discussion section is composed of interpretations of the results that achieved through data obtaining.

1. Literature Review

1.1 Organizational Culture

Pettigrew (1979) identified the organizational culture as a sense of system, which is shared collectively by a group. Hellriegel and Slocum (1992) defined the organizational culture as the basic personality of the organization that shared by majority of the employees and a phenomenon, which can be learned, shared and transferred by the members who intent to progress and work in the organization. Deshpande et. al (2004) described this concept as the elements helping to the individuals for understanding all functions with the organization and shared values, beliefs and the norms. Wilkins (1983) defines the organizational culture as accepted and shared assumptions, habitual behaviours of people, and a way of seeing the world. Hofstede (1984), one of the experts on the measuring organizational culture, summarizes the concept as collective mental programming system that

separates a member of organization from the other members of other organizations. According to Schein (1997) the organizational culture is the conceptual pattern emerged in the harmony process of external environment and internal integration of organization, invented, discovered or developed by the group for overcoming the organizational problems, considered true by all group members because of the fact that the concept has widely accepted as sufficient. It is also taught to the new group members as the most accurate detection and feeling forms.

Organizational culture is the experience, strength, weakness, training and discipline that are gained throughout the life of the organization (Çimen, 2009). Management practises will include some differences in the societies if their cultural characteristics are also different. Each organization is a small community; hence, this community should have “set of shared values” or its own “culture”. So, these concepts that defining as organizational culture or set of values may not be the same in different organizations (Koçel, 2007). From this perspective, organizational culture can be seen as a sub-system that affecting social culture and can be considered as a factor, which influences its formation.

In light of these definitions, this concept that encompasses all organizational functions may affect other organizational concepts which related with the organization or affecting organizational structure. In this respect, the following hypotheses have been projected:

1.2 Organizational Communication

Communication is a making sense and interpreting the external world through narrative. It is expression of thoughts and heartfelt feelings of people (Kılıç, 2002). There is no social formation or organization that no need to have communication systems. It is almost impossible that no any organization can carry on its life in a sound manner if they do not configure the communication systems properly. Because all of the organizations that situated in business field should receive input from external environment and they should give output to the outer world (Gökçe, 2001). Therefore, companies having strong organizational communication structure have the ability to communicate with the outside world at a higher level.

Oral communication is the most common form of communication in the organizations.. Such communication types are faster and give chance for different feedback opportunities immediately (Geylan, 1994). Another communication type is non-verbal communication in the organizations. There are many different forms of non-verbal communication. Among these methods, the most widely known and used one is body language. Body movements due to attaching sense to the individual transmit the message to the recipient (Luthans, 1973).

Organizational communication can be easily established if the organizational structure is extroverted, participatory, professionally designed and in case of organizational culture supports this structure. In contrast, organizational communication is generated with many difficulties in the organization that is managed with the central system and if its organizational culture based with the

authoritarian structure and traditional rules (Gurdal, 1997). Organizational culture and organizational communication are affecting each other in bidirectional way. On-going communication methods within the organization become the front foot to the development of culture and its settlement (Reilly and DiAngelo, 1990).

1.3 Job Satisfaction

Job satisfaction is a combination of individual's positive emotions against his/her work (Erdoğan, 1996). Job satisfaction has attracted the attention of researchers and executives because of the influence on an individual's behaviour in the organizations (Knoop, 1995; Sanghi, 2004). Job satisfaction is one of the most widely researched concepts in the field of industrial/organizational psychology, social psychology and organizational behaviour literature (Robbins et al, 2004; Vroom, 1964). This concept is necessary on behalf of business achieve for providing sustainability in organizational development and staff productivity for organizations (Siegel and Lane, 1974; Mullins, 1996). Due to this aspect, the concept of job satisfaction is one of the important issues for researchers and organization executives.

It can be mentioned that the organization, which has strong cultural background may increase the job satisfaction degree of its employees (Akıncı, 2002). According to Lund (2003) employees may have poor job satisfaction in the organizations that having poor culture. Stolp (1996) explains in his research that the culture which perceiving deeply and including strong tradition, ceremonies, rituals and symbols may positively affecting the success, motivation, productivity and job satisfaction of managers. Robbins (1996) indicates that when individual knows the expectations and obey the rules and criteria of organization then his/her job satisfaction degree increases.

1.4 Individual Performance

Individual performance is one of the important organizational subjects that academics and managers have been working on deeply. The degree of individual performance is the factor that reduces or increases the efficiency of the organizations (Aşkun, 1978). Performance is referred to fulfilling the task within the conditions of predetermined criteria and the degree of achievement of goals (Halis and Tekinkuş, 2008). Performance is the level of success achieved by employees in the results of the efforts that have been spent to fulfil the tasks given to them. Also achieving the purpose of the individual works or effectiveness (Morillo, 1990). When considering in terms of management and business, individual performance is the degree of fulfilment the expectations of the organization. Individual performance is fulfilling the task within the framework of organizational expectations. In this respect it can be said that individual performance arises as a result of evaluation of the organization.

Researches that have been focused on social sciences prove that the organization, which has strong culture, shows higher performance than others (Eroğlu and Özkan, 2009). When it is thought

that the cultural differences are affecting internal dynamics of organizational culture and occur some differences on individual's behaviour. In this point of view it can be said that the individual performance is affected by organizational culture. According to Hofstede (1984), the cultural system focusing success, performance and the individual values which can be measured and evaluated is more common in the organizations which is managed with the men characteristics systems. According to Kılıç (2006), organizational culture concept is affective on the individual performance.

2.1 Organizational Commitment

According to O'Reilly (1989), organizational commitment is considered as individual's psychological commitment to the organization that shows his/her belief and loyalty to the organization. Steers (1977) defined the organizational commitment as the relative strength of the case that individual participating organization and identify himself/herself as part of the organization. Researches show that individuals with high organizational commitment are more steadfast for fulfilling the duties given by the organization. Sheldon (1971) explains the concept as individual's adoption with the general principles of organization and his/her attitudes and adaptation to the organization.

Organizational commitment is the attitude that regarding loyalty of the employees to the organization (Luthans, 1973), and it is the employees' desire to maintain their membership in the organization (Robbins, 1996), the unity and harmony of the goals of the employee and the organization (Mowday et al, 1982). The sum of internalized normative pressure to behave in accordance organizational goals and interests (Wiener, 1982), and identify himself/herself with the organization's goals and values while desiring to remain in the organization without monetary concerns (Griswold, 1983). From this perspective, organizations can reach their goals and be successful if they have the employees that have high organizational commitment degree. These employees are the dynamos of the organizations (Al-Qarioti and Al-Enezi, 2004). It is seen that the employees working with the high level of organizational commitment may need less control and work more efficiently. Their performance is relatively higher than others and organizational goals are more important than personal interests while they work in different positions. They are more reliable, friendly and sincere in the organization (Arnold and Feldman, 1986). Employees that have high level of organizational commitment desire to maintain in the organization and work sincerely for reaching organizational goals (Georgy and Margaret, 1990).

3. Methodology

3.1 Research goal and Hypotheses

The aim of this study is to identify the effects among the organizational culture, job satisfaction, organizational commitment, organizational communication and individual performance.

Hypotheses prepared based on the above description are stated below. All concepts and the relationship among them were taken into account and tested with the sub-dimensions.

To achieve success by improving individual performance can be seen as an inevitable factor for organizations (Martin, 1994). There are factors that connected or not connected to the employees which affecting their individual performance. Performance is the consequence of the integration of these factors (Özdemir, 2007). Employees become more successful if their personality and the purpose of the organization are similar. The opposite is the case that their efficiency will decrease and they will be stressful while working in the organization (Mohammed, 2010). Performance is the individual's highest level efforts that helping organization for achieving its goals and fulfilling the expectations from the employees. However all these endeavours and the outputs should be compatible with the organizational values and goals. When the expectations of employees and the organization are met optimally and the individual feels himself/herself as satisfied, then it is possible to mention on high level of individual performance. From these definitions, it can be mentioned that job satisfaction increases individual performance.

H1: The job satisfaction dimensions affect individual performance.

Locke (1976) and Oshagbemi (1999) defining job satisfaction as positive feelings and emotional attitudes against work and Vroom (1964) added to this definition that the working harmony provided from the job itself. Individual's positive attitude to the job proves that he/she has job satisfaction and vice versa shows that low degree job satisfaction or no satisfaction. According to Robbins et al. (2004), job satisfaction is individual's positive feelings about his/her job and its characteristic structure. In this sense, all components of the job are effective against the formation of job satisfaction. Knoop (1995) describes job satisfaction as general attitude towards the job and its sub-dimensions. Individuals will opt to continue at the same organization when they are satisfied and they will be loyal towards the organization, also they will feel normative commitment to the organization.

H2: The job satisfaction dimensions affect organizational commitment.

Organizational communication is the lifeblood and the heart of the organization. Communication channels are indispensable for the organization in terms of ensuring and processing of overall functioning of the organization with the certain harmony (Ker, 1998). According to Adalı (1997), communication is vital for organizations. An effective organizational communication system

should be built in order to maintain all necessary works of organization in a healthy way. If communication and human relations are not improved in the organization, the organization cannot achieve to the productivity and quality. So that it is quite important to ensure efficient exchange of information within the organization (Acet, 2006). Individuals who have knowledge on a number of different subjects which related with him/her, have healthy relations with the managers and also have been informed about details of the future perspective of the organization might brings high level of satisfaction.

H3: The organizational communication dimensions affect job satisfaction.

Individuals who has detected and absorbed the future projections of the organization and its goals, also having similar plans and ideals within his/her private life, matching his truths with the organizational policies will have more commitment towards the organization (Wiener, 1982). Having information on organizational issues reduces individual's risk expectations for the future (Knoop, 1995). This case will bring both side to share same targets and same view. When the individual has opportunity to express his/her ideas, has been informed on the organizational goals, has good relationship with his/her co-workers and managers, and receives feedback on his operational performance then it might be possible to mention about the individual commitment and a sense of belonging to the organization (Reilly and DiAngelo, 1990).

H4: The organizational communication dimensions affect organizational commitment.

The organizational communication can be formed easier when the organizational structure is extroverted, participatory and professionally structured and if organizational culture has been designed as supporting this base (Gurdal, 1997). Organizational culture is the reality resulting from the symbols, values and a meaning rather than individual cases. Organizational culture is the guidance which helping to the traditions to be continued with the harmony and also helping to the leadership for the transformation of organization. This guidance starts as a phenomenon and process with the organizational communication (Reilly and DiAngelo, 1990). Organizational culture provides a communication between the members. All informal messages, stories told among the employees, gossips, formal messages, slogans, organizational documents and public meetings could make sense with the operation of the communication process (Alamur, 2005). Organizational culture, as a result of the contribution to the basic principles of the organization might be considered that deeply affecting the structure of the organizational communication.

H5: The organizational culture dimensions affect organizational communication.

Organizational culture as a result of structural changes on the organization has an impact on individual job satisfaction. Individual expectations may differ in different organizations that have different cultural values. According to Stolp (1996), managers' belief to the organization, their job satisfaction degree, business forecasting and personal motivation might be positively affected when there is strong organizational culture background. Culture becomes one of the determinants of individual job satisfaction with the affect on the organizational characteristic structures. In the research, which has focused and tested the relationship between the organizational culture and the job satisfaction, it has proved that individuals that have weak satisfaction degree generally work in the organizations that have weak culture as well (Odom et al, 1990).

H6: The organizational culture dimensions affect job satisfaction.

More digital systematic backgrounds, which can be measured and evaluated such as performance and success, are applied to the organizations that are culturally qualified and outweigh men background (Hofstede, 1984). When it is considered that cultural differences might affect the dynamics of the organization and occurring some differences on the individuals' behaviours, it can also be thought that the individual performance might be affected by the organizational culture (Vroom, 1964). Researchers approaching to the culture with the pragmatic way tackling the culture as the basic key of the organizational integration, performance, productivity and efficiency and putting forward that culture can be changed and managed (Sisman, 2002). Different individual performance levels in the organizations of different countries might be considered as the affect of organizational culture on the individual performance.

H7: The organizational culture dimensions affect individual performance.

Organizations having strong cultural structure are the organizations that the relationship between individual and organization are more rigorous and more effective. The organizational commitment degree might be increased and the individuals may identify themselves as a part of the organization when they are internalizing the language, stories, ceremonies and some of the special factors of the organizations (Croucher et al, 2009). Individuals working in the organizations that have

strong cultural structure might have more commitment to the organizations as a result of absorbing the cultural values of the organization. According to Peters and Waterman (1987) the commitment can only be occurred with the organizational conditions which naturally motivating individuals. To ensure this condition, individuals must consider their work and the organization as valuable. This case might be achieved with a strong organizational culture.

H8: The organizational culture dimensions affect organizational commitment.

In the later part of the study, the above hypotheses were subjected to regression tests. The relationships among the all sub-dimensions were reciprocally tested in the research.

3.2 Item selection, Data Collection and Sample Characteristics

The scales used in this study were repeatedly tested and analysed in terms of validity and reliability, and also used in various social science researches for measuring the organizational culture, organizational communication, organizational commitment and individual performance. A new scale developed by taking into accounts the cultural impacts for job satisfaction concept. Details on the scales used in this study, also dimensions, basic statistical figures and number of items are presented in Table-1.

Table-1 Detailed information about the questionnaires used

Scale Name	Cronbach's Alpha	Number of Items	Source	Dimensions
Organizational Culture	0.979	26	Hofstede (1984)	Individualism-Collectivism (6) Long-term orientation (6) Power distance (5) Uncertainty avoidance (5) Masculinity-Femininity (4)
Organizational Communication	0.980	24	Miles et. al. (1996)	Informing (6) Goal-setting (5) Critical communication (5) Primary relationships (4) Feedback (4)
Organizational Commitment	0.933	18	Meyer and Allen (1991)	Emotional commitment (6) Normative commitment (6) Continuance commitment (6)
Individual Performance	0.885	9	Schepers (2005)	Individual performance (9)
Job Satisfaction	0.989	30	Ozpehlivan and Acar (2015)	Job and working conditions (5) Management skills (5) Co-workers (5) External environment (5)

				Promotion (5)
				Pay (5)

The research scale consisting of a total of 106 questionnaires is applied to the companies which operating in the zipper industry in Turkey and Russia. Data that obtained from 699 employees of zipper field of textile industry from both countries is tested using validity and reliability methods via using confirmatory factor analysis procedures. In this context, 377 responses from Turkish companies and 322 responses from Russian companies were obtained. Filling by hand and using online system have been used for distributing and answering method of research survey. Measuring the organizational culture concept, Hofstede's (1984) cultural dimensions focusing to the effect of cultural differences on the individual's behaviours in different countries has used. Organization communication concept has been measured by using the scale that was developed by Miles et al (1996) and individual performance was measured by using Schepers' (2005) scale. Organizational commitment concept was measured with Meyer et al (1996)'s scale that was translated to Turkish and checked validity and reliability tests by Wasti (2000).

Instead of using stereotyped Job satisfaction scales that have been using by only translating from Anglo-Saxon cultures, it is thought that forming a new scale considering cultural differences as well might bring more rational and reasonable results to the research. In this context the researched has started with the pre-testing process. Then a new scale including 30 items has been prepared and applied to the 94 members of LASIAD (Laleli Industrialists and Businessmen Association). The dimensionalities of the 30 items were analysed using varimax factor analysis and at the end of varimax rotation, six factors had eigen-values greater than one. In the data reduction procedure those variables having a factor load of 0.500 and above were taken into account. At the principle factor analyses, the factor loadings of all items were significant and their scores were between 0.557 and 0.859. Upon examination of the errors variance, out of 30 variables, no variance was seen to have high scores. All 30 items separated to their estimated factorial components without any cross-loading that shows us that the measurement instrument has unidimensionality. Therefore no item was removed from the scale and we continued to the second order CFA. First order of PCA results in the research were CFI=0.796, NFI=0.689, TLI=0.778, IFI=0.799. It was seen that all figures are closer to the 1 (>0.50), and may be considered as reasonable level. However it was just pre-testing period and performing more pieces of sample would bring the numbers to the fitter degree.

In the next process, just as the other dimensions and concepts, job satisfaction and its sub-dimensions have tested by using 699 data. At this stage of the research, factor loadings of all items were significant and the scores were between 0.635 – 0.860. These numbers are sufficient in statistical science. To mention about the convergence validity, despite the views that these numbers should be greater than 0.700, it is not fully accepted by researchers. After investigation the error variance, no

existing variables with a high error variance were observed. 30 variables and 6 components properly seated to the job satisfaction structural factor. Factor loadings are close to each other (0.635 to 0.860) and values are obtained pretty high. The findings were statistically significant ($p < 0.001$). As for the model fitness values, the obtained results were GFI=0.839, NFI=0.860, IFI=0.885, TLI=0.875, CFI=0.885, RMSEA=0.074.

At the scale analysing process of the research for the organizational communication scale, it is seen that *goal-setting*, *critical communication* and *feedback* components are failed to obtain adequate values. According to the results, *informing* component is divided as *informing on individual issues* and *informing on organizational issues*. Finally the organizational scale has consisted three dimensions: *primary relationships* (4 items), *individual informing* (3 items) and *organizational informing* (6 items). The factor loadings were among 0.758 – 0.950 and the model fitness values were GFI=0.918, NFI=0.905, IFI=0.919, TLI=0.897, CFI=0.918, RMSEA=0.090.

As for the organizational culture concept, all 26 items were taken into the account on the factor analysing process and it has been seen that all 26 variables and 5 components properly seated to the organizational culture structural factor. The factor loadings were among 0.563 – 0.808 and the model fitness results were GFI=0,838, NFI=0,791, IFI=0,820, TLI=0,800, CFI=0,819 and RMSEA=0,083. In the light of these results, it has been accepted the validity of the organizational culture scale.

All 9 items of individual performance concept have been tested with the factor analysing methods and the obtained results showed that there are two dimensions that belong to the concept. One has been named as *basic performance* which individual considers himself as the employee that fulfils his duty within the framework of organizational expectations. The other is *success performance* that individual regards himself as the successful on his/her works. These two dimensions with the 9 items have been tested. The factor loadings were among 0.804 – 0.905 and the fitness values were GFI=0,934, NFI=0,885, IFI=0,897, TLI=0,857, CFI=0,896 and RMSEA=0,103 ($p=0,000$). According to these values the validity of the individual performance scale has been confirmed.

Organizational commitment concept that has 18 items and 3 dimensions has tested for the validity of scale. Because of the low values and distributing to the different dimensions, 7 items have been removed from the scale. The rest 11 items have tested and the factor loading results were among 0.528 – 0.942. Also model fitness values were GFI=0,927, NFI=0,879, IFI=0,894, TLI=0,857, CFI=0,894 and RMSEA=0,094 ($p=0,000$). According to these results the validity of the organizational commitment scale has been accepted and confirmed.

3.3 Analyses Among the Dimensions

In this section of the research, relationships among the dimensions that incorporated in this study are tested with the regression analyses. The results obtained are given below. At first, the relationship among job satisfaction and individual performance were tested.

Table-2 The effect of Job Satisfaction on the Individual Performance

The Independent Variables	Basic Performance			Success Performance		
	Standard Beta	t	p	Standard Beta	t	p
Job and working conditions	.273***	5.260	.000	.259***	5.052	.000
Management skills	-.058	-1.157	.248	-.038	-.757	.450
Co-workers	.062	1.329	.184	.158***	3.444	.001
External environment	.091*	2.027	.043	.070	1.582	.114
Promotion	1.28**	2.751	.006	.091*	1.992	.047
Pay	.014	.301	.764	.008	.171	.864

(*p<0.05; **p<0.01; ***p<0.001)

According to the results, it has been found out that the satisfaction on the job and working conditions, external environment and promotion dimensions effects individual's basic performance. Also job and working conditions, co-workers and promotion satisfaction effecting individual's success performance. In the light of these values hypotheses results are presented below.

Table-3 The effect of job satisfaction on the individual performance and the hypotheses results

The Independent Variables	Basic Performance		Success Performance	
	Hypothesis	Results	Hypothesis	Results
Job and working conditions	H1a	✓	H1g	✓
Management skills	H1b	X	H1h	X
Co-workers	H1c	X	H1i	✓
External environment	H1d	✓	H1j	X
Promotion	H1e	✓	H1k	✓
Pay	H1f	X	H1l	X

(*p<0.05; **p<0.01; ***p<0.001)

In the next process of the research, the effect of job satisfaction on the organizational commitment has been tested.

Table-4 The effect of Job satisfaction on the Organizational Commitment

The Independent Variables	Continuance Commitment			Normative Commitment			Emotional Commitment		
	Standard Beta	T	p	Standard Beta	t	p	Standard Beta	t	p
Job and working conditions	.130**	2.617	.009	-.017	-.319	.750	-.087	-1.546	.123
Management skills	.073	1.525	.128	-.032	-.602	.548	-.104	-1.914	.056

Co-workers	.079	1.775	.076	.087	1.808	.071	.047	.940	.347
External environment	-.062	-1.462	.144	.062	1.331	.184	.195***	4.044	.000
Promotion	.134**	3.022	.003	.067	1.377	.169	.129**	2.567	.010
Pay	.258***	5.909	.000	.248***	5.217	.000	-.004	-.090	.929
(*p<0.05; **p<0.01; ***p<0.001)									

As it is seen on the Table-4, job and working conditions, promotion and pay dimensions of job satisfaction are effecting the continuance commitment. Normative commitment is effected by pay dimension and emotional commitment is effected by the satisfaction of external environment and promotion. According to the research, hypothesis results are listed below.

Table-5 The effect of job satisfaction on the organizational commitment and the hypotheses results

The Independent Variables	Continuance Commitment		Normative Commitment		Emotional Commitment	
	H2	Results	H2	Results	H2	Results
Job and working conditions	H2a	✓	H2g	X	H2m	X
Management skills	H2b	X	H2h	X	H2n	X
Co-workers	H2c	X	H2i	X	H2o	X
External environment	H2d	X	H2j	X	H2p	✓
Promotion	H2e	✓	H2k	X	H2r	✓
Pay	H2f	✓	H2l	✓	H2s	X

In this part of study, the effect of organizational communication on the job satisfaction has researched. The results are presented in Table-6.

The Independent Variables	Job and working conditions		Management skills		Co-workers		External environment		Promotion		Pay	
	Results	Results	Results	Results	Results	Results	Results	Results	Results	Results	Results	
Informing on individual issues	H3a	✓	H3d	✓	H3g	✓	H3j	✓	H3m	✓	H3p	X
Primary relationships	H3b	✓	H3e	✓	H3h	✓	H3k	X	H3n	✓	H3r	✓

Informing on organization al issues	H3c	✓	H3f	✓	H3i	✓	H3l	X	H3o	✓	H3s	✓
-------------------------------------	-----	---	-----	---	-----	---	-----	---	-----	---	-----	---

Table-6 The effect of organizational communication on the job satisfaction

According to the research results, all organizational communication dimensions affect job and working conditions, management skills, co-workers and promotion dimensions. Informing on individual issues effects satisfaction on the external environment. Pay satisfaction is effected by primary relationships and informing on organizational issues. Referring to above information, the hypothesis results are presented in Table-7.

Table-7 The effect of organizational communication on the job satisfaction and the hypotheses results

The Independent Variables	Job and working conditions		Management skills		Co-workers		External environment		Promotion		Pay	
	β	p	β	p	β	p	β	p	β	p	β	p
Informing on individual issues	.267***	.000	.197***	.000	.152***	.000	.247***	.000	.151***	.000	.012	.766
Primary relationships	.185***	.000	.210***	.000	.245***	.000	.082	.079	.275***	.000	.212***	.000
Informing on organizational issues	.144***	.002	.310***	.000	.122*	.012	.038	.456	.231***	.000	.379***	.000

(*p<0.05; **p<0.01; ***p<0.001)

The effects of organizational communication on organizational commitment are presented in Table-8.

Table-8 The effect of organizational communication on the organizational commitment

The Independent Variables	Continuance Commitment			Normative Commitment			Emotional Commitment		
	Standard Beta	t	p	Standard Beta	t	p	Standard Beta	t	p
Informing on individual issues	.062	-1.494	.136	.006	.131	.896	.000	-.020	.984
Primary relationships	.011	.250	.803	.153***	3.298	.001	-.055	1.127	.260
Informing on organization al issues	.458***	9.847	.000	.214***	4.199	.000	-.056	-1.037	.300

(*p<0.05; **p<0.01; ***p<0.001)

The results show that informing on the organizational issues affecting continuance commitment and normative commitment. Normative commitment is also affected by primary relationships dimension. There is no relationship found among the other dimensions. Following these results, the hypothesis results can be seen in Table-9.

Table-9 The affect of organizational communication on the organizational commitment and the hypothesis results

The Independent Variables	Continuance Commitment		Normative Commitment		Emotional Commitment	
	H4	Result	H4	Result	H5	Result
Informing on individual issues	H4a	X	H4d	X	H4g	X
Primary relationships	H4b	X	H4e	✓	H4h	X
Informing on organizational issues	H4c	✓	H4f	✓	H4i	X

In this part of the study, the effect of organizational culture on the other concepts and dimensions are tested. The first concept which is considered that been affecting by organizational culture is organizational communication. The results of the inter-dimensional comparisons can be seen in Table-10.

Table-10 The effect of organizational culture on the organizational communication

The Independent Variables	Informing on individual issues			Primary relationships			Informing on organizational issues		
	β	t	p	β	t	p	β	t	p
Individualism collectivism	.012	.288	.773	-.036	-.840	.401	-.026	-.570	.569
Long-term orientation	.312***	7.174	.000	.212***	4.863	.000	.184***	4.019	.000
Power distance	.031	.817	.414	.020	.534	.594	.055	1.383	.167
Uncertainty avoidance	.095*	2.416	.016	.079*	1.995	.046	.145***	3.510	.000
Masculinity femininity	.185***	4.675	.000	.339***	8.531	.000	.188***	4.524	.000

(*p<0.05; **p<0.01; ***p<0.001)

According to research results, long-term orientation, uncertainty avoidance and masculinity-femininity dimensions of organizational culture affection all organizational communication dimensions.

There is no affect of individualism-collectivism, power distance dimensions found among the organizational communication dimensions. The hypothesis results can be seen in Table-11.

Table-11 The affect of organizational culture on the organizational communication and the hypothesis results

The Independent Variables	Informing on individual issues		Primary relationships		Informing on organizational issues	
	H5	Results	H5	Results	H5	Results
Individualism collectivism	H5a	X	H5f	X	H5k	X
Long-term orientation	H5b	✓	H5g	✓	H5l	✓
Power distance	H5c	X	H5h	X	H5m	X
Uncertainty avoidance	H5d	✓	H5i	✓	H5n	✓
Masculinity feminity	H5e	✓	H5j	✓	H7o	✓

It is predicted that the organizational culture is affecting the individual's job satisfaction. In this context, the affect of organizational culture dimensions on the job satisfaction dimensions are tested. The results can be seen in Table-12.

Table-12 The effect of organizational culture on the job satisfaction

According to the results, individualism-collectivism dimension affects job-working conditions, management skills, co-workers, external environment and pay dimensions of job satisfaction. Long-term orientation dimension affects all dimensions of job satisfaction concept. Power distance dimension affects co-workers, promotion and pay. Uncertainty avoidance affects job-working conditions, promotion and pay dimensions. Masculinity-femininity dimension affects only management skills and pay dimensions of job satisfaction. In the light of Table-12, the hypothesis results can be presented in Table-13.

The Independent Variables	Job-working conditions		Management skills		Co-workers		External environment		Promotion		Pay	
	β	p	β	p	β	p	β	p	β	p	β	p
Individualism collectivism	.149***	.000	.157***	.001	.168***	.000	.291***	.000	.018	.683	-.119**	.008
Long-term orientation	.279***	.000	.151***	.001	.252***	.000	.343***	.000	.186***	.000	.154***	.001
Power distance	.064	.084	.019	.640	.143***	.000	.072*	.045	.256***	.000	.218***	.000
Uncertainty avoidance	.153***	.000	.080	.055	.040	.331	.056	.126	.103*	.012	.170***	.000
Masculinity femininity	.072	.060	.121**	.004	-.074	.073	-.071	.055	.311	.311	.150***	.000

(*p<0.05; **p<0.01; ***p<0.001)

Table-13 The affect of organizational culture on the job satisfaction and the hypothesis results

The Independent Variables	Job-working conditions		Management skills		Co-workers		External environment		Promotion		Pay	
	H6	Reulsts	H6	Reulsts	H6	Reulsts	H6	Reulsts	H6	Reulsts	H6	Reulsts
Individualism collectivism	H6a	✓	H6f	✓	H6k	✓	H6p	✓	H6v	X	H6ac	✓
Long-term orientation	H6b	✓	H6g	✓	H6l	✓	H6r	✓	H6y	✓	H6ad	✓
Power distance	H6c	X	H6h	X	H6m	✓	H6s	✓	H6z	✓	H6ae	✓
Uncertainty avoidance	H6d	✓	H6i	X	H6n	X	H6t	X	H6aa	✓	H6af	✓
Masculinity femininity	H6e	X	H6j	✓	H6o	X	H6u	X	H6ab	X	H6ag	✓

In this part of the research, the effect of organizational culture on the individual performance is tested. The affect of organizational culture on the individual performance can be seen in Table-14.

Table-14 The affect of organizational culture on the individual performance

The Independent Variables	Basic performance			Success performance		
	Standard Beta	t	p	Standard Beta	t	p
Individualism collectivism	.193***	4.642	.000	.153***	3.553	.000
Long-term orientation	.209***	4.959	.000	.224***	5.142	.000
Power distance	.225***	6.078	.000	.243***	6.358	.000
Uncertainty avoidance	.168***	4.405	.000	.029	.746	.456
Mascunity feminity	-.097*	-2.527	.012	-.006	-.158	.874

(*p<0.05; **p<0.01; ***p<0.001)

According to the results obtained from the research, all dimensions of organizational culture affects individual's basic performance and apart from uncertainty avoidance and mascunity-feminity dimensions all other dimensions of success performance are affected by organizational culture. From this point of view, the hypothesis results can be seen in Table-15.

Table-15 The affect of organizational culture on the individual performance and the hypothesis results

The Independent Variables	Basic performance		Success performance	
	Hypothesis	Result	Hypothesis	Results
Individualism collectivism	H7a	✓	H7f	✓
Long-term orientation	H7b	✓	H7g	✓
Power distance	H7c	✓	H7h	✓
Uncertainty avoidance	H7d	✓	H7i	X
Mascunity feminity	H7e	✓	H7j	X

It is predicted that the organizational culture affects individual's organizational commitment. In this part of the research the affect and the research results can be seen in Table-16.

Table-16 The affect of organizational culture on the organizational commitment

Independent Variables	Continuance Commitment			Normative Commitment			Emotional Commitment		
	β	t	p	β	t	p	β	t	p
Individualism collectivism	.078	1.711	.088	.109**	2.580	.010	.129**	2.836	.005
Long-term orientation	.202***	4.382	.000	.051	1.191	.234	.003	.066	.947
Power distance	.198***	4.903	.000	.338***	9.045	.000	.272***	6.741	.000
Uncertainty avoidance	.045	1.092	.275	-.019	-.482	.630	-.014	-.333	.739
Mascunity	-.004	-.086	.931	.178***	4.574	.000	.099*	2.370	.018

feminity									
(*p<0.05; **p<0.01; ***p<0.001)									

According to results, continuance commitment is affected by long-term orientation and power distance, normative commitment is affected by individualism-collectivism, power distance and masculinity-feminity dimensions and emotional commitment is affected by individualism-collectivism, power distance and masculinity-feminity dimensions. In the light of these information, hypothesis results can be seen in Table-17.

Table-17 The affect of organizational culture on the organizational culture and the hypothesis results

The Independent Variables	Continuance Commitment		Normative Commitment		Emotional Commitment	
	H8	Result	H8	Result	H9	Result
Individualism collectivism	H8a	X	H8f	✓	H8k	✓
Long-term orientation	H8b	✓	H8g	X	H8l	X
Power distance	H8c	✓	H8h	✓	H8m	✓
Uncertainty avoidance	H8d	X	H8i	X	H8n	X
Masculinity feminity	H8e	X	H8j	✓	H8o	✓

4. Results and discussions

Businesses consist of many different elements because of their natural structure. Due to power of the human impact, the human factor for the companies might be considered to be the most important of all in these situations. Because human itself can change, transform and able to exercise significant influence on the business success or failure. Therefore, when the human and the behavioural characteristics of the individual are analysed, then may be obtained general predictions on the present and future of the businesses. One of the purposes of this research is to explain the human factor and cultural impacts on the organizational concepts. Starting from this perspective, organizational culture, organizational communication, job satisfaction, organizational commitment and individual performance concepts have been included in this study.

Organizational culture in terms of the affect on individual behaviours has been playing an important role in the shaping of the business activities. According to the research, it has been seen that the organizational culture affects all organizational concepts used in this study. In the enterprises with different cultural values, the satisfaction and the performance of individuals also vary. This case might be explained by the effect of having different cultural aspects of individuals. According to the research

results, it has been observed that individuals with high levels of job satisfaction are also presenting higher individual performance and communication level. Individuals with a high level of communication degree in the organizations working with the higher organizational commitment degree and they are more satisfied than others. This case shows that the organizational concepts that affecting the individual and their behaviours are interrelated with each other. Improvements on any of these concepts might bring similar differences on the degree of other concepts. Thus, the relationship among the concepts and the obtained results might be seen important for both the business world and the academic field.

This research has been prepared in the light of data that obtained from the enterprises operating in manufacturing field in Turkey and Russia. For the comparison of results, collecting data from different countries and different sectors may be considered useful also for the future perspectives. In addition, examining the relationships among the different concepts and their dimensions can bring more important and remarkable results. In this respect, it is recommended maintaining and differentiation of the research processes to the researchers that focusing on these subjects.

References

- Acet, Ö, (2006), "*İlköğretim Okullarında Örgüt İklimi İle Karara Katılma Süreci Arasındaki İlişki*" (*The relationship among organizational climate and participating to the decision process in the grammar schools*), Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Adalı, S, (1997), "*Daha İyi Hizmet Görme Açısından Katımlı Yönetim*" (*Participating management for better service*), Türk Dünya Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- Akıncı, Z, (2002), "*Turizm Sektöründe İş gören İş Tatminini Etkileyen Faktörler: Beş Yıldızlı Konaklama İşletmelerinde Bir Uygulama*" (*The factors affecting individual job satisfaction in tourism sector: An application in the five star accommodation enterprise*), Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi, 4, 1-25.
- Alamur, B, (2005), "*Örgüt Kültürü ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde Bir Uygulama*" (*A research on the relationship among organizational culture and organizational commitment: An Application of Anadolu University Faculty of Economics and Administrative Sciences*), Master Thesis, Anadolu University, Social Science Institute, Eskisehir.
- Al-Qarioti, M Q. A., Al-Enezi, A, (2004), "*Organizational Commitment of Managers in Jordan: A Field Study*", International Journal of Public Administration, 27 (5).
- Arnold, J., Feldman, C, (1986), "*Organizational Behaviour*", New York: McGraw, Hill International Edition Management Series.
- Aşkun, İ. C, (1978), "*İş gören, Eğitsel Yapı*" (*Employee, educational structure*), EİTİA Yayınları, Eskişehir.
- Barker, K.J., Emery, C.R, (2007), "*The Effect of Transactional and Transformational Leadership Styles on the Organizational Commitment and Job Satisfaction of Customer Contact Personnel*", Journal of Organizational Culture, Communications and Conflict, Vol.3, 297-309.
- Croucher, S.M., Long, B.L., Meredith, M.J., Oommen, D., Steele, E.L, (2009), "*Factors Predicting Organizational Identification with Intercollegiate Forensics Teams*", Communication Education, 58, 1, 74-91.
- Çimen, M. A, (2009), "*Polis Meslek Yüksek Okullarında Örgüt Kültürü Oluşumunda Örgüt İçi İletişimin Rolü ve Önemi*" (*The roll and importance of organizational communication in the formation of organizational culture in the police technical college*), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Yönetimi, Teftişi, Planlaması ve Ekonomisi Ana Bilim Dalı, Elazığ.
- Deshpande, R., Farley, J. U, (2004), "*Organizational Culture, Market Orientation, Innovativeness, and Firm Performance: An International Research Odyssey*", International Journal of Research in Marketing, 21, (3).
- Erdoğan, İ. (1996), "*İşletme Yönetiminde Örgütsel Davranış*" (*Organizational behaviour in the business management*), İ.Ü. İşletme Fak.Yay. cilt:6, sayı:1, no:266, İstanbul.
- Eroğlu, E., Özkan, G, (2009), "*Örgüt Kültürü ve İletişim Doymumu ile Bireysel Özellikler Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi: Bir Uygulama Örneği*" (*An evaluation of the relationship among organizational culture, communication satisfaction and individual characteristics: an application example*), Selçuk Üniversitesi İletişim Dergisi, 5, 4, 50-61.
- Georgy, B., Margaret, A. N, (1990), "*Organizational Behavior-A Management Challenge*", The Dryden Press, New York.
- Geylan, R, (1994), "*İşletmelerde Halkla İlişkiler*" (*Public relations on the enterprises*), Eskişehir, Birlik Ofset.
- Griswold, W. (1983). "*The Devil's Techniques: Cultural Legitimation and Social Change*", American Sociological Review, 48: 668-680.
- Goldhaber, G. M, (1990), "*Organizational Communication*", Dubuque, IA: Wm. C. Brown Publishing Company.
- Gökçe, G, (2001), "*Örgütlerde İnsan Davranışlarının Motivasyonu*" (*Motivation of human behaviours in the organizations*), Davranış Bilimleri, Konya.
- Gurdal, S, (1997), "*Halkla İlişkiler ve Yerel Yönetimlerde Uygulamalar*" (*Public relations and practises in the local government*), Simge Matbaacılık, İstanbul.
- Halis, M., Tekinkuş M, (2008), "*Kamuda Performans Yönetimi*" (*Performance management in public sector*), Seçkin Yayınları, Ankara.

- Hellriegel, D., Slocum, J. W, (1992), "Organizational Behaviour", South-Western Cengage Learning, Mason, USA.
- Hofstede, G, (1984), "Culture's Consequence: International Differences in Work-Related Values", Sage Publications.
- Hoppock, R, (1935), "Job Satisfaction", Harper Publishing, New York.
- Ker, M, (1998), "Örgütsel İletişim" (Organizational communication), Pazarlama Dünyası Dergisi, İstanbul.
- Kılıç, V, (2002), "Dilin İşlevleri ve İletişim" (Language functions and the communication), Papatya Yayıncılık ve Eğitim, İstanbul.
- Kılıç, G, (2006), "Kayseri İlinde Eğitim Kurumlarında Liderlik Tarzları ve Örgüt Kültürünün Performans Üzerindeki Etkisi" (Leadership styles and the effect of organizational culture on the performance in the educational institutions in Kayseri), Erciyes Üniversitesi İşletme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.
- Knoop R. (1995), "Relationships Among Job Involvement, Job Satisfaction and Organizational Commitment For Nurses", Journal of Psychology, 29: 641-666.
- Koçel, T, (2007), "İşletme Yöneticiliği: Yönetim ve Organizasyon, Organizasyonlarda Davranış, Klasik-Modern-Çağdaş ve Güncel Yaklaşımlar (Business management: Management and organization, behaviours in the organizations, classical-modern-contemporary and current approaches)", 11. Basım, Arıkan Basım Yayım Dağıtım A.Ş., Yayın No:203, İstanbul.
- Locke, E.A.. (1976), "The Nature and Causes of Job Satisfaction", The Handbook of Industrial and Organizational Psychology, IL: Rand McNally, Chicago, 1297-1349.
- Lund, D. B, (2003) "Organizational Culture and Job Satisfaction", The Journal of Business & Industrial Marketing, 18 (3), 305-319.
- Luthans, F, (1973) "Organizational Behavior", Sixth Edition, McGraw-Hill, New York.
- Mattila, R. R, (2006), "The Relationship Between Burnout, Job Satisfaction, Turnover Intention, and Organizational Commitment in Its Workers", Dissertation. UMI Number 3206570.
- Meyer, J. P., Allen, N. J, (1991), "A Three-Component Conceptualization of Organizational Commitment", Human Resource Review, 1(1), 61-98.
- Miles, E. W., Patrick, S. L., King, W. C, (1996), "Job Level as a Systematic Variable in Predicting the Relationship Between Supervisory Communication and Job Satisfaction", Journal of Occupational and Organizational Psychology, 69, 277-292.
- Martin, L. A, (1994), "Library Personnel Administration", Metuchen, N.J., London, The Scarecrow Press.
- Mohammed, F. M. E, (2010), "Akademik Personel Performans Değerlendirme Kriterlerinin İncelenmesi", Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, İstanbul, 1.
- Morillo, C. R, (1990), "The Reward Event and Motivation", The Journal of Philosophy, Vol.87, 4.
- Mowday R. T., Porter L. W., Steers R. M, (1982), "Employee-Organization Linkages: The Psychology of Commitment Absenteeism and Turnover", Academic Press, New York, 9,(3), 24-41.
- Mullins, L.J. (1996), "Management and Organizational Behaviour", Fourth ed., Pitmon Publishing, London.
- Odom, R.Y., Boxx, W.R. & Dunn, M, (1990), "Organizational cultures, commitment, satisfaction and cohesion", Public Productivity and Management Review, 14(2),157-169.
- O'Reilly, C. A, (1989), "Corporations, Culture, And Commitment: Motivation And Social Control In Organizations", California Management Review, Vol.31, (4), 9-25.
- Oshagbemi, T. (1999), "Overall Job Satisfaction: How Good are Single Versus Multiple- Item Measures?", Journal of Managerial Psychology, 14 (5). 388-403.
- Özdemir, İ, (2007), "Performans Değerlendirme Yöntemleri, Performans Değerlendirme Yöntemi Tercihlerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma ve Model Önerisi" (The methods of performance evaluating and, a proposal of model and research for decision on the performance evaluation methods), Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, İstanbul.
- Palmer, M. J, (1993), "How to Plan and Conduct Productive Performance Appraisals - Performans Değerlendirmeleri", Rota Yayıncılık, İstanbul.

- Peters, T. J., Waterman, R. H, (1987), “*Yönetme ve Yükselme Sanatı: Mükemmeli Arayış*”, Çev. Selami Sargut, İstanbul: Altın Kitaplar.
- Pettigrew, A. P, (1979), “*On Studying Organizational Cultures*”, Administrative Science Quarterly, 24 (12).
- Reilly, B. J., DiAngelo, J. A, (1990), “*Communication: A Cultural System of Meaning and Value*”, Human Relations, 43(2), 129-140.
- Robbins, S. P, (1996), “*Organization Theory: Structure, Design, and Applications*”, Third Edition, New Jersey: Prentice Hall Inc.
- Robbins S.P., Judge T.A., Sanghi, S., (2004), “*Organizational Behaviour*”, 12th ed., India: Dorling Kindersly (Pvt) Ltd.
- Schein, E. H, (1997), “*Organizational Culture and Leadership*” 2nd Edition, Jossey-Bass Publishers, San Fransisco.
- Sheldon, M., E, (1971), “*Investments and Involvements as Mechanisms Producing Commitment to the Organization*”, Administrative Science Quarterly, 16, 143-150.
- Schepers, J. M, (2005), “*The Construction and Evaluation of a Generic Work Performance Questionnaire for Use with Administrative and Operational Staff*”, SA Tydskrif vir Bedrysielunde, Vol.34, No.1, 10-22.
- Siegel, L., Lane, I. M, (1974), “*Psychology in Industrial Organizations*”, Homewood, IL: Irwin.
- Sisman, M, (2002), “*Ogretim Liderligi*” (Instructional Leadership), Pegem Publishin, Ankara.
- Steers, R. M, (1977), “*Antecedents and Outcomes of Organizational Commitment*”, Administrative Science Quarterly, 22 (3), 46-56.
- Stolp, S, (1996), “*Leadership for School Culture*”, Emergency Librarian Journal, 23, 3.
- Vroom, V. (1964), “*Work and Motivation*”, Wiley Publication, New York.
- Wasti, S.A. (2000), “*Meyer ve Allen'in Üç Boyutlu Örgütsel Bağlılık Ölçeğinin Geçerlik ve Güvenirlik Analizi*”, 8. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi, Erciyes Üniversitesi, 401-410.
- Wiener, Y, (1982), “*Commitment and Organizations: A Normative View*”, Academy of Management Review, 7 (3).
- Wilkins, A. L, (1983), “*The Culture Audit: A Tool for Understanding Organizations*”, Organizational Dynamics, Volume 12, Issue 2, Autumn 1983, Pages 24-3

20. Yüzyıl Batı Ve İslam Düşüncesinde Sosyal Adalet Yaklaşımı

Osman Erdal ŞAHİN¹

Özet

Sosyal adalet, toplumsal hakların bütün bireylerce yaşanabilir olduğu kapsamlı bir adalet olarak tanımlanmaktadır. Toplumu oluşturan bireylerin belirli haklar üzerindeki ilişkilerini açıklayan sosyal adalet, Batı ve İslam düşüncesinde farklı yorumlanmaktadır. Batı düşüncesinde ekonomi politiğin içerisinde gelişme gösteren sosyal adalet, birçok dengesizliğin giderilmesinde bir araç olmuştur. Modern Batı düşüncesinde sosyal adalet, güzel bir yaşam için gerekli bir araç iken İslam düşüncesinde doğru, erdemli ve ahlaki (faziletli) bir toplumun tesisi için önemlidir. Bu çalışmanın ilk kısmında Batı düşüncesinde sosyal adalet yaklaşımları ele alınırken önde gelen bazı sosyal adalet teorisyenlerinin yaklaşımları incelenmiştir. Sosyal adaleti daha çok iktisadi eşitsizlikler temelinde ele alan Batı düşüncesi karşısında son dönemin bazı İslami düşünürlerin yaklaşımlarına çalışmanın ikinci kısmında yer verilmiştir. Bu İslami düşünürlerin, sosyal adaletin önemine dair nasıl bir anlayış ortaya koydukları üzerinde durulmuştur. Bu çalışmanın amacı Batı ve İslam düşünce sisteminde sosyal adaletin önemini niteliksel farklarla birlikte değerlendirmektir. Her iki düşünce sisteminin kendi iç dinamik ve toplumsal yapılarında var olan farklılıkları çağdaş form ve söylemler içerisinde değerlendirmeye çalışmaktadır. Bunun için çalışmada her iki ekolün çağdaş düşünürlerinden Rawls ve Miller, Kutub, Mevdudi ve Nursi'nin sosyal adalete yönelik yaklaşımları incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Adalet, Eşitlik, Miller, Rawls, Kutub, Mevdudi, Nursi

Approaches To Social Justice: The Western And Islamic Thought In The 20th Century

Abstract

Social justice is defined as a comprehensive understanding of justice in which every individual fulfils their social rights. Social justice, which explains the relations of the individuals who make up the society on certain rights, is interpreted differently in Western and Islamic thought. In the Western thought, social justice is built on the political economy, and it is used as a tool to diminish imbalances. In modern Western thought, social justice is a necessary tool for good life while it is necessary for the establishment of a right, virtuous and moral society in Islamic thought. The first part of this study analyses the approaches on social justice in Western thought, in particular some contemporary social justice theorists are examined. In the second part, some Islamic thinkers are taken into consideration as an alternative to the Western understanding of social justice in terms of economic inequalities. It is emphasized how these Islamic thinkers have an understanding of the importance of social justice. The aim of this study is to evaluate the importance of social justice in the twentieth century Western and Islamic thought systems with qualitative differences, and to evaluate the concept of social justice within the contemporary discourses and within the differences in the internal dynamics and social structures of both thought systems. Therefore, in this study the approaches of Rawls and Miller, Qutb, Mawdudi and Nursi to the social justice are examined as the modern representatives of the two school of thought.

Keywords: Social Justice, Equality, Miller, Rawls, Qutb, Mawdudi, Nursi.

¹Arş. Gör., Uludağ Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü,
osmanerdalsahin@gmail.com

Giriş

Sosyal adalet, toplum içerisindeki ekonomik ve sosyal eşitsizliklerin giderilmesi, ekonomik olarak güçsüz durumda bulunan insanların diğer güçlü insanlara veya kesimlere karşı korunması olarak tanımlanır. Özellikle bireylerin, buldukları toplumda insan haysiyetine yaraşır bir şekilde asgari hayat standardına kavuşmalarını sağlayan ve hem bireyin hem de toplumun haklarını gözetilen düzenlemeler olarak da tarif edilir. Toplumunu meydana getiren bireylerin ortak çalışması ile oluşturulan faydanın dağıtımı ve toplumsal adaletsizliklerin giderilmesi sosyal adaletin sağlanmasına bağlıdır. Bu bağlamda toplum için maddi yaşanabilir çevreyi oluşturan hava, su gibi hayati faktörlerin önemi gibi sosyal adaletin varlığı da toplumun huzur ve sürekliliği açısından önem arz etmektedir.

Sosyal adalet, İslam düşüncesinde en esaslı bir şekilde asırlardır mevcut olduğu düşünülürken Batı düşünce sisteminde belirgin olarak son yüzyıllarda artan toplumsal eşitsizlikler ve düzensizliklerle ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda modern Batı düşüncesi, sosyal dengesizliklerin ve adaletsizliklerin giderilmesi için farklı yaklaşımlar ve teoriler üretmiştir. Batı düşüncesinin temel yaklaşımında insanı merkeze alan bir adalet anlayışı benimsenmiştir. Bunun ile değişen dünya düzeninde toplumsal istikrarın sağlanması ve ayrıcalıkların kaldırılması hedeflenmiştir. Temel hak ve hürriyetlerin korunması, eşit muamelenin yapılması, adaletin yerli yerinde dağıtımı, temel ihtiyaçların temini gibi konular sosyal adalet anlayışı üzerinden değerlendirilmiştir. İslam düşüncesinde ise bu temel yaklaşımların kapsamlı bir şekilde varlığından söz edilmektedir. İnsanın farklılığı, inancı, kimliği, ırkı, statüsü ve güvenliği gibi birçok konular detaylı bir şekilde ele alınarak sosyal adaletin hakkaniyet ölçüsünde tesis edilmesi üzerinde durulmaktadır. Batı düşüncesinden farkı ise sosyal adaletin, bütün ahlaki değer ve normlarla ilişkili olarak ilahi bir kaynaktan beslenmesi ve bu ahlaki değerleri esas almasıdır.

Batı ve İslam düşüncelerinde, sosyal adalet yaklaşımının temelinde dünya görüşü ve medeniyet anlayışı gibi bazı farklılıklar bulunur. Batı düşüncesinde, toplumların ne istedikleri veya nasıl yaşamak istedikleri özellikle son birkaç yüzyıl tartışılarak pragmatik olarak ele alınmış ve buna göre sosyal haklar tanzim edilmiştir. Piyasa ekonomisi içinde gerçekleşen adaletsizliğin sosyal ilkelere göre düzeltilmesi ise son dönemlerdeki çalışmalarla mümkün olmuştur. İslam düşüncesinde ise kutsal metinler (kitap ve sünnet) çerçevesinde detaylı olarak bireysel ve sosyal haklar belirtilmiş, insanın yaratılış gayesi ve mahiyeti esas alınarak sosyal haklar üzerinde durulmuştur.

Çalışmada kullanılan Batı kavramı belli bir yer veya sadece Avrupa kıtası olmadığı gibi İslam kavramı da sadece belirli toplumlar veya Şark değildir. Edward Said'e göre bu iki kavram tarihsel bir süreklilik içinde var olagelmiştir. Batı, kendisine ait bir gerçekliği ve mevcudiyet kazandıran bir tarih ve düşünce geleneğine, ortak bir imge ve kavram geleneğine sahip olduğu kadar İslam da kendisine ait gerçeklik, düşünce geleneği, ortak bir imge ve sözcük geleneğine sahiptir. Batı ile İslam arasındaki ilişkinin temeli ise bir iktidar ve egemenlik ilişkisi olarak görülmektedir (Said, 2003: 14-15). Bununla birlikte oryantalist varsayımların göre Batı, başlıca dini olan Hıristiyanlığı kabul etmesine karşın

fazlasıyla ilerlemiş, İslam dünyası ise çeşitli kültür ve dillere sahip olmasına rağmen ilkelik ve gericilik batağına saplanıp kalmıştır. Bu varsayıma göre Batı modernidir, kendi parçalarının toplamından daha büyüktür. Kendini zenginleştiren farklılıklarla dolu olmasına rağmen kültürel kimlik olarak her zaman Batılı'dır. Fakat Batı'ya göre İslam dünyası, yüzeysel olarak Batı gibi birçok farklılıkları ve deneyimleri barındırmasına rağmen değişmez niteliklere sahip bir dinden öte bir şey değildir (Said, 2007: 82).

Niyazi Berkes ise Batı dünyasının kendine özgün yanlarını; bireyin özgürlüğü, kişisel hak ve hürriyetlerin üstün tutulması, akıl karşısında geleneğin veya inancın boyun eğmesi, cehalete karşı pozitif bilimlerin başarısı olarak sıralamıştır. Bu özgün hümanist özellikler Batı'yı Doğu'ya karşı üstün kılmıştır. Fakat yirminci yüzyıl İslami düşüncülere göre Batı'nın özü hümanizm değil, Hıristiyanlıktır. Bu yönüyle Batı yalnız İslam'dan farklı olmakla kalmaz, onunla hiçbir zaman uyumsuz bir uygarlık olarak sürüp gitmektedir. Batı Batı olarak, Doğu Doğu olarak kalacak ve asla birleşmeyecektir. Batı ile Doğu yani İslam, düşünceden yaşayışa ve ahlaka hemen hemen her yönüyle birbirlerinden farklıdır. Batı ve İslam uygarlıklarının problemlerinin kendileri de temelde farklılık gösterir. Örneğin Batı'da demokrasi ve sosyal adalet sorunu savaşlar ve mücadeleler sonunda ortaya çıkmıştır. Batı toplumu, eşitsiz, adil olmayan ve sınıf farklılığı üzerine kurulu olarak son yüz yıla kadar gelmiştir. Buna karşılık İslam'da sınıf farklılığı olmadığı gibi eşitlikçi ve bireysel özgürlüğü benimseyen bir sosyal adaletin esasta var olduğu düşünülür. Bazı İslam düşünürlerine göre Batı'nın küresel anlamdaki üstünlüğü ise inandığı dinden veya bilimsel çalışmalardan kaynaklanmamaktadır. Bu üstünlüğün asıl sebebi Batı'nın dünyadaki birçok ulusu sömürerek hegemonik gücünü meşrulaştırmaya çalışmasıdır (Berkes, 2008: 415-417). Dünya'da yaşanan sosyal adaletsizliklerin temelinde de bu sebebin etkin olduğu düşünülmektedir.

Bu çalışmada, Batı ve İslam dünyasının sosyal adalete yaklaşımı öne çıkan bazı kişiler üzerinden incelenmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla çalışmada izlenen yol, sosyal adalet ilkelerini net bir şekilde saptamak değil, son yüzyılda sosyal adalet üzerine söylem ve deneyimleriyle öne çıkan bazı düşünürlerin yaklaşımları değerlendirilerek, adil bir toplumun nasıl oluşturulabileceği üzerinde durulmuştur. Bunun için Batı düşüncesinde sosyal adalet, hâkim ve hegemonik bir paradigma olarak liberal adalet teorileri üzerinden ele alınırken daha çok David Miller ve John Rawls özelinde, toplumsal ve ekonomik eşitsizlikler üzerinden değerlendirmeler yapılmıştır. Rawls ve Miller'ın sosyal adalet yaklaşımları, toplumsal ve ekonomik eşitsizliklerin giderilmesini liberal düşünce ekseninde gelişen belirli haklar üzerinden açıklamaktadır. Çalışmanın ikinci kısmında ise Batı ve İslam düşünce sisteminin temelinde bir ahlak farkının olduğunu düşünen çağdaş İslam düşünürlerinden Kutub, Mevdudi ve Nursi'nin sosyal adalet yaklaşımları değerlendirilmiştir. Son yüzyılda Müslümanların giderek İslami prensiplerinden uzaklaştığı kaygısı ile İslami hareketlerin başında yer alan ve aynı zamanda yaşayan bu üç düşünüründen Kutub, Mısır'dan İhvan-ı Müslim hareketinin bir öncüsü, Mevdudi Pakistan'da Cemaat-i İslami'nin kurucusu, Nursi ise Türkiye'de Risale-i Nur hareketinin üstadı olarak kabul edilmektedir. Bu düşünürler son yüzyılda öne çıkan sosyal adalet tartışmalarını, liberal Batılı doktrinlere

karşı İslam'ın kapsayıcı referanslarıyla açıklamaya çalışmaktadırlar. Batı'nın siyasal ve kültürel hegemonyasına maruz kalan Müslüman toplumların içinde bulunduğu siyasal, sosyal ve kültürel kırılmalarına karşı, bir kompleks ve reflekse değil aksine İslam'ın kendi öz referanslarıyla cevaplar üretmeye çalışmışlardır. Kutup ve Mevdudi, İslam'da sosyal adaleti daha çok siyasal ve yönetsel alanlarla ilişkili açıklarken, Nursi ise siyasi ve idari alanlardan uzak durarak birey ve toplum üzerinde değerlendirmeler yapmaktadır.

1. Batı Düşüncesinde Sosyal Adalet Kavramı

Batı düşüncesinde sosyal adalet, ilk olarak Platon tarafından dile getirilmiştir. Platon sosyal adaleti, herkesin yerli yerinde olması, herkesin hakkının verilmesi, toplumda belirli kişi ve gruplara hak ettiklerinin sağlanması şeklinde açıklamıştır (Yayla, 2000: 179). Aristo ise adaleti, ahlaki bir erdem olarak insanlara hak ettiklerini verme yani onlara hak ettikleri görevleri ve onuru, doğalarına uyumlu sosyal rolleri vermek anlamında kullanmıştır. Fakat Kant'tan Rawls'a liberal adalet teorileri hak edilişin doğalarına uygun değil seçimle ilgili olduğunu savunur. Hakları dağıtma insanların doğalarına uygun rollere uydurmak değil insanların rollerini kendi kendilerine seçmelerine izin vermektir (Sandel, 2015: 276).

Adalet (sosyal anlamda), Platon'dan itibaren bütün siyasal düşünürler tarafından iyi bir sosyal düzenin asli niteliklerinden biri olarak kabul edilmiştir. Birçok düşünür iyi bir toplum ve adil bir toplumu benzer şey olarak kabul ederek adaleti, kapsamı en geniş sosyal ve siyasal bir erdem saymıştır. Bu açıdan sosyal adalet bir toplumdaki bölüşüm modelinin uygun hale getirilmesi anlamına gelmektedir. Batı düşüncesinde son yüzyıllarda gelişme gösteren sosyal adalet, iki temel kavram üzerinden tanımlanmıştır. Bunlardan ilki hak etme ve değer, diğeri ise ihtiyaç ve eşitlik kavramlarıdır. İlk temel kavrama göre, sosyal konum ve maddi ödül bir kişinin hak etme ölçeğindeki yerine uygun olmalıdır. Bununla kişiler yeteneklerine uygun işlerde bulunabilir. Dolayısıyla kişiler arasında fırsat eşitliği sağlanarak ayrıcalıkların önüne geçilmiş olur. Sosyal adalete ilişkin ikinci temel kavram olan ihtiyaç ve eşitlik ise toplumsal kaynakların kişilerin çeşitli ihtiyaçlarına göre eşit bir şekilde dağıtılması gerektiğini ifade etmektedir. Sosyal açıdan adil bir bölüşürme sağlandığında doğal olarak toplumsal huzur ve mutlulukta artacaktır (Miller, 1994: 14-18).

David Harvey, bu konuda başvurulabilecek genel kabul görmüş bir sosyal adalet ilkesinin bulunmadığını belirtir. Fakat yine de sosyal adalet kavramını, Aristo'nun 'Etik'inden günümüze sosyal felsefi düşüncenin temelini oluşturduğunu aktarır. O'na göre sosyal adalet kavramının Batı'daki en önemli iki şekli; ilki toplumsal sözleşme olarak Hume ve Rousseau tarafından formüle edilmiş, ikincisi faydacılığın (Bentham ve Mill tarafından şekillendirilmiş) türevleridir. Yakın zamanlarda modern yorumlar sayesinde bunlara olan ilgi artmıştır. Rawls ve Miller gibi adalet üzerine çalışanlar, sosyal adalette eşitlik kavramını da irdeleyerek, gelirin ve toplumsal eşitsizliğin giderilmesi hakkında geniş yorumlar ortaya koymaktadırlar (Harvey, 2013: 94-95). Bu noktadan her adalet teorisi kendisine belli

bir tür eşitliği referans alarak kendine özgü iddiasını, varsaydığı eşitlik anlayışı üzerine inşa etmektedir (Öztürk, 2014: 21).

Son yüzyılda önemi herkesçe ortaya konmaya çalışılan sosyal adaleti eleştirenlerin başında gelen Hayek ise bu kavramın eksikliklerini belirtir. Sosyal adalet, piyasa ekonomisi içerisinde adaletsizliklerin ve haksızlıkların oluşmasıyla bunun düzeltilmesine yönelik taleplerin toplumsala yönelik yapılmasını çağrıştırmaktadır. Dolayısıyla sosyal adalet, topluma yönelik yapılan bir çağrı olarak değerlendirilmektedir. Fakat sosyal adalet anlayışı, Hayek'e göre özgür bir toplumda boş ve anlamsızdır. Çünkü özgür bir toplumda hiç kimsenin iradesi değişik insanların iktisadi durumlarının ne olacağını belirleyemez. Bu açıdan Hayek sosyal adaletin ancak organizasyonlarda, yönetilen ve kumanda edilen bir ekonomi içerisinde anlamının olabileceğini belirtir. Çünkü organizasyon düzeninde hâkim olan adil ferdi davranış ilkeleri değil, belirli fertleri hedef alan, onlara görevler tahsis eden ve yön gösteren emirlerdir. Fertlerin durumları ve performansları, emirleri çıkartan merkez tarafından değerlendirilir ve uygun görülen değer yargılarına göre onlara ne verileceği kararlaştırılır. Örneğin aynı işi yapan iki kişinin birbirinden farklı şekilde muamelelere tabi tutulması halinde daha aşağı derecede olan birinin adaletsizlikten söz etmesi ve adalet talebi anlaşılır olabilmektedir. Fakat özgür toplumda bu durum tamamen farklı bir şekilde fertlerin ve gurupların konumları herhangi birinin amaçlı bir ürünü değildir. İnsanlar arasındaki farklılıklar adil veya adil olmayan kavramlarla belirtilemezler. Hayek'e göre özgür bir toplumda fertlerin konumunu belirleyen süreç, beceriye ve şansa dayanan bir oyun gibidir. Bu oyuna katılanların aldatılması, kazananın ve kaybedenin olması sonuçları itibariyle normaldir. Bu oyunun sonuçlarını farklı oyuncular için adil olmasını istemek ise anlamsızdır (Yayla, 2000: 182-183).

2. Modern Batı Düşüncesinde Sosyal Adaletin Gelişimi Ve Eleştirileri

Sosyal ve siyasal kurumlara, özellikle çeşitli hak ve sorumluluklarına dair değerlendirmeler, genellikle adalet kavramlarıyla açıklanmaktadır. Adalet esas itibariyle, çatışan talepleri çözmek için bir ilke olarak düşünülmüştür (Harvey, 2013: 94). Platon'dan beri bütün siyasal düşünürler tarafından iyi bir siyasal düzenin asli niteliklerinden biri kabul edilen adalet olgusu, iyi toplum ve adil toplumu aynı şekilde varsaymıştır. Bir diğer anlamda adalet kapsamı, en geniş bir siyasal erdem ve herkese hakkını teslim eden sürekli bir istenç olarak kabul edilmiştir (Miller, 1994: 14). Miller'a göre sosyal adalet, toplumdaki tüm bireyler için tesis edilmiş bir adalet olarak tanımlanır. Sosyal adalet günlük hayatta toplum için nelerin adil ve hak olup olmadığının anlaşılmasına yardım eder.

Modern Batı düşüncesinde sosyal adalet, daha çok 19. yüzyılın ilk zamanlarından başlayarak yaygınlık kazanmıştır. Dünyada sanayileşmenin gerçekleşmesi ve sonrasında hızla artması birçok toplumsal sorunları da beraberinde getirmiş, toplumların yaşayış şekli, emek, üretim ve hak edişlerini doğrudan dengesizleştirmiştir. Özellikle Batılı sanayileşme evresine giren ülkelerde görünen üretim

ilişkileri yapısından, toplumsal ve düşünce yapısına kadar yayılan geniş toplumsal eşitsizlikler sosyal adaletin önemini arttırmıştır.

Batı toplumlarında daha çok sınıfsal noktadan belirginleştiren eşitsizlikler ve bunun ortaya çıkardığı sosyal adalet eksikliği algısı bu toplumlarda bazı düşüncelerin ve uygulamaların geliştirilmesinde son derece etkili olmuştur (Sunal, 2011: 302). Özellikle Fransız Devrimi sonrası Batı’da hürriyet, eşitlik ve adalet prensipleri kamusal alanlarda yavaş yavaş uygulama fırsatı bulmuştur. Üretim ve bürokratik araçları elinde bulunduran belirli kesimler veya sermayedarlar karşısında toplumun diğer çalışanları, ilerleyen dönemlerde belirli haklar elde etmişlerdir. Adil olmayan gelir dağılımı ve sosyal güvenlik gibi konular iyileştirilmeye çalışılmış, sosyal hayatta gelir dağılımının ve sosyal hakların düzenlenmeye başlanması ile bir takım özgürlüklerinde önünü açmıştır.

Fransız Devrimi’nin ardından devletin, özgürlüklerin önünü açması ile bireye tanınan hak ve özgürlüklerinin geliştirilmesi gerektiği üzerinde sıklıkla durulmuştur. 1791 Fransa Anayasası’nda bakıma muhtaç kişilere ve yoksullara yardım etmek, işsiz insanlara istihdam sağlamak üzere kurumsal düzenlemelere gidilmiştir. Sonrasında ise devletin vatandaşlarına kamusal hizmet ve yardım yapması kutsal bir borç kabul edilmiştir. Dolayısıyla devlet yoksul yurttaşlara yardım elini uzatacak, iş bulamayanlara iş bulacak, çalışamayacak olan vatandaşlarına da yaşayabilmeleri için gerekli imkânları sunacaktır. Yine bu dönemde devlet tüm vatandaşlarının eğitim görmeleri için imkânlar sağlayacaktır. Bu durum ile herkese sosyal hayata başlamadan önce eşit şans sağlaması amaçlanmıştır (Göze, 2013: 403).

Sosyal haklar bağlamında yapılan bu ilk uygulamalar sonrasında 19. yüzyılın sonlarına doğru devletin yüklendiği görevler, bireylerin eksikliklerini gidermek yönünde gelişmiştir. Devletin sosyal haklar konusundaki uygulamaları artmış, tüm toplumun refah içerisinde yaşamaya çalışması hedeflenmiştir. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrası Batılı devletlerin öncülüğünde gelişen sosyal devlet ilkesi, yeni anayasalarda yer tutmuş ve toplum için sosyal haklar ayrıntılı bir şekilde belirtilmiştir. Devlet artık vatandaşlarına her bakımdan maddi ve manevi gelişimlerini sağlama görevini yüklenmiş, bunun için gerekli ortam ve koşulları sağlamaya çalışmıştır (Göze, 2013: 404-412).

Tüm bu uygulamalar, sosyal adaletsizliklerin giderilmesi için bir araç olarak kullanılmıştır. Toplumda sosyal ve ekonomik açıdan güçsüz veya zayıfların, özetle eşitsizler arasındaki farkın giderilmesi ve toplumsal adaletin tesis edilmesi amaçlanmıştır. 1948 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nda kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nin üye devletlerce resmileştirilmesi, özellikle sosyal adalet ilkeleri açısından önemli bir gelişme olmuştur. Herkesin adaletli koşullarda çalışma, işsizliğe karşı korunma, insan onuruna yakışır hayat sürme, barınma, beslenme eğitim alma ve kamu hizmetlerinden eşit faydalanma gibi birçok sosyal haklar bu beyannamede ulusların yasal mevzuatına girmiştir. Dolayısıyla sosyal hakların uluslarca güvence altına alınıp temin edilmesi günümüzde artık zorunlu bir durum haline gelmiştir.

Günümüzdeki sosyal adaletin uygulanması, hakkaniyetli paylaşımın ölçütlerini ön plana çıkarmaktadır. Ayrıca adaletin sosyal ölçütündeki söz konusu paylaşım, şahısların hak edişlerine veya kabiliyetlerine de atıfta bulunmaktadır. Sosyal adalet kavramını eleştirenler, belirli bir ölçüde sosyal paylaşımın yanlış olduğunu ileri sürmektedirler. Örneğin bu adalet paylaşımı, kişinin kazanımlarının kapsamına, doğasına ve sahip olduğu kişilik özelliklerine bağlı olmasının yanlış olduğunu belirtirler. Özellikle Nozick, sosyal adaletin bu türden bir şablonla gerçekleştirilmesinin, şahısların özgürlüklerini haksız bir şekilde sınırlandırdığını ileri sürer. Bunun bir alternatifi olarak adaletin hak ediliş modeline göre meşru olan davranış biçimleri neticesinde elde edilmesi adildir. Bu açıdan adalet, şahısların önceden var olan ahlaki haklarını ihlal etmeyen bir ürün olarak değerlendirir (Campbell, 2008: 20). Hayek ise hem sosyal adaleti uygulamaya çalışıp hem de özgür bir toplumu oluşturmanın mümkün olmadığını yani kendi düşüncemizde sosyal adalete ne kadar çok yakınlaşmaya çalışırsak özgür toplumdan da o derece uzaklaştığımızı belirtir. Mutlak bir sosyal adaletin sağlanabilmesi için kendiliğinden oluşan düzeni bir organizasyon düzenine dönüştürmemiz gerekir. Sonuç olarak Hayek, sosyal adalet için yapılan birçok girişimin anti sosyal olduğunu ve toplum, içerisinde kendiliğinden oluşan sosyal güçlerini ve yapılarını bozduğunu savunur (Yayla, 2000: 195).

2.1. David Miller'a Göre Sosyal Adalet ve Eşitlik

David Miller, sosyal adalet tasarımının ilk olarak 19. yüzyılda ekonomi politiği içerisinde yer aldığını ve üretim faktörlerinin değişmesiyle toplumdaki paylaşım modelinin adalet ilkelerine göre uygun bir şekilde getirilmesinin önemli bir gelişim olduğunu vurgulamıştır. Sosyal adaletin ilk olarak hak etme ve değer, ikincisi ise ihtiyaç ve eşitlik kavramlarını biçimlendirdiğini belirtmiştir. İlk görüşe göre toplumsal konum ve maddi ödül, bir kişinin hak etme ölçөгündeki yerine uygun olması gerektiği sosyal adaletin yeteneklere açık işlere veya fırsat eşitliği istemlerini karşılama gerektğini vurgulamıştır. Ayrıcalıklı soy veya etniğin reddedildiği ve insanların değerlerini gösterebilme şansına sahip olacakları açık bir toplum üzerinde durur. Fakat değer, uygulamada nasıl ölçülebileceği konusunda fikir ayrılıkları bulunmaktadır. Bazılarına göre değer, kişinin hangi yeteneklere sahip olduğu ve bunları ne kadar etkin kullanmasıyla ilişkilidir. Diğer bazılarına göre ise yeteneğin değerle fazla bir ilişkisi olmadığını ve insanların harcadıkları çabanın ödüllendirilmesi gerektiğini savunurlar. Fakat liberal düşünürler genelde serbest pazarı, uygulamada değeri ödüllendiren en iyi mekanizma olarak görmüşler ve kişinin ürettiği mal ve hizmet için isteyeceği hak edişin diğer kişilerce değerinin makul bir göstergesi olduğunu kabul etmişlerdir (Miller, 1994: 16-17).

Sosyal adaletin ikinci önemli unsuru olan ihtiyaç ve eşitlik ise malların veya hizmetlerin kişilerin gerekli ihtiyaçlarına göre dağıtılması gerektiği üzerine yoğunlaşır. İhtiyaçların başarılı ve tatmin edici bir şekilde dağıtımı, kişileri en azından maddi anlamda eşit kılmakta ve kişilerin beslenme, giyinme, barınma gibi hayattaki temel ihtiyaçlarının adil bir şekilde bölüştürülerek karşılanması hedeflenmektedir. Fakat bazı adalet kuramlarının ihtiyaç ve değerlere asli bir önem vermediği anlaşılmaktadır. Rawls ise alternatif bir kuram geliştirmiştir. Bu kuramın ayırt edici özelliği mal

bölüşümünde eşitsizliğin, yalnızca toplumun en dezavantajlı kesimlerinden yana işlediğinde kabul edilebileceği ilkesini benimser. Bu özellik sosyal adalete eşitlikçi bir çeşit katar. Hayek ve Nozick gibi sosyal adaleti eleştiren ve yerine, hukuka ve yerleşik kurallara saygı biçimindeki geleneksel adalet anlayışına geri dönmeyi öneren teorisyenler durumu daha farklı bir noktaya taşırlar. Toplumsal adaleti, kaynakları dağıtan bir olgunun varlığı değil, bölüşüm modelinin kendilerinin de siyaseten değiştirebilecek olan temel toplumsal kurumlara dayalı olduğunu varsayarlar. Bu varsayımlar açısından sosyal adalet hakkındaki görüşler ve tartışmalar çoğunlukla adalete ilişkin görüşlerdeki gerilimi yansıtmaktadır. Adalet bir yandan kural ve usullere ilişkin olarak kişilere adil davranmak, kuralları usulünce uygulamak anlamına gelir ve kişiler özetle hak ettikleri veya ihtiyaç duyduklarına kavuşmalıdırlar (Miller, 1994: 17-19).

Miller'a göre sosyal adaletin en önemli iddialarından biri ise sosyal eşitliktir. İnsanların hayatlarındaki şanslarını etkileyen tüm kurumsal alanlarda yani eğitimden, iş hayatına, tüketim fırsatlarından toplumsal hizmetlerin erişimine kadar birçok alanda eşit muamele görmeleri sosyal adalet açısından önemli bir gerçektir. Eşit muamele, Miller'a göre fırsat eşitliği ve çıktı (ürün) eşitliği şeklinde sınıflandırılır. Fırsat eşitliği, toplumsal fayda ve ödülleri elde etme şansının herkese eşit bir şekilde verilmesi anlamına gelir. Bu konuda bazı insanların karşısına yapay engeller çıkartılmamalı ve bazılarının ise haksız bir avantaj sağlayan ayrıcalıklar verilmemelidir. Çıktıların eşitliği bağlamında ise Miller, bu üç konuyu tartışmaya değer bulur. İlki neyin eşitliği sorusudur. Eğer insanlar maddi anlamda eşitleneceklerse, koşulları hangi bağlamda eşitlenecektir. İkincisi, ölçü meselesidir, belirli faydaların dağılımının eşit olup olmadığı nasıl karar verileceğidir. Üçüncüsü ise ahlaki konudur, yani çıktıların eşitliğine değer atfedilmesidir (Miller, 2008: 237).

Miller, fırsat eşitliği bağlamında insanların sosyal hayat içinde edindiği yer, sahip olduğu iş, kazandığı para sadece kişinin kendi gayretleri, yetenekleri ve serbest seçimleriyle belirlenebileceğini savunur. Bu yaklaşım, insanların cinsiyet, ırk veya inanç farklılıkları nedeniyle iş hayatlarında engellemelerine olanak tanıyan biçimsel ayrımcılığın önünü kesmektedir. Fakat bazı kişilerce görünürde fırsatlara eşit bir erişim olanağı gerçek bir fırsat eşitliğini sağlamada yetersiz kalmaktadır. İnsanlara, hayattaki belirli şeyler için eşit bir şekilde başlama olanağı verilmeli, özellikle her bir çocuğa kabiliyetlerini geliştirecek eşit fırsatların oluşturulduğu yaygın bir eğitim sistemi tanınmalıdır (Miller, 2008: 237).

2.2. David Miller ve John Rawls'ta Sosyal Haklar ve Eşitlik

Miller, sosyal adaletin insanlar arasında nasıl uygulanması gerektiği, avantajlı ve dezavantajlı konumdaki insanlar için nasıl düzenlenmesi gerektiği üzerinde geniş bir şekilde durmaktadır. Miller, bu avantajları en azından para, mal, mülk, iş, emlak, eğitim, sağlık hizmetleri, çocuk yardımı ve hizmetleri, insan yaşamına layık onur, ödül, güvenlik, konut, ulaşım ve eğlence olanakları şeklinde olması gerektiğini belirtir. Diğer yandan dezavantajlı durumları ise askeri hizmetler, zorluk, tehlike, kişi için

sevilmeyen kötü iş, bakım ve yaşlılık olarak sıralamaktadır. Miller, toplumda bulunan bu avantaj ve dezavantajları iyi veya kötü şeklinde ayırmaktadır. Sosyal adaletin bir açıdan refah anlamını çağrıştırdığını fakat bu refahın tek başına anlaşılması gerektiği üzerinde durur (Miller, 2003: 7). Bu refah durumu dezavantajlı bireylerin çalışma ve motivasyonlarıyla da ilişkilidir. Çünkü toplum içinde dezavantajlı birey veya gruplar kendilerini saygı duyulmayan adaletsiz bir noktada görmekte ve motivasyonları negatif etkilenmektedir (Tyler, 2003: 352-353).

Miller, maddi eşitliği her vatandaş için adil bir noktada değerlendirir. Maddi eşitliğin sağlanmasında hükümet politikalarının başarısı büyük öneme sahiptir. Ancak bu maddi eşitliğin sağlanması ile insanların refahtan eşit düzeyde yararlanmaları, kaynakların adil dağıtılması ile ilişkilidir. Miller, bir anlamda Rawls'a yakın olarak toplumsal fırsatların ve özgürlüklerin, her vatandaş için adil bir şekilde dağıtılmasını sosyal bir özgürlük ideali olarak görür. Miller'ın öne sürdüğü fırsat eşitliği ilkesine göre dezavantajlı ve güçsüz bireylerin ayrımcılığa uğramadan sosyal olanaklardan kendi kabiliyetleri nisbetinde faydalanmaları gerekir. Bu bağlamda Rawls'ta fırsat eşitliğini, toplumda dezavantajlı durumda olan kişilerin maksimum faydasına olacak şekilde düzenlenmesini savunmaktadır. Dolayısıyla sosyal ve iktisadi eşitsizlikler, en kötü durumdaki kişilerin yararına göre düzenlenmelidir. Rawls, Miller'den farklı olarak doğal kabiliyetlerin ve toplumsal koşulların bir şans meselesi olduğu eşitsiz durumdaki insanların hak taleplerinin şansa dayanmaması gerektiğini belirtir. Rawls, bunu mutlak eşitlik talebi olmayan fark ilkesi olarak ileri sürer. Miller ise insanların kötü şanstı sakındırılmaları gerektiği, eğer insanlar şanslı ise yani yetenek ve çabaları nedeniyle nisbi ölçüde bir ödül hak etmelidirler. Bu durum eşitsiz görünse bile adil olarak değerlendirilir.

Çünkü Rawls'ın adalet ilkesinde eşit temel özgürlükler bulunmaktadır. Bu özgürlükler, politik özgürlükler yani seçme ve seçilme hakkı, konuşma ve toplantı yapma hakkı, vicdan özgürlüğü ve düşünce özgürlüğü, kişisel mülkiyeti koruma hakkı olarak belirtilir. Rawls'ın özgürlüğün önceliğinde anladığı şey, eşit temel özgürlüklerin teminidir. Fakat Rawls'ta öncelikli olan özgürlüğün değil hakların ve hukukun önceliğini benimsemesidir. Ona göre genel refah düzeyi yükseldikçe, geriye sadece daha az acil ihtiyaçlar kalır ve aynı zamanda eşit özgürlüklerin uygulanması önündeki engeller kalkar. Kısacası Rawls, toplumsal adalet ilkelerini toplumun çeşitli sektörleri arasındaki toplumsal ve ekonomik farklılıkların giderilmesinde önemli bir araç olarak görür (Hünler, 1997: 99-102).

Rawls, adaleti sadece temel kaynakların (her türlü zorunlu olan insani ihtiyaçların) dağıtımı ile ilgili olması gerektiğine kapı açar ve insanın nihai iyiliğini bir kenara koyarak ahlaki değeri görmezden gelir (Fleischacker, 2013: 210-213). Bu açıdan Rawls'ın adalet anlayışı liberal düşünce ekseninde gelişen iki ilkedен oluşur. Birincisi, her insanın bütüncül bir (liberal) sistem içerisinde diğerleriyle benzer ve eşit haklara sahip olmasıdır. İkincisi ise en dezavantajlı olan bireye en büyük faydanın sağlanması ve adil fırsat eşitliği gereğince toplumsal ve ekonomik eşitsizliklerinin giderilmesidir (Peffer, 2001: 363). Dolayısıyla Rawls, Kantçı bir çizgide ilerleyerek makul çoğulculuk ve işlerliği olan liberal bir sistem içerisinde siyasal doğruluk (hak) ve adalet kavramının geliştirilmesini zorunlu görür.

Bundan hareketle adil bir toplumun meydana gelmesi için ise liberal ve düzgün (adil) halkalar topluluğunu oluşturulmasını ön görür. Ütopik bir yaklaşımla, siyasal liberalizmden makul bir ‘Halkların Yasası’ni geliştirerek bütün dünyada hâkim olan liberal ve adil halkalar topluluğu meydana getirilebileceğini iddia eder (Rawls, 2006: 20-23).

Son dönemin en önemli adalet teorileri, maddi adalet ölçütünü sözleşme düşüncesiyle birleştirmektedir. Rawls’a göre adaletin, toplum için hakkaniyetli bir durum dâhilinde neyin adaletli olduğuna dair herkes için temel özgürlüklerin en geniş anlamda tesis edilmesiyle birlikte, sosyal ve ekonomik eşitsizliklerin giderilerek en dezavantajlı kesimlerin yararına olmalıdır. Sosyal hayatta, insanlar arasında adil fırsat eşitliği ilkelerine uygun biçimde herkese açık mevki ve görevlerin sağlanması da sosyal adaletin dağıtımını için gereklidir (Campbell, 2008: 20). Rawls’a göre adalet üzerine düşünürken özel amaçların, bağlılıkların ve iyi anlayışının bir kenara bırakılması gerekir. Yani bu “bilgisizlik peçesi”nin ardından adalet üzerine düşünmek doğru (hak) bir anlayıştır.

Miller, sosyal adaletin tesisinde ise temel insani ihtiyaçlara dikkat çekerek bu ihtiyaçların önemine vurgu yapar. Ona göre, her vatandaşın temel ihtiyaçları yeterli bir şekilde karşılanarak, bulunduğu toplumda onurlu ve güvenli bir yaşamı elde etmelidir. Güvence altına alınan temel insani ihtiyaçlarıyla bireyler yaşamını sürdürmeyi sağlayarak kaynaklara kolay erişebilmelidir. Miller’ın bu ilkesi ekonomik ve sosyo kültürel hakların da bir gereğidir. Miller, bu açıdan Rawls’tan daha belirgin bir şekilde doğal yaşam alanları ve çevresel hakların üzerinde durmuştur. Rawls, adalet teorisinde doğal çevreyi sadece kısaca belirtirken, Miller ise fiziksel çevrenin korunmasını da bir sosyal hak olarak geniş bir şekilde ele almıştır. Çünkü insanların temiz, güvenilir ve yaşanabilir çevrede yaşam sürmelerini minimum bir sosyal hak olarak belirtir. Bu açıdan Miller, faydacılık üzerine doğal kaynakların kullanımını eleştirir. İnsanlara, doğal çevrenin kullanımında maksimum özgürlük ve hareket sahasını vermenin doğru olmadığını açıklar (Miller, 1999: 155-159).

2.3. David Harvey’e Göre Sosyal Adalet ve Adil Dağıtım

Sosyal adalet, David Harvey’e göre bireysel ilerleme arayışı ile toplumsal iş birliği yapma zaruretinden ortaya çıkan çatışmalar için adil ilkelerin uygulanmasıdır. Sosyal adalet ilkesi, bütün olarak toplum hayatında, ortak bir eylem ve hareket sürecinden doğan faydaların ve yükümlülüğün dağıtımında uygulanır. Bununla birlikte üretim ve dağıtım faaliyetleriyle ilgili toplumsal ve kurumsal düzenlemeleri de kapsar. Dolayısıyla sosyal adalet, faydanın toplumsal bireylere dağılımını hakkaniyet çerçevesinde belirler. Bununla birlikte bütün bireylere, gruplara, örgütlere ve bölgelere uygulanan dağıtım, adil yollarla ve adil bir şekilde sağlanır (Harvey, 2013: 94).

Sosyal adalet, ilke olarak toplum arasında sağlanan adalet olduğu gibi bireyler arasındaki adaletin tesisini de vurgular. Modern anlamda sosyal adaletin tesisinde dağıtıcı adalet kavramı karşımıza çıkar. Herkesin belirli bir düzeyde haklara sahip olabilmesi, maddi şeylerin bireylere layık olduğu kadar dağıtılması ve herkesin sahip olması gereken şeylerin temini dağıtıcı adaletin ilkelerinden sayılmıştır.

Herkesin refahtan tam yararlanması için devletin bir şekilde görev alması bu ilkeler açısından gereklidir. Dolayısıyla bu hakların bireylere dağıtımı bir lütuf şeklinde değil layık olduğu için icra edilmelidir (Fleischacker, 2013: 19-20). Bunlar esas olarak bireylerin içinde yaşadıkları ve çalıştıkları toplum üzerindeki taleplerin neyin meşru kıldığıyla ilgilidir. Harvey (2013: 97-98), bunu maddeler halinde ilk olarak temel eşitlik kuralı ile her bireyin sosyal faydalar üzerinde katkısına bakılmaksızın eşit düzeyde yararlanabilme haklarının olduğunu belirtir. Harvey, sosyal adaletin özünü ihtiyaç, liyakat ve ortak yarara katkı ilkeleriyle tanımlamış ve kıt kaynakları, sosyal adaleti yüksek düzeye çıkaracak şekilde bir yönetim sorunu olarak değerlendirmiştir. İnsanların gıda, konut, sağlık hizmetleri, eğitim, toplumsal ve çevresel hizmetleri, tüketim malları, yaşam konforu, ulaşım hizmetleri gibi çeşitli kategorilerde asgari ihtiyaçlara sahip oldukları ve bunların adilce sağlanması gerektiğini ileri sürer. Sosyal adalette adil yollarla sağlanmış bölgesel bir adil dağıtımın üzerinde duran Harvey (2013: 111), gelir dağıtımı açısından her bölgedeki nüfusun ihtiyaçlarının karşılanması ve kurumsal, örgütsel, siyasal ve iktisadi açıdan en az avantajlı bölgelerin refah düzeylerinin artırılması gerektiğini belirtir. Fakat Harvey (2013: 108), kapitalist sistem içerisinde sosyal adaletin tam sağlanmayacağını iddia eder. Çünkü kapitalist araçlar kendi kapitalist amaçlarına hizmet ederler. Dolayısıyla bu kapitalist amaçlarla sosyal adalet hedeflerine ulaşamaz.

3. İslam Düşüncesinde Adalet, Sosyal Adalet Ve Eşitlik Kavramı

İslâm düşüncesinde adâlet, öncelikle ontolojik bir kavram olarak ele alınmıştır. Buna göre Allah'ın adaleti, var olan her şeye varlık hiyerarşisi içindeki durumuna göre tamlık ve mükemmellik kazandırmasıdır. İlahi inayete bağlı olarak adaletin, varlık sahnesinde yer alan her varlığın bütün gelişim safhalarında ve hatta her noktasında tecelli ettiği belirtilmiştir (Çağırıcı, 1988: 342). Etimolojik olarak ise adalet, Arapçada “adl” kelimesinden gelmektedir. Kavram olarak adl, “adale” fiilinden türeyen soyut bir isimdir. Bu kavram düzeltmek, doğru oturmak, tadil ve tashih etmek, yanlış yoldan doğru yola geçmek, eşit, muadil olmak, dengede tutmak, dengelemek, tartmak gibi anlamlara gelmektedir. Geniş anlamda ise adalet, hakka riayet, dengeyi gözetmek, itidalli olmak, doğru yoldan sapmamak gibi bireysel ve sosyal değerlerin bir bileşkesidir. Dolayısıyla İslam'da adalet kavramı genel olarak doğruluk, muvazene, ölçü, itidal ve insaf gibi anlamları ihtiva eden, ilahi olan bütün değer ve faziletlerin bir sentezi olarak anlaşılmaktadır (Hadduri, 1999: 22-25).

İslâm düşünürleri, insanın ahlâkî mahiyetini nizam fikrinden hareketle açıklarken bu alandaki adâleti, insanda bulunan temel faziletlerin uyumlu bir sonucu saymışlardır. Eflatun'dan beri devam eden ve İslâm düşünürlerince bazı değişikliklerle benimsenen görüşe göre, insanın düşünme veya bilgi gücü (kuvve-i akliye), öfke gücü (kuvve-i gadabiye) ve şehvet gücü (kuvve-i şehviye) olmak üzere üç temel gücünden üç fazilet doğar. Bunlar sırasıyla hikmet, şecaat ve iffettir. Adâlet ise bu üç faziletin gerçekleşmesiyle kazanılan ve hepsini içine alan dördüncü temel fazilettir. İslâm literatüründe, ilk üç faziletten her biri zaman zaman farklı kavramlarla ifade edildiği halde, dördüncü fazilet her zaman adâlet olarak tanımlanmıştır. Dolayısıyla adalet, hem bireysel hem de toplumsal noktada istikrarlı bir doğruluk

ve ahlak kanununa itaatle gerçekleşen ruhi denge ve ahlaki bir erdemdir. Eflatun ve Aristo tarafından üzerinde durulan “her fazilet, ifrat ve tefritten ibaret iki reziletin ortasıdır” şeklindeki görüşü, İbn Sina ve İbn Miskeveyh gibi bir kısım İslam düşünürü tarafından ilk üç fazilet yani hikmet, şecaat, iffet ile birlikte adalet faziletine de tatbik edilmiştir. Buna göre adalet, zulüm ile inzılam (zulüme boyun eğme) diye tarif edilen iki reziletin ortası olduğu belirtilmiştir. Buna karşılık Gazzali ise adaletin kaybolması ile sadece zıddının ve karşıtının ortaya çıkacağını belirtmiştir. İbn Sina ise sosyal hayatın oluşması ve sağlıklı bir şekilde devam etmesini kanun (Kur’an ve sünnet) ve adalet prensiplerine uygun düzenlenmesine bağlamıştır. Bunu uygulayacak kişinin ise doğru ve güvenilir yani salih bir insan olması gerekir. Bu şekilde cemiyet içinde huzurlu bir düzenin ve sosyal adaletin sağlanmasını mümkün görür (Çağırıcı, 1988: 342). Gazzali’ye göre adalet kavramı, ancak İlahi adaletin ne anlama geldiğini bilmekle yani Allah’ın fillerini ve yaratıp idare ettiği kâinatı tanıyarak anlaşılacağını belirtmiştir (Topaloğlu, 1988: 387). Çünkü varlık dünyası gerçek anlamda tanındıkça insanlar arasında adalet hakikati anlaşılacak ve uygulanabilecektir.

Esas olarak izafi bir kavram olan adaletin kriterleri farklı toplumlarda değişiklik gösterebilir. Fakat bu değişikliklerde bazı ortak unsurlar bulunmaktadır. Bunlar bireysel veya müşterek faydanın belirlenmesi ve ihtiyaç duyulan şeylerin neler olduklarıdır. Buna bağlı olarak insanlar buldukları toplum içinde belirli bir adalet standardının veya bazı adalet standartlarının gelişmesine elverecek bir sosyal düzen kurabilirler. Bu şekildeki adalet kusurlu olsa da insanlar onu değişen sosyal düzen içerisinde iyileştirmeye çalışırlar. Bu tür adalete pozitif adalet denmektedir. Miller ve Rawls gibi düşünürlerinin sosyal adalet kuramları bu kategoriye girmektedir. Diğer yandan insanın kusurlu ve zayıf olduğu kendi çabalarıyla her türlü sorunların üstesinden gelemeyeceğini inanan toplumlarda adalet standartlarını belirleyerek sosyal düzenin kaynaklarını ve temel ilkelerini saptamak için ilahi bir otoriteye başvurulur. Böylesi bir kaynaktan ortaya çıkan adalete saygı duyulmakta ve adalet dağıtımında uzun ömürlü olduğu düşünülmektedir. İlahi bir kaynaktan ortaya çıkan adalet, pozitif adalatten farklı olarak ilahi veya vahyi adalet şeklinde tanımlanır. İslamiyet bu tür adaletin kategorisine girmektedir. Aristo, din ile ahlakın iç içe girdiği bu tür adaletin insansı değil doğal güçlerin bir ürünü olması anlamında “doğal adalet” tabirini kullanmıştır. Aristo’yu takip eden birçok düşünür çoğunlukla doğal adaleti ilahi adalet ile bir tutmuştur (Hadduri, 1999: 17-19).

İslâm düşüncesine göre sosyal düzenin inşasında, adâletin yakından ilgili olduğu diğer bir kavram ise eşitliktir. Farabi’nin belirttiği gibi adâlet, erdem ve fazilet sayılan, bir kısmı kişinin kendisinden başkasını ilgilendirmeyen, bir kısmı da diğer insanlarla münasebetlere yansıyan niteliklerin ikinci grubuna girer. Bu sebeple sosyal adâlet, servet ve imkânların paylaşılması, alışveriş gibi sosyal ilişkiler ile zulüm ve haksızlığa konu olabilecek diğer uygulamalarda söz konusudur. Dolayısıyla sosyal adâlet, ortak faydanın dağıtılması ve bu payların korunmasına ilişkin olmak üzere iki kategoriye ayırmıştır. Bu alanlarda eşitliği gözetmek sosyal adâletin gereğiye de bu mutlak ve ütöpik bir eşitlik değildir. Çünkü İbn Miskeveyh’e göre bir mühendis az iş yaptığı düşünülse de onun bu çalışması yaptığı

projei uygulayan işçilerin çok çalışmasına denktir (Çağırıcı, 1988: 343). Bu bağlamda ferdin toplum içindeki iktisadi ve sosyal durumuna bakılmaksızın herkese insanca yaşama, temel ihtiyaçlarını sağlama imkânı veren sosyal adalet anlayışında ölçü eşitlik değil, dengedir (Karaman, 1988: 343).

İslam'ın sosyal adalet prensiplerinde, toplum içerisindeki fertlerin maddi ve manevi seviyesini yükseltmek, güçlendirmek, fertlerin mutluluğunu arttırmak, ferdin insanlık şerefini korumak, kabiliyetlerini geliştirmek esastır. Bununla birlikte fertlerin akıl ve bedeni güçlerini toplumun faydasına kullanmaya yönlendirerek onlara yardım etmektedir. Bu açıdan İslam'ın ortaya koyduğu toplumsal hakların en önemlisi fertlerin eşitliği ve hürriyetinin korunmasıdır. İslam dini, fertlerin bu sosyal haklarını bütün insanlık için de gerekli görür (Udeh, 1968: 21). Çünkü bütün insanlar, kanun önünde eşittirler ve kişi hak ve hürriyetleri koruma altındadır. Fertler arasında cinsiyet, ırk, renk, dil ve din esasına göre kesinlikle biçimsel ayırım yapılamaz. Her fert, fırsat eşitliği ilkesiyle ve diğer fertlere tanınan fırsatlar ve imkânlar çerçevesinde kamuya ait maddi kaynaklardan yararlanma hakkına sahiptir. Kişinin gayret ve emeği nispetinde bir hak edişi vardır. Bu hakkın korunması ve insan onuruna yaraşır bir yaşam standardına ulaşması temin edilir. Bununla birlikte kişi kamu hizmetlerinde kabiliyet ve liyakatine göre bulunabilir (Akgündüz, 1997: 104-122).

İslam dünyasında, modern dönemde sosyal adaleti içine alan hukuki ve yasal düzenlemeler özellikle on dokuz ve yirminci yüzyılda yoğunlaşmıştır. Batı, özellikle de Batı'nın pozitif hukuku ve onu besleyen hukuk doktrinleri karşısında konumunu sorgulayan İslam dünyası, Müslümanların yeniden yükselişe geçmeleri ve adil bir kamu düzeni için kitap ve sünnet çerçevesinden çareler aramışlardır. Modern anlamda ilk defa Osmanlı Devleti'nde "Mecelle" ile bireysel, sosyal ve iktisadi hayata ilişkin hükümler içeren hukuki düzenlemelere girişilmiştir. Bu düzenleme yirminci yüzyılda İslam ülkelerinde hazırlanan kanunlara da örnek teşkil etmiştir. Bu dönemde şekillenen liberal ve modernist sosyal adalet anlayışı karşısında İslam dünyasında Kur'an'ın ahkâmının sosyal adalete ilişkin sıkı bir bağının bulunduğu kabulüne dayanan görüşler ortaya atılmıştır (Özcan, 2001: 41).

Yirminci yüzyılda bazı İslam ülkelerinde ortaya çıkan İslami hareketler ve önde gelen temsilcileri sosyal adalet hakkında özde çelişkili olmayan fikirler beyan etmişlerdir. Batı'nın siyasi ve sosyal hegemonyasına karşı yirminci yüzyılın ortalarında Mısır'da ortaya çıkan İhvan-ı Müslimin hareketi Seyyid Kutub ile Arap ülkelerinde geniş bir ilgi görmüştür. Batı tahakkümüne karşı İslami tavrı ile bu hareket tıpkı Pakistanlı Mevdudi'nin Cemaat-i İslami'si gibi İslam'ın inanç esasları çerçevesinde siyasi, hukuki ve iktisadi uygulamalar ekseninde bağımsız ve evrensel bir hayat görüşü ortaya koyma yönünde faaliyet göstermiştir (Özcan, 2001: 38). Said Nursi'nin başlatmış olduğu Risale-i Nur hareketi ise Türkiye'de, Cumhuriyet döneminde gelişen Batıcı çağdaş değerler karşısında İslam'ın kapsayıcı karakteristiğini ortaya koymaya çalışırken bunu siyasi bir şekilde değil bireyde tahkiki olarak tevhid inancının içselleştirilmesiyle başarmayı hedeflemiştir. Nursi, Osmanlı'nın son döneminde başlayan Batılılaşma hareketinin Cumhuriyet dönemindeki radikal reformlarla İslami kurum ve normları geriye bırakmasını Batı medeniyet ve doktrinlerini eleştirerek yapmaktadır. Dolayısıyla bu üç hareketin ileri

gelen düşünürleri genel anlamda, İslam toplumları içerisinde benzer özellikler taşıyan ve aynı sosyal sorunlara ve sosyal adaletsizliklere karşı dikkat çekici açılımlar yaptıklarını söylemek mümkündür.

3.1. Seyyid Kutub'a Göre Sosyal Adalet

Batı dünyasının özde hiçbir zaman dinin varlığını kabul etmediğini belirten Seyyid Kutub, İslam'da pratik hayat, dinin ortaya koymuş olduğu gerçekten farklı ve ikiye bölünmüş olmadığını belirtir. İslam'ın görevi, insanı toplum içerisinde kâmil bir şekilde ortaya koymak olduğundan, İslam'ın pratik hayattan uzaklaşp beşer vicdanına hapsedilmesi mümkün değildir. Çünkü İslam'ın çalışma alanı insanlığın tüm sosyal, hukuki ve iktisadi hayatıdır. Bu nedenle Kutub'a göre İslam'da sosyal adalet anlayışı insan hayatının tüm yönlerini ve temel ilkelerini içine alan kapsamlı bir adalettir. Sınırlı iktisadi bir adaletten çok farklı olarak hayatın görünen tüm yönlerini ve tüm çalışma alanlarını kapsamaktadır. Ayrıca bu adaletin kapsadığı değerler sadece iktisadi değerler olmadığı gibi genel anlamda maddi değerlerde değildir. Sosyal adalet tüm değerleri içine alan bir adalet biçimidir (Kutub, 2014: 19-51). Dolayısıyla Batı doktrinlerinin sosyal adalet konusunda sahip olduğu faydalı prensiplerin tamamı İslam'da mevcuttur (Hadduri, 1999: 244).

Kutub'a göre (2014: 52) İslam, sosyal adaleti gerçekleştirmek için iki ana çizgi üzerinde hareket eder. İlki mutlak bir tevhid inancı diğeri ise bireyle toplum arasında sosyal güven veya emniyeti teminat altına almaktır. İslam, bunu tesis ederken insanın sahip olduğu kişilik ve benlik duygularını göz ardı etmez. Çünkü Kur'an, insanın kendi hırsı ile ciddi zararlar verebileceğini, cimri ve egoist davranabileceğini ve zulüm ve adaletsizlik yapabileceği ayetlerde çokça belirtmiştir. Bu açıdan insanın kendi çıkar veya faydalarını ön planda tutması karşısında yine zekât ve yardımlaşmanın tesis edilmesi, yardıma muhtaç olanlara yardım edilmesi, kimsesiz ve zayıfların, ihtiyar ve kadınların korunması ve onların haklarına riayet edilmesi gerektiği, insanların birbirleriyle münasebetlerinde tartıya ve ölçüye adilane riayet etmeleri gerektiği, dengeli bir hayat yaşamayı tavsiye ederek genel anlamda sosyal adaleti vurgular.

İslam, birey ve toplum arasındaki fırsat eşitliği ve adalet ilkelerinin temellerini açık ve kesin bir şekilde belirlemiştir. Kişilerin ve toplumların ilerlemeleri için çalışmaları ve gayretleri teşvik edilmiştir. Kişinin çalışmasına engel olacak hiçbir şey önüne çıkartılamaz. Hiç kimsenin önünde asil bir aileden gelme, ırk, cinsiyet gibi şeyler ayrıcalıklar şeklinde konulamaz. Kısacası İslam, kişiye yetecek kadar bir imkânı, aralarında adaleti sağlamayı ve bu kapsamda gelişip büyümelerini teminat altına almaktadır (Kutub, 2014: 58-59).

Bu teminatı ilk olarak en açık şekilde İslam Peygamberi döneminde görmek mümkündür. Peygamberin ilk yaptığı işlerden biri olarak Medine'ye hicret eden muhacirleri yerleştirmek, onların ve ailelerinin temel ihtiyaçlarının karşılanması için gerekli tedbirleri almak olmuştur. Bu amaçla Müslümanlar arasında sosyal ve ekonomik bir dayanışma ve yardımlaşma tesis edilmiştir. Bu toplumsal yapının sosyal hak ve sınırlıkları, İslam peygamberinin öncülüğüyle ortak bir mutabakat yani anayasa

denilebilecek Medine Vesikası'yla temin edilmiştir. Böylece Müslüman halk ile diğer farklı kesimlerce toplumsal yapı ve ilişkiler hukuki zemine oturtulmuştur. Toplumun farklı inanç ve kesimleri arasında güvenli sosyal bir adalet tesis edilmiştir. Bu vesikaya taraf olanlar arasında adalet ve hakkaniyet ilkeleri benimsenerek sosyal olarak bir arada yaşama gayreti geliştirilmiştir. “İslam, sosyal haklar anlamında memleket, sınıf ve ırk farkı gözetmeksizin insanlar arasında tam sosyal bir eşitlik tesis ederek bir dünya topluluğu meydana getirmeyi hedeflemiştir” (Hamidullah, 1965: 166). Üstünlüğün sadece güzel ve iyi davranışlarla sağlandığı (Hucurat Suresi: 11) ve İslam peygamberinin ise (hadislerle) insanların en iyilerinin yine insanlığa ve insanlara hizmet eden ve fayda verenlerle ilişkili görmesi bu durumun özünü ortaya koymuştur.

Kutub, İslam'ın sosyal hayata ve adalete bakışının kapsayıcı olduğunu belirtir. İnsanların sosyal hayatına yardımlaşma ve dayanışmayı esas olarak koyan İslam, bunun ile sosyal adaleti tesis eder. İslam'ın öngördüğü adil bir sosyal düşünce, insanlar arasında esas itibariyle kişisel mülkiyet düzeni, miras hukuku, zekât düzeni ve buna bağlı olarak İslam'ın kapsamında yer alan tüm düzenleri açıklamaktadır (Kutub, 2014: 63-110). İslam düşüncesinde doğal kaynakların toplum faydasına kullanımını, kamu yararı ve toplum refahının yükseltilmesi benimsenir. Çünkü İslâm toplum düzeni, Allah'ın iradesi ve adaletinden gelen bir adalet ölçüsü üzerinden bir kamu düzenine sahiptir. Bu kamu düzeni hem toplumun huzur ve barışı hem de diğer toplumlarla olan ilişkilerin düzenlenmesi için gerekli olan prensipleri içermektedir. İslâm toplum düzeninde, toplum (ümme) Allah'ın adaletinin öznesi, bütün diğer toplumlarda ise toplum adaletin nesnedir (Hadduri, 1999: 184). Bu açıdan İslam düşüncesinin hem fertleri, hem toplumları, hem milletleri hem de gelecek nesilleri kapsayacak geniş bir bakış açısına sahip olduğu belirtir.

Kutub, İslâm'ın bu geniş bakış açısıyla sosyal adalet için belirlediği üç esası; mutlak vicdan hürriyeti, mükemmel insani eşitlik, sağlam ve güvenilir bir sosyal dayanışma olarak sıralamıştır. Batı düşüncesinde salt maddeci veya iktisadi ölçülerin temel alındığını belirten Kutub, vicdani hürriyetin tüm değerleri ile insani eşitliğin önemini vurgular. Batı'nın ulaşmak istediği salt iktisadi eşitliğin ise sınırlı olduğunu, İslam'da ise insanların sadece iktisadi noktadan eşitliklerinin söz konusu olmayıp mükemmel anlamda kapsayıcı bir eşitliğin bulunduğunu belirtir. Bu eşitlik ve özgürlük mutlak anlamda sınırsız değildir. Bu tarzda bir düşünce hem bireyin hem de toplumun yıkılması için yeterlidir. Toplumsal dayanışmanın ilk basamağını oluşturan bireylerin kendi sorumluluk alanlarını bilerek İslam'ın emretmiş olduğu sosyal yardımlaşma prensipleriyle hareket etmeleri sosyal adaletin tesisi için gereklidir (Kutub, 2014: 63-110).

İslam hukukunun gayelerinden en önemlisi insanlar için faydalı olanın ikamesidir. Ancak bu fayda Batı düşüncesindeki faydacıların belirttiği gibi salt maddi boyuta indirgenmiş bir faydadan farklıdır. Bireyin ve toplumun huzurunu temin eden dini, siyasi, sosyal ve ahlaki boyutları olan bir olgudur. Bununla birlikte toplum düzenini sağlamak bu faydaların gerçekleştirilmesine ve zararlarından da kaçınılmasına bağlanmıştır. Bu sebeple İslam, bireyin sahip olduğu hak ve hürriyetleri “maslahat

hassa” ve “maslahatı amme” ilkeleri etrafında belirlemektedir. Hukukun amaçları ile özgürlük ve eşitlik ilişkisinin değerlendirilmesi de söz konusu ilkeler çerçevesinde şekillenmektedir (Bilgin, 1996: 213-214). Bu açıdan Kutub’a göre İslam, sosyal adaleti kapsayıcı bir şekilde gerçekleştirmeye çalışırken, onu sadece iktisaden sınırlı bir adalet olmasının üstünde bir yerde olduğunu belirtmiştir. İslam’ın ortaya koymak istediği sosyal adalet, insanlık açısından kapsayıcı olmayı veya tam kapsamlı bir adalet yapmayı hedeflemiştir. Bunu da iki temel üzerinden sağlamaya çalışmıştır. Birincisi insanın ruhi derinliklerine dayanan vicdan, diğeri ise sosyal alandaki yasal yükümlülüktür. Bu iki güç arasında meydana gelen bağıllıkla insan üzerinde pozitif etkiler görülebilir. Bu durum sosyal adaletin sağlanmasında temiz bir vicdan ile sağlam ve güvenilir temellere oturtulmuş insani bir dayanışmayı da beraberinde getirir (Kutub, 2014: 140-148).

Kutub’a göre İslam, birey ve toplum için neleri amaçlamış ise bu hedefleri gerçekleştirmeye doğru ilerler. Bireye, kendisine tanınmış olduğu sınırlar çerçevesinde, kimseye zarar vermeyecek hakkaniyet ölçüsünde kendi özgürlüğünü yaşama hakkını tam anlamıyla tanır. Kişinin, kendi özgürlüğünü kullanırken toplumsal haklara zarar vermemek koşuluyla hareket etmesi gerekir. İslam düşüncesinde kişinin, toplum içerisinde hangi sosyal haklara sahipse onları ortaya koyarak toplumdan bu sosyal hakların karşılıklı olarak yükümlülüklerini ve görevlerini yerine getirmesini, bu hakların korunmasını ister. Bu şekilde toplum içinde güvenli, huzurlu ve faydalı hedeflere erişilebilmesi beklenir (Kutub, 2014: 137).

3.2. Ebu’l A’la El Mevdudi’ye Göre Sosyal Adalet ve Eleştirisi

Mevdudi, Batı düşüncesinde son yüzyıllarda sıklıkla üzerinde durulan sosyal adaleti aldatıcı bir kavram olarak okumaktadır. Bu durumun ilk olarak on sekizinci yüzyılda bireyin özgürlüğü düşüncesiyle başladığını ve bunun neticesinde kapitalizme dayanan laik yönetimlerin oluştuğunu belirtmektedir. Dolayısıyla idari sistemlerin içerisinde yer alan, kendi şahsi durumunu ve faydasını ön plana almak isteyen herkes, bireysel özgürlükleri sıklıkla savunmuştur. Fakat ilerleyen dönemlerde Avrupa’da artan toplumsal eşitsizlikler, bu yönetimlerin sorgulanmasını da beraberinde getirmiştir. Mevdudi’ye göre Batı dünyası, toplumsal eşitsizliklere ilerleyen dönemlerde sosyal adalet aldatmacasıyla çözüm bulmaya çalışmıştır. Fakat Batı düşüncesindeki sosyal adalet, toplumsal sorunlara çözüm getiremediği gibi eşi görülmemiş küresel zulüm ve kargaşaya neden olmuştur. Dolayısıyla Batı’daki sosyal adalet anlayışı buldukları toplumlar için bir aldatmacaya dönüşürken ilerlemenin de en son çaresi olarak görülmektedir (Mevdudi, 2006: 571-572).

Mevdudi, Batı düşüncesinde yer alan sosyal adalet kavramının eleştirisini bazı taklitçi Müslüman düşünürler üzerinden yapmaktadır. Ona göre, İslam’ın Batı kaynaklı sosyal adalet tesisine ihtiyacı yoktur. Batı düşüncesindeki sosyal adaleti İslam ile özdeşleştirenleri ise sert bir şekilde eleştirmektedir. Sosyal adalet, Mevdudi’ye göre İslam’ın bizzat kendisidir. Neyin adaletli olup olmadığı, insanlar arasında adaleti tesis etmek ise ancak Allah’a aittir. Çünkü insanların kurmuş oldukları düzen

ilk başlarda adil olarak görünse bile uygulamalarda adalet yapılamamakta ve adil düşünülen birçok şeyin hakikatte adalet olmadığıdır. Toplumlar, kendilerine göre adil bir düzen tesis ettiklerinde bir zaman sonra bunun yeterli olmadığını ve yeni bir sosyal düzene ihtiyaç olduğu fikri belirir. Bu şekilde yeni sosyal düzenlere girilerek istenilen sosyal adalet tesis edilmeye çalışılır. Fakat bu sosyal düzenlerin hiçbiri, İslamiyet'in getirmiş olduğu ve tavsiye ettiği sosyal düzene yetişememiş ve insanları tam memnun edememiştir (Mevdudi, 2016: 574).

Mevdudi'nin Batı düşüncesindeki sosyal adalet eleştirisi teolojik ve felsefi noktadan İbn Rüşd'ün yaklaşımına benzemektedir. Çünkü İbn Rüşd'ün adalet teorisinde “İlâhî-beşerî adalet ayrımı gözetilirken, akıl ile varılan beşerî adaletin kusurlu, vahiy ile bilinen ilâhî adaletin ise Allah'ın kusursuzluğunun ifadesi olduğunu belirtmektedir (Hadduri, 1999: 122-123)”. Sosyal adaleti İbn Rüşd gibi akli ve ilahi olarak iki düzeyde ele alan Mevdudi, bunların akli olanının insan aklının kusurlu ürünü, ilahi olanın ise kemalin vücud bulması olarak tarif eder. İslam'ın tesis etmiş olduğu sosyal adalet, birçok eşitsizliği giderdiği gibi ferdin hem ruh mükemmeliyetini (kemalini) hem de mutluluğunu temin etmektedir.

İslamiyet'i adaletin bizzat kendisi olarak gören Mevdudi'ye göre, bir Müslüman İslamiyet'in emirlerini bir tarafa bırakıp sosyal adaleti başka yerlerde aramamalıdır. Her nerede adaletin varlığını hissederse orada gerçekte bir İslam adaletinin varlığını görebilecektir. Dolayısıyla İslam ve adalet farklı kelimeler olsa da ikisi aynı şeydir (Mevdudi, 2006: 575). İslam'da sosyal adaleti bir bütün olarak değerlendiren Mevdudi, sosyal adalette bireysel sorumluluk ve bireysel özgürlüğün esas olması gerektiğini belirtir. Bireysel sorumluluk ve özgürlük ise bireysel ve toplumsal gelişmeyi arttırmaktadır. Sosyal adalet böyle bir toplum içinde gelişmekte ve bu gelişmeyi kollayıp korumak ise hükümetlerin görevi sayılmaktadır. Hükümetlerin bu konudaki görevlerinden biri ise adil bir dağıtım ile milli gelirin halk arasında eşit bir şekilde dağıtımını sağlamaktır.

İslam'da sosyal adaletin tesis edilmesinde, bireylerin özgürlük sınırları, mülk edinmenin şartları, servetin harcanmasındaki sorumluluklar, sosyal hizmetler ve zulüm ve haksızlığın giderilmesi Mevdudi'nin ele aldığı konulardır. Bireylerin topluma karşı belirli sorumlulukları olduğu gibi toplumunda bireylere karşı belirli sorumlulukları vardır. Birey ve toplum arasında kurulan düzende ne bireye sınırsız bir özgürlük verilir ne de topluma bireyin haklarını ihlal edecek özgürlükler verilir. Bu açıdan Mevdudi'ye göre İslam'da sosyal adalet sadece adil ve eşit ücret dağıtımı ile kısıtlı bir adalet olarak sınırlandırılmamıştır.

3.3. Said Nursi'ye Göre Sosyal Adalet

Batı düşünce dünyasını birçok noktadan eleştiren Nursi, eserlerinde sosyal adalet kavramına ilişkin olarak “adalet-i mahza” ve “adalet-i izafiye” gibi kavramları kullanmıştır. Adalet-i mahza, Kur'an'da emredilen ve bütün yönleriyle en küçük bir fertten bütün insanlığa kadar hak ve hukuku esas alan adalettir. Bir ferdin veya masumun hakkını hiçbir gerekçeyle iptal edilmemesini ifade eden adalet-

i mahzada “bir masumun hakkı, bütün halk için dahi iptal edilmez. Bir fert dahi, umumun selâmeti için feda edilmez” (Nursi, 2011: 53-54). Bunun ile Nursi, sosyal hayatta tam bir adaletin tesisi ve toplum içerisinde karşılıklı hakların sağlanması, güçsüz veya masumların korunmasının esas olduğunu vurgulamaktadır. Batı düşünce merkezinde yer alan birey ve toplum, iktisadi normlara göre düzenlenirken Nursi, birey ve toplum hayatında gerçek sosyal adaletin tesisi için İslam’a uygun hareket edilmesinin gerektiğini düşünür. O’na göre sosyal adaletin tesisindeki ölçütler kişiye veya toplumlara göre değil İslam’a göre olması gerekir. Nursi, sosyal adaletin tam tesisinde Allah’ın nazarını esas alan veya İlahi olana göre bir açıklama yapar. Toplumun fayda ve hakkının bireyin önüne geçmesi, toplum için bireyin hakkının iptal edilmesini ifade eden adalet-i izafiye (nisbi) ise; “küllün (toplumun) selâmeti için cüz’ü (kişiyi) feda eder. Cemaat (toplum) için, ferdin hakkını nazara almaz. Ehvenüşşer diye bir nevi adalet-i izafiyeyi yapmaya çalışır. Fakat adalet-i mahzâ kabil-i tatbik ise, adalet-i izafiyeye gidilmez. Gidilse zulümdür” (Nursi, 2011: 54).

Adalet-i izafiyeyi bütün olarak reddetmeyen Nursi, bu adaletin bireyin hak ve hürriyetlerinin korunmasının mümkün olmadığı sınırlı durumlarda ancak devreye girebileceğini belirtir. Modern hukukta yer alan mülk ve arazi gibi taşınmaz malların kamusal bir faaliyet veya yarar için kamulaştırması adalet-i izafiye noktasından değerlendirilebilir. Nursi (2010: 210), bu bağlamda siyasetin kendi maslahatı veya tehdit algısından dolayı bireylerin hak ve özgürlüklerinin adalet-i izafi noktasında iptal veya sınırlandırılmasının büyük haksızlık olduğunu belirtir. Çünkü İslam hukuku içerisinde yer alan özel hukuk (hukuk-u şahsi) ve amme hukukuna (hukuk-u umumiye) göre toplum içindeki bireylerin korunması esastır (Nursi, 2011: 396).

Nursi, sosyal adalet konusunda toplum içerisinde yaşayan kişinin kendi menfaatlerine hasrı nazar etmemesi gerektiği üzerinde de durur. Çünkü insanın doğası gereği medeni olarak birlikte yaşamaya mecbur olduğu ve bireylerin toplum hayatı içerisindeki münasebetlerinde birbirlerine muhtaç olduklarını belirtir. Toplum içerisinde gerçek adaletin tesisinde bireyler kendi sorumluluklarını bilmesi yanında diğer insanlarla güzel ve hakkaniyetli münasebetler içinde olması gerekir. Bunu ise bireysel planda İslami prensiplerin tahkiki bir şekilde anlaşılıp içselleştirilmesiyle mümkün görür.

Nursi, sosyal adaletin tesisinde bireyler için öncelikle ahlak ölçütünü öne çıkartmaktadır. Sosyal adaletin tesisinde Miller ve Rawls gibi bazı adalet teorisyenleri için önemli bir araç olan ahlak ölçütü, Nursi için salt ve iktisadi değildir. Çünkü Batılı adalet teorisyenleri ahlakı, belirli nesnel normlarla ortaya koymaktadır. Örneğin Rawls (2006: 159), insanlar arasında adil gelir dağılımı ve belirli nitelikteki işlerde görev almanın siyasal bir değer olduğu kadar ahlaki bir hak ediliş olduğunu vurgular. Mesela yargıçların yargı görevinde bulunmak için gerekli ehliyeteye sahip olmaları gerekmektedir. Bu gibi gözde mevkilere ulaşmak için herkesin eşit fırsatlara sahip olması gerekir. Fakat bu ise Rawls için ahlaki değerden çok siyasal bir değerdir.

Bazı İslam düşünürleri gibi Nursi ise sosyal adalette hak edilişlerin İslam'a ters olmayan kapsayıcı bir şekilde düzenlenmesi ve geliştirilmesine işaret eder. İslami bir denge içerisinde eşitliği savunarak teşebbüs-ü şahsi fikrini benimser. Buna dair Kur'an'ın teşebbüs-ü şahsiye teşvik ettiğini delil gösterir. İslam toplumlarında sosyal adaletteki ahlakın, İlahi emir ve yasaklarla bireyde gelişeceğini belirtir. Dolayısıyla Nursi, bireyin başkalarının hak ve özgürlüğüne müdahale veya hukuksuzluğunun, İslam'ın emretmiş olduğu ahlak ölçütlerine göre giderilebileceğini izah eder. Çünkü had ve cezaların İlahi emirlere göre icra edilmesi bireylerin ruh, akıl ve vicdan gibi birçok duygularını etkilemektedir. Gerçek bir adaletin sağlanmasının ise doğrudan doğruya Kur'an'ın gösterdiği yol ile gerçekleşebileceğini iddia etmektedir. Bu noktada Nursi bir ahlak ölçütü olarak adaleti, Gazzali gibi bireyde bulunan hikmet, şecaat, iffet gibi bu üç fazileti kapsayan temel bir fazilet olarak değerlendirir. Bununla birlikte adaleti, kâinatın her yerinde var olduğunu kabul ettiği nizam, mizan ve hikmet pratikleriyle insanlar arasındaki ilişkilerde de aramaktadır. Gazzali'de olduğu gibi varlık dünyasındaki ölçü, aheng, denge ve hikmetlerin anlaşılmasıyla insanlar arasında gerçek adaletin anlaşılabilmesine işaret eder.

İslam ahlakının gafleti veya terki ile sosyal adalet hakikatinin kaybolacağını belirten Nursi'ye göre (2004: 390), “maslahat-ı beşeriye yerine adalet perdesi altında garazlar, zalimane ve tarafgirâne cereyanlar müdahale eder, hükümlerin tesirini kırar.” Bununla birlikte en zayıf bireyin en güçlü birey karşısında korunmasını inanç ve vicdan hürriyeti kapsamında değerlendirmektedir. Nitekim Hazreti Ömer'in kendi halifeliği zamanında bir Hıristiyan ile adilane yargılanması ve Hazreti Ali'nin bir Yahudi ile muhakeme olmasını eserlerinde örneklerken, İslam'da bireyin hiçbir zaman güçlü karşısında haksızlığa uğratılmamasını vurgular.

Sosyal eşitsizliklerin giderilmesinde sosyal yardımlaşmayı öne süren Nursi, bunun için İslami bir emir olan zekâtın yaygınlaştırılmasına işaret eder. Bununla birlikte haksız kazancın önüne geçilmesinde faizin kaldırılmasını gerekli görür. Zekâtın verilmesi ve faizin yasaklanması ile birlikte toplum içerisinde birçok eşitsizliğin önüne geçilerek adilane iktisadi bir sistem tesisi edilebilecektir. İktisadi olarak sosyal adaletin tesisini bu iki nokta üzerinden açıklayan Nursi, toplumsal huzurun sağlanması ve yoksulluğun giderilmesinde bu iki noktayı vazgeçilmez görmektedir. Dolayısıyla Nursi, Batı medeniyetinin birçok eşitsizliklerinin bu prensiplerin yokluğundan kaynaklandığını ileri sürmektedir. Bu açıdan Batı medeniyetinin bireyi fakirleştirdiğini, zengin ve yoksul tabakasını birbirinden ayırarak uzaklaştırdığını belirtir.

Nursi, Batı medeniyeti ve düşünce sistemi ile İslam medeniyeti arasında niteliksel çelişkilerin varlığına dikkat çekerek, Batı sosyal düzenin beş menfi esas üzerine kurulduğunu belirtir. O'na göre, bu düzenin dayandığı esaslar; güç, menfaat, mücadele, menfi milliyetçilik ve hevesleri tatmin etmektir. Bu yüzden Batı medeniyetini, sadece insanların az bir kısmına refah getiren ve diğerlerine ise mutsuzluk, tembellik ve sefahat getiren bir düzen olarak görmektedir. Fakat Nursi'nin savunduğu İslam medeniyetinin ve öngördüğü sosyal düzeninin niteliksel özellikleri ise menfi esaslar değil, müsbet

esaslar üzerine tesis edilmiştir. Güce ve kuvvete karşılık adalet, hedefinde menfaat ve fayda yerine fazilet ve erdem, menfi milliyetçilik yerine din ve vatan bağı, hayatta mücadele yerine sosyal yardımlaşma, heveslerin tatmini yerine İlahi emirlere göre hareketi esas alarak her iki medeniyet arasındaki niteliksel farklara dikkat çeker (Nursi, 2007: 115-120).

Sonuç

Bireyin, toplum içerisinde insan haysiyetine yaraşır asgari bir hayat standardına kavuşmasını sağlayacak ve garanti altına almaya yönelik uygulamalar bütünü olarak da tarif edilen sosyal adalet kavramı, maddi refah unsurlarının toplumun bireyleri arasında dengeli şekilde dağılımı ve adil bir yöntem izlenmesi gerektiği üzerinde durmaktadır. Sosyal adalet, Batı düşünce sistemine belirgin olarak son yüzyıllarda artan toplumsal eşitsizliklerin ve düzensizliklerin baş göstermesiyle girmiştir. Bu bağlamda modern Batı düşüncesi, toplumda yer alan bireyler için sosyal dengesizliklerin ve adaletsizliklerin giderilmesi üzerinde farklı yaklaşımlar ve teoriler üretmiştir. Sosyal adalet olgusunun geliştirilip toplumsal haklar çerçevesinde refahın gerçekleştirilmesi ve haksızlıkların giderilmesi üzerine yaklaşımlar iyi bir yaşam üzerine odaklanmıştır. Temel yaklaşımlarında insanı merkeze alan sosyal adalet anlayışında, değişen dünyada toplumsal düzenin getirilmesi ve ayrıcalıkların kaldırılması hedeflenmiştir. Temel hak ve hürriyetlerin korunması, ayrıcalıkların kaldırılması, eşit muamelenin yapılması, adaletin yerli yerinde dağıtımı, temel ihtiyaçların temini sosyal adalet anlayışı üzerinden değerlendirilmiştir. İslam düşüncesinde de bu temel yaklaşımlar insanın farklılığı, inancı, kimliği, ırkı, statüsü sosyal adalet anlayışı çerçevesinde değerlendirilirken sosyal adaletin hakkaniyet ölçüsünde tesis edilmesi üzerinde durulur. Genel anlamda sosyal adaletin tesisinden doğacak toplumsal faydaya da dikkat çeker. Yalnız modern Batı düşünce sisteminden farklı olarak İslam düşüncesi, sosyal adaletin bütün değer ve normlarla ilişkili olarak ilahi bir kaynaktan beslendiği üzerinde durmakta ve bu ilahi değeri bir ahlak ölçütü üzerinden açıklamaktadır. İnsanların kurmuş oldukları salt dünyevi düzen ve adaletin kapsayıcı olmadığını ve Batı düşüncesinde sosyal adaletin standartları belirli bir toplumda tedavülde olan anlayış ve beklentilerle ilişkili olmasından dolayı eleştirmektedir. Bu iki farklı düşüncenin ortak noktalarından en önemlisi ise insanın onurlu, adilane ve hür bir hayat sürmesi için adil bir toplumun tesis edilmesidir. Fakat modern Batı düşüncesinde sosyal adalet, güzel bir yaşam için iken İslam düşüncesinde doğru, erdemli ve ahlaki (faziletli) bir toplum için gereklidir. Çünkü İslam'ın öngördüğü bir toplumda sosyal adaletin tesisi ile sadakat, vefa, şefkat, sıla-i rahim, teslim, tevekkül, ibadet, mükâfat ve ortak işlerde dürüst hareket etmek bir çeşit adaletin faziletleri olarak yansıyacaktır.

Batı düşüncesinde sosyal adalet belirli evrelerden sonra gelişme gösterirken, İslam düşüncesinde ise başlangıçtan beri var olan tabii haklar görülmüştür. Dolayısıyla İslam toplumlarında, temel hak ve hürriyetler gibi birçok sosyal hak, Batı'da ki gibi farklı safhalardan geçmemiştir. Miller ve Rawls gibi liberal Batı düşünürleri, sosyal adaleti herkes için geçerli bir özgürlük düzeniyle bağdaştırmakta ve temel özgürlüklerin kapsamlı bir sistem içerisinde olması gerektiğini vurgulamaktadır. Fakat "Kant'tan Rawls'a liberal adalet teorileri, teolojik yaklaşımların temel

özgürlüklere ilişkin değerlendirmelerine mesafeli durmaktadır. Çünkü Kant gibi Rawls'a göre iyi yaşam düşüncesine dayanan dinsel adalet teorileri özgürlükle bağdaşmayacağı gibi kendi amacını ve hedefini seçen özgür birey anlayışıyla da örtüşmez. Bireylerin kendi amaçlarını seçmekte özgür olması gerektiği düşüncesinin bizzat ahlaki bir düşünce olduğunu savunur” (Sandel, 2015: 276-297). Buna göre iyi bir hayat tesisinde sosyal adalet, üstün ahlaki bağlara sahip olmayan özgür olarak tercih yapabilen birey düşüncesini yansıtır.

Bu anlamda Batı düşünürleri için sosyal adalet genel olarak özgür bir yaşam ve iktisadi ölçütler etrafında değerlendirilmektedir. Sosyal adaletin tesisinde ahlak ilkesi bile siyasal ve maddi ölçütler çerçevesinde değerlendirilirken İslam'da ahlak ölçütü tevhid ile şekillenmektedir. Çağdaş İslam düşünürlerinden olan Kutub, Mevdudi ve Nursi ise sosyal adaletin salt ve dünyevi yani maddi ölçütler ile sağlanamayacağını belirtmektedirler. Bu düşünürler göre sosyal adaletin uygulanabilirliği için tevhid düşüncesinin bir toplumda hâkim olması gerekmektedir. Dolayısıyla bir toplumda gerçek ve mükemmel sosyal adaletin tesisi ancak İslam'ın emretmiş olduğu prensiplerle var olabilecektir. Bunun önceliğinde ise bireyin akıl, ruh ve vicdanını İslam ahlakına göre şekillendirmesi gerekir. Dolayısıyla İslam'a göre insanın duygularıyla ilişkili bir fazilet olan adalet hakikati, başlangıçta bireyin (kulun) terbiyesi, ortada sosyal adaletin tesisi sonunda ise ahiretin tezahürü iledir.

Kaynakça

- AKGÜNDÜZ, Ahmed (1997), *İslam'da İnsan Hakları Beyannamesi*, Osmanlı Araştırmalar Vakfı Yayınları, İstanbul.
- BERKES, Niyazi (2008), *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- BİLGİN, Mehmet Fevzi (1996), "John Rawls'un Adalet Kuramı ve İslam Hukuku Işığında Değerlendirilmesi", *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, Cilt 1, Sayı: 2, ss. 207-215.
- CAMPBELL, Tom D. (2008), "Adalet", *Modern Toplumsal Düşünce Sözlüğü*, (Ed.) William Outhwaite, (Haz.) Melih Pekdemir, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 20-21.
- ÇAĞIRCI, Mustafa (1988), "Adalet", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Cilt 1, İstanbul, ss. 341-343.
- FLEISCHACKER, Samuel (2013), *Dağıtıcı Adaletin Kısa Tarihi*, (Çev.) Gökhan Murteza ve Eylem Yolsal Murteza, Pinhan Yayıncılık, İstanbul.
- GÖZE, Ayferi (2013), *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, Beta Yayınları, İstanbul.
- HADDURİ, Macid (1999), *İslam'da Adalet Kavramı*, (Çev.) Selahattin Ayaz, Yöneliş Yayınları, İstanbul.
- HAMİDULLAH, Muhammed (1965), *İslam'a Giriş*, (Çev.) Mehmet Yazgan, Nur Yayınları, Ankara.
- HARVEY, David (2013), *Sosyal Adalet ve Şehir*, (Çev.) Mehmet Moralı, Metis Yayınları, İstanbul.
- HÜNLER, Solmaz Zelyüt (1997), *Rawls ve Macintyre - İki Adalet Arasında Liberal ve Komunitaryan Düşüncenin Çatışma Alanı*, Vadi Yayınları, Ankara.
- KARAMAN Hayreddin (1988), "Adalet", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Cilt 1, İstanbul, ss. 343-344.
- KUTUB, Seyyid (2014), *İslam'da Sosyal Adalet*, (Çev.) Harun Ünal, Beka Yayınları, İstanbul.
- MEVDUDİ, Ebu'l A'la (2006), *İslam'da Hükümet*, (Çev.) Ali Genceli, Hilal Yayınları, İstanbul.
- MILLER, David (1994), "Adalet", *Blackwell'in Siyasal Düşünce Ansiklopedisi I*, (Haz.) David Miller vd., (Çev.) Bülent Peker ve Nevzat Kırac, Ümit Yayıncılık, Ankara, ss. 14-19.
- MILLER, David (1999), "Social Justice and Environmental Goods", *Fairness and Futurity: Essays on Environmental Sustainability and Social Justice*, (Ed.) Andrew Dobson, Published of Oxford, ss. 151-172.
- MILLER, David (2003), *Principles of Social Justice*, Harvard University Press, London.
- MILLER, David (2008), "Eşitlik ve Eşitsizlik", *Modern Toplumsal Düşünce Sözlüğü*, (Ed.) William Outhwaite, (Haz.) Melih Pekdemir, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 237-240.
- NURSİ, Said (2007), *Lem'alar*, Envar Neşriyat, İstanbul.
- NURSİ, Said (2010), *Emirdağ Lahikası I*, Envar Neşriyat, İstanbul.
- NURSİ, Said (2011), *Mektubat*, Envar Neşriyat, İstanbul.
- ÖZCAN, Azmi (2001), "Günümüz İslâm Dünyası Fikir Hareketleri", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Cilt 23, İstanbul, ss. 37-42.
- ÖZTÜRK, Armağan (2014), "Kant Liberalizmi Arka Planında ve Sosyal Adalet Sorunsalı Özelinde Rawls'un Adalet Teorisinin İdeolojik Sınırları", *Sosyal Adalet İçin İnsan Hakları: Sosyal Haklar*, (Ed.) Kıvılcım Akkoyunlu Ertan vd., TODAİE Yayını, Ankara, ss. 19-32.
- PEFFER, R. G. (2001), *Marksizm, Ahlak ve Toplumsal Adalet*, (Çev.) Yavuz Alogan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- RAWLS, John (2006), *Hakların Yasası ve Kamusal Akıl Düşüncesinin Yeniden Ele Alınması*, (Çev.) Gül Evrin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- SAID, Edward W. (2003), *Şarkiyatçılık*, (Çev.) Berna Ünler, Metis Yayınları, İstanbul.
- SAID, Edward W. (2007), *Medyada İslam*, (Çev.) Aysun Babacan, Metis Yayınları, İstanbul.
- SANDEL, Michael J. (2015), *Adalet: Yapılması Gereken Doğru Şey Nedir*, (Çev.) Mehmet Kocaoğlu, BigBang Yayınları, Ankara.
- SUNAL, Onur (2011), "Sosyal Politika: Sosyal Adalet Açısından Kavramsal Bir Değerlendirme", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 66, No: 3, ss. 283-305.
- TOPALOĞLU, Bekir (1988), "Adl", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Cilt 1, İstanbul, s. 387.

TYLER, Tom R. (2003), "Social Justice", *Blackwell Handbook of Social Psychology: Intergroup Processes*, (Ed.) Rupert Brown and Samuel L. Gaertner, Blackwell Publishing, Berlin, ss. 344-364.

UDEH, Abdulkadir (1968), "İslam'da Fertlerin Hukuku", *İslam Medeniyeti*, (Çev.) Mahmud Özakkaş, Yıl: 2, Sayı: 14, ss. 21-24.

YAYLA, Atilla (2000), *Özgürlük Yolu Hayek'in Sosyal Teorisi*, Liberte Yayınları, Ankara.

Suriye Coğrafyasında 1919 - 1921 Döneminde Siyasal Ve Sosyal Olaylar Ve Türkiye - Fransa İlişkileri

Mustafa Yahya METİNTAŞ¹

Özet

Türkiye'nin bölgesel ve küresel olarak etkin politikalar geliştirebilmesi bölge tarihinin iyi incelenmesine, irdelenmesine ve yorumlanmasını bağlıdır. Bu noktadan hareketle araştırmamızda, Fransa'nın Birinci Dünya Savaşı boyunca Orta Doğu coğrafyasına yönelik politik tavrı, uygulamaları ile bunlara karşı geliştirilen Türk politikaları incelenmiş, Suriye ilişkileri ekseninde, tüm aktörlerin politikaları dikkate alınarak bölgede yaşanan siyasi ve askeri gelişmelerin sonuçlarının tartışılması ve bugüne olan tesirlerinin anlaşılabilmesi amaçlanmıştır.

Araştırma boyunca, Arap liderlerinin İngiliz ve Fransızların politik yönlendirmelerinden nasıl etkilendikleri, Mustafa Kemal Atatürk ve Milli Mücadele'nin diğer liderlerinin Araplarla işbirliği konusundaki görüş ve düşünceleri, Türk milis güçleri ile Suriye'deki bağımsızlıkçı Arapların verdikleri ortak mücadele, Ankara Hükümeti-Fransa ilişkileri ve Ankara İtilafnamesi'nin imzalanmasına kadar gerçekleşen olaylar, arşiv belgeleri ve konuyla ilgili makale ve kitaplar, basılı olan ve olmayan akademik tezler, gazeteler vs. yararlanılarak değerlendirilmiştir. Araştırma, amacı gereği, Türkiye'nin Suriye ilişkilerini anlamlandırabilmek için Suriye coğrafyasında, sosyolojik ve tarihi dengenin ilk bozulduğu andan başlamak üzere temellendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Suriye, Türk Kurtuluş Savaşı, Ankara Antlaşması

The Political And Social Events In The Period Of 1919 - 1921 At Syria Geography And In The Same Period Turk - French Relations

Abstract

The developing effective regional and global policies for Turkey depends on the well-studied region's history, analyse and emphasised it. From this point of view, in our study, the political attitude and practices of France towards the Middle East post World War I and the Turkish policies had been developed against them were examined. In the context of Syrian relations, it is aimed to discuss the results of the political and military developments in the region taking into account the policies of all the actors and to understand the effects on the present.

Throughout the research, how the Arab leaders were influenced by the political orientations of the British and French. Mustafa Kemal Atatürk and other leaders of the National Struggle shared their opinions and arguments on the cooperation with Arabs. The common struggle of independence groups in both Turkish national struggle and Arabs in Syria. Considered through the process, archive documents, printed documentary sources and other literature. Research should aim, to make sense of the Turkey's Syrian relations, since it was starting from the first sight of loss sociological and historical balance in Syria.

Keywords: Syria, Turkish War of Independence, Ankara Agreement

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Osmangazi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, mmetintas@hotmail.com

Giriş

Son yıllarda Suriye coğrafyasında yaşananlar; dünyanın büyük güçlerinin o topraklardaki askeri varlıkları, müdahaleleri, etnik gruplara yaptıkları silah, para yardımları, onları eğitip, organize ederek güçlendirmeleri, yaşanan çatışmalara süreklilik kazandırmaktadır. Suriye merkezi yönetimi tamamen Rusya'nın kontrolüne teslim olmuş durumdadır. İktidarını sürdürebilmek ve ülkede kontrolü yeniden sağlayabilmek için kendi halkına yönelik katliamlardan kaçınmamaktadır. Bu gelişmeler, bugünlerde hem bölgemizin hem de dünyanın önde gelen sorunlarından birini oluşturmaktadır. Tarihin bu döneminde yaşananları anlayabilmek için o coğrafyada yakın geçmişte yaşananları iyi incelemek ve değerlendirmek gerekmektedir.

Tarih boyunca söz konusu bölge, sömürgeci nitelikli büyük devletlerin ilgi alanına girmiştir. Fransa, bölgenin tarihi seyrini yönlendiren devletlerden birisi olup, Haçlı Seferlerinden bu yana Ortadoğu'da sözünü geçirebilmek için Suriye üzerine odaklanmıştır (Fromkin 1993: 84). Fransa, Kanuni Sultan Süleyman döneminden itibaren Akdeniz'de koloniler kurmak için Türk-Fransız ananevi dostluk siyasetini bir vasıta olarak kullanmış, kapitülasyonlar sayesinde iktisadi ilişkiler kurmak için Suriye'yi ana giriş ve çalışma bölgesi seçerek, bölgedeki iktisadi düzen ile Fransa arasında iktisadi bir bağ kurmaya çalışmıştır (Akyüz 1988: 180; Gürel 1988: 110). Osmanlı Devleti'nin zayıflamaya başlaması ile birlikte bölgede Fransız politikası değişmiştir. Fransa, özellikle Osmanlı Devleti bünyesinde bulunan Hristiyanların korunması sorununu ileri sürerek Devletin iç ve dış düşmanlarına yardım etmeye, hatta gerekli gördüğünde yeni düşmanlar yaratarak Osmanlı Devletine karşı kullanmaya başlamıştır.

Osmanlı Devleti'nin zayıfladığı yıllarda, Fransa'nın Osmanlı Devleti sınırları dâhiline sızabilmek için bugün Suriye diye bilinen coğrafyanın özellikle Hristiyanların yaşadığı Doğu Akdeniz'in kıyı bölgelerini kullanmıştır. Fransa, 19.Yüzyılın ikinci yarısından itibaren, bölgenin merkezi sayılabilecek Beyrut'ta yaşayan Hristiyan Araplar aracılığı ile bölgeye girmiştir. Beyrut'ta Fransız Konsoloslarının koordinasyonu ile özellikle 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Katolik dini merkezleri, misyoner okulları ve misyoner hastaneleri kurulmuştur. Bunlar Lübnan'ın ardından Suriye'nin tamamına yayılır, kapitülasyonlar sayesinde de Osmanlı yönetiminden bağımsız şekilde faaliyet gösterirler (Birsal 2012: 39). Öyle ki, Birinci Dünya Savaşı başladığında Fransız kültürü ve nüfuzu Suriye topraklarına oldukça yayılmış ve yerel halk ve yerel yöneticilerce kabullenilmiş durumdadır.

20.Yüzyılın başından itibaren “bağımsızlık ideali” çerçevesinde örgütlenmeye başlayan Lübnanlı Hristiyan ve Müslüman Araplardan oluşan Suriye Arap bağımsızlık hareketi Osmanlı hâkimiyetine karşı Fransızlardan açık çağrılar ile yardım istemiştir. Konuyla ilgili Cemal Paşa'nın verdiği bilgiler dikkat çekicidir. Cemal Paşa, Birinci Dünya Savaşı başlangıcında ayrılıkçı Arap yerel liderlerin yargılandığı Divanı Harp Mahkemesi ile ilgili kitabında, Fransa'nın Kahire'deki siyasi temsilcisinin ağzından şu sözleri duyduğunu ifade etmektedir (Okur 2009: 139):

“Şayet Suriye bir gün ecnebi himayesi altına girecek ise Suriyeli Hıristiyanlar hemen müttefiken bu himayenin Fransa himayesi olmasını arzu edeceklerdir. Müslümanlar arasında ise gayet müteeffiz bir kısım İngiltere himayesini tercih, diğer bir kısmı da Fransa himayesini kabul edip mütebâkisi kendilerinin gıyabında takarrür edecek herhangi bir himayeyi lakaydâne kabul ederler.

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı sonlarına doğru, bir yandan isyancı Araplar bir yandan da onları kullanan İtilaf Devletleri ile yapılan çetin savaşların kaybedilmesi sonucu, ciddi müdafaa gayretlerine rağmen Arap coğrafyasındaki hâkimiyetini kaybetti. Fransa ise Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında yapılan paylaşım anlaşmaları ile Ortadoğu’yu, dolaylı da olsa yönetme imkânı buldu. Üstelik Fransa, Avrupa’da savaşın yükünü omuzlayan ülke olarak Ortadoğu’daki mandalarını bölgedeki askeri harekâtlarla değil (Jackson 2013: 121), Batı Cephesi’nde sürdürülen diplomatik müzakerelerle elde etmiştir². Fransızların Suriye Filistin cephesindeki askeri varlıkları, bu cephede savaşan diğer tarafların (İngiltere, Osmanlı Devleti, Arap isyancılar) asker sayıları dikkate alındığında kayda değer bir miktar ifade etmiyordu (Fildiş 2013: 57).

Birinci Dünya Savaşı sonrası Anadolu’da kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Hükümeti, coğrafi olarak önemli bir kısmı yitirmek üzere olan, ekonomik açıdan tamamen çökmüş, büyük etnik çatışmalar ve katliamların gerçekleştiği Anadolu’da Meclisin açılışı öncesi belirlenen “Misakı Milli” ilkeleri ve stratejisi çerçevesinde bir “Milli Mücadele” hareketi oluşturarak kontrolü eline almaya ve gelişmeleri yönlendirmeye çalışmıştır.

Özellikle 1921’den itibaren uluslararası siyasi alanda TBMM Hükümeti İstanbul Hükümetinden giderek daha fazla muhatap kabul edilmiştir. TBMM, Milli Mücadele sırasında, Anadolu ve Arap coğrafyasında “emperyalizme karşı halklar ve milletler arasındaki dayanışma, yardımlaşma ve işbirliği ile gerçekleşecek milli kurtuluş mücadelelerini” politik bir tavır olarak benimsemiştir. Bu tavır ve sonrası gelişmeler, Anadolu’da ve kısmen çevre coğrafyada sağlanan başarı tarihin, sosyolojinin ve sosyal psikolojinin o dönemin siyasi liderlerince iyi okunduğunu, bilimsel analizlere dayanan stratejiler geliştirildiğini göstermektedir (Bıyıklı 2008: 318 - 319).

Bugün Suriye coğrafyasında yaşananları yerel ve bölgesel olarak anlamlandırabilmek, olacakları başarılı bir şekilde kestirebilmek ve doğru politikalar geliştirebilmek için Fransa’nın Suriye üzerindeki faaliyetlerini, bu bağlamda Suriye üzerinden Türk - Fransız ilişkilerini iyi incelemek, değerlendirmek ve tartışmak gerekmektedir. Bu noktadan hareketle araştırmamızda, Fransa’nın Birinci Dünya Savaşı boyunca Orta Doğu coğrafyasına yönelik politik tavrı, uygulamaları ile bunlara karşı geliştirilen Türk politikaları incelenmiş, iki taraflı yaşanan Suriye ilişkileri ekseninde -diğer aktörlerin de politikaları dikkate alınarak- bölgede yaşanan siyasi ve askeri gelişmelerin sonuçlarının tartışılması ve bugüne olan tesirlerinin anlaşılabilmesi amaçlanmıştır.

² Fransa, Avrupa Kıtasında özellikle Kuzey ve Orta Fransa ile Belçika’da Almanya’ya karşı yürütülen savaşın yükünü omuzlayan devlet olmuştur. İngiliz ordusu bu bölgelerde Fransa’ya destek amacıyla bulunmuştur.

Araştırma boyunca Arap liderlerinin İngiliz ve Fransızların politik yönlendirmelerinden nasıl etkilendikleri, beklenmedik gelişmeler karşısındaki tutum ve davranışları, Emir Faysal'ın Suriye Kralı olduktan sonraki faaliyetleri, Fransa'nın bölge politikaları, Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadele'nin diğer liderlerinin Araplarla işbirliği konusundaki görüş ve düşünceleri, Kuvayı Milliye hareketi mensupları ile Suriye'deki bağımsızlıkçı Arapların, bağımsızlık ve özgürlükleri için verdikleri ortak mücadele, Ankara Hükümeti-Fransa ilişkileri, Ankara İtilafnamesi'ne uzanan süreç, arşiv belgeleri, belgesel resmi kaynaklar, konuyla ilgili kitap ve makaleler incelenerek değerlendirilmiştir.

Bu değerlendirme süreci, gerçekleşen ve yaşananların etki alanlarının genişliği, yoğunluğu, dağınıklığı, aktörlerin çeşitliliği, etnisite ve inanç farklılıkları, coğrafi ve kültürel farklılıklar, Batılı güçlerin karmaşık müdahaleleri gibi siyasi, askeri, sosyal, psikolojik ve antropolojik nedenlerle sıralı olarak yürütülmüştür.

1. Suriye'de Arap İsyancıların Başarısı Sonrası Siyasal Gelişmeler

Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nin karşılaştığı Arap isyanı, seyri ve arka planı itibariyle tam bir “sömürgeci–yerli işbirlikçi” eylemidir. İsyancılar, isyan boyunca İngiliz ve kısmen Fransız askeri güçleri ile ortak hareket etmişlerdir. Osmanlı ordusunun, Şam'ı boşaltmasının ardından, İngilizlerin davetiyle 3 Ekim 1918 tarihinde şehre giren Emir Faysal (Güztoklusu 2010: 115), babası Şerif Hüseyin gibi büyük Arap krallığının kurulup yaşatılmasında İngilizlerin desteğine çok önem veriyor ve İngiliz desteği ve koruması olmadan bunun başarılamayacağını düşünüyordu (Uçar 1989: 61).

Suriye olarak kabul edilen topraklarda yerel güçlere karşı hâkimiyetini kurmasına yetecek düzeyde milis birliklere sahip olan Emir Faysal, Fransız birliklerinin bulunduğu sahil şeridi hariç, bütün Suriye'yi kısa zamanda kontrolü altına almış, iki yıla yakın bir süre Suriye'de etkili olduğu bölgeyi bağımsız bir devlet gibi yönetmiştir (Okur 2009: 140). Bu süreçte Emir Faysal, Suriye'nin bağımsızlığını uluslararası düzeyde kabul ettirmeye çalışmış, ayrıca kendi otoritesini devlet düzeyinde tesis için yoğun bir çalışma içerisine girmiştir. Çünkü Emir Faysal'ın karşısında Suriye'nin hızla çözüm bekleyen iç sorunlarının yanında bölge üzerinde hak iddia eden Fransızların manda talepleri vardır. Üstelik bu talep bir resmi antlaşma ile İngilizler tarafından da onaylanmıştır (Sykes-Picot). Fransızlar Emir Faysal'ı ve Arap milliyetçilerini dinlemeyeceklerdir zira Suriye'ye yerleşmek hususunda kararlıdırlar.

Arapların bağımsızlık kararlılıkları, Suriye topraklarının bağımsız bir Arap krallığına dönüşmesinin Fransa için kabul edilir bir durum olmaması ikilemi karşısında İngiltere aracı role döner. Emir Faysal, İngilizlerin isteği üzerine Şerif Hüseyin'i ve Arapları temsilen 18 Ocak 1919'da çalışmalarına başlayan Paris Barış Konferansı'na katılır. Emir Faysal, konferans sırasında 6 Şubat 1919'da konferansı yöneten “Onlar Konseyi”ne Arap isteklerini resmi nitelikte sunar. Faysal, bölgede Arapça konuşan halkların tam bağımsızlığını ve bir devlet bütünlüğünde birleştirilmesini ister, bu

talebine gerekçe olarak savaşta Arapların İtilaf Devletleri safında yer alarak, verilen görevleri tam olarak yaptıklarını, onların da Mondros Mütarekesi sonrası bir bildiri yayınlayarak Arap bağımsızlığını destekleyeceklerini ilan ettiklerini belirtir. Emir Faysal, Birinci Dünya Savaşı sırasındaki gelişmelere paralel olarak hazırlanan ve Arap coğrafyasının paylaşımı esaslarının belirlendiği Sykes–Picot Anlaşmasına karşı çıkar; isyanı başlattıkları sırada böyle bir anlaşmadan haberleri olmadığını, anlaşmanın gerçekçi olmadığını ve buna göre çizilen sınırların kalıcı olmasını ve barış getirmesini kimsenin beklememesi gerektiğini ısrarla belirtir (Tanenbaum 1978: 7-11). Ancak Paris Barış Konferansında Faysal’ın çabaları ve ısrarlı bağımsızlık talepleri herhangi bir karşılık bulmamıştır (Demir 2011: 695).

Emir Faysal, Paris’te İtilaf Devletlerinin asıl niyetlerinin Suriye ve diğer Arap topraklarını parçalayarak, sömürgeleştirmek olduğunu anlamıştır, yol arkadaşlarına ulaştığı kanaati şöyle anlatır: *“Müslüman dünyasının önüne çıkamayacağım. Kendilerinden Halifeye karşı savaşmalarını, fedakârlık yapmalarını istedim. Oysa şimdi görüyorum ki, amaçlarına hizmet ettiğimiz Avrupa devletleri Arap ülkelerini bölüyorlar”* (Kocabaş 1993: 103).

Paris Konferansı’nda, beklediği desteği bulamayan, Emir Faysal, Nisan 1919 sonunda Şam’a döner. Kendisini karşılayan Suriyeli milliyetçi liderlere görüşmelerin sonuçlarıyla ilgili olarak özetle şu açıklamayı yapar (Umar, 2004: 404): *“Şu ana kadar Avrupa devletleriyle bir ittifak ve anlaşması olmamıştır. Barış Konferansında sadece Suriye’nin değil tüm Arapların bağımsızlığını istedim... Muhakkak ki bağımsızlık alınır, verilmez. Onu elimizle, kuvvetimizle alacağız...”*

Emir Faysal, Suriye’ye döndükten sonra, Arap bağımsızlığı yönelik çözümü ilk aşamada askeri ve siyasi mücadelede arar (Tüzün 1989: 32). Bundan sonrası Suriye’de belirsizlik ve karışıklığın daha da artacağı bir dönemdir (Davulcu 2007: 119).

1.1 Suriye İtilafnamesi

İngiltere, kendi sömürgeci beklentileri gereği, Fransa’nın ideallerini kısmen kontrol etmeye çalışır, Suriye’de Emir Faysal yönetiminde bir Arap krallığının kurulması, ama bu krallığın Fransa ile de uyumlu olmasında, biraz ikili, biraz bütüncül bir politikada ısrarcı davranır. Nitekim İngiltere’nin Fransa’ya göre kısmen farklı gibi görünen politikalarına rağmen, Temmuz 1919’da iki başbakan, Clemenceau ile Lloyd George arasındaki görüşmeler sonucunda Adana, Maraş, Antep, Urfa, Kilikya ve Suriye’de İngiliz birliklerinin yerine Fransız birliklerinin geçmesi konusunda mutabık kalınır. Anlaşmaya göre Emir Faysal, askeri ve siyasi olarak sadece Şam ve Halep şehirlerinde hâkimiyet sahibi olabilecektir, üstelik bu da Fransız himayesi altında olacaktır (Zamir 1991: 412).

Emir Faysal, İngiltere ve Fransa’nın tutumları karşısında Arap milliyetçilerini yatıştırmaya ve bir arada tutmaya gayret ederken, Fransız tasarılarının uygulanmasını olabildiğince geciktireceğini düşündüğü tedbirleri hayata geçirmeye çalışmıştır. Sömürgeciliğe karşı Amerika Birleşik Devleti’nin ilgisini bölgeye çekmeye çalışmış, Suriyeli Arapları bir arada tutabilmek için bir Suriye Genel

Kongresinin toplanması çalışmalarına öncülük etmiştir. Bu konuda Faysal'ın en büyük yardımcısı bağımsızlık yanlısı *El Fetat Cemiyeti*³ olmuştur (Bilgenoğlu 2006: 65). Emir Faysal'ın düşüncesine göre bir genel kongrede tüm Suriye'den temsilciler bir araya gelebilir, burada "Bağımsızlık", "Arap Birliği" konularında atılacak adımlar belirlenebilecektir.

Arap milliyetçiler ve Emir Faysal, Fransa'nın Suriye ile ilgili tasarılarına karşı ortak bir politik tavır oluşturabilmek üzere 2 Temmuz 1919'da 120 üyenin katılımıyla "Suriye Genel Kongresi" çalışmalarını başlatmışlardır (Karasapan 1942: 235). Suriye Kongresinin esas görevi Suriye'de yaşayan insanları Suriye'nin birliği ve bağımsızlığı hedefi ile bu hedefe gerekirse silah ile ulaşılması fikri etrafında toplamaktır.

Kongre çalışmalarını sürdürürken, İngiltere ve Fransa aralarında varılan mutabakatı Emir Faysal'a sunmak, kabul ettirmek ve belki de devam eden Kongre'nin yönünün değişmesini sağlayıp, aralarındaki anlaşmayı tanıtıp onaylattırmak üzere Emir Faysal'a çağrı yaptılar. Çağrı üzerine Faysal, Ağustos 1919'da görüşmelerde bulunmak üzere Avrupa'ya gider (Haas 1952: 311 - 356). Faysal'ın bu ziyaretten beklentisi, Suriye'nin parçalanmasını engellemek ve bağımsızlığı fikrini Avrupalılara bir kez daha kabul ettirmeye çalışmaktır.

Fransız Başbakan Clemenceau, Emir Faysal'ın tam bağımsızlık tezini yine kabul etmez, İngiltere ile vardığı uzlaşmaya dayanarak Arapları "Fransız Mandası Yönetimi Tasarısının" bazı hükümleri hafifletilmiş bir versiyonunu kabul etmeye zorlar (Haas 1952: 362). Kısaca Fransa, Fransız yöneticilerin Suriye'nin yönetiminde söz sahibi olmasından, demiryollarını ve ülke kaynaklarını Fransızların yönetmesinden ve ülkeyi bir sömürge haline getiren diğer ilkelerden taviz vermez. Emir Faysal, taslağı Suriye'de yol arkadaşları ve halka danışacağını söyleyerek imzalamaz ve Suriye'ye döner. Bundan sonra Emir Faysal'ın ikiyüzlü, kendi siyasi ve idari otoritesini koruyup, Fransız-İngiliz anlaşmasını da kabullenen bir diplomasi ve siyaset uygulamaya başladığı gözlenir (Kasalak 2006: 72). Bir diğer ifadeyle Emir Faysal'ın sonraki siyasetinde, Fransızların kendisine sunduğu taslağı açıkça reddetmeyerek hem Suriye'de Fransız mandası kurulmasını hem de bu planın Arap milliyetçilerine kabul ettirilmesi görevini kabul ettiğine dair bir ihtimal kuvvetle muhtemeldir. Nitekim Faysal, Şam'daki milliyetçi Arap cemiyetlerinin liderlerine Fransız taslağının reddinin savaş demek olacağını anlatmaya çalışmıştır. Arap milliyetçiler ise, gerekirse hem İngiltere ve hem de Fransa ile savaşa hazırız mesajını Faysal'a ilemişlerdir. Artık Arap isyancılar bölünmüştür; bir yanda tam bağımsızlıkçı Arap milliyetçiler, bir tarafta Fransız mandasını kabullenen Emir Faysal ve taraftarları vardır. Böylece, yakın coğrafyada, Anadolu'da bağımsızlık ve özgürlük için mücadele veren kadroların Suriye'deki yolları açılmıştır. Heyeti Temsiliye ve sonrası TBMM'nin bölgeye nüfuzu, daha sonraki bölümde ayrıntıları verileceği üzere bağımsızlık yanlısı Arap milliyetçiler üzerinden gerçekleşecektir. Nitekim Suriye

³ El-Fetat Cemiyeti veya Genç Araplar Cemiyeti 1911'de Paris'te, İzzet Derveze tarafından kurulan Arap milliyetçisi bir cemiyettir. Cemiyet, Osmanlı'da Arap milliyetçiliği güden gizli bir oluşumdur. Amacı, Osmanlı hâkimiyeti altındaki tüm Arapların birleşmesi ve bağımsızlığını sağlamasıdır.

genelinde yer yer protesto gösterileri çıkmış, hatta bu dönemde milliyetçi Araplar tarafından Emir Faysal'a yönelik bir suikast planlanmış, ancak uygulamada başarılı olmamıştır (Hâkimiyeti Milliye 6 – 11 Şubat 1921; Yılmaz 2014: 295).

Temmuz 1919'da sürdürülen, Ağustos 1919'da devam eden görüşmelerle geliştirilen, Orta Doğu coğrafyasının paylaşıldığı, Emir Faysal'a da dayatılan anlaşma, 15 Eylül 1919'da İngiltere ve Fransa arasında tam mutabakat olarak imzalanır. Bu anlaşma tarihte “Suriye İtilafnamesi” olarak anılmaktadır (Akbiyık 1990: 52). Suriye İtilafnamesi ile İngiltere, yukarıda belirtildiği gibi, Musul ve Filistin'i almış karşılığında da Suriye, İskenderun ve Kilikya'yı Fransa'ya vermiştir (Fromkin 1994: 157). Büyük bağımsız Arap krallığı vaatleri ile aldatılan Araplar ise bu gelişmeleri yalnızca izlemişlerdir. Anlaşma hükümleri, coğrafi paylaşım nedeniyle Anadolu'yu da doğrudan etkilemektedir. Suriye İtilafnamesine, bekleneceği gibi Arap bağımsızlık taraftarları büyük tepki gösterirler. Şam'da büyük bir infial doğar. Emir Faysal'a en yakın desteği veren gruplar dahi, Suriye'nin herhangi bir parçasının Fransızlara verilmesine karşı tavır alırlar; savaş sırasında kendilerine verilen isyan görevini başarıyla gerçekleştirdiklerini, bu yüzden kendilerine resmen verilen Arap bağımsızlığı vaadinin eksiksiz yerine getirilmesini tekraren dile getirirler.

Yoğun Arap muhalefeti üzerine Fransa, itilafnameyi kabul ettirebilmek amacıyla, görüşmelerde bulunmak üzere Emir Faysal'ı tekrar Fransa'ya davet eder. 1919 yılı sonlarında Fransa'ya giden Faysal, davetin verdiği umudun aksine, diplomatik ve idari olarak yine soğuk bir tavır ile karşılanır. İngiltere'ye geçen Faysal, İngiltere'de General Edmund Allenby ve başka temsilcilerle görüşür. Faysal'ın Suriye'de alacağı krallık kararının, pratikte yönetim yetisi pek olmasa da siyaseten kabul edileceği teminatı verilir (Zamir 1991: 404).

İngiltere ve Fransa, Suriye – Filistin Cephesi ile Irak Cephesinde başarılı olmalarına yardımcı olan Arapların topraklarını, Arap bağımsızlığı için verdikleri söz ve fiili desteğe rağmen hızla hâkimiyetleri altına almaya başlayınca (Sonyel 1987: 183-184), Anadolu'da başlayan Milli Mücadele hareketi toprakları hızla sömürgeleştirilen Arap halkları için sarılacak tek güvenilir umut kaynağı olarak belirir, Anadolu Hükümeti de bu yönde gayret göstermeye başlar (Akşin 1991: 191).

2. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Suriye'deki Faaliyetleri ve Suriye Merkezli Fransa İlişkileri

2.1. Milli Mücadelede Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Suriye Politikası

Milli Mücadele'nin lideri Mustafa Kemal Paşa, Birinci Dünya Savaşı sonunda Anadolu'da ve Müslümanların yaşadığı coğrafyalarda başlayan işgal, ilhak ve sömürgeleştirme hareketlerini, Anadolu'da, Asya'da ve Arap coğrafyasında tüm doğu milletlerine ve İslam âlemine karşı başlatılmış topyekûn bir saldırı olarak değerlendirmekte, bu konuda İslam dünyasına beyannameler, bildirimler göndererek, onları İngiliz, Fransız ve İtalyan emperyalizmine karşı yerel milli mücadelelere çağırmaktadır (Bıyıklı 2008: 325). Mustafa Kemal Paşa, 1919 Temmuzunda sömürgeci, devletlerin

faaliyetlerine karşı bilinçlenen mazlum halkların mücadeleleri hakkındaki görüşlerini şöyle ifade etmiştir (Soysal 2000: 119):

“Afganistan, Mısır, Irak ve Suriye Müslümanları İngiltere'nin ve Fransa'nın topraklarını sömürgeleştirme çabalarına karşı cesaretle mücadele halindedirler.”

Milli Mücadele'nin liderlerine göre Anadolu'da nasıl bir sömürgeci işgal ve zulüm varsa, neredeyse İslam dünyasının tamamında da benzer bir sömürgeleştirme çabası vardır. Anadolu ile bütün İslam topluluklarının, özellikle de yakın coğrafyanın kaderi arada kurulacak sıkı işbirliğine bağlıdır. Bu noktada, Anadolu'daki mücadelenin başarıya ulaşması için dünya'nın farklı bölgelerinde yaşayan İslam toplumlarının ve Arap coğrafyasının Anadolu'da verilmekte olan savaş konusunda bilgilendirilmelerine, ilgi ve desteklerinin sağlanmasına hayati bir önem verilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, bütün İslam ülkelerine ve İslam merkezlerine gönderilen mektuplarla işgal, ilhak ve sömürgeleştirme işlerinin Anadolu'nun da başına getirilmeye çalışıldığını, buna karşı Anadolu'da nasıl bir kutsal gaye ile mücadele edildiğini, Anadolu'da yaşayan Müslümanların emperyalist saldırının zulmü altında nasıl sıkıntı çektiklerini, İslam topraklarının bağımsızlığının ne kadar önemli olduğunu dünyadaki Müslüman halklara ve topluluklara anlatmaya çalışmıştır (ATASE, Kls. 584, Dos. 8 - 141, Fih. 5-1). Çünkü İslam toplumlarının desteği, İslam'ın korunması adına Anadolu'da mücadele eden kadroların moral motivasyonlarının artırılması açısından gerekiyordu. İslam coğrafyasında doğabilecek siyasi / manevi liderlik de İngiliz ve Fransız politikalarını etkileyebilirdi.

İngiltere ve Fransa'nın Ortadoğu'da mandacılık sistemi adı altında hakimiyetleri altına almaya çalıştıkları coğrafya, Anadolu'da başlayan Milli Mücadele'nin önderleri için, yukarıda ifade edilen katkıların yanı sıra sahada pratik olarak da bazı açılardan önemlidir: İngiliz ve Fransız Hükümetlerince manda idaresi altına alınması planlanan bölgelerin arasında Musul ve Kerkük gibi Misakı Milli sınırları içinde bulunan yerler vardır. Bu bölgeler sadece vatan toprağı sayıldıkları için değil aynı zamanda taktik ve stratejik değerleri nedeniyle TBMM'nin ilgi ve hedef alanlarıdır. Bu bölgeleri de kapsayacak şekilde Arap coğrafyasında koordineli şekilde yürütülecek mücadelelerin şiddeti ve başarısı, İngiltere ve Fransa'nın ilgili yerlerde daha çok askeri varlık bulundurmasına, bu sayede Anadolu'da savaşan milli güçlerin karşısındaki birliklerin zayıflamasına yol açacaktır (Yılmaz 2014: 294). Irak-Suriye coğrafyasında yerel-milli direnişin doğru yönlendirilmesi ve yönetilmesi halinde yerel hâkimiyet sağlanırsa, Türkiye'nin geliştirilen Misakı Milli'ye göre güneydoğu sınırlarının çizilebilmesi kolaylaşacak, sınır altı da güven altına alınabilecekti.

Heyeti Temsiliye ve sonrası TBMM liderliği, yukarıda değinilen yararlılıkları dikkate alarak “Arapların/yerel halkların sömürgecilere karşı bağımsızlığı” yönünde politika üretmeyi öngörmüştür. Arap coğrafyasına karşı geliştirilecek bu özgün politika, Anadolu'da bağımsız bir Türk Devleti'nin tam manasıyla kurulabilmesi esasına göre yürütülmüş, elden çıkmış ve geri dönmeyecek bölgelerde ortak düşman durumunda olan sömürgecilere karşı "Arap bağımsızlığı" fikri desteklenmiştir. Anadolu'da

milli devlet peşindeki liderlik için, yakın coğrafyada emperyalizme karşı yerel halkların kendi topraklarında bağımsızlığının desteklenmesi, milli devlet çabasının doğal gereği olmuştur. Çünkü sınırlar sömürgecilerden arındırılır ve tarihi dost halklar topraklarında egemen olursa, kurulacak bağımsız devletler çeşitli kardeşlik idealleri çerçevesinde uluslararası arenada gerektiğinde birbirlerini destekleyebileceklerdir.

Yukarıda tanımlanan politikaların oluşturulabilmesi ve Meclis tarafından benimsenerek resmi politikalar haline getirilmeleri için yoğun tartışmalar olmuş, değişik fikirler de ortaya sürülmüştür. Örneğin Heyeti Temsiliye'nin 23 Kasım 1919 tarihli oturumunun birinci celsesinde, milli bir meclis toplanıncaya kadar yürütülecek idare ile ilgili müzakereler yapılırken, üzerinde fikir tartışmaları olan Misakı Milli sınırları gündeme gelmiştir. Burada Mustafa Kemal Paşa Mütareke sırasındaki sınırları esas aldıklarını ancak asıl sınırların daha sonra ortaya çıkacak siyasi duruma göre belirleneceğini ve Suriye ile konfederasyonu da isteyenlerin olduğunu ifade etmiştir (İğdemir 1989: 96). Konfederasyon fikri 13. Kolordu komutanı Ahmet Cevdet Paşa'ya aittir. Mustafa Kemal Paşa'nın aktardığına göre Ahmet Cevdet Paşa'nın görüşleri kısaca şöyledir (Sonyel 1987: 152):

“Irak, Suriye, Hicaz bölgesi ve diğer Arap ülkeleri iç işlerinde bağımsız olarak, hükümetlerinin yönetimi altında olmalı. Hilafetle bağları bir konfederasyonla sağlanmalı ve Osmanlı sancağının Amerikan bayrağındaki yıldızlar gibi hükümetlerin sayısınca hilal taşımalıdır.”

Dönemin söz sahibi isimlerinden İsmet İnönü de Araplarla Türkiye'nin ilişkileri konusunda şu kanaati belirtmiştir (Umar 2003: 62):

“Biz milli mücadeleye başladığımız zaman, Araplara karşı bütün açık yürekliliğimizle ve iyi niyetimizle ulaşmaya çalıştığımız hedefi açıkça ve tereddüte neden olmayacak bir tarzda göstermiştik. Bizim Arap halklarının durumuna dair planımız şu idi ki, Osmanlı İmparatorluğundan çıkan Türk milleti, yüzyıllarca birlikte yaşadığı, komşuluk ettiği, Araplar üzerine herhangi bir hükümlerlik iddiasından kesinlikle vaz geçiyor ve Arap milletini öz vatanlarında, kendi kendini yönetebilecek yeterlilikte görüyor ve gösteriyordu.”

Sömürgecilerin niyetlerinin pratik hayata tam yansımamışken, 1919'da bunların Milli Mücadele liderlerince fark edilip, kavranması ve buna karşı politikalar geliştirilmeye çalışılması ufuk genişliğini ve politiklardaki haklılığı göstermektedir.

Milli Mücadele Hükümetlerinin benimsediği ve uyguladığı politikanın ilkeleri, Mustafa Kemal Paşa'nın zihninde, muhtemelen, Birinci Dünya Savaşı sırasında Suriye coğrafyasında İngiliz ve isyancı Araplara karşı verilen cephe savaşlarında oluşmuştur. Örneğin Nablus muharebelerinde Mustafa Kemal Paşa, sayı ve güç olarak çok üstün konumdaki İngiliz ordularının şiddetli saldırıları sonucu imha edilme tehlikesi altında bulunan komutası altındaki 7. Ordu'yu önce imhadan kurtarmış ardından Anadolu'yu savunabilecek şekilde Halep'in kuzeyinde mevzilendirmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın bu tavrı ileride

Anadolu'da yürütülecek bir ulusal kurtuluş savaşı konusunda henüz o dönemde bir fikri ve belki planı olduğunu göstermektedir.

Anadolu'da yeni ve tam bağımsız bir Türk devleti kurulacaksa, yakın coğrafyada yerel Arap halkları ve diğer etnik gruplar ile birlikte emperyalistlere karşı amansız bir bağımsızlık mücadelesine girmek İngiltere ve Fransa'nın oralarda etkisiz kılınması bir zarurettir. Mustafa Kemal Paşa, 28 Aralık 1919'da Ankara'da şehrin ileri gelenlerine hitap ederek, Anadolu'nun ve Arap halklarının bağımsızlık mücadelelerini övmüş, yeni gelen haberleri bildirmiş, Anadolu Hükümetinin Osmanlı Devletinden ayrı olarak uygulayacağı özgün siyaset hakkında bilgi vermiştir. Burada Mustafa Kemal Paşa'nın bildirdiğine göre Arap halklarının bağımsızlık taleplerine saygı gösterilecektir (Umar 2003: 262):

“Cemiyetimizin görüşüyle çizdiğimiz sınır haricinde kalan dindaşlarımızla bu muhterem kardeşlerimizle aynı sınır dâhilinde asırlardan beri vatandaşlık ettik. Bu kardeşlerimiz her tarafta Suriye’de, Irak’ta, Yemen’de, Doğu’da kendi dâhillerinde mevcudiyeti muhafaza ve bağımsızlığı temin için mesai sarf ediyorlar. Bütün bu İslam parçalarının bağımsızlığa mazhar olmaları İslam âlemi için be büyük bahtiyarlık olur...”

Bu konuşmada söylenenler açıkça Arapların, Fransız mandacılığına karşı bağımsızlık mücadelesine verilecek desteğin ifadesidir. Anlaşıyor ki Mustafa Kemal Paşa'nın Suriye politikası Türkiye'nin güney sınırlarının ötesinde Arap halkının kaderinin kendilerince tayinine saygı göstermek ve ama destek de olmak, onlarla iş birliğini sağlamak, böylece Fransızları iki ateş arasında bırakarak Kilikya'dan vazgeçmeye zorlamak ve bu şartlar çerçevesinde Ankara ve Fransa arasında bir barış anlaşmasını Fransızlara kabul ettirmek üzerine kurgulanmıştı (Sonyel 1987: 194 - 195).

Milli Mücadele önderlerinin Arap bağımsızlığı yönündeki kanaat ve tutumları Osmanlı Devleti Meclisi Mebusanı'na da yansımıştır, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde geliştirilen ilkeler, 28 Ocak 1920 tarihinde görüşmeleri başlayan 17 Şubat 1920'de oylanarak kabul edilen “Misakı Milli” ile Arapların kendi geleceklerini belirleme ilkesi daha birinci madde'de aşağıdaki şekilde kabul edilmiştir (Şimşir 2006: 48):

“Osmanlı Devleti'nin, özellikle Arap çoğunluğunun yerleşmiş olduğu, 30 Ekim 1919 ateşkes (Mondros Mütarekesi) yapıldığı sırada, düşman ordularının işgali altında kalan kesimlerin geleceğinin burada yaşayan halklarının serbestçe gerçekleştirecekleri oylama uyarınca belirlenmesi gerekir...”

2.2. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin İsyancı Arap Liderlerle İlişkileri

Arap isyanlarının liderlerinden Emir Faysal, İngiliz ve Fransızlarla art arda yapılan görüşmelerde, onların gerçek niyetlerini anladıktan sonra artık kendi siyasi otoritesini koruyup, sürdürebilecek iki taraflı bir siyaset geliştirmeye çalışmıştır. Emir Faysal'a, bir siyasi otorite olmak ve bundan sonra Suriye'deki Arap milliyetçilerinin politikalarına uymaktan başka yapacak bir şey kalmamıştı. Nitekim Şubat 1920'de, Emir Faysal, Arapların “tam bağımsızlığı” Fransa'dan “kılıcının

hakkıyla” kazanacağını söylemiş, hemen ardından toplanan İkinci Suriye Kongresi 8 Mart 1920’ de Emir Faysal’ı Suriye Kralı olarak ilan etmiştir (Khoury 1983: 345).

Arap halklarının İngiliz ve Fransızlarca muhatap alınan liderleri 1915 yılından beri İngiltere ve Fransa gibi ülkelerle aktif işbirliği halinde oldukları için, gerek Mustafa Kemal Paşa gerekse Milli Mücadelenin diğer önde gelen liderleri, bu kişileri hiçbir zaman samimi ve güvenilir bulmamışlardır. Bu nedenle Arap coğrafyasında kabile ilişkili önde gelen lider durumundaki kişiler ile sivil halkı ve bunların oluşturduğu direniş teşkilatlarını birbirlerinden ayrı tutmuşlardır. Bu çerçevede ilişkiler iki farklı düzeyde kurgulanmıştır. Bu bağlamda Mustafa Kemal Paşa’nın Irak ve Suriye’den gelen direniş ve mücadele yönündeki talep ve önerilere karşı, daha ziyade alt kademeleri teşkil eden, bağımsızlık taraftarı, milliyetçi Araplar ile ayrı, hükümeti temsil eden Emir Faysal’ın elçileri yolu ile ayrı ilişkiler kurduğunu, bunlara farklı tavırlar takındığını görmekteyiz. Mustafa Kemal Paşa, Emir Faysal’a güvenmemekte, onu sömürgecilerle iş birliği yapabilir olarak değerlendirmektedir. Bu yöndeki görüşlerini ve güvensizliğini 29 Şubat 1920’de Talat Paşa’ya gönderdiği mektupta şöyle ifade etmiştir (Atatürk’ün Bütün Eserleri Cilt 6 2001: 407-408):

“Arap bağımsızlık hareketi karşısında başından beri savunduğumuz çözüm yolu şudur: Her millet kendi dâhilinde bağımsızlığını kurduktan sonra konfederasyon halinde birleşmek. Bu esas Araplarca memnuniyetle kabul edilmiştir. Emir Faysal’ın mutemetleri dahi biesas dâhilinde birleşmek üzere bize başvurmuşlardır. Ancak Emir Faysal’a güvenmek çok zor. Faysal’ın Fransızlar lehine gizli bir politika takip etmesi zan ve ihtimali henüz bizi ihtiyatkâr hareket ettiriyor.”

Dış politikada yarar ilkesi esas alınarak Emir Faysal ile de maksatlar yönünde ihtiyatlı ilişkiler kurulmaya çalışılır. Bu çabaları, 9 Mayıs 1920 tarihinde TBMM’nin gizli celse oturumunda bir mebusun Arabistan bölgesindeki gelişmeler üzerine bilgi isteğine cevaben Mustafa Kemal Paşa’nın, yaptığı şu açıklamalardan anlıyoruz (TBMM Gizli Celse Zabıtları İnikat: 13, C. 3, 09.05.1920: 24):

“Suriyelilerin muhtelif merkezlerden, bizimle öteden beri anlaşmak istediklerini ve bazılarının anlaşmışları daha evvelki konuşmamda arz etmiştim. Bu meyanda Emir Faysal da vardı. Bizzat, yani Hükümet namına bizimle anlaşmak isteyen Emir Faysal bizimle daha evvel, temasa gelmeden evvel Hükümeti Merkeziye ile de Suriye Sultanı olan zatın o zaman gönderdikleri bir murahhas vardı. O murahhasla görüşmüştük. Emir Faysal ve Hükümeti ve kendisi tarafından tasdik edildikten sonra tekrar buraya sahibi salâhiyet zevatla gelmesini söyledik. Anlaşma esasları kaleme alınmış, fakat imza vazolunmamış; ne vama bir müsvedde yapılmıştı. Evvelki gün Mardin’den verilen bir telgrafta o zat Iraklı Sıtkı Bey namında bir zat tekrar buraya gelmek üzere dün Mardin’den hareket etmiştir.”

Henüz yazılma aşamasında olan ve olgunlaşmamış anlaşma metnini getiren Iraklı Sıtkı Bey, 7 Mayıs 1920 tarihinde Mardin’den Ankara’ya doğru yola çıkmıştır. Ancak Mustafa Kemal Paşa’nın istediği gibi, ciddiye alınabilecek, imzalı yeni anlaşma metnini getirip getirmediği ve yetkili bir delege

heyetinin Ankara'ya ulaşip ulaşmadığı bilinmemektedir (Yılmaz, 2004). Mustafa Kemal Paşa'nın Emir Faysal'a karşı dikkatli bir tutum takındığı ama ilişkileri tamamen koparmak istemediği de açıktır.

Öte yandan, Emir Faysal cephesinde de iki yönlü niyetler güdülmüş olması mümkündür: Emir Faysal, aleyhinde bulunan milliyetçileri, Mustafa Kemal Paşa ile bir anlaşma yaptığına ikna etmek suretiyle lehine çevirmeyi ummuş olması ya da Fransızlar ve İngilizler arasında hala bir mutabakat sağlanamaması nedeniyle onları Panislamizm'le telaşlandırmaya çalışması muhtemeldir. Ama pratik hayat o kadar basit ve tek yönlü değildir. Emir Faysal'ı benimsememiş olan Fransa'nın da Emir Faysal'ın Mustafa Kemal Paşa'yla işbirliği içinde olduğunu gösterecek böyle bir anlaşma metni sayesinde İngilizleri ondan vazgeçirme fırsatı yakalamayı umut ediyor olması da mümkündür (Yılmaz 2014: 304).

Bu karmaşık beklentilere karşın, işlerin, doğru yorum ve değerlendirmeler sayesinde Ankara Hükümeti lehine gittiğini belirtebiliriz. Mustafa Kemal Paşa 24 Nisan 1920 günü TBMM'nin gizli oturumunda yaptığı konuşmada Türk – Arap ilişkilerinin iyiye gittiğini ve Arapların savaş sırasında Türklere karşı giriştikleri isyan hareketlerinden pişmanlık duyarak Türklerden yardım istediklerini, birlikte çözümler üretmek peşinde olduklarını aşağıdaki sözlerle açıklamıştır. İfadelere dikkat edilirse, milletlerin kendi topraklarında hâkimiyetleri esas alınmakta, ama güçlü almak ve var olabilmek için federasyon/konfederasyon gibi birlikler oluşturulmasının tartışılması gereğine dikkat çekilmektedir. Arap halklarıyla ilişkilerin de esas olarak güvenilmez yöneticileri ile değil doğrudan Arap milleti ile kurulması gereği dile getirilmektedir (TBMM Gizli Celse Zabıtları, İnikat: 2, C. 4, 24.04.1920: 1-5):

“Suriye halkı ve Irak halkı yani Arabistan, 1914 tarihinden evvel aynı ülke sınırları dâhilinde bulunduğumuz zamanlarda hepimizin bildiği gibi, Devleti Osmaniye'nin bir uzvu, bir rüknü olmaktan çıkmak, müşteki ve müstakil olmak amacı ile hareket ediyorlardı. Buna için çalıştılar, Bunun yanında bu büyük amaca ulaşabilmek için kendi güçlerinin yeterli olamayacağını kısa zamanda gördüler ve ne acıdır ki tüm İslam âlemini kontrol altına almaya hatta imhaya niyetlenen düşmanlarımızla iş birliği yaptılar. İngilizler, Fransızlar kendilerinin hayali olan gayelerini mevkiî fiile çıkaracak diye onların eteklerine sarıldılar. Lâkin savaş sona erince Suriye'de İngilizlerin, Fransızların tarzı idaresine, muhakkirane olan idaresine şahit olduktan sonra pek büyük bir hataya duçar olduklarını gördüler ve onu müteakip bir kısmı kendi iç işlerinde bağımsız olmak fakat yine bir şekilde Osmanlı birliği dâhilinde bulunmak fikrine yöneldiler.

... Tahminimce Suriyeliler herhangi bir batılı devlet ile münasebetin kendileri için kaçınılmaz bir esaret olacağını anladılar. Bundan dolayı bize yöneldiler. Biz onlara şu şekilde karşılık vermeyi uygun bulduk. Dedik ki, artık hududu millimiz dâhilinde bulunan menabii insaniyeyi ve menafii umumiyeyi hududumuzun haricinde israf etmek istemeyiz. Fakat ittihat, kuvvet teşkil edeceğinden bütün âlemi İslam manen olduğu gibi maddeten de müttefik ve müttehit olmasını şüphe yok ki büyük memnuniyetle karşılırsınız ve bunun içindir ki bizim kendi hududumuz dâhilinde müstakil olduğumuz gibi,

Suriyeliler de hududu dâhilinde ve hâkimiyeti milliye esasına müstenit olmak üzere serbest ve müstakil olabilirler. Bizimle itilâf veya ittifakın fevkinde bir şekil ki federatif yahut konfederatif denilen şekillerden birisile irtibat peyda edebiliriz. Ahali bunu arzuları lehlerine telakki etmiş olacaklar ki Emir Faysal milletin bu arzusu karşısında kendi emellerinin sarsılmakta olduğuna vakıf oldu ve müracaatları bunun üzerine oldu. Ahalinin bu arzusu fiile de inkılap etti. Suriye dâhilinde bazı efal ve harekât bittabi mesmuunuz olmuştur... Onun için vuku bulan siyasî müracaatta biz de siyasî cevap vermiş bulunduk. Ancak hakikî irtibat hükümet şeklinde değil fakat Suriye Milleti ile Suriyelilerle olmuş oldu ve oradaki bu hareket hakikaten bize manevi kuvvetle beraber maddî kuvvet zammetmiştir. Hududu millimizin cenup cephesindeki harekâtı nazarı dikkatten geçirecek olursak bu fiiliyatın semerati maddiyesini görebiliriz”

Mustafa Kemal Paşa'nın yukarıda ifade ettiği gibi asıl temas bölgede Faysal hükümeti ile değil Suriye milleti ve Suriyelilerle olmuştur.

2.3. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Politik Propaganda Faaliyetleri

Suriye coğrafyasında Fransız mandasına doğru yönelen seyri kırmak ve konu edilen politikaları hayata geçirebilmek için teşkilatlanmaları başlatabilmek üzere Ankara hükümeti bölgede yoğun bir propaganda faaliyetine girişmiştir. Milli Mücadelenin yayın organı olan Hâkimiyeti Milliye gazetesi Arap topraklarındaki olayları, direniş çabalarını hemen her gün konu ediyor, ortak emperyalist düşmanlara karşı ortak mücadele vermek gerektiğini işliyor, TBMM politikalarına uygun şekilde Arap bağımsızlık hareketini destekliyordu (Akşin 1991: 3-4).

Suriye'de yürütülen propaganda çalışmalarında, Ankara Hükümeti o coğrafyanın gazetelerini de etkin biçimde kullanmıştır. Bu yöndeki propagandalarda Suriye'de *Şafak Gazetesi* önemli rol oynamıştır. Gazete, Halep Heyeti Merkeziye Reisi Hilal Bey kontrolünde yayın yapmıştır (ATASE, Kls. 809, Dos. 62, Fih. 62-6).

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Suriye'de doğrudan iş birliği yaptığı yayın organlarının önemli bir tanesi de *Feta'l Arab* (Genç Arap) dergisi idi. Derginin Türk milli mücadelesini destekleyen yayınlarında zaman zaman şu tip sloganlar kullanılmıştır: “*Zafer ancak Allah katındadır*”, “*Vatan sevgisi imandandır*”, “*Vatan her şeyin üzerindedir*”. *Feta'l Arab* Dergisi'nin bir sayısında Mustafa Kemal Paşa ismi şu sıfatlar ile taltif edilmiştir: “*Türk Şevketli Milli Ordularının Başkomutanı, Anadolu'nun Kahramanı, Devletli Müşir Gazi Mustafa Kemal Paşa*”. Anadolu hareketini destekleyen yayınlar daha ziyade Beyrut'ta Emel Matbaasında basılmaktaydı. Şam'da dağıtılan bir propaganda broşüründe, Enver Paşa Mustafa Kemal Paşa'ya bir Türkiye haritası verirken gösterilmekteydi. Resmin üstünde Arapça olarak; “*Büyük Kumandan Enver Paşa Türk ordusunun zaferini müteakip Gazi Mustafa Kemal Paşaya Türkiye haritası hediye ediyor*” yazılıydı. Resimde dikkat çekici bir şekilde Suriye kırmızı renge boyanmıştı ve Enver Paşa açıkça eliyle burayı işaret ediyordu. Bir diğer resimde ise

Anadolu'da Milli Mücadele saflarında savaşan Şeyh Sünusi ile Mustafa Kemal Paşa'yı ve Selahattin Eyyubi'yi Kuran-ı Kerim'i kuşatmış vaziyette gösteriyordu (Bıyıklı 2008: 331).



Resim: Şeyh Sünusi, Mustafa Kemal Paşa, Selahattin Eyyubi
(Kaynak: <https://twitter.com/zindekultur/status/1016276394412793856>)

Suriye’de sömürgecilere karşı direniş için propaganda, tanıtım ve teşkilatlanma çalışmaları sürerken Mustafa Kemal Paşa, 23 Temmuz 1919 günü Erzurum Kongresi’ndeki konuşmasında Irak ve Suriye’deki durum hakkında şu bilgileri vermiştir (Nutuk 1934: 44):

“Suriye’de ve Irak’ta İngilizlerin ve Fransızların işgal ve haksız idarelerinden tüm Arabistan galeyana halindedir. Arabistan’ın her yerinde yabancı boyunduruğuna karşı çıkılıyor. Yalnız ülkelerin gelişimi ve mutluluğu için yabancıların iktisadi, ümrani, medeni vasıtalarından yardıma izin veriliyor. Bağdat ve Şam genel toplantıları her tarafa bu kararı yaymıştır.”

Nitekim Suriye’nin çeşitli şehirlerinde Fransız işgallerine karşı İslam adına cihad ve Arap bağımsızlığı için mücadele çağrıları yapılmış, Suriyelilere Anadolu’dan gönderilen bildirimlerle yardımlaşmanın zorunluluğu vurgulanmıştır. Anadolu’da basılan bildirimler, broşürler, duvar ilanları Suriye’nin Halep başta olmak üzere bütün büyük şehirlerinde sürekli kullanılmıştır. Mustafa Kemal Paşa, 9 Ekim 1919’da Halep’te kurulan Kuvayı Milliye teşkilatı vasıtasıyla Suriyelilere basılı bir bildiri göndermiş, din kardeşi olarak, iki taraf arasındaki ayrılık düşüncesinden uzaklaşmasını iki müslüman halkı birbirine düşürmeyi amaçlayan propagandalara inanılmamasını bilhassa din düşmanı Avrupalı kafirlerin yalanlarına kanılmamasını istemiştir (ATASE, Kls. 584, Dos. 8 - 141, Fih. 5-2).

Bu dönemde, Ortadoğu'da ve Afrika'da bulunan İngiliz varlığının yönetildiği merkez olan Kahire'den 10 Kasım 1919 tarihinde İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gönderilen bir raporda Suriye'de Türk propagandasının arttığı, yeniden Türk himaye ve sevkinin tesis edilmesinin istendiği belirtilmiştir. İstanbul'dan İngiliz yüksek komiseri Sir Robeck'in yine Lord Curzon'a yolladığı bir yazıya Halep'te dağıtılan ve Mustafa Kemal Paşa'nın sözlerini içeren bir beyanname eklenmişti. Beyanname kısacası şu ifadeler bulunmaktaydı (Bıyıklı 2008: 328):

“Kederli bir milletin sesine kulak ver, despotizmin ellerine düşme, düşmanlarının kötü emellerine kapılma, Türklerle Araplar arasında sokulan nifaklara aldırma. Kanma. Hainlere karşı birleş. Sonra pişman olursun. TBMM hükümeti vatani, milleti ve müslümanları Kurtarmak istiyor. Din kardeşleri olarak yaşayalım, düşmanlarımızı kahredelim”.

Mustafa Kemal Paşa'dan ve diğer TBMM Hükümeti yetkililerinden Suriye'de bulunan direniş liderlerine ve halka yönelik mektup ve bildirimler Suriye'de Fransa'ya karşı mücadele sürdüğü müddetçe gelmeye devam etmiştir (Şimşir 2000: 192).

İşgalcilere karşı yürütülen propaganda faaliyetleri boyunca Suriye'deki Arap ve Türklerin yanı sıra Fransız ordusunda görev yapan Tunuslu, Faslı, Cezayirli ve Afrika'nın diğer bölgelerinden gelen Müslüman askerlere de ulaşılmaya çalışılmış, bu maksatla Arapça ve Fransızca hazırlanan bildirimler kullanılmıştır. Gösterilen çabalar belirli ölçüde yarar da sağlamıştır. Nitekim bazı Müslüman kökenli Fransız askerlerinin üstlerine itaatsizlik gösterdikleri, din kardeşlerine karşı silah kullanmak istemedikleri görülmüştür (Çolakoğlu 1991: 124 - 125). Şüphesiz bu durum Fransız ordusu yönetim kademelerinde önemli bir güven ve moral kaybına, ciddi kaygılar doğmasına neden olmuştur.

Ankara Hükümeti, geliştirdiği politikaların sahadaki gereklerini yerine getirebilmek, pratiğe aktarabilmek için uyguladığı yoğun propaganda faaliyetleri ile yöre halkının, Türkmenlerin, Arapların bağımsızlık ve özgürlük heyecanları arttırılıp, Anadolu direnişi ile irtibat sağlayacak psikolojik zemin oluşturulmaya çalışılmıştır. Aynı anda fiilen Suriye ve Irak'ta direniş örgütleri kurulmaya, irtibat görevlileri oluşturulmaya, Arap direnişçileri örgütlenme ve yönlendirilmeye başlanmıştır.

2.4. Suriye'deki Yerel Direniş Örgütleri

Mondros mütarekesinin son derece olumsuz sonuçlar doğurabilecek maddelerinin anlaşılmasından sonra, Anadolu'da henüz işgal edilen veya işgal tehlikesi altında olan bölgelerde yaşayan Türk halkı en azından çiftliklerini, köylerini, kasabalarını koruyabilmek için silahlanma yoluna gitti. Kuvayı Milliye'nin ilk unsurları böyle doğdu. Bu ilk unsurlar arasında herhangi bir eşgüdüm, lider kabul ettikleri bir merkezden aldıkları emirler ile hareket etme gibi koordineli ve ortak disiplinli faaliyetler söz konusu değildi. Bunlar, tamamı ile Türk halkının, en azından yaşadığı toprakları koruyabilmek amacıyla kendiliğinden oluşturduğu direniş yapılarıydı. 30 Ekim 1918 sonrasındaki bu gelişmeler, çoğunlukla İstanbul'da faaliyet gösteren işbirlikçi bazı örgütlerin düşüncelerinin aksine,

Türk milletinin köyünü, kasabasını, toprağını, vatanını koruyabilecek azme, iradeye ve cesarete sahip olduğunu açıkça gösteriyordu.

Anadolu'nun hemen her yerinde ortaya çıkmaya başlayan bu unsurlar, Temsil Heyeti'nin, ardından TBMM Hükümetlerinin gayretleri ile kısa süre içinde koordine olmaya, işgalcilere karşı direniş ve vatanı savunma hedefleriyle Milli Mücadele'nin merkezi iradesi yönünde teşkilatlanmaya ve hareket etmeye başladı. Güney Anadolu da bu teşkilatlanmaların güçlü ve etkin olduğu bölgeler arasındaydı.

Kilis, Aralık 1918'de İngilizler tarafından, 1 yıl sonra, 29 Ekim 1919'da da Suriye İtilafnamesi ilkelerine göre Fransızlar tarafından işgal edilmiştir. İşgale karşı Kilis'te Askerlik Şubesi merkez olmak üzere bir direniş örgütlenmesi oluşturulmuş, kurulan Kilis taburunun komutanlığını da Askerlik Şubesinin o dönemki başkanı yapmıştır. (Şahin 2014: 281). Mütarekeden sonra yurda dönen başarılı subaylardan biri olan Üsteğmen Mehmet Sait Bey "Şahin Bey" adı ile Antep Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kararıyla Kilis ve Havalisi Kuvayı Milliyesi Komutanlığına atanmış, takiben Kilis Taburunun komutasını devir almıştır (Çolakoğlu 1991: 124). İşgal güçlerine karşı Antakya'da da ilk teşkilat Eylül 1919'da Hocazade Yüzbaşı Asım Bey ve Dedebeyzade Hakkı Bey önderliğinde 10 kişilik bir gönüllü grubu tarafından oluşturulmuştur. Bu grup ilk silahlı eylemini Kasım 1919'da, Suriye coğrafyasında, Kuseyr'de yapmıştır⁴. Fransızların Antakya'ya yerleşmesi sonrasında, 13 Kasım 1922 tarihinde, bu Kuvayı Milliye örgütlenmesi Antakya içindeki Fransız kışlasına ani bir baskın yaparak, kısa süre için de olsa şehrin kontrolünü ele geçirmiş, dahası hapishanelerde Fransızlarca esir tutulanları da kurtarmayı başarmışlardır (Yılmaz 2017: 388 - 389).

Türkiye Büyük Millet Meclisi' nin açılmasından sonra Anadolu'daki direniş çok daha yaygın, koordineli ve etkili hale gelirken, TBMM hükümetleri, sadece Anadolu ile değil, eski Osmanlı Devleti toprağı olan yakın coğrafya ile de ilgilenmişlerdir. Özellikle Suriye, Anadolu'daki hareketin başarıya ulaşması için en kritik önemdeki bölgelerden biri olduğundan, bu bölgede TBMM Hükümetinin denetiminde güçlü bir Kuvayı Milliye organizasyonuna ve bunun güçlü ve etkili mücadelesine ihtiyaç duyulmuştur.

Kuzey Suriye'de yüzyıllar boyunca devam eden Türk hâkimiyeti ile Türk ve Türkmen nüfusun çoğunlukta olduğu pek çok bölge oluşmuştu. Halep'ten itibaren Türkiye sınırına kadar Suriye coğrafyasının kuzey kısmında hâkim olan çoğunluk Türkler idi, Halep, adeta bir Türk şehriydi. (Akbiyık, 1970: 93 -94). Söz konusu nüfus yapısı, Suriye kuzeyinde Kuvayı Milliye teşkilatlanmasını kolaylaştırmıştır. TBMM Hükümeti de Türk unsurların yoğun bulunduğu bölgelerde ilk örgütlenmeleri bizzat başlatmış ve yönetmiştir. Nitekim Kilis'te oluşturulan Kuvayı Milliye, teşkilatlanmasını Kuzey Suriye içlerine kadar hızla genişletmiş; Hassa, Reyhaniye, Beylan ve Menbiç kazalarında birer Müdafaa-i Hukuk örgütlenmesi kurulmuş, bunlar Halep ve Şam başta olmak üzere Kuzey Suriye şehir

⁴ Halep'in yaklaşık 190 km güneyinde Humus - Lübnan arasında bir kasaba. Fransız birliklerinin Antakya bölgesine ulaştırılması için önemli bir istasyona sahipti.

ve kasabaları ile sürekli irtibat halinde olmuşlardır. Suriye Kuvayı Milliye teşkilatları içinde, öncelikle bölgede yaşayan Türk-Türkmen nüfus ön planda rol oynasa da, zaman içinde, Ankara Hükümetlerinin politikaları ile bağımsızlık yanlısı Arap milliyetçiler ve Osmanlı Devleti'ne bağlılığını sürdüren Arap kökenli subaylar da bu teşkilatlara katılmıştır (Çolakoğlu 1991: 74).

Mustafa Kemal Paşa, TBMM adına, çok önem verdiği Kuzey Suriye'de yerel milli teşkilatlanmayı geliştirmek ve yönetmek üzere Antep Kuvayı Milliye Komutanı Ali Şefik (Özdemir) Bey'i bizzat görevlendirmiştir⁵ (Güner, 2007: 49 - 65; ATASE, Kls. 599, Dos. 9 - 154, Fih. 1). Ali Şefik (Özdemir) Bey, anılarında Kuzey Suriye'de bir Kuvayı Milliye Teşkilatı oluşturulması görevini ve konu ile ilgili aldığı diğer talimatları bizzat Mustafa Kemal Paşa'dan aldığını ve ona göre hareket ettiğini anlatmaktadır (Göztoklusu, 2010: 39).

Özdemir Bey, Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı ordusunda hizmet etmiş bir subaydır. Mondros Mütarekesi'nin imzalanması sonrasında Suriye'de kalmayı tercih etmiş, ancak Anadolu'daki gelişmeleri yakından takip etmiş, orada başlayan direniş örgütlenmesi ile bağlantı kurmuştur. Ali Şefik Bey, Temsil Heyeti'nden aldığı talimatlar doğrultusunda, 2 Şubat 1919 tarihinde *Türk Arap Muhadenet Cemiyeti*' ni (Türk - Arap Dostluk ve Dayanışma Derneği) kurmuştur. Teşkilatın isminden Türk ve Arapların ortak düşmana karşı yürütülen mücadelede birlikte hareket etmelerinin teşvik edileceği anlaşılmaktadır. Bölgede Özdemir Bey tarafından kurulan gizli teşkilatlardan biri de yine 1919 yılında kurulan *Suriye ve Filistin Müdafaa-i Kuvayı Osmaniye Heyeti*' dir. Bu Heyet'in Genel Başkanı Özdemir Bey'di. Kısaca adına "Suriye Heyeti Milliyesi" diyebileceğimiz bu teşkilatın Halep'te bulunan yöneticisi de Hilal Bey idi. Teşkilatın askeri konulardaki liderliğini ise Natık Bey yapıyordu (Umar, 2004: 428).

Teşkilatlanma gereği, Özdemir Bey, görevini, Anadolu'daki teşkilatlarla ve Ankara Hükümetleri ile koordineli bir şekilde gerçekleştirebilmek üzere, Maraş'ta bulunan 2. Kolordu'nun komutanı Selahattin Adil Bey ile sürekli temas halinde olacaktır. Özdemir Bey tarafından Kuzey Suriye'de oluşturulacak teşkilatlanma ile Anadolu'daki teşkilatlanma arasındaki iletişimi 2. Kolordu Komutanı Selahattin Adil Bey sağlayacaktır. (Yorulmaz, 2005: 352; Umar, 2004: 429).

Özdemir Bey tarafından örgütlenen Suriye teşkilatlanmasının genişletilmesi, mücadele gücünün arttırılması için hem yerel alanda görev alanlar hem Anadolu'da irtibatlı olunan görevliler hem de TBMM Hükümeti tarafından oldukça önemli çalışmalar yapılmış, teşkilatlanmanın daha da yayılması ve halkın desteğinin sağlanması için pek çok tedbir alınmıştır. Genel olarak halkın teşkilat mensuplarından hiçbir zarar görmemeleri, bölgelerarası ulaşımın sekteye uğramaması, ziraata uygun ortam sağlayarak açlığın ve sefaletin engellenmesi bu tedbirler arasında sayılabilir. Böylece Türk, Arap, Kürt halklarının desteği de zaman içerisinde gittikçe güçlenmiştir. Sosyal nizamı sağlamak için Müdafaa-i Hukuk Derneklerinin faaliyetleri ile bölgede Osmanlı Devleti'nin bürokratik varlığı adeta

⁵ Asıl adı Ali Şefik Bey olup, "Özdemir" bir takma ad olarak kullanılmıştır.

devam ettirilmeye çalışılmıştır. Bu sıralarda önce İngilizlere ardından Fransızlara karşı sürdürülen çatışmaların da ardı arkası kesilmemiş, yerel halka güven, cesaret ve umut verilmiştir. Bütün bu gayretler neticesinde Suriye Heyeti Milliyesi kısa süre içinde yayılarak, Şam, Halep, Humus, Beyrut, Hama, Lazkiye, Trablusşam, Baalbek ve Kuneytra'da Anadolu coğrafyasında oluşturulan teşkilatlara benzer şekilde Kuvayı Milliye şubeleri açmıştır (Umar 2004: 428; Sonyel 1972: 190; ATASE, Kls. 599, Dos. 29 - 154, Fih. 1-3; Gn. Kur. Bşk. Türk İstiklal Harb. Gün. Cep., 1966: 21; Umar 1999: 87- 96).

Teşkilatlanma sürdürülürken propagandaya da büyük önem verilmiştir. Türkçe, Arapça, Fransızca olmak üzere 3 dilde hazırlanan beyannameler, başta Suriye sınır kesimi olmak üzere Şam, Halep ve Suriye'nin diğer kısımları ile Fransız karargâhlarına dağıtılmıştır. Bu şekilde Fransız ordusunda görev yapan Tunus, Fas, Cezayir gibi ülkelerden gelen Müslüman askerler etkilenmeye çalışılmıştır (Umar 2004: 429).

Teşkilatlar, daha önce de değinildiği üzere sadece Türklerden oluşmuyordu. İngiliz ve Fransızların Suriye'yi parçaladığını gören Arap milliyetçileri, hatta Emir Faysal hükümetinde önemli görev alan bazı kişiler de Suriye Kuvayı Milliye organizasyonu için de görev almış, en azından destek vermişlerdir. Bunlar arasında Şeyh Kamil Kassap, Binbaşı Muhittin Bey, Said Bey, Dr. Alâeddin Şehbender gibi önemli Arap milliyetçilerinin yanı sıra, Emir Faysal'ın yönettiği Suriye Krallığı Arap Hükümeti Savunma Bakanı Abdülhamit Paşa, Savunma Bakanı Müsteşarı Mustafa Nimet Bey, Adliye Bakanı Celal Bey, Eğitim Bakanı Haşim Bey gibi önemli kişiler de bulunuyordu. Kuvayı Milliye Teşkilatı içerisinde pek çok aşiret de görev almıştı. Hadidi aşireti reisi Şeyh Faris, Mevali Aşireti Reisi Abdülkerim Paşa, İbni Reşit Aşireti Şeyhi İbni Süleyman bunların önde gelenleriydi. Kuzey Suriye eşrafından da pek çok kimse de teşkilatta görev almıştı. Bunların yanı sıra gazeteciler ve aydınlardan da temsilciler bulunuyordu. Fransızların Suriye'de Ermenilerden gönüllü asker olarak istifade etmeleri Arapların Fransızlara olan karşıtlığını keskinleştirmiştir (Umar 2004: 430; ATASE, Kls. 1690, Dos. 240 – 463, Fih. 1-3).

Silahlı direniş amacıyla kurulan bu tür teşkilatlar dışında, özellikle Suriye'de halka yönelik propaganda çalışmaları yapmak amacıyla, *İstiklal*, *Doğu Milletlerine Yenilik*, *İslam Cemiyeti* gibi daha ziyade propaganda unsurları ile mücadelesini sürdüren yapılarda oluşturulmuştur (Bıyıklı 2008: 325). Propaganda faaliyetleri içinde gazetecilerden *ed - Defa* Gazetesi sahibi Tevfik Yazıcı, *Müfid* Gazetesi sahibi Yusuf Haydar Bey, *eş Şaab* Gazetesi sahibi el-Esad ve *Hedef* Gazetesi sahibi Abdül Hayr Bey teşkilatlanmada yer alarak, propaganda ve tanıtım görevleri yapmışlardır (Umar 2004: 430).

Türkiye, Suriye'deki Kuvayı Milliye yapılanmasının sadece koordinasyon, silah ve cephaneye ihtiyaçlarını değil, teşkilat mensuplarının bazı özel ihtiyaçlarının karşılanması için de elinden geldiğince bölgeye parasal destek sağlamıştır. Haziran 1920'de Suriye'deki Kuvayı Milliye teşkilatı tarafından yazılan bir raporda, teşkilata bağlı olup da mücadele halinde iken tutuklanan Kaymakam Sami Bey, Arnavut Muharrem Nuri Bey ve Mustafa Sabri Beylerin özellikle ailelerinin ihtiyaçlarının karşılanması

için belli bir tahsisat talep edilmiştir. Osman Umar'ın belirttiğine göre bu ailelerin maddi ihtiyaçları Anadolu'daki Milli Hükümet tarafından tahsis edilen bir para ile karşılanmıştır (Umar 2003: 34).

Suriye Heyeti Milliyesi'nin Halep'deki lideri (Halep Heyeti Merkeziye Reisi) Hilal Bey, 1921 Ocağında Özdemir Bey'e gönderdiği bir raporda, Emir Faysal liderliğindeki Şam Arap hükümetinin henüz kurulmakta olan Suriye Arap ordusunda büyük bir düzenleme yaptığını, mevcut subayların çoğunun kadro dışı bırakıldığını belirtmiş, yaklaşık 176 subayın açıkta kaldığını ifade etmiştir. Bunlar içinden Kuvayı Milliye'ye hizmet etmek azminde olanlar olduğunu belirtmiş, ancak bunların maddi ihtiyaçlarının karşılanması gerektiğini vurgulamıştır. Bunlar içinde en güvenilir kimselerin Suriye Kuvayı Milliye teşkilatına alınabilmesi için parasal desteğin artırılması gerektiğini ifade etmiştir. Özdemir Bey bu bilgiler üzerine bizzat TBMM'ne müracaatta bulunarak yeteri kadar subayın istihdam edilmesi için parasal destek talebinde bulunmuştur. Konu ile ilgili Erkan'ı Harbiye Riyaseti, Suriye'deki teşkilatlanmanın sorumlu amiri konumundaki 2. Kolordu Komutanı Selahattin Adil Bey'den konu ile ilgili bilgi istemiştir. 2. Kolordu Komutanlığı'ndan Özdemir beyin istekleri hakkında olumlu görüş gelmesi üzerine, Erkan'ı Harbiye Riyaseti, Özdemir Beyin Suriye'deki Kuvayı Milliye Teşkilatını güçlendirmesi için 2. Kolordu'ya 5,000 lira para tahsis ettiğini bildirmiş, 2. Kolordu Komutanı bilgiyi hemen Özdemir Bey'e iletmıştır (Umar 2003: 35). Sonuçta, Suriye'deki Kuvayı Milliye organizasyonu, hemen tamamı Osmanlı askeri okullarında eğitilmiş ve Birinci Dünya Savaşı'nda büyük tecrübe kazanmış bu subayların katılımı ile taktiksel düzeyde yeterliliğini ve kabiliyetini büyük ölçüde artırmıştır. Artık Suriye coğrafyasında Anadolu ile koordineli direniş operasyonları daha iyi planlanmakta ve icra edilmektedir.

2.5. Suriye Topraklarında Sömürgecilere Karşı Direnişin Merkezi Halep

Fransa'ya karşı Suriye'de yürütülen direnişin merkezi Halep'ti. Halep, aslında Anadolu'nun ayrılmaz bir parçası olarak görülüyordu, hatta bir dönem Misakı Milli sınırları içerisinde dahi kabul edilmişti. Halep ve çevresi, Milli Mücadele güçlerinin ve onlarla birlikte hareket eden milliyetçi – bağımsızlık yanlısı Arapların teşkilatlanma ve koordinasyon zeminini oluşturmuştur. O yıllarda Halep bölgesinde Türkmenler yoğun olarak bulunmaktaydı, ancak Arap dünyasının iyi yetişmiş, yüksek tahsilli insanları da Halep'te yaşamayı tercih ediyorlardı. Nitekim Halep'te yaşayan Araplar arasında Arap milliyetçiliği ve bağımsızlık heyecanı oldukça güçlüydü. Mustafa Kemal Paşa, bu bölge üzerinde hassasiyetle durmuş, hem Türk hem Arap liderlere gönderdiği mesajlar ile ortak hareketi ve işbirliğini geliştirmeye çalışmıştır. Halep'te Türkler ve Araplar tarafından, kimisi müştereken, kimisi ayrı ayrı pek çok silahlı, silahsız direniş teşkilatları kurulmuştur.

Halep merkezli direniş örgütleri çoğunda Türk ve Arap subaylar birlikte görev yapmışlardır. Halep ve çevresinde Fransızlara karşı ciddi bir mücadele yürüten Kuvayı Milliye unsurlarından birinin lideri Arap asıllı emekli subay Şakir Nimet Bey'dir. Şakir Nimet Bey, *Necati Cemiyeti Vataniye* adlı bir teşkilat kurmuştur (Çolakoğlu 1991: 129-134; Selek 2002: 390). Bu cemiyet her ne kadar kadro

olarak bünyesinde daha ziyade Araplara yer verse de, *Suriye Filistin Müdafası Kuvayı Osmaniye Heyeti*'nin alt şubesi olarak görev yapmıştır. Mustafa Kemal Paşa Suriye ile ilgili kritik konularda Arap asıllı Şakir Nimet Bey'in düşüncelerine ve bilgilerine büyük değer vermiş, Şakir Nimet Bey ve Mustafa Kemal Paşa arasındaki iletişim uzun bir süre devam etmiştir. (Çolakoğlu 1991: 129 – 134).

Antep, Maraş, Urfa, Adana illerimizdeki Kuvayı Milliye teşkilatlarının önemli isimlerinden biri olan Polat Bey, aynı zamanda Halep merkezli Suriye teşkilatları ile de ortak çalışmalar yapmış ve iki taraf arasında iş birliğini sürekli canlı tutmaya çalışmıştır. Suriye'deki direnişin sertliğinin, Anadolu'da Kuvayı Milliye güçlerinin işini kolaylaştıracağını öngörenlerden birisi de Polat Bey'dir. Ama Polat Bey'in, Suriye'deki direnişin başarıya ulaşacağına, bölgenin bağımsız yerel bir iradeye sahip olabileceğine olan inancı da tamdır. O'na göre Kuzey Suriye'deki Kuvayı Milliye teşkilatlarının Anadolu'yu kurtarmak için sadece bir araç olarak kullanıldığı fikri gerçeği yansıtmamaktadır.

Polat Bey anılarında Suriye'deki mücadeleden şu sözlerle bahsetmektedir (Umar 2004: 429):

“Halep ve oradaki teşkilatın gerçekleştirdiği faaliyetler ve Türk Kuvayı Milliyesine olan yardımları gerçekten çok büyüktür. Halep'teki teşkilat Tıpkı Türkiye'deki teşkilat gibi gece gündüz bütün gayretiyle çalışmış, bizi azami ölçüde desteklemiştir”. Bu çalışmaların semeresi olarak, Hassa, Reyhaniye, Belen, Menbiç kazalarında birer Kuvayı Milliye Teşkilatı vücuda getirilmiştir. Ayrıca bu organizasyon Suriye'deki tüm kasaba ve kentlerle temasa geçmiş. Onların da Mücadele'ye desteğini elde etmeye çalışmıştır. Halep'teki teşkilatımız Suriye'deki en önemli şahıslar tarafından bizzat desteklenmiştir”.

Milli Mücadele Hareketi için Suriye'de yürütülen mücadelenin ve Halep kentinin konumunun önemini Heyeti Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa ve Batı Anadolu Kuvayı Milliye birliklerinin komutanı Ali Fuat Paşa yayınladıkları 24 Ocak 1920 tarihli genelge ile şöyle ifade etmişlerdir (Atatürk'ün Bütün Eserleri 1991: 135):

“Suriye'de Faysal hükümetinin tünel büyüklüğünde bir Askeri Birliği vardır. Bu birliğin büyük kısmı Halep ve Müslümiye arasında karargâh kurmuş durumdadır. İskenderun'da bazı bulunmaktadır. Vilayetin önemli bir kısmında Arap halk ve bürokrasi Camiye-i Osmaniye'den ayrılmak niyetinde değildir. Ama işte mücadele etmek için güçlü ve kararlı bir teşkilat vücuda getirmişlerdir. Bu teşkilatın bizimle birlikte hareket etmek isteyeceğini tahmin ediyoruz. Bu nedenle teşkilat liderleri ile çeşitli yollardan temas sağlanmıştır. Halep'teki milli direniş teşkilatının liderlerinden biri Kaymakam Emin Bey iken, bir diğeri Halep polis müdürü Şakir Nimet beydir.”

Halep ve çevresinde kurulan direniş teşkilatlarının önemli bir kısmı Anadolu ile ortak hareket etme düşüncesinde iken bazı teşkilatlar, TBMM'nden uzak durmayı tercih etmişlerdir. Bu teşkilatlar, Ankara Hükümeti'nin Suriye'deki direnişi kendi amacı için ve Suriye'yi hedeflediği kendi devlet sınırlarına katma maksadına yönelik kullanmakla suçlanmışlardır (Tekin, 1993, s. 340, Şimşir 2006: 189).

2.7. Anadolu Direnişi İle Suriye Direnişi Arasında Sahada Yaşanan İlişkiler

Anadolu ile birlikte Suriye’de başlayan, Anadolu teşkilatları ile koordineli ve çoğu zaman birliktelik içinde yürütülen Halep merkezli direnişin yarattığı etki, beklendiği üzere hem Anadolu direnişi için hem de Suriye coğrafyasındaki bağımsızlık çabaları için önemli faydalar sağlamıştır. Anadolu’da, Suriye coğrafyasına yakın olarak görev yapan TBMM’ ne bağlı askeri birlikler, ellerindeki tüm imkânları kullanarak, Fransızlara karşı yürütülen direnişin güçlenmesi ve devamı için oluşturulan teşkilatlara yardımlar yapmak üzere, büyük gayret ve fedakârlıklar göstermişlerdir.

O tarihlerde sınırların iç içe geçtiği Antakya’da ilk teşkilatlı mücadele Mayıs 1919’da başlar. Şehirdeki Türk Kuvayı Milliye hareketinin mensupları, kendini birleşik Arabistan’ın hâkimi olarak gören ve bunun için mücadele eden Şerif Hüseyin adına Arapça okunan hutbeyi Türkçe okuturlar. Eylül 1919’da Hocazade Yüzbaşı Asım Bey ve Dedebeyzade Hakkı Bey’le 10 kişi Halep’e gidip, cephaneye ve silah mühimmat yardımı alırlar (Umar 2004: 431). Kısa zamanda başarıyla gerçekleştirilen bu örgütlenme ile Antakya bölgesinde Fransızlar üzerinde ciddi bir baskı oluşturulur.

Anadolu ve Suriye arasındaki iletişimi ve lojistiği sağlamakla görevli olan 2. Kolordu Komutanı Selahattin Adil Bey, Halep, Hama, Lazkiye, Samandağ, İskenderun ve Kırıkhan sınırları içinde kalan bölgede gizli bir teşkilat oluşturmuştur. Teşkilat, Fransız birliklerine karşı yapılan baskın ve saldırılarda Fransız Birliklerinin terk ettiği önemli miktarda cephanenin ele geçirilmesinde, önemli bazı kişilerin güvenle Suriye – Anadolu - Suriye arasında seyahat etmelerinde görev yapmıştır. (ATASE, Kls. 599, Dos. 29 - 154, Fih. 21).

Suriye’de faaliyet gösteren Kuvayı Milliye’nin faaliyetlerine bölgedeki aşiretler de zaman zaman katılıyordu, Barak ve Reşi aşiretleri tam olarak Kuvayı Milliye den yanaydı (Özçelik 1992: 215). Aşiretlerin bir kısmı Halep Heyeti Merkeziyesi Reisi Hilal Beyin denetimi altında faaliyet göstermişlerdir. Cebeli Zaviye ve İdlib Bölgesi’nin durumu, buralardaki aşiretlerin tutum ve faaliyetleri hakkında, bu aşiretlere mensup önemli bir isim olan Süleyman Bey, Halep Heyeti Merkeziye lideri Hilal Bey’e düzenli olarak rapor vermiştir (ATASE Arşivi, Klasör No: 1168, Dosya No: 52 - 3, Fihrist No: 24 – 1).

Türk ve Arap işbirliği sahada arttıkça Suriye-Anadolu direnişi daha da koordineli hale gelir. Türk ve Arap ortak direnişinin oldukça güçlü gerçekleştiği yerlerden biri de Resulayn⁶ kazasıdır. Türklerin çoğunlukta olduğu kasaba, Birinci Dünya Savaşı’nın bitimini takiben Arap ve müttefik ordularınca saldırıya uğramış, ancak Resulayn halkı güçlü bir direniş sergileyerek işgali önlemiştir. Gelişmeler Resulayn ileri gelenlerince 14 Kasım 1919’da Sivas Müdafaa-i Hukuk Başkanlığına yazılan telgrafla bildirilmiştir (Umar 2004: 430). Resulayn halkı, Suriye direnişine 500 kadar piyade ve süvariden oluşan bir kuvvet toplayarak mücadeleye aktif olarak katılmıştır (Özçelik 1992: 95).

⁶ Türkiye - Suriye sınırı üzerinde, bugün Türkiye’ye bağlı Ceylanpınar ilçesinin hemen karşısında bir kasaba.

Direnişin örgütlenmesinde ve başarısında daha önce değindiğimiz gibi bölgede doğup büyümüş Türk – Arap subayların önemli katkıları olmuştur. Suriye Kuvayı Milliye teşkilatı ile çalışan Arap subaylarının en ünlülerinden biri Yasin El Haşimi'dir⁷ (Umar 2004: 293). Yasin El Haşimi, Aralık 1919'da Halep'ten aldığı talimat doğrultusunda 2,000 adamıyla Deyr-i Zor'a⁸ saldırmış ve buradaki İngiliz – Fransız birliklerine ağır kayıplar verdirmiştir. Emir Faysal'ın en güvendiği destekçilerinden biri olan Emir Zeyd⁹ adeta Kuvayı Milliyeci gibi davranmış, Deyr-i Zor saldırısına katılanları 12,000 Türk Lirası ile ödüllendirmiştir.

9 Haziran 1920'de, Suriye ve Filistin Müdafaa-yı Kuvayı Osmaniye Heyeti Başkanı Özdemir Bey tarafından yazılan bir rapora göre, Türk taraftarı Kaymakam Ali Hulki Bey idaresindeki Amman, Kuneytra Çerkezleri, Merciuyyun Havzasını idare eden Emir Mahmud el Fuad, Havranlılar ve Revale aşireti Fransızlara ağır darbeler indirmeyi başarmışlardır (Evans 1972: 240 – 255).

Fransızların Suriye içindeki garnizonlarından çıkıp, kritik bölgelere ulaşamamaları, böylece alan hakimiyeti sağlayamamaları Kuvayı Milliye güçleri için önemli bir amaçtı. Araştırmacı Ali Saip'e göre Urfa'daki Müdafaa-i Hukuk Heyetine, 13 Şubat 1920 tarihinde Birecik'teki Kuvayı Milliye Birliği'nden gelen bir rapora göre, Fransızların Suriye – Anadolu – Suriye arasından karşılıklı olarak askeri sevkiyatlarının engellenmesi amacıyla Akçakoyunlu istasyonundan Suriye içlerine uzanan demiryolu raylarının sökülüp saklandığı ve ayrıca Sacur köprüsünün tahrip edilerek, trenlerin geçmesine engel olunduğu ifade edilmiştir (Saip 1340: 119 – 120). Kuvayı Milliye mensuplarının demiryolu sabotajları ve saldırıları sürekli tekrarlamıştır. Suriye ve Anadolu arasında demiryolu ulaşımını sağlayan Katma – İslahiye Demiryolu hattına Türk ve Arap direnişçiler pek çok saldırı ve sabotaj düzenlemişlerdir. (Çolakoğlu 1991: 74 – 106). Kesintisiz devam eden baskınlar, sabotajlar ve saldırılar ile Fransız ordusu sadece hareket kabiliyetini kaybetmiyor, aynı zamanda olduğu yerde meşgul ediliyor, önemli bir kuvveti bölgede hareketsiz tutması sağlanıyordu. Ayrıca Fransız ordusunun Güney Anadolu'ya nakli engelleniyordu. Fransızların - Halep demiryolunu kullanmalarının olabildiğince engellenmesi sahile yakın bölgelerde kuşatılan Fransız garnizonlarının karadan ikmal edilmeleri ve destek almalarını zorlaştırıyor, Fransızlar sadece deniz yolunu kullanmaya mecbur kalıyorlardı (Fromkin 1993: 436). Bu sayede hareketsiz kalmaya zorlanan Fransızlar, Türkler ve Araplar tarafından iki ateş arasında bırakılmış, kısa zaman içinde Halep'in doğusunda, Sefire ve Garbize'de, İdlib, Cebeli

⁷Suriye'de görev yapan 12. Kolordu'nun kurmay başkanlığını yapmıştır. Daha sonra bağlılığından şüphelenilerek, İstanbul'da cephe gerisi bir göreve atanmıştır. Yasin El Haşimi daha sonra Galiçya cephesinde görevlendirilmiş, ardından Filistin Cephesinde 8. Kolordu komutanı olmuştur. Savaş sonuna kadar Osmanlı Devletine bağlı kalmıştır. Savaşın sonuna da Suriye'de Milli Mücadele yanlısı olarak çalışmış önemli bir Arap kökenli askeri liderdir. Yasin El Haşimi 5 Ekim 1918'de Emir Faysal tarafından kurulan hükümette Savunma Bakanı olarak görev almıştır. Aslen Iraklıdır. 2005 yılında Irak Parlamentosunda Sünni grubun liderliğini ve Irak Devlet Başkanı Yardımcılığını yapan Tarık El Haşimi'nin büyük dedesidir. Tarık El Haşimi halen Türkiye'de yaşamaktadır.

⁸ Suriye'nin orta batısında Fırat nehri kıyısında bir kasaba.

⁹ Bağımsızlık yanlısı Suriyeli Arap milliyetçi lider. Suriye'de krallığını ilan eden Emir Faysal tarafından Suriye İdareciler Meclisi başkanlığına atanmıştır.

Zaviye, Cisri Şugur, Harim, Antakya, Lazkiye, Rakka, Menbiç ve diğer noktalarda Fransızlar oldukça zor durumlara düşmüşlerdir (ATASE, Kls. 599, Dos. 29 - 154, Fih. 35).

Başarılı bir direniş için Fransız hareketliliği demiryollarının yanı sıra karadan da kısıtlanmalıydı. Türk Genelkurmayı ile Suriye'deki Kuvayı Milliye teşkilatı arasındaki bağlantıyı sağlayan 2. Kolordu'nun Komutanı Selahattin Adil Bey, İbrahim Hannano, Şeyh Asım, Necip Uveyt gibi milli hareketimize taraftar olan Arap ileri gelenlerinden reislerinden bazılarını Maraş'a davet etmiş ve kendilerini Fransızlara karşı direnişe katılmaları konusunda ikna ederek bunların topraklarında Fransızlara karşı askeri faaliyetler yapmaya başlamalarını sağlamıştır. Suriye'nin kuzey coğrafyası Türkiye kaynaklı Kuvayı Milliye mensuplarının çok aktif olduğu topraklardır. Kuvayı Milliyeciler düşmana karşı işbirliği yapma konusunda Azez'in Arap asıllı kaymakamını ikna etmişlerdir¹⁰. Azez kaymakamı ile bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın da zaman zaman dâhil olduğu görüşmelerde iki tarafın birbirlerini desteklemesi ve özellikle Suriye'de ve Güney Anadolu'da Fransız kuvvetlerinin askeri operasyonları ve askeri birlikleri takviye için kullandıkları ikmal – iaşe yollarının kesileceği saldırıların yapılması kararlaştırılmıştır (Çolakoğlu 1991: 133). Bu gibi ulaşım hatlarını tehdit edecek ve gerektiğinde etkili saldırılarla bu yolların kullanımını engelleyecek örgütlenmeler ile kısa sürede Hama, Lazkiye, Halep, İskenderun bölgesi ile bu güzergâhtaki yollar Fransızların kullanamayacakları kadar tehlikeli bir hale getirilmiştir (Üzel 1952: 228).

Birlikte hareket eden Türk ve Arap direnişçilerin etkili ve kararlı mücadeleleri sonucu güneye ve kuzeye doğru Hama – Lazkiye – Azez – Antep hattı boyunca Fransız ordusu zaman zaman adeta hareketsiz bırakılmıştır. Ayrıca Türk akıncı müfrezeleri de Halep – İskenderun yollarını kesmek amacıyla devamlı olarak akınlarda bulunmuşlardır. Bu ikili iş birliğinin sonucu, Fransızlar, hareket, nakliye ve ulaşım zorluğu nedeniyle garnizonlarına sıkışmış, böylece alan hakimiyeti direnişçilere geçmiştir. Nitekim İdlib ve Cebel-i Zaviye¹¹ bölgelerinde Şam'dan bağımsız Arap Hükümetleri ilan edilerek, Fransızların buralardaki etkinliklerine son verilmiştir (Cebesoy 2017: 419).

Türk – Arap işbirliği yoğunlaştıkça ve çıkan sorunlar çözüldükçe Fransızlar gerek sınır kesimlerinde Türklerle olan mücadelelerinde gerekse Suriye'de Araplarla olan çatışmalarında oldukça sıkıntılı dönemler geçirmişler, ciddi güvenlik zaafiyetleri oluşmuştur. Öyleki, yerel milli güçlerin Fransızlara olan tepkisi doğrudan Başkomutan Gouraund'u hedef almaya kadar yönelmiş, General Gouraund, Halep'ten dönerken Hama ile Humus arasında Araplar tarafından pusuya düşürülmüştür. General Gouraund yaralı olarak kurtulmayı başarmıştır (ATASE, Kls. 1039, Dos. 215 - 124, Fih. 10).

Fransızlar, sıkıntıya düştükçe çareyi bölgeye mümkün olduğu kadar kuvvet yığmaya çalışmışlardır. Fransız kuvvetlerinin artan gücü hakkında Fevzi Paşa 14 Şubat 1921 tarihinde Mecliste yaptığı konuşmada şunları söylemiştir (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 14 Şubat 1921, s. 425):

¹⁰ Türk sınırına yakın Halep'in kuzeyinde bir şehir.

¹¹ Halep'in güneyinde bir Suriye kasabası (İdlib) ve bölgeye hâkim bir dağ (Cebel-i Zaviye).

“Malumu Alileri Fransa'nın Kilikya'da ve Suriye'de bulundurdukları kuvvet, kendi ifadelerine göre 70 bine baliğ bulunuyor ve bunun için de General Guro (Gouraud) 100 milyon tahsisat almıştı. Bundan maada Ermenilerden istifade ediyor, Lübnanlılardan istifade ediyor. Asuri bakayasından istifade ediyor, jandarma teşkilatı yapıyor. Bizim buraya kuvvet tahsis etmekteki amacımız, Fransızların sahra muhaberesinde mağlup olmasını temin ve müteferrik kuvvetlerini mağlup etmek ve kendisini Suriye'de daima tehdit altında bulundurmaktır. ...”

Fransızlar, Anadolu ve Suriye direnişi sırasında Avrupa'daki propaganda mekanizmalarını da güçlü bir silah olarak kullanmışlardır. Özellikle Fransız gazeteleri yaptıkları yayınlar ile Güney Anadolu ve Kuzey Suriye'de ki direnişi sıradan bir eşkıya hareketi olarak Avrupa kamuoylarına yaymaya çalışmışlardır. Bu propaganda zaman zaman etkili de olmuştur. Ancak hem Anadolu'daki hem Kuzey Suriye'deki direniş teşkilatlanması da bu hususta boş durmamıştır. Her iki bölgedeki gazeteciler, siyasiler ve eşraf Avrupa'nın büyük gazetelerine, konsolosluklara ve Milletler Cemiyeti'ne yaptıkları başvurularla ve çektikleri protesto telgrafları ile Fransız propagandasını yalanlayarak, ilgili bölgelerdeki direnişin, sömürgecilğe ve emperyalizme karşı gerçekleştirilen bir halk direnişi olduğunu vurgulamışlardır (Umar 2003: 74).

2.8. Suriye'nin Kuzeyini Anadolu'ya Bağlanma Çabaları

Anadolu ve Suriye coğrafyalarında ortak düşmana karşı verilen mücadele başarıyla sürerken, Halep'te ve Kuzey Suriye'nin diğer kısımlarında yoğun olarak yaşayan Türklerin, doğal olarak Türkiye ile kaderlerini birleştirme çabaları olmuştur. 28 Şubat 1919'da Halep'te, İngiliz ve Araplara karşı Türklerin bazı gösteriler gerçekleştirilmesi buna örnek olarak verilebilir. Bu tür eylemleri çoğu zaman sınıra yakın bölgelerde bulunan Kuvayı Milliye mensuplarınca organize ediyordu. Çünkü Suriye'deki bu etnik özellik Misakı Milli sınırlarına ulaşmak için önemli bir fırsattı ve toparlanma olduktan sonra bu fırsat kullanılmak isteniyordu.

Türkiye yanlısı niyetler ortaya koyan, ama TBMM ile bağlantısı olmayan, yerel Türk unsurlardan kaynaklanan bu gelişmeler bağımsızlık yanlısı Arapların bazı tereddütler içerisine düşmesine, Türk iş birliğine tam olarak güvenmemelerine neden olmuştur. Türk yetkililer, Arapların tereddütlerini gidermek, onların iş birliğini devam ettirmek için sürekli ve dikkatle çaba harcamışlardır. Antep Kuvayı Milliyesi'nin liderlerinden Polat Bey bu iş birliği için yoğun gayret gösterenlerdendir. 10 Nisan 1920 tarihinde Azez Kaymakamlığına gönderdiği yazıda Fransızların demiryolu ile askeri nakliyelerinin önlenmesi ve istihbarat raporlarının gönderilmesi hususundaki gecikmelerden yakınmış ve daha hassas davranılmasını talep etmiştir. (Umar 2004: 436):

“Azez Kaymakamlığına,

Geçenlerde İslamlık adına yerine getirilmesi dileğinde bulunduğum konulara bir karşılık verilmemiştir. Düşman Azez bölgesinde tam bir serbestlik içinde hareket etmekte ve saldırılarına devam etmektedir. Oysa Arap Hükümeti, Fransızların silah, cephane ve asker taşımalarını resmen

yasaklamıştı. Bu yasağın uygulanmamasının nedenlerini milletime bildirmek zorundayım. Katma'daki kuvvetleriniz düşmanın en ufak hareketini bilecek konumdadır. Lütfen askerleriniz tarafından verilecek rapor ve bilgileri bize iletiniz. Bu din, vatan ve memleket için gereklidir. Bunu ümit ederek saygılarımın kabulünü ve cevabınızı sabırsızlıkla bekleyeceğim.”

Polat Bey'in 10 Nisan 1920 tarihli yazısına Araplar 12 Nisan 1920'de verdikleri cevapta, Arap bağımsızlığının tanınmadığını yönündeki endişelerini dile getirerek, bu konuda bir açıklama yapılmasını istemişlerdi. Bunun üzerine Polat Bey 19 Nisan 1920'de Halep Fırka Komutanlığı ile Erkânı Harbiye Riyasetine yazdığı yazıda bağımsız bir Suriye'yi gönülden istediklerini ve bunu gerçekleştirmenin tek yolunun da ortak düşmana karşı birlik içerisinde mücadele olduğunu ifade eder. Polat Bey'in yazısında aşağıdaki bölümler yer almaktadır (Umar 2004: 437):

“12 Nisan tarihli yazınızı saygı ile aldım. Mümkün olmayan isteklerde bulunduğumu sanmıyorum. Arap hükümetinin temel görüşünü ve Suriye'nin sınırlarını bilmekteyim. Bu sınırlar içerisinde kalan yerlerin Fransızlardan temizlenmesi elbette bizi de ilgilendirmektedir. Bu sınırlar içerisinde özgür bir Suriye'nin oluşmasını yürekten dilerim...”

Polat Bey, her iki millet için ortaklaşmış amaçları da şöyle vurguluyor (Çolakoğlu 1991: 141 – 144):

“Türk milleti ateşkes koşullarının doğru dürüst uygulanmasını ahdetmiş bir Kuvayı Milliye oluşturmuştur. Amacımız önce dinimizi sonra da vatanımızı kurtarmaktır. Bu nedenle aynı amacı güden Arap savaşçıları ile birlikte hareket etmek yararımıza olacaktır. Saygılarımı içtenlikle sunar cevabınızı beklerim.”

Türkler ve Araplar, din ve vatanlarını kurtaracaksa, bağımsız ve kendi coğrafyalarından egemen olacaklarsa, bu, ancak birlikte direnmekten geçecektir. Birlikte güvenlikleri her birinin güvenliği için gerekliydi. Sahada yaşanan gerçek böyle olmasaydı, her iki millet kendi topraklarında sömürgecilere karşı mücadele verirken, Türklerin ayrıca Suriye coğrafyasındaki mücadelede ne işleri olabilirdi?

2.9. Suriye'nin Kuzeyinde Verilen Mücadelenin Siyasal Sonuçları

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetleri tarafından desteklenen ve yönlendirilen, sahada Selahattin Adil bey sorumluluğunda, Özdemir Bey tarafından organize edilen ve Halep'te bulunan Hilal bey tarafından yönetilen Suriye Kuvayı Milliye teşkilatının çalışmaları, Fransızları Suriye'de meşgul ederek, Suriye'den Anadolu'ya Fransız ordusunun naklini ve müdahalesini zorlaştırmış, güçlü Fransız¹² ordusuna ağır kayıplar verdirerek, yıpranmasını sağlamıştır. Böylece Anadolu'da, Güney cephesinde Fransız Ordusuna karşı yürütülen mücadele önemli oranda etkili hale getirilmiştir.

¹² Alman ordusunu Avrupa'da durduran ve mağlup eden asıl güç Fransız ordusudur. İngiliz ordusu burada önemli katkı sağlasa da ikinci plandadır. Fransız ordusu bu dönemde yabana atılacak bir ordu değildir. Bu orduyu ana vatanından oldukça uzak bir bölgede iki cephede birden savaşa zorlamak ve bunu başarmak, Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti açısından büyük bir taktiksel ve stratejik başarıdır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, Arap halkların bağımsızlık mücadelelerini askeri ve siyasi olarak destekleyip, yönlendirirken, bu durumu İtilaf devletlerine açıkça göstermeye çalışmıştır. Komşu halklar arasında İtilaf Devletlerine ve onların mandacılık yöntemine karşı başlayan ve başarılı seyreden ciddi direniş bir bakıma TBMM' nin İtilaf devletlerine karşı kullandığı önemli bir koz da olmuştur. TBMM çeşitli propaganda vasıtaları ile bölgede varlığını sürekli göstermiş ve bu şekilde İngiliz ve Fransız siyasetçileri karşı uygun şartlarda bir barış anlaşması vücuda getirmek için etkin bir şekilde kullanmıştır (Açıkses 2010: 108 - 116).

Bu dönemde, sahadaki sıkıntılar, Fransa'ya istikrarsız bir politika gütmeye zorlamıştır. Bunda Fransa'nın müttefiki olan İtilaf Devletlerinin ve özellikle İngiltere'nin sık politika değişiklikleri, Fransa'ya verilmiş olan sözlerin unutulması, Yunanistan'ın İngilizlerce sürekli ön plana çıkarılmaya çalışılması gibi etkenler de rol oynamıştır. Bu şartlar altında Fransızlar, zaman zaman TBMM'ne karşı olumlu, anlaşmaya eğilimli politikalar izlemeye yönelmişlerdir. Ancak kısa dönemli dönüşümler dışında Fransızlar, TBMM' nin, Kuzey Suriye'de ve Güney Anadolu'da sert ve kanlı bir mücadele sergilediği düşmanı olmuştur (Bıyıklı 2008: 330).

3. Türkiye'nin Güneyinde Fransızlara Karşı Kazanılan Başarı ve Ankara Antlaşması

15 Eylül 1919'da imzalanan "Suriye İtilafnamesi"ne göre İngiltere Adana, Antep, Urfa, Maraş ve İskenderun'u Fransa'ya bırakıyor, Musul ise İngilizlerde kalıyordu (Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri 1991: 129). Bundan başka İngilizler Suriye bölgesinde Şam, Humus, Hama ve Halep'teki kuvvetlerini geri çekmiş, bunu müteakip de Fransa buraları işgal etmek için kuvvetlerini harekete geçirmiştir. Böylece daha önce İngiliz işgali altında bulunan yerler Fransa'ya bırakıldı. Bu mukaveleden her iki devlet memnun görünüyordu. Zira bölgede ekonomik çıkar elde etme yarışı neticesinde Fransa Çukurova'nın pamuğunu, İngiltere de Musul'un petrolünü ele geçirdi. Kasım 1919'da İngiliz orduları komutanı Allenby Suriye'nin ve Kilikya'nın yönetimini Fransa yüksek komiseri General Goureaud'a devrederek bölgenin işgalcisinin ve tek söz sahibinin Fransızlar olduğunu ilan ediyordu. Mustafa Kemal Paşa, bu anlaşmadan haberdar olur olmaz, derhal acil olarak Erzurum Müdafaa-i Hukuk Merkeziyesi'ne çektiği telgrafla konuya dikkat çekmiş ve bu durumun idarecilere ve gazetelere duyurulması gerektiğini bildirmiştir (Olca 1981: LXVI):

"15 Eylül 1919 günü İngiltere ile Fransa, 1916 yılında imzaladıkları antlaşmayı esas alarak; "Suriye İtilafnamesi" adı altında milletimizi yakından ilgilendiren bir mukavele üzerinde anlaştılar. Bu mukavelede, İngiltere'nin haksız olarak işgal ettikleri yerleri tahliye eyledikleri bölgeleri, Fransızlar haksızlık üzerine haksızlık yaparak işgale başlayacaklar, Halep'i hariçte bırakarak, Urfa, Ayıntap, Maraş ile Adana vilayetlerimizdeki çoğunluğu İslâm ve Türk olan ve zengin topraklarımızı işgal bölgelerine dâhil ederek, kuzeye doğru da Harput ve Sivas'a kadar uzanıp, buraları da dâhile

alarak Mersin'in batısına kadar uzanan ve Batı Anadolu ile Doğu Anadolu'yu birbirinden ayıran bu bölgeler Fransız nüfuz ve idaresine girecektir."

Bu bölge üzerinde Fransızların farklı planları da vardı. Tehcir kanunu ile bölgeden uzaklaştırılan Ermenileri Çukurova'ya yerleştirmek niyetindeydiler (Saip 1340: 43 – 49; ATASE, Kls. 6–2132, Dos. 383, Fih. 43). Fransızlar muhtemelen Ermenilere Çukurova'da bir devlet kurmayı vaat ederek (Sonyel 1972: 43 – 49), onları bölgede tutunacakları bir dal olarak kullanmak istiyorlardı. Bunun yanında Fransızlar bölgedeki güçlerinden tasarruf etmek zorunda kalırlarsa; ortaya çıkacak boşluğu dost ve müttefik bir Ermeni milisler ile kapatabileceklerini de düşünüyorlardı.

Daha önce ifade edildiği üzere, Fransız işgal birliklerine karşı Adana, Mersin, Tarsus, İslahiye ve Silifke'de oluşturulan Kuvayı Milliye birlikleri bölgede işgale karşı ciddi çalışmalar yaparlar. Maraş, Antep ve Urfa'da çok ciddi direniş gösterilir, ağır çatışmalar olur. Fransız birlikleri Urfa ve Maraş'tan geri çekilmek zorunda kalırlar. Bu bölgelerdeki Kuvayı Milliye'nin ordu birlikleriyle de desteklenmesi sonucu milli kuvvetlerin üstünlükleri ve hâkimiyetleri giderek artar. Suriye coğrafyasında da Fransa verilen mücadelelerle sıkıntı içine düşürülür. Fransızlar bölgede tutunamayacaklarını anlarlar. Olayların bu şekilde aleyhlerine gelişmesi üzerine Fransızlar Mayıs 1920'de Ankara Hükümeti ile ilişki kurmak için girişimlerde bulunurlar. Ankara'ya gelen bir Fransız heyeti ile 10 Mayıs 1920'de başlamak üzere yirmi günlük geçici nitelikte bir ateşkes anlaşması imzalanır (Toros 2001: 161). Görüşmeler sırasında Fransızlardan milli sınırlar içinde bulunan bölgelerin tümünün boşaltılması istenir. Ancak bu istek, Fransızlar tarafından reddedilir. Dolayısıyla ateşkes bir barış anlaşmasına dönüşmez.

Fransızların Anadolu'da karşılaştıkları direnç, Türk ve Suriye Kuvayı Milliyeleri karşısında uğradıkları başarısızlıklar, TBMM hükümetinin Ermenistan Cumhuriyetine karşı askeri başarısı ve iki taraf arasında imzalanan Gümrü Anlaşması, Sovyetler Birliği ile ilişkiler konusunda TBMM'nin attığı adımlar Fransız yöneticilerini Türk sorununu yavaş yavaş İngiltere'ye bağımlı olmaksızın değerlendirmeye yöneltmiştir. Nitekim daha önceleri Sevr Antlaşmasını değiştirmeye olanak bulunmadığını savunan Fransız Başbakanı Millerand ve onun yerine geçen Legues, artık bu anlaşma hükümlerinin değiştirilmesinden söz etmeye başlamışlardı.

Bu sıralarda Türk dostu olarak tanınan ünlü Fransız yazarı Pierre Loti de, Fransa'nın Türk siyasetini eleştiren yazılar yayınlamaya başlamıştı. 13 Aralık 1920 günü "Le Temps" gazetesinde çıkan "Doğu'da Barış Ne Zaman Kurulacak" başlıklı yazıda, Fransa'nın yalnız başına Türkler ile savaşmaya sürüklendiğine dikkat çekiyor ve soruyordu "Fransa'nın kanı ve parası acaba daha ne kadar Yunan kralı için sarf olunacak?" (Turan 1998 İkinci Kitap: 218 – 219). Batı Cephesi'nde elde edilen Birinci İnönü Zaferi'nden sonra konu edilen görüşmeler devam etmez, çünkü Ankara hükümeti Londra Konferansına davet edilir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Ordularının Yunan Ordusunu İnönü mevzilerinde ikinci kez durdurması, Ankara Hükümetinin pozisyonunu İtilaf Devletleri karşısında güçlendirmiştir. Bu dönemde

Fevzi Paşa vekâleten Dışişleri Bakanlığı görevini yürütürken, Mayıs 1921'de TBMM Hükümeti, Dışişleri Bakanlığı görevlisi Münir Bey'i Fransızlarla teması sürdürmek üzere Adana'ya gönderir. Ancak Münir Bey'in götürdüğü teklifler Fransızlarca kabul edilebilir bulunmamıştır.

13 Haziran 1921'de Fransızların gayri resmî temsilci olarak Ankara'ya gönderdikleri eski bakan Henry Franklin Bouillon ile TBMM – Fransa görüşmeleri tekrar başladı. Bekleneceği gibi Türk tarafı Misakı Milli 'de ısrar ederken Fransız temsilci hem Sevr'in bir emri vaki olduğunu iddia ediyor hem de Bekir Sami Bey'in Londra'da imzaladığı anlaşmanın temel alınmasını istiyordu. Ancak Türk tarafının özellikle kapitülasyonlar ve tam bağımsızlık konularındaki kararlılığı görüşmelerin bir kez daha kesilmesine yol açtı (Budak 1987: 401 – 402).

Türkiye Büyük Millet Meclisi Ordularının 13 Eylül 1921 tarihi itibarıyla Sakarya'nın doğusunda Yunan askeri gücü bırakmamış olması ve Yunanlıların Ankara'yı tehdit edecek saldırı güçlerinin katı surette imha edilmesi üzerine, Fransızlar Ankara hükümeti ile gayri resmi barış görüşmelerine tekrar başlama ihtiyacı hissettiler.

24 Eylül 1921'de Ankara'da Franklin Bouillon ile Ankara Hükümeti Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey başkanlığında bir heyet arasında ikinci aşama Türk – Fransız görüşmeleri başladı. Mustafa Kemal Paşa'da zaman zaman görüşmelere katılıyordu. Türk tarafı, sınırın Payas'tan başlayarak Çobanbey – Nusaybin arasındaki 20 km. genişliğindeki Bağdat demiryolunun güneyinden geçtikten sonra Musul vilayetine kadar uzanmasında ısrar ederken, Bouillon'da Fransız hükümetinden aldığı talimat doğrultusunda, her şeye rağmen, hiçbir taviz vermek niyetinde değildi.

Aslında hem Ankara hem de Fransızlar bir anlaşma ortaya çıkarmak istiyordu, ancak TBMM'nin Misakı Milli taleplerine Fransızların ısrarla karşı çıkmaları olası bir anlaşmayı zora sokuyordu. Bu noktada şu hususu dikkate almak lazımdır. Milli Mücadele hareketinin amacı, hareketin önderi Mustafa Kemal Paşa'nın da pek çok kez belirttiği gibi, kapitülasyonların kaldırılması, kayıtsız şartsız millet egemenliğinin ve tam bağımsızlığın sağlanması idi. Bu noktada Fransızların ısrar ettiği sınır hattının kabulü kolay değildi. Ancak Türkiye'nin o zaman içinde bulunduğu iç ve dış şartlar da daha iyisinin gerçekleştirilebilmesini de engelliyordu.

Ankara İtilafnamesi'nin TBMM'de kabulü de, bekleneceği üzere, hiç kolay olmamıştır. TBMM bu itilafnamenin hükümlerini uzun uzun tartışmış, zaman zaman mebuslar arasında gerilimler olmuş, bazı mebuslar itilafname hükümlerine ağır eleştiriler getirmiştir. Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın son derece sakin ve nazik bir üslupla yaptığı etkili ve ikna edici konuşmalar itilafnamenin onaylanmasını sağlamıştır.

20 Ekim 1921'de Yusuf Kemal Tengirşek ile Franklin Bouillon tarafından TBMM Hükümeti ile Fransa arasında imzalanan "Ankara İtilafnamesi" ile Türkiye İtilaf Bloğunu bölmüş ve güçlü bir Avrupa devleti olan Fransa'nın desteğini elde etmiştir (Soysal 2000: 50 – 52; Olaylarla Türk Dış Politikası 1974: 42 – 43):

İtilafname, Türkiye ile Fransa arasında savaşın bittiğini belgeliyordu. Hatay-İskenderun dışındaki bugünkü güney sınırimız, yani günümüzdeki Suriye sınırı, Fransızlarca kabul ediliyordu. Bu sınırın kuzeyini Fransızlar boşaltacaklardı. Ankara Anlaşması ile İskenderun Sancağı Türkiye sınırları dışında kalıyordu, ancak anlaşmaya İskenderun'daki Türklerin çıkarlarını koruyacak ve bölgeye özerklik verilmesini sağlayacak hükümler konulmuştur (Uçarol 2000: 589).

İtilafname ile Birinci Dünya Savaş'ından beri savaştığımız düşmanlardan biri, TBMM'nin kurduğu devletin varlığını tanıyarak Kurtuluş Mücadelemizden çekilmiştir. Anlaşma Devletleri arasındaki birlik de böylece çözülmüştür. Güneyde Fransızlara karşı açılan cephe de kapandığı için o bölgede de güvenli bir ortam sağlanmıştır.

4. Fransa Mandasında Suriye

Osmanlı İmparatorluğundan koparılan Suriye, Irak ve Filistin'de manda idarelerinin kurulmasına dair nihai kararlar 19–26 Nisan 1920 tarihleri arasında gerçekleşen San Remo Konferansı'nda alınmıştır. Bu konferans, Ortadoğu'nun kaderini çizen paylaşım kararlarının uygulanması için dünya ölçeğinde ilk resmi adım olarak kabul edilebilir. Eski Osmanlı vilayetleri, Wilson Prensipleri¹³ gereği açıkça sömürgeleştirilemiyordu (Wilson 1918: 287 – 294). Bu yüzden söz konusu coğrafya manda olarak adlandırılan bir paylaşım ve yönetim sistemi tasarlanarak, sömürgeci ülkelerin istek ve çıkarları doğrultusunda parçalandı ve belirli ilkeler çerçevesinde Milletler Cemiyeti'nin gözetiminde ilgili sömürgeci ülkelere verildi (Okur 2009: 140).

Konferansta alınan kararlara göre Suriye ve Lübnan Fransız mandasına bırakılırken, Irak, Filistin ve Ürdün ise İngiliz mandasına bırakıldı. Bu gelişme Şerif Hüseyin önderliğindeki isyanı anlamsız bırakıyor, dahası bu isyanı “ihamet” hükmünde olması noktasına getiriyordu (Karasapan 1942: 287; Küçük 1987: 39).

Suriye'nin Fransız mandası olarak kabul edilmesinin ardından Fransız orduları Beyrut'tan hareket ederek Şam'a doğru hızla ilerlemeye başladılar. Emir Faysal, elindeki askeri güç ile Fransız ilerleyişini ve başkent Şam'ın 25 Temmuz 1920'de Fransızların eline geçişini engelleyemedi (Umar 2004: 449). Faysal Avrupa'ya kaçmak zorunda kaldı ve İngilizler 1921'de onu Irak Kralı yapana kadar da Ortadoğu'ya geri dönemedi (Saray 2006: 78, Tuğ 1969: 279).

¹³ ABD başkanı Woodrow Wilson ABD'nin barış koşullarını 8 Ocak 1918'de açıkladı. Bunlar bilinen 14 ilkedir. Wilson ilkelerinin tam metni için bkz. Wilson, Woodrow, «America's Terms of Peace, Message to Congress, January 8, 1918», World War Issues and Ideals, Boston, 1918, s. 287-294.

Fransa, 1922 yılında Lübnan ve Suriye mandasını Milletler Cemiyeti'nden teslim aldı. Şam'ın işgalinden sonra Fransız Başbakanı Alexandre Millerand, Suriye'nin bundan sonra Fransa'nın elinde kalacağını “(Suriye'nin) tamamı ve sonsuza kadar” diyerek ilan etti (Fildiş 2013: 52 – 60).

İngiliz ve Fransızların ortak çalışmalarıyla Suriye, Filistin ve Lübnan mandaları 24 Temmuz 1922'de Milletler Cemiyeti Konseyinde resmen tanındı (Longrigg 1958: 374 – 380). Manda yasasının yürürlüğe girme tarihi 29 Eylül 1923 olup, bu tarih sonrasında Fransızlar Suriye'ye tamamen hâkim olmuşlardır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi ile Fransa arasında savaşı sona erdiren bir itilafname yapılmasına rağmen TBMM Hükümeti, Suriye'de Fransızlara karşı mücadele eden Arap teşkilatlarına destek olmaya devam etmiştir. Milli Mücadele taraftarı olan Şammar Şeyhi Abdülkerim Bey'in, Mayıs 1922'de Hasiçe Nahiyesinde Fransızlara karşı verdiği mücadele Türkiye tarafından açık biçimde desteklenmiştir (ATASE, Kls. 215A - 214, Dos. 1626, Fih. 10). Bu tür eylemler Suriye'de Türkiye'ye karşı duyulan sempatinin ve bağlılığın devamını sağlamıştır. Halep Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Hilal Bey tarafından 3 Haziran 1922 tarihinde verilen raporda Şam'da yapılan gösteride çoğunluğun "*Yaşasın istiklal, yaşasın Mustafa Kemal ve O'nun himayesini istiyoruz*" şeklinde nümayiş yaptıkları bildirilmektedir (ATASE, Kls. 215A - 214, Dos. No. 1626, Fih. 11-1).

Mustafa Kemal'in de bölgeye ilgisi devam etmiş, sonuçta 20 Ekim 1921 tarihli Ankara İtilafnamesi ile Fransızlara bırakılan Hatay uygun bir tertiple Türkiye topraklarına 29 Haziran 1939 tarihinde katılmıştır.

Fransa, Lübnan-Suriye coğrafyasına hâkim olduktan sonra bölgede, yukarıdaki analizlere uygun biçimde “böl ve yönet” şeklinde bir politika izledi. Gayrimüslim azınlıkları devlet yönetiminde ve ordu içerisinde güçlendirerek nüfusun çoğunluğunu oluşturan Sünnilere karşı azınlıkları destekledi. Fransızlar ayrıca Suriye'yi idari olarak da bölgelere ayırdılar. Öncelikle Lübnan Suriye'den ayrıldı ve Beyrut başkent olmak üzere himaye altında bir Lübnan devleti kuruldu. Lübnan'ın dışında kalan Suriye topraklarında ise Şam ve Halep merkezli iki devlet kuran Fransızlar, ayrıca birer Nusayri ve Dürzi devleti de kurdular. Böyle bir idari yapılanmayı gerçekleştiren Fransa, bölgede hâkimiyetini tam olarak kabul ettirdikten ve etnik konsolidasyonu sağladıktan sonra bu devletçikleri “Suriye Federasyonu” olarak tek devlet haline getirdi. 1925 yılında ise devletin ismi “Suriye Devleti” olarak belirlendi. Fransızların oluşturduğu siyasi ve idari yapı 1946 yılına, II. Dünya Savaşı sonuna kadar devam etti.

Sonuç

Osmanlı Devleti egemenliği altındaki Arap coğrafyasında yüzyıllar boyunca, barış içinde yaşanmış, dış müdahaleler başlayana kadar etnik herhangi bir karışıklık ortaya çıkmamıştır. Suriye'yi manda olarak alan Fransa, Suriye coğrafyasını kolaylıkla yönetilebilir kılmak için farklı dini ve etnik grupları birbirinden keskin sınırlarla ayırma yoluna gitmiştir. Osmanlı Devleti'nin ve sonrasında Kuvayı Milliye hareketinin dayandığı, bölgede nüfusun çoğunluğunu oluşturan "Sünni Müslüman" kitle ise olabildiğince yönetimden uzaklaştırılmış, sosyal ve ekonomik olarak geri plana itilmiştir. Fransa'nın Suriye coğrafyasını sömürgeleştirirken ön plana çıkardığı ve desteklerini aldığı azınlık gruplar Katolik-Protestan azınlıklardan Dürzi, Marunî ve Nusayri gibi heterodoks azınlıklara kadar geniş bir yelpazeye yayılıyordu. Suriye bölgesinde yoğun çabalarla oluşturulan bu etnik ve mezhepsel yapı, sömürgecilerin o toprakları kontrol altında tutmalarını sağlamıştır.

Milli Mücadele Hareketinin liderleri, Suriye politikalarını hem o coğrafyanın bağımsızlığı hem de Anadolu'daki mücadelenin başarısı üzerine kurmuşlardır. Misakı Milli'nin ilk maddesinde ifade edildiği gibi, Osmanlı Devletinden ayrılan Arap halklar kendi geleceklerini belirleme hakkına sahiptirler. Yani belli mücadele kadrosu bu halkların bağımsızlık taleplerine saygı göstermektedir. Düşmana Karşı mazlum halklar birlikte mücadele etmelidir, ancak zafere ulaşıldıktan sonra her ulus kendi kaderini tayin etme hakkına sahiptir. TBMM'nin bölgeye, Osmanlı Devleti bakiyesine karşı emperyalist amaçları olmamıştır. Başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere lider kadronun yaptıkları konuşmalara, verdikleri demeçlere baktığımızda, çevremizde yaşayan Arap-İslam toplulukları için samimi bir endişe içinde oldukları görülebilir.

Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadelenin diğer liderleri Suriye ile ilgili politikalarını belirlerken, konuya sadece bir müslüman ve mazlum bir milletin ferdi olarak bakmak dışında taktik ve stratejik bazı hedefleri de göz önünde bulundurmuşlardır. Fransızlar, Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda sadece Suriye'yi işgal etme çabası içinde değildiler. Güney Anadolu'nun önemli bir kısmı da Fransız işgali altına düşmüştür ve sömürgeleştirilme tehlikesi altındadır. Adana, Antep, Maraş ve Urfa İşgalci ordulara karşı yürütülen kanlı bir mücadelenin savaş alanı durumundadır. Bu durumda, Fransızlar hem Suriye'de hem Anadolu'da, koordineli sert bir mücadeleye zorlanarak, Anadolu'da Milli Mücadele'yi yürüten güçlerin karşısında zayıflatılmışlardır. Milli Mücadele'nin başlangıcından itibaren Suriye'de titizlikle güçlü bir Kuvayı Milliye teşkilatlanmasının oluşturulması ve Anadolu'daki mücadele ile koordineli bir mücadelenin hayata geçirilmesi yukarıda sıraladığımız amaçlar nedeniyledir.

Kuvayı Milliye'nin ordu birlikleriyle desteklenmesi sonucu milli kuvvetlerin üstünlükleri ve hâkimiyetleri Anadolu'da giderek artarken, Suriye'de de Kuvayı Milliye hareketi Fransızları önemli ölçüde hareketsiz hale getirmiş, Anadolu'yu rahatlatmıştır. Olayların aleyhlerine gelişmesi üzerine Fransa Hükümeti Mayıs 1920'de Ankara Hükümeti ile ilişki kurmak için girişimlerde bulunur. Ankara'ya gelen bir Fransız heyeti ile 10 Mayıs 1920'de başlamak üzere yirmi günlük geçici nitelikte

bir ateşkes anlaşması imzalanır. TBMM Ordularının 13 Eylül 1921 tarihi itibariyle Sakarya'nın doğusunda Yunan askeri gücü bırakmamış olması ve Yunanlıların Ankara'yı tehdit edecek saldırı güçlerinin kati surette imha edilmesi üzerine, Fransızlar Ankara Hükümeti ile gayri resmi barış görüşmelerine tekrar başlama ihtiyacı hissettiler. 24 Eylül 1921'de Ankara'da Franklin Bouillion ile Ankara Hükümeti Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey başkanlığında bir heyet arasında ikinci aşama Türk – Fransız görüşmeleri başladı. Kapitülasyonların kaldırılması, kayıtsız şartsız millet egemenliğinin ve tam bağımsızlığın sağlanması Milli Mücadele Hareketi'nin esas hedefi idi. Bu noktada Fransızların ısrar ettiği sınır hattının kabulü kolay değildi. Ancak Türkiye'nin o zaman içinde bulunduğu iç ve dış şartlar da daha iyisinin gerçekleştirilebilmesini de engelliyordu.

Ankara İtilafnamesi'nin TBMM'de kabulü de, bekleneceği üzere, hiç kolay olmamıştır. TBMM bu İtilafnamenin hükümlerini uzun uzun tartışmış, zaman zaman mebuslar arasında gerilimler olmuş, bazı mebuslar İtilafname hükümlerine ağır eleştiriler getirmiştir. Ancak konu ile tartışmaların bulunduğu TBMM Gizli Celse Zabıtları incelendiğinde Mustafa Kemal Paşa, son derece sakin ve nazik bir üslupla yaptığı etkili ve ikna edici konuşmalar ile İtilafnamenin onaylanmasını sağlamıştır.

20 Ekim 1921'de TBMM Hükümeti Dış İşleri Vekili Yusuf Kemal Tengirşek ile Franklin Bouillion tarafından TBMM Hükümeti ile Fransa arasında "Ankara İtilafnamesi" imzalanmıştır. Bu İtilafname ile Türkiye, Fransa ile savaşı bitirmiş, İtilaf Bloğunu bölmüş ve güçlü bir Avrupa devleti olan Fransa'nın desteğini elde etmiştir. Güneyde Fransızlara karşı açılan cephe de kapandığı için o bölgede de güvenli bir ortam sağlanmıştır. Suriye ise, o coğrafyada verilen ciddi mücadeleye karşın, sömürgecilerin dış politik ilişkileri ile 1925 yılından itibaren Birleşmiş Milletler kararıyla Fransa mandasına verilmiştir.

Bugün Suriye'de yaşananların temelindeki en büyük etmen, Fransızların 1925-1945 arasında o coğrafyada oluşturdukları etnik konsolidasyon ve azınlığa -mezhepsel etnik ayırımı dayanan demografik yapıdır. Sömürgecinin yirmi yılda kurduğu sistem, on yıllarca etkisini istendiği gibi sürdürebilmekte ve yeri geldiğinde yine sömürgeciler lehine uygun müdahalelere imkân verebilmektedir. Bu noktada, gelişmelerden ciddi şekilde ve hatta gelecek güvensizliği boyutunda etkilenen Türkiye ve bölge ülkeleri, Suriye coğrafyasında yaşananları, Suriye ve bölge tarihini iyi bilmek ve doğru analizler yapmak durumundadır. Bölünmenin ve emperyalistlere güvenerek onların adına çalışmanın nelere mal olduğunun ve mal olabileceğinin test edilerek görülebileceği en iyi sosyal laboratuvarlardan birisi Suriye'dir.

Kaynakça

- ATASE**, Kls. 6–2132, Dos. 383, Fih. 43.
- ATASE**, Kls. 215A - 214, Dos. 1626, Fih. 10.
- ATASE**, Kls. 215A - 214, Dos. 1626, Fih. 11-1.
- ATASE**, Kls. 584, Dos. 8 - 141, Fih. 5-1.
- ATASE**, Kls. 584, Dos. 8 - 141, Fih. 5-2.
- ATASE**, Kls. 599, Dos. 29-154, Fih. 1.
- ATASE**, Kls. 599, Dos. 29-154, Fih. 1-3.
- ATASE**, Kls. 599, Dos. 29-154, Fih. 21.
- ATASE**, Kls. 599, Dos. 29 -154, Fih. 35.
- ATASE**, Kls. 809, Dos. 62, Fih. 62-6.
- ATASE**, Kls. 1039, Dos. 215 - 124, Fih. 10.
- ATASE**, Kls. 1690, Dos. 240 – 463, Fih. 1-3.
- Akbiyık, Yaşar** (1990) *Milli Mücadele’de Güney Cephesi (Maraş)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Akşin, Apdülhat** (1991) *Atatürk’ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Akşin, Sina** (1986) “*Turkish-Syrian Relations in the Time of Faisal (1918-20)*”, Turkish Yearbook of International Relations, Ankara, ss. 3-17.
- Akyüz, Yahya** (1988) *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kolektif** (2005) *Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, Cilt IV, Ankara, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, TTK Basımevi.
- Atatürk, Mustafa Kemal** (2001) *Atatürk’ün Bütün Eserleri*, Cilt 6, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Bıyıklı, Mustafa** (2008) “Kemal Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Ortadoğu’ya Yönelik Siyasi, Askeri Yaklaşımları ve Politikaları”, Mustafa Bıyıklı (Ed), *Türk Dış Politikası -Cumhuriyet Dönemi-*, Cilt 2, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul.
- Bilgenoğlu, Ali** (2006) *II. Meşrutiyet Dönemi Arap Milliyetçi Cemiyetleri Ve Faaliyetleri*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Birsel, Haktan** (2012) “Orta Doğu ve Türkiye Jeopolitiğine Etkileri Üzerine Bir Değer Olarak Suriye ve Suriye Demografisi”, Ed. Barış Adıbelli, *Emperyalizm Oyununda İkinci Perde Arap Baharı ve Suriye*, IQ Yayınları, İstanbul.
- Budak, Mustafa** (Temmuz 1987) “Ankara İtilafnâmesi Sürecinde Suriye Sınırı Üzerindeki Tartışmalar”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XIII, Sayı: 38, ss. 397-425.
- Çolakoğlu, Şinasi** (1991) *Kilis Direnişi, Kurtuluş ve Sonrası, 1918, 1921 – 1930*, Onur Yayınları, Ankara.
- Cebesoy, Ali Fuat** (2017) *Milli Mücadele Hatıraları*, Temel Yayınları.
- Davulcu, Mehmet** (2007) *Faysal Döneminde Türkiye-Suriye İlişkileri (1918-1920)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Demir, Şerif** (2011) “Dünden Bugüne Türkiye’nin Suriye ve Ortadoğu Politikası”, *Turkish Studies -International Periodical For The Languages, Terature and History of Turkish or Turkic*, Volume 6/3, ss. 691 – 713.
- Evans, Laurence** (1972) *Türkiye’nin Paylaşılması (1914 – 1924)*, (Çev. Tefik Alanay), Milliyet Yayınları, İstanbul.
- Fildiş, Ayşe Tekdal** (Nisan 2013) “Günümüzde Suriye’de Yaşanan Sorunların Tarihsel Arka Planına Kısa Bir Bakış”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 5, Sayı: 52, ss. 55-62.
- Fromkin, David** (1993) *Barışa Son Veren Barış*, (Çev: Mehmet Harmancı), Sabah Yayınları, İstanbul.
- Güner, Zekai** (2007) “Antep Savunması Ve Ali Şefik Özdemir Bey’in Faaliyetleri”, *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 3, Sayı 6, ss. 49-65.

- Gürel, Şükrü Sina** (1984) *Kıbrıs Tarihi 2 (1878 - 1960)*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Güztoklusu, Murat** (2010) *Özdemir Bey'in Filistin – Suriye Kuvayı Milliyesi ve El Cezire Konfederasyonu*, Platin Yayınları, İstanbul.
- Haas, Ernest Bernard** (1952) “*The Reconciliation of Conflicting Colonial Policy Aims: Acceptance of the League of Nations Mandate System*” Haas, International Organization, 6(4), ss. 521-536.
- Hâkimiyeti Milliye**, 6 Şubat 1921.
- Hâkimiyeti Milliye**, 11 Şubat 1921.
- İğdemir, Uluğ** (1989) *Heyeti Temsiliye Tutanakları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Jackson, Peter** (2013) *Beyond the Balance of Power: France and the Politics of National Security in the Era of the First World War*, Cambridge University Press.
- Karasapan, Celal Tefvik** (1942) *Filistin ve Şark'ül Ürdün*, Cilt 1, Ahmet İhsan Basımevi, İstanbul.
- Kasalak, Kadir** (2006) “Suriye’de Manda Yönetiminin Kurulması ve Türkiye’ye Etkisi”, *Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, Cilt 4, Sayı 2, T.C. Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi, Elazığ ss. 69-87.
- Khoury, Philips** (1983) *Notables, Nationalists and Faysal's Arab Government in Damascus, 1918–20*. In Urban Notables and Arab Nationalism: The Politics of Damascus 1860–1920, Cambridge. Cambridge University Press.
- Kocabaş, Süleyman** (1993) *Osmanlı İsyânlarında Yabancı Parmağı (1595 – 1913)*, Vatan Yayınları, İstanbul.
- Küçük, Cevdet** (1987) “Lübnan Meselesi”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, İstanbul, ss. 35-40.
- Longrigg, Stephen** (1958) *Syria and Lebanon Under French Mandate*, Londra: Oxford University Press.
- Okur, Mehmet Akif** (2009) “Emperyalizmin Ortadoğu Tecrübesinden Bir Kesit: Suriye’de Fransız Mandası”, *Bilig*, Kış Sayısı, Sayı 48, ss. 137-156.
- Olcaç, Osman** (1981) *Sevr Antlaşması'na Doğru (Çeşitli Konferans ve Toplantı Tutanakları ve Bunlara İlişkin Belgeler)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No. 455, Ankara.
- Özçelik, İsmail** (1992) *Milli Mücadelede Güney Cephesi (Urfa)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Saip (Ursavaş), Ali** (1924) *Kilikya Faciaları ve Urfa'nın Kurtuluş Mücadeleleri*, Matbaa-i Ahmet İhsan ve Şürekâsı, Ankara.
- Sar, Cem ve Arkadaşları** (1974) *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Ankara Üniv. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Saray, Mehmet** (2006) *Türkiye ve Yakın Komşuları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Selek, Sabahattin** (2002) *Milli Mücadele*, Cilt 1, Örgün Yayınları, İstanbul.
- Sonyel, Salahi Ramadan** (1987) *Türk Kurtuluş savaşı ve Dış Politika*, Cilt: 1, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Sonyel, Salahi Ramadan** (1972) “Yeni Belgelerin Işığı Altında Ermeni Mezalimi”. *Belleten*, C. XXXVI. Sayı 141, Ocak, Ankara, ss. 31-49.
- Soysal, İsmail** (1987) İki Dünya Savaşı Arasında Türk Arap İlişkileri (1919 – 1939), *Foundation for Studies on Turkish - Arab Relations*, Cilt: 2-3, İstanbul.
- Soysal, İsmail** (2000) *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920 – 1945)*, Cilt I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Şahin, Mustafa ve Şahin, Cemile** (2014) "Türk İstiklal Harbi'nde Askerlik Şubeleri Ve Kilis Askerlik Şubesi", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 52, Erzurum, ss. 273-294.
- Şimşir, Bilal** (2006) *Atatürk Dönemi İncelemeleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- Şimşir, Bilal** (1973) *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Tanenbaumi, Jan Karl** (1978) “France and the Arab Middle East, 1914-1920”. *Transactions of the American Philosophical Society*, Vol. 68, No. 7.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Cilt: 1, Devre: 1, İçtima: 1, 2. İn'ikat, 4. Celse, 24 Nisan 1920.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Cilt: 1, Devre: 1, İçtima: 1, 13. İn'ikat, 2. Ve 3. Celseler, 9 Mayıs 1920.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Cilt: 1, Devre: 1, İçtima: 1, 150. İn'ikat, 3. Celse, 14 Şubat 1921.

- Tekin, Mehmet** (1993) *Hatay Tarihi*, Hatay Kültür Ve Turizm Vakfı, Antakya.
- Toros, Taha** (2001) *Kurtuluş Savaşı'nda Çukurova*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Tuğ, Salih ve Balci, Muharrem** (1969) *İslam Ülkelerinde Anayasa Hareketleri*, İrfan Yayınevi, İstanbul.
- Turan, Şerafettin** (1998) *Türk Devrim Tarihi*, 2. Kitap, İstanbul.
- Tüzün, Süleyman** (1989) *İki Büyük Savaş Arası Dönemde Hatay Tarihi (1918-1939)*, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Uçar, Nail** (1989) “Şerif Hüseyin’in Oğulları, Hıyanet ve Nedamet”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Sayı: 28, ss. 59-61.
- Uçarol, Rifat** (2000) *Siyasi Tarih (1789 - 1999)*, Filiz Kitapevi, İstanbul.
- Umar, Ömer Osman** (2004) *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye 1908 - 1938*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Umar, Ömer Osman** (1999) “Suriye’de Kurulan Kuvayı Milliye Teşkilatı ve Üyeleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 121, Elazığ, ss. 87-96.
- Umar, Ömer Osman** (2003) *Türkiye – Suriye İlişkileri (1918 – 1940)*, Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Sayı: 102, Elazığ.
- Üzel, Sahir** (1952) *Gaziantep Savaşının İç Yüzü*, Doğu Matbaası, Ankara.
- Wilson, Woodrow** (1918) *America's Terms of Peace Message to Congress*, January 8, *World War Issues and Ideals*, Boston.
- Yılmaz, Hadiye** (2014) “Mustafa Kemal Paşa – Emir Faysal Anlaşması ve Milli Mücadele Döneminde Suriye ve Irak” *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 10, Sayı: 20, ss. 289-306.
- Yılmaz, Yahya** (2017) “Mondros’tan Ankara Anlaşması’na İskenderun-Antakya Bölgesinin Durumu, İşgallere Karşı Mustafa Kemal Paşa’nın Tepkisi ve Tayfur (Sökmen) Bey’in Faaliyetleri (1918-1921)”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, Cilt 17, Sayı 1, ss. 378-403.
- Yorulmaz, Şerife** (2005) “Çukurova’da Kuvayı Milliye Yapılanmasının Temel Özellikleri”. Ankara Üniv. Türk İnk. Tar. Ens, *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 35, ss. 345-373.
- Zamir, Meir** (1991) “Faisal And The Lebanese Question, 1918–20”, *Middle Eastern Studies*, Volume 27, Issue 3. Volume 27, Issue 3, ss. 401 – 426.

Bilecik İlinde Tarımsal Üretim Önündeki Engeller Ve Yapılması Gerekenler Üzerine İçerik Analizi

Mehmet LAÇİN¹

Özet

Bu çalışma Bilecik il merkezi ve ilçelerinde tarımsal üretim yapan üreticilerin tarımsal üretimin önündeki engeller ve üretimin artması için yapılması gerekenler üzerine durmaktadır. Çalışma sonunda elde edilen veriler içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Bu çalışmaya 135 üretici katılmıştır. Bilecik ilinde tarımsal üretimin önündeki engeller sorgusuyla elde edilen veriler analiz edilmiş ve hiyerarşi grafiği oluşturulmuştur. Buna göre tarımsal üretimin önündeki en büyük engel olarak; ilk sırada motorin fiyatlarının yüksek olması (% 11,60), bunu gübre fiyatlarının yüksek olması (% 10,54) ve ilaç fiyatlarının yüksek olması (% 10,09) takip etmektedir. İlk üç sırayı tarımsal girdi kalemlerinin alması dikkat çekmektedir. Tarımsal üretimin artması hususunda üreticilerin görüş ve önerileri tematik formda tablolaştırılmıştır. Elde edilen veriler ışığında 13 kategori elde edilmiştir. Tarımsal üretimin artması için üreticiler, öncelikle destek ve teşviklerin artmasını, girdi maliyetlerinin düşürülmesini, ihracat ve pazarlamanın artırılmasını, tarımsal kurum ve kuruluşların üreticiye daha fazla destek vermesini talep etmektedirler. Üreticilerin ifadelerindeki kelimelerin tekrar sayısına göre oluşturulan kelime bulutunda; üretim, yüksek, gübre, pazarlama, destekleme, girdi, düşük, yetersiz, pazar, mazot kelimeler öne çıkmaktadır. Sonuç olarak üreticilerin en temel sorunlarının girdi fiyatlarının yüksek, desteklemelerin yetersiz olması ve pazarlama sorununun varlığı ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bilecik, tarım, tarımsal girdi, pazarlama, destekleme

Content Analysis On Barriers To Agricultural Production And Things To Do In Bilecik

Abstract

This study examined the obstacles to production and actions to be taken to increase the production of agricultural producers in Bilecik city center and its provinces. The data obtained from the questionnaire were analyzed by means of content analysis. 135 agricultural producers participated in this study to reflect their opinions and give suggestions related to the production issue. The data obtained from the questionnaire were analyzed and a hierarchy chart was created. Accordingly, the results showed that the biggest obstacle in front of agricultural production was the fuel prices that stand at a high level (11.60%), followed by high fertilizer prices (10.54%), and high pesticide prices (10.09%). It is noteworthy that agricultural main items took the first three orders. The opinions and suggestions of the producers regarding the increase of agricultural production were tabulated in thematic form. The obtained data were classified into 13 categories. In order to increase agricultural production, producers were firstly asking for increased support and incentives, decreased input costs, increased export and marketing opportunities, more support from the agricultural institutions and organizations. In the word cloud based on the repetition of the words in the words of the producers; production, high, fertilizer, marketing, support, input, low, inadequate, market, fuel words became prominent. As a result, the most basic problems of the producers are high input prices, inadequate support, and marketing problems

Keywords: Bilecik, agriculture, agricultural inputs, marketing, support

¹ Yüksek lisans mezunu, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, mlacin42@gmail.com

Giriş

Tarım kısaca bitkisel ve hayvansal üretim ile su ürünleri üretimi (Burada su ürünleri üretimin de yazılması uygun olacaktır.) olarak tanımlanabilir. Daha geniş olarak ise bitkisel ve hayvansal üretimin yanında üretilen ürünlerin depolanması, taşınması, işlenmesi ve pazarlanması aşamalarını da içine almaktadır (İnan2006:10). Tarım insanoğlunun varlığıyla birlikte günümüze kadar durmaksızın devam etmektedir. İnsanoğlu önceleri günlük gıda gereksinimini karşılamak için geçimlik tarım yapmaya başlamıştır. Üretimin artmasıyla ihtiyaçtan fazla üretilen ürünlerin diğer insanlarla paylaşılmaya başlamasıyla ticari tarım ortaya çıkmıştır (İnan 2006:11). Tarımsal üretim daha geniş perspektifte tanımlamak gerekirse bitkisel ve hayvansal üretimi teknolojik imkanlar marifetiyle en ekonomik ve verimli olarak gerçekleştirerek, elde edilen ürünlerin hem tüketiciye ulaştırılması veya tarım ürünü işleyen fabrikalara taşınmasıyla ekonomik değer elde edilmesi şeklinde ifade edilebilir (Karacan 2014:3). Tarımsal üretimin birincil işlevi insanoğlunun besin ihtiyacını karşılamaktır. Bu karşılandıktan sonra diğer işlevleri olan tarım dışı sektörlerle hammadde temin etme, sağlıklı işgücü sağlama, ruhsal denge unsuru olma, kalkınmanın finansmanını sağlama gibi işlevleri vardır (Dinler 1993: 33). Tarımsal üretim doğal koşullara bağımlı olması nedeniyle birçok risk ve belirsizlikler mevcuttur (İnan 2006: 14). Diğer sektörlerde olmayan bu kontrol edilemeyen riskler nedeniyle tarım sektörü desteklemeye ihtiyaç duymaktadır. Devlet, tarım sektörüne toplumun gıda ihtiyacını karşılaması, tarım ürünleri fiyatlarının istikrarlı bir seyir izlemesini sağlamak, tarımsal gelir düzeyinin artırılarak yaşam standartlarını yükseltmek, verimliliği ve ürün çeşitliliğini artırmak gayeleriyle çeşitli destekler sağlar(Doğan Burtan 2014:57).Ülkemiz ekonomisi için önemli bir sektör olan tarım sektörü hem istihdam hem de gelir bakımından ağırlığını hissettirmektedir. TÜİK'in istihdam edilenlerin yıllara göre iktisadi faaliyet kolları ve dağılımı verilerine göre ülkemizde 2016 yılı toplam istihdam 27 milyon 205 bindir. 2016 yılında toplam istihdamda tarımın payı (% 19,5) 5 milyon 305 bindir. 2006 yılında bu rakam 4 milyon 653 bin idi. Oransal olarak tarım istidamı sanayi ile aynı seviyededir. İstihdamda %53,7 ile hizmet sektörü başı çekmektedir. İstihdam açısından tarımın yerini belirttikten sonra Gayri Safi Milli Hasıla'daki (GSMH) yerini de belirtmemiz gerekmektedir. TÜİK'in bitkisel ve hayvansal üretim değerleri verilerine göre 2016 yılında bitkisel ve hayvansal üretim değeri toplamı 269 milyar 671 milyon 586 bin 991 TL'dir(TÜİK,2017). Bu rakamın GSMH'deki payı ise % 11,73'tür (TÜİK,2018). Bu rakamlar tarım sektörünün ülke ekonomisi bakımından ehemmiyetini açıkça göstermektedir. Bu bağlamda ülke ekonomisinde önemli yere sahip tarım sektörünün Bilecik özelinde içerisinde bulunduğu mevcut durum da önem arz etmektedir. Bu çalışmada Bilecik'teki tarımsal üretimi etkileyen unsurlar sorgulanmıştır.

1. Çalışmanın Amacı

Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Bitkisel Üretim Genel Müdürlüğü, Türkiye İhracatçılar Meclisi, Devlet Planlama Teşkilatı, Türkiye Ziraat Odaları Birliği, TÜİK, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği gibi ilgili kurum ve kuruluşlar tarafından anket ve diğer veri elde etme kaynakları kullanılarak tarımsal faaliyetler hakkında bilgiler toplanmakta ve depolanmaktadır. Elde edilen bilgiler ilgiller tarafından analiz edilmekte, yorumlanmakta ve belli aralıklarla rapor şeklinde kamuoyunun bilgisine sunulmaktadır. Bilecik İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü'nün *2016 Yılı İl Brifingi*, Bitkisel üretim Genel Müdürlüğü'nün *2017 Yılı Bitkisel Üretim Verileri*, Türkiye İhracatçılar Meclisi'nin *2016 Yılı Tarım Raporu*, Devlet Planlama Teşkilatı'nın *Tarım ve Gıda Ürünleri Fiyatlarında Yaşanan Sorunlar ve Önerileri*, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği'nin *2013 Yılı Türkiye Tarım Sektörü Raporu*, TÜİK'in *2017 Yılı Bitkisel ve Hayvansal Üretim Değerleri*, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği'nin *2013 Yılı Türkiye Tarım Sektörü Raporu* bunlara birkaç örnek olarak verilebilir. Bu raporlardan çıkan sonuçlara göre muhataplar stratejilerini belirlemektedir. Bunlar, en iyiye ulaşmak için olması gereken ve yapılması elzem olan çalışmalardır. Ancak bu raporlar, rakamlara ve oranlara dayalı formal çalışmalardır. Ayrıca yoğun istatistikî bilgi sisi içerisinde önemli detaylar gözden kaçmaktadır. En önemlisi üretimin ana unsuru olan üreticinin yaşanmışlığını yansıtmamaktadır. Konu hakkında kaynak taraması sonucunda bizatihi üreticilerden elde edilen bilgiler çerçevesinde Bilecik tarımının sorunlarını ele alan akademik çalışma veya kongre, konferans gibi bir organizasyon tespit edilememiştir. Yukarıda da izah edildiği gibi tarımsal faaliyetlerle alakalı anılan kurum ve kuruluşlar tarafından sayısal veriler yayınlanmaktadır. Ancak sektör içerisinde aktif faaliyet gösterenlerin üretim sırasında karşılaştığı sorunlar, sıkıntılar ve üreticilerin çözüm önerilerini vesikalaştıran bir çalışmaya rastlanılmamıştır. İşte bu çalışmanın amacı bu eksikliği gidermek ve gerçeklere ayna tutmaktır. Üreticinin düşüncelerini, karşılaştığı sorunlarını ve üretici penceresinden çözüm yollarını ortaya koyabilmek, üreticilerin görüş ve önerilerini tarihe not düşmek ve akademik tartışma zemini oluşturabilmek amacıyla bu çalışma yapılmıştır.

2. Kapsam, Materyal Ve Yöntem

Bilecik il merkezinde ve ilçelerinde tarımsal üretim yapan üreticiler çalışma kapsamındadır. Bu çerçevede Bilecik merkezde ve ağırlıklı olarak Pazaryeri, Yenipazar, Söğüt, Osmaneli ve İnhisar ilçelerinde faaliyet gösteren 135 üretici ile 2016 yılında yüz yüze ve/veya telefonla mülakat ve anket çalışması yapılmıştır. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Bilecik il Müdürlüğü 2014 Çiftçi Kayıt Sistemi (ÇKS) kayıtlarına göre Bilecik'te 7.620 tarımsal ürün üreten üretici olduğu görülmüştür. N sayısı yani Bilecik ilinde faaliyet gösteren üretici sayısı (7.620) belli olduğu için ve çalışmanın amacı, koşulları göz önünde bulundurularak araştırmada oransal örnek hacmi formülü uygulanmış olup,

örnek hacminin belirlenmesinde hata payı %10 ve güven aralığı %95 kabul edilerek anket çalışması yapılacak minimum işletme sayısı hesaplanmıştır. Buna göre (Newbold, 1995:243-276);

$$n = \frac{Np(1-p)}{(N-1)\sigma^2 px + p(1-p)} (1)$$

Formül 1 ile hesaplama yapılmıştır. Formülde; n: örnek hacmini, N: ana kitleyi=7.620, p: ana kitle oranını= 0,5 , $\sigma^2 px$ = ana kitle oranının varyansı= 0,0026 (% 95 güven aralığı için Z dağılım tablo değeri 1,96 ve hata payı 0,10 alınarak) hesaplanmıştır. Yapılan hesaplama sonucunda minimum kaç üretici ile anket çalışması yapılması gerektiği ortaya çıkmıştır. Anket yapılacak minimum üretici sayısının mümkün oldukça çok miktarda çıkması için p değeri 0,5 olarak alınmıştır.

$$n = \frac{7620 \cdot 0,5 \cdot (1-0,5)}{((7620-1) \cdot 0,0026) + (0,5 \cdot (1-0,5))} = 94,96 = 95$$

Yukarıda yapılan hesaplama sonucunda en az 95 üretici ile anket yapılması gerektiği sonucu çıkmasına rağmen anket çalışması, Bilecik il merkezinde ve ilçelerinde bulunan 135 üretici ile gerçekleştirilmiştir.

2.1. Araştırma Verilerinin Çözümlemesi

Katılımcılara “tarımsal üretimin önündeki en büyük engel hangisi/hangileri” sorusu yöneltilmiştir. Cevaplarda 14 seçenek sunulmuştur. Konuyla alakalı bir çok etkenin olması nedeniyle katılımcıların birden fazla seçeneği işaretlemesine izin verilmiş ve sonuçları grafik haline getirilmiştir (Grafik 1). Diğer taraftan açık uçlu “tarımsal üretimin artması için sizce öncelikle neler yapılmalıdır ” sorusu katılımcılara yöneltilmiş, alınan yanıtlar Tablo 2 ‘de çizelge halinde gösterilmiştir. Elde edilen bilgilere sosyal bilimler için nitel veri analizi olan içerik analizi uygulanmıştır. İçerik analizi, çok çeşitli ifadelerle uygulanan bir takım metodolojik araç ve tekniklerin bütünü şeklinde tanımlanabilir. Bu araç ve teknikler tümdengelim yöntemi okuma aracı ve yorumlama çabası olarak ifade edilebilir. Anılan okuma, hudutları belirlenmiş söylem örneklerinin çözümlemesidir (Bilgin2006:1). İçerik analizinin uygulaması dört aşamada gerçekleştirilmiştir. Amaçtan sapmamak ve zaman kaybetmemek için verilerin her yönüyle incelenmesi yerine belirlenen hedef ve amaçlar çerçevesinde analiz edilmesi gerekmektedir. Bu nedenle öncelikle araştırma amacı ve hedefi belirlenmiştir. İkinci olarak örneklem oluşturulmuştur. Üçüncü olarak örneklem bölünerek kayıt birimleri ve bunların içinde kategoriler oluşturulmuştur. Dördüncü olarak değerlendirme, çıkarsama ve yorumlama yapılmıştır (Bilgin 2006:11).

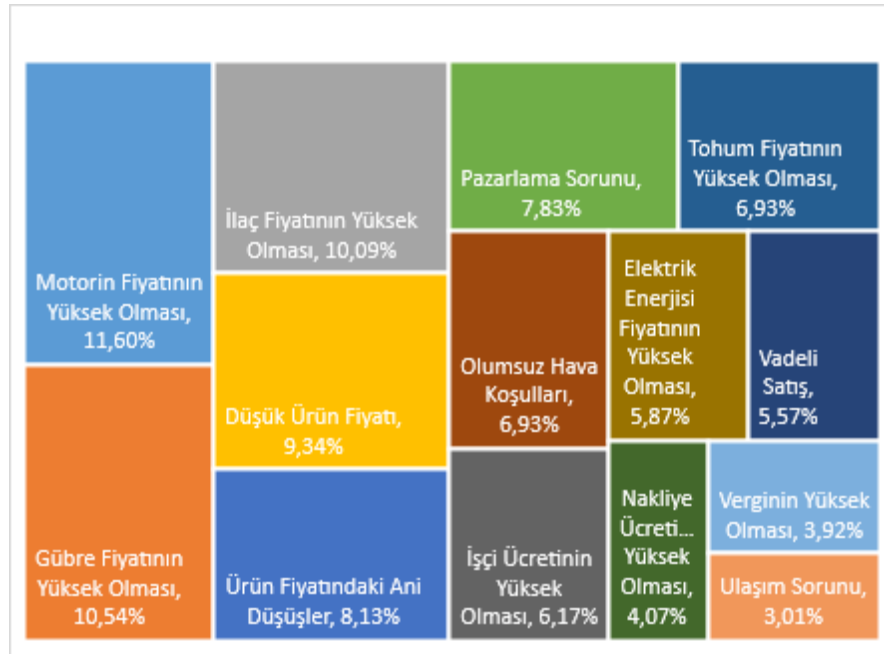
3. Araştırmaya İlişkin Bulgular

Bilecik ilinde tarımsal üretim yapan 135 üreticiye yöneltilen biri açık uçlu iki soruya verilen cevaplar çerçevesinde elde edilen bulgular tablo ve resim bulutu haline getirilerek yorumlanmıştır. Ayrıca alan çalışması esnasında yapılan gözlemler ifade edilmiş, üreticilerin ifade ettiği sorunlara öneriler dile getirilmiştir.

3.1. Bilecik İlinde Tarımsal Üretim Önündeki Engeller Ve Tarımsal Üretim Artması İçin Yapılması Gerekenler Üzerine Sosyal Geçerlilik Analizi

3.1.1. Bilecik İlindeki Tarımsal Üretim Önündeki Engeller Bulguları

Katılımcılara tarımsal üretimin önündeki engeller sorulmuş, 14 madde cevap olarak sunulmuş ve katılımcıların birden fazla seçenek belirlemesine müsaade edilmiştir. Her bir seçeneğin belirtilme sayısına göre oransal sıralama yapılmıştır (Grafik 1). Buna göre tarımsal üretimin önündeki en büyük engel olarak; ilk sırada motorin fiyatlarının yüksek olması (% 11,60), bunu gübre fiyatlarının yüksek olması (% 10,54), üçüncü sırada ise ilaç fiyatlarının yüksek olması (% 10,09) takip etmektedir (Grafik 1). Bu üç madde tarımsal üretimin ana girdi kalemleridir.



Grafik 1: Bilecik İlindeki Tarımsal Üretim Önündeki Engeller

İlk üç sıralamanın üretimle ilgili olmasına karşın ikinci üç sıralamada satışla alakalı engeller gelmektedir. Buna göre fiyat ve pazarlama ikinci planda kalmaktadır. Tohum fiyatlarının yüksek olması (%6,93) ile olumsuz hava koşulları başa baş gitmektedir (Grafik 1). Üretim için enerji gideri olarak motorin ilk sırada yer alırken, elektrik fiyatının yüksek olmasının (%5,87) 10. sırada yer alması elektriğin Bilecik'teki tarımsal üretimde motorine göre daha az kullanıldığını göstermektedir. Buradan yola çıkarak tarımsal üretim için motorinin çok önemli olduğu söylenebilir. İşçi ücretlerinin yüksek olması oranının (%6,17) 9. sırada yer alması ilde tarım işçisi sayısının ve işçi günlük ücretinin makul olduğu şeklinde değerlendirilebilir. Burada şunu ifade etmek gerekmektedir. Çalışma esnasında üreticilerin genelde aile bireylerinden işgücü tercih ettiği, diğer durumlarda doğu illerinden gelen veya

mültecilerden düşük ücretlerle işgücü ihtiyacını karşıladıkları gözlemlenmiştir. Bu nedenden dolayı bu maddenin Grafik 1’de son sıralarda yer aldığı düşünülmektedir. Verginin yüksek olması seçeneğinin (%3,92) 13. sırada yer alması devletin tarımsal vergileme sisteminde kabul edilebilir bir seviyede olduğunu göstermektedir. Nakliye ücretinin yüksek olması (%4,07) sondan üçüncü sırada yer alması bölgede lojistik imkanların yeterli olduğunu göstermektedir. Ulaşım sorununun tabloda en son sırada kendine yer bulması bölgede ulaşım ağının yaygın olduğunun belirtisidir. Zira Bilecik’in başta Bursa, Eskişehir, Sakarya gibi büyük illerle komşu olması ve Kocaeli ve İstanbul gibi önemli büyük şehirlere yakın olması ulaşım açısından ili oldukça avantajlı duruma getirmektedir.

2002 yılında Bilecik’te ocak ayında litresi 0,94 TL (TZOB, 2013) olan motorin % 442,55 artışla 2017 yılı aralık ayında 5,10 TL’ye yükselmiştir (OPET, 2017). Aradan geçen 15 yılda akaryakıt fiyatlarının astronomik artışı tarımsal üretimi zora sokmaktadır. Önemli girdi kalemindeki bu artış oranı, Grafik 1’de tarımsal üretimin önündeki en büyük engellerin başında motorin fiyatlarının yüksek olması (%11,60) sonucunu desteklemektedir. Bir başka tarımsal üretim girdisi olan ve üreticinin yaygın olarak kullandığı Diamonyum Fosfat (DAP) gübre fiyatları incelendiğinde 2003 yılında tonu 388 TL iken 2017 yılında % 285,02 artışla 1.493,90 TL’ye yükselmiştir (BÜGM 2017:23). Bu sonuç da Grafik 1’de ikinci sırada yer alan gübre fiyatlarının yüksek olması (%10,54) sorununu teyit etmektedir. Diğer sektörlerde olduğu gibi tarım sektöründe de temel amaç kar elde etmektir. Üreticileri penceresinden bakıldığında, faaliyetin ve mevcudiyetin sürdürebilmesi kar elde etmekle mümkündür. Aksi durumda yani bunun tersi zarar ortaya çıkması sonucu üreticiler üretimden soğurlar ve üretmeyi bırakırlar. Bu nedenle üretim miktarları düşer. Üretim miktarlarının düşmesi fiyatların yükselmesine neden olur. Akabinde ise sektörde tekelleşme meydana gelebilir. Bilecik’te en yaygın yetiştirilen sebze olan domates örneğinden yola çıkıldığında üreticilerin kar maksimizasyonuna ne kadar uzak oldukları daha net anlaşılacaktır. TÜİK’in 2015 yılı tarım ürünleri üretici fiyat endeksi ürün fiyatları raporuna göre 2014 yılı ocak ayında domatesin kilogram satış fiyatı 1,53 TL iken 2015 yılı eylül ayında bu rakam %35,29 düşüşle 0,99 TL’ye gerilemiştir. Ancak bu düşüş statik değil dalgalı bir şekilde gerçekleşmiştir. 2014 yılı eylül ayında 0,94 düşerken, 2015 yılı nisan ayında 2,08 TL olarak dalgalı seyir izlemiştir. Bu sonuçlar Grafik 1’deki düşük ürün fiyatı (%9,34) ve ürün fiyatındaki ani düşüşler (%8,13) sorunsallarıyla paralellik arz etmektedir.

3.1.2. Tarımsal Üretim Artması İçin Yapılması Gerekenler Üzerine Sosyal Bilimlerde İçerik Analizi

2016 yılında Bilecik il merkezinde ve ilçelerinde tarımsal üretim yapan üreticilerle yapılan çalışmada “*tarımsal üretimin artması için sizce öncelikle neler yapılmalıdır*” sorusuna katılımcıların verdikleri cevaplar Tablo 1’de sadeleştirilmiştir. 135 katılımcıdan 19’u (%14,07) soruya cevap vermemiştir.

Tablo 1: Bilecik İlinde Tarımsal Üretimin Artması İçin Yapılması Gerekenler

KATEGORİ BAŞLIKLARI	KATILIMCI NO VE ÖRNEK İFADE
Destekleme ve Teşvikler	K47: Desteklemeler artmalı K54: Devlet desteği yetersiz K60: Teşvikler artırılmalı K94: Hayvancılık ve tarımda desteklemeler yetersiz K101: Çiftçiye ürün desteği şart. Kooperatif olarak destekleme şart
Üretim Girdileri	K10: Tarımda kullanılan ilaç gübre mazot giderlerinin düşürülmesi K15:Girdi maliyetleri çok yüksek K41:Girdi maliyetlerinin düşürülmesi lazım K82:Girdi fiyatları çok yüksek K85:Girdi maliyetleri çok yüksek K106:Girdi fiyatlarının düşürülmesi
İhracat ve Pazarlama	K5: İhracat artırılmalı K34:Pazarlama sorunu giderilmeli K45:Pazar sorunu çözülmeli yeni pazarlar bulunmalı. İhracatın önü açılmalı K53:Pazarlama sorunu var. İhracat artırımı yapılmalı K64: En büyük sıkıntı pazarlama sorunu. İhracatın artırılması gerekir K115:Pazarlama sorunu çözülmelidir
Tarımsal Kurum Kuruluş ve Odalardan Destek Alma	K6:Ziraat odası hiçbir iş yapmıyorlar. 170 TL kayıt ücreti alıyorlar ama karşılığı verilmiyor K9:Tarım İl Müd. Ziraat Müh. ve veterinerlerde araziye çıkmalı. Yazışmalardan başını kaldıramıyor K27:Ziraat personellerinin (Tarım İl Müdürlüğü) bizimle ilgilenmiyor. Teknik danışmanlık eksikliği K69:Çiftçi odaları hiç bir iş yapmıyor, gereksiz. Kapatılsın. Bizim sözümüz dinlenmiyor K72:Odalarla ilgili düzenleme lazım, boş yere para alıyorlar K87:Odalar konusunda çalışma yapılmalı, tarım müdürlükleri çalışmıyor
Eğitim	K38:Öncelikle çiftçi eğitilmeli K40:Tüm arıcıların bu konuda bilgisi olan akademisyenler tarafından eğitilmeli K90:Hayvansal üretim yapan işletmelerdeki elemanların bilinçlendirilmesi eğitilmesi şart
Genç Nüfus	K88:Genç nüfusun tarım ve hayvancılığa özendirilmesi K103:Köylerde genç nüfus kalmadı
Diğer	K12:Tarımsal üretim aileden işletmelere geçmeli K98:Hayvansal hastalıklarla mücadele edemiyoruz
İşçilik Ücretleri	K75:İşçilik maliyetleri yüksek
Miras Yasası	K79:Miras yasası toprakları bölmemeli

Üretim Miktarı Planı	K31:Dengesiz tarım üretimi yapılıyor. Üretim miktarları dengelenmeli
İstikrarlı Tarım Politikası	K28: İstikrarlı ve kararlı tarım politikaları izlenmeli, popülist politikalar terk edilmeli
Ulaşım	K84:Olumsuz hava şartları yollar kapanıyor ulaşım kesiliyor. Merkeze uzak ulaşım sıkıntılı K111:Ulaşım sorununun giderilmesi
Vergi	K52: Vergiler yüksek

Elde edilen veriler çerçevesinde içerik analizi yapmak üzere 12 kategori belirlenmiş bunların dışında olanlar ise *diğer* kategorisi içerisine dahil edilmiştir (Tablo 1). Katılımcılar ile yapılan anket çalışmasında yer alan açık uçlu soruya verilen cevaplara sosyal bilimlerde içerik analiz uygulanmıştır. Katılımcıların ne dediğinin en iyi anlaşıldığı teknik olması nedeniyle içerik analizi açık uçlu anket sorularında yer alan açık uçlu sorulara verilen cevapları incelemede sıklıkla kullanılır (Bilgin 2006:58). Bu çalışmada Bilecik ilindeki tarımsal üretimin artması için üreticiler cephesinde yapılması gerekenlerin gerçekçi olarak tespit edilebilmesi için içerik analiz tekniği kullanımı tercih edilmiştir. Katılımcılardan seçilen temsilcilerin örnek ifadeleri Tablo 1’de yer almaktadır. Buna göre ; Tablo’1 incelendiğinde tarımsal destekleme ve teşviklerin yetersiz olduğu çeşitli ifadelerle üreticiler tarafından dile getirildiği görülecektir. 5488 sayılı Tarım Kanunu’nun 21 maddesinde bütçeden tarımsal destekleme için ayrılacak mali kaynağın, GSMH’nın yüzde birinden az olamaz hükmü olmasına rağmen tarımsal destekleme bu seviyeye henüz ulaşılmış değildir. Türkiye’nin 2015 yılı vergi ve süspansiyondan arındırılmış GSMH’sı 2 trilyon 60 milyar 726 milyon 789 bin TL’dir (TÜİK 2018). Aynı yıl altı ana başlıkta tarımsal desteklere ayrılan pay ise 9 milyar 971 milyon (%0,48) TL’dir (İSKGM,2017). 2016 yılında bütçeden tarımsal destekleme için 11,60 milyar TL ayrılırken, 2017 yılında bu rakam % 10,3 artırılarak 12,8 milyar TL seviyesine çıkmıştır. 2017 yılı tarımsal destek kaynak dağılımı; 3,8 milyar TL hayvancılık, 2,2 milyar TL yağlı tohumlu bitkiler, 1,5 milyar TL kırsal kalkınma, 892 milyon TL hububat, 877 milyon TL gübre, 723 milyon TL mazot, 835 milyon TL fındık, 900 milyon TL tarım sigortası, 165 milyon TL çay, 910 milyon TL diğer tarımsal destekler şeklinde gerçekleşmiştir (BÜMKO 2019). 2017 yılı bütçe toplamı 1.243,4 milyar TL’dir. GSMH 2017 yılında 3 trilyon 104 milyar 907 milyon TL olarak gerçekleşmiştir (TÜİK 2018). Bütçeden, tarımsal desteklere ayrılan pay (12,8 milyar TL), GSMH’nın yüzde birinden az olarak sadece % 0,41 seviyesinde kalmıştır. Bu veriler ışığında tarımsal üretim yapan üreticilerin daha fazla desteklenmesi gerektiği söylenebilir. Başka bir kategori olan üretim girdilerini geldiğimizde üreticilerin tarımsal üretim için gerekli olan girdi fiyatlarının yüksek olmasından şikayetçi olduğu görülmektedir. Girdi maliyetinin artması ürün fiyatına yansımaları karlılığı da olumsuz etkilemektedir. Modern tarımın gelişimiyle enerji, kimyasal gübre ve hazır yem kullanımı artmıştır. Bu beraberinde maliyet külfeti getirmiştir. 2014 yılında 5,7 milyar dolar tarımsal girdi ithal ederken buna karşın 3 milyar dolar ihracat gerçekleşmiştir (TİM 2016:121). Ülkemizde ithalata dayalı bir tarımsal girdi söz konusudur. İthalata

dayalı girdi kullanımı döviz baskısını beraberinde getirmektedir. Bir önceki bölümde motorin ve gübre fiyatlarındaki yüksek artışlardan bahsetmiştik. Tüm bu bilgiler çalışmaya katılan üreticilerin tarımsal girdi maliyetlerinin yüksek olması nedeniyle üretimde zorlandıklarını göstermektedir. Tarımsal üretim ve verimliliğin artması için girdi maliyetlerinin düşürülmesi zorunluluk olarak karşımızda durmaktadır. Tablo 1’de ihracat ve pazarlama kategorisine baktığımızda pazarlama sorununun bariz varlığı göze çarpmaktadır. Bu durumu üretim değeri verileri de desteklemektedir. TÜİK’in bitkisel ve hayvansal üretim değerleri verilerine göre Türkiye’de 2016 yılında tarımsal üretim değeri 269 milyar 671 milyon 586 bin 991 TL’dir. Buna karşın pazarlama değeri ise 182 milyar 576 milyon 581 bin 742 TL’dir. Bu rakama bir sonraki sezon için ayrılan tohumlar, çeşitli nedenlerle ticaretleştirilemeyen ürünler ve kayıt dışı yapılan satışlar dahil edilmemiş olsa da tarımsal pazarlama bakımından büyük bir sorunun mevcudiyetini somutlaştırması adına sunulan bir tutardır. Tarımsal üretim değeri ile tarımsal pazarlama değeri arasındaki uçurum, her yıl pazarlama sorunundan kaynaklı 87 milyar 95 milyon 5 bin 249 TL tarımsal gelir kaybının varlığının göstergesidir. Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM) 2016 yılı sektörel bazda ihracat rakamlarına göre Türkiye’nin 2016 yılı aralık ayı tarım sektörü ihracat rakamı 20 milyar 229 milyon 167 bin Dolar’dır. 2016 dolar kuru baz alındığında Türkiye’nin 2016 yılı tarımsal ihracat tutarı 71 milyar 190 milyon 484 bin 506 TL’dir (TCMB 2018). Bu rakamlar baz alındığında, Türkiye’de üretilen tarımsal ürünlerin pazarlama değerinin sadece % 38,99’nun ihracatı yapılabildiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu bilgiler de gösteriyor ki ciddi manada tarımsal ürün ihracat sorunu ülke ekonomisinde mevcudiyetini sürdürmektedir. Tablo 1’de dördüncü kategori olan tarımsal kurum ve kuruluşlardan destek alma durumuna baktığımızda; üreticilerin meslek odalarından ve il müdürlüklerinden destek almadığı beyanları yer almaktadır. 6964 sayılı Ziraat Odaları ve Ziraat Odaları Birliği Kanunu’nun 1. maddesinde “*ziraat odaları, bu Kanunda yazılı esaslar uyarınca meslek hizmetleri görmek, çiftçilerin müşterek ihtiyaçlarını karşılamak, mesleki faaliyetlerini kolaylaştırmak, çiftçilik mesleğinin genel menfaatlere uygun olarak gelişmesini sağlamak, meslek mensuplarının birbirleri ve halk ile olan ilişkilerinde dürüstlüğü ve güveni hâkim kılmak, meslek disiplini ve ahlakını kollayıp gözetmek, çiftçilikle iştigal edenlerin mesleki hak ve menfaatlerini korumak amacıyla kurulan, tüzel kişiliğe sahip kamu kurumu niteliğinde meslek kuruluşlarıdır*” şeklinde ziraat odaların görevleri tanımlanmıştır. Ancak ilgili kurum ve kuruluşların özellikle ziraat odalarının işlevini yerine getirmediği katılımcılar tarafından vurgulanmaktadır. Buna göre üreticiler ziraat odasının ve il müdürlüğünün verdiği hizmeti yeterli görmemektedir. Beşinci kategori olan eğitim başlığı altındaki katılımcı örnek ifadelerini incelediğimizde üreticilerin eğitim taleplerinin olduğu görülecektir. Bilecik İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü 2016 yılı verilerine göre 125 üreticiye kiraz yetiştiriciliği, 86 üreticiye zararlılarla mücadele konusunda, 240 üreticiye süne kıymetlendirme survey hakkında ve 546 üreticiye ise dört yapraklı yonca hakkında kurum teknik personeli tarafından eğitim verilmiştir (BİGTHM2016: 66-68). Ancak örnek ifadeler gösteriyor ki; üreticiye yönelik adı geçen kurum tarafından verilen mesleki eğitimler üreticiler tarafından yeterli görülmemektedir. Çalışma esnasında üreticilerin, tarımsal kurum ve kuruluşlardan teorik değil arazide

uygulamalı olarak eğitim almak istedikleri müşahede edilmiştir. Bir sonraki kategori olan genç nüfus durumu incelendiğinde, genç nüfusun azaldığı ve özendirilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Genç nüfus çeşitli gerekçeler ile köyden kentlere göç etmektedir. Bunun sonucu olarak aktif üretimdeki tarımsal nüfus azalmaktadır. 2002 yılında 69.3 milyon nüfusun 23.7 milyonu (%34,2) tarımla uğraşırken 2011 yılında 74.7 milyon toplam nüfusun sadece %23,2 tarımla uğraşmakta idi. Türkiye'nin genel nüfusunun artmasına rağmen tarımsal nüfusun % 34,2'den % 23,2'ye gerilemesi köyden kente göçün bir göstergesidir. Ayrıca toplam istihdamın artmasına rağmen tarımsal istihdam % 34,9'dan (2002 yılında) % 25,5'e (2011 yılında) gerilemiştir (TOBB 2013:1). Türkiye'de kırsal nüfus gün geçtikçe azalmaktadır. 1927 yılında 13,6 milyon olan toplam nüfusun %75,8'i kırsal nüfusu teşkil etmekteyken, kırılma noktası olan 1950 yılına gelindiğinde 16,1 milyon olan toplam nüfusun % 75'i kırsal nüfus idi. 1950 yılından itibaren sürekli düşüş eğilimi gösteren kırsal nüfus 1980 yılında 44,7 milyon toplam nüfusun % 56,1'i seviyesine gerilemiştir. 2012 yılına gelindiğinde Türkiye nüfusu 75,6 milyon olmasına rağmen kırsal nüfus 17,1 milyon (% 22,7) seviyesinde kalmıştır. Kentsel nüfus hızla artarken kırsal nüfus kent nüfusuna kıyasla zaman geçtikçe erimştir (Yılmaz 2015:165) Bu bilgiler Tablo1'deki genç nüfus kategorisindeki katılımcıların tarımsal genç nüfusun azaldığı yönündeki ifadelerini doğrulamaktadır. Genç nüfus ile ilişkili bir sonraki kategori olan işçilik ücretleri hususunda da bir sorunun varlığı görülmektedir (Tablo1). Tarımsal üretim işgücüne dayanan bir faaliyettir. Dolayısıyla işçilik ücretleri üretim maliyetlerinde önemli bir gider kalemidir. İşçilik ücretlerindeki artış otomatik olarak ürün fiyatlarına yansımaktadır. Bu durum hem üreticiyi hem de tüketiciyi olumsuz etkilemektedir. İşçilik ücretleri kategorisinde belirtilen işçilik maliyetleri çok yüksek ifadesini istatistiki veriler de doğrulamaktadır (Tablo 1). TÜİK'in 2016 yılı tarımsal işletme işgücü ücret yapısı verilerine göre 2015 yılında mevsimlik kadın erkek işçi günlük ücreti ortalaması 52 TL iken 2016 yılında % 13,4 artışla 59 TL'ye yükselmiştir. 2015 yılında sürekli kadın erkek işçi aylık ücret ortalaması 1.532 TL iken 2016 yılında % 9,5 artarak 1.677 TL'ye yükselmiştir. Bu rakamlar işçi ücretlerinin artış eğiliminde seyrettiğini ortaya koymaktadır. Tablo '1 de bir başka kategori olan miras yasasına baktığımızda katılımcıların miras yasası nedeniyle arazilerin bölünmesini istemediği görülmektedir. Türkiye'de miras bölünmesi nedeniyle tarım arazileri küçük parçalara ayrılmakta ve verimli araziler üretim dışı kalmaktadır. Bunun önüne geçilmesi amacıyla Türkiye'de ilk olarak 1961 yılında köy bazlı basit arazi toplulaştırılması başlatılmıştır. 2014 yılında bu konuya daha fazla önem verilmiş ve 6537 sayılı Toprak Koruma Ve Arazi Kullanımı Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun yürürlüğe girmiştir. 2012 yılına kadar 2.953.602 ha alan toplulaştırılmıştır. Toplam 14 milyon ha alan toplulaştırılması hedeflenmektedir (Küsek 2014:5). Bu bilgiler gösteriyor ki arazi toplulaştırılması hususunda çalışmalar yapılmakta ancak tamamlanması için zaman gerekmektedir. Bir başka husus olan ve gün geçtikçe önemi artan üretim miktarı planlaması konusunu irdeleyelim. Tarımsal üretimin kendine has özelliği nedeniyle üretim ile arz eşit değildir. Yani üretilen her ürün piyasaya sunulmaz. Üretilen ürünlerden bir kısmı tohumluk ve tüketim için ayrılırken kalan kısım arz edilir (Dinler 1993:200). Diğer ürünlerde olduğu gibi tarım ürünlerinde de talep fonksiyonu geçerlidir.

Rekoltenin yüksek olduğu yıllarda arz fazlalığı nedeniyle ürün fiyatlarında düşme, rekoltenin düşük olduğu yıllarda ise ürün fiyatlarında artma meydana gelir. Ürün fiyatlarında düşüş olması nedeniyle üreticinin geliri de azalmaktadır (Dinler 1993: 233). Bu sorunun giderilmesi için üretim miktarlarının düzenlenmesi ve planlanması gerekmektedir. Tablo 1’de üretim miktarı planı kategorisinde bu durum katılımcılar tarafından dile getirilmiştir. Bu sorunun tarım politikasıyla bağlantısı mevcuttur. Çünkü coğrafi bölgelere göre tarımsal ürün yetiştirme planlaması devlet tarafından kontrolü yapılmalıdır. Tarım politikası üreticilerin ekonomik seviyelerini yükseltmek, tarımsal üretimi kamu yararına düzenlemek, kırsal nüfusun refah düzeyini artırmak, üreticiyi ve tüketiciyi fiyat dalgalanmalarından korumak için devlet tarafından yürütülür (İnan 2006:108). Tarım politikalarının yürütülmesinde en önemli husus istikralı bir süreçtir. Tarım politikası hükümet politikası olmaktan öte devlet politikası olması gerekmektedir. Katılımcılar Tablo 1’de on birinci sırada yer alan kategorideki örnek ifadede, istikrarlı ve kararlı tarım politikaları izlenmeli, popülist politikalar terk edilmeli vurgusu yapmıştır. Tarım politikası sadece desteklemelerden oluşmamalıdır. Sadece üretim ve üretici temelli değil pazarlama, tüketim ve tüketici de merkeze alınmalı, ihracat öncelenmelidir (TİM 2016: 95). Grafik 1’de Bilecik’te üretim yapan üreticilerin ulaşım sorunu % 3,01 gibi düşük bir oransal durum ortaya çıkmıştı. Tablo 1’de de sorunun mevcudiyeti tekrarlamaktadır. Türkiye’de tarım sektöründen Gelir Vergisi, Katma Değer Vergisi ve Emlak Vergisi olmak üzere üç çeşit vergi alınmaktadır (Hayran 2013:70-71). 1319 sayılı Emlak Vergisi Kanunu'nun Geçici Muafıklar başlıklı 15. maddesi tarım arazilerine geçici muafiyetler tanımıştır. Buna göre tarım yapılamayan sahaların, ıslah tedbirleriyle yeniden tarıma elverişli hale getirilmesinde 10 yıl, meyvelik, bağ ve bahçe meydana getirilmesinde asgari 2 yıl, azami 15 yıl emlak vergisinden muaf tutulmaktadır. Aynı kanunun 4. maddesi c bendi gereğince ise köylere ve köy birliklerine ait tarım işletme binaları, soğuk hava depoları, içmeler ve kaplıcalar ile bunlar tarafından köylünün umumi ve müşterek ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla işletilen hamam, çamaşırhane, değirmenler ve köy odaları daimi olarak emlak vergisinden muaf tutulmaktadır. Tarımsal üretim de ayrıca uygulanan bir vergi usulü yoktur. Ancak üretim için gerekli makine/ ekipman, gübre, ilaç, akaryakıt, tohum gibi girdilerin satın alınması esnasında ödenen Katma Değer Vergisi (KDV) ve elde edilen ürünlerin satışı sırasında ödenen KDV tutarları üreticileri zorlamaktadır. Buna elde edilen yıllık miktardan ödenen Gelir Vergisi de eklendiğinde durum daha da zorlaşmaktadır. Bu nedenle katılımcılar vergilerin yüksek olduğunu belirtmişlerdir (Tablo 1). KDV sadece tarım sektöründe değil tüm sektörlerde uygulanan bir vergi türüdür. Bu nedenle mevcut sorun tüm sektörleri kapsamaktadır.

Tablo 1 özelinde son olarak şunlar söylenebilir; tablodaki mevcut durum ile tarım sektörüne ait sayısal verilerin bir birini teyit etmesi üreticilerin sorunlarının gerçekçi olduğunun kanıtıdır. Ortaya konulan bu sorunların çözümü karar vericilerin yetkisi dahilindedir. Bu bağlamda tarım politikasının gözden geçirilmesi gerekliliği ve yeni düzenlemelere ihtiyaç duyduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır.

Katılımcılara yöneltilen “tarımsal üretimin artması için sizce öncelikle neler yapılmalıdır” soruna 116 katılımcıdan alınan Tablo 2’de yer alan yanıtlara sosyal bilimler için nitel veri analizi yapılarak Resim 1’deki kelime bulutu oluşturulmuştur.



Resim 1: Katılımcıların Tarımsal Üretim Artması Amacıyla Yapılması Gereken Hususlara İlişkin Düşünceleri

Katılımcıların verdiği yanıtlarda tekrar sayısına göre görselleştirilen Resim 1’deki kelime bulutunda, üretim, yüksek ve gübre kelimeleri öne çıkmaktadır. Bunları pazarlama, destekleme, girdi, düşük, yetersiz, pazar mazot kelimeleri takip etmiştir. Buradan yola çıkarak katılımcıların büyük çoğunluğu tarımsal girdi bedellerinin fazlalığından şikayet ettiği söylenebilir. Resim 1’de kelime bulutunda katılımcılar tarafından söz konusu tarımsal girdilerden, en çok gübre ve mazot kelimeleri ifade edilmiştir. Bunları tohum, elektrik ve ilaç takip etmiştir. Daha önce bazı girdi kalemlerindeki yıllara göre astronomik fiyat artış verileri sunulmuştu. TÜİK’in 2016 yılı net elektrik tüketiminin sektörlere göre dağılımı verilerine göre Türkiye’de üretilen 231.204 GWh elektriğin % 6,4’ü tarım ve sulamada kullanılmaktadır. TÜİK’in 2012 yılı elektrik ve doğalgaz fiyatları verilerine göre sanayide en düşük kullanım aralığı olan 20MWh altındaki 1 KWh elektrik bedeli 26,8 kuruş, 2014 yılında 27,7 kuruş, 2016 yılında ise 30,3 kuruş olarak fiyatlandırıldı. Buna göre beş yıl içerisinde elektrik birim fiyatları % 13,06 artmıştır. Tarımsal üretim için gerekli malzeme ve ekipmanların ve aynı zamanda elektrik ve akaryakıt gibi enerji girdilerinin yüksek olması tarım işletmelerinin rekabet gücünü zayıflatmaktadır. Tarım işletmelerinin yurt içi ve özellikle yurt dışı pazarlarda etkin rekabet edebilir hale gelmesi için üretim maliyetlerinin düşürülmesi bir zorunluluk olarak karşımızda durmaktadır. Resim 1’deki kelime bulutunda, Bilecik ilinde faaliyet gösteren tarımsal ürün üreten

üreticilerle yapılan anket sonuçlarına göre üretim girdilerinden sonra pazarlama sorununun varlığı ortaya çıkmaktadır. Günümüzde en az ürün veya hizmet üretmek kadar pazarlamak da çok önemlidir. Pazarlama sadece iç piyasaya arz olarak algılanmamalıdır. Yurtdışı pazarlama ile yüksek gelir elde edilebilmesi ve GSMH'ya katkı sağlayabilmesi açısından son derece önemlidir. Türkiye İhracatçılar Meclisi'ne göre tarımsal pazarlamanın önündeki engeller; tanıtım sorunu, ticarileşme ve markalaşma eksikliği, satış sonrası hizmet ve destek eksikliği, pazar ve müşteri ihtiyaçlarının yeterince analiz edilmemesi, web ve sosyal medya kullanımında eksiklik, devlet destekli fuarların özenle seçilmemesi, düşük fuar teşvik oranı, fuar teşvik prosedürlerinin çokluğu, Türkiye'de düzenlenen uluslararası fuarlara teşvik olmaması, yurt dışında ticari teşkilatlanma eksikliğidir (TİM 2016:143). Araştırmaya katılan tarım işletmelerinin, tarımsal üretimin artması yönünde belirttikleri bir başka husus tarımsal desteklerdir. Ülkemizde tarım işletmelerine motorin, tohum, fide, fidan, gübre, makine ekipman, arge, yem, analiz, biyolojik mücadele, organik tarım gibi çok çeşitli destekler, kamu kurum ve kuruluşları, kooperatifler tarafından sağlanmaktadır. Söz konusu desteklerin miktarları ve çeşitlilikleri arttıkça üreticilerin rekabet gücü artacak ve işletmelere uzun süre varlıklarını sürdürme şansı verilmiş olacaktır. Desteklerin bir başka önemi ise tarımsal üretimin devamlılığını sağlamaktır. Çünkü Ülkemiz için tarım önemli üretim sektörleri arasındadır. Tarımsal üretim sektörünün körelmemesi, bu sektörün aksine büyüyerek iç piyasadan gelecek tüm talepleri karşılayıp dış piyasalardan gelecek taleplere de cevap verebilir hale gelmesi ülke ekonomisi için elzemdir. Bilecik'te 2016 yılında 24 milyon 402 bin 168 TL 48 kuruş tarımsal destek ödemesi yapılmıştır. Bu tutarın % 40'ı kırsal kalkınma destekleri içerisinde hayvancılık desteklemeleri, % 38'i bitkisel üretim destekleme, % 16'sı kırsal kalkınma desteklemeleri, % 6'sı hayvancılık desteklemeleri, % 0,27'si tarımsal yayım ve danışmanlık desteklemelerini oluşturmaktadır. 2002 yılında yaklaşık 8 milyon TL destekleme ödemesi yapılmışken 2016 yılında bu rakam 3 kat artmıştır (BİGTHM 2016:22). Ancak araştırma sonucuna göre Bilecik ilinde faaliyet gösteren üreticiler, tarımsal desteklemeleri miktar ve çeşitlilik bazında yetersiz görmektedir. Söz konusu işletmelerin, araştırma sonucunda ortaya çıkan diğer bir problemi, ürün fiyatlarının düşük olmasıdır. Türkiye'de tarım sektöründe küçük ölçekli üreticilerin ağırlıklı olması nedeniyle üretim ve pazarlama zincirinin uzunluğu, nihai ürün piyasalarında fiyat dalgalanmalarına neden olabilmektedir. Bunların dışında özellikle yurt içi piyasasında spekülasyon kaynaklı fiyat dalgalanmaları oluşmaktadır. Devlet bu tür fiyat dalgalanmalarına doğrudan ya da direkt olarak müdahale etmektedir. Taban fiyat uygulaması bu argümanlardan bir tanesidir. İç piyasada fiyat dalgalanmasının en önemli kaynağı arz talep dengesizliğidir. Bunun önüne geçilebilmesi için uzun vadede istikrarlı ve rekabet gücü yüksek bir tarım sistemine, bunu sürekli kılabilecek tutarlı tarım politikalarına ihtiyaç duyulmaktadır. Kısa vadede ise TMO Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri tarafından yıl içerisinde yürütülecek stok yönetimi spekülasyon hareketleri önleyebilecek ve ürün rekolte miktarları ile toplam yurtiçi talep gözetilerek coğrafi bazda tarımsal ürün ve miktar belirleme stratejisi uygulanmalıdır. Diğer taraftan dış ticaretin artmasıyla tarımsal ürün fiyat dalgalanmalarının önüne geçilebileceği öngörülmektedir (DPT 2008:62). Resim 1'deki kelime bulutunda yukarıda ifade edilen

sorunlardan sonra semt pazarlarında üreticilere satış yeri tahsis edilmemesi, kalifiye eleman yetersizliği, ulaşım, olumsuz hava koşulları, hayvansal üretime daha fazla önem verilmesi gibi sorunların dile getirildiği görülmektedir. Çalışma esnasında üreticilerin umutlu oldukları, var olan tüm sorunlara rağmen Ülkemizin tarımsal üretim bakımından gerekli tüm doğal hava koşullarını barındırdığının bilincinde oldukları gözlemlenmiştir. Sahip olunan bu potansiyel enerji, kinetik enerjiye dönüştürülmesi durumunda, Ülkemiz ekonomisinin ivme kazanacağı düşünülmektedir.

Sonuç Ve Tartışma

Bilecik ilinde tarımsal üretim yapan üreticilerin tarımsal üretimin önündeki engeller ve yapılması gerekenler hususunda görüşlerini birincil elden yansıtmak amacıyla bu çalışma gerçekleştirilmiştir. İl merkezinde ve ilçelerde üretim yapan 135 üretici çalışmaya katılmıştır. Katılımcılara yöneltilen açık uçlu soruya alınan yanıtlara sosyal bilimlerde içerik analizi uygulanmıştır. Buna göre Grafik 1, Tablo 1 ve Resim 1 oluşturulmuştur. Grafik 1’de (hiyerarşi grafiği) Bilecik’teki tarımsal üretimin önündeki engeller sorgulanmıştır. Katılımcılara tarımsal üretimin önündeki engeller sorulmuş, 14 madde cevap olarak sunulmuş ve katılımcıların birden fazla seçenek belirlemesine müsaade edilmiştir. Her bir seçeneğin belirtilme sayısına göre oransal sıralama yapılmıştır. Buna göre tarımsal üretimin önündeki en büyük engel olarak; ilk sırada motorin fiyatlarının yüksek olması (% 11,60), bunu gübre fiyatlarının yüksek olması (% 10,54), üçüncü sırada ise ilaç fiyatlarının yüksek olması (% 10,09) takip etmektedir. Bu üç madde tarımsal üretimin ana girdi kalemleridir. Bunları, tohum fiyatlarının yüksek olması (% 6,93), olumsuz hava koşulları (% 6,93), elektrik fiyatının yüksek olması (% 5,87), işçi ücretlerinin yüksek olması (% 6,17), verginin yüksek olması seçeneğinin (% 3,92), nakliye ücretinin yüksek olması (% 4,07) takip etmiştir. 2002 yılından 2017 yılına kadar geçen sürede akaryakıt fiyatında % 442,55 gibi astronomik artış meydana gelmesi ve çiftçinin yaygın olarak kullandığı Diamonyum Fosfat (DAP) gübre fiyatları 2003 yılında tonu 388 TL iken 2017 yılında % 285,02 artışla 1.493,90 TL’ye yükselmesi karşılık, 2014 yılı ocak ayında domatesin kilogram satış fiyatı 1,53 TL iken 2015 yılı eylül ayında bu rakam %35,29 düşüşle 0,99 TL’ye gerilemesi Tablo 1’de verilen sonuçları teyit etmektedir. “*Tarımsal üretimin artması için sizce öncelikle neler yapılmalıdır*” sorusuna katılımcıların verdikleri cevaplar Tablo 1’de numuneleştirilmiştir. 135 katılımcıdan 19’u (%14,07) soruya cevap vermemeyi tercih etmiştir. Elde edilen veriler çerçevesinde 12 kategori belirlenmiş bunların dışında olanlar ise diğer kategorisi içerisine dahil edilmiştir. Türkiye’nin 2015 yılı vergi ve süspansiyondan arındırılmış GSMH’sı 2 trilyon 60 milyar 726 milyon 789 bin TL’dir. Aynı yıl altı ana başlıkta tarımsal desteklere ayrılan pay ise 9 milyar 971 milyon (%0,48) TL’dir. 2017 yılı bütçe toplamı 1.243,4 milyar TL’dir. GSMH 2017 yılında 3 trilyon 104 milyar 907 milyon TL olarak gerçekleşmiştir. Bütçeden, tarımsal desteklere ayrılan pay (12,8 milyar TL), GSMH’nın yüzde birinden az olarak sadece % 0,41 seviyesinde kalmıştır. Bu veriler ışığında tarımsal üretim yapan üreticilerin daha fazla desteklenmesi gerektiği söylenebilir. 2014 yılında 5,7 milyar dolar tarımsal girdi ithal ederken buna karşın 3 milyar dolar ihracat gerçekleşmiştir. Ülkemizde ithalata dayalı bir tarımsal girdi söz konusudur. Bunun en kısa

zamanda tersine çevrilmesi elzemdir. TÜİK'in bitkisel ve hayvansal üretim değerleri verilerine göre Türkiye'de 2016 yılında tarımsal üretim değeri 269 milyar 671 milyon 586 bin 991 TL'dir. Buna karşın pazarlama değeri ise 182 milyar 576 milyon 581 bin 742 TL'dir. Bu rakama bir sonraki sezon için ayrılan tohumlar, çeşitli nedenlerle ticaretleştirilemeyen ürünler ve kayıt dışı yapılan satışlar dahil edilmemiş olsa da tarımsal pazarlama bakımından büyük bir sorunun mevcudiyetini somutlaştırması adına sunulan bir tutardır. Tarımsal üretim değeri ile tarımsal pazarlama değeri arasındaki uçurum, her yıl pazarlama sorunundan kaynaklı 87 milyar 95 milyon 5 bin 249 TL tarımsal gelir kaybının varlığının göstergesidir. Türkiye'nin 2016 yılı tarımsal ihracat tutarı 20 milyar 229 milyon 167 bin Dolar'dır. 2016 dolar kuru baz alındığında Türkiye'nin 2016 yılı tarımsal ihracat tutarı 71 milyar 190 milyon 484 bin 506 TL'dir. Türkiye'de üretilen tarımsal ürünlerin pazarlama değerinin sadece % 38,99'nun ihracatı yapılabildiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Katılımcıların ifade ettiği pazarlama ve ihracat sorununun varlığını sayısal veriler de doğrulamaktadır. Bir başka husus tarımsal kurum ve kuruluşlardan destek alma kategorisinde üreticilerin meslek odalarından ve il müdürlüklerinden destek almadığı beyanları yer almaktadır. Özellikle ziraat odalarının işlevini yerine getirmediği vurgulanmaktadır. 2016 yılı verilerine göre 125 üreticiye kiraz yetiştiriciliği, 86 üreticiye zararlılarla mücadele konusunda, 240 üreticiye süne kıymetlendirme survey hakkında ve 546 üreticiye ise dört yapraklı yonca hakkında teknik personel tarafından eğitim verilmiştir. Ancak üreticiler ziraat odasının ve il müdürlüğünün verdiği hizmeti yeterli görmemektedir. Tarımsal üretimdeki genç nüfusun azalması bahsine gelindiğinde vahim bir tablo ile karşılaşılmaktadır. 2002 yılında 69.3 milyon nüfusun 23.7 milyonu (%34,2) tarımla uğraşırken 2011 yılında 74.7 milyon toplam nüfusun sadece %23,2 tarımla uğraşmakta idi. Türkiye'nin genel nüfusunun artmasına rağmen tarımsal nüfusun % 34,2'den % 23,2'ye gerilemesi köyden kente göçün bir göstergesidir. Ayrıca toplam istihdamın artmasına rağmen tarımsal istihdam % 34,9'dan (2002 yılında) % 25,5'e (2011 yılında) gerilemiştir. Anket formunda yer alan açık uçlu soruya muhatapların verdiği cevaplar analiz edilmiş, tekrar sayılarına göre kelime bulutu oluşturulmuştur. Oluşturulan kelime bulutunda, üretim, yüksek ve gübre kelimelerinin öne çıkması dikkat çekmiştir. Katılımcıların büyük çoğunluğu tarımsal girdi bedellerinin fazlalığından şikayet etmiştir. Kelime bulutunda katılımcılar tarafından söz konusu tarımsal girdilerden, en çok gübre ve mazot kelimeleri ifade edilmiştir. Bunları tohum, elektrik ve ilaç takip etmiştir. Daha sonra ise pazarlama sorunun varlığı ifade edilmiştir. Araştırmaya katılan üreticilerin, tarımsal üretimin artması yönünde belirttikleri bir başka husus tarımsal desteklerdir. Ülkemizde tarım işletmelerine motorin, tohum, fide, fidan, gübre, makine ekipman, arge, yem, analiz, biyolojik mücadele, organik tarım gibi çok çeşitli destekler, kamu kurum ve kuruluşları, kooperatifler tarafından sağlanmaktadır. Tarım sektörü, sanayi sektörüne hammadde sağlaması ve istihdamı direk ya da en direk etkilemesi nedeniyle etki alanı oldukça geniştir. Bu nedenlerden dolayı tarımsal üretimden vazgeçilmesi mümkün değildir. En önemlisi ise tarım sektörünün insanların gıda ihtiyaçlarını karşılaması hasebiyle hayati öneme sahiptir. Araştırma sonucuna göre Bilecik ilinde faaliyet gösteren tarımsal ürün üreten üreticilerin, tarımsal desteklemeleri miktar ve çeşitlilik bazında yetersiz görmektedir. Söz konusu

üreticilerin, araştırma sonucunda ortaya çıkan diğer bir problemi, ürün fiyatlarının düşük olmasıdır. Ürettikleri ürünlerin, değerinden düşük fiyat karşılığı bulması, üreticilerin şevkini kırmaktadır. Bunun en başta gelen nedeni arz talep dengesizliğidir. Olumsuz hava koşulları ve spekülasyon stoklamalarda buna ilave edilebilir. Tarladaki ürün birim fiyatı ile pazar veya marketteki ürün birim fiyatı arasında büyük farkların ortaya çıkması, bu noktada bir sorunun olduğunu göstermektedir. Bunun önüne geçilebilmesi için bölgesel ürün belirlenmeli, her sezon bu liste güncellenmeli ve bu üretim dağılımı planına sadık kalınarak üretim gerçekleştirilmelidir. Bu sayede ülke kaynakları israf edilmemiş olacak, üreticiler emeklerinin karşılığını alırken tüketiciler de uygun fiyata ürün temin etmiş olacaklardır. Kelime bulutunda yukarıda ifade edilen sorunlardan sonra semt pazarlarında üreticilere satış yeri tahsis edilmemesi, kalifiye eleman yetersizliği, ulaşım, olumsuz hava koşulları, hayvansal üretime daha az önem verilmesi gibi sorunlar dile getirilmiştir. Bu sorunların kısa vadede çözümü mümkün görülmemekle birlikte istikrarlı ve gerçekçi tarım politikaları ile uzun vadede çözüme kavuşacağı ön görülmektedir. Araştırmanın kısıtları olarak şunlar ifade edilebilir; bazı üreticilerin yerleşim yerlerinden çok uzak olması, araziye ulaşımın hayvan ya da traktörle sağlanması nedeniyle ulaşım yapılamamıştır. Belli bir sabit üretim yeri olmayan arı yetiştiricilerden çok azına ulaşılabilmektedir. Bazı tavuk çiftliklerine virüs bulaşma riski nedeniyle giriş yapılamamıştır. Kırsalda küçükbaş ve büyükbaş hayvan yetiştiricilerinden çok azına ulaşılabilmektedir. Hayvanları sürekli farklı yerlerde otlattıkları için az sayıda hayvan yetiştiricisine ulaşılabilmektedir. Çalışmaya katılanların eğitim düzeyleri çok farklı olduğu için aradaki makas açısının fazlalığı soruların tüm katılımcılar tarafından aynı seviyede anlaşılmasını engellemiştir. Araştırmada kadın katılımcı sayısı tatminkar değildir. Bir çok alabalık tesisinde sadece işçilerin olması veya hiç kimsenin olmaması nedeniyle buralarda çalışma yapmak mümkün olmamıştır. Çalışma öncesinde her ilçeden en az 30 üretici ile merkez ilçe dahil 8 ilçede çalışma planlanmıştır. Faaliyet alanı olarak homojen dağılımı sağlamak için toplam üretici sayısına ve faaliyet alanı yoğunluğuna göre belirlenecek oranlar sonucunda bulunacak sayılarda geniş bir yelpazede tarım işletmeleri ile çalışma yapılması hedeflenmişti. Ancak bu hedef kısmen gerçekleştirilebilmiştir. Son olarak ; Bilecik'teki tarımsal üretim sorunları ülke genelindeki sorunlarla aynıdır. Bu sorunlar yetkililerin çözüm üretebileceği nitelikte sorunlardır. Kısa vadede çözüme kavuşturulması mümkün görülmesi bile uzun vadede istikrarlı çalışmalar ile sorunların kahir ekseriyetinin çözüme kavuşacağı ön görülmektedir. Bilecik fiziki şartlar bakımından tarımsal üretime oldukça müsaittir. Uygun iklim koşulları, yeterli su kaynakları, çeşitli yenilenebilir enerji kaynakları, liman ve şehirlere yakınlık, verimli arazilerin mevcudiyeti gibi tarımsal üretim potansiyellerinin sahip olduğu enerjinin, kinetik enerjiye dönüştürülmesiyle, il ve ülke ekonomisinin ivme kazanacağı düşünülmektedir.

Kaynaklar

- BİGTHM (Bilecik İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü (2016), *2016 Yılı İl Brifingi*. [Erişim Tarihi: 02/06/2018, <https://bilecik.tarim.gov.tr/Belgeler/2016%20YILI%20C4%B0L%20BR%C4%B0F%C4%B0NG%C4%B0.pdf>].
- Bilgin, Nuri (2006), *Sosyal Bilimlerde İçerik Analizi*, Birinci Baskı, Siyasal Kitabevi Yayınları: Ankara.
- BÜGM (Bitkisel Üretim Genel Müdürlüğü (2017), *Bitkisel Üretim Verileri*. [Erişim Tarihi: 18/04/2018, <https://www.tarim.gov.tr/sgb/Belgeler/SagMenuVeriler/BUGEM.pdf>].
- BÜMKO (Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü (2019), *2017 Bütçesine Genel Bakış- Tarım*. [Erişim Tarihi: 20/01/2019, <http://www.bumko.gov.tr/TR,8125/tarim.html>].
- Dinler, Zeynel (1993), *Tarım Ekonomisi*, 3.Baskı, Ekin Kitabevi Yayınları: Bursa.
- Doğan Burtan, Bahar (2014) “Tarımsal Destekleme Politikaları”, Meriç Subaşı Ertekin (Ed.); *Tarım Ekonomisi ve Tarımsal Politikalar*, 3.Baskı, *Anadolu Üniversitesi Web Ofset*, Eskişehir, ss.56-76.
- DPT (Devlet Planlama Teşkilatı) (2008),*Tarım ve Gıda Ürünleri Fiyatlarında Yaşanan Sorunlar ve Öneriler*, DPT Yayınları: Ankara, No: 2767.
- Hayran, Seyit (2013), “Türkiye’de Tarım Kesiminin Vergilendirilmesi”, *Iğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 3(1), ss. 69-72.
- İnan, İ.Hakkı (2006), *Tarım Ekonomisi ve İşletmeciliği*, Altıncı Baskı, Namık Kemal Üniversitesi Yayınları: Tekirdağ.
- İSKGM (İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü (2017), *Tarım ve Gıda*. [Erişim Tarihi: 08/06/2018, <http://tarim.kalkinma.gov.tr/tarim/>].
- Karacan, Rıdvan (2014) “Tarımsal Üretim ve Tarımsal Üretim Türleri”, Meriç Subaşı Ertekin (Ed.); *Tarım Ekonomisi ve Tarımsal Politikalar*, 3.Baskı, *Anadolu Üniversitesi Web Ofset*, Eskişehir, ss.2-16.
- Küsek, Gürsel (2014), “Türkiye’de Arazi Toplulaştırmasının Yasal Durumu ve Tarihsel Gelişimi”, *Çukurova Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 29(1), ss. 1-6.
- Newbold, P. (2009), *İşletme ve İktisat İçin İstatistik*(Çev. Ümit Şenesen), Yedinci Baskı, İstanbul:Literatür Yayınları, (1995).
- OPET (2017), (Bilecik İli Bozüyük İlçesi 08/12/2017-22/12/2017) Geçmiş Tarihli Akaryakıt Fiyatları. [Erişim Tarihi: 02/05/2018, <https://www.opet.com.tr/gecmis-tarihli-akaryakit-fiyatlari#bilecik/>].
- T.C. Resmi Gazete, *1319 sayılı Emlak Vergisi Kanunu*, 11 Ağustos 1970, Sayı 13576, Başbakanlık Basımevi, Ankara.
- T.C. Resmi Gazete, *5488 Sayılı Tarım Kanunu*, 18 Nisan 2006, Sayı 5488, BaşbakanlıkBasımevi, Ankara.
- T.C. Resmi Gazete, *6964 sayılı Ziraat Odaları ve Ziraat Odaları Birliği Kanunu*, 03 Haziran 2004, Sayı 5184, BaşbakanlıkBasımevi, Ankara.
- TCMB (Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (2018), *Döviz Kurları*. [Erişim Tarihi: 01/06/2018, <http://www.tcmb.gov.tr/kurlar/201612/30122016.xml>].
- TİM(Türkiye İhracatçılar Meclisi) (2016), *31.12.2016 Tarihi İtibariyle Sektörel Bazda Aylık İhracat Kayıt Rakamları*. [Erişim Tarihi: 09/05/2018, http://www.tim.org.tr/files/downloads/rakamlar/2016/12/sektorel_bazda_ihracat_rakamlari_aralik_2016.xlsx].
- TİM(Türkiye İhracatçılar Meclisi) (2016), *Tarım Raporu 2016*,), [Erişim Tarihi: 29/05/2018, http://www.tim.org.tr/files/downloads/Raporlar/Tarim_Raporu_2017.pdf].
- TOBB (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği) (2013), *Türkiye Tarım Sektörü Raporu 2013*, TOBB Yayınları: Ankara, No:2014/230.
- TUİK (2016), *Tarımsal İşletme İşgücü Ücret Yapısı, 2016, 9 Mart 2017 (Rapor No:24565)*, [Erişim Tarihi: 28/05/2018, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24565>].
- TUİK (2016),*Araştırma-Geliştirme Faaliyetleri Araştırması, 2015 (Rapor No:21782)*,[Erişim Tarihi: 27/11/2017, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21782>].

- TÜİK (2018), *Dönemsel Gayrisafi Yurt İçi Hasıla, IV.Çeyrek: Ekim-Aralık 2017, Mart 2018 (Rapor No:27825)*, [Erişim Tarihi: 20/01/2019, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=27825>].
- TÜİK (2018), *Gayrisafi Yurtiçi Hasıla, İktisadi Faaliyet Kollarına (A21) Göre Zincirlenmiş Hacim, Endeks Ve Değişim Oranları*. [Erişim Tarihi: 10/05/2018, www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=2515].
- TÜİK (2018), *İstihdam Edilenlerin Yıllara Göre İktisadi Faaliyet Kolları Ve Dağılımı*. [Erişim Tarihi: 07/05/2018, www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=2263].
- TÜİK (2018), *Tarım Ürünleri Üretici Fiyat Endeksi, Nisan 2018 (Rapor No:27832)*, [Erişim Tarihi: 27/05/2018, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=27832>].
- TÜİK(2016), *Net Elektrik Tüketiminin Sektörlere Göre Dağılımı*. [Erişim Tarihi: 08/05/2018, www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1579].
- TÜİK(2017), *Bitkisel Ve Hayvansal Üretim Değerleri*. [Erişim Tarihi: 12/05/2018, www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1311].
- TÜİK (Temmuz 2004), *2001 Genel Tarım Sayımı*. TÜİK Matbaası. Ankara.
- TZOB(Türkiye Ziraat Odaları Birliği) (2013), *Yıllara Göre Mazot Fiyatları*. [Erişim Tarihi: 01/05/2018, <http://ziraatodasi.gen.tr/profile/?u=84;area=showposts;sa=topics;start=570>].
- Yılmaz, Murat (2015), “Türkiye’de Kırsal Nüfusun Değişimi ve İllere Göre Dağılımı(1980-2012)”, *Doğu Coğrafya Dergisi*, 33(1), ss. 161-188.

Çalışanların İş Tatmini Algıları İle İş Motivasyonu Düzeyleri Arasındaki İlişkinin Araştırılması

Ertuğrul KÖSE¹

Özet

Araştırma çalışanların iş tatmini algılarıyla iş motivasyonu düzeyleri arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla yapılmıştır. Çalışmada iki kavramsal yapı arasındaki ilişkileri belirlemek amacıyla alan yazından yararlanılarak likert tipi ölçekler kullanılmıştır. Söz konusu ölçüm araçları Türkiye’de kimyevi gübre sektöründe üretici olarak faaliyet gösteren işletmelerde görev yapan çalışan ve yönetici konumundaki beyaz yakalı 300 kişiye uygulanmış, katılımcılardan 251’i anketi cevaplayarak geri dönüş yapmış, 17 anket formu ise eksik veri içerdiğinden geçersiz sayılmıştır. Sonuç olarak, 234 anket formundaki veriler üzerinden istatistikî analizler yapılmıştır. Araştırma kapsamında temel hipotezin yanı sıra, alt hipotezlerde yaş, eğitim durumu ve iş deneyimi değişkenleriyle iş motivasyonu düzeyleri arasındaki ilişkiler istatistikî analiz aracılığıyla belirlenmiştir. Analiz sonucunda çalışanların iş tatmini algılarıyla iş motivasyonu düzeyleriyle arasında anlamlı, doğrusal ve pozitif yönlü bir ilişki olduğu görülmüştür. Demografik değişkenlerden yaş, eğitim durumu ve iş deneyimi ile motivasyon düzeyi arasında anlamlı bir ilişki belirlenmemiştir.

Anahtar Kelimeler: İş Tatmini, İş Motivasyonu, Yaş, Eğitim, İş Deneyimi

The Research On The Relationship Between Job Satisfaction Perceptions And Work Motivation Levels Of Employees

Abstract

This research is done with the aim of identifying the relationship between job satisfaction and work motivation concepts. Likert type scales to measure both conceptual structure were used in the study using available literature. Subjected measurement tools were applied for 300 people consisting of managers and white colour employees working in manufacturing firms of chemical fertilizer sector in Turkey. 251 participants of the survey replied by answering the survey. 17 of questionnaires are evaluated as invalid due to missing information they include. Finally statistical analyzes were performed with the data of 234 questionnaires. Within the scope of research, in addition to the main hypothesis, the relations between work motivation level and demographic variables of age, education and work experience were determined through analysis. As a result of the analysis, it has been concluded that there is a significant, linear and positive relationship between job satisfaction perceptions and work motivation levels of employees. On the other hand, no significant relationship were found between work motivation level and demographic variables of age, education level and work experience.

Keywords: *Job Satisfaction, Work Motivation, Age, Education and Work Experience*

¹ Dr., Gübre Fabrikaları T. A.Ş., Risk, Süreç ve Kalite Yönetimi Müdürü,
ertugrulkose@hotmail.com

Giriş

Çalışanların işe ve işyerine yönelik tutumlarının bir yansıması olan iş tatmini örgütlerin başarısı için yöneticiler tarafından önemle dikkate alınması gereken faktörlerden biridir. İş tatmini kavramı, bireyin işi ile ilgili yaptığı değerlendirme sonucunda duyduğu memnuniyet veya memnuniyetsizlik durumunu ifade eder. Kişi değerlendirme yaparken beklentilerini ve elde ettiği kazanımları dikkate almakta, beklentilerini karşıladığı düzeyde de iş tatmini algılamaktadır. Beklentilerin karşılanamaması ise iş tatminsizliğine neden olur. İş tatmini yüksek olan bireyler rol aldıkları örgütlere ve iş arkadaşlarına karşı olumlu tutum ve davranışlar sergileyerek kurumsal performansın artışına katkıda bulunurlar. Düşük iş tatminine sahip olan çalışanlar ise, devamsızlık, iş yavaşlatma ve iş değiştirme eğilimine yönelme gibi işletmenin faaliyetlerini olumsuz etkileyebilecek yaklaşımlarda bulunulabilirler. Bu nedenle, işletme yöneticilerinin çalışanların beklentilerini karşılamaya katkıda bulunacak ve iş tatminini artıracak uygulamaları sürekli gözden geçirmeleri yararlı olacaktır.

Bireysel ve örgütsel hedeflere ulaşılabilmesi için çalışanların motive edilmesi gerekir. Motivasyon kavramını, bireyin belirli ihtiyaç veya hedeflerini gerçekleştirmek için harekete geçme, yönelme ve sonuç alınca kadar gerekli çabayı sürdürme süreci olarak tanımlayabiliriz. Motivasyon sürecinde içsel ve dışsal faktörler etkili olmaktadır. İş yaşamında motivasyonun amacı, çalışanların başarı düzeyini yükselterek etkinlik ve verimlilik çerçevesinde kurumsal hedeflere ulaşılmasını sağlamaktır. Yöneticinin de başarı olasılığı büyük ölçüde ekibini örgütsel hedeflere dönük motive edebilmesine bağlıdır. Hedeflenen başarı düzeyinin yakalanabilmesi için çalışanlar maddi ve diğer motivasyon araçları ile desteklenmelidir.

İş tatmini ve iş motivasyonu ilişkisi yazında çok sayıda araştırmacı tarafından ele alınmıştır. Ancak, ulusal yazındaki araştırmaların sınırlı düzeyde kaldığı ve çalışmaların ağırlıklı olarak eğitim, turizm ve sağlık sektörlerindeki iş görenler üzerine odaklandığı görülmektedir. Bu araştırma ile yazındaki bilgi birikiminin zenginleştirilmesine katkı sağlanması hedeflenmektedir.

Bu çalışmada çalışanların iş tatmini algılarıyla iş motivasyonu düzeyleri arasındaki ilişkinin araştırılması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda araştırma, belirtilen değişkenler arasındaki ilişkilerin ve çeşitli demografik değişkenler açısından iş motivasyonu düzeyinin farklılaşp farklılaşmadığının ortaya çıkarılmasını hedeflemektedir. Araştırma, Türkiye’de kimyevi gübre sektöründe üretici olarak faaliyet gösteren işletmelerde görev yapan beyaz yaka çalışan ve yöneticileri kapsamaktadır.

1. Literatür

1.1. İş Tatmini

İş tatmini, işletme yönetimi, psikoloji ve örgütsel davranış gibi alanlarda çok sayıda araştırmacı tarafından incelemeye konu edilmiş bir kavramdır. Çalışanın İş tatmini bireyin işi ile ilgili duygu, düşünce, yargı, tutum ve algılarını yansıtır. İş tatmini, çalışanın işine yönelik memnuniyet düzeyini gösterir. İş tatmini kavramı ilk olarak Hoppock (1935) tarafından dile getirilmiştir. Hoppock'a göre iş tatmini bireyin iş çevresine yönelik memnuniyet algısıdır. Weiss iş tatminini "bireyin işi hakkında yaptığı olumlu veya olumsuz değerlendirme" şeklinde tanımlamıştır (Weiss, 2002: 175). Aziri'ye göre iş tatmini, işin kişinin maddi ve psikolojik ihtiyaçlarını ne düzeyde karşıladığına dair algısını ifade eder (Aziri, 2011: 78). İş tatmini, kişinin işinden ne düzeyde memnun olduğuna dair algısını ortaya koyar. İşe yönelik pozitif, olumlu duygu ve tutumlar iş tatminine işaret ederken, olumsuz değerlendirmeler ise, iş tatminsizliğini gösterir.

İş tatmini ile ilgili kuramsal yaklaşımların temeli Maslow'un "ihtiyaçlar hiyerarşisi" ve Herzberg'in "çift faktör" teorisine kadar uzanmaktadır. Motivasyon kuramları bireylerin güdülenmesine odaklanmakla birlikte iş tatmini kavramını da açıklamaya çalışan önemli yaklaşımlardır. İhtiyaçlar hiyerarşisi kuramına göre iş tatminini belirleyen temel faktörlerden biri iş görenin ihtiyaçlarının karşılanıp karşılanmamasıdır. Birey ihtiyaçları karşılandığı ölçüde işinden doyum elde edecektir. İş tatmini konusuna açıklama getiren yaklaşımlardan bir diğeri de Herzberg'in çift faktör teorisidir. Bu yaklaşıma göre, tanınma, kariyer imkânları, sorumluluk, başarı ve işin kendisi gibi motivasyon etmenleri iş görenin doyumuna katkıda bulunurken, ücret, kişiler arası ilişkiler, çalışma koşulları, şirket politikaları, statü ve denetim gibi hijyen faktörler ise tatminsizliği engellemektedir. İş tatmini ancak motivasyon faktörlerinin karşılanması ile sağlanabilir, hijyen faktörler ise bulunmamaları halinde tatminsizliğe yol açarken, varlıkları ise iş tatminin gerçekleşmesi için yeterli değildir (Doğan & Aslan, 2018: 114; Dugguh & Dennis, 2014: 12). Kuramsal katkı yapan araştırmacılardan Wroom, iş tatmininin sağlanmasında bireylerin sosyal ihtiyaçlarının karşılanmasında farklılıkların dikkate alınması gerektiğini vurgulamıştır. Adams ise, "Eşitlik Kuramı"nda iş görenlerin aynı düzeyde ve benzer koşullarda çalıştıkları kişilerle kendilerini karşılaştırdıklarını, bu doğrultuda da elde ettikleri ücret ve sunulan imkânlar açısından eşit olup olmadıklarına bağlı olarak iş tatmini ya da tatminsizliğinin ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Adams'ın değerlendirmesine benzer bir yaklaşım Salancik ve Pfeffer (1977) tarafından geliştirilen "Kişilerarası Karşılaştırma Kuramı"nda da dile getirilmiştir. Salancik ve Pfeffer'e göre bireyin iş tatmini kendisine benzer konumda görev yapan diğer çalışanlarla yaptığı karşılaştırmalar sonucunda oluşmaktadır. Diğer bir ifadeyle, iş gören diğerleri ile kendisini karşılaştırmasına bağlı olarak iş tatmini ya da tatminsizliği yaşamaktadır (Eğinli, 2009: 37).

İş tatmini üzerinde belirleyici olan faktörler araştırmacılar tarafından farklı boyutlarda ele alınmıştır. İş tatminini ölçmek için bazı araştırmacılar iş karakteristiklerine odaklanırken bazıları ise

genel iş doyumunu üzerinde durmuşlardır. Weiss ve arkadaşları (1967) iş tatmini kavramını içsel ve dışsal doyum boyutlarında ele almışlardır. İçsel tatmin boyutunda işin kendisi, özerklik, çeşitlilik, statü, ahlaki değerler, güvenlik, sosyal hizmetler, otorite yetenek, sorumluluk, iş arkadaşları ve başarı değişkenleri dikkate alınmıştır. Dışsal tatmin boyutunda ise, çalışma koşulları, şirket politikaları, yöneticiler, ücret, etkinlik, terfi imkânları, insan ilişkileri ve ödül değişkenleri değerlendirmeye alınmıştır (Kaya, 2007: 358-359). Smith, Kendall ve Hulin (1969) iş tatminini işin kendisi, ücret, denetim, iş arkadaşları ve terfi fırsatları boyutlarında değerlendirmişlerdir. Kalleberg (1977) de iş tatmini kavramını Weiss ve arkadaşlarının yaklaşımına benzer bakış açısıyla içsel ve dışsal doyum çerçevesinde incelemiştir. İşin ne düzeyde ilginç olduğu ve çalışan tarafından idare edilebildiği içsel doyum ile ilgilidir. Kalleberg dışsal tatmini ise kariyer imkânları, iş arkadaşlarıyla ilişkiler, finansal olanaklar, kaynak yeterliliği boyutlarında incelemiştir (Seifert & Umbach, 2008: 359). Spector, iş tatminini ücret, terfi, yönetme, yan haklar, ödüller, çalışma koşulları, iş arkadaşları, işin kendisi ve iletişim olmak üzere dokuz alt boyutta ele almıştır (Spector, 1985: 702).

İş tatmini üzerinde işin özellikleri, bireysel farklılıklar ve örgütsel faktörler etkili olmaktadır. Beceri çeşitliliği, işin önemi, özerklik, görev bütünlüğü ve geri bildirim iş doyumunu etkileyen iş özelliklerinden bazılarıdır. Beceri çeşitliliği, işin yürütülebilmesi için bireyin taşıması gereken yetenek ve beceriler bütünüdür. İşin önemi, yapılan faaliyetlerin örgütteki diğer çalışanların veya başkalarının yaşamlarına etkide bulunma olanağıdır. Özerklik, yapılacak işi planlama ve belirlenen hedefe ulaşmak için kullanılacak araçları seçme konusunda iş görene tanınan serbestlik ve özgürlüğün derecesini ifade eder. Görev bütünlüğü, işin tanımlanan tamamlanma aşamalarında iş görene katılımında bulunma imkânı sağlanmasıdır. Geri bildirim, iş görene işi nasıl yaptığı konusunda bilgi verilmesidir (Dugguh & Dennis, 2014: 15; Dalkrani & Dimitriadis, 2018: 17).

İş tatmini üzerinde bireysel özellikler de belirleyici olmaktadır. İş tatminini etkileyen bireysel faktörler arasında yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, statü, kişilik ve iş deneyimi gibi demografik değişkenler yer almaktadır. Yapılan araştırmalarda yaşlı çalışanların gençlere göre daha yüksek iş tatmini elde ettikleri belirlenmiştir. Bazı araştırmalarda kadınların erkeklere göre daha yüksek iş tatmini yaşadıkları görülmesine karşın, bazı çalışmalarda da erkeklerin iş doyumlarının daha yüksek olduğu sonucuna varılmıştır. Diğer demografik değişkenlerle iş tatmini arasında farklı sonuçlar elde edilmiştir (Seyrek & Kavak, 2016: 15).

Örgütsel faktörler iş tatmini üzerinde etkili olmaktadır. İş tatminini etkileyen örgütsel faktörler arasında işyeri koşulları, şirket politikaları, örgüt iklimi, işin niteliği, ücret, kişiler arası ilişkiler, yönetim tarzı, esneklik, iletişim, denetim biçimi, kariyer imkânları ve çalışma arkadaşları yer alır (Eroğlu, 2011: 124; Alonderiene & Modesta, 2016: 144).

İş tatminin birey ve örgütler açısından önemli sonuçları bulunmaktadır. Günlük yaşamının önemli bir bölümünü iş yaptığı örgütte geçiren çalışanın tatmin düzeyi, özel yaşamını ve sağlığını olumlu ya da olumsuz yönde etkileme potansiyeline sahiptir. Yapılan araştırmalara göre iş tatmini çalışanların işe katılım konusunda istekliliğini, yaratıcı düşünme eğilimini ve iş performansını olumlu etkilemektedir. İş görenlerin yüksek düzeyde iş tatmini algısına sahip olmaları örgütsel bağlılıklarının artmasına, iş yerine karşı daha olumlu yaklaşım sergilemelerine, sağlık sorunlarının azalmasına ve tükenmişlik algılarının zayıflamasına katkıda bulunmaktadır (Karaman, 2018: 68). İş tatmini algısının düşük olması ise, çalışanın işine yabancılaşmasına, işten ayrılma eğilimine, örgütsel bağlılığın azalmasına, çatışma ve devamsızlık gibi olumsuz sonuçlara neden olmaktadır (Eroğluer, 2011: 124; Saracel, Taşseven, & Kaynak, 2016: 55) .

İş tatmini ve iş motivasyonu birbirleriyle yakından ilişkili olan iki kavramdır. Bu iki kavram arasındaki ilişki karşılıklı etkileşime dayalıdır. İş tatmini bireylerin iş motivasyonu üzerinde etkili olurken, iş motivasyonu da çalışanların iş tatmini algılarında belirleyici olur. Alan yazında iş tatmini ile iş motivasyonu arasındaki karşılıklı etkileşimi destekler nitelikte çok sayıda araştırma bulunmaktadır (Balıbey & Öndaş, 2018, s. 178; Elias, William, & Chet, 2012, s. 459; Sultan, 2012, s. 19; Springer, 2011, s. 38). İş tatmini algısı olumlu olan bireylerin iş motivasyonu düzeylerinin de yüksek olması beklenir.

1.2. İş Motivasyonu

Motivasyon (güdülenme), biyoloji, sosyoloji, yönetim ve psikoloji gibi bilim dallarında birçok araştırmacı tarafından inceleme konusu yapılmış olan karmaşık bir kavramdır. Güdülenme, bireyin davranışlarını doğrudan etkileyen biyolojik, psikolojik, sosyal ve bilişsel faktörlerle ilişkilidir. Motivasyon, kişinin istek veya ihtiyaçlarını gidermek için harekete geçecek düzeyde isteklenmesidir. Motivasyon, bireyi bir hedefe yönelik harekete geçiren süreçler bütünü olarak tanımlanabilir (Sdrolias ve diğerleri, 2014: 84). Ryan ve Deci'ye göre ise, motivasyon kişinin bir amaç için hareket geçmesidir (Ryan & Deci, 2000: 54).

İş motivasyonu çalışan ile iş çevresi arasındaki etkileşimleri yansıtır. İş motivasyonu, örgütsel hedeflerin yakalanması yönünde iş görenin çaba gösterme ve sürdürme konusunda ne düzeyde istekli olduğu ile ilgilidir (Li ve diğerleri, 2014: 2). Pinder iş motivasyonunu “işle ilgili davranışı başlatma, şekline, yönüne, yoğunluğu ve süresine karar verme noktasında bireyin içsel güdülenmesinin yanı sıra dışsal faktörlerin tetiklediği bir dizi enerjik güçler” şeklinde tanımlamıştır. Tanımda yer alan enerjik güçler; ihtiyaçlar, itici faktörler, güdüler ve dışsal unsurların çoklu yapısını ifade etmektedir (Pinder, 2014: 11).

Motivasyonla ilgili alan yazınına baktığımızda bu konuda çok sayıda kuram geliştirildiği görülmektedir. Motivasyon teorileri, bireyleri motive eden faktörlerin belirlenmesi amacıyla geliştirilmiş kuramsal yaklaşımlardır. Bu modellerden bazıları kişilerin güdülenmesinde bireysel

ihtiyaçların bir ifadesi olan güdülere, dolayısıyla kişinin içsel faktörlerine odaklanırken, diğerleri ise, teşvikler gibi dışsal faktörleri inceleme konusu yapmışlardır. Bu teorik yaklaşımlar kapsam ve süreç kuramları olmak üzere iki grupta sınıflandırılmıştır. Kapsam teorilerinin odak noktasını bireysel ihtiyaçlar oluştururken, süreç kurumlarında ise dışsal ve bilişsel faktörler üzerinde durulmuştur (Gökkaya & Türker, 2018:13). Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi, Alderfer'in ERG teorisi, Mc Clelland'ın başarıma ihtiyacı ve Herzberg'in çift faktör kuramı öne çıkan kapsam teorileri arasındadır. Dışsal ve bilişsel faktörlere odaklanan süreç yaklaşımlarından en çok bilinenleri ise Skinner'in pekiştirme teorisi, Vroom'un beklenti kuramı, J. Stacy Adams'ın eşitlik teorisi ve Edwin Locke'ın amaç belirleme kuramıdır (Çivilidağ & Şekercioğlu, 2017: 147; İbicioğlu, Özdaşlı, Dalğar, & Yılmaz, 2013: 96).

Çalışanın iş motivasyonunda hem içsel hem de dışsal faktörler etkili olur. İçsel motivasyon faktörleri, işin doğasıyla ilgili olup, işin içeriğinden kaynaklanmaktadır. Çalışan açısından işin ilgi çekici ve zorlayıcı olması, işte bağımsızlık, işin önemi, sorumluluk, çeşitlilik, yaratıcılık, iş görenin yeteneklerini kullanabilme fırsatı ve performansla ilgili tatmin edici geri bildirim gibi unsurlar içsel motivasyon faktörlerinden bazılarıdır. Dışsal faktörler arasında ise ücret, parasal ödüller, işyeri özellikleri ve takdir edilme yer alır (Ertürk, 2016: 3).

İş motivasyonu kavramına açıklama getiren kuramsal yaklaşımlarda biri de Ryan ve Deci tarafından geliştirilen öz-belirleme (Self-determination theory) kuramıdır. Öz-belirleme kuramının merkezinde özerk ve kontrollü motivasyon ayrımı yer alır. Özerklik, kendiliğinden ve isteyerek bir eyleme geçme ve seçimde bulunmayı ifade eder. İş görenler iş tatmini elde ettiklerinde ve görevlerinin önemli olduğuna kanaat getirdiklerinde yüksek motivasyon düzeyine ulaşırlar. Bu bağlamda içsel motivasyon bir özerk motivasyon örneğidir. Eğer bireyler bir işi kendilerini değerli hissetmek veya suçluluk ve endişe duymak gibi olumsuz duygulardan kaçınmak, tehdit, ödül veya içsel/dışsal baskı nedeniyle gerçekleştiriyorlar ise, kontrollü motivasyon durumu söz konusudur. Dışsal güdülenme kontrollü motivasyona bir örnektir (Gagné & Deci, 2005: 333-334). Yapılan araştırmalarda özerk motivasyonun psikolojik olarak kendini iyi hissetme, iş tatmini ve örgütsel bağlılıkla pozitif yönlü; kontrollü motivasyonun da işkoliklik, tükenmişlik ve işten ayrılma eğilimi ile olumlu yönde ilgileşime sahip olduğu belirlenmiştir (Fernet, Austin, & Vallerand, 2012: 215).

Öz-belirleme kuramı iş motivasyonu kavramına çok boyutlu bir yaklaşım getirmektedir. Bu kurama göre, üç motivasyon kategorisi bulunmaktadır: (1) Motive olamama, (2) içsel motivasyon ve (3) dışsal motivasyon. Motive olamama, bir aktiviteye yönelik motivasyon eksikliğini ifade eder. Bireyler kapasite yetersizliği algısı, önerilen stratejinin istenilen sonucu getirmeyeceği inancı, istenen çabayı sergilemede isteksizlik ve başarılı olamayacakları düşüncesi nedeniyle motive olmakta zorlanabilirler. Motive olamama durumunda birey kendi iyi hissetmemekte ve düşük performans sergilemektedir (Rigby & Ryan, 2018: 136). İçsel motivasyon, ilginç ve keyifli olduğu için bireyin bir eylemi kendi

isteğiyle gerçekleştirmesini ifade eder. İçsel güdülenme, harekete geçmenin farklı sonuçlarından çok onun özündeki tatmine dayalı yapılan bir eylem olarak tanımlanmaktadır. İçsel motive olan birey kışkırtma, baskı veya ödüller gibi dışsal faktörleri dikkate alarak harekete geçmez. Dışsal motivasyon ise, ödül elde etme, onaylanma, eleştirilme veya cezalandırılmadan kaçınma, öz saygı kazanma veya kişisel olarak değerli bir hedefe ulaşma gibi nedenlerle bir eyleme geçmek şeklinde tanımlanabilir. Dışsal motivasyonda davranış sonrasında elde edilmesi beklenen sonuçlar güdüleyici faktör konumundadır (Ryan & Deci, 2000: 56-60; Gagné ve diğerleri, 2014: 2).

Öz-belirleme kuramında dışsal motivasyon dört farklı boyutta ele alınmaktadır. Birinci boyutta dışsal düzenleme yer alır. Dışsal düzenleme, bir eylemin ödül kazanma veya cezadan kaçınma amacıyla yapılmasını ifade eder. İş göreni harekete geçiren davranış tam olarak içselleştirilememiştir. İkinci boyut olan kendine yansıtma, egonun dikkate alınması veya suçluluk duygusu yaşamak istememe gibi öz değerlendirme kısıtları nedeniyle davranışın düzenlenmesidir. Bu yaklaşım kısmi içselleştirmeyi yansıtır. Diğer bir boyut içsel düzenlemedir. İçsel düzenlemede birey faaliyetin değerini veya anlamını kendisiyle özdeşleştirerek düzenlemekte ve harekete geçmektedir. Eyleme geçmede algılanan anlam veya aktivitenin kişisel çıkarlarla ilişkisi önem arz eder. Son boyut olan bütünleştirme, bir eylemin değerini kişisel davranışların işlevi ve öz benliğin bir parçası olarak özdeşleştirmedir. Bütünleştirme dışsal motivasyonun en özerk şeklidir. Bütünleştirme boyutunda dışsal güdülenen davranışlar özerk motivasyona dönüşmektedir. Ancak, birey eyleme geçerken kendiliğinden değil, faaliyetin kişisel çıkarlara getireceği araçsal faydayı gözettiğinden bütünleştirme bir içsel motivasyon şekli değildir (Gagné ve diğerleri, 2010: 629; Sdrolias ve diğerleri, 2014: 86-87).

Öz-belirleme kuramına göre çalışanlar özerk motivasyona sahip olduklarında işlerinde daha iyi performans ortaya koymaktadırlar. İç ve dış baskı aracılığıyla kontrollü motive olduklarında ise iş gören daha düşük düzeyde başarı göstermektedirler. İş görenler özerklik, yetkinlik ve bağlılık gibi psikolojik ihtiyaçları karşılandığında özerk bir şekilde kendilerini motive hissetmektedirler (Jungert, Van den Broeck, Schreurs, & Osterman, 2018: 4). Araştırmada çalışanların iş motivasyonu düzeyleri öz-belirleme kuramı çerçevesinde ele alınmıştır.

2. Yöntem Bilim

Çalışanların iş tatmini algılarıyla iş motivasyonu düzeyleri arasındaki ilişkilerin incelendiği bu araştırmada tanımlayıcı ve sonuç çıkarıcı istatistiklerden yararlanarak katılımcıların iki kavramsal yapıya yönelik cevapları analiz edilerek değerlendirilmiştir. Hipotez testlerinden yararlanılarak iki kavramsal yapı arasındaki ilişkiler; iş tatmini ile iş motivasyonu ve demografik değişkenlerle iş motivasyonu arasındaki ilişkiler istatistiki yöntemlerle test edilerek belirlenmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın hipotezleri aşağıdaki şekilde belirlenmiştir:

H₁: Çalışanların iş tatmini algılarıyla iş motivasyonu düzeyleri arasında anlamlı, doğrusal ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H₂: Yaş değişkenine göre grupların iş motivasyonu ortalama puanları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H₃: Eğitim değişkenine göre grupların iş motivasyonu ortalama puanları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H₄: İş deneyimi değişkenine göre grupların iş motivasyonu ortalama puanları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

2.1. Anakütle ve Örneklem

İş görenlerin iş tatmini algılarıyla iş motivasyonu düzeyleri arasındaki ilişkiselliği belirlemeye yönelik olan araştırma istatistiksel veri toplanmasına ve bu verilerin analizine dayanmaktadır. Araştırma kapsamında, Türkiye’de kimyevi gübre sektöründe üretici olarak faaliyet gösteren işletmelerde görev yapan beyaz yakalı çalışan ve yöneticilerden “anket” yöntemiyle veri toplanmıştır. Araştırma evrenini İstanbul, İzmir, Bursa, Balıkesir, İzmit ve Adana’daki beyaz yakalı çalışanlar oluşturmaktadır. Araştırma kapsamındaki firmalarda beyaz yakalı çalışan sayısı 650’dir. Araştırma için 300 anket formu tesadüfi yöntemle belirlenen işletmelerde görev yapan yönetici ve iş görenlere dağıtılmıştır. Örneklem ana kütle temsil oranı % 46’dır.

Anket formları iki ayrı metottan yararlanılarak cevaplandırılmıştır. Birinci yöntemde anketler araştırmacının bizzat katılımcılarla yüz yüze görüşmesi suretiyle gerçekleştirilmiştir. Bu şekilde 73 anket temin edilmiştir. İkinci yöntemde anket formu e-mail ekinde belirlenen hedef kitledeki kişilerin elektronik postalarına gönderilerek cevaplamaları istenmiştir. İkinci yöntemle 178 anket formu elde edilmiştir. Anketin amacı ve önemi ile ilgili bilgi verilen katılımcıların yanıtlama süresince ankete ilişkin sorularına cevap verilmiştir. Uygulanan veri edinim metotlarının tümünde anket katılımcılarına işletme bilgisinin, katılımcılara ilişkin bilgilerin ve anket ifadelerine verilen yanıtların gizli tutulacağı bilgisi verilmiştir. Ankete katılan yönetici ve iş görenlere anketin eksiksiz ve hatasız, örgütsel pratikler dikkate alınarak cevaplandırılması gerektiği bilgisi verilmiştir. Dağıtılan 300 anket formundan 251’i geri dönmüş, 17’si eksik veri içerdiğinden geçersiz kabul edilerek analiz ve değerlendirmeye alınmamıştır. 234 anket formu analiz ve değerlendirmeye alınmıştır. Anketlerin cevaplanma oranı %84’dür.

2.2. Ölçüm Araçları ve Uygulaması

Araştırmada, iş tatmini algısı ile iş motivasyonu düzeyini ölçmeye yönelik iki farklı ölçüm aracından yararlanılmıştır. Araştırmada kullanılan anket formu üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde katılımcılara yönelik statü, yaş, cinsiyet, öğrenim durumu ve çalışma süresi gibi demografik sorular; ikinci bölümde katılımcıların iş tatmini algılarını ölçmeye yönelik “Minnesota İş Tatmini Envanteri” kısa formundan yararlanılmıştır. İş tatmini kavramsal yapısı bu ölçekte 2 boyut ve 20 ifadeden oluşmaktadır. İlk boyut olan içsel tatmin boyutunda 12; dışsal tatmin boyutunda sekiz ifade

yer almaktadır. İki madde ise iş tatmini genel puanlarının hesaplanmasında değerlendirmeye dâhil edilmiştir. İfadelere 5 dereceli likert tipi ile yanıt aranmıştır. Ölçekte; (1) Hiç katılmıyorum, (2) Katılmıyorum, (3) Kararsızım, (4) Katılıyorum, (5) Tamamen Katılıyorum seçenekleri yer almıştır. Üçüncü bölümde ise, iş motivasyonu düzeyini ölçmeye yönelik ifadeler yer verilmiştir. İş motivasyonu düzeyini ölçmek için Gagné, Forest, Gilbert, Aubé, Morin Malorni ve diğerleri tarafından 2010 yılında geliştirilen ve Çivilidağ (2017) tarafından Türkçe'ye uyarlanan “Çok Boyutlu İş Motivasyonu” ölçeği'nden yararlanılmıştır. Bu ölçek kapsamında altı boyut ve 19 ifade yer almaktadır. Söz konusu ölçek; motive olamama, dışsal düzenleme-maddesel, dışsal düzenleme sosyal, içsel düzenleme, kendine yansıtma ve içsel motivasyon alt boyutlarından oluşmaktadır. Ölçüm aracındaki ifadeler 5 dereceli likert tipi ile yanıt aranmıştır. Ölçekte; (1) Hiç katılmıyorum, (2) Katılmıyorum, (3) Kararsızım, (4) Katılıyorum, (5) Tamamen Katılıyorum seçenekleri yer almıştır.

Araştırmanın bağımlı değişkenini iş motivasyonu oluşturmaktadır. Bağımsız değişken ise iş tatmini algısıdır. Faktör analizi sonrasında iş tatmini ölçeği iki boyutta 20 madde, çok boyutlu iş motivasyonu ölçeği ise beş boyutta 19 maddeli ölçüm aracı olarak şekillenmiştir. Analize her iki ölçek için belirlenen faktöriyel yapılar ile devam edilmiştir.

Verilerin analizinde SPSS v.23, FACTOR v.10.5.03 ve Amos v.21 istatistik programlarından yararlanılmıştır. Tanımlayıcı ve hipotez testlerinin analizinde SPSS; açıklayıcı faktör analizinde FACTOR programı ve doğrulayıcı faktör analizinde ise, Amos v.21 paket programı kullanılmıştır.

2.3. Uygulanan İstatistikî Analizler

Araştırmada, iş tatmini tahmin değişkeni, iş motivasyonu ise sonuç değişkeni olarak tanımlanmıştır. Araştırmanın temel hipotezi “İş tatmini algısı yüksek olan çalışanların iş motivasyonu düzeylerinin de yüksek olacağı” şeklinde belirlenmiştir. İş tatmini ile iş motivasyonu ölçeklerinde ölçek puanları ilgili maddelerin aritmetik ortalamaları hesaplanarak bulunmuştur. Araştırmanın temel hipotezi için korelasyon analizi, iş motivasyonu ile demografik değişkenler arasındaki ilişkilerin belirlenmesi için ise, ANOVA analizine başvurulmuştur.

3. Bulgular

Araştırmanın bulgularına katılımcılara ilişkin tanımlayıcı istatistikler, boyutsallık analizi bulguları, güvenilirlik, ölçeklerin geçerliliğine ilişkin bulgular ve hipotez testlerinin sonuçları başlıkları altında yer verilmiştir.

3.1. Tanımlayıcı İstatistikler

Katılımcılara ilişkin cinsiyet, statü, yaş, eğitim durumu ve çalışma süreleri değişkenlerinden oluşan demografik verilerin sıklık ve yüzde dağılımları hesaplanarak elde edilen bulgular şu şekildedir:

Araştırmaya katılanların % 76,5'i (179 kişi) erkek, % 23,5'i (55 kişi) ise kadınlardan oluşmuştur. Katılımcıların % 60,3'ü (141 kişi) yönetici olmayan, % 39,7'si (93 kişi) yöneticidir. Katılımcıların büyük bir çoğunluğunun erkek ve yönetici olmayanlardan oluştuğu anlaşılmaktadır.

Yaş değişkenine göre, katılımcıların % 21,4'ünün (50 kişi) 18-29 yaş grubunda; % 43,6'sının (102 kişi) 30-39 yaş gurubunda; %24,8'inin (58 kişi) 40-49 yaş grubunda; %10,3'ünün (24 kişi) ise, 50-59 yaş grubunda yer aldığı görülmektedir. Katılımcıların büyük bir kısmının (%65) 18-39 yaş aralığında yer aldığı, bu nedenle anketi cevaplayanların nispeten genç kişilerden oluştuğu sonucuna varılmıştır.

Öğrenim durumu değişkenine göre, katılımcıların %8,1'i (19 kişi) lise; %6,4'ü (15 kişi) ön lisans; %62,8'i (147 kişi) lisans ve %22,6'sı (53 kişi) lisansüstü öğrenim düzeyine sahiptir.

İş deneyimi değişkeni incelendiğinde, anketi cevaplayanların %21,4'ünün (50 kişi) 0-5 yıl; %23,1'inin (54 kişi) 6-10 yıl; %19,7'sinin (46 kişi) 11-15 yıl; %15,4'ünün (36 kişi) 16-20 yıl ve %20,5'inin (48 kişi) 21 yıl ve üzeri iş deneyimine sahip olduğu görülmektedir.

3.2. Boyutsallık Analizleri, Güvenilirlik ve Geçerlilik

Boyutsallık analizi, çok boyutlu değişken kümesi üzerinde ortak ilişkiyel bağlantılara sahip olan değişkenleri gruplandırmak ve böylece boyutlarını belirlemek üzere uygulanmaktadır. Faktör analizi öncesinde örneklemin yeterlilik ve uygunluğunu belirlemek için SPSS v.23 programı aracılığıyla Kaiser Meyer Olkin (KMO) ve Barlett küresellik test istatistiği hesaplanmıştır. Verilerin faktör çıkarmak için yeterli ve uygun olduğuna karar verebilmek için KMO katsayısının 0,60'dan büyük; Barlett test istatistiği değerinin anlamlı ve determinant göstergesinin de sıfırdan büyük olması gerekir (Beavers ve diğerleri, 2013: 4). Analiz sonucunda iş tatmini ölçeğine ilişkin Kaiser Meyer Olkin (KMO) test sonucu 0,843; Barlett istatistik test sonucu X^2 1749,8 ($df = 190$; $p = 0,00$) ve iş motivasyonu ölçeğine ilişkin Kaiser Meyer Olkin (KMO) test sonucu 0,823; Barlett istatistik test sonucu X^2 2231,2 ($df = 171$; $p = 0,00$) şeklinde belirlenmiştir. Bu bulgular çerçevesinde örneklemin faktör analizini gerçekleştirmek için yeterli düzeyde ve uygun olduğu sonucuna varılmıştır.

Araştırmada "İş Tatmini" ve "İş Motivasyonu" ölçekleri içerisinde bulunan maddeler için açıklayıcı faktör analizi yöntemi kullanılmıştır. Açıklayıcı faktör analizi (AFA) için "Factor 10.5.03" programından yararlanılmıştır. AFA kapsamında maddeler arası korelasyon değerleri İş Tatmini ölçeğinde 0,15 ile 0,71; İş Motivasyonu ölçeğinde ise 0,12 ile 0,72 arasında çıkmıştır. İki kavramsal yapı arasındaki korelasyon değeri ise 0,577 olarak belirlenmiştir. Korelasyon değerleri belirlenirken polikorik korelasyon analizi; faktör sayısını belirlemek için ise, paralel analiz yöntemi uygulanmıştır. Likert tipi ölçüm araçları için Pearson korelasyon analizi yerine polikorik veya tetrakorik korelasyon analizi yöntemine de başvurulabilmektedir (Ledesma & Valero-Mora, 2007, s. 4-5). Paralel analiz yaklaşımı Horn tarafından geliştirilmiş bir yöntem olup, diğer tekniklere göre faktör sayısının belirlenmesinde daha doğru sonuç verdiği ileri sürülmektedir (Matsunaga, 2010, s. 102). Bireysel faktör

ağırlığının tespitinde 0,40 değeri temel alınmıştır. Yapılan açıklayıcı faktör analizi sonucunda İş tatmini kavramsal yapısının iki boyutlu, iş motivasyonunun ise beş faktörlü bir yapıya sahip olduğu görülmüştür. Faktöriyel yapı belirlendikten sonra ölçüm araçları ve veriler için güvenilirlik analizi yapılmıştır.

Güvenilirlik analizi bağlamında maddeler arası korelasyon değerleri, yarıya bölme ve iç tutarlılık gibi farklı yöntemlere başvurulmaktadır. Güvenilirlik analizi için başvuru yöntemlerinden bir diğeri de iç tutarlılık yaklaşımıdır. İç tutarlılık güvenilirliğini belirlemek için en çok Cronbach alfa güvenilirliğinden yararlanılmaktadır. Ölçüm araçlarına ilişkin güvenilirlik katsayıları ayrı ayrı hesaplanmış olup, daha sonra sonuçlar Tablo 1’de bir araya getirilmiştir.

Tablo 1. Ölçeklere İlişkin Güvenilirlik Değerleri

	İfade sayısı	Cronbach alfa
İş Tatmini Ölçeği	20	0,88
İçsel Tatmin	12	0,82
Dışsal Tatmin	6	0,81
Çok Boyutlu İş Motivasyonu Ölçeği	19	0,83
Motive Olamama	3	0,80
Dışsal Düzenleme	6	0,80
İçsel Düzenleme	3	0,74
Kendine Yansıtma	4	0,86
İçsel Motivasyon	3	0,81

Ölçüm aracının güvenilirlik katsayısı (Cronbach alfa değeri) $>0,50$ ise düşük düzeyde güvenilir, $>0,60$ ise güvenilirliği zayıf, $>0,70$ ise kabul edilebilir seviyede güvenilir, $>0,80$ ise oldukça güvenilir ve $>0,90$ ise yüksek derecede güvenilir olarak değerlendirilmektedir (Gliem & Gliem, 2003: 87). Her iki ölçek ve alt boyutlarına ilişkin Cronbach alfa değerleri ölçüm araçlarının oldukça güvenilir olduğuna işaret etmektedir.

Güvenilirlik analizi sonrasında ölçüm araçları ve veriler için geçerlilik analizi yapılmıştır. Yapı geçerliliğini belirlemek için doğrulayıcı faktör analizinden (DFA) yararlanılmıştır. Bu çalışmada doğrulayıcı faktör analizi yöntemiyle yapılan yapısal geçerlilik analizleri için uyum indekslerinden yararlanılmıştır. Uyum indeksi değerlerinden Nisbi Ki-Kare değeri $<3,0$, RMSEA $\leq 0,05$, CFI $\geq 0,95$, GFI $>0,95$, AGFI $>0,95$ ve SRMR $<0,05$ ise modelin iyi uyum gösterdiği değerlendirilmesi yapılabilir (Schermelleh-Engel, Moosbrugger, & Müller, 2003: 35-43). Yapılan uyum analizi sonucunda İş Tatmini ölçeğinde Nisbi Ki-Kare değeri 2,97, GFI 0,97, RMSEA 0,04, CFI 0,98, AGFI 0,96 ve SRMR değeri 0,05 elde edilmiştir. Ölçeğin Nisbi Ki-kare, GFI, RMSEA, CFI, AGFI ve SRMR değerleri iyi uyuma işaret etmektedir.

İş Motivasyonu ölçeğinde Nisbi Ki-kare değeri 2,13, GFI 0,99, RMSEA 0,02, CFI 1,00, AGFI 0,99 ve SRMR değeri 0,00 elde edilmiştir. Ölçeğin Nisbi Ki-kare, GFI, RMSEA, CFI, AGFI ve SRMR

değerleri iyi uyuma işaret etmektedir. Söz konusu bulguların ölçüm aracının Norveççe, Almanca, Çince ve Malayca formları için elde edilen uyum indeksleriyle benzerlik gösterdiği söylenebilir (Gagné ve diğerleri, 2014:8).

3.3. Hipotez Testi Bulguları

Araştırmanın temel hipotezi “Çalışanların iş tatmini algıları ile iş motivasyonu düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı, doğrusal ve pozitif yönlü bir ilişki vardır” şeklinde belirlenmiştir. Araştırmanın temel hipotezi korelasyon analizi ile test edilmiştir. Araştırmada yaş, eğitim durumu ve iş deneyimi değişkenleriyle iş motivasyonu düzeyi arasındaki ilişkinin incelenmesinde ise tek yönlü varyans (ANOVA) analizinden yararlanılmıştır.

Analiz öncesinde verilerin korelasyon analizinin ön koşullarını karşılayıp karşılamadığı araştırılmıştır. Korelasyon analizinin önkoşulları doğrusallık, normallik ve değişkenlerin sürekliliği olmak üzere üç alt başlık halinde incelenmiş ve varsayımların karşılandığı görülmüştür. Değişkenler arasındaki korelasyon katsayılarının yer aldığı Tablo 2 incelendiğinde, iş tatmini ile iş motivasyonu ve alt boyutları arasında dışsal düzenleme dışında istatistiksel olarak anlamlı ve güçlü ilişkiler olduğu görülmektedir.

Tablo 2. İş Tatmini ve İş Motivasyonu ile Alt Boyutlarına İlişkin Korelasyon Analizi Sonuçları

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1. İş Tatmini	1								
2. İçsel Tatmin	,910**	1							
3. Dışsal Tatmin	,845**	,562**	1						
4. İş Motivasyonu	,577**	,555**	,440**	1					
5. Motive Olamama	,327**	,319**	,229**	,546**	1				
6. Dışsal Düzenleme	,118	,065	,160*	,458**	-,089	1			
7. İçsel Düzenleme	,453**	,409**	,367**	,790**	,225**	,380**	1		
8. Kendine Yansıtma	,522**	,526**	,365**	,767**	,335**	,102*	,572**	1	
9. İçsel Motivasyon	,476**	,504**	,328**	,723**	,193**	,157*	,483**	,552**	1

** . Korelasyon katsayıları $p < 0.01$ düzeyinde anlamlıdır.

* . Korelasyon katsayıları $p < 0.05$ düzeyinde anlamlıdır.

İş tatmini ile iş motivasyonu arasındaki ilişkiyi test etmeye yönelik SPSS v.23 aracılığıyla yapılan Pearson korelasyon analizi sonucunda, iki kavramsal yapı arasında istatistiksel açıdan anlamlı, doğrusal ve pozitif yönlü bir ilişki olduğu belirlenmiştir ($r = 0,577$; $p = 0,00$, $p < 0,05$). Buna göre çalışanların iş tatmini algıları arttıkça iş motivasyonu düzeylerinde de artış yaşanmaktadır. İş tatmini ile iş motivasyonu arasında orta düzeyde bir ilişki söz konusudur. İki kavramsal yapı arasındaki

ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı bulunmasıyla araştırmamızın temel hipotezi doğrulanmıştır. Bu doğrultuda, sıfır hipotezinin reddedilmesinde başarı sağlanarak alternatif hipotez kabul edilmiştir.

Çalışmanın ikinci hipotezi “Yaş grupları ile iş motivasyonu düzeyi ortalama puanları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını” belirlemeye yöneliktir. Analiz öncesinde tek yönlü varyans analizinin önkoşulları olan normallik, hataların bağımsızlığı ve eş varyanslılık varsayımları test edilmiş ve karşılandığı görülmüştür. Tek yönlü ANOVA analizi sonucunda, yaş bağımsız değişkeniyle iş motivasyonu sonuç değişkeni arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığı ($p = 0,726$) görülmüştür. İki değişken arasında anlamlı bir ilişki bulunmadığı için post-Hoc testi yapılmamıştır. Anlamlı bir ilişki belirlenemediği için alternatif hipotez reddedilerek H_0 kabul edilmiştir.

Tablo 3. Yaş Gruplarına İlişkin ANOVA Analizi Sonuçları

	Kareler toplamı	Serbestlik derecesi	Kareler toplamı	F	Anlamlılık
Gruplar arasında	,413	3	,138	,438	,726
Gruplar içinde	72,333	230	,314		
Toplam	72,747	233			

Çalışmanın üçüncü hipotezi “Eğitim grupları ile iş motivasyonu düzeyi ortalama puanları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını” belirlemeye yöneliktir. Analiz öncesinde tek yönlü varyans analizinin önkoşulları ilişkin varsayımlar test edilmiş ve karşılandığı görülmüştür. Tek yönlü ANOVA analizi sonucunda, eğitim bağımsız değişkeniyle iş motivasyonu sonuç değişkeni arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığı ($p = 0,872$) görülmüştür. İki değişken arasında anlamlı bir ilişki bulunmadığı için post-Hoc testi yapılmamıştır. Anlamlı bir ilişki belirlenemediği için alternatif hipotez reddedilerek H_0 kabul edilmiştir.

Tablo 4. Eğitim Gruplarına İlişkin ANOVA Analizi Sonuçları

	Kareler toplamı	Serbestlik derecesi	Kareler toplamı	F	Anlamlılık
Gruplar arasında	,223	3	,074	,235	,872
Gruplar içinde	72,524	230	,315		
Toplam	72,747	233			

Çalışmanın dördüncü hipotezi “iş deneyimi grupları ile iş motivasyonu düzeyi ortalama puanları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını” belirlemeye yöneliktir. Analiz öncesinde tek yönlü varyans analizinin önkoşulları olan normallik, hataların bağımsızlığı ve eş varyanslılık varsayımları test edilmiş ve karşılandığı görülmüştür. Tek yönlü ANOVA analizi sonucunda, iş deneyimi bağımsız değişkeniyle iş motivasyonu sonuç değişkeni arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığı (p

= 0,156) görülmüştür. İki değişken arasında anlamlı bir ilişki bulunmadığı için post-Hoc testi yapılmamıştır. Anlamlı bir ilişki belirlenemediği için alternatif hipotez reddedilerek H_0 kabul edilmiştir.

Tablo 5. İş Deneyimi Gruplarına İlişkin ANOVA Analizi Sonuçları

	Kareler toplamı	Serbestlik derecesi	Kareler toplamı	F	Anlamlılık
Gruplar arasında	2,073	4	,518	1,679	,156
Gruplar içinde	70,674	229	,309		
Toplam	72,747	233			

4. Sonuç ve Tartışma

Araştırma sonucunda çalışanların iş tatmini algılarıyla iş motivasyonu düzeyleri arasında anlamlı, doğrusal ve pozitif yönlü bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Çalışanların iş tatmini algılarında artış gerçekleşmesi halinde iş motivasyonu düzeylerinde, dolayısıyla iş verimliliklerinde de olumlu etkilenme yaşanması beklenmektedir. Bu sonuç alan yazındaki bulgularla paralellik göstermektedir (Rasool, Jundong, & Sohail, 2017: 122; Masvaure, Ruggunan, & Maharaj, 2014: 494; Ogunnaike, Akinbola, & Ojo, 2014: 200-201; Adeoye, Atiku, & Fields, 2016: 32; Ayup & Rafif, 2011: 339).

Demografik değişkenlerden yaş, eğitim durumu ve iş deneyimi ile iş motivasyonu arasında ise istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna varılmıştır. Araştırmacılar tarafından yapılan çalışmalarda ise bu değişkenlerle iş motivasyonu arasında farklı bulgular elde edilmiştir. Alduaij'in araştırmasında yaş değişkeni ile iş motivasyonu arasında anlamlı bir ilişki olmadığı belirlenmiştir. (Alduaij, 2013: 187). Dündar, Özutku ve Taşpınar tarafından yapılan çalışmada yaş ve iş deneyimi grupları ile içsel/dışsal motivasyon araçları arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır (Dündar, Özutku, & Taşpınar, 2007: 115). İbicioğlu ve arkadaşlarının yaptığı çalışmada da yaş, eğitim ve iş deneyimi gruplarıyla katılımcıların motivasyon düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir. Wiyono tarafından yapılan çalışmada da benzer bir sonuç elde edilmiştir (İbicioğlu, Özdaşlı, Dalğar, & Yılmaz, 2013: 101; Wiyono, 2016: 63-64). Saracel ve arkadaşları tarafından yapılan çalışmada yaş grupları ile dışsal motivasyon arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür. Aynı çalışmada eğitim ve iş deneyimi ile dışsal motivasyon arasında ise anlamlı bir ilişki olduğu anlaşılmıştır. Lisans mezunu ve bir yıldan az deneyimi olan katılımcıların dışsal motivasyon puanlarının diğer gruplardan yüksek olduğu belirlenmiştir (Saracel, Taşseven, & Kaynak, 2016: 66-71). Ağca ve Ertan tarafından yapılan çalışma da ise, iş görenlerin çalışma süresi arttıkça içsel motivasyonlarının yükseldiği sonucuna varılmıştır (Ağca & Ertan, 2008: 149).

Araştırma sonuçları ve diğer çalışmalardaki bulgular göz önünde bulundurulduğunda işletme yöneticilerinin kurumsal hedeflerine ulaşabilmesi için çalışanların iş tatmini ve iş motivasyonu

düzeylerini artırmaları gerektiği anlaşılmaktadır. Çalışanların beklentileri değerlendirilerek iş tatmini algıları ve iş motivasyonları olumlu yönde değiştirilebilir. Bireysel ihtiyaçların dikkate alınması, çalışma koşullarının iyileştirilmesi, ödüllendirme, kariyer imkânlarının sunulması ve adil ücret ücret mekanizmasının işletilmesi gibi yöntemler iş görenlerin iş tatmini ile iş motivasyonuna katkıda bulunacaktır. İş tatmini ve iş motivasyonu yüksek olan çalışanlar da, örgütsel performansın ve verimliliğin artmasında etkili olacaktır.

5.1. Sonraki Araştırmalar İçin Öneriler

Araştırmanın bulguları iş tatmini ile iş motivasyonu düzeyi arasında anlamlı, doğrusal ve pozitif yönlü bir ilişki olduğunu göstermektedir. Çalışanların iş tatmini algılarıyla iş motivasyonu düzeyleri arasındaki ilişkinin araştırıldığı bu çalışmada önemli bulgular tespit edilmesine karşın, araştırmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır ve sonuçların bu çerçevede değerlendirilmesi gerekmektedir. Araştırma bulguları 234 çalışanın görüşleri ile sınırlıdır. Diğer bir sınırlılık ise, araştırma kapsamının Türkiye’de kimyevi gübre sektöründe üretici olarak faaliyet gösteren işletmelerde görev yapan beyaz yakalı çalışan ve yöneticilerden oluşmasıdır. Örneklem geniş tutularak diğer sektörler ve işletmelerde yapılacak araştırmalarda farklı sonuçlar elde edilebilir.

Kaynakça

- Adeoye, Abayomi Olarewaju, Sulaiman Olusegun Atiku ve Ziska Fields (2016) "Structural Determinants of Job Satisfaction: The Mutual Influences of Compensation Management and Employees' Motivation". *Journal of Economics and Behavioral Studies*, 8(5), 27-38.
- Ağca, Veysel ve Hayrettin Ertan (2008) "Duygusal Bağlılık İçsel Motivasyon İlişkisi: Antalya'da Beş Yıldızlı Otellerde Bir İnceleme". *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi*, 10(2), 135-156.
- Alduaij, Hamad S. (2013) "A Study of Work Motivation among Kuwaiti Employees". *International Journal of Business and Social Science*, 4(10), 184-188.
- Alonderiene, Raimonda ve Modesta Majauskaite (2016) "Leadership Style and Job Satisfaction in Higher Education Institutions". *International Journal of Educational Management*, 30(1), 140-164.
- Ayup, Nadia ve Shagufta Rafif (2011) "The Relationship Between Work Motivation and Job Satisfaction". *Pakistan Business Review*, 13(2), 332-347.
- Aziri, Birikend (2011) "Job Satisfaction: A Literature Review". *Management Research and Practice*, 3(4), 77-86.
- Balıbey, Mesut ve Namık Kemal Öndaş (2018) "İdari Personelin Demografik Özellikleriyle İş Tatmini ve Mesleki Motivasyon İlişkisi: Munzur Üniversitesi Örneği". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 28(1), 171-186.
- Beavers, Amy S., John W. Lounsbury, Jennifer K. Richards, Schuyler W. Huck, Gary J. Skolits ve Shelley L. Esquivel (2013) "Practical Considerations for Using Exploratory Factor Analysis in Educational Research". *Practical Assessment, Research & Evaluation*, 18(6), 1-13.
- Çivilidağ, Aydın ve Güçlü Şekercioğlu (2017) "Çok Boyutlu İş Motivasyonu Ölçeğinin Türk Kültürüne Uyarlanması". *Mediterranean Journal of Humanities*, 7(1), 143-156.
- Dalkrani, Maria ve Efstathios Dimitriadis (2018) "The Effect of Job Satisfaction on Employee Commitment". *International Journal of Business and Economic Sciences Applied Research*, 11(3), 16-23.
- Doğan, Selen ve Mecbure Aslan (2018) "Psikolojik Sermaye, İçsel Motivasyon ve İş Tatmini İlişkisi". *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(3), 112-125.
- Dugguh, Stephen I. ve Dennis Ayaga (2014) "Job Satisfaction Theories: Traceability to Employee Performance in Organizations". *IOSR Journal of Business and Management*, 16(5), 11-18.
- Dündar, Süleyman, Hatice Özutku ve Fatih Taşpınar (2007) "İçsel ve Dışsal Motivasyon Araçlarının İşgörenlerin Motivasyonu Üzerindeki Etkisi: Ampirik Bir İnceleme". *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*(2), 105-119.
- Eğimli, Ayşen Temel (2009) "Çalışanlarda İş Doyumu: Kamu ve Özel Sektör Çalışanlarının İş Doyumuna Yönelik Bir Araştırma". *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(3), 35-52.
- Elias, Steven M., William, L. Smith ve Chet, E. Barney (2012) Age as a Moderator of attitude Towards Technology in the Workplace: Work Motivation and Overall Job Satisfaction. *Behaviour & Information Technology*, 31(5), 453-467.
- Erogluer, Kemal (2011) "Örgütsel İletişim ile İş Tatmini Unsurları Arasındaki İlişkiler: Kuramsal Bir İnceleme". *Ege Akademik Bakış*, 11(1), 121-136.
- Ertürk, Ramazan (2016) "Öğretmenlerin İş Motivasyonları". *Eğitim Kuram ve Uygulama Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 1-15.
- Fernet, Claude, Ste'phanie Austina ve Robert J. Vallerand (2012) "The Effects of Work Motivation on Employee Exhaustion and Commitment: An Extension of the JD-R Model". *Work & Stress*, 26(3), 213-229.
- Gagné, Maryléne ve Edward L. Deci (2005) "Self-determination Theory and Work Motivation". *Journal of Organizational Behavior*, 26, 331-362.
- Gagné, Maryléne, Jacques Forest, Marie-Hélène Gilbert, Caroline Aubé, Estelle Morin ve Angela Malorni (2010) "The Motivation at Work Scale: Validation Evidence in Two Languages". *Educational and Psychological Measurement*, 70(4), 628-646.
- Gagné, Maryléne, Jacques Forestb, Maarten Vansteenkistec, Laurence Crevier-Braudd, Anja Van den Broecke, Ann Kristin Aspelif, Jenny Belleroseg, Charles Benaboub, Emanuela Chemollia, Stefan Tomas Güntherth, Hallgeir Halvarif, Devani Laksmi Indiyastutii, Peter A. Johnsonj, Marianne Hauan Molstadf, Mathias Naudink, Assane

- Ndaol, Anja Hagen Olafsenf, Patrice Rousselm, Zheni Wanga ve Cathrine Westbye (2014) "The Multidimensional Work Motivation Scale: Validation Evidence in Seven Languages and Nine Countries". *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 1-19.
- Gliem , Joseph A. ve Rosemary R. Gliem (2003) "Calculating, Interpreting, and Reporting Cronbach's Alpha Reliability Coefficient for Likert-Type Scales". *Midwest Research to Practice Conference in Adult, Continuing, and Community Education* (s. 82-88). Columbus: The Ohio State University.
- Gökkaya, Samet ve Nuray Türker (2018) "İş Motivasyonu ile İş Tatmini Üzerine Otel İşletmelerinde Karşılaştırmalı Bir Araştırma". *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 3(5), 12-28.
- İbicioğlu, Hasan, Kürşat Özdaşlı, Hüseyin Dalğar ve Tayfun Yılmaz (2013) "Muhasebe Meslek Mensuplarının İçsel ve Dışsal Motivasyon Düzeylerinin Tespitine Yönelik Bir Araştırma". *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(9), 93-105.
- Jungert, Tomas, Anja Van den Broeck , Bert Schreurs ve Ulla Osterman (2018) "How Colleagues Can Support Each Other's Needs and Motivation: An Intervention on Employee Work Motivation". *Applied Psychology: An International Review*, 67(1), 3-29.
- Karaman, Davut (2018) "Demografik Özelliklerin İş Tatmini Üzerindeki Etkisi: Eğitim Sektöründe Bir Uygulama". *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 65-78.
- Kaya, İlke (2007) "Otel İşletmeleri İşgörenlerinin İş Tatminini Etkileyen Faktörler: Geliştirilen Bir İş Tatmini Ölçeği". *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 355-372.
- Ledesma, Rubén Daniel ve Pedro Valero-Mora (2007) "Determining the Number of Factors to Retain in EFA: An Easy-to Use Computer Program for Carrying Out Parallel Analysis". *Practical Assessment, Research & Evaluation*, 12(2), 1-11.
- Li, Li, Hongyan Hu, Hao Zhou, Changzhi He, Lihua Fan, Xinyan Liu, Zhong Zhang, Heng Li ve Tao Sun (2014) "Work Stress, Work Motivation and Their Effects on Job Satisfaction in Community Health Workers: A Cross-sectional Survey in China". *BMJ Open*, 4(6), 1-9.
- Masvaure, Polite, Shaun Ruggunan ve A. Maharaj (2014) "Work Engagement, Intrinsic Motivation and Job Satisfaction Among Employees of a Diamond Mining Company in Zimbabwe". *Journal of Economics and Behavioral Studies*, 6(6), 488-499.
- Matsunaga, Masaki (2010) "How to Factor- Analyze Your Data Right: Do's,Do'nts, and How-To's. *International Journal of Psychological Research*, 3(1), 97-110.
- Ogunnaike, Olaleke, Olufemi Akinbola ve Olugbenga Ojo (2014) "Effect of Motivation on Job Satisfaction of Selected Sales Representatives". *Journal of Educational and Social Research*, 4(1), 197-203.
- Pinder, Craig C. (2014) *Work Motivation in Organizational Behavior*. New York: Psychology Press.
- Rasool, Azhar, Hou Jundong ve Muhammad Tayyab Sohail (2017) "Relationship of Intrinsic and Extrinsic Rewards on Job Motivation and Job Satisfaction of Expatriates in China". *Journal of Applied Sciences*, 17, 116-125.
- Rigby, C. Scott ve Richard M. Ryan (2018) "Self-Determination Theory in Human Resource Development: New Directions and Practical Considerations". *Advances in Developing Human Resources*, 20(2), 133-147.
- Ryan, Richard M. ve Edward L. Deci (2000) "Intrinsic and Extrinsic Motivations: Classic Definitions and New Directions". *Contemporary Educational Psychology*, 25, 54-67.
- Saracel, Nüket, Özlem Taşseven ve Ece Kaynak (2016) "Türkiye'de Çalışan Y Kuşağında İş Tatmini-Motivasyon İlişkisi". *Social Sciences Research Journal*, 5(1), 50-79.
- Schermelleh-Engel, Karin, Helfried Moosbrugger ve Hans Müller (2003) "Evaluating the Fit of Structural Equation Models: Tests of Significance and Descriptive Goodness-of-Fit Measures". *Methods of Psychological Research Online*, 8(2), 23-74.
- Sdrolias, L., D. Belias, A. Koustelios, A. Golia, M. Koutiva, A. Thomos ve K. Varsanis (2014) "Job Satisfaction and Motivation in the Greek Banking Sector". *9th Annual MIBES International Conference* (s. 82-101). Thessaloniki: Perrotis College.
- Seifert, Tricia A. ve Paul D. Umbach (2008) "The Effects of Faculty Demographic Characteristics and Disciplinary Context on Dimensions of Job Satisfaction". *Research in Higher Education*, 49(4), 357-381.

Seyrek, İbrahim Halil ve Dilek Kavak (2016) "Bilgi Teknolojisi Çalışanlarının İş Tatmini ile İlişkili Faktörler". *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3(1), 13-27.

Spector, Paul E. (1985) "Measurement of Human Service Staff Satisfaction: Development of the Job Satisfaction Survey". *American Journal of Community Psychology*, 13(6), 693-713.

Springer, Gary Jon (2011) A Study of Job Motivation, Satisfaction, and Performance among Bank Employees. *The Journal of Global Business Issues*, 5(1), 29-42.

Sultan, S. (2012). Examining the Job Characteristics: A Matter of Employees' Work Motivation and Job Satisfaction. *Journal of Behavioural Sciences*, 22(2), 13-25.

Weiss, Howard M. (2002) "Deconstructing Job Satisfaction: Separating Evaluations, Beliefs and Affective Experiences". *Human Resource Management Review*, 12(2), 173-194.

Wiyono, Bambang Budi (2016) "Comparison of Teachers' Work Motivation Based on Gender, Age, Education Level, Work Duration, Rank and School Level". *Journal of Education and Social Sciences*, 3, 61-66.

Ekonomik Büyüme İle Üretim Faktörleri Arasında Ekonometrik Bir Analiz: Türkiye Örneği (1980-2016)

Jiyan KILIÇ¹ & İlkay DİLBER²

Özet

Ekonomik büyümenin temel yapı taşlarını sermayenin, emeğin ve teknolojik gelişmelerin oluşturduğu birçok iktisatçı tarafından kabul görülmektedir. Bu temel bileşenlerin ekonomik büyüme ile kısa veya uzun dönemli ilişkisinin varlığı ve kuvveti çalışmanın araştırma konusunu oluşturmaktadır. Bu çalışmada, Türkiye için 1980-2016 dönem aralığını kapsayan yıllık zaman serileri kullanılarak ekonomik büyüme ve üretim faktörleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Oluşturulan modelin bağımlı değişkeni Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (Y) iken bağımsız değişkenlerini sermaye miktarı (K), emek miktarı (L) ve teknolojik gelişmeyi ifade eden toplam faktör verimliliği (A) oluşturmaktadır. Değişkenler arasındaki ilişki ADF ve PP birim kök testleri, Johansen Eşbütünleşme Testi ve Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) ile test edilmiştir. Elde edilen bulgular doğrultusunda; değişkenler arasında uzun dönemli nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, sermaye ve emek miktarından ekonomik büyümeye doğru kısa dönemli nedensellik ilişkisi tespit edilirken, toplam faktör verimliliğinden ekonomik büyümeye doğru kısa dönemli nedensellik ilişkisi bulunamamıştır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Büyüme, Üretim Faktörleri, Johansen Eşbütünleşme Testi

Econometric Analysis Between Economic Growth And Production Factors: The Case Of Turkey (1980-2016)

Abstract

The basic building blocks of economic growth are accepted by many economists of capital, labor and technological developments. The existence and strength of short-term and long-term relationships with economic growth of these basic components constitute the research topic of the study. In this study, the relationship between economic growth and the factors of production using annual time series covering the period 1980-2016 range for Turkey were examined. While the dependent variable of the model created is the Gross Domestic Product (Y), the independent variables are the amount of capital (K), the amount of labor (L) and the total factor productivity (A) which is representing technological development. The relationship between variables was tested with ADF and PP unit root tests, Johansen Cointegration Test and Vector Error Correction Model (VECM). According to the findings; it was concluded that there is a long-term causality relationship between variables. In addition, while short-term causality was determined from the amount of capital and labor to economic growth, there was no short-term causality relationship from total factor productivity to economic growth.

Key Words: Economic Growth, Production Factors, Johansen Cointegration Test

¹ Doktora Öğrencisi, İzmir Demokrasi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Bölümü, jikilic@gmail.com

² Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, ilkay.dilber@cbu.edu.tr

Giriş

Bir ekonomide, üretimin gerçekleşebilmesi için fiziksel sermaye stoğu önemli bir yere sahiptir. Fiziksel sermaye stoğu, mikro açıdan üretim sürecinde uzun yıllar kullanılabilen makine, teçhizat, bina iken makro düzeyde karayolu, havayolu, demiryoluna yapılan yatırımlar, barajlar gibi altyapı yatırımlarıdır (Songur 2017: 202). Hem mikro hem de makro açıdan ele alınan fiziksel sermaye stoğu, üretim sürecine girerken emek faktörünün verimliliğini arttırmaktadır.

İktisat literatüründe ekonomik büyümenin temel belirleyicileri sermaye, emek ve teknolojik gelişme olarak birçok iktisatçı tarafından kabul edilmektedir. Fakat, Neo-klasik büyüme modeli temel varsayımlarını dikkate alarak ve sermaye faktöründe azalan verimler yasaının geçerli olmasından dolayı uzun dönemde, Solow'un (1956) kurduğu modele göre ekonomik büyümeyi belirleyen temel faktörün teknolojik gelişme olduğunu ve bunun dışsal bir faktör olduğunu savunmuştur.

Üretilen yeni teknolojiler ile üretim miktarı, kalitesi ve çeşitliliği vb. bakımından sağladığı artı değerler göz önünde bulundurulduğunda teknolojik gelişmeler ve yenilikler, uzun dönemde sürekli büyümeyi belirleyen faktörlerden biri haline gelmektedir (Taymaz ve Suiçmez 2005: 57). Teknolojik gelişmeler ile üretim sürecindeki girdilerde meydana gelecek verimlilik artışı önce maliyetlere olumlu yansıtacak daha sonra ekonomik büyümeye daha az kaynak kullanımı ve optimal verimlilik ile katkı sağlayacaktır. Verimlilikteki bu gelişme, pozitif dışsallık yaratarak farklı sektörlerin iyileşmesinide sağlayacaktır.

1. Büyümenin Muhasebesi

Toplam faktör verimliliğine ilişkin ilk çalışma Solow (1956) tarafından gerçekleştirilmiştir. Çalışmasında üretimin, emeğin ve sermayenin tam rekabet piyasa koşullarında kullanılarak, eksik istihdamın ortadan kaldırılabileceği ve ekonomideki aksaklıkların emek ve sermaye miktarlarındaki değişim ile düzeltilebileceği savunulmaktadır. Solow, Cobb – Douglas üretim fonksiyonundan hareketle aşağıdaki üretim fonksiyonu ile ifade etmiştir (Solow 1956: 84 ve Işık 2016).

$$Y = A \cdot K^{\alpha} \cdot L^{1-\alpha}$$

Y= Üretim Miktarı

A= Teknoloji

L= İşgücü Miktarı

K= Sermaye Miktarı

α =Sermayenin Üretim Esnekliği

$(1 - \alpha)$ = Emeğin Üretim Esnekliği

Neo-Klasik büyüme modellerinde, sermaye ve emeğin üretimde yarattığı büyüme payı milli gelir büyümesinden çıkartılır. Kalan kısım ise teknolojiye kaynaklanan bir büyümedir. Bu artı kalan kısım toplam faktör verimliliği denir. Solow ise üretimde meydana gelen değişimin girdi faktörleri ile açıklanamayan kısmını ‘Solow Artığı’ olarak tanımlamıştır.

Teknolojik gelişmenin dışsal bir faktör veya sabit olarak kabul edildiği varsayımı altında üretim fonksiyonu aşağıdaki gibi gösterilir:

$$Y = A \cdot f(K, L)$$

Yukarıda yer alan üretim fonksiyonuna göre; sermaye veya emek faktörlerinde meydana gelen bir değişim, üretim miktarının değişmesini sağlamaktadır. Bu değişimin payında, teknolojik gelişme sabit olduğundan sadece sermaye ve emek faktörleri ile açıklanabilir.

Sermaye miktarında meydana gelecek olan bir değişimin üretim miktarını ne kadar değiştireceği sermayenin marjinal verimliliği (MPK) ile tanımlanır. O halde; sermayenin marjinal verimliliği aşağıdaki gibi formülize edilebilir.

$$MPK = \frac{\Delta Y}{\Delta K} \quad \text{ise} \quad \Delta Y = MPK \cdot \Delta K$$

Yukarıdaki denklemlere göre; üretimdeki değişimin, sermayedeki değişime oranı MPK’ yı ifade ederken sermayede meydana gelen bir birimlik artış, MPK kadar üretim artışına sebep olmaktadır.

İşgücü miktarında meydana gelecek olan bir değişimin üretim miktarını ne kadar değiştireceği emeğin marjinal verimliliği (MPL) ile tanımlanır. Emeğin marjinal verimliliği aşağıdaki gibi ifade edilir.

$$MPL = \frac{\Delta Y}{\Delta L} \quad \text{ise} \quad \Delta Y = MPL \cdot \Delta L$$

Yukarıdaki eşitliklere göre; üretimdeki değişimin, emek miktarındaki değişime oranı MPL olarak ifade edilirken, emek miktarında meydana gelen bir birimlik artış, MPL kadar üretim miktarı artışına sebep olmaktadır.

Üretim fonksiyonu ($Y = A f (K, L)$) göz önünde bulundurulduğunda, üretimdeki artışın sermaye ve emek miktarındaki artış ile açıklandığı aşağıdaki eşitlik ile ifade edilebilir.

$$\Delta Y = (MPK \cdot \Delta K) + (MPL \cdot \Delta L)$$

($MPK \cdot \Delta K$), üretimdeki değişimin sermaye miktarındaki değişimden kaynaklandığı payı ifade ederken, ($MPL \cdot \Delta L$) ise üretimdeki değişimin emek miktarındaki değişimden kaynaklandığı payı gösterir.

Üretimdeki büyüme veya GSYİH büyüme hızı, üretim faktörlerinin değişim oranı ile bu üretim faktörlerinin önceki dönem GSYİH içersindeki payları çarpımı toplamına eşittir (Dilber 2018: 58-59). Bu denklem aşağıdaki gibi yazılabilir.

$$\frac{\Delta Y}{Y} = \left(\frac{\Delta K}{K} \right) \cdot \left(\frac{MPK \cdot \Delta K}{Y} \right) + \left(\frac{\Delta L}{L} \right) \cdot \left(\frac{MPL \cdot \Delta L}{Y} \right)$$

($MPK \cdot \Delta K$) = Sermayenin değerini (faizi)

($MPL \cdot \Delta L$) = İşgücünün değerini (ücreti)

($MPK \cdot \Delta K$) / Y) = Sermayenin üretimdeki payını

($MPL \cdot \Delta L$) / Y) = İşgücünün üretimdeki payını

($\Delta Y/Y$) = Üretim miktarındaki değişimi

($\Delta K/K$) = Sermaye miktarındaki değişimi

($\Delta L/L$) = Emek miktarındaki değişimi ifade etmektedir (Dilber 2018: 58).

Yukarıdaki eşitliğe göre, üretimdeki artış teknolojik gelişmenin sabit kalması koşulu altında sermaye ve emek faktörlerindeki artış ile açıklanmaktadır. O halde; GSYİH büyüme hızı, sermaye ve emek faktörlerinin değişim oranı ile GSYİH içersindeki paylarına bağlıdır.

Teknolojik gelişmenin, üretim fonksiyonu üzerindeki etkisinin sabit olmadığını veya artık teknolojik gelişmenin içsel bir faktör olarak varsayıldığı bir üretim fonksiyonu aşağıdaki gibi ifade edilir;

$$Y = f (K, L, A)$$

Yukarıdaki büyüme fonksiyonuna göre; üretim miktarındaki değişim sermaye faktörü, emek faktörü ve teknolojik değişim tarafından açıklanmaktadır. Üretim miktarında meydana gelen artışın, sermaye ve emek faktörlerindeki artışın dışında kalan kısmı teknolojik gelişmeden veya diğer adıyla toplam faktör verimliliğinden kaynaklanmaktadır (Dilber 2018: 59). Toplam faktör verimliliğindeki değişim ($\Delta A / A$) şeklinde ifade edilirken, GSYİH büyüme hızı ise aşağıdaki denklem ile gösterilebilir;

$$\frac{\Delta Y}{Y} = \left(\frac{\Delta K}{K}\right) \cdot \left(\frac{MPK \cdot \Delta K}{Y}\right) + \left(\frac{\Delta L}{L}\right) \cdot \left(\frac{MPL \cdot \Delta L}{Y}\right) + \frac{\Delta A}{A}$$

İfade edilen denkleme göre; GSYİH büyüme hızı, emek ve sermaye faktörlerinin artış oranlarına, bu faktörlerin GSYİH içindeki paylarına ve toplam faktör verimliliğindeki artışa bağlı olarak açıklanmaktadır.

2. Literatür

Çalışmanın bu bölümünde konu ile ilgili yapılan bazı çalışmalar yer almaktadır. Ele alınan çalışmalar; yılı, çalışmanın yapıldığı ülke, kullanılan değişkenler, kullanılan analiz ve yöntem ve elde edilen bulgular şeklinde değerlendirilmektedir.

Saygılı, Cihan ve Yurtoğlu (2002), 1972 – 2000 dönem aralığında Türkiye ekonomisi için makro ve ana sektörler itibariyle sermaye birikimini yatırım ve milli gelir verileri ile tahmin etmektedirler. Sermaye birikimi ve verimlilik artışı arasında çift yönlü ilişki sonucuna varılmıştır. Ayrıca elde edilen sonuçlara göre; ekonomik büyüme ve sermaye birikimi arasında yakın bir ilişki tespit edilmiştir.

Taymaz ve Suiçmez (2005), çalışmalarında 1923-2003 yılları arasında Türkiye’ de uzun dönemde, ekonomik gelişim süresinde verimlilik artışının katkısını ortaya koymak, 2001 krizi ve sonrası dönemde imalat sanayideki emek verimliliği ve diğer değişkenlerdeki değişimin nasıl olduğunu ve verimliliğe dayalı büyüme politikalarına ilişkin öneriler sunmayı amaçlamışlardır. İndeks hesaplama ile çeşitli analizler gerçekleştirilmiştir. Uzun dönemde ekonomik büyümenin en önemli kaynağının teknolojik gelişme olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tuncer ve Tunç (2006), 1980-2004 yılları arasında Türkiye ekonomisi için tarım, madencilik, imalat sanayi, enerji ve altyapı hizmetleri olmak üzere beş ana sektör seviyesinde büyümenin kaynaklarını araştırmışlardır. Büyümenin en önemli kaynağının sermaye birikimi olduğu yönünde bulgular elde edilmiştir.

Vergil ve Abasız (2008), 1968- 2006 dönemi yıllık verileri ile Türkiye için toplam faktör verimliliği tahmini ve toplam faktör verimliliğinin ekonomik büyüme üzerine olan etkisi Collins Bosworth Varyans Ayrıştırması ve En Küçük Kareler Yöntemi ile test etmişlerdir. Toplam faktör verimliliğinin ekonomik büyüme üzerinde pozitif etki ettiği sonucuna ulaşmışlardır.

Adak (2009), çalışmasında 1987 – 2007 yılları arasında Türkiye için toplam faktör verimliliğine ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini azalan kareler yöntemi ile regresyon analizi gerçekleştirmiştir. Analiz sonuçlarına göre; toplam faktör verimliliği ile ekonomik büyüme arasında doğrusal bir ilişki tespit edilmiştir.

Açıkgöz ve Çatalbaş (2010), 1968 – 2006 dönemi Türkiye için ekonomik büyüme ve toplam faktör verimliliği arasındaki ilişkiyi parametrik olmayan regresyon analizi ile araştırmışlardır. Bulgulara göre; 1980 öncesi dönemde büyümenin kaynağı sermaye birikimi iken, 1980 sonrası dönemde 1991-95 yılları dışında toplam faktör verimliliğinden kaynaklanan bir büyüme olduğu tespit edilmiştir.

Arısoy (2011), çalışmasında 1968- 2006 dönem aralığına ait yıllık verilerle Türkiye için fiziksel sermaye ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi AK Model çerçevesinde VAR analizi ile test etmiştir. Elde edilen bulgular, fiziksel sermaye uzun dönemde büyüme oranı üzerinde etkili olmadığı yönündedir.

Atıyas ve Bakis (2013), 1970 – 2011 yılları arasında Türkiye’de büyümenin kaynaklarını büyüme muhasebesi yaklaşımı ile incelemişlerdir. Elde edilen sonuçlara göre; 2000’li yıllarda gözlemlenen yüksek milli gelir artışı üretim faktörleri artışından değil, toplam faktör verimliliği artışından kaynaklandığı tespit edilmiştir. Tarım, hizmetler ve sanayi sektörleri için toplam faktör verimliliği hesaplanmış, özellikle tarım sektörü içindeki payı yıllar itibariyle pozitif yönde değişim göstermiştir.

Ateş (2013), yaptığı çalışmada 1981-2007 dönemine ait çeyreklik verilerle Türkiye için fiziksel sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme oranı ile ilişkisini ARDL sınır testi yaklaşımı ile test etmiştir. Elde edilen sonuçlara göre; fiziksel sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi kısa dönemde, uzun döneme göre daha fazladır.

Kolsuz ve Yeldan (2014), 1980- 2010 yılları arasında Türkiye için milli gelir ile işgücü verileri ve sermayenin faktör payı verileri ile ekonomik büyümenin kaynakları üzerine olan etkilerini incelemişlerdir. Elde ettikleri sonuçlara göre; sanayi sektörünün göreceli olarak önemini yitirdiği ve hizmetler ve inşaat sektörlerine dayalı bir büyümenin gerçekleştiği sonucuna varmışlardır. Emek faktörünün katkısı yarı yarıya azalırken, ithal sermaye faktörünün katkısı % 50’ den % 67’ye kadar çıktığı tespit edilmiştir.

Işık (2016), çalışmasında 1990-2014 yıllarını kapsayan dönemde, Türkiye için ekonomik büyüme ve toplam faktör verimliliği değişkenlerini ele almıştır. Lineer azalan kareler metodu ve ADF

birim kök testi ile regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre; Türkiye'nin 1990-2014 yılları arasında toplam faktör verimliliği ve ekonomik büyüme arasında anlamlı bir lineer ilişki tespit edilmiştir.

Gömlüksüz, Şahbaz ve Mercan (2017), 1993-2014 yılları arasında 12 OECD ülkesi için beşeri sermaye, Ar-Ge, ticari dışa açıklık ve ileri teknoloji ürün ithalatının toplam faktör verimliliği üzerindeki etkisi Panel Eşbütünleşme analizi ile gerçekleştirmişlerdir. Analiz sonuçlarına göre; Ar-Ge, ticari dışa açıklık ve ileri teknoloji ürün ithalatının verimlilik artışı üzerinde anlamlı sonuç elde edilirken, beşeri sermayeye ilişkin anlamlı bir bulgu elde edilememiştir.

İsabetli ve Tunalı (2018), çalışmalarında 1995-2016 dönem aralığında Türkiye'nin de içinde bulunduğu 123 ülke için toplam faktör verimliliği ve GSYH arasındaki ilişki çok boyutlu panel veri yöntemi ile araştırmışlardır. Bulgulara göre; ekonomik kriz dönemlerinin ve gelir gruplarının toplam faktör verimliliği üzerindeki etkisi negatif yönlü iken, ülkeler özelinde negatif ve pozitif ilişkiler tespit edilmiştir. Türkiye için toplam faktör verimliliği üzerinde pozitif etki gözlenmiştir.

3. Veri Seti, Yöntem Ve Ampirik Bulgular

Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (Y), sermaye (K), emek miktarı (L) ve toplam faktör verimliliği (A) değişkenlerinin zaman içersindeki değişimi aşağıda sırasıyla tablo 1, tablo 2, tablo 3 ve tablo 4' te gösterilmiştir. Sermayeyi oluşturan değişken; BİT (Bilgi İletişim ve Teknolojileri) varlıkları ve BİT olmayan varlıkların toplamından oluşmaktadır. Değişkenlere ait veriler 'The Conference Board' resmi sitesinden temin edilmiştir.

Tablo 1: Türkiye İçin Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Değerleri (1980-2016)

1980	-0.12358	1990	6.774722	2000	-2.86453	2010	-2.69057
1981	-6.62565	1991	-0.89549	2001	-1.95621	2011	0.293611
1982	0.153962	1992	5.305683	2002	-2.01374	2012	-0.55602
1983	-0.26048	1993	0.330885	2003	-0.12439	2013	0.741921
1984	0.543618	1994	-1.72529	2004	0.687293	2014	-0.38189
1985	-0.1091	1995	-2.23757	2005	-0.06302	2015	0.172754
1986	0.358957	1996	-0.0246	2006	-0.20384	2016	-0.46949
1987	0.236758	1997	0.071662	2007	-0.28542		
1988	-0.5438	1998	-0.58038	2008	-0.82851		
1989	-0.70276	1999	-2.13217	2009	-6.72519		

Kaynak: The Conference Board (<https://www.conference-board.org/data/productivity.cfm>) Erişim Tarihi: 22.06.2018

Tablo 1'de yer alan veriler dikkate alındığında 1981 ve 2009 yıllarında sırasıyla büyüme rakamları % -6.62564898 ve % -6.725190501 olarak en düşük seviyelerde gerçekleşmiştir. Büyümenin pozitif değerler gösterdiği en yüksek oran ise 1990 ve 1992 yıllarında sırasıyla %

6.774721503 ve % 5.305682643 olarak meydana gelmiştir. Ayrıca 1991 yılında % -0.895490029 olarak keskin bir düşüş gerçekleştiği de görülmektedir.

Tablo 2: Türkiye İçin Sermaye Değerleri (1980-2016)

1980	-0.64644	1990	0.398764	2000	0.560785	2010	0.487265
1981	2.073786	1991	-0.07737	2001	-0.73924	2011	0.371978
1982	0.132468	1992	-0.21466	2002	1.113372	2012	-0.13074
1983	-0.2054	1993	0.779985	2003	0.620296	2013	0.102034
1984	0.253481	1994	-0.54945	2004	0.631195	2014	-0.04919
1985	0.338449	1995	0.14292	2005	0.116763	2015	0.001544
1986	0.023265	1996	0.261369	2006	0.020719	2016	-0.05889
1987	-0.03601	1997	0.345879	2007	-0.1029		
1988	-0.16068	1998	-0.27845	2008	-0.19832		
1989	-0.08645	1999	-0.42259	2009	-0.4582		

Kaynak: The Conference Board (<https://www.conference-board.org/data/productivity.cfm>) Erişim Tarihi: 22.06.2018

Not: Sermaye rakamları BİT varlıkları ve BİT olmayan varlıkların toplamından oluşmaktadır.

1980 ve 2016 dönemleri arasında Tablo 2’ de de görüldüğü üzere sermaye rakamları inişli çıkışlı değerlerden oluşmaktadır. Sermaye değişkeni; BİT varlıkları ve BİT olmayan varlıklardan oluşan toplam sermaye hizmetlerinin büyüme oranı olarak ifade edilmektedir.

Tablo 3: Türkiye İçin Emek Miktarı (1980-2016)

1980	0.377485	1990	-0.60921	2000	-1.43884	2010	-10.4596
1981	-0.4465	1991	1.516989	2001	-1.15212	2011	0.001094
1982	0.372835	1992	-0.43625	2002	-2.13255	2012	-0.5823
1983	-0.13228	1993	-2.68786	2003	2.107332	2013	-0.36207
1984	-4.27276	1994	-2.54561	2004	-1.76233	2014	0.02876
1985	-2.64277	1995	-0.62359	2005	4.115246	2015	0.6396
1986	-0.67586	1996	0.635362	2006	-0.29255	2016	-0.62521
1987	-0.87771	1997	-1.18744	2007	-1.08452		
1988	7.97581	1998	-5.2328	2008	-9.69871		
1989	2.792883	1999	0.144715	2009	-1.3833		

Kaynak: The Conference Board (<https://www.conference-board.org/data/productivity.cfm>) Erişim Tarihi: 22.06.2018

Tablo 3’ te yer alan emek miktarındaki değişim ise en yüksek oran % 7.975810225 olarak 1988 yılında gerçekleşmiştir. 2008 ve 2010 yılında ise sırasıyla % -9.698713383 ve % -10.45962822 olarak gerçekleştiği görülmektedir.

Tablo 4: Türkiye İçin Toplam Faktör Verimliliği (1980-2016)

1980	0.012982	1990	-2.25916	2000	-1.5483	2010	-1.31134
1981	-2.16393	1991	-1.69382	2001	-2.70401	2011	0.4163
1982	-0.07267	1992	-1.5329	2002	-1.52019	2012	-1.37516
1983	-0.5267	1993	3.333926	2003	-0.40798	2013	-3.26149
1984	2.413932	1994	-2.45111	2004	0.944142	2014	-1.04471
1985	-1.12388	1995	-1.23897	2005	-0.79219	2015	-0.15507
1986	-5.8315	1996	-0.58967	2006	-1.44855	2016	16.17197
1987	0.933707	1997	1.940745	2007	0.804708		
1988	-0.96638	1998	-1.48312	2008	5.28023		
1989	-26.7785	1999	3.798883	2009	0.573309		

KAYNAK: The Conference Board (<https://www.conference-board.org/data/productivity.cfm>) Erişim Tarihi: 22.06.2018

Türkiye için yaklaşık olarak tablo 4'te de görüldüğü üzere toplam faktör verimliliği 1989 yılı haricinde durağan bir şekilde seyir göstermektedir. 1989 yılında meydana gelen azalma % -26.77853227 olarak gerçekleşmiştir.

Çalışmanın devamında elde edilen veri seti doğrultusunda değişkenlerin durağanlık analizi için ADF (Augmented Dickey Fuller) (1979) ve PP (Phillips Perron) birim kök testleri gerçekleştirilecektir. Durağanlığı elde edilen değişkenlerin ardından uygun gecikme uzunluğu araştırılacaktır. Tespit edilen gecikme uzunluğundan sonra Johansen Eşbütünleşme Testi uygulayarak değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığı sınanacaktır. Eşbütünleşik olmaları durumunda Hata Düzeltme Modeli (VECM) kurularak test edilecektir.

ADF ve PP Birim Kök Testleri

Durağanlık kavramı; zaman serisi verilerinin belirli bir zaman periyodunda sürekli olarak artma veya azalmanın olmadığı, verilerin zaman süresince bir yatay eksen boyunca dağılım gösterdiği ifade eder. Başka şekilde ifade etmek gerekirse zaman serisi verilerinin sabit bir ortalama etrafında dalgalandığı ve bu dalgalanma varyansının özellikle zaman boyunca sabit kaldığı biçiminde tanımlanır (Çınar ve Sevüktekin 2014: 239). Granger ve Newbold (1974), yaptıkları çalışmalarda durağan olmayan zaman serilerinin uzun dönemde sapmalı standart hata ürettiğini ve bu yüzden değişkenlerin durağan yapıya sahip olması gerektiğini ileri sürmüştür (Granger ve Newbold 1974: 113).

Tablo 5: ADF Birim Kök Testi Sonuçları

	DÜZEYDE			1. FARK		
	Sabitli	Sabitli Ve Trendli	Sabitsiz Ve Trendsiz	Sabitli	Sabitli Ve Trendli	Sabitsiz Ve Trendsiz
Y	-5.306194 (0.0001)*	-5.275428 (0.0007)*	-5.137111 (0.0000)*	-11.41909 (0.0000)*	-11.30447 (0.0000)*	-11.55818 (0.0000)*
K	-7.900396 (0.0000)*	-8.069675 (0.0000)*	-7.324943 (0.0000)*	-7.921511 (0.0000)*	-7.838263 (0.0000)*	-8.002911 (0.0000)*
L	-5.277678 (0.0001)*	-5.336527 (0.0006)*	-2.752099 (0.0074)*	-11.18028 (0.0000)*	-11.01688 (0.0000)*	-11.34844 (0.0000)*
A	-4.711451 (0.0005)*	-5.077405 (0.0011)*	-4.715594 (0.0000)*	-8.385958 (0.0001)*	-8.337215 (0.0001)*	-8.486013 (0.0001)*

Not: (*) değerleri %5 anlamlılık seviyesini ifade eder.

Tablo 5’ de yer alan Y, K, L ve A değişkenleri düzey seviyesinde ADF birim kök testi sonuçlarına göre olasılık değerlerinin 0.05 anlamlılık seviyesinden küçük çıkmasından dolayı durağanlık göstermişlerdir.

Tablo 6: PP Birim Kök Testi Sonuçları

	DÜZEYDE			1. FARK		
	Sabitli	Sabitli Ve Trendli	Sabitsiz Ve Trendsiz	Sabitli	Sabitli Ve Trendli	Sabitsiz Ve Trendsiz
Y	-5.305644 (0.0001)*	-5.275428 (0.0007)*	-5.125983 (0.0000)*	-14.91070 (0.0000)*	-14.90396 (0.0000)*	-15.01129 (0.0000)*
K	-7.774542 (0.0000)*	-8.069675 (0.0000)*	-7.221403 (0.0000)*	-18.93392 (0.0001)*	-19.20324 (0.0000)*	-18.80408 (0.0000)*
L	-5.269299 (0.0001)*	-5.388304 (0.0005)*	-4.957548 (0.0000)*	-15.47648 (0.0000)*	-15.24037 (0.0000)*	-15.74421 (0.0000)*
A	-4.715700 (0.0005)*	-5.073396 (0.0011)*	-4.695463 (0.0000)*	-9.849126 (0.0000)*	-10.39682 (0.0000)*	-9.971975 (0.0000)*

Not: (*) değerleri %5 anlamlılık seviyesini ifade eder.

Bir başka durağanlık sınaması olan ve yaygın kullanılanlardan biri olan Phillips Perron birim kök testi sonuçları ADF birim kök testi sonuçları ile paralellik göstermektedir. Y, K, L ve A değişkenleri düzey seviyesinde 0.05 anlamlılık seviyesinde durağandır.

Veri Setinin Gecikme Uzunluğu

Eşbütünleşme ilişkisi aranan değişkenlerin test edilebilmesi için uygun gecikme uzunluğunun tespit edilmesi gerekmektedir. Mevsimsellikten arındırılmak için logaritmaları alınan değişkenlerin gecikme uzunluğu tablo 7’de gösterilmektedir.

Tablo 7: Gecikme Uzunluğu

Gecikme Uzunluğu	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-214.0427	NA*	9.740031*	13.62767	13.81089*	13.68840*
1	-199.5377	24.47727	10.80406	13.72111	14.63719	14.02476
2	-187.4056	17.43984	14.49285	13.96285	15.61180	14.50943
3	-174.2713	15.59702	19.87260	14.14196	16.52378	14.93146
4	-149.0635	23.63231	14.88035	13.56647*	16.68116	14.59890
5	-133.5382	10.67368	26.68798	13.59614	17.44369	14.87149

Not: (*) Test Sonucu Belirlenen Gecikme Sayısı

LR (Sequential Modified LR Test Statistic/Sıralı Modifiye LR Test İstatistiği)

FPE (Final Prediction Error/Son Tahmin Hatası)

AIC (Akaike Information Criterion/Akaike Bilgi Kriteri)

SC (Schwarz Information Criterion/Schwarz Bilgi Kriteri)

HQ (Hannan-Quinn Information Criterion/Hannan-Quinn Bilgi Kriteri)

Yukarıda tablo 7’deki test sonuçlarına göre en çok yıldızla sahip olunan gecikme uzunluğu sıfır (0) olarak tespit edilmiştir.

Johansen Eşbütünleşme (Koentegrasyon) Testi

Değişkenlerin uzun dönemli ilişkisini test etmek amacıyla Johansen Eşbütünleşme testine başvurulmaktadır. Eşbütünleşme test sonuçları tablo 8 ve 9’da sırasıyla Kısıtsız Koentegrasyon İz Testi ve Kısıtsız Koentegrasyon Max Eigen Testi olarak yer verilmektedir. Olasılık değeri > 0.05

durumunda H_0 kabul, H_1 reddedilir. Olasılık değeri < 0.05 durumunda ise H_0 red, H_1 kabul edilir. O halde, her iki test için de geçerli olan hipotez aşağıdaki gibidir;

H_0 : Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi yoktur.

H_1 : Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi vardır.

Tablo 8: Kısıtsız Koentegrasyon İz Testi Sonuçları

	Özdeğer	İz İstatistiği	0.05 Kritik Değer	Olasılık Değeri
NONE*	0.732885	101.6936	40.17493	0.0000
En Çok 1*	0.563185	54.17090	24.27596	0.0000
En Çok 2*	0.459202	24.35408	12.32090	0.0003

NOT: (*) Eşbütünleşmenin varlığını gösterir.

Tablo 8’de ki İz testi sonuçlarına göre olasılık değerleri none, en çok 1 ve en çok 2’ de 0.05 anlamlılık seviyesinden küçük çıkmıştır. Dolayısıyla; H_0 red, H_1 kabul edilir. (*) ile ifade edilen değerlerde, İz testi 0.05 seviyesinde 3 eşbütünleşme denklemini göstermektedir. Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmiştir.

Tablo 9: Kısıtsız Koentegrasyon Max Eigen Test Sonuçları

	Özdeğer	Max-Eigen İstatistiği	0.05 Kritik Değer	Olasılık Değeri
NONE*	0.732885	47.52274	24.15921	0.0000
En Çok 1*	0.563185	29.81682	17.79730	0.0005
En Çok 2*	0.459202	22.12956	11.22480	0.0004

NOT: (*) Eşbütünleşmenin varlığını gösterir.

Tablo 9’da de Max Eigen test sonuçları yer almaktadır. Olasılık değerleri, 0.05 anlamlılık düzeyinden küçük çıkmıştır. O halde; H_0 red, H_1 kabul edilir. (*) Max Eigen testi, 0.05 anlamlılık seviyesinde 3 tane eşbütünleşme denklemini göstermektedir.

Hata Düzeltme Modeli (VECM)

Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin tespit edilmesi ile birlikte hata düzeltme modelinin (VECM) kurulması gerekmektedir. Aşağıdaki denklikte hata düzeltme modelinin denklemini ve tablo 10’da hata düzeltme modeline ait kat sayılar yer almaktadır.

$$D(\text{LOGY}) = C(1) * (\text{LOGY}(-1) - 0.0388019492424 * \text{LOGK}(-1) + 0.533386211329 * \text{LOGL}(-1) - 0.250007129866 * \text{LOGA}(-1) + 0.623700877347) + C(2) * D(\text{LOGY}(-1)) + C(3) * D(\text{LOGY}(-2)) + C(4) * D(\text{LOGK}(-1)) + C(5) * D(\text{LOGK}(-2)) + C(6) * D(\text{LOGL}(-1)) + C(7) * D(\text{LOGL}(-2)) + C(8) * D(\text{LOGA}(-1)) + C(9) * D(\text{LOGA}(-2)) + C(10)$$

Tablo 10: Hata Düzeltme Modeli (VECM)

	Katsayılar	Std. hata	t-istatistiği	Olasılık Değeri
C(1)	-1.219894	0.293900	-4.150709	0.0004
C(2)	0.415208	0.264021	1.572630	0.1289
C(3)	0.300953	0.195081	1.542708	0.1360
C(4)	0.307701	0.201997	1.523298	0.1408
C(5)	0.711637	0.257077	2.768183	0.0107
C(6)	0.368490	0.132457	2.781954	0.0104
C(7)	0.179051	0.121883	1.469045	0.1548
C(8)	-0.272660	0.250472	-1.088583	0.2871
C(9)	-0.338147	0.211736	-1.597018	0.1233
C(10)	0.218606	0.228827	0.955332	0.3489
R ² : 0, 558307			F İstatistik Değeri: 0,008318	

C(1) uzun dönem denge ilişkisidir. Hem katsayının negatifliği hemde olasılık değerinin anlamlı çıkması uzun dönem denge eşitliğini göstermektedir. R² ve F istatistik değeri de modeli anlamlı kılmaktadır. Değişkenler arasında uzun dönem nedensellik ilişkisi vardır. O halde; uzun dönemde bağımsız değişkenler (K, L ve A), bağımlı değişkeni (Y) etkilemektedir.

Wald Testi

Diğer C(x) katsayıları ise kısa dönem ilişkisini ifade etmektedir. K, L ve A'nın Y ile kısa dönem ilişkinin tespiti için Wald testi uygulanır. Wald testi ile elde edilen Chi- kare olasılık değerinin 0.05'ten küçük çıkması durumunda H₀ red, H₁ kabul edilir. Wald testine göre;

- K'dan Y'ye kısa dönem nedensellik ilişkisi hipotezi için;

$H_0: C(4) = C(5) = 0$ Kısa dönem nedensellik ilişkisi yoktur.

$H_1: C(4) = C(5) \neq 0$ Kısa dönem nedensellik ilişkisi vardır.

- L'den Y'ye kısa dönem nedensellik ilişkisi hipotezi için;

$H_0: C(6) = C(7) = 0$ Kısa dönem nedensellik ilişkisi yoktur.

$H_1: C(6) = C(7) \neq 0$ Kısa dönem nedensellik ilişkisi vardır.

- A'dan Y'ye kısa dönem nedensellik ilişkisi hipotezi için;

$H_0: C(8) = C(9) = 0$ Kısa dönem nedensellik ilişkisi yoktur.

$H_1: C(8) = C(9) \neq 0$ Kısa dönem nedensellik ilişkisi vardır.

Tablo 11: Wald Testi Sonuçları

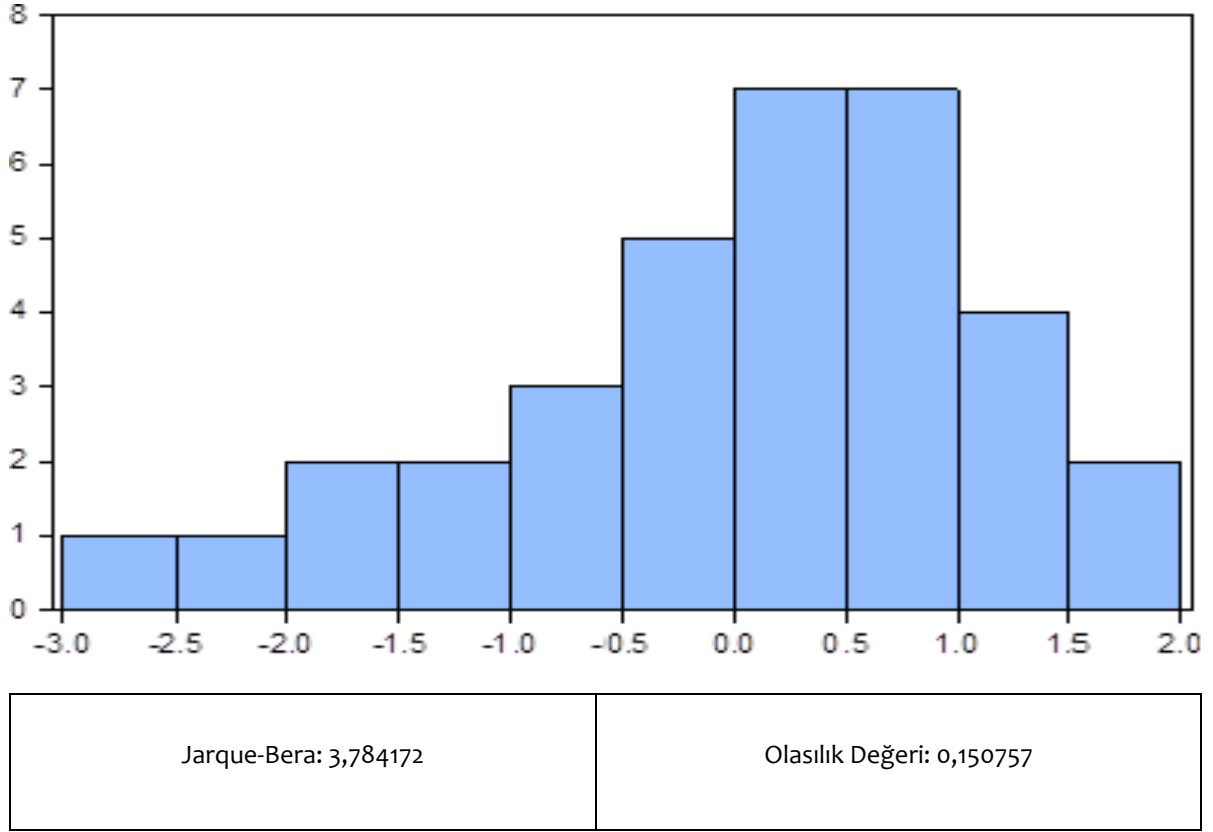
K.D. Nedensellik İlişkisi	Chi-Kare Olasılık Değerleri
K' dan GDP' ye	0,0170 < 0,05
L' den GDP' ye	0,0196 < 0,05
A' dan GDP' ye	0,2790 > 0,05

Hata düzeltme modeli ve Wald testi sonucuna göre; bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Ayrıca bağımsız değişkenler olan K ve L' den GDP'ye doğru kısa dönemli nedensellik ilişkisi tespit edilirken, A'dan GDP'ye kısa dönem nedensellik ilişkisi bulunamamıştır.

Jarque – Bera Testi

Hata terimlerinin yani artıkların normal dağılım gösterip göstermediğini Jarque-Bera testi ile sınanır. Bu teste göre; ters hipotez geçerli olduğundan olasılık değerinin 0.05 anlamlılık seviyesinden yüksek çıkması beklenir. Aşağıda tablo 12'de Jarque-Bera test sonuçları yer almaktadır.

Tablo 12: Jarque-Bera Test Sonuçları



































Olasılık Değerinin (0,150757), '0.05' anlamlılık seviyesinden küçük çıkması artıkların normal dağılım sergilediğini göstermektedir.

Breusch-Godfrey LM Testi

Serilerin otokorelasyon probleminin olup olmadığı Breusch-Godfrey LM testi ile her gecikme uzunluğunda test edilmiştir. Bu testte de ters hipotez mevcuttur. Olasılık değerinin 0.05' ten büyük olması seriler arasında otokorelasyon probleminin olmadığını göstermektedir.

Tablo 13: Breusch-Godfrey LM Test Sonuçları

Otokorelasyon	Kısmi Otokorelasyon	AC	PAC	Q-İstatistiği	Olasılık Değeri	
		1	-0.115	-0.115	0.4904	0.484
		2	0.129	0.118	1.1298	0.568
		3	-0.112	-0.088	1.6233	0.654
		4	-0.056	-0.093	1.7510	0.781
		5	-0.257	-0.259	4.5404	0.474
		6	-0.193	-0.270	6.1724	0.404
		7	0.133	0.124	6.9697	0.432
		8	-0.163	-0.163	8.2205	0.412
		9	0.213	0.076	10.447	0.316
		10	-0.041	-0.073	10.531	0.395
		11	0.077	-0.115	10.845	0.456
		12	-0.009	0.033	10.850	0.542
		13	-0.216	-0.317	13.579	0.404
		14	-0.009	-0.099	13.583	0.481
		15	-0.046	0.044	13.717	0.547
		16	0.102	-0.060	14.430	0.567

Test sonuçlarına göre olasılık değerleri 0.05'ten büyük çıktığı görülmektedir. Ayrıca tablodaki uzunluklar, çizgileri geçmemektedir. Dolayısıyla seriler arasında otokorelasyon problemi yoktur.

Değişen Varyans Testi

Değişen varyansın olup olmadığı, Breusch- Pagan - Godfrey testi ile sınanmıştır. Chi-kare olasılık değerinin 0.05'ten büyük çıkması değişen varyansın olmadığını göstermektedir.

Tablo 14: Heteroskedas Testi: Breusch-Pagan-Godfrey

R ² Gözlem:	4.654153	Chi-Kare Olasılık(12)	0.9685
		Chi-Kare Olasılık(12)	0.9978

Elde edilen Chi-Kare olasılık değerleri gözönünde bulundurulduğunda 0.05'ten büyük çıktığı görülmektedir. Dolayısıyla modelde değişen varyans yoktur.

Sonuç

Bu çalışmada 1980-2016 dönem aralığında yıllık veriler kullanılarak Türkiye için üretim faktörleri olan sermaye miktarı, emek miktarı ve teknolojik gelişmeyi ifade eden toplam faktör verimliliğine ait değişkenlerin ekonomik büyüme ile ilişkisi araştırılmıştır.

Söz konusu çalışmada ADF ve PP birim kök testleri ile durağanlık sınaması yapılmıştır. Düzey seviyede durağanlıkları elde edilen modelin gecikme uzunluğu yapılan test sonucu sıfır (0) olarak bulunmuştur.

Değişkenlerin uzun dönemli ilişkisini test etmek amacıyla Johansen Eşbütünleşme analizi gerçekleştirilmiştir. Kısıtsız Koentegrasyon İz Testi ve Kısıtsız Koentegrasyon Max Eigen Testi sonuçlarına göre, 3 tane koentegre denklemi gözlemlenerek, eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmiştir.

Son olarak hata düzeltme modeli kurularak yapılan analiz sonucunda, değişkenler arasında uzun dönem nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. O halde; uzun dönemde bağımsız değişkenler (K, L ve A), bağımlı değişkeni (Y) etkilemektedir.

Değişkenler arası kısa dönem ilişkinin ortaya konması amacıyla uygulanan Wald testi sonucuna göre; bağımsız değişkenler olan K ve L' den GDP'ye doğru kısa dönemli nedensellik ilişkisi tespit edilirken, A'dan GDP'ye doğru kısa dönem nedensellik ilişkisi bulunamamıştır.

Kaynakça

- AÇIKGÖZ, Ş. ve ÇATALBAŞ, G. K. (2010), “Türkiye Ekonomisinde Büyümenin Kaynakları: Parametrik Olmayan Bir Yaklaşım”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 25, Sayı: 2, ss.1 - 22.
- ADAK, M. (2009), “Total Factor Productivity And Economic Growth”, **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl:8, Sayı:15, ss: 49 – 56.
- ARISOY, İ. (2011), “Fiziksel Sermaye Yatırımları ve Büyüme İlişkisinin AK Modeliyle Sınanması: Türkiye Örneği (1968-2006)”, **Maliye Dergisi**, 161(2), ss: 283 - 297.
- ATEŞ, S. (2013), “Türkiye’de Fiziksel Sermaye Yatırımlarının Büyüme Oranına Uzun Dönemli Etkileri”, **Marmara Üniversitesi İ.İ.B. Dergisi**, XXXIV (I), ss: 63 - 85.
- ATİYAS, I. ve BAKİS, O. (2013), “Aggregate and Sectoral TFP Growth in Turkey: A Growth Accounting Exercise”, **TÜSİAD – Sabancı Üniversitesi Rekabet Forumu**, Working Paper No. 2013-1, ss: 1 – 26.
- ÇINAR, M. ve SEVÜKTEKİN M. (2014), “**Ekonometrik Zaman Serileri Analizi: Eviews Uygulamalı**”, Bursa: Dora Basım Yayın Dağıtım Ltd. Şti.
- DATA, “THE CONFERENCE BOARD” <https://www.conference-board.org/data/> Erişim Tarihi: 22.06.2018.
- DICKEY, D. A. ve FULLER, W. A., (1979), “Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root”, **Journal of the American Statistical Association**, Cilt: 74, Sayı: 366, ss: 427 – 431.
- DİLBER, İ. (2018), “**Büyüme Teorileri**”, KitapAna Yayınevi, Birinci Basım, Şubat – 2018, İZMİR.
- ENGLE, R. F. ve GRANGER, C. W. J. (1987), “Co-Integration and Error Correction: Representation, Estimation, and Testing”, **Econometrica**, Sayı: 55, No: 2, ss: 251 - 276.
- GÖMLEKSİZ, M., ŞAHBAZ, A. ve MERCAN, B. (2017), “Toplam Faktör Verimliliğinin Belirleyicileri Üzerine Ampirik Bir İnceleme: Seçilmiş OECD Ülkeleri Örneği”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, Ağustos 2017, Cilt: 12, Sayı: 2, ss: 65 – 82.
- http://ekutup.dpt.gov.tr/sermaye/110_saygilis/turkiye.pdf Erişim Tarihi: 20.06.2018.
- GRANGER, C.W.J. ve NEWBOLD, P. (1974), “Spurious Regressions In Econometrics”. **Journal of Econometrics** 2. North-Holland Publishing Company, ss: 111 – 120.
- IŞIK, C. (2016), “Türkiye’de Toplam Faktör Verimliliği ve Ekonomik Büyüme İlişkisi”, **Verimlilik Dergisi**, Sayı: 2, ss: 45 - 56.
- İSABETLİ, İ. ve TUNALI, H. (2018), “Toplam Faktör Verimliliği ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Çok Boyutlu Panel Veri Modelleri İle Analizi”, **Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi**, 10 (18), ss: 189 – 199.
- KOLSUZ, G. ve YELDAN, A. E. (2014), “1980 Sonrası Türkiye Ekonomisinde Büyümenin Kaynaklarının Ayrıştırılması”, **Çalışma ve Toplum**, 40 (1), ss: 49 - 66.
- SAYGILI, Ş., CİHAN, C. ve YURTOĞLU, H. (2002), “Türkiye Ekonomisinde Sermaye Birikimi, Büyüme ve Verimlilik: 1972-2000”, **Devlet Planlama Teşkilatı Ekonomik Modeller ve Stratejik Araştırmalar Genel Müdürlüğü**, Yayın No: DPT. 2665, ss: 1-110.
- SOLOW, R. M. (1956), “A Contribution to the Theory of Economic Growth”, **Quarterly Journal of Economics**, c. 70, s. 1, ss: 65 – 94.
- SONGUR, M. (2017), “Türkiye’de Beşeri Sermaye ve Fiziksel Sermaye Arasındaki İkame Olanakları: Translog Üretim Fonksiyonu Yaklaşımı”, **Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi**, 7 (2), 201 - 224.
- TAYMAZ, E. ve SUIÇMEZ H. (2005), “Türkiye’de Verimlilik, Büyüme ve Kriz”, **Milli Produktivite Merkezi**, ss: 1 - 69.
- The Conference Board** (<https://www.conference-board.org/data/productivity.cfm>) Erişim Tarihi: 22.06.2018
- TUNCER, İ. ve TUNÇ, T. (2006), “Türkiye Ekonomisinde Büyümenin Kaynakları: Faktör Birikimi ve Üretkenlik (1980-2004)”, **KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, 3 (2), ss: 51 – 62.
- VERGİL, H.ve ABASIZ, T. (2008), “Toplam Faktör Verimliliği, Hesaplanması ve Büyüme İlişkisi: Collins Bosworth Varyans Ayrıştırması”, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 16 (2), ss: 160 - 188.

İklim, Coğrafi Konum, Yer Şekilleri Ve Denizlerin Siyasi Coğrafya Üzerindeki Etkileri

Mustafa KARNIBÜYÜK¹

Özet

Siyasetin temel faktörleri, insan ve toplumdur. Diğer insanlar, diğer toplumlar ve fiziki çevre siyasetin temel faktörlerini etkilerler. Fiziki çevrenin en somut ve kapsayıcı karşılığı coğrafyadır. Coğrafyanın unsurların yeryüzüne homojen dağılmamış olması, tarih boyunca bireyleri ve toplumları etkilemiştir. Eski dönemlerde coğrafya, engel olarak görülmüştür. Ancak teknolojinin ilerlemesiyle insanlar, coğrafyanın neden olduğu olumsuzluklardan kaçınmışlar, coğrafyanın sağladığı olanaklardan faydalanmayı bilmişlerdir. Coğrafyanın toplum ve siyaset üzerindeki belirleyici etkisi, teknolojik ilerlemeyle kırılmış gibi görünmektedir. Ancak coğrafya, siyaset ve toplumu etkileyerek siyasal süreçler üzerindeki etkilerini sürdürmektedir. Aynı zamanda coğrafyanın siyaset üzerindeki etkileri dolaylı olarak, tutum ve davranışları şekillendiren kültür üzerinden de net bir şekilde görülmektedir. Bu nedenle siyaset – coğrafya ilişkisini, jeopolitik ve siyasi coğrafya bilimlerinde olduğu gibi güç kavramı etrafında incelemek yeterli olmamaktadır. İngiltere, siyasete dair Kıta Avrupası'ndan farklı tutum, davranış ve kurumlara sahiptir. Avrupa ve Asya'nın siyasi düşünce tarihine çok farklı katkıları olmuştur. Siyaset biliminin tartışma alanları etrafında coğrafya - siyaset ilişkisine, farklı bir bakış açısı getirilebilmektedir. Makalede, başlıkta verilen coğrafi unsurların siyasete dair etkileri, tarihten örnekler ve konu hakkında çalışmış düşünürlerin görüşleriyle ele alınmıştır. Makale sonucunda, coğrafya - siyaset arasındaki ilişkiyi, determinist ve güç odaklı bir bakış açısı ile sınırlamadan dikkate alınmanın, hem siyasete hem ilişkiye dair daha fazla fikre ışık tutabileceği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Siyaset, Coğrafya, Coğrafi Unsurlar, Birey, Toplum.

The Effects Of Climate, Geographical Location Landforms And Seas On Political Geography

Abstract

The main factors of politics are people and society. Other people, other societies and the physical environment affect the main factors of politics. The most concrete and inclusive equivalent of the physical environment is geography. The fact that the elements of geography are not distributed homogeneously on earth has influenced individuals and societies throughout history. In ancient times, geography was seen as an obstacle. However, with the advancement of the technique, people have avoided the negativity caused by geography and they have been able to benefit from the opportunities provided by the geography. The decisive influence of geography on society and politics seems to be broken by technological progress. However, it affects the political processes by affecting geography, politics and society. At the same time, the effects of geography on politics are indirectly seen through the culture that shapes attitudes and behaviors. Therefore, it is not enough to examine the relation between politics and geography around the concept of power as in the geopolitical and political geography sciences. England has different attitudes, behaviors and institutions about politics than Continental Europe. Europe and Asia have made very different contributions to the history of political thought. A different point of view can be brought to the relationship between geography and politics around the areas of political science. In this article, the effects of the geographic elements given in the title of politics, the examples from the history and the thinkers who have worked on the subject are discussed. As a result of the article, it was concluded that considering the relationship between geography and politics without limiting it from a determinist and power-oriented perspective could shed more light on both politics and connection.

Keywords: Politics, Geography, Geographical Elements, Individual, Society.

¹ Tezli yüksek lisans öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı, karnibuyuk@gmail.com

Giriş

Siyaset, topluluk halinde yaşayan insanlar arasında doğmuştur ve doğası gereği insan odaklıdır (Kışlalı 2004: 21). Dolayısıyla siyasetin temel aktörleri insan ve toplumdur. Ancak bu aktörler hem diğer beşerî faktörlerle hem de fiziki faktörlerle etkileşim halindedir. İnsan ve toplumu etkileşim halinde olan bu fiziki faktörlerin en somut ifadesi, insan ve toplumların mutlak bir şekilde bir yer kapladığı, yaşadığı fiziki çevredir. Fiziki çevrenin de en genel ifadesi olan, bu alanı inceleyen bilimin adı olan coğrafyadır. Fiziki çevre de değişken ve dinamiktir. Fiziki çevreye bu özelliği sağlayan insan ve doğadır. İnsan tarım gibi ekonomik, yerleşim gibi sosyal, kültürel vb. süreçlerle beşerî faaliyetler sonucunda bunu sağlarken, doğa; meteorolojik, morfolojik, hidrolojik, vb. coğrafi süreçlerle yeryüzünü şekillendirerek fiziki çevreyi meydana getirmektedir (Eğribel 2006: 212). Coğrafyanın, insan ve doğa üzerinde etkileri vardır. Dolayısıyla coğrafyanın etkilerinin, siyasete ilişkin sonuçları olmuştur.

Coğrafi unsurlar, siyasal olarak edilgen değildir, siyasetle karşılıklı bir etkileşim söz konusudur, güçlendirme ve zayıflatma özelliği vardır. Bu unsurlar yeryüzünün her yerinde eşit olarak bulunmadıkları, kolay elde edilemedikleri, insan yaşamı için gereksinim duyulan ve tükenebilir oldukları için eşit olmayan güç ilişkilerinin bir aracı halini almıştır. Bu nedenle coğrafi unsurların siyasal etkileri olur, siyaset üretir ve siyasete konu olurlar. İnsanların topluluklar halinde yaşamaları, güç ilişkilerinin yani siyasetin doğmasını da beraberinde getirmiştir (Hacısalıhoğlu 2008: 27). Coğrafya, siyasal ortamı doğurmakla kalmaz, unsurlarıyla, süreç içerisinde yaşadığı değişimlerle, insanlara sunduğu olanaklarla siyasal yaşamı şekillendirmeye, yönlendirmeye devam eder. Tekniğin gelişmesiyle insanlık coğrafyaya üstünlük kurma çabası içerisine girmiştir. Ancak günümüzde dahi bu üstünlüğü tam anlamıyla sağlayamamıştır. Coğrafi faktörler, siyasal yaşamı şekillendiren en istikrarlı faktörlerdendir (Morgenthau 1970: 141).

Coğrafi faktörlerin neden olduğu farklılıkların; toplumların yaşayış, beşerî ilişkileri, siyasal tutum ve davranışları gibi siyaseti ilgilendiren pek çok konuda etkili olduğu belirtilmektedir (Arı 1999: 219). Örneğin; deniz kıyısında yaşayanlar ve iç kesimlerde yaşayanlar, verimli arazilerde yaşayanlar ve çöllerde yaşayan insanlar eşit şartlarda değildir. Bu gibi durumlar farklı yaşayış biçimlerinin, farklı toplumsal yapıların ortaya çıkmasına ve dolayısıyla siyasete dair farklılıklara neden olmuştur. Bu durum, Antik Yunanlılardan başlayarak birçok düşünürün üzerinde çalışma yaptığı, fikir geliştirdiği bir konu haline gelmiştir (Sorokin 1994: 102). Tarihsel süreçte Aristoteles, İbni Haldun ve Montesquieu tarafından siyasete ilişkin birçok sorun coğrafi faktörler üzerinden sistematik bir şekilde ele alınmıştır (Kışlalı 1987: 28). Ancak bu görüşler, kanıtlanabilirliği ve istisnai durumları nedeniyle tekniğin gelişmesiyle önemini yitirip göz ardı edilmiştir. Coğrafi keşifler ile birlikte ise siyaset ve coğrafya arasındaki ilişki, salt güç odaklı bir ilişki olarak ele alınmış (Günel 2006: 192), jeopolitik ve siyasi coğrafya bilimlerinin konusu haline gelmiştir. Salt güç odaklı bir

yaklaşım ilişkiye dair dar bir bakış açısı sunmaktadır. Yani, siyasi coğrafya, siyaset ve coğrafya arasındaki ilişkiyi genel bir şekilde ele alırken; jeopolitik, dış politikanın belirlenmesinde coğrafyanın oynadığı rol üzerinde durmaktadır (Demir 1998: 293).

Tarihsel süreç içerisinde ortaya konan görüşler; devlet kavramına bakış, özgürlük eğilimleri ve bireyselci-toplulukçu eğilimler gibi siyasetin önemli sorunsallarına cevaplar getirmiştir. Yakın dönemde Huntington ve Harari de bu konuda çalışmalarda bulunmuştur. Çalışmada, farklı bölgelerde siyasete dair tutum ve davranışlara değinerek dört coğrafi faktör ele alınmış, siyasi coğrafya ve jeopolitik bakış açısı dışında siyasetin temel konu ve sorunsallarına yönelik ortaya konan görüşlere yer verilmiştir. Çalışma, siyasete ilişkin tutum ve davranışlardaki farklılıkların coğrafi sebeplerinin ne olduğu ve bunların doğrudan veya dolaylı olarak nasıl yansıdığı sorusuna yönelik düşüncelerin ortaya konduğu dönemin şartları, determinizm eleştirileri ve ölçekleri dikkate alınarak günümüze kadar gelen süreçte sunduğu, siyaset düşüncesine dair farklı bakış açılarına ışık tutmayı amaçlamaktadır.

1. Coğrafya-Siyaset İlişkisi

Toplumsal yapıya bağlı olarak siyaset farklılık arz etmektedir. Siyasetin özelliklerine nüfuz etmek isteniyorsa, önce toplum yapısının özelliklerine nüfuz etmek gerekmektedir (Oktay 2003: 83). Topluluk ile toplumsal ve politik çağrışımları nedeniyle, coğrafya arasında sürekli bir etkileşim söz konusudur. Teknolojik düzey bile bir anlamda bu etkileşimin ürünü olarak kabul edilmiştir. Teknolojik düzey ve coğrafyanın sağladığı imkânlar ekonomik yapıyı, ekonomik yapı ise siyasal gelişimi etkilemektedir. Coğrafya aynı zamanda, siyasal yaşamın gelişimini ve dönüşümünü yönlendiren nedenleri içerisinde barındırmaktadır (Kışlalı 2004: 21).

Coğrafya, coğrafi unsurların çeşitliliği ve etkisi nedeniyle tarihin başlangıcından en azından teknolojinin geliştiği dönemlere kadar beşerî hayat ve faaliyetler üzerinde oldukça belirleyici olmuştur (Morgenthau 1970: 141). Ancak teknoloji ile kastedilen ulaşım, haberleşme ve savaş teknolojilerinin gelişmesi yüzünden coğrafyanın etkilerinin hiç kalmadığını söylemek de yanıltıcı olur. Siyaset bilimi literatürü açısından birçok önemli ismin de katkıda bulunduğu çalışmalarda insanların karakterlerinden davranış biçimlerine, toplumsal ilişkilerinden, inşa ettiği kurum ve kurallara kadar birçok önemli unsur insanların içerisinde yaşadığı coğrafya ile yakından ilişkilendirilmiştir. Bugün eskisi kadar belirleyici etkisi kalmadığı kabul edilmekle birlikte coğrafi koşullar, insan ve toplumlar üzerinde farklı şekil ve boyutlarda etkili olurlar ve geçmişteki etkilerini doğrudan olduğu gibi dolaylı yollardan da kültür, gelenek ve görenekler aracılığıyla günümüzde bir şekilde yansıtmaktadırlar.

Tarihsel süreçte düşünürler, siyasete dair pek çok gelişmeyi coğrafi faktörleri esas alarak ele almıştır (Sorokin 1994: 102). Bu yönlü yaklaşımlara tarihin eski dönemlerindeki gelişmelere ilişkin değerlendirmelerde daha sık rastlanmaktadır. İnsanlık tarihinin başlamasıyla birlikte insanoğlu yaşamını sürdürebilmek için uygun yerler aramış, bu arayışların sonunda da Akdeniz ve Mezopotamya çevresinde yerleşimler kurmuştur. Paleolitik Çağ adı verilen bu devrin başlarında iklim aşırı derecede

sıcak olduğu için insanlar akarsu ve göl kenarlarına yerleşmeyi tercih etmiştir. Zamanla iklimin yumuşaması, insanoğlunun ateşi buluşu, hayvanları ehlileştirmesi ve hayvancılığı öğrenmesiyle insanlığın toplu yaşaması, köy yaşantısı başlamıştır (Kıvılcımlı 1974: 2). Bu durum insanın doğasını ortaya çıkarmış, birlikte yaşamanın bir sonucu olarak sosyal olaylar meydana gelmiştir (Dönmezer 1984: 1).

Fırat-Dicle havzasına yerleşen Sümerlerde yeryüzündeki her şeyin Tanrı'nın malı olduğuna inanılmıştı. Söz konusu inanişe göre Tanrı'nın olduğu kabul edilen ancak yaşamsal anlamda genel itibariyle elverişsiz durumdaki bu toprakları verimli hale getirmek, bunun için de bataklıkları kurutmak ve sulama kanalları inşa etmek gerekiyordu. Bütün bu zor işleri başarmak ise ancak ortak bir emeğin ortaya konması ile mümkündü. Böylece halk birlikte kanallar açıyor, toprağı birlikte işliyor ve yetişen ürünleri birlikte topluyorlardı. Toplanan ürünler ise "ziggurat" denen mabede getiriliyordu. Mabette toplanan ürünler daha sonra her ailenin ihtiyacı oranında paylaşılıyor. İhtiyaç fazlası ürünler ise satılıyor elde edilen gelire yerine ihtiyaç duyulan diğer ürünler alınıyordu. Yaklaşımına göre Mezopotamya'nın coğrafi şartları neticesinde, Sümer şehir devletlerinde "emekte ve nimette ortaklık" esasına dayanan yeni bir idare şekli, yeni bir rejim doğmuştu. Batılı tarihçiler bu durumu bir çeşit ilkel sosyalizm olarak da nitelendirmektedir. Fakat bu sosyalizm gücünü Tanrı'dan aldığı için ona "mabet sosyalizmi" ya da "teokratik sosyalizm" de denilmektedir (Memiş 1990: 22).

Yukarıdaki örnek gerek jeopolitiğin gerek siyasi coğrafyanın ötesinde bir coğrafya-siyaset ilişkisine işaret etmektedir. Coğrafi şartlar örnekte, güç ilişkisinin ötesinde örgütlenmeye dair bir sosyal gelişmeye neden olmuştur. Elbette benzer coğrafi şartlar siyasete dair benzer gelişmeleri doğurmamaktadır. Farklı toplumsal birikimler, coğrafi koşulların farklı şekillerde yorumlandığı, faydalandığı, bunun da farklı gelişmeleri meydana getirdiği durumlar söz konusudur. Eski Mısır, Fırat-Dicle havzasıyla benzer coğrafi koşullardaki Nil nehri etrafında kurulmuş olmasına karşın diğer coğrafi faktörler ve farklı toplumsal şekilleniş nedeniyle farklı bir yapıya sahipti. Başka bir coğrafi faktör olan çöl, siyasete dair sonuçları itibariyle nehirden, pek çok alanda baskın gelmiştir. Kaynakların kıtlığı, güç ilişkilerinin belirginleşmesi burada farklı bir devlet yapısını beraberinde getirmiştir. Diğer taraftan coğrafi faktörün kendisine değil neden olduğu koşullara bakıldığında farklı coğrafi faktörler de siyasete dair benzer sonuçlar doğurabilmektedir. Norveç'te fiyortlar, İsviçre'de dağlar birbirinden kopuk farklı toplumsal ve siyasi yapıların ortaya çıkmasına neden olmuştur (Özcan 2006: 337). Coğrafi koşulların etkileri toplumsal boyutta daha belirgindir. Coğrafi koşullar toplumların yaşayış biçimini, kuralları ve kurumlarını etkilemektedir. Antik Yunanlıların agorası, Romalıların forumu, Berberilerin cemaaları eski çağ demokrasilerinin açık hava koşullarına bağlı olduklarının göstergesidir (Duverger 1984: 49).

Coğrafya bir şekilde toplumsal yapıyı etkilemiş, bu siyasete de yansımış ve farklı devlet yaklaşımları ve farklı yönetim biçimlerinin ortaya çıkmasında coğrafi unsurlar dolaylı olarak etkili olmuştur. İlk çağlardan itibaren, coğrafi bilgi; kendisinin farkında olup onu, yapmış olduğu tüm

faaliyetlerde en üst düzeyde hesaba katan toplumlara çeşitli avantajlar sağlamıştır ve halen sağlamaya devam etmektedir (Demirci 2011: 3). Bu tanım, hem uluslararası arenadaki güç ilişkilerini hem de toprak parçasına bağlı bir siyaset analizini de kapsamaktadır. Ancak yukarıda verilen örnekler coğrafya-siyaset ilişkine, jeopolitik ve siyasi coğrafya penceresinden bakmanın yeterli olmayacağını ve siyaset biliminin sorunsallarıyla bu ilişkiye farklı bir bakış açısı getirebileceğinin göstergesidir.

2. Coğrafi Unsurlar ve Siyasete Olan Etkileri

Tarihte, düşünürler tarafından coğrafi unsurlar ile pek çok konunun ilişkilendirildiği kuramlar ortaya atılmıştır. Bu kuramlar içerisinde öne çıkanlar arasında coğrafya ile siyaseti ilişkilendiren kuramlar da vardır (Köseihal 1982: 50). Siyaset ve coğrafi faktörler arasında ilişki kurma çabası çok eskiye dayanan bir geçmişe sahiptir ve farklı isimler tarafından farklı biçimlerde ele alınmıştır (Sönmezoğlu 1989: 397). Coğrafi koşullar bireyin kişiliğini ve eğilimlerini şekillendiren önemli bir faktördür. Bu koşullar bireyin yapısı, dünyası ve özgürlüğüyle yakından ilişkilidir. Bu bağlamda; toplumun siyasi organizasyon biçimi, barışçı ya da askeri karakteri, toplumun iyimserliği ya da kötümserliği, özgürlük aşkı ya da tabi olma isteği (Sorokin 1994: 146) gibi pek çok siyasete dair eğilim coğrafi etki çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bununla birlikte insanların siyasi bir organizasyon meydana getirme yeteneği bazı bölgelerde daha fazla gelişmiş ve yerleşmiş ise bunun nedenlerini insan faktöründe aramak kadar çevre şartlarında da aramak gerekmektedir (Göney 1979: 127).

Burada coğrafi unsurlarla kastedilmek istenilen şeyi tanımlamak gerekmektedir. Coğrafi unsurlar; varlığı insan eylemlerinden bağımsız, insan müdahalesi olmadan da değişebilen veya çeşitlenebilen, doğanın insanlara sağladığı çevreyi oluşturan öğelerdir (Sorokin 1994: 102). İklim, dağlar, hayvanlar, bitkiler, okyanuslar, depremler, rüzgârlar coğrafi unsurlar olarak kabul edilirken köyler, kanallar, yapay bahçeler antropolojinin konusudur. İnsan coğrafi unsurların bir bölümünü kısmen veya tamamen kontrol edebiliyor olsa da coğrafi unsurların tamamı için böyle bir güce sahip değildir (Dönmezer 1984: 67). Coğrafi unsurlar yeryüzünde homojen bir dağılım göstermediğinden yeryüzünün her kesiminde birey ve toplum üzerinde farklı şekilde etki bırakmaktadır. Wentzel'e göre coğrafyanın ana unsurlarını konum, genişlik, iklim, yer şekilleri, biçim ve doğal kaynaklar oluşturmaktadır (Say 2011: 391). Bu anlamda iklim, sıcaklık, denizellik-karasallık, yer şekilleri, arazi yapısı, arazi verimliliği gibi başlıca coğrafi faktörler; boyutları, şiddetleri, durumları itibarıyla birey ve toplumların yaşayış ve ilişki biçimlerinden siyasete dair kararlarına, kurum ve kurallarına kadar toplumsal ve siyasi hayata ilişkin konuya da yön vermektedirler.

Nehir, dağ, deniz gibi coğrafi unsurlar yeryüzünü belli kısımlara ayırmaktadır. Yeryüzünün her bir unsuru, içinde veya yanında yer alan bir parçasına kendi özelliklerini vermekte ve hatta adeta bazı özellikleri damgalamaktadır (Göney 1979: 56). Bu coğrafi unsurlar, orada yaşayan insanları da etkilemektedir. Her coğrafi unsur orada yaşayanlar için farklı bir mücadele şekli anlamına gelmektedir. Bunun etkileri kültürlerine yansır ve bunun sonucunda toplumlar birbirlerinden

farklılaşır. Pek çok çalışmada; Afrika örneğinde olduğu gibi gelişmişliğe ilişkin kıtalar arasındaki farklılıkları, Akdeniz ülkeleri ile Orta ve Kuzey Avrupa ülkelerinin sosyolojik farklılıkları gibi ülkeler arasındaki farklılıkları, ABD'nin doğusu ve batısı arasındaki sanayileşmeye dayalı ülke içerisindeki farklılıkları açıklamak için sırasıyla bitki örtüsü, iklim ve yer şekillerine başvurulmuştur. Örneklerin sayısı ve başvuru coğrafi unsur değişebilmektedir. Ancak ilgili çalışmalar incelendiğinde siyasete dair farklılıkları açıklamada bazı coğrafi unsurlar öne çıkmaktadır. Özellikle iklim, gerek coğrafyaya ilişkin pek çok etki ve unsuru kapsayıcılığı ve insanoğlunun henüz tam anlamıyla hâkim olamaması nedeniyle öne çıkmaktadır.

2.1. İklim

Coğrafyanın etkileri söz konusu olduğunda en öne çıkan unsuru iklimdir. Zira iklim, son derece büyük çaplı olan gezegen hareketleri ve uzun yıllar süren hava olayları sonucunda ortaya çıkmış bir etkidir. Bu nedenle iklim kapsayıcı bir ifadedir. Diğer pek çok coğrafi unsurun varlığı, etkinliği iklimle ilişkilidir. Çünkü iklim, diğer coğrafi unsurların etkilerini artırabilecek ve azaltabilecek güce sahiptir. İklimin etkilerini inceleyen düşünürlerin yaklaşımı da bu yönde olmuştur. Coğrafya ile siyaset arasındaki ilişkiyi siyaset bilimi çerçevesinde sistemli bir şekilde ele alan üç isim olarak kabul edilen Aristoteles, İbni Haldun, Montesquieu (Kışlalı 1987: 28) ilgili çalışmalarında iklimi incelemişler, yer yer diğer coğrafi unsurların etkilerini de kapsayacak şekilde çalışmalarının temel unsuru olarak kullanmışlardır.

Elbette iklimi önceleyenler bu üç isimle sınırlı değildir. Pek çok düşünür tarafından siyasete dair örgütlenmelerde, eğilimlerde iklim ön plana çıkarılmıştır. Çünkü iklimin aşırılığı siyasete dair yaklaşım, tutum ve davranışlar üzerinde oldukça etkilidir. İklim şartlarının aşırı olduğu bölgelerde temel ihtiyaçların giderilmesi zor olduğu için buralarda siyasi ve sosyal meseleler arka planda kalmıştır. Günlük yaşam coğrafi şartlara göre biçimlenmektedir. Aşırı sıcaklığın olumsuz etkilerinden korunmak isteyen insanlar eğer varsa deniz kıyısına, yoksa yüksek kesimlere yönelmişlerdir. Aşırı soğuktan korunmak isteyen insanlar genellikle karaların iç kesimlerine yerleşmişlerdir. Ilıman iklimlerde ise yerleşim genellikle ovalarda kurulmuştur (Strabon 2000: 110). Bundan dolayı siyasi faaliyetler de büyük yerleşimlerin olduğu bölgelerde yoğunlaşmıştır. Çölleşmiş veya kurak arazilerde ancak suyun yeterli miktarda olup toprağın verimli olduğu yerlerde nüfus yoğunlaşmış siyasi yapı ve organizasyonlar ortaya çıkmıştır. Nitekim toprak verimliliği üzerinde kurulan siyasi yapının gelişiminde önemli rol oynamakta; verimsiz topraklarda devletler, medeniyet sahasında çabuk ve büyük bir gelişim gösterememektedir (Göze 1959: 10). Medeniyetler kaynaklar etrafında gelişmiş ve devletlerin yapı ve rejimleri şekillenmiştir. Örneğin; verimsiz toprakların olduğu ne Orta Asya'da ne de Arap çöllerinde istikrarlı bir siyasi yapı kurulamamıştır.

İklimin etkileri yalnızca siyasete dair faaliyetlerin ortaya çıkışıyla sınırlı kalmaz. Siyasi ve toplumsal yapıların bütüncül ya da parçalı bir görünümde olmasında iklimin çeşitli olması önemli bir

etkendir. Çünkü iklimin çeşitli olması, yaşam tarzlarının ve toplumsal yapıların çeşitlenmesine olanak sağlamaktadır. Bu çeşitlilik de siyasi alana yansiyarak, siyasete bakışın, beklentinin çeşitlenmesine ve farklılıklara dayanan bir yapının oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Örneğin; Avrupa'nın batısında iklimin ve diğer coğrafi unsurların çeşitlilik göstermesi, siyasi ve toplumsal farklılaşmaların oluşmasına neden olmuşken, doğuya doğru gidildikçe iklim ve coğrafi unsurların benzemeye başlaması giderek bütüncül ve yeknesak toplumsal ve siyasi yapıların oluşmasına, bunun sonucunda da otoriter rejimlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Örneğin; Sovyetler Birliği'nin dağılan parçalarında farklı iklimlerin hâkim olduğu görülürken, Rusya'ya kalan coğrafyada ise büyük oranda benzer iklim koşullarının hâkim olduğu aşikârdır (Göney 1979: 137).

İklimin insan ve toplumlar üzerindeki etkisi şartlara bağlı olarak doğrudan olabileceği gibi dolaylı yollardan da olmaktadır. İklim, ekonomik faaliyetleri belirleyerek bunun üzerinden insan ve toplumları etkilemektedir, farklılaştırmaktadır. Örneğin; şiddetli iklim koşulları nedeniyle, doğanın fazla seçenek sunmadığı kuzeyinde tundra topraklarının güneyinde ise çöllerin olduğu Orta Asya, insanları tarım yerine hayvancılığa yönelmeye zorlamıştır. Bütün halinde, çok büyük sürüleri ile birlikte yaşayan göçebe topluluklar, etrafındaki yüksek dağların arasında sürekli otlak ve su kaynakları aramak zorunda kalmıştır. Bu zorunluluk, göçebeliği benimseyen bu topluluklara geniş topraklara hükmetme yeteneği kazandırmıştır. Bunun sonucunda sınırlı bir hâkimiyet alanıyla yetinmeyen Cengiz Han, Timur, Kubilay gibi fatihlerin yönettiği imparatorluklar ortaya çıkmıştır (Duverger 1982: 100). Bu imparatorlukların tarihi iklim bakımından elverişli bölgelere yapılan göç ve akınlarla doludur. Coğrafyanın dayattığı bu zorunluluklar, dolaylı yollardan devletler arasında siyasi faaliyetleri etkilemiş ve tarihin akışını belirlemiştir.

İklimin etkisi bir devletin içerisinde de diğer coğrafi unsurların varlığı ve çeşitliliği nedeniyle farklılıklar gösterebilmektedir. Coğrafi unsurların eşit dağılmayışi nedeniyle aynı devlet içerisinde fakat farklı bölgelerde yaşayan insanlar aynı etkilere maruz kalmamaktadır. Bu nedenle ülke içerisindeki toplumsal farklılıklar tetiklenir. Bu durum eğer kontrol edilebilirse çeşitli ekonomik faaliyetlerin gelişmesine, çeşitlenmesine, devlet içerisinde bölgeler arasında bir dengenin ve tamamlayıcılığın sağlanmasına dolayısıyla siyasi birliğin kurulmasına yardımcı olur (Göney 1979: 133).

İklim baskın bir coğrafi unsurdur. Ancak diğer coğrafi unsurların varlığıyla etkisi değişiklik gösterebilmektedir. Sıcaklık, yağış miktarı ve bitki örtüsü; toplumların karakteri, davranışı, sosyal süreç ve organizasyonunun belirlenmesinde etkin olan coğrafyanın önemli unsurlarındandır (Sorokin 1994: 107). Bu unsurların azlığı ve çokluğu siyasi faaliyetleri olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Aşırı yağış genelde sık bir bitki örtüsüne sebep olmuştur. Kıyılarda yaşayanlarla iç kesimde yaşayanlar arasında farklılık ve kopukluk söz konusudur. Bu durum insanların birbiriyle daha az iletişim ve etkileşim halinde olması ve farklı karakterdeki toplumsal yapıların ortaya çıkması ile sonuçlanmıştır. Örneğin, Hindistan'ın bol yağışlı; göl, bataklık ve ormanların da yoğun olduğu bölge açık tenli ve

kavgacı insanların alanıdır ve nispeten kuru olan İndus ve Ganj vadisinde yaşayan insanlar ile bir mücadele söz konusudur (Braudel 1996: 40). Bu durum Afrika kıtasında da görülmektedir. Yağışların azlığı bitki örtüsünün seyrekleşmesine ve sıcaklık faktörünün ön plana çıkmasına neden olmuştur. Afrika kıtasının kuzeyi Sahra çölü ile kaplıdır. Sıcaklık nedeniyle bölgede ancak sahil şeridinde yerleşim kurmak olanaklıdır. Sahil kısımlarında ise düzensiz yağışlar sebebiyle tarımsal faaliyetler zorlaşmıştır. Bu nedenle insanlar ihtiyaçlarını karşılamak için başka bölgelere yönelmiştir. Bu durum bölgenin büyük bir bölümünün nüfus bakımından seyrekleşip izole kalmasına sebep olmuş ve siyasi faaliyetler için kısıtlı bir ortam oluşmuştur. Afrika'nın orta kısımlarında ise ekvatorial iklim ve yağmur ormanları sayesinde kısmen çiftçilik yapılabilmektedir. Sıcaklık ve nemin daha makul bir seviyede olması sebebiyle orta kısımda, kıyılar daha yaşanabilir haldedir. Ancak iç kesimlerinde, bitki örtüsünün sıklığı nedeniyle nüfus seyrek ve etkileşim azdır (Roskin 2009: 640). Sıcaklığın ve nemin yüksek, yağışın bol olduğu bu kuşak, Amazon ve Kongo havzalarını da kapsamaktadır. Buralarda tüm bu coğrafi şartlar nedeniyle nüfus her zaman seyrek olmuş dolayısıyla siyasal düşünce tarihinde buralardan doğmuş kayda değer bir gelişme söz konusu olamamıştır. İklim şartları nedeniyle toplumsal hayat gelişmemiş, siyasi hayat ise ancak kuşak üzerindeki dağlık kısımlarda gelişme şansı bulmuştur (Göney 1979: 131). Bu iklim kuşağında yağışın ve bitki örtüsünün daha seyrek olduğu Habeşistan bölgesi ve And dağları, siyasi hayatın gelişim gösterdiği alanlar olmuştur. Bu kuşağın doğusunda yer alan Hint Okyanusu'nun kıyı ve adalarında ise iklimin aşırı etkileri denizin etkisiyle azalmış, insanlara ekonomik faaliyetler yapma şansı ve canlı bir toplumsal hayat imkânı doğmuştur (İbni Haldun 1982: 334).

Yağışla ilişkin başka bir örnekte; Avrupa genelinde ise yağış hem yeterli miktardadır hem de istikrarlıdır. Bu durum toprağın kıta genelinde birbirlerine yeterli ve yakın verimlilikte olmasına olanak sağlamıştır. Böylece Avrupa'da sulama kanalı, tarım gibi kolektif faaliyetler yapmak zorunlu bir durum olarak görülmemiştir (Özcan 2006: 337). Avrupa'nın coğrafi koşulları böyle bir örgütlenmeyi zorunlu kılmazken, dünyanın pek çok yerinde böyle bir durum söz konusu değildir. Su, özellikle de temiz su, sınırlı bir kaynaktır. Bu durum, dünyanın birçok yerinde kaynakların verimli kullanımı ve kontrolünü zorunlu kılmıştır (Roskin 2009: 508). Farklı kıtalardan örneklerde görüldüğü üzere yağışın, sıcaklığın az veya çok bitki örtüsünün yoğun ya da seyrek olması siyasete dair farklı gelişmelere yol açmışken bu unsurların itidalli olması siyasete dair gerek örgütlenme biçimi gerek düşünce sistemi açısından daha elverişli bir ortam sunmuştur.

Coğrafi unsurlar arasında özellikle iklim, yağış miktarı ve bitki örtüsünün etkileri, yüzyıllar boyunca birey ve toplumlar üzerinde belirleyici bir rol oynamasına rağmen teknolojik gelişmeler sonucunda bu rolü geri planda kalmıştır. Ancak tarihsel süreçte, bu teknolojik gelişmelerin dünyanın her tarafında eşit bir şekilde yaşanmaması, her birey ve toplumun coğrafyanın zorluklarına karşı eşit direnç gösterememesine, bu da ülkeler arasında bugün kapatılması oldukça zor olan bir gelişmişlik farklılığına neden olmuştur. Gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerin dağılımı harita üzerinde karmaşık gibi

görünüyorsa da iklim açısından bakıldığında bu dağılım bir anlam ifade etmektedir. Sosyal ve ekonomik gelişmişliği harita üzerinden incelediğimizde, az gelişmişlik; kutup bölgelerinde, tropikal bölgelerde ve tropik altı çöl bölgelerinde görülmektedir. Gelişmişlik ise, ılıman iklimin olduğu bölgelerde görülmektedir (Duverger 1984: 51). Elbette bu ve benzeri toplum ve siyasete dair durumlar iklimle tam anlamıyla paralellik göstermez. Bu farklılıkların ortaya çıkmasında diğer coğrafi unsurların da etkisi vardır.

2.2. Coğrafi Konum ve Genişlik

İklim faktörü gerek beşeri hayat için gerek diğer coğrafi faktörler için son derece güçlü ve kapsayıcı bir etkiye sahiptir. Ancak bu etki harita üzerinde olduğu gibi; paralellerle, meridyenlerle doğrusal bir karakterde değildir. Diğer coğrafi unsurların varlığı ya da konumu, iklimin etkilerini değiştirebilmektedir. Bu sebeptir ki; birey ve toplumun coğrafi konuma bağlı olarak, coğrafi unsurların homojen olarak dağılmadığı yeryüzünde farklı coğrafi unsurlardan farklı derecelerde etkilenmesi söz konusudur. Bu da gerek sosyolojiye dair gerek siyasete dair farklı tutum ve davranışlara zemin hazırlamaktadır. Değiştirilemeyen karakteriyle coğrafi konum, siyaset üzerinde oldukça etkili bir coğrafi unsurdur. Coğrafi konum sadece üzerinde yaşayanları değil, etrafını da etkilemektedir (Göney 1979: 78). Önemli coğrafi konumlar arasında yer almak, hac, ticaret, istila yolu fark etmeksizin bunların hepsi insanlar veya toplumlar arasında temas kurulmasını, etkileşimi sağlamıştır (Duverger 1984: 54). Antik Yunan medeniyeti tarım açısından verimsiz bir arazide kurulmuş olsa da Doğu-Batı arasındaki konumu ve denizle olan ilişkileri onları önemli hale getirmiştir. Konumun siyasete dair daha doğrusal etkileri de olabilmektedir; yakın çevredeki siyasete dair faaliyetler daha dikkat edilmesi gereken bir hal alabilmektedir. ABD'nin komünizme bakışı, yanı başındaki Küba'da filizlenmesiyle bambaşka bir hal almıştır (Duverger 1984: 55).

Coğrafi konuma diğer coğrafi unsurlardan önce değinmemizin nedeni; tıpkı iklim gibi, diğer coğrafi şartları etkileyebilmesidir. Japonya da tıpkı İngiltere gibi bir ada ülkesidir ancak coğrafi konumu, İngiltere ile benzer bir siyasi geçmişe sahip olmasını engelleyen nedenlerden biri olmuştur. İki ada ülkesinin yanı başındaki kıtalar olan Asya ve Avrupa siyasete dair farklı gelişmelerin ve farklı birikimlerin yaşandığı kıtalardır. Japonya'nın yanı başındaki Asya'nın coğrafi yapısı; arazinin doğal engeller barındırmaması nedeniyle kolay işgal edilip geniş imparatorluklara imkân tanınması, Avrupa'daki gibi siyasi rekabetin değil sürekli baskın bir gücün ortaya çıkması, tarihte Moğol istila girişimi gibi Japonya için birçok tehdit oluşturmuş ve bu nedenle Japonya anakaradan izole kalmayı tercih etmiştir. Çin gibi yakın ülkelerle temas en alt düzeye inmiştir. Bu durum da ayrıca Monarklar ve Feodaller arasında rekabetçi bir yapının oluşmamasını sağlamıştır (Roskin 2009: 416). Ancak ulaşım imkânlarının gelişmesi ile sağlanan Avrupalılarla temas, kaynak yetersizliği yaşamaya başlayan Japonları cesaretlendirmiş ve bundan sonra rekabetçi ve emperyalist bir tutum sergilemesine neden olmuştur.

Coğrafi konumun siyaset açısından etkilerini daha geniş çapta örneklendirmemiz mümkündür. Bir devletin konumunun kuzey veya güney yarımkürede olması da onun siyasi ve ekonomik ilişkileri ve gelişimi açısından önemlidir. Çünkü bu iki yarımküre coğrafi açıdan önemli farklılıklara sahiptir. Yarımküreler arasından kara ve denizlerin dağılışı yarımkürelerdeki siyasal gelişmelerde etkili olmaktadır. Bunu tetikleyen iklime bağlı coğrafi konumdur. ılıman iklim kuşağı siyasi ve ekonomik faaliyetlerin ve birikimin en yoğun olarak yaşandığı sahaları kapsamaması buradaki devletlerin yeryüzünde siyasi yönden en aktif devletler olmasına sebep olmuştur (Göney 1979: 60). Kuzey Yarımküre'nin ılıman iklim kuşağının, dünyada karaların en geniş yer kapladığı kuşak olması nedeniyle genel olarak tarih 25. ve 60. derece kuzey enleminde yapılmaktadır (Spykman 2013: 14). Bu nedenle denizlerin önem kazandığı ve mücadele alanları olduğu dönemlere kadar Kuzey ve Güney Yarımküre arasında siyasete dair birikim yönünden makas önemli bir oranda açılmıştır. Elbette Güney Yarımküre'de siyasi faaliyet ve organizasyonlar kuzeyden çok daha sonra da olsa etkinlik kazanmıştır. Ancak, modern kültür ve siyasi fikirler kuzeyden geldiğinden dolayı Güney Yarımküre, kültürel, siyasi ve ekonomik bakımdan Kuzey Yarımküre'ye bağlı kalmıştır (Göney 1979: 58).

Kuzey ve güneye dayalı farklılıklar yalnızca Yarımküreler ölçeğinde değil ülkelerin kendi içerisinde de görülmektedir. Coğrafi konumlarına bağlı olarak ülke içerisinde topluma ve siyasete dair farklılıklar meydana gelmiştir. Coğrafi açıdan çok küçük olan ülkeler bir kenara bırakıldığında, Kuzey Yarımküre'deki birçok ülkenin güneyi, kuzeyinden daha az gelişmiş ve halkı da daha yoksuldur. Endüstriyel faaliyetler Fransa, Almanya, İtalya, ABD gibi ülkelerin hep kuzeyinde yoğunlaşmıştır. Söz konusu ülkelerde genellikle kuzeyliler çalışkan ve verimli insanlar olarak nitelendirilirken güneyliler ise eğlenceye düşkün ve tembel insanlar olarak dahi nitelendirilmiştir (Montesquieu 1963: 415). Ekonomik faaliyetleri ve buna bağlı yaşam biçimleri nedeniyle bölgelerin siyasal tutum davranış ve eğilimleri de farklıdır (Kışlalı 1987: 38). Kuzey Kutbu'na yakın olan İskandinav ülkeleri ve Rusya gibi ülkelerde ise tam tersi durum geçerlidir. Gelişmişlik şiddetli soğğun olduğu kuzey kısımlarında değil, nispeten ılıman olan güney kısımlarında görülmektedir (Roskin 2009: 154). Coğrafi konuma bağlı olarak mutedil hava şartlarına sahip bölgeler, ülke içerisinde ekonomiye ve siyasete dair faaliyet ve gelişmelerin daha yoğun yaşandığı yerler olmuştur. Görüldüğü üzere coğrafi koşullar gerek küresel anlamda gerek yerel anlamda ekonomik faaliyetlerin farklılaşmasına dolayısıyla siyasete dair talep ve fikirlerin farklılaşmasına sebep olmuştur. Bu nedenle de siyasete dair farklı gelişmeler yaşanmıştır. Aynı ırktan insanlar dahi farklı coğrafi şartlarda farklı eğilim, davranış göstermekte ve farklı gelişmişlik düzeylerine ulaşmaktadırlar. Yine benzer coğrafi koşullardaki farklı ırka mensup kişiler benzer eğilimler göstermektedir. Bu örnekler, aynı zamanda gelişmişlikle ırklar arasında bağlantı kuran kuramlara karşı verilen en iyi yanıtlar olarak gösterilmektedir (Fındıkoğlu 1940: 47).

Yeryüzünde her coğrafi konumda geniş bir coğrafyaya sahip olma imkânı yoktur. Coğrafi açıdan genişlik de siyasete dair son derece önemli sonuçlar doğurabilmektedir. Zira geniş bir coğrafyaya sahip olmak aynı ölçüde farklı coğrafi unsurdan faydalanmayı veya maruz kalmayı

beraberinde getirmektedir. Tarihte bir devletin siyasi yönden gücü ve önemi genellikle hâkimiyet alanıyla diğer bir ifadeyle genişliğiyle ilişkilendirilmiştir. Genişlik yönünden küçük ülkeler daima istila tehditlerine karşı daha dikkatli olmak zorunda kalmıştır (Duverger 1982: 49). Buna rağmen toprağın durumu, yaşama elverişlilik, iklim şartları, coğrafi konumu, yer şekilleri, ulaşım imkânı gibi coğrafi faktörlerde ve en önemlisi insan faktörü göz ardı edilmemelidir. Japonya ve Rusya örnekleri genişliğin avantaj elde etmekte yeterli bir unsur olmadığının göstergesidir. Ayrıca genişlik siyasete dair her zaman avantaj sağlamamaktadır. Ülke genişliğinin bir diğer etkisi üniter değil, federatif sistemleri zorunlu kılmasıdır. Ulaşım olanakları gelişse dahi, geniş coğrafyalarda merkezin etkisi yine sınırlı kalmakta, bu da merkezci olmayan sistemleri doğurmaktadır (Kışlalı 1987: 34). Buna karşın hâkimiyeti küçük bir sahada olan devletler ise diğer coğrafi faktörlerin imkân verdiği ölçüde bütüncül ve iç işlerinde dinamik bir yapılar kurmuşlar ve çoğunlukla üniter sistemi benimsemişlerdir.

Coğrafi konuma bağlı olarak değişiklik gösterebilen bir diğer unsur da hâkim olunan sahanın şeklidir. Devletin idaresi ve örgütlenmesi açısından bu son derece önemlidir. Bu şekli belirleyen unsurlar arasında elbette coğrafya öne çıkmaktadır. Bu anlamda ülkenin toplu veya dağınık kara parçalarından oluşması egemenliğini ve ülke içi etkinliğini etkileyebilmektedir. Bu bağlamda bir ülkenin şeklinin daireye benzemesi ve başkentinin de bu dairenin tam ortasında bulunmasına siyasi yönden büyük önem atfedenler olmuştur (Göney 1979: 98). Bunun, ülke içinde birliği sağlamada, her noktaya nüfuz etmede, siyasi ve idari hizmetlerin tek bir merkezden ülkenin her tarafına ulaşmasında yardımcı olacaktır. Aksi durum hizmetlerin ulaşmasını ve kontrolün sağlanmasını zorlaştırmaktadır. Bu durum, farklı siyasi talep ve eğilimlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlayabilir. Ancak buna karşı önlemler almada coğrafya, bazen yer şekilleri ve arazi yapısıyla engel oluşturabilmektedir.

2.3. Yer Şekilleri ve Arazi Yapısı

Yer şekilleri, iklimin ve coğrafi konumun yeryüzünü dolayısıyla üzerinde yaşayanları, Ekvator çizgisi ve iklim kuşaklarına bağlı bir şekilde etkilememesinin en önemli coğrafi nedenlerindedir. Yer şekillerinin unsurları, iklimin ve coğrafi konumun etkilerini bazen azaltabilmekte bazen de artırabilmektedir. Dağlar, düzlükler, su kaynakları yeryüzünde dengeli bir dağılım göstermemektedir. Bu durum elbette beşeri hayat ve faaliyetleri etkilemekte, siyasete dair farklı sonuçların oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Örneğin, Asya'da bolca verimli step arazisi vardır. Ancak kuraklık baş gösterdiğinde toprak zarar görür. İnsanlar örgütlü bir şekilde çalışsa da bunun düzeltilmesi mümkün değildir, bu durum zorunlu göçlere yol açmıştır. Zorunlu göçler ve yaşam için elverişli olan sahanın dar olması kamucu bir anlayışın benimsenmesine neden olmuştur. Bu durum insanları sessiz ve kanaatkâr olmaya itmiştir. Bunun sonucunda da sert bir hiyerarşik, geleneklere dayalı, geniş, ataerkil bir yapı ortaya çıkmıştır (Duverger 1973: 49). Şüphesiz topluma dair böyle bir sonucun ortaya çıkmasını tek bir sebebe bağlamamak doğru değildir. Diğer benzer sahalarla karşılaştırıldığında diğer coğrafi faktörler de dikkate alınmalıdır; dağın yüksekliği ve bölgenin enlem derecesine göre değişen şekilde neresine kadar karla kaplı olduğu, vadilere, dolayısıyla tarıma ve yerleşime ne derece geniş

imkân sağladığı, ulaşımına ne derece imkân verdiği, iletişim ve etkileşime ne kadar açık olduğu da önemlidir. Arazi yapısı, nüfusun dağılışı ve yoğunluğunu da etkileyerek dolaylı yollardan toplum ve siyaseti etkileyebilmektedir. Siegfried, Batı Fransa'yı inceleyerek dağınık yerleşimin tutucu, toplu yerleşimin ise yenilikçi bir yapıya sebep olduğunu belirtmiştir. Bu durumun sebebini; yalnızlığın içe kapanmaya neden olduğu, kalabalık içinde yaşamının ise teması sağladığı için yeni düşüncelerin ortaya çıkması olarak açıklamıştır (Duverger 1984: 52).

Dağlar, toplum ve siyasete yönelik etkileri itibariyle yer şekilleri arasında öne çıkmaktadır. Siyaset tarihinde önemli fonksiyonları olmuştur. Dağlar, savunma görevi yaparak bir ülkenin işgal edilmesini zorlaştırabilmektedir. Tarihte Finikelilerin cumhuriyetlerini korumasında etrafındaki dağların katkısı olduğu söylenmektedir. Alpler Almanya'yı güneyden kuşatmayı, Pireneler ise İspanya'yı kuzeyden, Fransa'yı ise güneyden kuşatmayı zorlaştırmıştır. Buna karşın özellikle yaz aylarında, Urallara kadar dağlık arazisi olmayan Rusya'nın batısının savunulması zordur (Roskin 2009: 199). Hint yarımadasının kuzeyindeki yüksek dağlık yapı kuzeyden gelen istila ve farklı kültürel etkilere karşı bölge halkını önemli ölçüde korumuş ve izole etmiştir. Yine Alplerin morfolojik yapısı tarihte o bölgede hâkimiyet kuran Roma İmparatorluğundan İtalya'ya kadar devletlerin, bölgedeki siyasi faaliyetlerinde etkili olmuş, yayılcı tutum tercih etmeleri durumunda devletleri denize yöneltmiştir. Ayrıca, İsviçre örneğinde olduğu gibi, konumuna rağmen etrafındaki tüm siyasi gelişmelere karşı dağlar, İsviçre'nin siyasi olaylarda tarafsız kalmasını kolaylaştırmıştır (Duverger 1984: 55).

Dağların etkilerini jeopolitik çerçeve ile sınırlamak mümkün değildir. Dağlarda yaşamının siyaset bilimine dair sonuçları vardır. Dağlarda yaşayan insanlar özgürlüğüne daha düşkündür. Ayrıca toplumsal kurallara uyum sağlamakta güçlük çekerler (Ülger 2004: 63). Bunun yanında dağların kültürel anlamda da etkileri olmaktadır. Burke, Akdeniz ülkeleri üzerinden, dağların sosyal ve kültürel engel oluşturarak kültürel muhafazakârlığa sebep olduğunu, genç nüfusu göçe zorladığını aktarmıştır (Burke 2002: 71). İspanya, Bulgaristan ve Meksika gibi örneklerde olduğu gibi dağlar, nüfuz etmeyi ve siyasi birlik kurmayı zorlaştırıp, ülkenin bütüncül olarak ekonomik ve siyasi gelişmesini zorlaştırabilmektedir (Roskin 2009: 199). Bu şartlar söz konusu ülkelerde organizasyon bakımından merkezîyetçi değil âdemi merkezîyetçi eğilimlerin görülmesine neden olmuştur.

Dağlarda yaşayanların toplumsal düzene uyum sağlayamadıklarını belirtmiştik. Dağlar yoksul, sorunlu toplum sistemlerine, ovalar ise zengin, uyumlu toplum sistemlerine kaynaklık etmektedir (Kızılcılık 2006: 151). Dağların yani, bu izole bölgelerin benzer politik, millî ve kültürel grupları olmaktadır (Sorokin 1994: 147). Buralarda milliyetçilik duygusu son derece yüksek, ülke de doğal sınırlara ulaştığı için halkı da bu anlamda son derece enerjik olmaktadır (Göney 1979: 118). Bu durum Balkanlar'da ve Kafkaslar'da görülmektedir. Dağlar, her vadi veya platoyu bir şekilde izole etmiş, en azından buralarda yaşayanların bağlantılarını zayıflatmıştır. Bu nedenle çeşitli gruplar kendi sosyal,

siyasi ve dini karakteristiğini koruyabilmiştir (Spykman 2013: 8) ve bunun sonucunda küçük siyasi yapıların oluşması kaçınılmaz olmuştur.

Dağların olduğu gibi düz arazilerin de siyasete dair sonuçları olmuştur. Diğer coğrafi ve beşeri unsurlara bağlı olarak düz araziler bazen imkân bazen engel teşkil etmiştir. Geniş ovalar, eğer iklim buna müsaitse, ziraat ve ulaşım olanağı sağlayıp farklı ırk, dil ve kültürleri kaynaştırarak, istenmesi halinde insanlar ve toplumlar arasında iş birliği ve politik birlik oluşturmayı kolaylaştırabilmektedir. Geniş düzlükler, tarihte önemli rol oynamıştır. Suyun bulunduğu ve tarıma da elverişli alanlar hep göçebelerin ilgisini çekmiş, büyük göç ve istilaların hedef noktası olmuştur. Asya ve Avrupa'da benzer geniş düzlükler mevcuttur. Ancak Asya'da, Avrupa'daki gibi kuzeyden gelen soğuk havayı yumuşatan dağ sıraları mevcut değildir (Montesquieu 1963: 489). Bu elverişli ortam Avrupa'nın kuzeyindeki geniş ovalarda, köyden şehre kadar irili ufaklı birçok yerleşimin kurulmasına sebep olmuş, bu durum eğer bataklık veya orman yok ise bölgeyi Avrupa'nın orta ve güneyine göre istilalara daha açık hale getirmiştir (Duverger 1984: 52). Steplerden gelen kavimlerin yaşam tarzlarından kaynaklanan hareketli ve enerjik karakteri bu bölgeye de yansımış, bölgenin; yüzyıllarca hareketli ve istikrarsız olmasına, kurulan devletlerin genel itibarıyla kısa ömürlü olmasına, değişimlere uğramasına sebep olarak siyasete dair önemli bir birikim alanı olmasına neden olmuştur.

Arazilerde yalnızca dağlar, engel veya imkân sağlayan yer şekli değildir. Bu anlamda önemli etkilere neden olan bir diğer coğrafi unsur, akarsulardır. Bu alanlarda tarihin en eski dönemlerinden itibaren, pek çok yerleşim ve devlet kurulmuştur. Bu durumun ortaya çıkmasında su kaynaklarının etrafındaki araziye verimli hale getirerek temel ihtiyaçların sağlanmasına olanak vermesi önemlidir. Örneğin; Mezopotamya medeniyeti Dicle ve Fırat nehirlerinin etrafında kurulmuşken, Mısır medeniyeti Nil nehri etrafında şekillenmiştir. Bu medeniyetlerin ortaya çıkışlarında iklim ve yer şekilleri gibi faktörler de göz ardı edilmemelidir. Ancak o dönemlerde yaşayan önemli toplulukların genelinin aynı coğrafyada yaşaması nedeniyle tarihçiler tarafından ön planda hep bu akarsular tutulmuştur.

Akarsular ulaşım olanağı sağlayarak karadan erişimi zor olan iç kesimlere nüfuz etme imkânı sağlamaktadır. Örneğin Kongo nehri yardımıyla Afrika'nın iç kesimlerine ilmi, siyasi ve ekonomik faaliyetler götürülmüştür. Bu nedenle nehir oradaki kolonileşmenin merkezi olmuştur (Göney 1979: 158). Bitki örtüsü karadan keşfi zorlaştırdığı için Amazon nehri de bölgenin keşfinde ana rotayı oluşturmuştur. Nehirler ulaşım ve ekonomik faaliyet imkânı ölçüsünde etrafında nüfusları toplamış, siyasi organizasyon ve yapılanmaların merkezi olmuştur. Mısır'da bölge, çöllerle kaplı olmasından dolayı temaslar önemli ölçüde Nil üzerinden sağlanmıştır. Nehrin haberleşmeyi kolaylaştırması politik örgütlenmenin tüm havzaya yayılmasını sağlamış ve böylece çok ileri istikrarlı bir toplumsal örgütlenme biçimi ortaya çıkmıştır (Duverger 1982: 82). Nil nehrinin siyaset bilimi açısından neden olduğu gelişmeler bununla sınırlı değildir. Çölün olumsuzluklarına karşın Nil çevresinde, taşmaların getirdiği çamur, sürekli olarak bir gübreleme sağlamış, bu sayede etrafında oldukça verimli bir vadi

oluşturmuştur. Bu taşmaların düzenli karakteri, Nil'den faydalanmayı kolaylaştırmış, insanlara suyunu kanallar vasıtasıyla biriktirecek bir sistem kurma imkânı sunmuştur. Ancak taşmaların düzensiz olduğu dönemlerde suya olan ihtiyaç zorba eğilimleri ortaya çıkarmıştır. Böyle bir durum, sulama sisteminin kurulmasını, bakımını ve merkezleşmiş bir toplumsal örgütlenmeyi gerekli kılmıştır. Böylece sınıflı bir toplumsal yapının ortaya çıkmasında da Nil'in etkisi olmuştur. Fırat ve Dicle nehirleri de benzer imkânları sunmuştur. Ancak bölgenin dağlık yapısı daha baskın gelerek aynı merkezleşmeyi doğurmamış ancak düzensiz taşkınlar iktidarın merkezleşmesine neden olmuştur (Sorokin 1994: 150).

Akarsular konusunda siyasetle ilgili farklı çıkarımlar yapılabilir. Çünkü akarsuyun söz konusu etkilerinde debisi, sistemi ve akış yönü belirleyicidir. Nehrin ulaşımına elverişli olmaması farklı sonuçlar doğurabilmektedir. İçeriden dışa doğru akan bir nehir sistemi çevre ülkelerle birleşme eğilimlerine sebep olabilmektedir. Yine nehrin parçalı bir sisteminin oluşu, farklı vadiler oluşturmakta adem-i merkeziyetçi yapıları doğurmaktadır. Göllere benzer fonksiyonlar yüklenebilir. Ancak bataklıklar tartışmasız şekilde ayırıcı unsurlardır. Orta Avrupa, Sibiryâ örnekleri bunu göstermektedir (Spykman 2013: 9). Avrupa'da birbiriyle kesişmeyen birçok akarsu olması birçok ulusun da oluşmasına zemin hazırlamıştır. Buna rağmen akarsuların özellikle ilk siyasi örgütlenmelerdeki birleştirici rolü göz ardı edilmemelidir. Akarsuların rolü bu anlamda tartışmalıdır. Rejim ve debisine göre bazen birleştirici bir unsur bazen doğal bir sınır unsuru olarak engel halini almaktadır. Ama barış zamanlarında birleştiricilikteki rolü tartışılmazdır. Buradan anlaşılıyor ki bunu belirleyen insan faktörüdür. Akarsular, etrafında uygarlık dolayısıyla devletler doğurmuştur. Ekonomik ve siyasal hayatı şekillendirmiştir (Roskin 2009: 106). Bu durumda denize atfedilen siyasi, ekonomik ve toplumsal önemler akarsular için de geçerli olmaktadır.

2.4. Kıyı Sahibi Olma - Karalarla Çevrili Olma

Denizler ve okyanuslar, karalara göre yeryüzünde çok daha geniş bir alanı kaplamaktadır ve karalara göre çok farklı avantaj ve dezavantajlar sağlamaktadır. Ulaşım olanaklarının gelişmesiyle başka coğrafyalardaki ihtiyaçlara ulaşmak kolaylaşmış, denizlerin ekonomik yönden önemi daha da artmıştır. Bu gelişmeler farklı kültürlerden insanları daha fazla etkileşim içine sokmuştur. Bu etkileşim jeopolitik ve siyasi coğrafyanın ötesinde sonuçlar doğurmuştur. Antik Yunan uygarlığı, dağların tarıma ve iç kesimlere ulaşımı engellemesine karşın denize yönelmiştir. Denizlere açılarak maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşılayabilmiş ve uygarlıklarını geliştirmiştir (Duverger 1984: 54). Bu durumun yansımaları politik alanda da olmuştur. Birbirlerine çok yakın olmalarına rağmen deniz kıyısındaki Atina'da demokrasi, iç kesimlerdeki Sparta'da ise aristokrasi benimsenmiştir (Spykman 2013: 7). Denizlerin sağladığı bu imkânlar siyasete dair yeni yaklaşımların ortaya çıkmasına ve yayılmasına imkân sağlamıştır. Çünkü soğuk iklim bölgeleri dışında deniz kıyıları, çeşitliliğin ve canlılığın olduğu, ekonomik ve toplumsal hayata sebep olmaktadır. Söz konusu bölgelerde deniz, insanları ve toplumları etkileşime daha açık hale getirirken, iç kesimlerde yaşamak tıpkı dağlar konusunda değinildiği gibi

nispeten monotonluğa ve içe kapanıklığa neden olabilmektedir. Bu nedenle kıyılarda, gerek düşünsel olarak gerek siyasete dair faaliyetler daha çeşitli ve dinamiktir.

Denizlerin sağladığı dinamizm, ülkelerin yayılmalarını ve imparatorluklara dönüşmelerini kolaylaştırır. Tarihte küçük toprak parçasına sahip olduğu halde denizlerden faydalanmayı bilmesiyle siyasi olarak güç ve önem kazanan birçok devlet vardır. Jeopolitikte birlikte siyaset bilimi açısından bu avantaj en net şekilde ada devletlerinde görülmektedir. Tamamen sularla çevrili olan adalar, iklimin elverişli olduğu yerlerde emniyet açısından devamlı ve etkili olarak ekonomik ve siyasi organizasyonların kurulmasına uygun kara parçalarıdır (Göney 1979: 120).

İngiltere'nin Kıta Avrupa'sına karşı denizlere egemen olma yönünden üstünlüğünü coğrafi durumunun doğal bir sonucu olduğu ve bu durumun İngiltere'nin siyasetteki rolü ve gelişimiyle ilişkili olduğu düşünülebilir. Anakarayla bağlantısı olmayan suların doğal bir savunma hattı kurduğu Britanya Adası'nı işgal etmek çok zordur. Bu ada üzerindeki son başarılı işgal, Normanlar tarafından 1066'da gerçekleşmiştir (Roskin 2009: 24). Böylece Kıta Avrupa'sına göre siyasete dair farklı gelişmeler yaşanmış, yabancı müdahalesi olmadan siyasi kurumların kurulup geliştirilmesi mümkün olmuştur. Ayrıca bu coğrafi avantaj İngiltere'nin zoraki olarak büyük bir orduyu beslemeye gereksinim duymamasını beraberinde getirmiş, özellikle 17. yy' da İngiliz krallarının parlamento ve derebeyleri üzerinde hâkimiyet kurabilecek sayıda askeri güce sahip olmamasına neden olmuştur. Böylece parlamenter demokrasi için bir zemin oluşmuştur (Kışlalı 1987: 32).

Britanya'nın denizden kaynaklanan doğal sınırları olmasına karşın, bu imkânın Almanya, Fransa gibi pek çok ülkede kısmen olması veya hiç olmaması coğrafi şartlara bağlı olarak Kıta Avrupa'sında rekabet içinde, çalkantılı bir siyasi tarihin yaşanmasına neden olmuştur. Aynı iklim kuşağı içerisinde bile kıyı kesimlerle iç kesimler büyük farklılık göstermektedir. İç kesimlerde coğrafi faktörler çeşitlenir; ormanlar, bozkırlar, yüksek ve alçak kesimler bir arada görülmektedir. Bu durum, farklı coğrafi unsurlar nedeniyle farklı şekillerde biçimlenmiş, örgütlenmiş, yerleşmiş toplulukların yaşaması, siyasete dair farklı talep ve gelişmelerin olması ve bu nedenle zaman zaman gerilimler yaşanması anlamına gelmektedir. Örneğin; Fransa, siyasal evrimini çok sert bir şekilde gerçekleştiren bir ülkedir. Coğrafya Fransa'nın sürekli güçlü bir ordu bulundurmasını zorunlu kılmış, kral istediğinde bu orduyu kullanarak meclisi dağıtabilmiştir (Kışlalı 1987: 32). Yine, Almanya'nın kuzeyde Baltık denizi, güneyde Alpler dışında bir doğal sınırının olmayıp Avrupa'nın ortaya yerinde düz bir ovada konumlanması askeri bakımdan zayıfken parçalı bir siyasi yapıda olmasına, güçlü olduğunda ise yayılcı bir politika izlemesine neden olmuştur (Roskin 2009: 195).

Denizlerin devlet açısından önemi büyüktür. Kıyı sahibi olmak her şeyden önce dış dünya ile serbest bir şekilde ilişkide bulunmak için şarttır. Bu durum devletin bağımsızlığını ve gücünü etkilemektedir (Göney 1979: 141). Bir deniz kıyısına sahip olmak başka ülkelerin topraklarından geçmeyi gerektirmediğinden öncelikle önemli bir ekonomik avantaj sağlar. Doğal limanlar ticareti

kolaylaştırır, tarım ve sanayi buralarda yoğunlaşır, refah sağlar (Roskin 2009: 27). Bu nedenle ekonomik anlamda en verimli bölgeler denize açık olan alanlar olmuştur. Malların ve hatta fikirlerin dolaşımı bu nedenle kara yerine deniz üzerinden gerçekleşmiştir (Spykman 2013: 7). Bu durum tarih boyunca geçerli olmuştur. Tarihin başından itibaren, medeniyet geniş su havzaları etrafında gelişme göstermiştir. Antik Yunan medeniyeti Ege Denizi'nin çevresindeydi, Roma uygarlığı Akdeniz etrafındaydı. Daha sonra ise Akdeniz önemini yitirmiş, günümüzün Batı uygarlığı Atlantik Okyanusu'nu kuşatmıştır (Spykman 2013: 16). Denizler ve okyanuslar tarihin önemli bir bölümünde ekonomik ve kültürel etkileşimin, siyasete dair önemli gelişmelerin kaynakları olmuştur.

Sonuç

Tarih, yalnızca insanların birbiri ile olan mücadelesinden ibaret değildir. İnsanlık doğa ile de mücadele etmiştir. İnsanlığın tüm birikimi de bu mücadelelerin sonucudur. Siyaset de bu birikimler sonucunda ortaya çıkmış ve şekil almıştır. Coğrafya, insanoğlunu bazen bir arada yaşamaya itmiş bazen izole bir yaşam sürmesine neden olmuştur. Bu örnek, toplumsal anlamda da geçerlidir. Tüm bunlar zamanla alışkanlıklar, gelenekler haline almış, yeryüzünün farklı kesimlerinde yaşayan toplumların birbirinden farklılaşmasını sağlamıştır. Kendi dönemini ve kendinden önceki dönemleri inceleyen düşünürler de bu bilinç içerisinde görüşlerini ortaya koymuştur. Antik Yunan'dan itibaren birey ve toplumun; siyasete dair tutum, davranış ve eğilimleri, kurumların yapıları çevre faktörü dikkate alınarak yapılmıştır. Şüphesiz beş yüz yıl öncesine kadar coğrafya insan üzerinde çok baskın bir etkendi ve bir noktadan sonra aşılmaz olarak görülüyordu. Bu süreçte elbette teknoloji faktörünü de dikkate almak gerekir. Ulaşım ve bilgiye erişim imkânlarının kısıtlılığı coğrafya üzerinden siyaset bilimine dair bulgular elde etmek isteyen düşünürlerin fikirlerini de belirlemiştir. Yaşadığı dönem şartları itibariyle çok geniş coğrafyaları gezme şansı yakalamış, çağdaşlarının çevre coğrafyalar hakkında eserlerini okumuş olsalar da, önemli bir bölümü yeni dünyaya dair fikirlerin dahi olmadığı dönemlerde yaşamışlar, gözlemler sonucunda günümüz tıp imkânlarıyla bile tespiti zor çıkarımlarda bulunmuşlardır. Tüm bunlar düşünürlere karşı pozitif bir algı oluştursa da unutmamamız gereken noktalar da vardır. Makalenin başında değindiğimiz Aristoteles de, İbni Haldun da, Montesquieu de kendi coğrafyalarını merkeze almış ve istisnai halleri hep bu coğrafyaların lehine kullanmışlardır. Bu durum düşüncelerinin evrensel olma durumuna ciddi engeller oluşturmaktadır. Tekniğin gelişmesiyle bu üç ismin başını çektiği görüşlerin önemli bir bölümünün yanlışlığı, aşırılığı ortaya konmuştur. Ancak bunu yaparken de benzer yanlışlıklar ve aşırılıklar yapılmıştır. Aydınlanma Çağı ile başlayan insan merkezilik her alana yansımış, insan faktörünün toplum ve siyasete ilişkin konularda salt belirleyici faktör olarak algılanmasına neden olmuştur. Bunun yanında coğrafi keşiflerle birlikte coğrafya adeta bir araç haline dönüşmüştür. O dönemlerde yaşamış düşünürlerin önemli bir bölümünün fikirleri sonucu süreç, siyasetin güç ilişkilerinin yaşandığı bir alan olarak görülmesiyle jeopolitik biliminin ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Daha sonra jeopolitiğin siyasi üstünlüğü ve

sömürgeciliği meşrulaştırma amacıyla determinist bir hal alması coğrafya-siyaset ilişkisini dar bir çerçeveye sıkıştırmıştır ve konuya ilgiyi azaltmıştır.

Günümüzden geçmişe doğru baktığımızda birey ve toplumla ilgili siyasete dair meseleler genellikle insan ve buna bağlı teknoloji ve gelişmişlik odaklı ele alınmış, farklılıklar ve hatta üstünlükler, güç kavramının türevleri olarak kullanılmıştır. Ancak günümüzde iletişim ve ulaşım imkânlarının bu denli gelişmesine karşın yeryüzünün farklı kesimlerinde yaşayan insanlar arasında, yalnızca güç ilişkilerine değil, devlet kavramına, örgütlenme biçimlerine, özgürlük eğilimlerine, siyasete dair tutum ve davranışlara dair pek çok yönden farklılıkların oluşu, teknoloji ne kadar ilerlemiş olsa da coğrafya-siyaset arasındaki ilişkinin yalnızca insan odaklı olmadığını göstergesi olmuştur. Söz konusu etkiler kültürlerde, gelenek ve göreneklerde dolaylı da olsa görülebilmektedir. Bu nedenle insana dair bir mesele olan siyaset açısından da coğrafya son derece önemli bir etkidir. Bu etkeni, siyaset biliminin sorunlarını ele alırken ne Aydınlanma çağı öncesi düşünürler gibi determinist olarak ele almalı ne de Jeopolitikçiler gibi salt güç odaklı ele almalıyız. Çünkü coğrafya çok boyutludur. Aynı zamanda bir birikim alanıdır. Coğrafyanın insanı, insanın coğrafyayı etkilediğinden daha çok ve daha uzun süre etkilediği bir gerçektir. Teknik imkânların gelişmesi, coğrafyadan kaynaklanan olumsuzlukları bir nebze azaltsa da tarih boyunca bu olumsuzluklar, toplumlar arasında gelişmişlik yönünden kapatılması zor makasların açılmasına neden olmuştur. Teknik ve ulaşım imkânlarının gelişmesiyle birlikte toplumlar arasında doğal kaynaklar yönünden mevcut farklar açıkça ortaya çıkmıştır ve günümüz siyaset bilimi bu farklar etrafında şekillenmektedir. Coğrafyanın ortaya çıkışında etkili olduğu toplumsal ve siyasete dair süreçler hâlen yine coğrafya tarafından şekillenmektedir. Bu bakış açısı, determinist veya coğrafyayı kutsayan bir yaklaşım olarak görülmemelidir. Siyaset bilimi, beşeri ve fiziki faktörleri dengeli bir şekilde ele alabilecek derinliğe sahiptir. Çünkü nasıl ki her coğrafi unsur aynı etkiyi gösteremeyip bir başka coğrafi unsur etkisi daha baskın gelebiliyorsa insan ve toplumu dolayısıyla siyaseti etkileyen unsurlar arasında bazen coğrafya da, siyaset bilimi açısından önemli diğer faktörler tarafından baskılanabilmektedir.

Makale ışığında, coğrafi unsurların neden olduğu coğrafi farklılıkların; toplumların yaşayış, beşerî ilişkileri, siyasal tutum ve davranışları gibi siyaseti ilgilendiren pek çok konuda etkili olduğunu söylemek mümkündür. Görülmektedir ki, coğrafya, siyasete dair birikimi, düşünceleri ve faaliyetleri tümüyle belirlemese de gözden etkilemektedir. Zira, makalede yer alan örnekler ve değerlendirmeler göstermiştir ki, siyasete dair tartışmalarda coğrafya için, belirleyici değil etkileyici bir faktör ifadesini kullanmak doğru bir bulgu olacaktır. Bu nedenle makale sonucunda, insan faktörü ve coğrafya faktörünün birlikte ve bir denge içerisinde ele alınması halinde, siyaset bilimine farklı bir bakış açısı getirmenin mümkün olacağı sonucuna varılmıştır.

Kaynakça

- Arı, Tayyar (1999) *Uluslararası İlişkiler*, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.
- Braudel, Fernand (1996) *Uygurlukların Grameri*. (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay). İmge Yayınları, İstanbul.
- Burke, Peter (2002) *Fransız Tarih Devrimi: Annales Okulu*. (Çev. Mehmet Küçük). Doğu Batı Yayınları, İstanbul.
- Demir, Ali Faik (1998) “Jeopolitiğe Günümüzden Bir Bakış”, *Uluslararası Politikada Yeni Alanlar Yeni Bakışlar*, (Der. Faruk Sönmezoğlu). Der Yayınları, İstanbul.
- Demirci, Ali (2011) “Küreselleşen Dünyamızda Coğrafyanın Siyasal Gücü Ve Türkiye Ölçeğindeki Rolü”. *Marmara Coğrafya Dergisi*, C. 12, ss. 1-16.
- Dönmezer, Sulhi (1984) *Sosyoloji*. (9. Baskı). Savaş Yayınları, Ankara.
- Duverger, Maurice (1973) *Metodoloji Açısından Sosyal Bilimlere Giriş*, (Çev. Ünsal Oskay). Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Duverger, Maurice (1982) *Siyaset Sosyolojisi*. (2. Baskı). (Çev. Şirin Tekeli). Varlık Yayınları, İstanbul.
- Duverger, Maurice (1984) *Politikaya Giriş*. (2. Baskı). (Çev. Samih Tiryakioğlu). Varlık Yayınları, İstanbul.
- Eğribel, Ertan (2006) “XIX. Yüzyıl Batı Yayıncılığı ve Jeopolitik Eksenler: Batı İçi Ayrım ve Hayat Sahası Çekişmesi”, Ertan Eğribel- Ufuk Özcan (Ed.). *Sosyoloji Yıllığı-Kitap 15: Sosyoloji ve Coğrafya*. Kızılelma Yayıncılık, İstanbul. ss. 207-220.
- Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri (1940) “İbn Haldun: Coğrafya Telakkisi”, *İş Üç Aylık Ahlak ve İçtimaiyat Mecmuası*, C. VI ss. 49-59.
- Göney, Süha (1979) *Siyasi Coğrafya*. C. II, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Göze, Ayferi (1959) *Devletin Ülke Unsuru: Sınırları Ve Devletle Olan Münasebeti*. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, İstanbul.
- Günel, Kamil (2006) “Alman Coğrafya Ekolü”, Ertan Eğribel- Ufuk Özcan (Ed.). *Sosyoloji Yıllığı-Kitap 15: Sosyoloji ve Coğrafya*. Kızılelma Yayıncılık, İstanbul. ss. 189-211.
- Hacısalıhoğlu, Yaşar (2008) “Kuramsal ve Kavramsal Bir Çözümleme: Mekân- Güç – Çatışma ve Jeopolitik”. *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, C.1. ss. 22-44.
- İbni Haldun (1982) *Mukaddime*. C. I, (Haz. Süleyman Uludağ). Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Kışlalı, Ahmet Taner (1987) *Siyaset Bilimi*. Ankara Üniversitesi Basın Yayın Yüksek Okulu Yayınları, Ankara.
- Kışlalı, Ahmet Taner (2004) *Siyaset Bilimi*. (Ed. Nüvit Gerek). Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Kıvılcımlı, Hikmet (1974) *Tarih Tezi*. (2. Baskı). Tarih Ve Devrim Yayınları, İstanbul.
- Kızılcelik, Sezgin (2006) “Sosyolojide Coğrafyacı Görüşler: İbni Haldun, Montesquieu Ve Fernand Braudel Ekseninde Bir Değerlendirme”. Ertan Eğribel- Ufuk Özcan (Ed.). *Sosyoloji Yıllığı-Kitap 15: Sosyoloji Ve Coğrafya* Kızılelma Yayıncılık, İstanbul. ss. 138-155.
- Kösemihal, Nurettin Şazi (1982) *Sosyoloji Tarihi*. Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Memiş, Ekrem (1990) *Tarihi Coğrafyaya Giriş*. Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, Konya.
- Montesquieu (1963) *Kanunların Ruhu Üzerine*. C. I, (Çev. Fehmi Baldaş). MEB Yayınları, İstanbul.
- Morgenthau, Hans (1970) *Uluslararası Politika*. (Çev. Baskın Oran - Ünsal Oskay). Türk Siyasi İlimler Derneği, Ankara.
- Oktay, Cemil (2003) *Siyaset Bilimi İncelemeleri*. Alfa Yayınları, İstanbul.
- Özcan, Ufuk (2006) “Coğrafya/Mekân Üzerindeki Beşerî Etkinlik Açısından Batı Ortaçağı Ve Feodalizm-Bizans İkiliği”. Ertan Eğribel- Ufuk Özcan (Ed.). *Sosyoloji Yıllığı-Kitap 15: Sosyoloji ve coğrafya*. Kızılelma Yayıncılık, İstanbul. ss. 336-359.
- Roskin, Michael (2009) *Çağdaş Devlet Sistemleri: Siyaset, Coğrafya, Kültür*. (Çev. Bahaeddin Seçilmişoğlu). Adres Yayınları, Ankara.
- Say, Seyfi (2011) *İbn Haldun'un Düşünce Sistemi Ve Uluslararası İlişkiler Kuramı*. İlk Harf Yayınevi, İstanbul.

Sorokin, Pitirim (1994) *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*. (Çev. M. M. Raşit Öymen). Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Sönmezoğlu, Faruk (1989) *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, Filiz Kitapevi, İstanbul.

Spykman, Nicholas (2013) “Dış Politika Ve Coğrafya I-II”. (Çev. Aşkın İnci Sökmen). Esra Diri (Ed.) *Uluslararası İlişkilerde Anahtar Metinler*. Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi, İstanbul. ss. 3-43.

Strabon (2000) *Geographika: Antik Anadolu Coğrafyası*, (Çev. Adnan Pekman), Arkeoloji ve Sanat Yayınları İstanbul.

Ülger, İbrahim (2004) *İbni Haldun- Işığın Kaynağı Doğu*. Berfin Yayınları, İstanbul.

Lojistik 4.0 Kavramına Genel Bir Bakış: Geçmişten Bugüne Gelişim ve Değişimi¹

Ümit YILMAZ² & Bülent DUMAN³

Özet

Dördüncü sanayi devrimi olarak lanse edilen Endüstri 4.0 kavramı, günümüzde birçok sektörü etkisi altına alacak önemli bir potansiyele sahiptir. Endüstri 4.0'ın etkisi altında kalan sektörlerin başında gelen lojistik sektörden talep edilen hizmet türleri de, endüstriyel süreçlerin dijitalleşmesiyle çeşitlenmektedir. Lojistik sektöründeki tüm Endüstri 4.0 uygulamaları temelde Lojistik 4.0 alanına girmektedir. Bu çalışmanın amacı, kavramsal bir araştırma ile Lojistik 4.0'ın geçmişten günümüze gelişimini ve günümüzdeki mevcut durumunu mercek altına alarak ana hatlarını çizmek ve Lojistik 4.0'ın henüz keşfedilmemiş veya gelişime açık alanlarına ışık tutmaktır.

Anahtar Kelimeler: Lojistik, Lojistik 4.0, Endüstri 4.0, Lojistik Sektöründe Eğilimler, Teknolojik Gelişmeler

An Overview On The Concept Of Logistics 4.0 Concept: Development And Change From Past To Present

Abstract

Nowadays the concept of Industry 4.0, launched as the fourth industrial evolution, has an important potential to influence many sector. The service types demanded from the logistics sector, which is one of the sectors that are under the influence of Industry 4.0, are also diversified by digitalization of industrial processes. All Industry 4.0 applications in the logistics sector are basically in Logistics 4.0. The aim of this study is to draw the outline of Logistics 4.0 by reviewing development from past to present and current state, and shed light on the undiscovered or developing areas of Logistics 4.0.

Key Words: Logistics, Logistics 4.0, Industry 4.0, Trends in Logistics Sector, Technological Developments

¹ Bu çalışmanın bir bölümü Türkiye, Balıkesir'de 27-28 Haziran 2018 tarihleri arasında düzenlenen International Conference on Empirical Economics and Social Sciences (ICEESS'18)'te bildiri olarak sunulmuştur.

² Öğr. Gör., Balıkesir Üniversitesi, Bigadiç Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, umityilmaz@balikesir.edu.tr

³ Öğr. Gör., Balıkesir Üniversitesi, Bigadiç Meslek Yüksekokulu, Finans, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, bduman@balikesir.edu.tr

Giriş

Yeni bilgi teknolojileri, dijitalleşme ve inovasyon için ideal koşulları yaratmakta ve bu da lojistik sektöründe çığır açan değişimlere yol açmaktadır. Günümüzün popüler konularından biri de hiç şüphesiz Endüstri 4.0 kavramıdır. Endüstri 4.0 kavramının temelini ise dijitalleşme oluşturmaktadır. Dijitalleşme, tıpkı küreselleşmede olduğu gibi insan yaşamında, kurum ve kuruluşların süreçlerinde ve toplumların yapılarında kalıcı değişimlere yol açmaktadır.

Lojistik endüstrisi tedarik zincirinin her adımında yer almakta ve bu nedenle tedarik zincirinin dijital dönüşümünün başarısında önemli bir rol oynamaktadır. Her alanda rekabet içerisinde kalmak amacı ile de bu dönüşüme ayak uydurulması gerekmektedir. Özellikle lojistik şirketlerinin yerel veya küresel pazarda başarılı olabilmesi için uluslararası lojistik süreçlerinde ve değer zincirlerinde lider olması gerekir. Üçüncü parti lojistik hizmeti sağlayan şirketlerin temel amacı tedarik zinciri boyunca tedarik zinciri katılımcılarının arasında koordinasyon ve iletişimi sağlıklı bir şekilde yönetebilmektir. Dijitalleşme ile beraber tedarik ağının da dijitalleşmesi lojistik firmalarına faaliyetlerinde kolaylıklar sağlayacaktır.

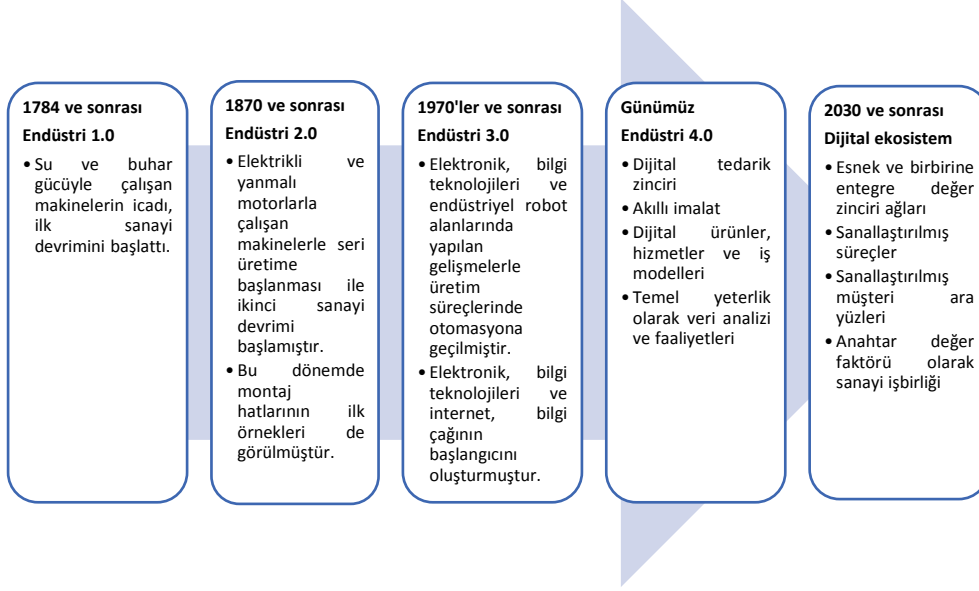
Makalede, Endüstri 4.0 kavramı ile beraber anılan nesnelere interneti, siber-fiziksel sistemler, büyük veri ve veri analitiği, bulut lojistiği, 3 boyutlu yazıcılar, artırılmış gerçeklik ve otonom robotlar kavramlarının taşımacılık, depolama ve malzeme akışı gibi lojistik faaliyetlerin dijitalleşmesindeki rolleri incelenmiştir.

Endüstri 4.0 Kavramı

Endüstri 4.0, 2011 yılında Hannover fuarında lanse edilen yeni sanayi devrimidir. Endüstri 4.0 herhangi bir nitelik gerektirmeyen işlerin kol gücü yerine makine ve robot gücünün kullanılmasına ve nitelik gerektiren işler üzerine uzmanlaşılmasına dayanan bir katma değer yaratma devrimidir (Sener ve Elevli, 2017: 26). Makinelerin, insan gücünün yerini alarak, bilgisayarlar ve internet teknolojilerindeki yeni gelişimler sayesinde koordine edilebilir hale gelerek üretim süreçlerinin kendiliğinden yönetebilir hale gelmesi Endüstri 4.0 kavramının ortaya çıkmasını sağlamıştır (Bulut ve Akçacı, 2017: 53). Endüstri 4.0, bu sayede ürünlerin ve üretim sistemlerinin yaşam döngüsünde sürekli artarak bireyselleşen müşteri isteklerine odaklanma ve fikir aşamasından başlayarak ürün geliştirme ve üretim siparişinden, bir ürünün son kullanıcıya dağıtımını ve geri dönüşümünü de kapsayacak şekilde tüm zinciri içine alan hizmetleri sağlama imkanına daha rahat sahip olacaktır (Pamuk ve Soysal, 2018: 44).

Lukac'a göre; ilk sanayi devrimi, 18. yüzyılın sonlarında su ve buhar gücüne dayalı makinelerden oluşan üretim tesisleriyle temsil edilmektedir. İkinci sanayi devrimi ise 20. yüzyılın başında elektrik enerjisine dayalı kitlesel üretim ile gösterilmektedir. Üçüncü sanayi devrimi, 1970'li yılların henüz başında elektronik ve bilgi teknolojilerine dayalı otomatik üretim ile temsil edilmektedir. Ve son olarak dördüncü sanayi devrimi olan Endüstri 4.0, heterojen verilere ve bilgi entegrasyonuna dayanan siber fiziksel sistemlerle üretim ile gösterilmektedir (Lu, 2017: 1). 2030 yılından itibaren ise

dijital ekosistemin, Endüstri 4.0 kavramının yerini alacağı rivayet edilmektedir. Bahsi geçen dijital ekosistem kavramı; doğal ekosistemlerden esinlenen, kendi kendini düzenleme, ölçekleyebilme ve sürdürülebilir olma niteliğine sahip, ayrıştırılabilir, uyarlanabilir ve dış dünya ile etkileşime açık sosyo-tekni bir sistemdir (Ostadzadeh, Shams and Badie, 2015: 513). Endüstri 1.0'dan dijital ekosisteme olan evrelere dair bilgiler Şekil 1'de özetlenmiştir (Schrauf and Bertram, 2016: 8).



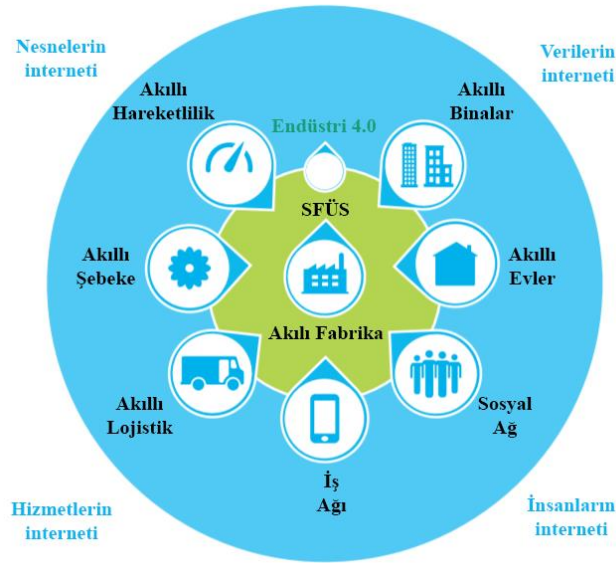
Şekil 1. Endüstri 4.0'a giden yol ve geleceğe dair beklentiler

Dünya çapındaki birçok hükümetler, Endüstri 4.0 kavramının sağlayacağı faydalardan azami düzeyde faydalanabilmek için bir dizi kararlar almıştır. Bu kararlar aşağıdaki gibidir (AB Bakanlığı, 05.06.2018; Liao, Deschamps, Loures and Ramos, 2017: 3609-3610; Işık, 2016: 19):

- 2011 yılında, Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti, ülkeyi gelecek nesil imalata yönlendirmek için “İleri İmalat Ortaklığı” olarak adlandırılan ulusal düzeyde tartışma, faaliyet ve öneri serileri başlatmıştır.
- 2012 yılında, Alman Hükümeti, ileri teknolojilerin geliştirilmesi için yıllık bir milyon Euro bütçe ayrılan “Yüksek Teknoloji Stratejisi 2020” eylem planını kabul etmiştir.
- 2013 yılında, Fransız Hükümeti, “La Nouvelle France Industrielle” olarak adlandırılan, 34 sektörü temel alan ve Fransa'nın endüstri politikası öncelikleri olarak ifade edilen bir stratejik araştırma başlatmıştır.
- 2013 yılında Birleşik Krallık hükümeti, “İmalatın Geleceği” olarak adlandırılan, 2050 yılına kadar imalat sektörü için uzun vadeli bir görünüm sunmuştur. Bu eylem planı ile önümüzdeki on yıllarda Birleşik Krallık imalatının büyümesine ve esnek hale gelmesine yardımcı olmak için dengelenmiş ve odaklanılmış bir politika sağlamak amaçlanmıştır.
- 2014 yılında, Güney Kore Hükümeti, Güney Kore imalatının yeni bir atılımı için dört strateji ve kararın önemini belirten “İmalatta İnovasyon 3.0'ı” ilan etmiştir.

- 2015 yılında, Türkiye Hükümeti, “64. Hükümet Programı ve Eylem Planı” ile 25 öncelikli dönüşüm programıyla Türkiye’ye nitelik sıçraması yaşatmak amaçlanılmıştır. Öte yandan, Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı’nın Türkiye Sanayi Stratejisi Belgesi (2015-2018), Verimlilik Stratejisi ve Eylem Planı (2015-2018) ve Türkiye Yazılım Sektörü Stratejisi ve Eylem Planı (2017-2019) belgelerinde sanayinin dijital dönüşümüne yapılan atıflar dikkat çekmektedir.
- 2015 yılında, Çin Hükümeti, “İnternet Plus” planının yanı sıra “Made in China 2025” stratejisini bildirmiştir. Bu strateji, Çin’deki bilişim ve sanayileşmeyi hızlandırmak için imalat sektöründeki 10 alana öncelik tanımaktadır.
- 2015 yılında, Japon Hükümeti, kendilerinin dünyaya yön veren “Süper Akıllı Toplum” hedeflerini gerçekleştirmek için imalat sektörüne özel dikkatin verildiği “5. Bilim ve Teknoloji Temel Planı”’nı kabul etmiştir.

Genel olarak, Endüstri 4.0’ın ana amacı, akıllı şebeke, hareketlilik, endüstriyel operasyonların esnekliği ve birlikte çalışabilirliği, müşteriler ve tedarikçiler ile entegrasyon ve yenilikçi iş modellerinin benimsenmesi anlamına gelen ve “akıllı fabrika” olarak da adlandırılan dijital imalatın sürdürülebilir hale getirilmesidir. Dördüncü sanayi devrimi ile ilişkili tamamlayıcı özellik, siber-fiziksel sistemlere dayanan akıllı şebekelerdir (Barreto, Amaral and Pereira, 2017: 1247). Endüstri 4.0 için merkezi öneme sahip olan durum; akıllı hareketlilik, akıllı şebeke, akıllı lojistik, akıllı binalar ve akıllı evler ve diğer akıllı altyapı sistemi ara yüzlerinin birbirleriyle ortak yönde hareket etmeleridir. Bunun yanı sıra hem iş, hem de sosyal ağlara olan bağlantılar, dijital dönüşümde giderek daha önemli bir rol oynamaktadır. Nesnelere arası internet, hizmetler, veriler ve insanlar içinde sunulan bu ara yüzler ve ağlar, imalat anlamında çok büyük değişikliklere yol açacak şekilde tasarlanmıştır. Bu ara yüzler ve bağlantıların akıllı fabrika çatısı altındaki görünümü Şekil 2.’de gösterilmiştir (Schlaepfer and Koch, 2015: 4).



Şekil 2. Endüstri 4.0 çevresi

Uluslararası Taşımacılık ve Lojistik Hizmet Üretenleri Derneği (UTİKAD) Genel Müdürü Cavit Uğur'a göre Endüstri 4.0'ın lojistik sektöründe özellikle iş yapma süreçlerini yeniden belirleyeceği mutlak. Endüstri 4.0 lojistiğin 7 doğrusu olarak bilinen doğru ürünün, doğru miktarda, doğru biçimde, doğru zamanda, doğru kaynaktan doğru yolla ve doğru fiyatla sağlanması süreçlerinin tamamını etkileyecek ve yeniden şekillendirecektir. Bunun temel nedeni Endüstri 4.0 yaklaşımının bu süreçlerin birbirleriyle gerçek zamanlı iletişim halinde olması esasına dayanmasıdır (Özdemir ve Özgüner, 2018: 42). Yapılan çalışmada akıllı fabrikaların bir alt sistemi olan akıllı lojistik kavramı ve lojistik alanındaki gelişmeler ve değişimler incelenmiştir.

Lojistik 4.0 Kavramı

Almanya'da ortaya çıkmasının ardından tüm dünyada hızla yayılan dördüncü sanayi devrimi kavramı, rekabetin ön planda olduğu tüm diğer sektörler gibi lojistik sektöründe de hızlı bir şekilde önemli duruma gelmiştir (Saatçioğlu, Tuğdemir Kök ve Özispa, 2018:1684). Lojistik sektörünün, neredeyse diğer tüm üretim ve hizmet sektörü ile yakın ilişki içerisinde olması, endüstride olası değişimlere adapte olması gerekliliğini beraberinde getirmektedir. Lojistik süreçlerin tamamen fiziksel olarak ele alınması, lojistik hizmet sağlayıcılarının rekabetçi olabilmeleri için yeterli değildir. Geleceğin lojistik adımları dijitalleşme, akıllı çözümler ve otomasyona dayalı atılacaktır. Lojistik hizmet sağlayıcıları için başarının anahtarı geçmişte verimlilik, standardizasyon ve düşük maliyetti. Dijitalleşme ile beraber bunlara çeviklik, müşteri odaklılık, esneklik ve sürekli inovasyon gibi zorunluluklar eklenmiştir.

Dördüncü sanayi devrimi ile lojistik sektörü dijital dönüşümden nasibini almıştır. Lojistik süreçlerinin dijitalleştirilmesi günümüzde bir standart haline gelmektedir. Günümüzde bu gelişmeyi dikkate almayan şirketler rekabette geride kalacaklardır. Aksine, dijitalleşmeyi iyileştirme fırsatı olarak kabul eden şirketlere ise belirleyici bir rekabet avantajları sağlayacaktır (Jeschke, 05.06.2018). Geniş anlamda Lojistik 4.0, lojistik alanında dijitalleşmenin ve otomasyonun nasıl şekillendirilmesi ve desteklenmesi gerektiğini ve Endüstri 4.0'ın taşımacılık ve çapraz-fonksiyonel koordinasyon görevleri üzerindeki etkilerini açıklar (Scherf, 05.06.2018). Dar anlamda ise Lojistik 4.0, üreticiden üçüncü parti lojistik firmaları aracılığıyla müşterilere kadar tedarik zincirindeki tüm firmaların, yüksek bağlantılı süreçlerinin, verilerinin ve sistemlerinin bütünleştirilmesini ve entegrasyonu olarak tanımlanabilir (Schiemann, 2016: 7). Bu sayede, tedarik zincirindeki tüm paydaşların etkinlik ve verimliliğini artıracak, lojistik süreçlerini daha esnek ve ekonomik hale getirecektir. Bu kavram, tedarik zincirinde faaliyet gösteren tüm şirketlerin işbirliği sonucu elde edecekleri optimal kazancın, şirketlerin kendi başlarına kendilerine göre ulaşabilecekleri optimal kazancın toplamını aşacağını ifade etmektedir. Endüstri 4.0 kavramı fabrikalar için ne kadar önemliyse, Lojistik 4.0 kavramı da tedarik zinciri için o kadar önemlidir.

Lojistik 4.0'ın amacı, etkinliği (esneklik, bireyselleştirilmiş hizmetler, süreçler ve ürünler) ve verimliliği (şeffaflık, süreç hızı, hata azaltma ve birleştirme) ve tedarik zinciri ortaklarını (toptancılar, perakendeciler, lojistik hizmet sağlayıcıları ve müşteriler) iyileştirmek ve bilgi iletişim teknolojilerini merkezi olmayan karar verme yapılarıyla artırmaktır (Czaja, 2016: 6-7). Bilgi teknoloji sistemleri tedarik zincirinin merkezi olmayan yönetimini aşağıdaki adımlarla kontrol etmeye yardımcı olur (Akinlar, 05.06.2018):

- Şeffaflık yaratmak için tedarik zincirinin ve süreçlerinin kavranması ve değerlendirilmesi: Bu kavrama ve değerlendirme işleminin gerçekleştirilebilmesi için planlama sonuçlarının ve olayların birbirleri ile karşılaştırılması gerekir.
- Aktif, hedef odaklı ve güvenli bir eylem ve tepkilerin gerçek zamanlı olarak alınabilmesi için karar desteğinin verilmesi: Senaryo bazlı planlama için optimizasyon ve simülasyon modellerinin birbirleri ile entegrasyonu gerekir.
- Kişiyeye ve kuruma özel planlama ve kontrol fonksiyonlu planların uygulanması.

Lojistik 4.0'ın odak noktası, tahmine dayalı tedarik zinciri yönetimi gibi yeni ve yenilikçi teknolojilerin kullanımı üzerinedir. Teslimat güvenilirliği, teslimat kalitesi, teslimat esnekliği, teslimat yeteneği ve hizmet düzeyi gibi performans kriterleri bu yeni ve yenilikçi teknolojilerin kullanımı ile optimize edilebilir. Lojistik 4.0'a ilişkin hedeflenen performans kriterlerine erişmek için lojistik süreçlerdeki bilgi ve malzeme akışını hem ileri hem de tersine doğru bir şekilde planlamak, uygulamak, kontrol etmek ve geri besleme ile düzeltme işlemi yapmak gerekmektedir.

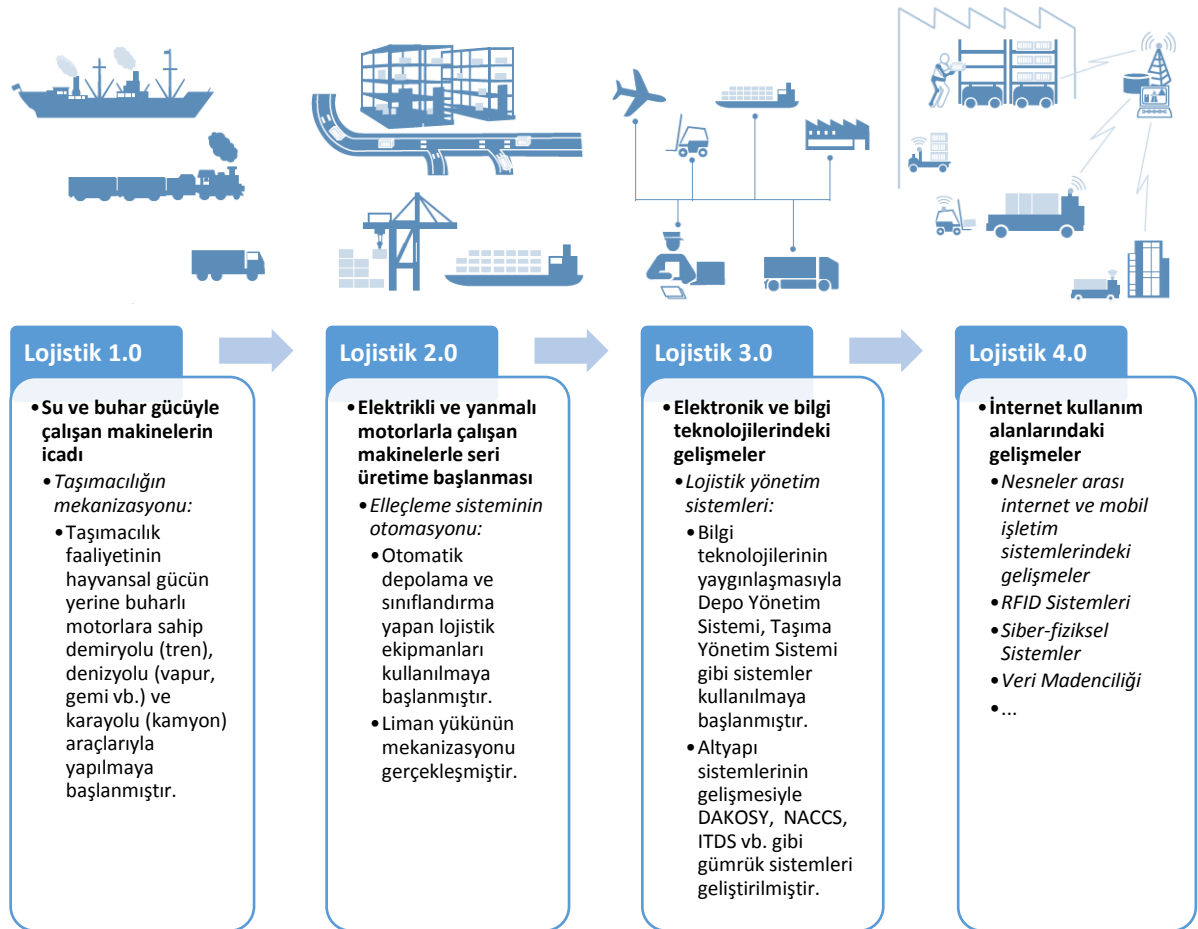
Dijitalleşme ve otomasyon çağına ayak uyduran şirketler, lojistik süreçlerde hataları ve maliyetleri minimize ederek ve müşteri memnuniyetini maksimize ederek önemli bir rekabet avantajı elde edebilirler. Lojistik 4.0'ın şirketlere sağladığı faydalar aşağıdaki gibidir (Scherf, 05.06.2018):

- Veri kalitesinin artması: Verilerin toplanması ve işlenmesi, ağ sistemlerinde en önemli fonksiyonel konulardan biridir. Sadece ürüne özgü ana verileri elde bulundurmaktan ziyade, bunun yanı sıra ürünler arasındaki ilişkilerin değerlendirilmesi de önemlidir. Dijitalleşme çağında veri kalitesi, diğer şirketler için çekici bir ortak olarak nitelendirmek için önemli bir ön koşuldur.
- Hammadde ve yardımcı malzemelerin daha iyi fiyata tedarik edilmesi: Uluslararası bir iletişim ağına sahip olan şirketler, fiyat teklifi almak için daha geniş bir tedarik ağına sahiptirler. Bu sayede şirketler hem uluslararası alanda uygun fiyatta ürün tedarik edebilmekte, hem de faaliyet gösterdiği pazarda pazarlık konusunda elini güçlendirmektedir.
- Dünya çapında kaynak temin edilebilmesi: Küresel ağlara erişim sayesinde şirketler yalnızca yerli kaynaklardan tedarik yapmamaktadır. Küresel kaynaklar, küçük ve orta büyüklükteki şirketlerin de tüm dünyadaki hammaddelere ve yardımcı malzemelere erişimine olanak verir.

• Yeni satış kanallarına sahip olunması: Şirketlerin kurumsal teklifleri, uluslararası ağlar yardımıyla tüm dünyadaki ilgili taraflara açıktır. Dijital dönüşüm, bu sayede şirketlerin yeni hedef pazarlar belirlemesine yardımcı olmaktadır.

Bunlara ek olarak; verimlilik ve performansta iyileşme ve iş gücünden tasarruf, stok yönetiminin güvenilirliği, reaktiflik etkinlik ve uyarlanabilirlik, kesintisiz ve anında iletişim, zorlu çalışma koşullarının azaltılması ve karar vermenin iyileştirilmesi de Lojistik 4.0'ın şirketlere sağladığı faydalar arasında yer almaktadır.

Lojistik sektöründe Endüstri 4.0 etkilerini görebilmek için önceki sanayi devrimleri doğru analiz edilmesi gerekmektedir (Öztemel ve Gürsey, 2018: 148). Lojistik 4.0 bir devrimden ziyade, lojistik operasyonlarında yenileşim gerçekleştirmek için itici güç olan lojistik evrimindeki bir evredir. Lojistik evriminin evreleri Şekil 3.'te belirtilmiştir. Şekilden de görüleceği üzere lojistik evriminde evre arttıkça karmaşıklık derecesi de artmaktadır.























Şekil 3. Lojistik evriminin evreleri (Onuzaka, 2015: 3)

Lojistik alanında, sanayi devrimlerine paralel olarak günümüze kadar dört devrimci değişiklik gerçekleşmiştir. İlk devrim, 19. yüzyılın ikinci yarısından 20. yüzyıla kadar uzanmış ve “ulaşımın

mekanizasyonu” olarak adlandırılmıştır. Bu zaman aralığında demiryolları, denizyolları ve karayolları araçlarının kullanımı artmıştır. İkinci devrim, 1960’lı yıllarda gerçekleşmiş ve kargo elleçleme otomasyonu ile özdeşleşmiştir. Bu devrimle beraber otomatik depolama ve sınıflandırma yapan lojistik ekipmanları kullanılmaya başlanmış ve bu sayede elleçleme faaliyetlerinde kısmi mekanizasyona geçilmiştir. Üçüncü devrim ise, 1980’li yıllarda gündeme gelmiş ve “lojistik yönetiminin sistemleştirilmesi” olarak adlandırılmıştır. Bu devrimle beraber lojistik yönetimde bilgi teknolojileri yoğun bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır (Wang, 2016: 69). Dördüncü devrim ise günümüzde halen gerçekleşmeye devam etmekte ve lojistik süreçlerin dijitalleşmesi etrafında gelişmekte ve derinleşmektedir.

Lojistiğin gelişme evrelerinde yaşadığı devrimler Şekil 4’te detaylı olarak anlatılmıştır.

Tipik Planlama Alanları	Lojistik’in Gelişme Seviyeleri				
	Lojistik 1.0	Lojistik 2.0	Lojistik 3.0		Lojistik 4.0
Ağ Tasarımı	 Yerel uygulamalı yapılar	 Global uygulamalı yapılar	 Kısmi global ERP	 Tam global ERP	 Açık ve esnek çalışma alanı
Taşıma Lojistiği	 Merkezi olmayan filolar	 Merkezi filolar	 Tahmine dayalı merkezi filolar	 Gerçek zamanlı ve navigasyon bağlantılı rotalama	 Otonom (özerk) kamyonlar
Satın alma Lojistiği	 İtme teslimat süreci	 Çekme teslimat süreci	 Tedarikçi Yönetimli Envanter	 Otonom (özerk) envanter yönetimi	 Tahmine dayalı tedarik lojistiği yönetimi (Büyük veri)
Depolama Lojistiği	 Otomasyonun Olmaması	 Otomatik depo sistemi	 Otomatik depo ağı	 Tedarik zinciri depo ağı	 Tedarik zincirinde depolamanın olmaması

Şirket içi Lojistik	 Manuel kontrollü vagon	 Manuel kontrollü yük arabası	 Zemin AGV'leri (Otomatik kılavuzlu araçlar)	 Zemin AGV'leri	 Üretim makineleri tarafından kontrol edilen AGV'ler
Dağıtım Lojistiği	 İtme teslimat süreci	 Siparişe dayalı teslimat süreci	 Aktif teslimat yönetimi	 Otomatik teslimat süreci	 Tahmine dayalı teslimat yönetimi

Şekil 4. Lojistik'in gelişme seviyeleri (Unity Consulting & Innovation, 2016:13)

Lojistik 4.0'ın İçerisinde Yer Alan Önemli Kavramlar

DHL Trend Research, 2016 yılında yayınlamış olduğu Lojistik Trend Radar isimli raporda sosyal, işletme ve teknoloji trendlerinin gelişimi üzerine odaklanmıştır. Lojistik trendleri Şekil 5.'te detaylandırılmıştır. Çalışmada bu trendlerin teknoloji alanında yakın gelecekte en uygulanabilir olanlarına odaklanılmıştır.



Şekil 5. Lojistik trend radarı (Bubner, Bodenbenner and Noronha, 2016: 14-15)

Nesnelerin İnterneti

Nesnelerin interneti fikri, bir İngiliz girişimci ve melek yatırımcı olan Kevin Ashton tarafından ortaya atılmıştır. Fikir, 1999 yılında malların bilgisayarlar ile sensörler yardımıyla iletişim kurarak veri alışverişi yapmasıdır. Bu fikrin ortaya atılmasından neredeyse on yıl sonra ise, dünyada ağa bağlı cihazların sayısı, dünya nüfus sayısını aşmıştır. Çok uluslu bir ağ teknolojileri şirketi olan Cisco'ya göre “Her şeyin İnterneti” olarak adlandırılan nesnelerin internetinin gerçek doğuşudur. Bu yaklaşıma göre sadece nesnelere değil; süreçler, veriler, insanlar ve hatta hayvanların birbirleri ile sürekli ve kesintisiz iletişim içerisinde olduğu bir sistem hayata geçmiştir (Witkowski, 2017: 766).

Nesnelerin interneti, lojistik sektörü üzerinde önemli bir etkiye sebep olmuştur. Bu kavram, üretim aşamasından başlayarak perakende aşamasına kadar küresel lojistik tedarik zincirinin her aşamasında birçok olumlu etkiye sahiptir. Bunlara örnek olarak tedarik zincirinin daha kolay izlenebilir olması, teslimatların gerçek zamanlı izlenmesi, verinin doğruluk olasılığının artması ve böylece daha hızlı bir istisna yönetimi sağlaması gösterilebilir (Tadejko, 2015: 56). Bunlara ilave olarak nesnelerin interneti alanındaki gelişmeler, otomatik iş hücreleri, taşıma sistemleri, lojistik ve depolama sistemleri gibi üretim ortamlarındaki çeşitli kablosuz sensör ağları uygulamalarının izlenmesine ve görselleştirilmesine olanak sağlar (Rocha et al., 2017:2).

Siber-Fiziksel Sistem

Siber-fiziksel sistem kavramı ilk olarak 2006 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde, fiziksel dünya ile bağlantılı bilgisayar sistemlerinin artan önemine vurgu yapmak için Lee tarafından kullanılmıştır (Alçın, 2016: 23). Siber – fiziksel sistemler, operasyonların bir bilişimsel çekirdek yardımıyla birbirlerine entegre edildiği, izlendiği ve/veya kontrol edildiği fiziksel, biyolojik ve mühendislik sistemleridir (Loukas, 2015: 8). Diğer bir tanıma göre siber fiziksel sistemler, dönüşümcü araştırma yaklaşımları gömülü bilgisayar teknolojilerini fiziksel olgulara entegre eden karmaşık, çok disiplinli, fiziksel olarak duyarlı sistemlerdir (Gunes, Peter, Givargis and Vahid, 2014: 4242). Siber fiziksel sistemlerde fiziksel kısmını sensörler, aktüatörler ve donanımlar oluştururken, siber kısmını ise yazılım modülleri oluşturmaktadır. Siber fiziksel sistemlerde sensörler ve aktüatörler yardımıyla fiziksel işlemlerle ilgili bilgiler gerçek zamanlı olarak toplanır ve değişen koşullara ve çevreye uyum sağlamak için fiziksel sistemler üzerinde akıllı kontroller yapılabilir (Tu, Lim and Yang, 2018: 3). Siber fiziksel sistemlere bilgisayar ve ağ donanımlı tıbbi ekipmanlar, insanlı ve insansız araçlar, ev otomasyon sistemleri, akıllı trafik yönetim sistemleri ve yeni nesil güç şebekeleri örnek olarak gösterilebilir (Loukas, 2015: 8). Siber Fiziksel Sistemler, tedarik zincirinin malzeme akışının tam şeffaflığı için yeni bir boyut sağlamaktadır. Böylece, siber fiziksel sistem teknolojileri, ürünlerin izlenmesinde, tüm zincir elemanları için güvenlik sağlanmasında, bir veri iletişim ortak platformuna erişimde, talep, stok ve satış

hakkında bilgi sağlanmasında ve üretim sırasındaki anomalileri tahmin etmede kullanılabilir (Frazzon et al., 2015).

Büyük Veri ve Veri Analitiği

Büyük veri; 21. yüzyılın altını olarak adlandırılmaktadır. Büyük veri, geleneksel uygulamalar ve analizlerle analiz edilmesi ve kullanılması zor olan karmaşık ve yapısal olmayan verileri ifade eder. Büyük veri, lojistik ve tedarik zinciri yönetiminde yaygın olarak kullanılan izleme ve sensör cihazları, mobil cihazlar, nesnelerin interneti ve radyo frekansı tanımlama (RFID) teknolojisi ile ilgili çeşitli kaynaklardan gelmektedir (Papadopoulos, Gunasekaran, Dubey and Balta, 2017: 108).

Verinin, değer ve rekabet avantajı elde etmek amacıyla lojistik hizmet sağlayıcıları tarafından ne şekilde kullanılması gerektiğinin bilinmesi, lojistik hizmet sağlayıcısının geleceğini önemli derecede ilgilendirmektedir. Büyük veri, günümüzde lojistik süreçleri iç içe bir kavramdır. Hızla büyüyen çevrimiçi ticaret nedeniyle daha karmaşık tedarik zincirleri oluşmakta ve bundan dolayı veri hacmi gün geçtikte daha da artmaktadır.

Günümüzde veri hacminin %85'i şirketler tarafından üretilmekle beraber, bu hacmin büyük bir kısmı ise lojistik faaliyetler esnasında üretilmektedir. Lojistik faaliyetlerdeki her hareket, sonrasında verimli bir şekilde analiz edilmesi gereken verileri yaratmaktadır. Doğru yapılan her analiz, lojistik süreçlerin optimizasyonu anlamına gelmektedir (Schmortte, 2016: 2).

Bulut Lojistiği

Günümüzde dijitalleşme çağında bulut bilişim her yerde mevcuttur ve bulut bilişim sayesinde iş dünyasının çeşitli sektörlerinde dijital dönüşümün hızı gün geçtikçe artmıştır. Lojistik sektörü, tedarik zinciri boyunca bütünleştirilmesi gereken birçok aktörden oluşmaktadır (Gomez, Grand and Grivas, 2015: 4). İşte bu noktada bulut bilişim, bilgi teknolojileri kaynaklarıyla (donanım, yazılım ve veri havuzları) büyük sermaye harcamaları olmaksızın birçok lojistik kuruluşun işbirliğini sağlar ve güçlendirir. Bulut bilişim hizmeti, lojistikte küresel görünürlük sağlamaktadır. Verilere ve hizmetlere her an her yerde erişebilmek için bu merkezi bulut hizmet vermektedir. Lojistik için bulut mimarisi, elle yapılan işlemlerin otomasyonu ile birlikte zaman ve maliyeti azaltmış ve verimliliği artırmıştır (Niharika and Ritu, 2015: 420).

Bulut lojistiği, bilgi teknolojileri kaynaklarının ve ilgili hizmetlerin, bir buluttan dış kaynak kullanımını sağlar. Bunun yanında birden çok kullanıcı tarafından oluşturulan ve kullanılan verilerin entegrasyonunu, eşitlenmesini ve paylaşımını sağlar. Ürün ve hizmet teklifleri ve talepleri için bir pazar alanı platformu gibi hareket eder. Ayrıca çok sayıda iş ortağının kolektif iş faaliyetlerinin yönetimini ve optimizasyonunu sağlar (Arnold, Oberländer and Schwarzbach, 2013: 1057).

3 Boyutlu Yazıcılar

Endüstri 4.0 bağlamındaki gelişmelere ek olarak, tedarik zinciri ve lojistik süreçlerinin gelecekteki tasarımı, gelecek nesil üretim teknolojilerinin artan kullanımı ile güçlü bir şekilde etkilenecek ve yeni iş süreçlerinin geliştirilmesi hızlanacaktır. Hızlı prototipleme teknolojilerinden hareketle temelleri atılan ve 1980'lerde geliştirilerek patenti alınan bilgisayar destekli üretim teknolojilerinden biri olan üç boyutlu yazıcılar, günümüzde birçok iş sektöründe yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır (Hakan Verdu Martinez ve Can, 2016: 1).

Lojistik; doğru malzemenin, doğru miktarda, doğru durumda, doğru yerde, doğru zamanda, doğru tüketiciye, doğru fiyatla ulaşması olarak tanımlanabilir. Bu tanıma dayanarak 3 boyutlu yazıcılar, lojistik ve tedarik zinciri faaliyetleri üzerinde önemli kazanımlar sağlayacaktır (Wieczorek, 2017: 444). 3 boyutlu yazıcıların kullanımı, kişi ve kurumları bir lokasyona bağlı kalmasının önüne geçmiştir ve bu sayede şirketler ürünlerini mobil üretim ekipmanlarıyla müşterilerine yakın bir lokasyonda üretim yapabilme kabiliyetine sahip olacaklardır. Bu durum son kilometre lojistiği üzerine olumlu etkiler yaratacaktır. 3 boyutlu yazıcıların diğer bir etkisi de yedek parça üretimi üzerine olacaktır. 3 boyutlu yazıcılarla yedek parça üretimi ihtiyaç anında gerçekleştirileceğinden yedek parçaların depolanmasının ve bunlara sermaye bağlanmasının önüne geçilecektir.

Artırılmış Gerçeklik

Artırılmış gerçeklik temelli sistemler, üç boyutlu grafik araçlarında oluşturulan modellerin içe aktarılmasını, sahnelerin oluşturulmasını, senaryoların oluşturulmasını ve çalıştırılmasını sağlar (Ginters and Martin-Gutierrez, 2013: 9). Lojistik sektörü, çalışanların karar vermelerinde yardımcı olabilmek, çalışma koşullarını iyileştirmek ve gerçek zamanlı bilgi alabilmelerini sağlamak için artırılmış gerçeklikten faydalanabilir.

Artırılmış gerçeklik, lojistik planlama ve lojistik faaliyetlerini yürütme aşamalarında lojistik sektörüne yeni bir bakış açısı sağlamıştır. Artırılmış gerçeklik temelli sistemler, lojistik endüstrisinde depolama operasyonlarında, taşımacılık optimizasyonunda, son kilometre teslimatta ve geliştirilmiş katma değerli hizmetlerde kullanılmaya başlanmıştır (Glockner, Jannek, Mahn and Theis, 2014: 13).

Otonom (Özerk) Robotlar

Otonom robotlar, insan müdahalesine ve etkileşimine sahip olmayan ve görevleri gerçekleştirmek için programlanan aygıtlardır. Giderek karmaşıklaşan çalışma alanlarında faaliyetler, yeni sensör sistemleri, yapay zeka yöntemleri ve bu sistemler için gerekli bilgisayar performansına sahip çok esnek ve bilişsel olarak güçlü robotlar tarafından gerçekleştirilmektedir (Hohenstein and Wagner, 2017: 3).

Otonom robotlar, daha tutarlı kalite ve üretkenlik düzeylerine ulaşma ve insanların yapamayacağı, yapmaması gereken ya da yapmak istemediği görevleri yerine getirme yeteneğine

sahiptirler. Otonom robotlar, farklı boyutlardaki ve ağırlıktaki malzemeleri insanlara kıyasla daha hızlı ve verimli bir şekilde test edebilir, seçebilir, paketleyebilir, sıralayabilir, kurabilir, denetleyebilir veya taşıyabilir (Fitzgerald and Quasney, 2017: 5). Bu özellikleriyle otonom robotlar taşımacılık, depolama, etiketleme, paketleme ve elleçleme gibi temel lojistik faaliyetlerinde yakın gelecekte sıkça karşımıza çıkacaktır.

Sonuç

Lojistik sektörü dijital dönüşüme her ne kadar geç kalmış olsa da Lojistik 4.0 kavramı literatürde yerini almıştır. Lojistik sektörü oyuncularının Lojistik 4.0 sürecinde tehditleri ve fırsatları araştırmak ve mevcut durumda güçlü ve zayıf yönleri arasında dengeyi iyi kurabilmesi için Lojistik 4.0 ve eğilimlerine odaklanmalı ve hangi eğilimlerin faaliyetlerini önce etkileyeceğini analiz etmelidir (Bamberger, Nansé, Schreiber and Zintel, 2017: 44). Lojistik 4.0'ın esneklik ve çok yönlülük açısından sağladığı faydalar, dördüncü sanayi devriminin kaçınılmaz olarak geleceğin lojistiği üzerinde önemli bir etkiye sahip olacağını göstermektedir (ten Hompel und Kerner, 2015: 3). Lojistik, Endüstri 4.0'ın hızına hızlı bir şekilde adapte edilmeli ve bu sayede lojistik değer zincirinde hiçbir zayıf halka kalmamalıdır.

Yeni bilgi teknolojileri, dijitalleşme ve inovasyon için ideal koşulları yaratmakta ve lojistik sektöründe devrim niteliğindeki değişimlere yol açmaktadır. Müşteri taleplerindeki değişimler, ürün çeşitliliğindeki artışı, ürün teslimat sürelerindeki azalışı ve bunlara ait bilgilerin eşzamanlı olarak müşterilere aktarılması gerekliliğini beraberinde getirmiştir. Sonuç olarak, tüm tedarik zinciri boyunca optimizasyonlara gereksinim duyulmakta ve süreçlerin optimizasyonu da giderek karmaşıklaşmaktadır. Bu karmaşıklıklara yönelik çözümler, daha çok bilgi teknolojisi tabanlı ve yeni uygulamaların, platformların ve hizmetlerin geliştirilmesiyle mümkün olacaktır.

Lojistik 4.0 sistemleri, günümüzün mevcut kurumsal yapılarında değişikliğe sebep olur ve lojistik ve tedarik zinciri sürecine dahil olan tüm lojistik hizmet sağlayıcılarının düşüncesinde ve işleyişinde değişiklik yapılmasını gerektirir. Bunun yanı sıra, lojistik hizmet sağlayıcılarının güvenilir ve işbirliğine dayalı iş modellerine olan istekliliği dijital değişim ve dönüşüm için önemlidir.

Kaynakça

- AB Bakanlığı** (2018) “Sanayi 4.0 Bilgi Notu”, https://www.ab.gov.tr/siteimages/resimler/Sanayi%204_0%20web.pdf [Erişim Tarihi: 05.06.2018]
- Akinlar, Sevket** (2014) “Logistics 4.0 and Challenges for the Supply Chain Planning and IT”, https://www.iis.fraunhofer.de/content/dam/iis/tr/Session%203_5_Logistics_Fraunhofer%20IML_Akinlar.pdf [Erişim Tarihi: 05.06.2018]
- Alçın, Sinan** (2016) “Üretim İçin Yeni Bir İzlek: Sanayi 4.0”, *Journal of Life Economics*, 3(2), ss. 19-30.
- Arnold, Uwe, Jan Oberländer and Björn Schwarzbach** (2013) “Advancements in Cloud Computing for Logistics” [Proceeding], *2013 Federated Conference on Computer Science and Information Systems*, 8-11 September, Kraków, pp. 1055-1062.
- Bamberger, Vincent, Florent Nansé, Bernd Schreiber and Michael Zintel** (2017) “Logistics 4.0 – Facing Digitalization-driven Disruption”, *Prism*, 1, pp. 38-50.
- Barreto, Luis, Antonio Amaral and Teresa Pereira** (2017) “Industry 4.0 Implications in Logistics: An Overview”, *Procedia Manufacturing*, 13, pp. 1245-1252. doi:10.1016/j.promfg.2017.09.045
- Bubner, Nikolaus., Philipp Bodenbenner and Joseph Noronha** (2016) *Logistics Trend Radar*, DHL Customer Solutions & Innovation Research Report, Troisdorf.
- Bulut, Ela ve Taner Akçacı** (2017) “Endüstri 4.0 ve İnovasyon Göstergeleri Kapsamında Türkiye Analizi”, *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, 4 (7), ss. 55-77.
- Czaja, Frank** (2016) *Auswirkungen von Logistik 4.0 auf Mittelstand und Handwerk*, SRH Hamm Research Report, Hamm.
- Fitzgerald, Joseph and Evan Quasney** (2017) *Using Autonomous Robots to Drive Supply Chain Innovation*, Deloitte Research Report, New York.
- Frazzon, Enzo Morosini, Lucas Souza Silva and Paula Andrea Hurtado** (2015) “Synchronizing and improving supply chains through the application of cyber-physical systems”. *IFAC-PapersOnLine*, 48(3), pp. 2059-2064. doi: 10.1016/j.ifacol.2015.06.392
- Ginters, Egils and Jorge Martin-Gutierrez** (2013) “Low Cost Augmented Reality and RFID Application for Logistics Items Visualization”, *Procedia Computer Science*, 26, pp. 3-13. doi:10.1016/j.procs.2013.12.002
- Glockner, Holger, Kai Jannek, Johannes Mahn and Björn Theis** (2014) *Augmented Reality in Logistics*, DHL Customer Solutions & Innovation Research Report, Troisdorf.
- Gomez, Marisabel, Shanti Grand and Stella Gatzju Grivas** (2015) “Digitalisation in Logistics and the Role of Cloud Computing”, *Logistics Innovation*, 2, pp. 4-7.
- Gunes, Volkan, Steffen Peter, Tony Givargis and Frank Vahid** (2014) “A Survey on Concepts, Applications, and Challenges in Cyber-Physical Systems”, *KSII Transactions on Internet and Information Systems*, 8(12), pp. 4242-4268. doi: 10.3837/tiis.2014.12.001
- Hakan Verdu Martinez, Ezgi ve Emre Can** (2016) “Bilgisayar Destekli Seramik Üretim Yöntemi Olarak Üç Boyutlu Yazıcılar ve Günümüz Koşullarında Uygulama Örneği”, *Anadolu Üniversitesi Sanat & Tasarım Dergisi*, 6(1), ss. 1-15.
- Hohenstein, Frank and Ole Wagner** (2017) *Robots in Picking Logistics*, Miebach Consulting Research Report, München.
- Işık, Fahri** (2016) “Sanayi Devrimi İçin Geç Kalma Lüksümüz Bulunmuyor”, *Ekonomik Forum Dergisi*, 259, s. 19, http://haber.tobb.org.tr/ekonomikforum/2016/259/016_027.pdf [Erişim Tarihi: 05.06.2018]
- Jeschke, Sabina** (2018), “Logistics 4.0 Do You Know Your Potential?, The Logistics 4.0 Maturity Benchmark Tool”, <http://www.smart-logistics-benchmark.com/en-gb> [Erişim Tarihi: 05.06.2018]
- Liao, Yongxin, Fernando Deschamps, Eduardo de Freitas Rocha Loures and Luiz Felipe Pierin Ramos** (2017) “Past, Present and Future of Industry 4.0 - A Systematic Literature Review and Research Agenda Proposal”, *International Journal of Production Research*, 55 (12), pp. 3609-3629. doi:10.1080/00207543.2017.1308576
- Loukas, George** (2015) *Cyber-Physical Attacks: A Growing Invisible Threat*, Elsevier, Oxford.
- Lu, Yang** (2017) “Industry 4.0: A Survey on Technologies, Applications and Open Research Issues”, *Journal of Industrial Information Integration*, 6, pp. 1-10. doi: 10.1016/j.jii.2017.04.005
- Niharika, Garg and Vijay Ritu** (2015) “Cloud Architecture for the Logistics Business”, *Procedia Computer Science*, 50, pp. 414-420. doi: 10.1016/j.procs.2015.04.013
- Onozuka, Masashi** (2015) *Logistics 4.0 - 物流ビジネスにおける新たなイノベーション*, Roland Berger Research Report, Tokyo.
- Ostadzadeh, S. Shervin, Fereidoon Shams and Kambiz Badie** (2015) “An Architectural Model Framework to Improve Digital Ecosystems Interoperability”, Elleity and Sobh (eds.) *New Trends in Networking, Computing, E-learning, Systems Sciences, and Engineering*, Springer International Publishing, Cham, pp. 513-520. doi:10.1007/978-3-319-06764-3_65
- Özdemir, Aydın ve Mert Özgüner** (2018) “Endüstri 4.0 ve Lojistik Sektörüne Etkileri: Lojistik 4.0”, *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 6(4), ss. 39-47. doi: 10.32479/iicd.147

- Öztemel, Ercan ve Samet Gürsev** (2018) “Türkiye’de Lojistik Yönetiminde Endüstri 4.0 Etkileri ve Yatırım İmkanlarına Bakış Üzerine Anket Uygulaması”, *Marmara Fen Bilimleri Dergisi*, 30(2), ss. 145-154. doi: 10.7240/marufbd.408560
- Pamuk, Nurten Sinem ve Mehmet Soysal** (2018) “Yeni Sanayi Devrimi Endüstri 4.0 Üzerine Bir İnceleme”, *Verimlilik Dergisi*, (1), ss. 41-66.
- Papadopoulos, Thanos, Angappa Gunasekaran, Rameshwar Dubey and Maria Balta** (2017) “Big Data and RFID in Supply Chain and Logistics Management: A Review of the Literature and Applications for Data Driven Research”, Chan et al. (eds) *Supply Chain Management in the Big Data Era*, IGI Global, Pennsylvania, pp. 108-123. doi:10.4018/978-1-5225-0956-1.ch007
- Rocha, Klayton Eduardo, Juliana Veiga Mendes, Luis Antonio de Santa-Eulalia and Virginia Aparecida da Silva Moris** (2017). Adoption of IoT in Logistics & Supply Chain Management: A systematic literature review. XXXVII Encontro Nacional de Engenharia de Produção “A Engenharia de Produção e as novas tecnologias produtivas: indústria, 4. doi: 10.14488/ENEGEP2017_TI_ST_238_379_32364
- Saatçioğlu, Ömür Yaşar, Gökçe Tuğdemir Kök ve Nergis Özispa** (2018) “Endüstri 4.0 ve Lojistik Sektörüne Yansımalarının Örnek Olay Kapsamında Değerlendirilmesi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (23), ss. 1675-1696.
- Scherf, Jonas** (2018) “Was ist Logistik 4.0? Alles zum Thema Digitalisierung & Logistik”, <https://www.mm-logistik.vogel.de/was-ist-logistik-40-alles-zum-thema-digitalisierung-logistik-a-692722> [Erişim Tarihi: 05.06.2018]
- Schiemann, Jörg** (2016) *Logistics 4.0 How Autonomous are Self-Managed Processes?*, AXIT Research Report, Frankenthal.
- Schlaepfer, Ralf C. and Markus Koch** (2015) *Industry 4.0 Challenges and Solutions for the Digital Transformation and Use of Exponential Technologies*, Deloitte AG Research Report, Zurich.
- Schmortte, Rebecca** (2016) *Logistics 4.0 – Smart, Connected, Digital*, Ehrhardt + Partner Technical Article, Montabaur.
- Schrauf, Stefan and Philipp Bertram** (2016) *Industry 4.0 How Digitization Makes The Supply Chain More Efficient, Agile, and Customer-Focused*, Strategy&, PwC Research Report, Munich.
- Sener, Semih ve Birol Elevli** (2017) “Endüstri 4.0’da Yeni İş Kolları ve Yüksek Öğrenim”, *Mühendis Beyinler Dergisi*, 1 (2), ss. 25-37.
- Tadejko, Pawel** (2015) “Application of Internet of Things in Logistics – Current Challenges, International Society for Manufacturing”, *Service and Management Engineering*, 7(4), pp. 54-64. doi:10.12846/j.em.2015.04.07
- ten Hompel, Michael und Sören Kerner** (2015) “Logistik 4.0 Die Vision vom Internet der autonomen Dinge”, *Informatik-Spektrum*, 38(3), pp. 176-182. doi: 10.1007/s00287-015-0876-y
- Tu, Mengru, Ming K. Lim and Ming-Fang Yang** (2018) “IoT-Based Production Logistics and Supply Chain System – Part 2: IoT-Based Cyber-Physical System: A Framework and Evaluation,” *Industrial Management & Data Systems*, 118(1), pp. 96-125. doi: 10.1108/IMDS-11-2016-0504
- Unity Consulting & Innovation** (2016) *Supply Chain Management Strategy, Control and Operations*, Unity Consulting & Innovation Research Report, Hamburg.
- Wang, Kesheng** (2016) “Logistics 4.0 Solution-New Challenges and Opportunities” [Proceeding], *6th International Workshop of Advanced Manufacturing and Automation*, 10-11 November, Manchester. doi:10.2991/iwama-16.2016.13
- Wieczorek, Adam** (2017) “Impact of 3D Printing On Logistics”, *Research in Logistics & Production*, 7(5), pp. 443-450. doi:10.21008/j.2083-4950.2017.7.5.5
- Witkowski, Krzysztof** (2017) “Internet of Things, Big Data, Industry 4.0 – Innovative Solutions in Logistics and Supply Chains Management”, *Procedia Engineering*, 182, pp. 763-769. doi:10.1016/j.proeng.2017.03.197

Makedonya Cumhuriyeti'nde Barış ve Güvenlik Meseleleri

Fatih DEMİRCİOĞLU¹

Özet

Bu makale Makedonya Cumhuriyeti'nde barış ve güvenlik konularını tarihsel kurumsalcı yaklaşım ile incelemeyi amaçlamıştır. Örneklem olarak seçilen Makedonya Cumhuriyeti'nin barış ve güvenliğine dair tehdit içeren anlaşmazlık alanları ve barış ve güvenliğe katkıda bulunmak yoluyla istikrarı tesis eden mekanizmalar tarihsel kurumsalcı yöntemin kavramlar seti aracılığıyla anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Çatışma alanları ve Makedonya Cumhuriyeti'nin kurumsal değişim ve dönüşümü üzerinde, mikro-seviye süreçlerin önemi ve politik aktörlerin davranışlarının kademeli değişimi şekillendirmedeki rolleri gibi hususların etkili olduğu sonucuna varılmıştır. Tarihsel kurumsalcı kavramlar setinin tikel olaylara uygulanmasıyla bu yaklaşımın Uluslararası İlişkiler Disiplini'nin olgunlaşmasına katkı yapabileceği gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tarihsel Kurumsalcılık, Makedonya Cumhuriyeti, Barış ve Güvenlik

Peace and Security Issues in the Republic of Macedonia

Abstract

This article aims to examine the questions on peace and security in the Republic of Macedonia by using historical institutionalist approach. The areas of dispute that threaten the peace and security of the Republic of Macedonia, taken as a sampling case, and the mechanisms that establish stability through contributing to peace and security have been tried to be understood through the set of concepts of historical institutionalism. It has been concluded that the role of political actor behaviors are influential on the issues such as the importance of micro-level processes in the field of conflict and the Republic of Macedonia's institutional change and transformation. It has been shown that this approach can contribute to the maturation of the International Relations Discipline by applying set of historical institutional concepts to specific events.

Key Words: Historical Institutionalism, Republic of Macedonia, Peace and Security

¹ Arş. Gör., Kocaeli Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, demircioglu-fatih@hotmail.com

Giriş

Tarihsel Makedonya'nın kesin sınırları belirsizdir. Bölgenin, doğuda Rodop Dağları, batıda Ohrid Gölü, kuzeyde Şar Dağları ve güneyde de Ege Denizi, Olimpos Dağı ve Pindus dağ sırasıyla sınırlandığı düşünülmektedir. Bükreş Antlaşması, 1913 yılında Makedonya'yı, Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan arasında Pirin, Ege ve Vardar Makedonyası olmak suretiyle üç parçaya bölmüştür. Günümüzde egemen bir devlet olarak varlığını sürdüren Makedonya Cumhuriyeti coğrafi olarak Vardar Makedonyası üzerinde kurulmuştur. Makedonya Cumhuriyeti'nin Yunanistan, Bulgaristan, Arnavutluk ve Sırbistan arasında yer alan konumu hasebiyle maruz kaldığı komşu ülkelerden gelen istikrarsızlaştırıcı taleplerle alakalı olarak irili ufaklı birçok sorunlu süreç ortaya çıkmıştır.

Makedonya Cumhuriyeti, 8 Eylül 1991'de bağımsızlığını ilan etmiş ve egemen bir devlet olarak uluslararası arenada boy göstermiştir. Akabinde, tarihin mirası olan sorunlar baş göstermiş ve tekrardan ivedilikle bir uluslararası sorun haline dönüşmüştür. Zira ülke uzunca bir süre Sırbistan, Bulgaristan, Yunanistan ve Arnavutluk'un yayılcı politikalarının (kültürel, siyasi, tarihsel ve etnisite temelli) hedefi olmuştur. Makedonya Cumhuriyeti'nin devlet yapısını "çok kültürlü üniter" olarak belirlemesi ve varlığını sürdürmesini sağlayacak ilke ve kurumsal yapı olarak bu seçeneği tercih etmesi, sekizi büyük onun üzerinde halktan meydana gelen bu mozaigi yalnızca uluslararası ilişkiler yönünden değil, toplumsal, siyasi ve ekonomik dinamikleri yönünden de ilgi çekici kılmaktadır.

Makedonya Cumhuriyeti'ni etkileyen iç ve dış mekanizmaları tarihsel kurumsalcı kavramlar setiyle derinlikli bir şekilde incelemek, ülkenin egemenlik alanında yaşanan gelişmelerin dış politikayı ilgilendiren meselelerle ilişkisi kurularak, barış ve güvenliği tesis ve tehdit eden mekanizmaları tek tek ele almak, bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

Çalışmada, araştırma evreni Makedonya, seçilmiş zaman ise Makedonya Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ilan ettiği 1991 yılından günümüze kadar olan süreçtir. Çalışmada örneklem olarak Makedonya Cumhuriyeti'nin seçilme sebebi; bağımsız bir devlet olarak uluslararası topluma katılmasından bu yana gerek ülke içinde gerekse de dış politikada barış ve güvenliği tehdit ve tesis eden mekanizmaların fiilen varlık sahası bulunduğu bir pilot bölge niteliği taşımasıdır.

Çalışma, Makedonya Cumhuriyeti'nde barış ve güvenliği tesis ve tehdit eden mekanizmaları tarihsel kurumsalcılığın ürettiği gündemler, odaklar ve kavramlar seti aracılığıyla incelemeyi ve örneklem dahilindeki çatışma konularını bu yolla anlamlandırmayı amaçlamaktadır.

Tercih edilen kuramsal yaklaşımın temel varsayımı, Tarihsel kurumsalcılığın atıfta bulunduğu kavramlar sebebiyle aktörler, fikirler ve kurumların dönüşmesi ve bu dönüşümü şekillendiren etkenlerin Makedonya Cumhuriyeti'nde barış ve güvenliği etkilediği düşüncesidir. Çalışma boyunca tarihsel kurumsalcı yorumlamanın sınırları içerisinde kalacaktır.

Çalışmada hedef, bir sav üzerinde ısrarcı olmaktan çok, Makedonya Cumhuriyeti'nde uluslararası barış ve güvenliği tehdit ve tesis eden mekanizmaların neler olduğuna dair ampirik sorulara cevap aramak, kurumların ve aktörlerin politik stratejileri ve tercihleri nasıl şekillendirdiğini anlamaktır.

1. Makedonya Cumhuriyeti'nde Barış ve Güvenliği Tehdit Eden Unsurlar

Bağımsızlığını ilan etmeden önce dahi Makedonya kendini Arnavutluk, Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan tarafından tehdit edilmiş hissediyordu. (Pettifer 1992, s.477) Buna karşılık bahsi geçen ülkelerden hiçbirisi Makedonya üzerinde resmi olarak bir hak talebinde bulunmamıştır. Ancak hepsi Makedonya'nın bazı devlet özelliklerine itiraz etmişlerdir. Aynı zamanda Yunanistan hariç hepsinde Makedonya topraklarına karşı özel ilgi duyan politik güçler olmuştur. (Pettifer 1992, s. 477)

Makedonya, devlet inşası sürecinin doğasında olan zorluklara karşı koymanın yanında komşu devletlerden kaynaklı güçlüklerle de baş etmek zorunda kalmıştır. Bu ülkeler, Makedonya Cumhuriyeti'nin ve içinde barındırdığı başat ulusun isminin ne olduğundan başlayarak, ulusal semboller, anayasal düzenlemeler, resmi dil ve ülke sınırlarına kadar birçok konuyu sorun etmişlerdir.

Makedonya Cumhuriyeti için tarihin önemi ve tarihten gelen miras etkileri, komşularıyla olan ilişkilerin ve tüm Balkanlar coğrafyasının politik fay hatlarının karakteri üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olmuştur.

Makedonya kendini güvensiz hissediyordu. Daha henüz Yugoslavya'nın kurucu bir parçasıyken Atina'da 1991'in Eylül'ünde gerçekleştirilmek istenen ve Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan'dan temsilcilerin davet edildiği buluşma, Üsküp'ün korkularını haklı çıkardı ve bu ülkeler tarafından yok edilmek istendiği komplosu iyice benimsendi. Neyse ki Bulgaristan, Makedonya'nın korkularını hafifletmek adına buluşmaya katılmama kararı aldı ve toplantı iptal edildi. (Perry 1992, s. 130)

Devletin kuruluş anındaki mevcut model ve bunun yansımaları dış politikada da kendini göstermiş ve Makedonya Cumhuriyeti özelinde Balkanları istikrarsızlaştıracak veya tersine bu devletin toprak bütünlüğünü arzulatacak fikir ve eylemlerin tohumları atılmıştır.

Makedonya'nın güvensizliği, ülkenin askeri anlamda Balkanlar'ın en zayıfı olduğu gerçeğinin etkisiyle perçinleniyordu. Makedon hükümeti ve Yugoslav Ulusal Ordusu arasındaki, ilerleyen süreçte askeri varlığın geri çekilmesi kararının ortak yargı yetkisi ile belirleneceğine dair anlaşmaya rağmen Yugoslav Ulusal Ordusu 1992 Nisan'ında ülkeyi terk ettiği zaman silahların tamamına yakınına da beraberinde götürmüş, taşınmaz malzeme ve tesisleri yok etmiştir. (Gow ve Pettifer 1993, s. 387) Bu nedenle, Makedonya Cumhuriyeti, sınırlı kaynaklarıyla donanma, hava kuvvetleri, ağır toplar, füzeler ve İkinci Dünya Savaşı'ndan kalma dört Sovyet tankı dışında tank birliğinden yoksun olarak sıfırdan bir ordu kurmak zorunda kalmıştır. (Perry 1994, s. 187) Dahası, 12000 kişilik küçük ordusunun

eğitimsizliği ve güvenilmezliğinin yanı sıra ülkenin bileşimindeki etnik kümelenmeler başa bela bir haldeydi ve ordu ülke sınırlarının kontrolü gibi geleneksel bir görevi bile gerçekleştiremiyordu. Bu görevler polis gücüne bırakılmıştı. (Koppa 1995, s. 39) Neticede, Makedonya Cumhuriyeti'nin bir askeri ittifaka dâhil veya herhangi bir büyük güç ile yakın bir ilişkisinin olmaması (Troebst 1994, s. 27) dış tehditlere karşı neredeyse tamamen savunmasız bir ülke görüntüsünü destekliyordu.

Belirtmek gerekir ki özellikle 1995'in başına kadar Makedonya Cumhuriyeti'nde ne dış tehdit algılamasının yoğunluğu azalmış ne de ülkenin her bir komşusu ile olan ilişkilerinde takınması gereken tutum üzerinde uzlaşım olmuştu. İç politikada çekişen iki eğilim vardı: İç Makedon Devrimci Örgütü – Makedonya'nın Ulusal Birliği (IMRO-DPMNU) tarafından temsil edilen "Milliyetçi" akım ve Makedonya Sosyal Demokrat Birliği (SDUM)'nin savunduğu "ılımlı" akım.

IMRO-DPMNU, Bulgar yanlısı olmasına rağmen Arnavut ve Sırp karşıtlığında yabancı düşmanı özellikli ve Yunanistan'a karşı revizyonist dış politikasıyla tanınırken, SDUM, bütün komşu ülkelere eşit mesafeli olmak gerektiğini düşünüyor, dostane ilişkiler geliştirmek suretiyle ülkenin bağımsızlığının güven altına alınacağını savunan daha pragmatik bir yaklaşımı benimsiyordu. (Tufan 1997, s. 282-283)

IMRO-DPMNU, ülkeyi SDUM'un yönettiği yıllarda bile parlamento içinde çok güçlü olmuş, savunduğu politikalar Makedonya Cumhuriyeti hükümetleri ve uluslararası toplum karşısında yankı uyandırmıştır. Bu bağlamda ülkenin politik aktörleri arasındaki tuhaf güç ilişkisi, dış politikada bir yandan ikili ilişkilerde normalleşme ararken diğer yandan Yunanistan'a karşı kısıktıcı söylemlere ayak uydurmak gibi çelişkili bir görüntüyü beraberinde getirmiş, Makedonya Cumhuriyeti'nin güvensizliği azaltma çabalarını aksatmıştır.

Aktörlerin çıkarları, Makedonya Cumhuriyeti'nin iç politikasında belirleyici bir faktör olmakla birlikte, zaman içerisinde ortaya çıkan içsel ve dışsal şoklar karşısında avantajlı pozisyonunu korumak isteyen aktörler, çıkarlarını bu güdüyle dönüşüme uğratmışlardır. Bu durum bahsi geçen çelişkili görüntüyü desteklemiştir.

1.1. Yunanistan ile Yaşanan İsim Sorunu

Yunanistan'ın Makedonya karşısındaki açık ara askeri üstünlüğüne rağmen 1993 yılına kadar Makedonya Cumhuriyeti, bu ülkeyi güvenliğine tehdit olarak algılamamıştır. Yunanlılar, 1993 yılının başlarında tansiyonu düşürmek ve herhangi bir yanlış anlaşılmaya mahal vermemek amacıyla söylemlerinde çok dikkatli davranmışlardır. Fakat yine de her fırsatta daimi çıkarlarının Makedonya'nın bağımsızlığını ilan etmemesinden yana olduğunu da belirtmişlerdir. (Zahariadis 1994, s. 91)

Tarihin önemi, Yunanistan'ın Makedonya Cumhuriyeti'nin bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkmasına olan karşıtlığının birincil sebebidir. Ülkesini Helen medeniyetinin varisi olarak tanımlayan

Yunanistan için Makedonya Cumhuriyeti'nin bu mirasa ortak olması kabul edilemez bir durum olarak görülmüştür.

Bununla birlikte, Yunan tehdidi temelinde, yeni kurulan devletin isminde ülkenin başat ulusunun kimliği olarak seçilen “Makedonya” ibaresine karşıtlıktan doğmuştur. Bu karşıtlık Makedonya Cumhuriyeti'nin devlet inşa sürecinin temellerine ve ülkenin bağımsız bir devlet olarak hayatta kalma umuduna meydan okumuş oluyordu. Makedonya Cumhuriyeti'nin bakış açısına göre Yunanistan, Eski Yugoslav Cumhuriyeti'nin self-determinasyon hakkını tanımıyor ve Bulgaristan ile Sırbistan içerisindeki politik güçlerle birlikte yeni bir tartışma başlatarak ülke sınırları içerisindeki Slav nüfusun Bulgarlar ve Sırlardan müteşekkil olduğunu söylüyordu. Daha sonra Makedonya Cumhuriyeti'nin Dışişleri Bakanlığı'nı yapacak olan Spevo Crvenkovski'nin de tarihe not düştüğü şekilde “Makedonlar isimlerinden vazgeçtikleri anda gerçekte ne oldukları sorusunu cevaplamak zorunda kalacaklardı.” (Zahariadis 1994, s. 100) İşte bu yüzden Makedonya ifadesi bu ülke için herhangi bir azınlığın ayrılıkçılığına karşı birleştirici bir doku olarak, çok uluslu devlet statüsünde kurulmayı tercih etmiş olmasına rağmen ortaya çıkabilecek Bulgar ve Sırp yayılcılığına karşı devletliğini meşrulaştırıcı bir faktörü temsil ediyordu. (Lefebvre 1994, s. 713) Makedonya Cumhuriyeti'nin dağılması sürecindeki Yugoslavya'dan ayrılarak kurulacak olması, taraflarda kendi tezlerini savunma noktasında kuruluş anının zamanlamasından kaynaklanan bir hassasiyet oluşmasına sebep olmuştur.

1990'ların başındaki Makedon kimliğinin anayasal olarak yaratımı ne kadar yapay ve tepeden inme bir süreç olsa da aslında bu tarihten önceki 45 yıllık zaman diliminde söz konusu kimliğin inşası için gereken altyapı gayet iyi bir şekilde hazırlanmıştı. Bu nedenle “Makedon” kimliği zaten Yugoslavya Cumhuriyeti Makedonya'nın Slav nüfusunun ulusal kimliği haline gelmişti. Makedonya adının ülkede yaşayan insanların ulusal kimliğinin temel taşı haline geldiği düşünülürse, yönetime gelen politikacıların kendi vatandaşlarının önüne ülkenin ismini değiştirme hususunu neden getiremedikleri daha iyi anlaşılacaktır. Makedon politikacılar, eğer ülke isminin değiştirilmesine mecbur edilirlse, sınırlarının değiştirilmesine de aynı derecede mecbur edilebileceklerine inanmaktadırlar. Onlara göre Makedonya Cumhuriyeti'nin varlığı isminde ısrarcı olmasına bağlıdır. (Talbot 1992, s. 31) Bu bakımdan Makedonya Cumhuriyeti, isim sorunu konusundaki pozisyonunu korumakla kalmamış ve aynı zamanda Makedon kimliğini desteklemesi için antik Makedon tarihini ve sembollerini benimseyip yüceltmıştır. Makedonya Cumhuriyeti için ulusal kimlik, dört komşusundan farklı olduğu sürece, Yunanistan'ın kendi ulusal ve kültürel mirasına ait olduğunu düşündüğü öğelerle bezenmiş olması çok da büyük bir önem arz etmiyordu. Bu bağlamda, Yugoslavya dönemiyle, Makedonya Cumhuriyeti'nin bağımsızlığından sonraki dönem arasında iki nokta arası karşılaştırma yapılacak olursa, kuruluş anında mevcut devlet modelindeki sistemsel sınırlılıkların, uyumsuzluk konularında aktör davranışlarını zorunlu olarak esnemez bir tavra mahkum ettiğini söylemek mümkündür.

Yunanistan ile ilişkilerde isim sorunu, Makedonya Cumhuriyeti'ndeki politik aktörlerin davranışlarını sınırlandıran zorunlu bağıllık etkilerinden kaynaklanan istenmeyen bir sonuç olarak ortaya çıkmıştır. Dönemin Cumhurbaşkanı Kiro Gligorov Yunanistan'la yaşanan anlaşmazlığın mantıksız ve duygusal olduğunu düşünüyor ve Yunan hükümetiyle ülkesinin ismi dışında her şeyi tartışmaya hazır olduğunu söylüyordu. Makedon Cumhurbaşkanı, Yunanistan'ın, ülkesi üzerinde hiçbir hak iddia etmediğini biliyor ve çatışma konusu konuşulursa çabucak çözülebileceğine inanıyordu. (Lefebvre 1994, s. 723)

Gligorov, ikili görüşmeler için öneride bulunmakla hem Batı'ya Makedonya Cumhuriyeti'nin uzlaştırıcı güç olduğunu göstermek hem de Yunanistan tarafından *de facto* diplomatik tanınma elde etmek niyetindeydi. Ancak, ülkenin adı, varlığına ilişkin bir mesele olarak görüldüğü için Gligorov bu konuyu tartışmayı sürekli reddetmiştir.

Makedonya Cumhuriyeti hükümetleri, çatışmanın çözüm için Pinheiro Paketi, O'Neil Raporu ve Vance-Owen Planı gibi uluslararası toplumun müteakip diplomatik girişimlerini kabul etmiştir. Ancak Gligorov, isim sorunu üzerinde herhangi bir uzlaşma teklif etmekten dikkatle kaçınmıştır. Makedonlar, ülkenin adında "Slav-Makedonya" gibi tire işareti ile ayrılmış bir ifadeyi, üstesinden gelinmesi gereken bölücü bir zihniyetin göstergesi olarak algılamışlardır ve böyle bir ihtimali baştan reddetmişlerdir. (Danforth 1993, s. 7) Loring M. Danforth'a göre dünya üzerinde nasıl ki "Slav-Rus", "Slav-Polonyalı" ifadeleri yoksa "Slav-Makedon" ifadesi de olamaz. Aslında, Slav-Makedonya ismi Yunanistan ve Makedonya Cumhuriyeti için potansiyel bir uzlaşmayı tesis edebilecek gibi gözüküyordu. Bu tanımlama Makedonya Cumhuriyeti'nin Slav nüfusunun kimliğine uygun olacaktı ancak bu sefer de devletin adında çeşitli etnik ifadelerin birleştirilmiş hallerinin bulunmasına azınlıklar karşı çıkacak, söz konusu ihtimal kabul görmeyecekti.

Son olarak 17 Haziran 2018 tarihinde isim sorununun çözümüne yönelik bir anlaşma imzalandı. Anlaşma, Makedonya Cumhuriyeti'nin adının "Kuzey Makedonya Cumhuriyeti" olarak değiştirilmesini ve ülkenin AB ve NATO üyeliklerine yönelik Yunanistan'ın vetosunun kaldırılmasını öngörüyor.

Anlaşmayı Yunanistan Dışişleri Bakanı Nikos Kocias ve Makedonya Dışişleri Bakanı Nikola Dimitrov, hükümetler adına iki ülkenin sınırında bulunan Prespa Gölü kıyısındaki Psarades köyünde düzenlenen törende imzaladılar. Törene ayrıca Yunanistan Başbakanı Aleksis Çipras ve Makedon mevkidaşı Zoran Zaev'in yanı sıra Avrupa Birliği Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Federica Mogherini, AB Komisyonunun Genişlemeden Sorumlu Üyesi Johannes Hahn ve Birleşmiş Milletler Özel Temsilcisi Matthew Nimetz de katıldı.

Ancak anlaşmanın yürürlüğe girmesi ve isim sorununun tam olarak çözülmesi için parlamentonun onayı veya referandum ile iki ülke halkının onayının alınması gerekiyor.

1.1.1. Uluslararası Toplum ve Batılı Kurumlara Entegrasyonun Engellenmesi

Yunanistan, Avrupa Birliği ve NATO gibi Batılı kurumların tamamında yer aldığı için Makedonya Cumhuriyeti'nin bir süre için uluslararası tanınma elde etmesini başarıyla engellemiş ve uluslararası ilişkilerini geliştirmesine ket vurmuştur. Makedonya Cumhuriyeti'nin devletliğinin tanınmadığı her geçen dakika, ülke hükümetini, komşuların ülkeyi işgale açık, politik olarak tanınmamış, gri bölge olarak düşünecekleri ihtimalinin korkusu sarmıştır. (Mircev 1993, s. 91)

Yunanistan'ın Batılı kurumları kendi tezine yaklaştırmak amacıyla devreye soktuğu mikro-mekanizmalar, Batılı kurumlara entegre olmayı daha kuruluş anında kendine hedef olarak belirleyen Makedonya Cumhuriyeti için diplomatik tanınma konusunda aleyhine olacak beklenmedik sonuçlar ortaya çıkarmıştır.

Devletin uluslararası toplum tarafından tanınmıyışı, ülkenin iç uyumunu tehlikeye atmıştır. Bu durum, istenmeyen bir sonuç olarak Arnavut azınlığın ayrılık özleminin artmasına ve Makedonya Cumhuriyeti'nin dış finansal yardımlardan yoksun kalmasına sebep olmuştur. (Reuter 1993, s. 160) Yunanistan, ilerleyen süreçte anlaşmazlık hususunda avantajlı bir konum elde etmek için Makedonya Cumhuriyeti'ne 1992 yılından başlayarak 1994'ün Şubat ayına kadar 18 aylık bir zaman zarfı boyunca ekonomik yaptırımlar uygulamıştır. (Wallden, s. 112) Bu yaptırımlar Makedonya Cumhuriyeti ekonomisinin çarpıcı şekilde bozulmasına neden olmuştur. Makedonya Cumhuriyeti altyapısının, kuzeyden Sırbistan ve güneyden Yunanistan ile ulaşımı kolaylaştıracak şekilde tesis edilmiştir. Yunanistan'ın bu ülkeye yönelik ekonomik yaptırımlarını bir de BM'nin Sırbistan'a yaptırım uygulaması takip etmiş, Makedonya Cumhuriyeti'nin ekonomik izolasyonu iyice artmıştır.

Makedonya Cumhuriyeti, ticaretinin %70'inde dışa bağımlı, tüm yakıtını Selanik limanına olan erişiminden temin eden ve sürdürülebilir bir ekonomi için kuzey-güney hattından başka alternatif bir rotaya sahip olmayan bir ülkedir. (Varvaroussis 1995, s. 361) Arnavutluk, Bulgaristan, İtalya ve Türkiye'nin Makedonya Cumhuriyeti'ne yeni yollar ve demiryolu ağları ile koridor açmak için göstermiş oldukları yoğun çabaya rağmen Yunan ambargosunun Makedon ekonomisi üzerine etkilerini bertaraf etmek mümkün olmamıştır.

Makedonya Cumhuriyeti için Yunan ambargosu aylık 40 milyon dolarlık bir kayba mâl olmaktadır. Ülkenin kayıplarına, BM ambargosu altındaki Sırbistan'la olan ticaretin aksamasından kaynaklanan yıllık 1.9 milyar dolarlık kayıp da eklendiğinde, bu durum sürdürülebilir bir maliyet olmaktan çıkmıştır. (Perry 1995, s. 29) Buna ek olarak Makedonya Cumhuriyeti'nin ekonomik izolasyonu ve zayıf ekonomisinin etkisiyle, tüm sektörleri mafyanın kontrolü altında olan, özellikle de Sırbistan'a uygulanan BM yaptırımlarını baltalayan kayıtdışı bir ekonomi oluşmuştur. (Perry 1996, s. 116-117) Makedonya Cumhuriyeti'nin ekonomik iflası, uluslararası toplumun BM yaptırımlarına yönelik ihlalleri bilinçli olarak görmezden gelmesi ve eski Yugoslavya topraklarındaki yüz bin kadar

Makedon göçmenin ülkeye geri dönerek çalışmak suretiyle ekonomik hayata katkı yapmaları sayesinde önlenmiştir. Böylece Yunan ambargosunun etkileri kısmen de olsa hafifletilmiştir.

Buna rağmen Makedonya Cumhuriyeti uluslararası tanınma ve Selanik limanına erişim izni konularında endişeliydi. Gligorov, zamanın ülkesinin tarafında olduğuna inanıyordu zira uluslararası toplum, yaptırımların durdurulması konusunda Yunanistan'a baskı yapmaya başlamıştı. Bu bağlamda Makedonya Cumhuriyeti anlaşmazlıklar üzerindeki müzakereleri Yunan ambargosunun kaldırılmasına koşullu olarak yürütmüştür. (Varvaroussis 1995) Yunanistan için ise ambargo, anlaşmazlık hususundaki savunma pozisyonunun son aşamasını temsil ediyordu ve karşı taraf konuyla ilgili duruşunda bazı değişikliklere gitmediği takdirde kaldırılamazdı.

Makedonya Cumhuriyeti, Yugoslavya döneminde oluşturulan kuzey-güney hattı altyapısına bağımlı olagelmıştır. Bu bağımlılık, aktörlerin ikili ekonomik ilişkilerinde avantajlı bir pozisyon elde etmek adına koz olarak kullanılmış ve bu durum Makedonya Cumhuriyeti'nin aleyhine işlemiştir. Yunanistan'ın Makedonya Cumhuriyeti'ni ekonomik olarak izole etmesi, bu yeni bağımsızlığını kazanmış devletin olumlu geri-bildirim etkilerinden yararlanamamasına sebebiyet vermiştir. Kuzey-güney hattı, kuruluş anında mevcut olan modeldeki örtük bedellerden ötürü alternatif üretmemiş, Makedonya Cumhuriyeti'nin ekonomik kırılganlığının artarak devam ettiği bir yol bağımlılığı oluşturmuştur.

Makedonya Cumhuriyeti – Yunanistan anlaşmazlığında, politik aktörler ekonomik işbirliğinden doğacak fırsatlardan faydalanmalarının daha iyi olacağını anladıklarında, ikili ilişkilerdeki normalleşme sürecinin isim sorununun ayrı tutulmasını öneren bir uzlaşmayı kabul etmişlerdir.

ABD'nin arabuluculuğu ile Eylül 1995'te "Geçici Uzlaşım"ın imzalanmasıyla birlikte iki ülke, isim sorunu hariç bütün anlaşmazlık konularını çözmüş oluyordu. Bu sorunun BM himayesi altında müzakere edilmesi için de sözler verilmişti. (bkz. "Interim Record b/w Gr. and FYROM) Daha da önemlisi iki ülkenin, Makedonya Cumhuriyeti'nin ismine dair farklı görüşlerinin ikili ilişkilerini geliştirmelerine engel olmayacağı konusunda anlaşmış olmasıydı. Başka bir deyişle, mademki Yunanistan ve Makedonya Cumhuriyeti isim sorunu konusunda bir uzlaşmaya varamıyordu, o zaman en azından bu sorunu önemsizleştirmek suretiyle bununla yaşamayı öğreneceklerdi. Makedonya Cumhuriyeti'nin bakış açısına göre Geçici Uzlaşım ile uluslararası tanınma süreci tamamlanmış oluyordu ve bundan sonra Makedon liderler kendilerini ülkenin isminin değiştirilmesi hususunda baskı altında hissetmeyeceklerdi. Geçici Uzlaşım'ı takip eden müzakerelerde Makedonya Cumhuriyeti yönetimi, ülkenin adını değiştirmek gibi bir niyetlerinin olmadığını ancak Yunanistan yönetiminin ülke ismini nasıl arzu ediyorsa o şekilde isimlendirebileceğini beyan etmiştir. Geçici Uzlaşım'ın sağladığı artan getiriler ve olumlu geri-bildirim etkileri, Makedonya Cumhuriyeti'nin o güne kadar hayati önem atfettiği isim meselesini artık daha az önemsenir hale getirmiştir.

1997'nin başında Arnavutluk'ta gerçekleşen Arnavut ayaklanması ve Bulgaristan ekonomisinin çöküşüyle birlikte Makedonya Cumhuriyeti, o zaman için yapım aşamasında olan doğu-batı güzergâhının, kuzey-güney hattının yerine ikâme edilemeyeceğini anlamış ve Yunanistan'ın komşuları arasında en güvenilir ortak olduğuna ikna olmuştur. (Vichou 1997, s. 94) Bu tarihten sonra Makedonya Cumhuriyeti, Yunanistan ile güçlü ikili ekonomik ilişkiler geliştirmiş ve sorunları ikinci plana atıp önemsizleştirme yolunu tercih etmiştir. Arnavutluk ve Bulgaristanı içeren doğu-batı hattının, bu ülkelerdeki olumsuz olayların sıralı bir şekilde zamanlanması sonucu kuzey-güney hattını ikâme edemeyeceğinin anlaşılması, Yunanistan'a olan bağlılık etkilerini de güçlendirmiştir.

1.1.2. Geçici Uzlaşma ve Normalleşme

13 Eylül 1995'te Geçici Uzlaşma'nın imzalanmasıyla Yunanistan-Makedonya Cumhuriyeti ilişkileri de gelişmeye başlamıştır. Uzlaşma uyarınca taraflar, ikili ilişkilerini artırmaya başlamış ve 20 Ekim 1995'te başkentlerinde karşılıklı irtibat büroları açmıştır. Böylece iki ülke yetkilileri siyasi konularda da toplantılar yapmaya başlamışlardır. (bkz. Greece Ministry of FR, "FYROM") Bu arada 12 Ekim 1995'te Makedonya Cumhuriyeti, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'na (bkz. ROM Ministry of FR, "OSCE") müteakiben de 15 Kasım 1995'te NATO'nun Barış İçin Ortaklık Programı'na dâhil olmuştur. (bkz. ROM Ministry of FR, "ROM and the PfP")

Geçici Uzlaşma'dan sonra iki ülke arasındaki ticari ilişkiler ve Yunan yatırımlarının Makedonya Cumhuriyeti'ne akışı da artmıştır. 2003 yılında Makedonya Cumhuriyeti ve Yunanistan arasındaki ticaret hacmi oldukça artmış ve 460 milyon dolar seviyesine ulaşmıştır. Söz konusu yıl itibariyle Makedonya Cumhuriyeti, Yunanistan'ın Balkanlar'daki üçüncü büyük ticaret ortağı haline gelmiştir. Yunan parlamentosu, 6 Kasım 2003 tarihinde Balkanlar'ın ekonomik olarak yeniden inşa edilmesi planı çerçevesinde Makedonya Cumhuriyeti'ne finansal akışı kolaylaştıracak bir yasayı onaylamış ve 2002-2006 arası dönemde Makedonya Cumhuriyeti için 75 milyon Euro kaynak ayırmıştır. (bkz. ROM Ministry of FR, "Bilateral Relations")

Yunanlılar, isim sorununun çözümü için yapıcı bir şekilde ellerinden gelenin en iyisini yaptıklarını düşünüyorlardı. Buna rağmen BM arabuluculuğunda sürdürülen görüşmelerde hiçbir ilerleme kaydedilememesinin sebebinin ise Makedonya Cumhuriyeti yönetiminin provokatif tutumu ve anayasal isim dışındaki tüm ihtimalleri reddetmeleri olduğunu savunuyorlardı. Yunanistan, Makedonya Cumhuriyeti'ni imza edilmiş bir anlaşmanın hedefleri doğrultusunda çalışma yükümlülüğünü hiçe saymak ve Geçici Uzlaşma'yı sistematik olarak ihlal etmek ile suçluyordu. Bu teze dayanak olarak ise Üsküp Havalimanı'nın adının "Büyük İskender Havalimanı" olarak değiştirilmesini, bölgenin tarihsel gerçeklerinin çarpıtılarak dâhil edildiğini iddia ettiği Makedon Ansiklopedisi'nin yazılmasını ve Üsküp Meydanı'na Büyük İskender heykellerinin koyulması gibi bir takım deliller gösteriyordu. Yunanistan aynı zamanda Makedonya Cumhuriyeti yönetiminin aşırı ırkçılığı yücelterek uluslararası hukuk ilkelerini ihlal ettiğini, iyi komşuluk ilişkilerine ve Balkanlar'da

istikrara ciddi zarar verdiğini iddia ediyordu. (bkz. Greece Ministry of FR, “FYROM”) Şüphesiz ki Makedonya Cumhuriyeti'nin tarihe ve tarihsel sembollere dair örtük bedelleri, mevcut modelde sistemsel bir sınırlılık yaratıyor, dönüşümü ve bölgesel güvenliği tehdit edebilecek unsurların çözüme ulaştırılmasını zorlaştırıyordu.

NATO üyeleri, Nisan 2008'deki Bükreş Zirvesi'nde Makedonya Cumhuriyeti'nin iyi komşuluk ilkelerine uygun davranması ve bu ülkenin ittifaka katılımı için isim sorunu üzerinde bir uzlaşmaya varılması konularında Yunanistan'ın duruşuyla hemfikir olduklarını beyan etmişlerdir. Ayrıca bu sorun aşılır aşılmaz Makedonya Cumhuriyeti'nin ittifaka davet edilmesi yönünde de bir karar almışlardır. NATO'dan sonra Avrupa Birliği de 20 Haziran 2008'de Makedonya Cumhuriyeti ile tam üyelik kabul müzakerelerinin açılabilmesi için Yunanistan'la, isim sorununun çözülmesini de içeren, iyi komşuluk ilişkilerine sahip olunmasının elzem olduğunu açıklamıştır.

1.1.3. Yunanistan'ın Uluslararası Adalet Divanı Tarafından Mahkûm Edilmesi ve Güncel Gelişmeler

Kasım 2008'de Makedonya Cumhuriyeti Uluslararası Adalet Divanı'na, “Yunanistan'ın veto gücünü kullanarak bu devletin uluslararası organizasyonlara katılmasını engellediği ve işbu tutumun 1995'te imzalanan Geçici Uzlaşım'ın ihlali anlamına geldiğini” savunan bir dava açmıştır. (ICJ Document No: 2008/40, 17 November 2008) Uluslararası Adalet Divanı, 5 Aralık 2011 tarihinde Yunanistan'ın Geçici Uzlaşım'dan kaynaklanan yükümlülüklerini, Makedonya Cumhuriyeti'nin NATO'ya kabulünü engelleyerek ihlal etmiş olduğuna hükmetmiştir. (ICJ Document No: 2011/37, 5 December 2011) Ancak Uluslararası Adalet Divanı, kararda Yunanistan'ın gelecekteki olası engellemelerden sakınması gerektiğini içeren herhangi bir ifadeye yer vermemiştir. (Balkan Insight, 5 December 2011)

Makedonya Cumhuriyeti'nin AB'ye dâhil olma süreci, Yunanistan engellemesiyle baltalanmıştır. AB 2014 İlerleme Raporu'nda Makedonya Cumhuriyeti'nin bölgesel işbirliği ve komşularıyla ilişkilerini ilerlettiği ifade edilirken BM arabuluculuğunda gerçekleştirilen isim sorunu çözüm çabalarının sonuçsuz kalmasının ve sorunun devam ediyor oluşunun Yunanistan'la ilişkileri olumsuz etkilediği vurgulanmıştır. (EC 2014 Report, s. 15)

2008 Bükreş Zirvesi'nden sonra 2009 yılında Papandreou ve Gruevski bir araya gelmişler ve 2011 yılında kadar görüşmeler olumlu şekilde seyretmiştir. 2012 yılında Yunanistan'da Samaras'ın yönetimi ele almasıyla Gruevski'nin görüşmelere yeniden başlanması teklifi reddedilmiştir. Cumhurbaşkanı Gjorge Ivanov, Yunanistan'a benzer fikirleri yıllardır sunduklarını fakat hep reddedildiğini beyan etmiştir. (Balkan Insight, Ivanov) Yunan yetkililer, Makedon liderlerle görüşmektense etnik Arnavutlar ile görüşmeye daha istekli olmuşlardır. 2012 ve 2013 yılında Makedonya Cumhuriyeti Başbakan Yardımcıları Arifi ve Besimi, Yunan mevkidaşları Pangalos ve Avramopoulos ile Makedonya Cumhuriyeti'nin AB bütünleşme sürecini tartışmak üzere Atina'da bir

araya gelmişlerdir. (Balkan Insight, Vice-PMs to Meet) 3 Eylül 2013'te Yunan Dışişleri Bakanı Venizelos, hükümetin küçük ortağı DUI Genel Başkanı Ali Ahmeti ile Atina'da buluşmuştur. (Balkan Insight, Announced)

İsim sorunu konusunda taraf aktörlerin çıkarlarının bir türlü tam olarak uyuşmaması, Makedonya Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren içerisine girdiği Batılı kurumlar ile entegrasyona işaret eden yol bağımlılığını zedelememiştir. Ancak AB ve NATO'da Yunanistan'ın konuyla ilgili tutumu aracılığıyla görünür hale gelen yönetim boşluklarının giderilememesi, Makedonya Cumhuriyeti'nin bu hedefini gerçekleştirememesine sebep olmuştur.

Yunanistan'la yaşanan isim sorunu hala çözülebilmemiş değildir. 2001 yılındaki Arnavut çatışması ve yoğun uluslararası girişimler sonucu uygulamaya konulan dönüşüm sebebiyle Makedonya Cumhuriyeti, kendisi için kimlik sorunu olarak gördüğü bu meselede ödün vermek ihtimalinden oldukça uzaklaşmıştır. 2001 yılında imzalanan ve Arnavut sorunundan kaynaklanacak olası bir iç savaşı önleyen Ohrid Çerçeve Anlaşması'nın Arnavut azınlığa yönelik olumlu getirileri devam ettiği sürece, Arnavutların, Makedonya Cumhuriyeti hükümetlerini Yunanistan'la yaşanan isim sorununu çözme konusunda destekleyeceğini söylemek rahatlıkla mümkündür. Makedon politikacılar açısından ise tavize kapalı cephe IMRO-DPMNU cephesidir fakat 2016 seçimlerinden sonra, o güne dek kendi taraflarında olan Arnavut partileri "Arnavut Platformu" adı altında birleşmiş ve isim sorunu konusunda taviz vermeye daha hazır taraf olarak gözükken SDUM ile koalisyon kurmak istemişlerdir. Bu durum, Makedon halkının büyük bir kesimi için isim sorunu özelinde yeniden önem kazanmış Yunan tehdidi algılamasının karşımıza çıkmasına sebep olacaktır.

1.2. Makedonya Cumhuriyeti – Sırbistan İlişkileri Ekseninde Eski Yugoslavya'dan Kalan Sorunlar

Makedonya Cumhuriyeti'nin bağımsızlık isteği, Sırp milliyetçiliği ve Sırp tehdidi algısını da doğrudan harekete geçirmiştir. Sırbistan, 1980'lerin sonlarında yalnızca Yugoslavya'nın federal yapıları üzerinde hâkimiyet kurma çabasıyla yetinmemiştir. Sosyalist Yugoslavya'nın son günlerinde Milosevic, Draskovic ve Seselj gibi önemli Sırp politik aktörler, Makedon ulusunun Yugoslavya çözüldüğü takdirde Sırbistan'ın ele geçirmek istediği bir coğrafyada yaşayan suni bir kimlik olduğuna dair inançlarını ifade etmişlerdir. (Pettifer 1992, s. 483 ve Perry 1998, s. 126) Sırbistan'ın bakış açısına göre, Makedonya Cumhuriyeti'nin ülke toprakları "Güney Sırbistan"dı ve Makedonlar yalnızca Tito tarafından anti-Sırp eğilimlerle başlatılmış bir toplum mühendisliği faaliyeti sonucu mutasyona uğramış Sırlardı. (Kaufman 1996, s. 237) Sırlar, hem Makedonya Cumhuriyeti'nin toprak bütünlüğüne hem de Makedon ulusunun kimliğine itiraz etmişlerdi. Bu bağlamda düşünülünce, Makedonya Cumhuriyeti'nin, eşit ortaklar olarak değil de Sırp tahakkümü altında bir Yugoslavya'ya bağımlı olma ihtimaline dair korkusu kışkırtılmış oluyordu. Bu nedenle doğrudan Sırp tehdidi

algılaması bir yandan Makedonya Cumhuriyeti'nin devlet inşa sürecine eşlik ederken bir yandan da bu süreci teşvik etmişti.

Sırbistan'ın asıl kaygısı ve meşguliyeti, Hırvatistan ve Bosna'da yaşayan Sırp azınlıkların çıkarlarını korumak ve Adriyatik'e çıkış pozisyonunu kaybetmemeye yoğunlaşmıştı. Makedonya Cumhuriyeti'nin bağımsızlık ilanı beraberinde bir Sırp askeri müdahalesini getirmedi. Gligorov'un Sırbistan'a karşı izlediği faydacı ve uzlaşmacı yaklaşım, Yugoslav Ulusal Ordusu'nun, Hırvatistan ve Bosna'daki savaşa dâhil olmuş tüm Makedon askerleri de beraberinde götürerek barışçıl şekilde barışçıl şekilde ülke topraklarından çekilmelerine etki etmiştir. (Ackermann 1996, s. 414)

Yugoslavya'nın dağılma sürecinde gelişen olayların zamanlaması ve sıralaması, Makedonya Cumhuriyeti'nin bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkmasından doğrudan etkilenen bir aktör olarak Sırbistan'ın davranışlarını etkilemiş, askeri müdahaleyi gerektirmeyen kademeli bir dönüşümü mümkün kılmıştır.

Sırbistan, Yugoslav Ulusal Ordusu Makedonya Cumhuriyeti topraklarında yerleşmiş halde bulunuyor olmasına rağmen bu ülkenin bağımsızlık ilanına karşı çıkmamış ve bir müdahalede bulunmamıştır. Yine de Sırbistan'dan Makedonya Cumhuriyeti'ne yönelen güvenlik tehdidi Yugoslav Ulusal Ordusu'nun geri çekilişiyle de ortadan kalkmamıştır. Bunun sebebi ise Yugoslav Ulusal Ordusu'nun Makedonya Cumhuriyeti topraklarından geri çekilmesi esnasında adeta bir işgalci güç gibi hareket etmiş olmasıdır. (Muhic 1996, s.241) Ordu, geride ne kaldıysa giderken yok etmiş, askeri gücünün büyük bölümünü Sırbistan ve Kosova'nın güneyine yığmıştır. (Koppa 1995 s. 38) Sonuç olarak Yugoslav Ulusal Ordusu'nun geri çekilişi, Makedonlar için Sırpların gelecekte sınırları geçip ülkelerini işgal edebileceklerine dair şüphelerini azaltmaktan ziyade güçlendirmiştir.

1.2.1. Tanıma ve Sınır Sorunu

Sırbistan, 1948 yılında Tito tarafından çizilen 140 km'lik Sırbistan-Makedonya sınırına da itiraz etmişti. Sırp yetkililer için bu sınır yalnızca yönetsel bir ayrılığı temsil ediyordu. Sırp askeri güçleri ilerleyen süreçte bu sınırı mütemadiyen ihlal ettiler ve Makedonya Cumhuriyeti topraklarına tacizlerde bulundular. (Atasanov 1994, s. 23) Sırbistan, iki nokta arası karşılaştırma yapıldığında Yugoslavya döneminde belirlenmiş idari sınırların bağımsız bir devlet sınırları olmasına karşı çıkmış, Makedonya Cumhuriyeti ise eski Yugoslavya'dan gelen miras etkilerini kendi avantajına olacak şekilde kullanmak istemiştir.

Sırbistan, Makedonya Cumhuriyeti'ni resmi olarak tanımayı reddetmiştir. Bunun üç sebebi vardı: Birincisi, Sırbistan'ın Tito'nun daha önceden Makedonya'ya tahsis etmiş olduğu toprakları kaybetmek istememesiydi. (Giannakos 1992, s. 44-45) İkincisi, Sırbistan eski Yugoslavya'nın tek halefinin kendisi olduğunu iddia ediyordu ve "Eski Yugoslav Cumhuriyeti Makedonya" ismiyle bu ülkeyi tanımanın başka bir halef devletin varlığını kabul etmek anlamına geleceğini düşünüyordu. (Koppa 1995, s. 40) Son olarak ise Sırbistan, isim sorunundan ötürü Makedonya Cumhuriyeti'nin

anlaşmazlık içerisinde olduğu Yunanistan ile aynı cephede olduğunu açıkça göstermek niyetindeydi. Bu açıdan Sırbistan'ın Makedonya Cumhuriyeti'ni bağımsız bir devlet olarak tanımamasının sebeplerinin, Yugoslavya tarihine atfedilen önemden ve bölge ülkeleriyle olan karşılıklı bağımlılıktan kaynaklandığını söylemek mümkündür.

1992 yılında Milosevic, dönemin Yunanistan Başbakanı Mitsotakis'e Makedonya Cumhuriyeti'nin Yunanistan ve Sırbistan arasında paylaşılması teklifini götürmüştür. (Tupurkovski 1997, s. 144) Bu olay Makedonya Cumhuriyeti'nin Sırp planları hakkındaki endişelerini doğruluyordu. Her ne kadar Yunan hükümeti Milosevic'in planını reddetmiş olsa da Sırp yönetiminin Makedonya Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını tam olarak kabul etmediği bu olay sayesinde açığa çıkmıştır. Buna ek olarak Makedonya Cumhuriyeti, Arkan ve Seselj gibi radikal Sırp politik aktörlerin eylemlerinden ötürü alarm halindeydi. Zira bu aktörler, açıkça Makedonya Cumhuriyeti içerisindeki Sırp azınlığın iç meselelerine karışmakta ve onları yayılcı planları uyarınca harekete geçirmek için teşvik etmekteydiler. (Tufan 1997, s. 289)

Bu dönemde Sırbistan ve Makedonya Cumhuriyeti içerisindeki Sırp aktörlerin çıkarları, bağımsız bir Makedonya Cumhuriyeti'nin var olmaması yönünde olmuştur ve Sırp politik aktörler tarafından bu doğrultuda bir takım iç ve dış mikro-mekanizmalar işletilmek istenmiştir.

1.2.2. Makedonya Cumhuriyeti'ndeki Sırp Azınlıktan Kaynaklanan Sorunlar

Makedonya Cumhuriyeti'ndeki Sırp azınlık, sayısal anlamda zayıf ve coğrafi olarak dağınık bir halde olmuştur. (Troebst 1994, s. 29) Makedonya Cumhuriyeti'nde Sırp Demokratik Partisi (DPSM) ve Sırp Radikal Partisi (RPSM)'nin Seselj ile önemli ilişkileri olmuştur. Arkan ve Sırp Ortodoks Kilisesi, ülkenin güvenliğine karşı faaliyetlere girişmişlerdir. (Perry 1996, s. 244) Bu azınlık partileri, bağımsızlık için başarısız iki halk oylaması düzenlemişler, (Koppa 1997, s. 112-113) azınlıkların anayasal ulus statüsü kazanmaları için ayaklanmalar organize etmişlerdir. (Perry 1996, s. 244)

Makedonya Cumhuriyeti'ndeki Sırp planları büyük çoğunluğu DPSM ve RPSM'nin radikal gündemini benimsemişlerdir. Buna rağmen yine de kendileri için en azından daha fazla kilise ve anadilde eğitim alabilecekleri okullar istiyorlardı. (Koppa 1997, s. 84-85) Makedonların korkusu, radikallerin, Sırp planları durumlarında gelişme olmadığı takdirde Makedonya Cumhuriyeti'ni Sırbistan'a şikayet etmekle tehdit etmelerinden ileri geliyordu. (Xhudo 1993, s. 327) Son olarak Makedonya Cumhuriyeti'nin güvensizlik hissi, elektrik tedariki açısından Sırbistan'a bağımlı ve bu ülkenin Makedonya Cumhuriyeti üretimi ürünlerin ihraç edildiği bir pazar olmasından kaynaklanan ekonomik sebepler nedeniyle şiddetleniyordu. (Zikov 1993, s. 206)

Makedonya Cumhuriyeti, olası bir Sırp saldırısından korunmak amacıyla BM'den bir önleyici barış gücü konuşlandırması talep etmiştir. Bu istek, Kosova'da var olan düşmanlığın yayılma tehlikesi olduğu gerekçesiyle BM tarafından yerinde bulunmuştur. (UN Security Council, Resolution 795

(1992), Van Moyland 1995, s. 64) Makedonya Cumhuriyeti – Sırbistan sınırına yerleştirilen bu barış gücünün Sırp yayılcılığına karşı caydırıcı bir etkisi olduğu açıktır. Makedonya Cumhuriyeti'nde UNPROFOR (United Nations Protection Force)'un varlığı, 1000 askeri personelden ibaret sembolik bir güç olmasına rağmen personelin Arnavutluk ve Sırbistan sınırlarını izleyip güvenliğe karşı herhangi bir tehdit durumunda BM Güvenlik Konseyi'ni bilgilendirme yetkisi ile donatılmış olmaları uluslararası toplumun Makedonya Cumhuriyeti'nin toprak bütünlüğünü garanti altına aldığını Sırbistan'a göstermek konusunda yeterli olmuştur.

Makedonya Cumhuriyeti yönetimi, ülkedeki Sırp azınlığın durumuna karşı iyileştirici politikalar takip etmiş ve 1993 yılında hükümet, DPSM ile Sırp'ların etnik azınlık olarak tanınması konusunda anlaşmaya varmıştır. Böylece Sırp'lar da ülkedeki diğer azınlıklarla eşit statü ve haklara sahip olmuşlardır. (Koppa 1997, s. 84)

Sırp aktörlerin uyguladığı tikel olaylar ile genel yapılar arasında bir denge oluşturmak isteyen Makedonya Cumhuriyeti'nin Uluslar arası topluma yaptığı çağrı karşılık bulmuş, mikro-seviye süreçlerin önemi Uluslar arası toplumu Makedonya Cumhuriyeti lehine bir tutum takınmaya sevk etmiştir.

1.2.3. İkili İlişkilerde Normalleşme Süreci ve Önündeki Engeller

Bölgedeki Arnavut planları, Makedonya Cumhuriyeti ve Sırbistan'ın ortak endişe konusuydu. Bunun yanı sıra Makedon ve Sırp silahlı kuvvetleri arasında Yugoslav Kurtuluş Ordusu'nda birlikte oldukları zamandan süregelen kuvvetli bağlar vardı. Bu bağlar, BM tarafından Sırbistan'a (o zaman Yugoslavya) uygulanan yaptırımların delinmesinde rol oynamış ve belirleyici biçimde iki ülke ilişkilerinin daha fazla bozulmamasını sağlamıştır. Bosna Savaşı'nın uzamasıyla birlikte, 1994'ün sonuna gelindiğinde Milosevic, Makedonya Cumhuriyeti ile ilişkilerin düzelmesi gerektiğinin kaçınılmaz olduğunu fark etmiştir. (Tupurkovski 1997, s. 145) Ama yine de Yunanistan ve Sırbistan arasındaki güçlü bağlar, Yunanistan ve Makedonya Cumhuriyeti arasındaki anlaşmazlıklar çözülene kadar bu ülkenin resmi olarak tanınmasına engel olmuştur. Yugoslavya döneminden gelen miras ve bağlılık etkileri, Sırbistan – Makedonya Cumhuriyeti ilişkilerinin tüm olumsuzluklara rağmen çok fazla bozulmamasını sağlamış, aktörlerin çıkarları ikili ilişkilerin düzelmesini teşvik etmiştir.

Makedonya Cumhuriyeti ve Yunanistan arasında Geçici Uzlaşma'nın imzalanmasının sonucu olarak Sırbistan – Makedonya Cumhuriyeti ilişkilerinde de olumlu seyrin önü açılmıştır. Özellikle Geçici Uzlaşma'nın imzalanmasından kısa bir süre sonra, 1996 yılının Nisan ayında iki ülke, müzakereler sonucunda ilişkilerin normalleşmesini ve birbirlerini diplomatik olarak tanıdıklarını içeren bir anlaşmaya varmışlardır. Ancak buna karşılık, "İkili İlişkilerin Düzenlenmesi Konusunda Uzlaşma" olarak anılan bu anlaşma, ekonomi, ticaret ve iletişim gibi alanlarda ikili ilişkilerin gelişmesini sağlarken ne Yugoslavya'nın halefliliği sorununu ne de sınır anlaşmazlığını çözebilmiştir. Müteakip görüşmelerde Sırbistan, mevcut sorunlara hızlı çözüm üretme noktasında isteksiz

davranmıştır. Aslında, Sırbistan'ın Makedonya Cumhuriyeti ile olan ilişkilerini geliştirmesinin altında yatan gerçek sebebin, BM yaptırımlarının kaldırılması yönünde bir etki oluşturma çabası olduğunu söylemek mümkündür. Neticede Makedonya Cumhuriyeti ve Sırbistan, güçlü ekonomik bağlar geliştirmiş olsa da Makedonlar, Sırp'ların bölgeye dair tasarıları ve istekleriyle ilgili endişelerinden kaynaklanan ihtiyatlı tavırlarını korumuşlardır. Bu bağlamda uzlaşma ikili ilişkilerde belirgin bir iyileşme sağlamış fakat yine de Makedonya Cumhuriyeti'nin Sırp tehdidi algılamasını yok edememiştir. Sırbistan – Makedonya Cumhuriyeti arasındaki ilişkiler olumlu seyretmesine rağmen Makedonya Cumhuriyeti cephesinin ihtiyatlı tavrının sürmesi, ülkedeki mevcut sistemin sınırlılıkları ve yeni durumların çaprazlanmasıyla karakterize olan delikli dengeden ileri geliyordu.

Makedonya Cumhuriyeti'nin tanınması ve iki ülkenin ilişkilerinin normalleşmesi büyük sorunlardan hiçbirini tam olarak çözmemiştir. Ülkeyi istikrarsızlaştırma kapasitesine sahip özellikle iki büyük mesele bulunmaktaydı: Birincisi, eskiden idari yönetsel, şimdi ise devletlerarası sınırın belirlenmesiyle ilgili sorunun diplomatik tanınmadan sonra da devam ediyor olmasıydı. Bu sorun yalnızca Sırbistan ile yaşanıyor zira Makedonya Cumhuriyeti'nin diğer sınırları, eski Yugoslavya'nın güney sınırları olarak kabul edilmiş ve sabitlenmişti. İkincisi, Sırbistan, Makedonya Cumhuriyeti ve Makedon ulusunu resmi olarak tanımış olsa da Sırp Ortodoks Kilisesi, Makedon Ortodoks Kilisesi'ni tanımayı reddetmişti. Sırp Ortodoks Kilisesi, Makedon Ortodoks Kilisesi'ni "Vardar Makedonyası Güney Sırbistan olduğu zamanlardaki gibi" kendisinin bir alt kolu olarak görüyordu. (Nikolovski-Katin 1999) Kiliseler Sorunu'nda Yugoslavya dönemindeki modelin yarattığı miras etkisi, Sırp Ortodoks Kilisesi açısından yeni durumu kabul edilemez kılıyordu.

Sınırın belirlenmesi meselesi, teknik bir konudan ibaret gibi görülmesine rağmen Makedonya Cumhuriyeti dış politikasının en zorlu meselelerinden biri ve olağanüstü zor bir iş olmuştur. Makedonya Cumhuriyeti, Sırbistan ile resmi kanallar aracılığıyla görüşmek ve bu sorunu müzakere etmek istemiştir ancak Kosova'nın da sürece dâhil olmak istemesi işleri zorlaştırmıştır. Sırbistan bu isteğe, Kosova'nın egemen bir devlet olmadığı için müzakere masasında olamayacağını söyleyerek itiraz etmiştir. Diğer taraftan Kosova'daki politik aktörler, kendileri sürece dâhil edilmedikleri takdirde Makedonya Cumhuriyeti ve Sırbistan arasında varılacak hiçbir anlaşmayı tanımayacaklarını vurgulamışlardır. Bu bağlamda düşünüldüğünde dikkate değerdir ki; Makedonya Cumhuriyeti'nde 2001 yılında etnik Arnavutlar ile yaşanan çatışmalar, Sırbistan ile sınırın belirlenmesi konusunda anlaşmaya varılmasının hemen ardından patlak vermiştir.

Sınır sorunu meselesi mikro-seviye süreçlerin önemini ön plana çıkarmış, Kosova'nın konuyla ilgili tavrı ise istenmeyen bir sonuç olarak 2001 yılında yaşanan krize dolaylı yoldan etki etmiştir. Olayların zamanlaması ve sıralaması bu tezi destekler niteliktedir.

1.2.4. Kiliseler Sorunu

Bir başka mesele ise Sırp Ortodoks Kilisesi'nin, Makedon Ortodoks Kilisesi'nin otosefal statüsünü sürekli olarak reddetmesiydi. Milosevic'e göre sınır meselesi nasıl ki; yalnızca teknik bir sorundu ise bu da devletlerarası değil dini bir sorundu. Bu meselenin dini bir sorun olarak algılanması Milosevic'ten sonra da devam etmiştir. Makedonya Cumhuriyeti tarafı da olaya bu şekilde yaklaşıyordu. Bu tutumun temelini söz konusu iki ülkenin anayasalarında kilise ve devletin birbirinden ayrıldığına belirtilmiş olması oluşturuyordu. Fakat uygulamada bu mesele yalnızca dini bir mesele olarak değil, kökleri tarihten gelen duygusal, hassas ve iki ülke ilişkilerini etkileyebilme potansiyeline sahip bir mesele olarak görülmüştür. Sırp Ortodoks Kilisesi, Makedonya Cumhuriyeti'ne dair tüm işaretleri, sembolleri ve kutlamaları yasaklamıştır. Bu sorunu dini bir sorundan ibaretmiş gibi görerek önemsememek, gelecekteki olası istikrarsızlıkların üreticisine dönüşebilir.

Sonuç olarak, kiliseler sorunu dini bir sorun olarak hariç tutulduğunda komşu iki ülke arasında çözülmemiş büyük bir mesele kalmamıştır. Makedonya Cumhuriyeti'nin altyapı geliştirme çalışmalarının büyük bölümü Sırbistan'a doğrudur. Aynı zamanda ekonomik işbirliği artmış, iki ülkenin sıradan vatandaşları arasında aile ve dostluk bağları kurulmuştur. İki ülke arasındaki anlaşmazlıklar çatışma yaşanmadan çözülmüştür.

1.3. Makedonya Cumhuriyeti – Bulgaristan İlişkileri Ekseninde Ortaya Çıkan Anlaşmazlıklar ve Tartışmalar

Makedonya Cumhuriyeti'nin güvenliğine karşı Bulgar tehdidi, Bulgaristan'ın farklı bir Makedon ulusunun ve dilinin varlığını kabul etmemesine işaret etmektedir. Bulgaristan'ın bakış açısına göre, Makedonlar gerçek kimliklerini açıklama şansına asla sahip olamamış Bulgarlardı ve dilleri de Bulgarcanın bir lehçesiydi. (Tupurkovski 1997, s. 143) İşte bu yüzden Makedonlar, Bulgaristan'ın Makedonya Cumhuriyeti'nin bağımsız bir devlet olarak var olmasına saygı ile yaklaşmasının ardında bir iki yüzlülük görmüşlerdir. (Kaufmann 1996)

1.3.1. Makedon Kimliği ve Dili Üzerinde Anlaşmazlık

Makedonya özelinde ve Bulgaristan'la ilişkiler bağlamında Balkanlar'da barış ve güvenliği tehdit eden unsurlar aktörlerin çıkarlarının ve ikili ilişkilerin ikinci-dereceden sorular ekseninde şekillenmesinden kaynaklanmıştır.

Bulgaristan'ın en güçlü politik aktörleri ve Bulgar halkının ezici çoğunluğu Makedon ulusunun varlığını reddettikleri gibi doğal olarak Bulgaristan içinde de bir Makedon azınlığından söz edilemeyeceğini düşünmekteydiler. (Stefanova 1997, s. 110) Bununla birlikte Bulgar yönetimi Makedonya Cumhuriyeti devletinin kurulmasına ve bağımsızlığına itiraz etmedi. Ancak "Makedon ulusu"nu tanımak Bulgaristan'ın güvenliği için potansiyel bir tehdit olarak görüldü. Bu bağlamda Bulgaristan, Makedonya Cumhuriyeti üzerinde herhangi bir hak iddia etmemiştir. Tersine, Batı'ya ekonomik ve politik uyumlanma sürecinin icap ettirdiği şekilde, işbirliğini, iletişim ve ulaşım

imkânlarını geliştirmek için Makedonya Cumhuriyeti'ne iyi komşuluk ilişkileri arzuladığını göstermiştir. (Tufan 1997, s. 288-289)

Eylül 1991'de Makedonya Cumhuriyeti'nin paylaşılması konusunu görüşmek üzere üçlü bir toplantı düzenlemek isteyen Yunanistan ve Sırbistan'ın teklifi Bulgaristan tarafından Makedonya Cumhuriyeti'nin korkularını yatıştırmak amacıyla reddedilmiştir. (Perry 1992, s. 130) Bulgaristan, aynı zamanda Makedonya Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını resmen tanıyan ilk devlettir. Buna ek olarak Makedonya Cumhuriyeti Yunan ambargosunun etkileriyle karşılaştığı zaman, Bulgaristan dostça yaklaşım hususunun tüm gereklerini yerine getirmiş, yollarını ve limanlarını Makedonya Cumhuriyeti'nin ticareti için seferber etmiştir. (Tupurkovski 1997, s. 143)

Bulgaristan'a karşı hayal kırıklığı, “dil anlaşmazlığı” üzerinden, 14 Nisan 1994'te Bulgaristan Eğitim Bakanı Makro Todorov'un Makedonya Cumhuriyeti ziyareti sırasında yaşanmıştır. Aynı nitelikte bir sorun da Gligorov'un 25-26 Nisan 1994'te Sofya ziyareti sırasında ortaya çıkmıştır. Bahsi geçen iki olayda da imza aşamasındaki ikili anlaşmaların metinlerinde “Bu belgeler, Makedonya Cumhuriyeti ve Bulgaristan'ın resmi dillerinde imzalanmıştır” ifadesi yer alıyordu. Gligorov, söz konusu ifadedeki iki farklı dilin varlığını ortadan kaldıran şekli unsura dikkat çekerek değiştirilmesinde ısrarcı olmuş ve ayrı ayrı “Makedonca ve Bulgarca” yazılmasını talep etmiştir. (Katsunov 2003, s. 425) Bu “dil anlaşmazlığı” ikili ilişkilerin neredeyse beş yıl boyunca dondurulmasına sebebiyet vermiştir. Zira Makedonya Cumhuriyeti tarafı, Makedoncanın tanınmasını, ikili ilişkilerin canlanması için olmazsa olmaz koşul olarak görmekteydi.

İki tarafın yakınlaşmasını engelleyen dil anlaşmazlığı 1999'un başında başarıyla çözüme kavuşturulmuştur. Çözüme giden süreçte temel rol oynayıcı faktörler Makedonya Cumhuriyeti'ndeki yerel siyasal gelişmelerdir. Ekim 1998 seçimlerinde iktidar el değiştirmiş, IMRO-DPMNU yönetimi ele almıştır. Ülkeyi 1991'den beri idare eden ve Bulgaristan'daki hiçbir politik aktörle iyi ilişkilere sahip olmayan SDUM yerine, Bulgar siyasilerle iyi ilişkileri olan IMRO-DPMNU'nun hükümeti kurması Makedonya Cumhuriyeti – Bulgaristan ilişkilerinin gelişimine ivme kazandırmıştır. Dönemin IMRO-DPMNU lideri Ljubco Georgevski, Bulgaristan'la iyi ilişkiler kurmanın ülkesi için ne kadar önem arz ettiğine vurgu yapmaktaydı. Üstelik Kosova'da gittikçe kötüleşen durum, o dönemde yalnızca Makedonya Cumhuriyeti için değil bütün Balkanların güvenliği noktasında bir endişe yaratmakta ve ikili ilişkilerde işbirliğinin geliştirilmesini dolaylı olarak teşvik etmekteydi. (Kentrotis 2000, s. 363)

Sonunda iki tarafın da uzlaştığı bir formül bulundu: Resmi belgelerde Makedonya Cumhuriyeti'nin dili “Makedonya Cumhuriyeti anayasasına göre Makedon dili” ifadesiyle belirtilecekti. 22 Şubat 1999'da Gligorov'un Sofya ziyaretinde ortak bir bildiri açıklanmıştır. Bildiri, bahsi geçen formül üzerinde uzlaşıldığını söylemekte ve Makedonya Cumhuriyeti'nin Bulgaristan'ın iç meselelerine karışmayacağını garanti edilmesini içermekteydi. (Doudoumis 1999, s. 187-190)

Balkanlar'da yaşanan endişe verici olayların zamanlaması ve sıralaması, aktörlerin çıkarlarını işbirliğinden yana inşa etmelerini sağlamıştır. Dil anlaşmazlığının çözüme ulaştırılmasının Makedonya Cumhuriyeti'nde iktidar el değiştirdikten sonra gerçekleşmiş olması ise politik aktör davranışlarının değişimi nasıl şekillendirdiğine dair iyi bir örnektir.

Bulgar hükümeti, 2001 krizi sırasında, uluslararası topluma Makedonya Cumhuriyeti'nin istikrarı ve güvenliği için destek talebinde bulunarak, radikal Arnavut gruplara karşı birbiri ardına kınamalar yayınlamış, Makedonya Cumhuriyeti'ne açık destek vermiştir. Bu meselede arabulucu olarak bile rol almaya çalışan Bulgaristan'ın tavrı dönemin Makedon hükümeti tarafından hoş karşılanmamış ve dönemin Dış İşleri Bakanı Mitreva tarafından sert bir dille eleştirilmiştir. (Avreiski 2006, s. 86) Makedon yetkililerin bu sert tavrı, ülkedeki kendi kendini destekleyen modelin somut bir yansıması niteliğindedir.

1.3.2. İkili İlişkilerin Gelişmesi Sürecinde Bulgaristan'ın Yumuşak Güç Faaliyetleri

2001'den bu yana iki ülkede de yaşanan politik değişimlere rağmen ilişkiler gelişmeye devam etmiştir. Bulgar ekonomisindeki büyüme ve AB'ye katılım süreci bu ülkeyi, Makedonya Cumhuriyeti için daha cazip bir ortak haline getirmiştir. İki ülkenin siyasi tepe kadroları arasındaki görüşmeler artmış, birçok anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmalara bir örnek; Makedonya Cumhuriyeti – Bulgaristan – Arnavutluk arasında 28 Aralık 2004'te imzalanan Burgaz – Üsküp – Vlore Boru Hattı'dır. (Avreiski 2006, s. 88) 2005 yılının ortalarında Bulgaristan ve Makedonya Cumhuriyeti iki ülkenin başkentlerinde karşılıklı olarak kültür ve bilgilendirme merkezleri açmışlardır.

Bulgaristan ekonomisindeki atılım, Makedonya Cumhuriyeti'ndeki politik aktörler tarafından artan getiriler ve olumlu geri-bildirim etkileri sağlayacak bir ilişki kurma fırsatı olarak algılanmış ve ikili ilişkilerdeki olumlu seyir ivme kazanmıştır.

Bulgaristan 2005 yılından sonra ilgisini genç Makedonlar üzerinde yoğunlaştırmıştır. Bu kitleye Bulgar vatandaşlığı, üniversite eğitimi ve yurtdışına seyahati kolaylaştırması için pasaport edinme gibi haklar verilmiştir. Bulgaristan, 2005 yılından itibaren Makedonya Cumhuriyeti'ndeki tüm öğrencilerin %10'unun Bulgar üniversitelerinde eğitim almalarını sağlamış, hepsine Bulgar vatandaşlığı verilmiştir. Neticede bu kitlenin kendini Bulgar olarak tanımlaması hedeflenmiştir. (Avreiski 2006, s. 85) Bu açıdan değerlendirildiğinde Bulgaristan'ın yumuşak güç politikalarına dayanarak Makedonya Cumhuriyeti'nde "Makedon ulusu" kimliğinin altını oycak yeni bir yol bağımlılığı oluştuğunu söylemek mümkündür.

1999 sonrası gelişen ilişkiler, bütün sorunları çözmemiştir. Bulgarlar, Makedonya Cumhuriyeti'nde azınlık statüsü olarak "Bulgar"ların yer almıyor oluşundan memnun değillerdi. Bulgar tarafına göre 2003 yılı nüfus sayımında Bulgarlık bilincine sahip Makedonya Cumhuriyeti vatandaşları "diğer etnik azınlık mensupları" olarak sınıflandırılmışlardı. Bunların sayısı resmi rakamlara göre 20.993 kişiydi ve kaçının kendini Bulgar olarak tanımladığı sorusu cevapsız

birakılmıştı. (Avreiski 2006, s. 89) Ayrıca Bulgar tarafında, Makedonya Cumhuriyeti siyasi liderlerinin söylemlerine karşı duyulan bir güvensizlik vardı. Özellikle ekonomik işbirliği alanında verilen onca söze ve varılan onca anlaşmaya rağmen Yunanistan'la tesis edilmiş olan ekonomik işbirliğinin hala kendileriyle olandan daha üst seviyede olması eleştirilerin odak noktasını oluşturuyordu. (Nikas 2003, s. 120-121)

Son olarak; Bulgaristan'ın NATO ve AB'ye üye olması daha özgüvenli bir dış politika izlemesini de beraberinde getirmiştir. 2006 yılının sonlarında, AB'ye tam üyeliğin eşliğinde Bulgar Dış İşleri Bakanı Ivailo Kalfın'ın, "Bulgaristan'ın Makedonya Cumhuriyeti'ni, ortak tarihe ve kültüre saygı duyduğu, iyi komşuluk ilişkilerine bağlı kaldığı ve Bulgar ulusuna karşı düşmanlığı körüklemediği müddetçe Euro-Atlantik bütünleşme sürecinde bu ülkeyi destekleyeceğini" beyan etmesi yeni endişelerin kapısını aralamıştır. (Nikolov 2006) AB üyeliği ile diplomatik üstünlüğü ele geçirdikten sonra Bulgaristan, tarihsel ve kültürel miras konusuna daha fazla atıf yapmaya başlamıştır. Bu durum yakın gelecekte Bulgaristan'ın Yunanistan benzeri bir tutum içerisine girerek Makedonya Cumhuriyeti'nin takip edeceği politikalar çıkarlarına uymadığı vakit Batı'yla bütünleşme sürecine köstek olabileceğinin işareti olmuştur. Bu bağlamda tikel olaylar ve genel yapılar arasında ortaya çıkan denge durumunda, Makedonya Cumhuriyeti'nin Bulgaristan ile olan ilişkilerinde istenmeyen sonuçlarla karşı karşıya kalma ihtimali kuvvetle muhtemeldir.

1.4. Makedonya Cumhuriyeti'ndeki Arnavut Azınlığın Arnavutluk Dış Politikasına Etkisi

Arnavutluk'tan Makedonya Cumhuriyeti'ne yönelik tehdit, daha çok ülke toprakları içerisinde yaşayan Arnavut azınlığın, Arnavutluk devleti ile işbirliği yaparak ülkeyi bölme çabasında oldukları gibi bir algılamaya işaret etmektedir. Arnavutluk'un, Makedonya Cumhuriyeti'nin kuzeybatısına atıfta bulunarak, bu bölgede ezici çoğunluk olarak Arnavutların yaşadığını ve Slav-Makedon kültür ile uzaktan yakından alakaları olmadığını ifade etmesi Makedonya Cumhuriyeti'nin Arnavutluk'a olan güvenini zedelemiştir. (Liotta 2001, s. 289-290)

Makedonya Cumhuriyeti'ne diğer komşularından yönelen birçok tehdidin yanında Arnavutluk ile ilişkileri de çok düzgün seyretmemiştir. Makedonya Cumhuriyeti'nde yaşayan Arnavut azınlık, Arnavutluk'un her zaman ilgi alanı içerisinde ve Makedonya Cumhuriyeti – Arnavutluk ilişkilerini geren bir faktör olmuştur. Arnavutluk, Makedonya Cumhuriyeti'nin AGİT'e üyeliğine karşı çıkarak Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Kesimi'nin tarafında yer almış, Makedonya Cumhuriyeti'nin uluslararası kurumlara üyelik sürecini baltalamıştır. (Kut 2005, s. 23)

Arnavutluğun dış politikadaki Arnavut sorununa ilgisi Makedonya Arnavutlarının durumunu dolaylı olarak etkilemektedir. Makedonya için ise bu konu ilişkilerin gidişatının yönünü belirlemede esas unsurdur. Arnavutluk, demokrasiyle tanışmasının ardından çok kısa süreli olsa da Arnavut Sorunu ekseninde oluşturduğu bir dış politika takip etmiştir.

Soğuk Savaş sonrası Avrupa'da demokratikleşme rüzgarı, Arnavutluk ve eski Yugoslavya topraklarında yaşayan Arnavutlar açısından bölgede Arnavut ulusal birliğinin tesis edilmesi için bir fırsat olarak algılanmıştır. Balkanlarda yaşayan Arnavutların tamamının bu düşüncüyü benimsemesiyle birlikte Arnavutluk devleti, ulusal birlik stratejisini gerçekleştirebilecek tek odak olarak görülmüştür. Ulusal birlik stratejisi, özünde Balkanlar'daki Arnavut sorununun çözümünün ancak eski Yugoslavya'daki Arnavut çoğunluğu bünyesinde barındıran toprakların Arnavutluk'a katılmasıyla çözüme ulaştırılabileceğini savunan bir stratejiydi.

Arnavutluk'ta, iktidar ve muhalefet partileri ulusal birlik stratejisini açıklanmakta bir çekince görmediler ve 1992'ye değin bu stratejinin propagandasını yürüttüler. (Vickers ve Pettifer 1997, s. 149-155) Arnavut sorunu odaklı dış politika Sali Berişa önderliğindeki Demokrat Parti'nin iktidarı ele geçirmesiyle daha da güçlendi ve zirve noktasına ulaştı. Berişa, Balkanlardaki bütün Arnavutların ulusal birliğini sağlama vaadiyle heyecan yaratan bir lider olarak ortaya çıkmıştı ve bunu gerçekleştirebilecek tek kişi olarak görülüyordu. (Vickers ve Pettifer 1997, s. 151-153) Berişa'nın saldırgan dış siyaseti, Yugoslavya'nın dağılma süreciyle paralellik gösteren bir zamanda takip edilmeye başlandığı için benimsenen strateji kendine uygulamaya müsait bir alan bulmuştu.

Eski Yugoslavya'nın ardılı Sırbistan'a Uluslararası toplum tarafından uygulanan yaptırımlar Arnavutluk'un Balkanlardaki Arnavutlara nüfuz edebilmesi için oluşan diplomatik alanı güçlendiriyordu. (Bumçi, "Albania's Search for Security 1992 to date") Arnavutluk, bu fırsatı kullanmak adına 1992 yılında düzenlenen Londra Barış Konferansı'nda Arnavut sorunuyla ilgili görüşlerini dile getirdi. Ancak bu konferansta Arnavut sorunu üzerinde durulmadı ve Berişa'nın ulusal birlik stratejisi, uluslararası toplumun Arnavutluk dışında kalan Arnavutlara yönelik uluslararası hukuk ilkeleri odaklı tutumundaki sağlam duruşu sebebiyle ciddi bir sınırlama ile karşılaşmış oldu. Berişa, uluslararası toplumun istekleri doğrultusunda Kosova ve Makedonya Arnavutlarıyla ilgili politikasını revize etme fikrine yaklaşmıştı. Dış politika stratejisindeki bu dönüş, ilerleyen zamanlarda Berişa'nın Arnavutluk dışında kalan Arnavutlar üzerindeki nüfuzunu yitirmesine sebep olmuştur.

Berişa, stratejisini toprak eksenli olmaktan çıkarıp Arnavut azınlık haklarının hamiliğine odaklı hale getirdikten sonra dikkati Makedonya Cumhuriyeti'ndeki Arnavut sorununa çekmeye çalışmıştır. 1992'de Üsküp'te Makedonya polisinin bir Arnavut'u öldürmesiyle fitili ateşlenen gösterilerin güvenlik güçlerinin sert müdahalesiyle bastırılması Arnavutluk tarafından kınanmış ve Arnavutluk durumun endişe verici boyutlarda olduğunu iddia etmiştir.

Arnavutluk, Makedonya Birleşmiş Milletler'e kabul edildikten sonra bu ülkeyi Yunanistan'ın uluslararası topluma dayattığı isim olan "FYROM" olarak tanımış, bu durum ikili ilişkileri derinleştirecek anlaşmalar yapılmasına uzun bir süre engel olmuştur. Arnavutluk'un isim konusunda Yunanistan'ın tezini benimsemesi Makedonya Cumhuriyeti cephesinde Arnavut Sorunu ile ilgili avantajlı bir pozisyon oluşturma çabası olarak algılanmıştır. Ayrıca Arnavutluk, Makedonya

Arnavutları üzerinde nüfuzunu artırmak amacıyla Kalkandelen’de kurulan Arnavut üniversitesinin diplomalarına denklik vererek bu üniversitenin meşruiyetine de mühim bir destek sağlamıştı. (Şenyuva, 1999, s. 174-175.)

Arnavutluk, izlediği tüm olumsuz politikalara rağmen istikrarlı bir Makedonya’nın kendi güvenliği açısından büyük önem arz ettiğini biliyordu. Bu durum iki ülke ilişkilerine de yansımıştı. Örnek olarak, resmi olarak tanıma 1993 yılında gerçekleşmiş olsa da 1992 yılında Gligorov’un Arnavutluk ziyareti, ekonomik ilişkilerin gelişmesi ve limanlara erişim izni verilmesi, Arnavutluk’un aslında Makedonya Cumhuriyeti’ni 1992’den beridir *de facto* olarak tanıdığını göstermişti. (Bumçi, “Albania’s Search for Security 1992 to date”, s. 3-4)

1997 yılında iktidarın el değiştirmesi ve Berişa hükümeti yerine sosyalist kanadın yönetime gelmesi Makedonya Cumhuriyeti’ne karşı izlenen dış politika stratejisini değiştirmemiştir. Bu tarihten sonra da Arnavutluk, Makedonya’daki Arnavut nüfusun kurucu ulus statüsü isteğini desteklemeye devam etmiş, ancak bu amaçla gerçekleştirilecek mücadelenin siyasi arena sınırları içerisinde kalması gerekliliğini ve ayrılıkçı fikirlerin onaylanmadığını ısrarla vurgulamıştır. Kosova krizinden kaynaklanan mülteci sorunu ve güvenlik endişeleri iki ülke arasındaki işbirliğini güçlendirmiştir. NATO üyeliği ortak hedefi, güvenlik alanında da işbirliğinin geliştirilmesini desteklemiştir. (ICG Balkans Report 2003, s. 12)

2001 yılında Makedonya’da başlayan krizde Arnavutluk, NLA’yı (National Liberation Army) uluslararası toplumun ve Makedonya Cumhuriyeti’nin tutumuna uygun şekilde terör örgütü olarak nitelendirmiştir. NLA’nın, Arnavutluk topraklarında konuşlanıp Makedonya’ya karşı faaliyet gösterme planını haber alan Makedonya Cumhuriyeti, durumu Arnavutluk hükümetine ilettiği zaman Arnavutluk kısıtlı imkanları ile sınır güvenliğini arttırmış ve iyi komşuluk ilişkilerinin gereğini yerine getirmiştir. (ICG Balkans Report 2001, s. 7)

Makedonya Cumhuriyeti Arnavutluk ilişkileri özelinde uluslararası barış ve güvenliği tehdit eden unsurlar ikinci-dereceden sorular ekseninde ve Arnavut sorunu temelli gelişmiştir. Ancak zaman içerisinde aktörlerin çıkarları ve değişkenlerin karşılıklı bağımlılığı ikili ilişkilerin gelişmesini kaçınılmaz kılmıştır.

1.5. Makedonya Cumhuriyeti’nde Arnavut Azınlık Sorunu

Arnavutlar da Balkanlar’daki diğer uluslar gibi soydaşlarını tek ve büyük bir devlet çatısı altında toplama idealinde olan bir millet olagelmıştır. Bu amaç doğrultusunda Makedonya bölgesi de hedef coğrafyalardan biridir. Makedonya Cumhuriyeti bağımsız bir devlet olarak tarih sahnesine çıktığından beri burada yaşayan Arnavutlar zaman zaman bağımsızlık taleplerini dile getirmişlerdir. Makedonya Cumhuriyeti içindeki ayrılıkçı Arnavutların, Arnavutluk ve Kosova ile var olan ilişkileri bu sorunu dış ve iç olmak üzere kapsamlı bir sorun haline dönüştürmüştür. (Milosavlevski 2001, s. 401)

Makedonya Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinde, Arnavut aktörlerin çıkarları, bağımsız bir Arnavut devletinin ortaya çıkması yönünde olmuştur. 1991 yılında Tetovo'da toplanan Arnavutlar, bağımsız İllirid Cumhuriyeti'ni ilan etmişlerdir. (Canada: Immigration and Refugee Board of Canada, 7 January 2000) Gligorov'un, Arnavutluk Demokratik Refah Partisi (PDP) ile iyi ilişkileri bozmayacak bir politika takip etmesi, bu girişimin ileri seviyede ayrılıkçı bir harekete dönüşmesini engellemiştir. (Zahariadis 2003, s. 268)

Tarihsel süreçte meydana gelen olayların sıralaması Arnavut unsurlar ve Makedonya Cumhuriyeti arasındaki gerginliği artıracak şekilde seyretmiştir. 1995 yılında Kalkandelen'de (Tetovo) Arnavut Üniversitesi kurulmuş, Makedonya Cumhuriyeti içerisindeki Arnavut grupların otonomi sembolü haline gelmiştir. (Milosavlevski 2001, s. 407) Kurulan üniversitenin Makedonya Cumhuriyeti eğitim sisteminin dışında bir müfredat takip etmesi ve hükümet tarafından kabul görmemesi nedeniyle gerginlik artmış, Arnavut gruplar ve güvenlik güçleri arasında çatışmalar çıkmıştır. (Babuna 2001, s. 81)

1997 yılında Gostivar ve Kalkandelen Belediye Başkanları, belediye binalarına Arnavutluk bayraklarını astıkları için güvenlik güçlerinin müdahalesine maruz kalmışlar ve tutuklanmışlardır. Ardından bu iki kentte çatışmalar yaşanmış ve sivil Arnavut halk ile Makedonya Cumhuriyeti arasındaki ipler iyice gerilmiştir.

Makedonya'da ilk çok partili genel seçimler 11 Kasım 1990'da gerçekleşmiş ve Arnavut partilerinden 22 temsilci parlamentoya girmiştir. (Gligorov 2001, s. 157) Arnavutların, bağımsız Makedonya Cumhuriyeti anayasasında eşit ulus statüsüne sahip olamayacaklarını anlaşılınca bağımsızlık referandumunu reddetmişlerdir. Bu tavır, Arnavutluk tarafından da desteklenmiştir. (Andonovski 1991, s. 11)

Uzun anayasa tartışmaları, Arnavutların isteklerini tatmin etmemiş ve kurucu anayasa 17 Kasım 1991'de, Makedonya Cumhuriyeti'nin "Makedonların devleti" olduğunu öngören şekliyle kabul edilmiştir. Arnavut vekiller, anayasa oylamasını boykot ederek parlamentoyu terk etmişlerdir. (Mirçeski 1998, s. 31) Makedonya Cumhuriyeti anayasasında Arnavutlara kurucu ulus statüsü verilmemesi, henüz kuruluş anında bu ülkeyi Arnavut sorunu ekseninde istikrarsızlaştırıcı bir yol bağımlılığına sürüklemiştir.

Arnavut partileri (PDP ve NDP), 4 Eylül 1992'de SDUM çoğunluğuyla kurulan koalisyon hükümetinde yer alarak, Makedonya siyasetinin yönünü tayin etmekten vazgeçemediklerini göstermişlerdir. İlerleyen tarihsel süreçte Arnavut partilerinin koalisyon ortağı olması, SDUM ve IMRO-DPMNU arasındaki görüş ayrılıklarından dolayı hükümet kurabilmek için kaçınılmaz hale gelmiş, günümüze dek süren bir gelenek olmuştur. 1998 yılı seçimlerinin ardından iktidarın IMRO-DPMNU'nun eline geçmesiyle de bu gelenek bozulmamış, Demokratik Alternatif Partisi (DA) ve DPA'nın Makedon milliyetçileriyle aynı hükümette yer almasıyla ilginç bir birliktelik ortaya çıkmıştır.

(Demirtaş Coşkun ve Türkoğlu 2001, s. 9) Arnavut ve Makedon milliyetçilerinden oluşan yeni hükümet, gerginliği azaltmaya yönelik önlemler almaya çalışmışsa da Arnavutların anadilde eğitimi ve kurucu ulus statüsü gibi temel problemler çözülemediği için gerilim azalacağı yerde daha da artmıştır. Arnavut aktörler, Arnavut sorununa dair bir dönüşüm başlatmak istedilerse de Makedon aktörlerin kendi kendini destekleyen devlet modeli üzerinde var olan örtük bedelleri buna engel olmuştur.

Beklenmeyen ve istenmeyen sonuçların heryerdeliği Kosova kriziyle kendini göstermiştir. 1999'da Sırbistan'ın Kosova'daki Arnavutlar üzerindeki baskıları arttırmasıyla ortaya çıkan kriz Makedonya Cumhuriyeti'ne doğru bir Arnavut göçü başlatmıştır. Göç ile beraber 360000 Arnavut'un bu ülkeye sığınması, yeni hükümetin karşılaştığı en büyük sorunu da beraberinde getirmiştir. (Demirtaş Coşkun ve Türkoğlu 2001, s. 9) 10 Haziran 1999'da Kosova Savaşı resmen sonra ermiş, sınır kapıları mültecilerin evlerine geri dönebilmeleri için açılmıştır. Açılan bu sınır kapıları yalnızca mülteciler için değil, aynı zamanda organize suç örgütlerine de hizmet edecek şekilde kullanılmıştır. (Gligorov 2001, s. 427) Kosova'da yaşanan kriz Makedonya Cumhuriyeti içerisinde yaşayan Arnavutları devlet ile çatışma noktasında cesaretlendirmiş ve 2001 krizinin motivasyonu olmuştur.

Makedonya Cumhuriyeti 2001 yılında İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana görülmemiş derecede zorlu bir güvenlik sorunu ile karşı karşıya kalmış ve ülke bir iç savaşın eşiğine gelmiştir. (Spaseski ve Aslimovski 2001, s. 183) Sırbistan ile Makedonya arasında Miloseviç döneminde imzalanamayan sınır anlaşmasının imzalanacağı bilgisiyle Kosova Kurtuluş Ordusu (KLA), Makedonya Cumhuriyeti'ne karşı saldırılara başlamıştır. (Taylor 2002, s. 81-82) KLA, saldırıları açıkça üstlenmiş ve Arnavutlar özgür olana kadar çatışmaya devam etme kararı almışlardır. Saldırıların ardından Makedonya Cumhuriyeti'ne gelen dönemin AB Dış İşleri Yüksek Temsilcisi Javier Solana ve NATO Genel Sekreteri George Robertson'ın barışçıl diplomatik girişimleri sonuç vermemiş, KLA ve Makedon güvenlik güçleri arasındaki çatışmalar devam etmiştir. Bir türlü önlenebilen karşılıklı saldırılar şehirlere yayılmış, Makedon milliyetçisi gruplar, Arnavut Müslümanların maddi varlıklarına zarar vermeye başlamışlardır. İç savaş aratmayan çatışmalardan Kalkandelen, Manastır (Bitola), Üsküp ve Kumanova gibi kentler etkilenmiştir. (Demirtaş Coşkun ve Türkoğlu 2001, s. 114-115)

Arnavut sorununun silahlı çatışmaya varacak noktaya gelmesinde mikro-seviye süreçler çok etkili olmuştur. Arnavutların krize giden süreçteki temel dayanak noktalarından ilki; Makedonlarla eşit kurucu ulus statüsünü elde etmek, hatta mevcut siyasi yapının yerine bir Arnavut-Makedon Federasyonu istemeleriydi. İkinci neden, Sırbistan ile sınır anlaşması imzalanması, sınır kontrolünün artmasına sebep olmuştu. Böylece Arnavut militanların Kosova-Makedonya Cumhuriyeti arasındaki geçişleri ve kaçakçılık faaliyetleri sekteye uğramıştı. Ayrıca sınır anlaşması imzalanırken Kosovalı Arnavutların sürece dâhil edilmeyişi bazı Arnavutlarda rahatsızlığa sebep olmuştu. Üçüncüsü, Kosova'da KLA'nın izlediği saldırgan tutum uluslararası toplumun ilgisini Arnavut sorununa çekmişti ve Arnavutların lehine olacak bir rüzgâr esmeye başlamıştı. Bu durum Makedonya Cumhuriyeti'ndeki

Arnavutları silahlı mücadele konusunda cesaretlendirmiş, uluslararası toplumun olası bir müdahalesinde Makedonya Cumhuriyeti yönetimini azınlıklarla ilgili olabildiğince tavizkâr bir tavra sürükleyeceğine ikna etmişti. Son olarak, Eylül 2000'deki genel seçimleri çatışmaların gölgesinde bırakarak mevcut koalisyon hükümetini yıkabileceklerini düşünen ve koalisyon ortağı Arnavut partisine muhalif Arnavutların istikrarsızlığı desteklemiş olmalarıdır.

Makedonya Cumhuriyeti'nin kuruluş anında gözatılmeyen unsurlar, iki nokta arası karşılaştırma yapıldığında 2001 yılı itibariyle Arnavut sorunu üzerinde bir çeşit miras etkisi yaratmıştır. Bu etki, zamanla değişmeyen tarihsel etkisizliğe sahip bir çatışma konusu meydana getirmiştir. 2001 yılının Mayıs ayından itibaren had safhaya ulaşan krizde, yalnızca Arnavutlardan kaynaklanan sebepler değil Makedonya Cumhuriyeti'nin kurumsal zafiyetleri eksenindeki faktörler de etkili olmuştur: Bunlardan ilki, Makedonya Cumhuriyeti henüz kurulma aşamasındayken sağlam ayaklar üzerine inşa edilmemiş, çoklu-etnik yapı gibi bazı hususlar dikkate alınmamıştı. Dolayısıyla anayasaya ve temel değerlere karşı toplumun tüm kesimlerinden duyulan saygı eşit derecede değildi. İkinci neden, çok partili hayatın demokratikleşme yerine toplumdaki ayrılıkları körükleyecek şekilde aşırı milliyetçi partilerin artışına yol açmış olması ve parti mensuplarının devlet kurumlarında söz sahibi olma mücadelesine girişmiş olmalarıydı. Bu durum entelektüellerin ve liyakat sahibi kişilerin partili kadrolar karşısında etkisiz kalmasına sebep olmuştur. Üçüncüsü, organize suçların varlığının, işsizlik ve ekonomik krizlerin toplumun şiddete olan meylinin önünü açmış olmasıdır. Son olarak sayılabilecek neden ise Makedonya Cumhuriyeti güvenlik güçlerinin zayıflığı ve Arnavutların yaşadığı bölgelerdeki engebeli coğrafya sebebiyle krize müdahale olanaklarını kısıtlayan askeri sebeplerdir. (bkz. Kut 2005, Poulton 2000, Hatay 2005, Liotta ve Jebb 2002)

13 Ağustos 2001'de iki büyük Makedon partisi (IMRO-DPMNU ve SDUM) ve iki büyük Arnavut partisi (DPA ve PDP) liderlerinin ve Cumhurbaşkanı Boris Trajkovski'nin katılımıyla Ohrid Çerçeve Anlaşması imzalanmıştır. Anlaşmada, krizin çözümünde büyük rol oynayan ABD özel temsilcisi James Pardew ve AB özel temsilcisi François Leotar'ın da imzaları bulunmaktadır. (Gaber 2002, s. 189) Ohrid Çerçeve Anlaşması sorunun çözümüne ilişkin özetle; şiddete başvurmama, ülkenin toprak bütünlüğünün korunması, çoklu-etnik yapının korunması, düşmanlıkların son bulması, yerel yönetimlerin AB standartlarına uygun bir biçimde yeniden düzenlenmesi ve yetkilerinin artırılması, hakça temsil ilkesi ve devlet dairelerinde oransal temsil ilkesinin benimsenmesi gibi hususları içermektedir. (Spaseski ve Aslimovski 2001, s. 185-186) Anlaşma ayrıca anadilde eğitim hakkı, etnik grupların dilsel, kültürel ve dini sembollerini kullanabilmeleri ve azınlık haklarının geliştirilmesi gibi konuları da kapsıyordu. Anlaşmanın imzalanmasından sonra çatışmalar bitmiş ve genel seçimler yapılmıştır. Radikal politikalar rafa kaldırılmış ve öngörülen reformlar uygulanmaya başlanmıştır. İç ve dış aktörlerin çıkarlarını uzlaştıran Ohrid Çerçeve Anlaşması kademeli ve kökten dönüşüm mekanizmalarını harekete geçirmiş, Makedonya Cumhuriyeti için kuruluşundan 2001 yılına gelene kadar oluşmuş olan delikli denge modeli köklü bir değişime doğru evrilmeye başlamıştır.

2. Makedonya Cumhuriyeti'nde Barış ve Güvenliği Tesis Eden Unsurlar

2.1. Birleşmiş Milletler Önleyici Konuşlandırma Gücü (UNPREDEP)

Makedonya Cumhuriyeti'nde Barış ve Güvenliği tesis eden mekanizmaların tamamı “Arnavut Sorunu” ekseninde tezahür etmiştir. Ülkede silahlı çatışmaların önüne geçmeyi amaçlayan ilk uluslararası çaba, Birleşmiş Milletler güçlerinin önleyici konuşlandırma görevleridir. Makedonya Cumhuriyeti'nin tikel olaylar ve genel yapılar arasında dengeyi tesis etmek için yapmış olduğu mikro-seviye devlet tercihleri uluslararası toplumu harekete geçirmiş ve bu ülke özelinde, Balkanlar'da barış ve güvenliği tesis edecek dış mekanizmalar uygulama alanı bulmuştur.

12 Kasım 1992'de, dönemin Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Boutros Boutros-Ghali, Kosova'daki siyasi durum gittikçe kötüleştiği ve eski Yugoslavya'daki savaşın Makedonya Cumhuriyeti'ne yayılmasından endişe ettiği için BM askerlerinin bölgeye sevk edilmesini istemiştir. 11 Aralık 1992'de Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi 795 sayılı karar ile (BM Belge S/24923, 9 Aralık 1992) Makedonya Cumhuriyeti'nin Arnavutluk ve Sırbistan ile olan sınırlarını gözlemek amacıyla bir tabur askeri yetkilendirdi ve Birleşmiş Milletler Koruma Gücü Makedonya Komutanlığı (UNPROFOR) resmen göreve başlamış oldu.

11 Haziran 1993'te ABD, BM'ye erken uyarı belirtilerinin ciddiyetine istinaden mevcut kuvvetlerin desteklenmesi yönünde bir öneride bulunmuş ve sonuçta 31 Mart 1995'te Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 983 sayılı kararı ile UNPREDEP görevi, UNPROFOR'un yerini almıştır. (Munuera 1994, s. 53) UNPREDEP'in ana gayesi, Makedonya Cumhuriyeti dâhilinde iç istikrarı zedeleyecek tehditleri ve gelişmeleri gözlemek, elde edilen verileri rapor halinde gerekli mercilere sunmaktır. Misyon, harekât yetkisi kapsamında sorumluluklarını gerçekleştirebilmek için askeri konuşlandırma dışında diyalog, müzakere, arabuluculuk ve diğer barışçıl yöntemleri de kullanmıştır. BMGK için adeta bir erken uyarı sistemi işlevi gören barış gücü, siyasi hizipler arasında diyalogun geliştirilmesi, Makedonya Cumhuriyeti sınırları içindeki etnik unsurlar arasında nefretin azaltılması ve insan haklarıyla ilgili mevcut durumun gözlemlenmesi gibi roller yüklenmiştir.

UNPREDEP'in görev alanı, insani müdahale, askeri konuşlandırma, siyasi faaliyetler ve iyi niyet faaliyetlerini kapsamıştır. Makedonya Cumhuriyeti hükümetinin tam desteği sayesinde misyon, AGİT ve BM'nin alt kurumlarıyla üst düzey uyumlu bir işbirliği içerisinde yürütülmüştür. Kosova'da tansiyonun yükselmesi ve düşük yoğunluklu çatışmaların devam ediyor olması nedeniyle Makedonya Cumhuriyeti hükümeti UNPREDEP'in görev süresinin 6 aylığına uzatılmasını teklif etmiştir. Ancak Makedonya Cumhuriyeti'nin 1 milyar dolar dış yardım karşılığında Tayvan'ı resmi olarak tanımasından rahatsız olan Çin Halk Cumhuriyeti'nin 25 Şubat 1999 tarihli vetosuyla söz konusu uzatma teklifi reddedilmiş, 28 Şubat itibarıyla de görev sona ermiştir. (Koiwai 1999, s. 11)

Makedonya Cumhuriyeti'nin BM ve AGİT ile tam uyum halinde çalışmak yönündeki devlet tercihinin altında, kuruluş anındaki devlet modelinde var olan örtük bedeller etkili olmuştur. Ayrıca

Tayvan'ın tanınması meselesinde değişkenlerin karşılıklı bağımlılığı iyi hesaplanamamış ve tikel bir olay olarak diplomatik tanıma eylemi, genel yapı olan BM ile kurulan dengeyi bozmuştur.

UNPREDEP, uluslararası barış gücü görevi olarak silahlı çatışmaların engellenebileceğini kanıtlamıştır. Bu bağlamda misyon, Makedonya Cumhuriyeti'ndeki barış halinin korunmasına ve istikrarın bozulmasının önüne geçilmesi amacına önemli katkılar sunmuştur. Faaliyette bulunduğu görev süresi boyunca Sırpların olası saldırganlaşma ihtimaline karşı caydırıcı olmuş, Kosova'daki çatışmaların Makedonya Cumhuriyeti'ne yayılmasını engelleyerek uluslararası toplumun ülkenin toprak bütünlüğünün garantörü olduğunu göstermiştir. ABD askeri birlikleri UNPREDEP'e dâhil olduktan sonra barış gücü daha da etkin hale gelmiştir. ("UNPREDEP", Last Update 16 March 1999)

UNPREDEP, Makedonya Cumhuriyeti'nin bağımsız devletliğine olumlu geri-bildirim etkisi sağlamış, toprak bütünlüğü endişesi azalmış, kuruluş anında belirlenen yapının kendi kendini desteklemesine katkıda bulunmuştur.

UNPREDEP, yalnızca Kosova ve Sırbistan üzerinden gelebilecek tehlikelere karşı değil aynı zamanda Makedonya Cumhuriyeti'nde iç istikrarı ciddi şekilde tehdit eden Arnavutlar ve Makedonlar arasındaki anlaşmazlıklardan doğabilecek olası bir krize karşı da caydırıcı rol oynamıştır. Makedonya Cumhuriyeti içerisindeki radikal Arnavutları desteklemek ile Batı'ya entegrasyon hedefi arasında sıkışan Arnavutluk, uluslararası toplumun bu ülkeye yönelik o dönemki tutumuna saygılı olmuştur. ("UNPREDEP", Last Update 16 March 1999)

UNPREDEP, doğru zamanda uygulanan, hedefi ve görev kapsamı belirgin ve açık, gerek uluslararası toplumun gerekse hükümet-dışı örgütlerin desteğini almış bir misyondur. Tüm bunların yanında başarılı olmasının en büyük sebebi ise karşıt siyasi gruplar ve farklı etnik topluluklardan müteşekkil Makedonya Cumhuriyeti hükümetinin vermiş olduğu güçlü destektir. (Ackermann 1996, s. 83-97) Ne yazık ki Arnavut sorununu kısa vadede çözmek mümkün olmadığı için UNPREDEP, dış tehditleri önlemedeki başarısını bu konuda gösterememiştir. Arnavut azınlık tarafından Makedonya Cumhuriyeti güvenlik güçleri tarafından uygulanan baskıyı ve tacizleri engelleme beklentilerini karşılama noktasında etkisiz kalmış bir misyon olarak algılanmıştır. Bu algı, Arnavutlar üzerinde hayal kırıklığı ve kızgınlık yaratmış, 2001 krizine giden süreçte radikal Arnavut grupların artışına ivme kazandırmıştır.

Makedonya Cumhuriyeti içerisindeki aktörlerin çıkarlarının şekillenmesinde dış mekanizmalardan çok içsel sistemin sınırlılıkları belirleyici olmuştur. Bu bağlamda UNPREDEP Makedonya Cumhuriyeti'ni Arnavut nüfus ile ilgili kuruluş anında yapmış olduğu devlet tercihlerinin sonucu olarak içine düştüğü ve ileride çatışma boyutuna ulaşacak olan yol bağımlılığından kurtaramamıştır.

2.2. NATO Operasyonları

1998 yılına gelindiğinde Kosova'da şiddet olayları artmış, Makedonya Cumhuriyeti'ndeki hassas siyasi dengeler ve etnik topluluklar arasındaki ilişkiler bu durumdan olumsuz etkilenmiştir. (Sokalski 2003, s. 61-62) 1999 yılında Kosova'dan Makedonya Cumhuriyeti'ne doğru Arnavut göçü başlamış, yüz binlerce Arnavut, mülteci olarak bu ülkeye giriş yapmıştır. (Perry 2000, s. 290)

Mülteci hareketinin büyüklüğü karşısında BM Yüksek Komiserliği ve NATO bölgeye asker sevk etmiş, Makedonya Cumhuriyeti'nin kuzey sınırına mülteciler için kamplar inşa edilmiştir. NATO, Kosova'daki savaşın geniş çaplı bir Balkan istikrarsızlığına dönüşmesini istemediği için bölgeye müdahale etmiş, Makedonya Cumhuriyeti'nin toprak bütünlüğünü tehdit edecek olası bir çatışma ihtimali, 2001 yılında ülkedeki en homojen Arnavut nüfuslu kent olan Tetovo'da Arnavut silahlı gruplar ve Makedon güvenlik güçleri arasındaki çatışmalar başlayana kadar engellenmiştir. Kosova krizi, istenmeyen bir sonuç olarak mülteci meselesini doğurmuştur. Olayların sıralamasını iyi okuyan NATO'nun konuyla ilgili zamanında ve yerinde önlem alması, barışın bir süre daha sürdürülebilir kalmasını sağlamıştır.

Arnavut sorununu hazırlayan arkaplanı anlama noktasında eski Yugoslavya tarihinin önemi ve Makedonya Cumhuriyeti'nin maruz kaldığı miras etkileri büyük bir öneme sahiptir. Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti döneminden başlayarak, o güne dek çözüme ulaştırılmamış nüfus, anayasal statü, anadilde eğitim, kamuda hakça temsil gibi konulardaki Arnavutlar aleyhinde olan durum Makedonya Cumhuriyeti'ndeki etnik düşmanlığı beslemiştir. (Soğangöz 2007, s. 128)

Makedonya Cumhuriyeti, bağımsız bir devlet olarak ortaya çıktığından bu yana Arnavutların, Makedon yöneticilerle sorunları var olagelmıştır. Bu sorunların 2001 yılında bir krize dönüşmesi ise Kosova Savaşı'nda Arnavutların silahlı mücadele yöntemini kullanmayı tercih etmeleri ve bu yöntemin durumlarını daha iyi kıldığı algısının Makedonya Cumhuriyeti içerisindeki Arnavutlar tarafından da benimsenmiş olmasının sonucudur. Kosova'da Arnavutların silahlı mücadele tercihinin sonuçlarından doğan olumlu geri-bildirim etkileri, Makedonya Cumhuriyeti'nde de Arnavut politik aktörlerin çıkarlarını bu yöntemi benimser şekilde inşa etmelerine sebebiyet vermiştir.

2001 krizinin çözülmesine NATO'nun aktif şekilde dâhil olması 11 Haziran 2001'de Boris Trajkovski'nin, güvenlik güçleriyle çatışan Arnavutların silahlarının bırakılması için NATO'dan yardım istemesiyle gerçekleşmiştir. Bu yardım talebine istinaden çatışmanın çözümüne yardımcı olması amacıyla NATO Genel Sekreteri'ni temsilen üst düzey bir diplomat, özel temsilci olarak atanmıştır. (Pardew ve Bennett 2006)

NATO'nun bu girişiminin akabinde ABD ve Avrupa Birliği de Makedonya Cumhuriyeti'ndeki politik aktörler arasındaki iletişimi güçlendirmek amacıyla özel elçiler yetkilendirmiştir. 13 Ağustos 2001'de Ohrid Çerçeve Anlaşması, NATO Genel Sekreteri George Robertson, AB Ortak Dış ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Javier Solana, Fransa ve ABD

Temsilcileri François Leotard ve James Pardew'un de katılımıyla, Cumhurbaşkanı Boris Trajkovski, IMRO-DPMNU Genel Başkanı Ljubco Georgievski, SDUM Genel Başkanı Branco Crvenkovski, DPA Genel Başkanı Arben Xhaferi ve PDP Genel Başkanı Imer Imeri tarafından imzalanmış, kriz sona ermiştir. (bkz. Ohrid Framework Agreement) Ohrid Çerçeve Anlaşması, Makedonya Cumhuriyeti için politik aktör davranışlarının kademeli ve kökten dönüşümü başlatma konusunda ne kadar etkili olduğunun en somut göstergesi olmuştur.

Kriz sonrası düzenlemeler ve yapılacak reformların ayrıntılı bir şekilde ele alındığı anlaşmada Arnavut silahlı grupların ellerindeki silahları teslim etmesi ve çatışmaları sona erdirmeleri de hüküm altına alınmıştır. Silahsızlandırma sürecini yönetmek üzere NATO'nun bölgeye bir barış gücü sevk etmesine karar verilmiştir.

NATO, 22 Ağustos 2001'de resmi olarak Zaruri Hasat Operasyonu'nu (Operation Essential Harvest) başlatmış, 27 Ağustos 2001'den itibaren 30 günlüğüne 3500 askerden oluşan NATO birlikleri Makedonya Cumhuriyeti'ne konuşlandırılmıştır. 26 Eylül 2001 tarihinde son bulan operasyon, Arnavutların silahlarını NATO'ya teslim etmelerini ve bu silahların imha işleminin gerçekleştirilmesini sağlamıştır. Operasyon kapsamında sayısı 4000 civarında silah, mühimmat ve patlayıcı NATO tarafından imha edilmiştir. (bkz. NATO 2014, Peace Support Operations in FYROM) Makedon aktörlerin çıkarları, dış yardımın zorunlu olduğu fikriyle şekillenmiş, NATO da bu doğrultuda barışın tesisine yardımcı olacak mikro-mekanizmaları hayata geçirmiştir. Makedonya Cumhuriyeti bu aşamadan sonra barışın tesisi için dış mekanizmaların vazgeçilmez görüldüğü bir yol bağımlılığına girmiştir.

Operasyonun sona ermesinden önce Cumhurbaşkanı Boris Trajkovski, elde edilen kazanımların heba olmaması için ülke topraklarındaki NATO varlığının devam etmesini talep etmiş ve bu istek üzerine 27 Eylül 2001 tarihinde NATO'nun Kehribar Tilki Operasyonu (Operation Amber Fox) hayata geçmiştir. Ohrid Çerçeve Anlaşması'nın uygulanmasını denetleyecek gözlemcilere koruma desteği sağlayan operasyon Almanya yönetiminde çeşitli üye ülkelerden gelen 700 kişilik personelden müteşekkildi. Kehribar Tilki Operasyonu kapsamında Makedonya Cumhuriyeti'nde yer alan barış gücü için üç aylık bir görev süresi belirlenmiş olsa da bu süre uzatılmış, operasyon 15 Aralık 2002'ye kadar devam etmiştir.

Boris Trajkovski, uluslararası barış gücünün ülke topraklarındaki varlığının devam etmesini bir kez daha talep etmiş ve 16 Aralık 2002'de NATO'nun Müttefik Uyum Operasyonu (Operation Allied Harmony) başlatmıştır. Bu operasyonla birlikte Makedonya Cumhuriyeti'ndeki NATO güçleri bir yandan askeri personel aracılığıyla uluslararası gözlemcilere veri desteği sağlamış, diğer yandan danışmanların güvenliğini tesis etme konusunda Makedonya Cumhuriyeti hükümetine yardım etmişlerdir. NATO, 17 Mart 2003'te ülkedeki barış gücü faaliyetlerinin AB kontrolü altında

yürütülmesine dair görüşünü açıklamış ve Müttefik Uyumu Operasyonu 31 Mart 2003'te sona ermiştir. (bkz. NATO, Peace Support Operations in FYROM)

NATO, Makedonya Cumhuriyeti'ndeki barış gücü faaliyetlerini sonlandırmış olsa da Üsküp'te yer alan karargâhında az sayıda personelini ülkedeki yetkili kişi ve kurumlara bilgi ve tavsiyeler vermek ve NATO'ya entegrasyon için hazırlıklara yardımcı olmak amacıyla görevlendirmiştir. (NATO 2006, s. 151)

NATO operasyonlarıyla derinlik kazanan dış mekanizmalar, operasyonların ardından da bir bağıllık etkisi oluşturmuş, Makedonya Cumhuriyeti kurumlarının dönüşümü bu etkilerin katkısıyla hız kazanmıştır. Bir taraftan eski modelde Makedon aktörlerin sahip olduğu avantajların korunmak istendiği, bir yandan da Arnavut sorununu giderecek düzenlemelerin hayata geçirildiği yeni bir delikli denge modeli belirginleşmiştir.

Ohrid Çerçeve Anlaşması'nın öngördüğü düzenlemeler yapılmış, savunma ve güvenlik açısından ortak hedefler belirlenmiş ve kamuda etnik olarak hakça temsil ilkesi hayata geçirilmiş olmasına rağmen Yunanistan'la yaşanan isim sorunu sebebiyle Makedonya Cumhuriyeti, NATO'ya üyelik hedefini hâlâ gerçekleştirilememiştir. (Serry ve Bennett 2004) Tüm düzenlemelere ve ortak hedeflere rağmen Makedonya Cumhuriyeti'nin dış politika sorunlarında, iç politika aktörlerinin örtük bedelleri ve devletin kuruluş anından gelen miras etkileri belirleyici olduğu için Batılı kurumlarla bütünleşme tamamlanamamakta ve bu durum tarihsel etkisizliğini korumaktadır.

2001'de yaşanan etnik kriz sürecinde yeterince askeri katkıda bulunamayan Avrupa Birliği, NATO'dan sonra ODGP kapsamında barışın korunmasına yardımcı olmuştur. ODGP öncesi bölgede istikrarsızlık yaratabilecek meselelere NATO'nun müdahale etmesi, sağladığı göreceli istikrar ortamında müdahale edilen ülkelerin Euro-Atlantik bütünleşmesi için zemin hazırlamıştır. Batılı kurumlara entegrasyonu motive eden bir mekanizma olmuştur.

2.3. Avrupa Birliği Misyonları

2.3.1. Concordia Operasyonu

Makedonya Cumhuriyeti'nde yaşanan tikel olaylar ile genel yapılar arasında denge kurulmasını sağlayan bir diğer aktör de Avrupa Birliği'dir. Avrupa Birliği, Ohrid Çerçeve Anlaşması sonrası belirginleşen yeni modelin kendi kendini destekleyen bir yapıya dönüşmesinde belirleyici olmuştur.

Avrupa Birliği Petersberg Görevleri (Petersberg Declaration, 19 June 1992) kapsamında uygulanan ilk ODGP askeri misyonu, Makedonya Cumhuriyeti'ne konuşlandırılan Concordia Operasyonu'dur. 31 Mart 2003'te başlayan operasyon üç önemli hususu temsil etmektedir: Birincisi, AB'nin bir güvenlik aktörü olarak ortaya çıktığı yeni bir dönemin simgesi olmuştur. İkincisi, NATO'dan AB'ye bir görev devri olduğu için transatlantik ortaklar arasındaki bağı güçlendirmiştir.

(Ruzin 2003) Üçüncüsü ise AB, Concordia Operasyonu'yla birlikte Makedonya Cumhuriyeti'ne Ohrid Çerçeve Anlaşması'nın uygulanması konusundaki taahhüdüne uyacağını göstermiştir.

Misyon, NATO'nun Müttefik Uyumu Operasyonu'nun ardından 6 aylık bir süre için devreye sokulmuştur. Avrupa Konseyi, bölgedeki istikrarı pekiştirmek amacıyla 26 Haziran 2003'te Makedon yetkililerin başvurusuyla ve önceki koşullarla operasyonun 15 Aralık 2003'e kadar uzatılması konusunda karar almıştır. (CEU 2003, Draft Council Conclusions on Operation Concordia s. 2)

Operasyonda, AB üye ülkeleri ve 14 AB-dışı ülkeden 350'si askeri olmak üzere yaklaşık 400 personel görev almıştır. Kumanovo ve Tetovo'da iki bölgesel karargâh ve Üsküp'teki ana karargâh, personelin faaliyetlerini yürütebilmeleri için kurulmuştur. Misyon 22 Hafif Saha İrtibat Ekibi ve bunları destekleyen 8 Ağır Saha İrtibat Ekibi'ni ihtiva etmiştir. Bu ekipler, eski kriz bölgelerindeki güncel durum hakkında bilgi sağlamışlardır. Ayrıca Fransa ve İtalya'dan gelen 2 ağır müfreze de bilgi toplama ve silahsızlandırma faaliyetlerinde kullanılmıştır. (Augustin 2005, s. 57-59)

Operasyon planına göre Concordia'nın görevleri; devriyeler bulundurmak ve güvenlik durumunu değerlendirmek amacıyla bilgi toplama faaliyetleri yürütmektir. Bir başka görevi, karayolu ağı ve diğer bölgelerde helikopter ve araçlar yardımıyla keşif ve aramalar yapmaktır. Misyon aynı zamanda sivil ve askeri otoritelerle, uluslararası organizasyonlarla, yerel topluluklarla, parlamento üyeleriyle ve birçok hükümet-dışı organizasyonla düzenli toplantılar yapmayı da üstlenmişti. Buna ek olarak Concordia Operasyonu, AGİT ve AB İzleme Misyonu'na (EUMM) destek olmaktaydı. (Augustin 2005, s. 57-59) Silahsızlandırma sürecinin bir parçası olarak Concordia ülkedeki eski kriz bölgelerinde 34 adet silah toplama noktası kurmuştur; silahların toplanmasının takibi, sürekli devriyeler ve gözetleme faaliyetleri yürütmüştür. (Augustin 2005, s. 57-59)

AB'nin yönettiği misyon, NATO ile yakın işbirliği içerisinde olmuştur. 16 Aralık 2002'de NATO'nun ODGP ile ilgili yayınladığı açıklamada, iki örgüt arasındaki etkin danışma, diyalog, işbirliği ve şeffaflık temelindeki stratejik ortaklıktan duyulan memnuniyet dile getirilmiştir. (EU-NATO Declaration on ESDP, 2000) Bölgedeki kriz yönetimi konusunda ortak tutumlarını göstermek amacıyla AB ve NATO, Batı Balkanlar'da barışın sağlanması için izlenecek ortak stratejinin ana hatlarına dair uyumlu bir yaklaşım üzerinde anlaşmışlardır. (EU-NATO agree concerted approach for the Western Balkans, 2003)

NATO operasyonlarının Makedonya Cumhuriyeti üzerinde yarattığı bağlılık etkileri, AB'nin barışı tesis eden bir aktör olarak bölgeye girmesinden sonra da devam etmiştir. NATO, AB ve Makedonya Cumhuriyeti içerisindeki tüm politik aktörlerin çıkarları, yeni modeldeki kurumsal yapı için gerekli reformları gerçekleştirmek üzerinde birleşmiştir.

Operasyon esnasında Avrupa Birliği, işbirliğinin temel esaslarını belirleyen Berlin Artı Anlaşması uyarınca bütün NATO varlıklarına tam erişim hakkına sahip olmuştur. Concordia misyonunun sonunda Makedonya Cumhuriyeti hükümeti yetkilileri ve Avrupa Birliği arasında

müteakiben devreye girecek bir polis görevinin Ohrid Çerçeve Anlaşması'nın uygulanması konusunda ülkeye yardımcı olacağı hususunda uzlaşmaya varılmıştır. Nitekim Concordia'yı, AB Polis Misyonu Proxima ve ardından da AB Polis Danışma Ekibi (EUPAT) takip etmiştir.

Concordia Operasyonu, hayata geçirdiği mikro-mekanizmalar ile Makedonya Cumhuriyeti'ndeki yönetim boşluklarını kapatmak istemiştir. 9 aylık Concordia askeri misyonu, caydırıcı devriyeler, keşif faaliyetleri, mevcut durumu bildiren raporlamalar, uluslararası organizasyonlar, sivil toplum aktörleri, askeri ve sivil otoriteler arasında irtibat kurma işlevi gibi çok sayıda görevi bir arada gerçekleştirmiştir. NATO'nun silahsızlandırma operasyonunu müteakiben sahadaki diğer uluslararası aktörlerle birlikte Concordia, yasadışı silahların teslimi ve imhası, yasal silahların ise kayıt altına alınması süreçlerinde Ohrid Çerçeve Anlaşması'nın uygulanmasının bir parçası olarak gözlemcilik yapmıştır. (Brethfield 2006, s. 22) Buna ek olarak uluslararası toplumun sivil gözlemcilerine destek sağlamıştır. Concordia misyonunun doğasına ve görece kısa ömrüne rağmen çoğu sembolik, diğerleri de somut ve pratik olmak üzere dikkate değer bazı özelliklere sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Concordia, Ohrid Çerçeve Anlaşması'nın hedeflerine uygun olarak tasarlanmış ve Makedonya Cumhuriyeti yöneticileri ile yakın işbirliği içerisinde çalışmıştır. Başlangıcından beri operasyonun vizyonu, çatışmanın sebeplerini ortaya çıkarma, kriz yönetimi ve AB üyeliği yolunda gerekli reformların benimsenmesi çerçevesi içerisinde olmuştur. Ohrid Çerçeve Anlaşması'nın tam olarak uygulanmasının, Avrupa kurumlarıyla entegrasyonun gelecek seyri açısından kaçınılmaz bir gereklilik olduğu Avrupa Konseyi toplantılarından birinde belirtilmiştir. (CEU 2004, 2559th EXTERNAL RELATIONS Council Meeting s. 12)

Concordia Operasyonu'nun açılış töreninde, Cumhurbaşkanı Boris Trajkovski, Makedonya Cumhuriyeti'ndeki AB varlığı ne denli fazla olursa, ülkenin Avrupalılığının o kadar artacağını belirtmiş, AB misyonunun, kendileri için demokrasinin ortak değerleri, hukukun üstünlüğüne ve serbest pazar ekonomisine dayanan bir topluluğa ait olduklarının işareti olduğunu söylemiştir. Aynı konuşmada Trajkovski, AB güçlerinin Makedonya Cumhuriyeti'ne gelmesinin kendisi için üç sembolik anlamı olduğunu vurgulamıştı. Birincisi, ona göre misyon ülkenin kapasitesini arttırmasına yardım edecek ve neticede barış ve istikrarı tek başına sürdürebilir hale gelecekti. İkincisi, Avrupa Birliği'ne duymuş oldukları güven tasdik edilmişti. Son olarak ise ülke, AB ile tüm alanlarda yakın ilişkiler ve bağlar kurmak adına motive oluyordu. (CEU 2003, Speech of President of FYROM, Boris Trajkovski) Concordia Operasyonu, Makedonya Cumhuriyeti'nin AB tam üyeliği hedefiyle ilgili yol bağımlılığına katkıda bulunmuş, aktörlerin çıkarlarının bu yol bağımlılığı üzerinde şekillendiğinin göstergesi olmuştur.

Concordia askeri operasyonunun başlamasıyla, Avrupa Birliği, Makedonya Cumhuriyeti'ne ve halkına verilen taahhüdü yerine getirmiş oluyordu. Operasyon, aynı zamanda AB'nin, bu ülkeye dair

çıkarları olduğunun işareti olmuştur. Concordia ile birlikte, Makedonya Cumhuriyeti'nde o güne kadar yalnızca söylemden ibaret görülen ve icraatsızlıkla tanımlanan bir organizasyonun askeri kapasitesi gösterilmiş, güvenilirliği kanıtlanmıştır. Bu bağlamda sivil halk üzerinde güçlü psikolojik bir etkisi olmuştur. İzleme ve caydırıcı etki yapacak faaliyetlerin sahada gözle görünür biçimde uygulanması sivil halkın aklında AB'ye dair güvenilir bir profil oluşturmuştur. Askeri varlığın somutluğu ve görünürlüğü AB ile Makedonya Cumhuriyeti arasında hayati bir bağ kurmuştur. Misyonun, çatışan taraflar arasındaki diyalogu geliştirme konusunda yakaladığı başarı, AB'nin olumlu normatif karakterini daha ileri bir seviyeye taşımıştır. Dahası operasyonda görev alan personel ile tüm etnik gruplar arasındaki eşit mesafeli sürekli iletişim hali, kamu güvenini sağlamada önemli rol oynamıştır. (Augustin 2005, s. 57-59)

Avrupa Birliği, Makedonya Cumhuriyeti özelinde bölgede barışın tesisine katkıda bulunan bir aktör olarak ortaya çıktıktan sonra ve bundan öncesinde iki nokta arası karşılaştırma yapıldığında, örgütün bölge meselelerine dahilinin, bireyler ve kurumlar bazında örgüt profiline dair bir olumlu geri-bildirim etkisi yarattığını söylemek mümkündür.

Öncelikli odak noktası acilen istikrarla ilgili hedeflerine ulaşmak olan misyon, var olan çatışmaların kontrol altına alınması ve gelecekteki olası şiddet ihtimalinin engellenmesine de yardımcı olmuştur. Aynı zamanda Ohrid Çerçeve Anlaşması'ndaki reformların yapılması ve AB tam üyeliği için gereken koşulların oluşturulması için gerekli olan güven inşası tamamlanmış, istikrarlı güvenli bir çevrenin yaratılmasına katkıda bulunmuştur. Buna ek olarak Concordia, etnik Arnavutların yasal politik sınırlar içerisinde faaliyet göstermeleri ve bu sınırı aşmamaları konusunda ikna edilmelerine etki eden en önemli faktörlerden biri olmuştur. (ICG 2005, s. 49) Bu durum göstermektedir ki; Concordia yalnızca güvenliğin sağlanmasına ve teknik düzenlemelerin yapılmasına değil çatışma sonrası dönemin istikrarsızlığından kurtulup barışçıl demokratik siyasetin geliştirilmesine de katkıda bulunmuştur. Operasyon Avrupalılaştırma ajandasına sahip olan ülkede, sivil AB programları ve diplomatik ilişkilerin geliştirilmesi gibi süreçlerin yürütülmesine uygun bir zemin hazırlamıştır. Şüphesiz ki AB'nin itici gücü olmadan bu hedeflere dair kapsamlı adımlar atılması çok daha zor görünüyordu.

Makedonya Cumhuriyeti tarihindeki bu kritik anda, Concordia, AB'nin bu ülke için güvenilir ve işbirliği için uygun bir aktör olduğu duygusunun oluşmasında önemli bir yer edinmiştir. Hükümetin, entelektüel ve siyasal elitlerin ve vatandaşların nazarında AB üyelik kriterlerinin ve değerlerinin benimsenmesi ve Ohrid Çerçeve Anlaşması'nın uygulanması süreçlerini destekleyen bir misyon olmuştur. Concordia'nın sembolik ve normatif yönleri, önemli Avrupalılaştırma mekanizmalarının ortaya çıkmasına öncülük etmiştir. Gerçekleşen olayların sıralaması, Makedonya Cumhuriyeti'ndeki aktörlerin çıkarlarının Avrupalılaştırmadan yana olduğunu kanıtlamış, yeni delikli denge modelinde örtük bedeller bu hedef üzerinde eskiye göre daha çok yoğunlaşmıştır. Sonuç olarak, ölçeği dar ve kısa süreli olmasına rağmen AB askeri operasyonu Concordia, kısa vadede barış ve

güvenliği tesis eden bir mekanizma olmanın yanında uzun dönemde derin ve kapsamlı bir Avrupalılaştırma sürecinin kapısını aralamış, müteakip iki AB misyonunun da bu çerçevede faaliyet göstermesini sağlayacak zemini hazırlamıştır.

2.3.2. EUPOL Proxima ve EUPAT (EU Police Advisory Team)

Polis misyonu Proxima, Makedonya Cumhuriyeti Başbakanı Branko Crvenkovski'nin AB'yi resmi olarak davet etmesinden sonra 15 Aralık 2003 tarihinde başlamış ve askeri operasyon Concordia'nın yerini almıştır. Askeri bir operasyondan sivil bir operasyona geçiş, güvenlik tehdidinin doğasına dair değişimin bir yansıması anlamına gelmekteydi. (Kostovicova 2006, s. 48) Makedonya Cumhuriyeti'ndeki politik aktörler, Concordia Operasyonu'nun ardından da Ohrid Çerçeve Anlaşması ile temeli atılan yeni devlet modelinin kendi kendini destekleyen yapısını kuvvetlendirmek için, AB'nin katkısını vazgeçilmez bulmuşlardır. Proxima misyonu, aktörlerin davranışlarının kademeli ve kökten dönüşümlerin kesintisiz devam etmesinde ne kadar etkili olduğunu göstermiştir.

Concordia'nın sonuçlandığı an itibariyle Makedonya Cumhuriyeti, sahada askeri bir operasyona gerek kalmayacak seviyede bir istikrar elde etmiştir. Javier Solana'nın da belirttiği gibi "istikrara karşı ana tehdit unsuru artık silahlı çatışma değil, organize suçlardı". (CEU 2003, Article by Javier Solana) Askeri misyondan sivil politik bir misyona geçiş aynı zamanda siyasal bir hamle olmuştur. Zira Makedonya Cumhuriyeti, AB'ye çabuk bir şekilde üye olabilme niyetindeydi ve ülkede yabancı askeri bir varlığın mevcudiyeti, AB'ye potansiyel aday bir devlet profiliyle bağdaşmıyordu. Bu nedenle 16 Eylül 2003'te Makedonya Cumhuriyeti yetkilileri, Ohrid Çerçeve Anlaşması'nın polis düzenlemelerini uygulamaya destek olacak bir rolde sorumluluk üstlenmesi için AB'ye resmi bir davette bulundular ve böylece AB Polis Misyonu Proxima (EUPOL Proxima)'nın tohumu atılmış oldu.

2001 krizi ve öncesindeki dönem ile askeri operasyona ihtiyaç kalmayan Proxima polis misyonunun başladığı dönem arasında iki nokta arası karşılaştırma yapıldığında Makedonya Cumhuriyeti'nin Batılı kurumlarla bütünleşme hedefine dair yol bağımlılığının geri dönülemez bir hale geldiğini söylemek mümkündür.

Proxima misyonunun planlama aşaması süresince Avrupa Birliği, personelini ülkeye konuşlandırmadan önce, hâlihazırdaki mevcut durumu ve polis sektörünü değerlendirmek amacıyla Avrupa Komisyonu ve Konsey Genel Sekreterliği'yle ortak bir durum tespit görevi yürütmüştür. (Ioannides 2006, s. 74) Bosna Hersek'teki ODGP operasyonundan, Concordia askeri görevinden, AGİT'ten olmak üzere birçok aktör Proxima misyonunun planlanmasına yardımcı olmuşlardır. (CEU 2004, EUPOL Proxima s. 5)

BM Güvenlik Konseyi 1371 sayılı kararı ile desteklenen misyon, polis uzman ve sivillerden oluşan yaklaşık 200 kişi ve istisnai durumlarda harekete geçecek olan hafif silahlarla donanmış 30 personelden oluşmuştur. (Official Journal of EU 2004, Article 8) Bu özel tim, görevli personelin

korunması ve güvenliğinin sağlanabilmesi için gerektiğinde silah kullanımı dâhil tüm araçları devreye sokabilme yetkisiyle donatılmıştır. Görevin kapsamı, bölgedeki ve Makedonya Cumhuriyeti sınırları içindeki çoklu-etnik çevrenin gelişimini iyileştirmektir. Proxima'nın en öncelikli kapsayıcı amacı, yerel polis hizmetinin profesyonel bir seviyeye ulaşması için yardımcı olmak ve aynı zamanda sınır ötesi suçların azaltılmasını kolaylaştırmaktır. ("Annual Review of Global Peace Operations 2006" 2007, s. 125)

Proxima'nın yetkileri beş başlıkta özetlenebilir: Birincisi; eski kriz bölgelerinde hukukun ve düzenin sağlanmasını desteklemektir. İkincisi; İçişleri Bakanlığı'na bağlı polis birimine dair kapsamlı düzenlemelerin uygulanmasına yardımcı olmaktır. Misyon özellikle gözetleme, danışma ve tavsiye mekanizmalarıyla ülkedeki polis biriminin genel performansını geliştirmeyi hedeflemiştir. Üçüncüsü; Avrupa politik standartlarını yakalama konusunda destek olmak ve iç sınırların yönetişimini güçlendirmektir. Dördüncüsü; polis ve halk arasındaki güven inşası sürecinde yerel polis servisinin çabalarını desteklemektir. Son olarak misyon, politika alanında komşu ülkelerle işbirliğini artırmak konusunda yetkilendirilmiştir. (CEU 2004, EUPOL Proxima s. 5) Proxima, Makedonya Cumhuriyeti hükümetinin Ohrid Çerçeve Anlaşması'nın uygulanması yoluyla AB bütünleşmesi hedefine daha fazla yaklaştıracak çabalara yardımcı olmak adına verilmiş bir taahhüdün uzantısıdır. Avrupa Birliği, Makedonya Cumhuriyeti'ndeki adalet, polisiye, iç sınır yönetişimi, gümrük, sığınma, göç ve organize suçlar gibi alanlardaki reform sürecine Proxima aracılığıyla dâhil olmuştur. (European Commission 2003, EU Launches Police Missions in the FYROM) Misyonun karakteri, Avrupa Birliği standartlarını karşılayacak şekilde Makedon polis servisine karşı danışman, gözlemci ve tavsiye merci rolündedir. Görece kısa ömrüne rağmen misyon, sivil halk ve polis arasında uzun vadeli politik-stratejik gelişimi desteklemeyi ve kamu politikaları aracılığıyla güven inşasının gerçekleşmesini hedeflemiştir. Avrupa Birliği standartları ve yaklaşımları uyarınca düzenlenen çalışma yöntemlerine dair eğitimler, polis servisine yönelik organize suçlar hakkında ve hukuki konularda düzenlenen seminerler misyonun faaliyetleri arasındadır. (Ioannides 2007, s. 109)

Proxima misyonu, hayata geçirdiği mikro-mekanizmalar aracılığıyla Makedonya Cumhuriyeti'ndeki kökten dönüşümü doğrudan etkilemiş, aktörlerin çıkarlarını birbirlerine yaklaştırarak Ohrid Çerçeve Anlaşması sonrasında ortaya çıkan yapının kendi kendini destekleyen bir hal almasına büyük katkı sağlamıştır.

Proxima misyonunun bir başka önemli yönü, kanun uygulayıcı izleme faaliyetleri aracılığıyla polis ve yargı otoriteleri arasında işbirliğini geliştirme çabalarıdır. Bu doğrultuda adalet sisteminin tüm unsurları arasında işbirliğini güçlendirmek ve halkın polise olan güveninin artması hedefiyle kolluk kuvvetlerinin faaliyetlerinin gözlemlenmesi için avukatlar görevlendirilmiştir. (Arloth ve Seidensticker 2007, s. 45) Gözlemciler polisle yakın işbirliği içerisinde çalışmış ve İçişleri Bakanlığı bünyesinde yeni kurulmuş olan İç Kontrol ve Profesyonel Standartlar Birimi'nin sorumluluğu çerçevesinde polisle ilgili şikâyetlerin soruşturulmasına yardımcı olmuşlar; gözlemcilik yapmışlardır.

Ayrıca, polis merkezlerindeki tutukluların bakımlarını incelemek, buradan toplanan verileri Makedonya Cumhuriyeti hükümeti ve uluslararası organizasyonlara raporlamak da sorumluluklar arasında olmuştur. Misyon aynı zamanda, durum farkındalığı bilincinin oluşması ve gelişen soruşturma teknikleri aracılığıyla bölgedeki insan ticareti ile mücadele etmeyi de amaçlamıştır. Dahası misyon, görevliler için seminerler verip rehber kitapçıklar yayınlamak suretiyle mağdur insanlara doğru biçimde muamele edilmesi ve desteklenmeleri konularında örnek davranış şekillerini tanımlamıştır. (Arloth ve Seidensticker 2007, s. 45) Proxima, bunların yanında Devlet Seçim Komisyonu ve İçişleri Bakanlığı ile işbirliğinde bulunarak Nisan 2004 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde barış ve düzenin korunabilmesi için planlama hazırlıklarına iştirak etmiştir. İşlerlik kazandırdığı mikro-mekanizmalar aracılığıyla Makedonya Cumhuriyeti kurumlarındaki yönetim boşluklarının kapatılmasına yardımcı olmuştur.

Proxima misyonu süresince AB, insan haklarıyla ilgili konularda yetkilendirilmiş polis reform faaliyetlerine zaten dâhil olmuş olan AGİT ile yakın bir işbirliği içerisinde olmuştur. (Arloth ve Seidensticker 2007, s. 45) AGİT, Proxima polis misyonunun planlanmasının ortak amaç ruhuyla desteklediğini belirtmiştir. (OSCE 2003, s. 18) Ayrıca organize suçlar, iç sınır yönetimi ve polis reformu konularında iki organizasyon arasındaki yakın işbirliğine vurgu yapılmıştır. (OSCE 2004, s. 138)

Proxima'nın ilk yılından sonra Avrupa Birliği, Makedonya Cumhuriyeti hükümetine belirlenen hedeflere ulaşabilmek, sahada çalışmalara devam etmek ve Avrupalılaşıma etkisinin sürmesi için misyonun uzatılması teklifinde bulundu. Makedonya Cumhuriyeti hükümeti bu ODGP kriz yönetimi misyonunun uzatılmasına dair duyduğu endişeyi dile getirdi. Zira hükümet, ülkede bu gibi barış gücü faaliyetlerinin bulunmasını, AB tam üyeliğine karşı sembolik bir engel olarak algılamaya başlamıştı. (Flessenkemper 2008, s. 90) AB açısından, geçmiş operasyonların yarattığı bağlılık etkisinden ötürü Proxima misyonunun görev süresinin uzatılması şarttı. Ancak Makedonya Cumhuriyeti politik aktörleri için AB'ye tam üyelik hedefine sahip bir devlette barış gücü varlığının devam etmesinin uygun olmayacağı hususunda istenmeyen bir sonuç ortaya çıkmıştı. Bazı çekincelere rağmen dönemin Başbakanı Hari Kostov, 1 Ekim 2004'te, AB'yi bu konuda gerekli adımları atmaya çağırılmış ve EUPOL Proxima'nın 14 Aralık 2004'ten başlayarak 12 aylığına uzatılmasını öngören teklif mektubunu yollamıştı. Ülke, Avrupa Birliği tam üyeliği hedefine sahip olduğu için uzatılmış misyon, hükümet tarafından bir kriz yönetim misyonu olarak değil polis reformu misyonu olarak takdim edilmiştir. (Flessenkemper 2008, s. 90) Bu yolla Makedonya Cumhuriyeti, çatışma yönetiminde Avrupa Birliği'ne ihtiyaç duyan bir ülke olarak damgalanmayacaktı.

Proxima, kamu düzeni ve barışı, organize suçlar ve sınır polisi konularını içeren yeni yetkilerle uzatılmıştı. (CEU 2004, Extension of the EUPOL Proxima) Misyonun ilk dönemi Proxima I olarak, uzatılmasından sonraki dönemi ise Proxima II olarak anılmaya başlanmıştır. Ayrıca misyon, eski kriz bölgeleri öncelikli olmak üzere tüm ülke sınırlarını kapsayacak şekilde genişletilmişti. (CEU

2004, Extension of the EUPOL Proxima) Misyon, profesyonel bir polis servisinin gelişimini gözlemlene, danışma ve tavsiyelerle bu süreci desteklemeye devam etmiştir. Uzatılmış dönemde, AB adaylık statüsünü tehlikeye sokabilecek bir kriz yönetimi misyonuna karşı çekinceleri olan Makedonya Cumhuriyeti hükümetinin politik hassasiyetleri dikkate alınarak personel sayısı azaltılmıştır. Operasyon 14 Aralık 2005 itibarıyla tamamlanmıştır. Aynı politik nedenlerle, Makedonya Cumhuriyeti siyasetinin uluslararası rehberlik ve yardıma ihtiyacı olması gerçeğine rağmen Proxima üçüncü kez uzatılmamıştır. (Flessenkemper 2008, s. 91)

Proxima misyonunun yetki süresinin sona ermesini takiben Makedonya Cumhuriyeti hükümeti ve Avrupa Birliği arasındaki görüşmeler, Avrupa Birliği Polis Danışma Ekibi (EUPAT)'nin ülkeye konuşlandırılmasını öngören bir anlaşmayla sonuçlanmıştır. Bu program yerel polise sahada teknik destek sağlamayı hedefliyordu. (Council Joint Action 2005/826/CFSP) Proxima'nın sona ermesinden yalnızca üç gün sonra Avrupa Konseyi tarafından Makedonya Cumhuriyeti'ne AB aday ülke statüsü verilmiştir.

Haziran 2006'nın ortasına kadar 6 aylık bir süre için yetkilendirilen EUPAT, Proxima'ya kıyasla çok daha küçük bir misyondur. Yalnızca 30 polis danışmandan müteşekkildi. Ohrid Çerçeve Anlaşması'na uygun olarak misyon, AB politik standartları ekseni profesyonel ve etkinliği yüksek bir polis servisi geliştirilmesi hedefine odaklı faaliyet göstermiştir. (CEU 2005, EUPAT in the FYROM) Ülkedeki yerel polisi izleme ve danışmanlık faaliyetleri, sınır politikaları, kamu düzeni ve barışı, yolsuzluk ve organize suçlarla mücadele gibi konular misyonun yetki ve ilgi alanı dâhilinde olmuştur.

EUPAT, Üsküp'te bir adet karargâha, ülkenin birçok yerinde görevli birimlere ve İçişleri Bakanlığı bünyesinde bir merkeze sahip olmuştur. (Council of Joint Action 2005/826/CFSP) EUPAT'la birlikte hedeflerin odağı üç noktada toplanmıştır: Birincisi; saha seviyesinde polis reformlarının uygulanması, ikincisi; polis-yargı işbirliği ve üçüncüsü de iç güvenlikte profesyonel standartların geliştirilmesidir. EUPAT'ın getirmiş olduğu bir yenilik de polis reformlarının hangi aşamada olduğunun ve ilerleyen dönemlerde nelere ihtiyaç duyulabileceğinin Makedonya Cumhuriyeti hükümetine aylık periyotlar halinde rapor edildiği danışma mekanizması olmuştur. Bu mekanizmayla, Avrupa Birliği ve Makedonya Cumhuriyeti hükümeti arasında daha büyük bir şeffaflık oluşması, ihtiyaç duyulan reformların nerelerde uygulanması gerektiğinin aydınlatılması amaçlanmıştır.

Polis misyonu Proxima, eski kriz bölgelerinde düzenin ve hukukun üstünlüğünün sağlanmasını desteklemek için başlatılmış ve yerel polise izleme, danışmanlık ve rehberlik edilmesi, İçişleri Bakanlığı sorumluluğunda reformların gerçekleştirilmesi, AB standartlarının yakalanması, sınır yönetiminin güçlendirilmesi, güvenlik güçleri ve sivil halk arasında güven inşa edilmesi, komşu ülkelerle işbirliğinin geliştirilmesine yardımcı olmuştur. (CEU 2004, EUPOL Proxima/FYROM s. 5) Bu yardım sayesinde etkili, iyi eğitilmiş ve çoklu-etnik yapıda profesyonel bir polis servisi oluşmuştur. (Kim 2005, s. 12)

Proxima'yı takip eden 6 aylık EUPAT görevinin hedefi, Avrupa Birliği standartlarını yakalamış etkin ve profesyonel bir polis hizmetinin devamlılığının desteklenmesi için yerel polise ve İçişleri Bakanlığı'na, sınır politikaları, toplumsal barış ve düzenin korunması, yolsuzluk ve organize suçlar gibi meselelerde rehberlik etmektir. EUPAT, polis reformlarının uygulanması, polis-yargı işbirliği, iç güvenliğinin ve profesyonel standartların korunması için çalışmıştır. İki misyonun hedefleri arasındaki üst seviyede örtüşme göz önüne alındığında bunları, ODGP sivil polis odaklı müdahaleler olarak tek çatı altında değerlendirmek yanlış olmayacaktır.

Proxima ve EUPAT ile gerçekleştirilen mikro-seviye süreçler, Makedonya Cumhuriyeti kurumlarındaki yönetim boşluklarının kapanmasına yardımcı olmuş, ülke halkı ve politik aktörler açısından artan getirilerin ve olumlu geri-bildirim etkilerinin gözle görülür hale gelmesine katkı sağlamıştır.

2.4. Ohrid Çerçeve Anlaşması ve Sonrasında Gerçekleştirilen Reformlar

Ohrid Çerçeve Anlaşması, Makedonya Cumhuriyeti'nde anayasa ile garanti altına alınmış fakat pratikte yalnızca etnik çoğunluk olan Makedonlara fayda sağlayan hakların, azınlık gruplar için de işlevsellik kazanmasını hedeflemiş, barışın sürdürülebilir olmasını etnik grupların isteklerini gündelik politikanın temeline koymak suretiyle sağlamıştır. Ohrid Çerçeve Anlaşması, yalnızca ayrımcılığın önlenmesi bağlamında değil azınlıklara karşı çeşitli hususlarda pozitif ayrımcılık ilkesi uyarınca fırsatlar sunulmaya başlanması açısından da yeni bir dönemi simgelemektedir.

1991 yılında bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkan Makedonya Cumhuriyeti, çoklu-etnik yapısını memnun edememiş bir anayasayla yola çıkmıştı. 2001 yılında imzalanan Ohrid Çerçeve Anlaşması ile bu durum tersine dönmüş ve tüm yapılarda ve devletin her kademesinde farklı etnik kimliklerin varlığını yansıtan bir tablo ortaya çıkmıştır. Buradan hareketle Makedonya Cumhuriyeti'nin devlet yapısını Ohrid Çerçeve Anlaşması ve sonrası olarak iki döneme ayırmak mümkündür.

Ohrid Çerçeve Anlaşması, Makedonya Cumhuriyeti'ndeki aktörlerin, çıkarlar üzerinde uzlaştığı kökten bir dönüşümün başlangıcını simgelemektedir. Bu yeni dönem ile birlikte anlaşmadan önce vazgeçilebilir durumda olan Batılı kurumlarla bütünleşme gibi yol bağımlılıklarının sınırları iyice belirginleşmiş, geri dönülemez ve kaçınılmaz hale gelmiştir.

17 Kasım 1991'de kabul edilen Makedonya Cumhuriyeti anayasası günümüze kadar birçok değişikliğe uğramıştır. Bu değişikliklerden 2001 yılından sonra yapılanların hepsi Ohrid Çerçeve Anlaşması'nın öngördüğü reformları gerçekleştirmek amacıyla olmuştur. Temelde azınlık haklarının genişletilmesi ekseninde hayata geçirilen düzenlemeler pratikte yalnızca Arnavutların işine yaramış ve Makedonya Cumhuriyeti, Makedonların ve Arnavutların ülkesi haline gelmiştir. (Abdülmecit 2008, s. 170)

Ohrid Çerçeve Anlaşması'ndan önce anayasanın başlangıç metninde Makedonya Cumhuriyeti'nin Makedon ulusunun devleti olduğu ibaresi yer alıyordu. 2001 yılındaki anayasa değişikliğiyle beraber Makedon, Arnavut, Türk, Ulah, Sırp, Romen, Boşnak ve diğer ulusların hepsi Makedonya Cumhuriyeti vatandaşı olarak tanımlanmış ve ülkenin tüm Makedonya Cumhuriyeti vatandaşlarının ülkesi olduğu anayasa metnine girmiştir.

2001'de yapılan anayasa değişikliğinin 5. hükmüne göre halkın %20'sinin kullandığı bir dil resmi dil olarak tanımlanmış, kamu kurum ve kuruluşlarında kullanılabilir hale gelmiştir. Ayrıca Makedon ulusundan olmayan vatandaşların kimlik ve pasaport gibi evraklarının kendi dillerinde düzenlenebilmesi de aynı hüküm ile belirlenmiştir. Anayasanın 19. maddesinde yer alan Makedon Ortodoks Kilisesi'nin diğer dini örgütlerle eşit ve devletten ayrı olduğu ibaresi 2001 yılında genişletilerek değişikliğe uğramış, diğer dini örgütler ifadesi yerine Makedonya İslam Birliği, Katolik Kilisesi, Yahudi Birlikleri isimleri de anayasaya girmiştir.

Ohrid Çerçeve Anlaşması'ndan önce kamu veya özel tüm iş olanaklarının bütün vatandaşlara açık olduğu, anayasanın 23. ve 32. maddeleri ile garanti edilmişti fakat özellikle kamu alanında uygulamada kadrolar yalnızca Makedonlara açık olmuştu. 2001 yılındaki düzenleme ile çoklu-etnik yapının devlet kurumlarına yansıtılması amaçlanmıştır.

2001 yılı anayasa değişikliğinin 8. hükmüne göre tüm vatandaşların etnik kimliklerini, örf ve adetlerini koruma ve geliştirme hakkına sahip olmaları, dil, din ve kültürel değerlerin devlet koruması altına alınması için düzenleme yapılması öngörülmüştür. Ayrıca ülke nüfusunun En az %20'sinin kullandığı bir dil olan Arnavutça ile eğitim veren bir devlet üniversitesi kurulması karara bağlanmış, bu karar doğrultusunda 2003 yılında, önceleri yasadışı olarak tanımlanan Tetovo'daki Arnavut üniversitesi devlet üniversitesi statüsüne kavuşmuştur. (Aktan 2007, s. 260)

Ohrid Çerçeve Anlaşması'yla birlikte parlamentoda azınlıkları ilgilendiren kültür, eğitim, kişisel resmi evrak ve sembollerle ilgili kanunların kabulünde nitelikli çoğunluk onayı aranmaya başlamıştır. Ayrıca parlamentonun, 7 Makedon, 7 Arnavut, birer Türk, Boşnak, Ulah, Romen ve Sırp'tan müteşekkil 19 üyeli Topluluklararası İlişkiler Komisyonu kurması kararlaştırılmıştır.

Ohrid Çerçeve Anlaşması ile öngörülen tüm bu düzenlemelerin uygulanabilmesi için öncelikle yerel yönetim sınırlarının yeniden belirlenmesi gerekliydi. 2004 yılında kabul edilen yerel yönetim yasasıyla bu sorun çözülmüş, önceden 123 olan belediye sayısı 84'e düşürülmüştür. (Abdülmecit 2008, s. 170)

2005 yılında kabul edilen sembol kullanma yasasıyla birlikte etnik grupların, yerel yönetimlerde kendi sembollerini kullanabilmeleri, nüfusun en az %20'sini oluşturma şartına bağlanmıştır. Bu uygulamayla birlikte birçok belediyede Arnavut bayrağı dalgalanmaya başlamıştır.

Ohrid Çerçeve Anlaşması barışı, benimsediği dört ilkeyi hayata geçirmek suretiyle tesis etmeyi ve korumayı hedefleyen bir anlaşma olmuştur. Bu ilkelerden birincisi, siyasi amaçlara

ulaşmada “şiddet kullanımının yasaklanması ilkesi”dir. Bu ilke, istikrarın ancak Makedonya Cumhuriyeti’nin üniter yapısına saygılı, barışçıl çözümler üretmek ile mümkün olacağına işaret etmiştir. İkincisi, yerel yönetimlerin yeniden düzenlenmesi ve toplumun tüm kesimlerinin devlet kurumlarında söz sahibi olabilmesi için benimsenen “ademi merkezîyet ilkesi”dir. Üçüncüsü, eğitim ve dilin kullanımı açısından temel alınan “anadilde eğitim ilkesi”dir. İlköğretim ve lise seviyesinde anadilde eğitim hakkı garanti altına alınmış, üniversite eğitiminde ise %20’lik etnik grubu oluşturan Arnavutlara devlet desteği verileceği karara bağlanmıştır. Çoğunluk oluşturamayan etnik gruplara da özel kontenjanlar aracılığıyla pozitif ayrımcılık uygulanması da bu ilke bağlamında öngörülmüştür. Dördüncü ve belki de Ohrid Çerçeve Anlaşması’nın en önemli ilkesi “hakça temsil ilkesi”dir. Bu ilke, mevcut yasaların herkes için eşit bir şekilde geçerli olabilmesini sağlayacak şekilde düzenlenmesine, ayrımcılığın asla kabul edilmeyeceğine ve hatta azınlıklara pozitif ayrımcılık uygulanması gerektiğine işaret eden ilkeydi. Özellikle devlet kurumlarının kadrolarındaki Makedon tekeli kırarak düzenlemelerin hepsi bu ilke temel alınarak yapılmıştır. Hakça temsil ilkesi, yasama ve yürütmede nitelikli çoğunluk sisteminin benimsenmesi olarak karşımıza çıkarken yargıda da Anayasa Mahkemesi’ne seçilecek 15 üyenin beşte birinin azınlık gruplardan belirlenmesi şeklinde kendini göstermiştir.

Ohrid Çerçeve Anlaşması, her ne kadar Makedonya Cumhuriyeti’ndeki tüm azınlıklar için düzenlenmişse de genel olarak yalnızca Arnavutların durumunu iyileştirmiştir ve hakça temsil ilkesi diğer azınlıkların aleyhinde çalışan bir ilke haline gelmiştir. Anlaşmada %20 nüfus oranının taban olarak belirlenmesi iyileştirmelerin yalnızca Arnavutlara yarayacağını tescillemiştir. %20 sınırının yerel yönetim, üniversite ve kurumlarda temel alınması, devlet kademelerindeki Arnavutların sayılarını artırmış, hatta Makedonya Cumhuriyeti’ni iki uluslu bir devlet haline getirmiştir. (Starova 2005, s. 17)

Bunca düzenlemeye ve iyileştirmeye rağmen Arnavutların tatminsiz tavrı devam etmektedir. Bazı Arnavut politikacılar, Makedonlarla eşit ulus statüsü kazanmanın ülkeyi kaçınılmaz olarak iki devletli bir federasyona dönüştüreceği tezini savunmakta ve böyle bir yapıyı arzulamaktadırlar. Yine de genel anlamda Arnavutların devletin her kademesinde temsil imkânı bulmaları ve çoklu-etnik yapının kurumlara daha fazla yansır hale gelmesi, sorunların çözümünde şiddete başvurulmasının engellenmesine katkıda bulunmuştur. Makedonya Cumhuriyeti’nin Avrupa Birliği ve NATO üyeliğinin Ohrid Çerçeve Anlaşması’nın tam uygulanması koşuluna bağlanması, Makedonların Arnavutları eşitleri olarak kabul etmeye zorlamıştır. Ohrid Çerçeve Anlaşması şüphesiz ki bu iki etnik grubun çatışmasını engelleyen bir mekanizma tesis etmiştir.

Ohrid Çerçeve Anlaşması’nın öngördüğü düzenlemeleri hayata geçirmek için uygulanan mikro-seviye süreçler yeni delikli denge modelini karakterize etmiştir. Yeni kurumsal modelin kendi kendini destekleyen yapısı, gerçekleştirilen reformlar ile güçlenmiştir. Kökten dönüşüm özellikle

Arnavut nüfusa artan getiriler ve olumlu geri-bildirim etkileri sağlamış, ancak istenmeyen bir sonuç olarak diğer azınlık grupların şikayetlerini ve memnuniyetsizliğini artırmıştır.

Sonuç

Makedonya Cumhuriyeti'nin Yunanistan ile yaşadığı isim sorunu hükümetler arasında çözüm için anlaşmaya varılmış olmasına rağmen halen devam etmektedir. Yunanistan'ın tezinin Batılı kurumlar tarafından benimsenmiş olması, Makedonya Cumhuriyeti'nin içinde bulunduğu yol bağımlılığına rağmen bu kurumlarla bütünleşme motivasyonunu etkilemektedir. AB ve NATO bünyesinde konuyla ilgili yönetim boşlukları giderilmediği sürece ve yeni anlaşma parlamentoların onayını alamadığı müddetçe isim sorununun aşılması zor gözükmektedir. Geçici Uzlaşma sonrası artan ekonomik ilişkiler sayesinde yükselen işbirliğinin olumlu yansımaları iki cephe için de çıkarların olumlu etkilenmesini sağladıysa da tarihe atfedilen önem ve kuruluş anının bıraktığı miras etkileri sorunun çözülmesinin önündeki engeller olarak karşımıza çıkmaktadır. Neticede Uluslararası Adalet Divanı kararı Makedonya Cumhuriyeti'ni Yunanistan karşısında haklı bulmuş olmasına rağmen AB ve NATO bütünleşmesi hedefi gerçekleştirilememiştir.

Makedonya Cumhuriyeti'nin kuruluş anının miras etkileri Sırbistan'la olan ilişkilerin de sorunlu başlamasına sebebiyet vermiştir. Fakat ilerleyen süreçte güçlü tarihsel bağlar ve ekonomik nedenlerden ötürü Makedon ve Sırp politik aktörlerin çıkarları işbirliğinin kaçınılmazlığı üzerinde birleşmiş, tanıma, sınır sorunu gibi önemli meseleler çözüme ulaştırılmıştır. Kiliseler sorununun, anayasa güvenceleriyle devlet işlerinden ayrı tutularak bir tehdit unsuru haline gelmesi engellenmiş görünmektedir.

Makedonya Cumhuriyeti – Bulgaristan ilişkileri özelinde ortaya çıkan anlaşmazlık konularını kimlik gibi ikinci-derece sorular şekillendirmiştir. Dil anlaşmazlığı iki tarafın da uzlaşabileceği bir formül ile çözülmüş olsa da Bulgaristan'ın Makedon kimliği hakkındaki fikirleri hala güncelliğini korumaktadır. Ayrıca Bulgaristan bu fikirleri Makedon genç nüfusa ithal etmek için yumuşak güç faaliyetleri kullanmaktadır. Bulgaristan'ın AB'ye tam üye olmasıyla diplomatik ve ekonomik olarak avantajlı bir pozisyon elde etmesi yakın gelecekte Makedonya Cumhuriyeti'ne karşı Yunanistan benzeri engelleyici politikalar izlenebileceği işaretini vermiştir.

Demokrasiyle tanışmasının ardından ulusal birlik stratejisini benimseyen Arnavutluk için ülke toprakları dışında kalan Arnavut aktörlerin beklentileri Arnavutluk dış politikasını uzunca bir süre karakterize etmiştir. Makedonya Cumhuriyeti'ndeki Arnavut aktörlerin Kosova Arnavutlarına yakınlaşmaları ve Arnavutluk'un Makedonya Cumhuriyeti'ni, çok iyi ilişkilere sahip iki ülke olan Yunanistan ve Sırbistan'ın birleşmelerini engelleyen tampon bir bölge olarak görmesi, Arnavutluk'un Makedonya ile olan ilişkilerinin ulusal birlik stratejisi sonrası dönemini şekillendirmiştir.

Makedonya Cumhuriyeti'nin kuruluş anında "Makedonların devleti" olarak belirlenmesi, 2001 yılında iç savaş noktasına gelecek bir yol bağımlılığı yaratmıştır. Arnavut azınlığı temsil eden politik

aktörler, siyasal yaşamdan uzaklaşmamakla birlikte sistemin sınırlılıklarından ötürü artan getiriler ve olumlu geri-bildirim etkilerinden faydalanma noktasında tarihsel olarak etkisiz bir pozisyonda kalmışlardır. 2001 krizi sonrası imzalanan Ohrid Çerçeve Anlaşması'yla başlayan kökten dönüşüm Arnavut azınlığın durumunu iyileştirmesine birçok sorunu çözmesine karşın Arnavut aktörler tam olarak tatmin olmuş gözükmemektedirler.

Makedonya Cumhuriyeti özelinde Balkanlar'da uluslararası barış ve güvenliğin tesisine katkıda bulunan ilk mekanizma UNPREDEP olmuştur. UNPREDEP, Yugoslavya'nın dağılma sürecinde yaşanan çatışmaların Makedonya Cumhuriyeti'ne sıçramasına engel olmuş, bu ülke için barış gücü operasyonlarının vazgeçilmezliğine dair bir yol bağımlılığı yaratmıştır.

Barış gücü faaliyetleri NATO operasyonları ile devam etmiş, NATO Kosova krizi sırasındaki kırılğan yapıyı korumakta başarılı olmuştur. Ancak Kosovalı Arnavutların şiddete başvurma yoluyla bir takım avantajlar elde etmiş olması, Makedonya Cumhuriyeti içerisindeki Arnavutları şiddete başvurma konusunda teşvik etmiş, 2001 krizine giden sürecin altyapısını hazırlamıştır.

Avrupa Birliği, Concordia Operasyonu ile Makedonya Cumhuriyeti özelinde Balkanlar'da uluslararası barış ve güvenliği tesis eden bir aktör olarak ortaya çıkmış, AB'ye olan güveni arttırmıştır. Bu aşamadan sonra Makedonya Cumhuriyeti'nin Batılı kurumlarla bütünleşme konusundaki isteği ivme kazanarak artmıştır. EUPOL Proxima ve EUPAT, Makedonya Cumhuriyeti'ndeki aktörlerin hassasiyetleri üzerine askeri misyon olarak değil polis misyonu olarak kurulmuştur. Bu misyonlar Ohrid Çerçeve Anlaşması'nın öngördüğü reformların gerçekleştirilmesine yardımcı olmuş, Makedonya Cumhuriyeti'ndeki kurumsal dönüşüme rehberlik etmiştir.

Ohrid Çerçeve Anlaşması, kökten bir kurumsal dönüşümü simgelemektedir ve güncel durumda, reformların etkisiyle yeni bir devlet yapısı tesis edilmiştir. Bu yapı, Makedonya Cumhuriyeti'ni Makedonların ve Arnavutların devleti haline getirmiş ve Arnavut sorununu büyük ölçüde çözmüştür. Ancak Ohrid Çerçeve Anlaşması'nda yer alan hakça temsil ilkesi kurumsal yapıda Arnavutlar ve Makedonlar lehinde bir dönüşüm yaratırken diğer azınlık gruplar yeni sistemin sınırlılıklarından olumsuz etkilenmişlerdir.

Kaynakça

- Ackermann, Alice** (1996). “The Former Yugoslav Republic of Macedonia: A Relatively Successful Case of Conflict Prevention in Europe”, *Security Dialogue*, Cilt 27, Sayı 4, ss. 409-424.
- Ackerman, Alice ve Antonio, Pala** (1996). “From Peace keeping to Preventive Deployment: A Study of the United Nations in the Former Yugoslav Republic of Macedonia”, *European Security*, Cilt 5, Sayı 1, ss. 83-97.
- Andonovski, Zoran** (1991). “Bağımsız ve Egemen Makedonya”, *Makedoniya*, Sayı 462, s.11.
- Annual Review of Global Peace Operations-2006** (2007). Center on International Cooperation, New York, http://peaceoperationsreview.org/wp-content/uploads/2015/04/2006_annual_review.pdf [Erişim Tarihi: 07.06.2018]
- Arloth, Jana ve Seidensticker, Frauke** (2007). “The ESDP Crisis Management Operations of the European Union and Human Rights”, *German Institute for Human Rights*, http://www.institut-fuer-menschenrechte.de/uploads/tx_commerce/study_the_esdp_crisis_management_operations_of_the_eu_and_human_rights.pdf [Erişim Tarihi: 07.06.2018]
- Atanasov, Petar** (1994). “Macedonia: A Peace to Keep”, *War Report*, Sayı 28, pp. 22-23.
- Augustin, Pierre** (2005). “Lessons learned from Operation Concordia in FYROM”, *Doctrine*, Sayı 6, ss. 57-59.
- Avreiski, Nicolas** (2006). “Balkan Policy of the Republic of Bulgaria”, *Me dunarodni otnošenja*, Cilt 1, Sayı 35, ss. 80-92.
- Babuna, Aydın** (2000). “The Albanians of Kosovo and Macedonia: Ethnic Identity Superseding Religion”, *Nationalities Papers*, Cilt 28, Sayı 1, ss. 67-92.
- Balkan Insight** (05.09.2013). “Fresh Macedonia Name Talks Announced”, <http://www.balkaninsight.com/en/article/fresh-macedonia-name-talks-announced> [Erişim Tarihi: 05.06.2018]
- Balkan Insight** (25.01.2012). “Greek and Macedonian Vice-PMs to Meet”, <http://www.balkaninsight.com/en/article/greek-macedonian-vice-prime-ministers-meet> [Erişim Tarihi: 05.06.2018]
- Balkan Insight** (22.06.2009). “Ivanov: Greece Provokes Macedonians”, 22 Haziran 2009, <http://www.balkaninsight.com/en/article/ivanov-greece-provokes-macedonians> [Erişim Tarihi: 05.06.2018]
- Balkan Insight** (05.12.2011). “Macedonia Savours World Court Victory Over Greece”, <http://www.balkaninsight.com/en/article/icj-judgment> [Erişim Tarihi: 05.06.2018]
- BM Belge S/24923** (09.12.1992). http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/24923 [Erişim Tarihi: 06.06.2018]
- Brethfield, Julie** (2006). “Former Yugoslav Republic of Macedonia”, *BCPR Strategic Review*, Small Arms Survey, s. 22.
- Bumçi, Aldo** (1998). “Albania’s Search for Security 1992 to date”, www.bmlv.gv.at/pdf_pool/publikationen/wg2_bumci.pdf [Erişim Tarihi: 26.08.2018]
- Council Joint Action 2005/826/CFSP** (24.11. 2005). “Establishment of an EU Police Advisory Team (EUPAT) in the Former Yugoslav Republic of Macedonia (FYROM)”, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32005E0826&from=EN> [Erişim Tarihi: 06.06.2018]
- Council of the European Union** (2003). “Article by Javier Solana, A Milestone on the Path from Conflict to European Integration”, <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/031215SkopjeConcordia-Proxima.pdf> [Erişim Tarihi: 07.06.2017]
- Council of the European Union** (2003). “Draft Council Conclusions on Operation Concordia”, 11630/2/03 REV 2, <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-11630-2003-REV-2/en/pdf> [Erişim Tarihi: 07.06.2018]
- Council of the European Union** (2003). “Transcript of the speeches held at the European Union Welcoming Ceremony on 31 March, 2003, Speech of President of FYROM, Boris Trajkovski”, <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/Speech%20of%20NATO%20SG%20Robertson.pdf> [Erişim Tarihi: 06.06.2018]
- Council of the European Union** (2004). “Draft Council Joint Action amending Joint Action 2003/681/CFSP on the European Union Police Mission in the Former Yugoslav Republic of Macedonia (EUPOL “Proxima”)”, 20

- Ocak 2004, Brussels, <http://register.consilium.europa.eu/doc/srv?l=EN&f=ST%205454%202004%20INIT> [Erişim Tarihi: 06.06.2017]
- Council of the European Union** (2004). “Extension of the EU police mission Proxima in the former Yugoslav Republic of Macedonia”, 14 December 2004, <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/Extension%20of%20the%20EU%20police%20mission%20Proxima%2014.12.04.pdf> [Erişim Tarihi: 06.06.2017]
- Council of the European Union** (2004). “2559th EXTERNAL RELATIONS Council Meeting”, 26 Ocak 2004, <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-5655-2004-INIT/en/pdf> [Erişim Tarihi: 07.06.2017]
- Council of the European Union** (2005). “EU Police Advisory Team in the Former Yugoslav Republic of Macedonia (EUPAT)”, https://eeas.europa.eu/archives/csdp/missions-and-operations/eupat/pdf/01122005_factsheet_eupat_en.pdf [Erişim Tarihi: 06.06.2017]
- Danforth, M. Loring** (1993). “Claims to Macedonian Identity: The Macedonian Question and the Breakup of Yugoslavia”, *Anthropology Today*, Cilt 9, Sayı 4, ss. 3-10.
- Demirtaş-Coşkun Birgül ve Türkoğlu, Emir** (2001). “Makedonya’da Tehlike Çanları: Balkanların Eski “Model Ülke”si Yeni İstikrarsızlık Unsuru mu?”, *Stratejik Analiz*, Cilt 2, Sayı 13, ss. 5-19.
- Doudoumis, N. Ioannis** (1999). Perspectives on the Development of Relations between Macedonia and Bulgaria, Institute for Regional and International Studies Press, Sofia.
- European Commission** (2003). “EU launches Police Mission in the Former Yugoslavia Republic of Macedonia”, http://europa.eu/rapid/press-release_IP-03-1727_en.htm?locale=en [Erişim Tarihi: 06.06.2018]
- European Commission** (2014). “Commission Staff Working Document: The Former Yugoslav Republic of Macedonia 2014 Progress Report, SWD (2014) 303 Final”, http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2014/20141008-the-former-yugoslav-republic-of-macedonia-progress-report_en.pdf [Erişim Tarihi: 05.06.2017]
- Flessenkemper, Tobias** (2008). “EUPOL Proxima in Macedonia, 2003-05”, (ed. Merlingen M. ve Ostrauskaite R. içinde), *European Security and Defence Policy: An Implementation Perspective*, Routledge, London, ss. 78-96.
- Gaber, Viktor** (2002). Makedonya Diplomasisi Hakkında, Magor, Üsküp.
- Giannakos, A. Symeon** (1992). “The Macedonian Question Reexamined: Implications for Balkan Security”, *Mediterranean Quarterly*, Cilt 3, Sayı 3, ss. 26-47.
- Gligorov, Kiro** (2001). Makedonya Bizim Herşeyimizdir, Izdavacki Centar TRI, Üsküp.
- Gow, James ve Pettifer, James** (1993). “Macedonia - Handle with Care”, *Jane’s Intelligence Review*, Cilt 5, Sayı 9, ss. 387-388.
- Hamza, Aktan** (2007). “Makedonya Arnavutları”, (ed. Karatay, O. ve Gökdağ, B. A. içinde), *Balkanlar El Kitabı*, Cilt 2: Çağdaş Balkanlar, Vadi Yayınları, İstanbul.
- Hellenic Republic Ministry of Foreign Affairs** (2006). “Former Yugoslav Republic of Macedonia”, <http://www.mfa.gr/en/blog/greece-bilateral-relations/fyrom/> [Erişim Tarihi: 05.06.2018]
- ICG Balkans Report** (2001). “Albania: State of the Nation 2001”, No. 111, 25 Mayıs 2001.
- ICG Balkans Report** (2003). “Albania: State of the Nation 2003”, No. 140, 11 Mart 2003.
- International Crisis Group** (2005). “EU Crisis Response Capability Revisited” *Crisis Group Europe. Report N° 160*, http://old.crisisgroup.org/_media/Files/europe/160_eu_crisis_response_capability_revisited_edit.pdf [Erişim Tarihi: 07.06.2018]
- Ioannides, Isabelle** (2006). “EU Police Mission Proxima: testing the ‘European’ approach to building peace, in Civilian crisis management: the EU way”, *Chaillot Paper*, Sayı 90, s. 74.
- Ioannides, Isabelle** (2007). “Police Mission in Macedonia”, (ed. Emerson, M. ve Gross, E. içinde), *Evaluating the EU’s Crisis Missions in the Balkans*, Centre for European Policy Studies, Brussels.
- Katsunov, Valery** (2003). *History of Bulgaria*, Bulgarian Chronicle, Trud Press, Sofia.
- Kaufman, J. Stuart** (1996). “Preventive Peacekeeping. Ethnic Violence, and Macedonia”, *Studies in Conflict and Terrorism*, Cilt 19, Sayı 3, ss. 229-246.

- Kentrotis, D. Kyriakos** (2000). “Bulgaria and the Kosovo question”, (ed. Kontis, V. ve Manta, E. içinde), *Kosovo and the Albanian Populations of the Balkans*, Institute for Balkan Studies Press, Thessaloniki.
- Kim, Julie** (2005). “Report for Congress, Macedonia (FYROM): Post-Conflict Situation and U.S. Policy”, *Congressional Research Service (CRS)*, <https://fas.org/sgp/crs/row/RL32172.pdf> [Erişim Tarihi: 07.06.2018]
- Koiwai, Mayura** (1999). “Veto ends UN mission in Macedonia”, *Peacekeeping & International Relations*, Cilt 28, Sayı 2, s. 11.
- Koppa, Maria-Eleni** (1995). “Former Yugoslav Republic of Macedonia: The Strategic Dilemmas”, *Eurobalkans*, Sayı 20, ss. 38-43.
- Koppa, Maria-Eleni** (1997). *Minorities in Post-Communist Balkans*, Nea Sinora, Athens.
- Kostovicova, Denisa** (2006). “Old and new insecurity in the Balkans: Lessons from the EU’s involvement in Macedonia”, (ed. Glasius M. ve Kaldor M. içinde), *A Human Security Doctrine for Europe: Project, principles, practicalities*, Routledge, London.
- Kut, Şule** (2005). *Balkanlarda Kimlik ve Egemenlik*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Lefebvre, Stephane** (1994). “The Former Yugoslav Republic of Macedonia (FYROM) Where to?”, *European Security*, Cilt 3, Sayı 4, ss. 711-733.
- Liotta, H. Peter** (2001). *Dismembering The State: The Death Of Yugoslavia And Why It Matters*, Lexington Books Press, Oxford.
- Milosavljevski, Slavko** (2001). “Makedonya’da Arnavut Sorunu”, (ed. Lazarevski, P., Atanasovski, T., vd. içinde), *Avtori na Nacionalnata Bezbednost na Republika Makedoniya*, Institut za Sociološki i Političko-Pravni Istražuvanya, Üsküp.
- Mircev, Dimitar** (1993). “Macedonia’s Position on the Balkans: A Factor of Conflictualization or a Factor of Stability and Peace”, *Balkan Forum*, Cilt 1, Sayı 3, ss. 91-100.
- Mirçeski, Sasa** (1998). *1990-1997 Yılları Arası Makedonya Almanakı*, NIP Nova Makedoniya, Üsküp.
- Muhic, Ferid** (1996). “Macedonia – An Island on the Balkan Mainland”, (ed. Dyker, D. A. ve Vejvoda içinde), *Yugoslavia and After: A Study in Framentation, Despair and Rebirth*, Longman Press, London.
- NATO** (2000). “EU-NATO Declaration on ESDP”, *Press Release 142*. <http://www.nato.int/docu/pr/2002/p02-142e.htm> [Erişim Tarihi: 06.06.2018]
- NATO** (2003). “EU and NATO agree concerted approach for the Western Balkans”, *Press Release 089*, <http://www.nato.int/docu/pr/2003/p03-089e.htm>, [Erişim Tarihi: 06.06.2018]
- NATO** (2006). *NATO Handbook*, Public Diplomacy Division NATO, Brussels.
- NATO** (2014). “Peace Support Operations in the Former Yugoslav Republic of Macedonia”, http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_52121.htm [Erişim Tarihi: 06.07.2018]
- Nikas, Christos** (2003). “The Effects of the Interim Accord on Economic Relations between Greece and FYROM”, (ed. Kofos E. ve Vlasidis, V. içinde), *Athens and Skopje, the 7-year Symbiosis (1995-2002)*, Papazisis Press, Athens.
- Nikolov, Chvdarov** (2006). “On the Horizon – ‘The End of History’ in Bulgarian”, *Politika*, 11-17 Ağustos 2006.
- Nuredin, Abdülmecit** (2008). *Osmanlı Sonrası Makedonya*, Matüsiteb, Üsküp.
- Official Journal of the European Union** (2004). “Agreement between the European Union and the Former Yugoslav Republic of Macedonia on the status and activities of the European Union Police Mission in the Former Yugoslav Republic of Macedonia (EUPOL “Proxima”)”, http://europa.eu/rapid/press-release PRES-03-372_en.pdf [Erişim Tarihi: 07.06.2018]
- Ohrid Framework Agreement**, (2001). https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/the_former_yugoslav_republic_of_macedonia/framework_agreement_ohrid_130801_en.pdf [Erişim Tarihi: 06.06.2018]
- OSCE** (2003). “Annual Report on OSCE Activities 2003”, <http://www.osce.org/secretariat/13580?download=true> [Erişim Tarihi: 07.06.2018]

- OSCE** (2004). “Annual Report on OSCE Activities 2004”, <http://www.osce.org/secretariat/14430?download=true> [Erişim Tarihi: 07.06.2017]
- Pardew, James ve Bennett, Christopher** (2006). “NATO’nun Gelişen Operasyonları”, *NATO Dergisi*, <http://www.nato.int/docu/review/2006/issue1/turkish/art1.html> [Erişim Tarihi: 06.06.2018]
- Perry, Duncan M.** (1992). “Macedonians. Bulgarians or Slavophone Greeks? A Question of National Consciousness”, *The Polish Review of International Affairs*, Cilt 1, Sayı 1-2, ss. 113-130.
- Perry, Duncan M.** (1994). “Une Crise en Gestation? La Macedoine et Ses Voisins”, *Politique Etrangere*, Cilt 59, Sayı 1, ss. 179-207.
- Perry, Duncan M.** (1995). “Civil Society or Civil Strife?”, *War Report*, Sayı 35, ss. 27-30.
- Perry, Duncan M.** (1996). “Macedonia: Balkan Miracle or Balkan Disaster?”, *Current History*, Cilt 95, Sayı 599, ss. 113-117.
- Perry, Duncan M.** (1996). “The Republic of Macedonia: Finding Its Way”, (ed. Dawisha, K. ve Parrott, B. içinde), *Politics, Power, and The Struggle for Democracy in South-East Europe*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Perry, Duncan M.** (1998). “Destiny on Hold: Macedonia and the Dangers of Ethnic Discord”, *Current History*, Cilt 97, Sayı 617, ss. 119-126.
- Perry, Duncan M.** (2000). *Conflicting Ambitions And Shared Fates: The Past, Present And Future Of Albanians And Macedonians, The Macedonian Question: Culture, Historiography, Politics, East European Monographs*, Boulder Press, New York.
- Pettifer, James** (1992). “The New Macedonian Question”, *International Affairs*, Cilt 68, Sayı 3, ss. 475-485.
- Republic of Macedonia Ministry of Foreign Affairs**, “Bilateral Relations”, <http://www.mfa.gov.mk/index.php/en/foreign-policy/bilateral-relations/neighbourhood> [Erişim Tarihi: 05.06.2018]
- Republic of Macedonia Ministry of Foreign Affairs**, “Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE)”, <http://www.mfa.gov.mk/index.php/en/foreign-policy/multilateral-relations/ocse> [Erişim Tarihi: 05.06.2018]
- Republic of Macedonia Ministry of Foreign Affairs**, “Republic of Macedonia and the Partnership for Peace”, <http://www.mfa.gov.mk/index.php/en/foreign-policy/goals-and-priorities/nato-membership> [Erişim tarihi (5 Haziran 2017)]
- Reuter, Jens** (1993). “Policy and Economy in Macedonia”, *Balkan Forum*, Cilt 1, Sayı 3, ss. 153-173.
- Ruzin, Nano** (2003). “Looking forward to a Balkan Big Mac”, http://www.nato.int/cps/en/SID634DE999-40B236BA/natolive/opinions_20494.htm?selectedLocale=en [Erişim Tarihi: 06.06.2018]
- Serry, Robert ve Bennett, Cristopher** (2004). “Doğru Rotada Kalmak”, *NATO Dergisi*, <http://www.nato.int/docu/review/2004/issue4/turkish/art3.html> [Erişim Tarihi: 06.06.2018]
- Soğangöz, Murat** (2007). “Makedonya Krizi ve ODGP’nin Rolü”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü AB ve Uluslararası Ekonomik İlişkiler Anabilim Dalı.
- Sokalski, J. Henry** (2003). *An Ounce Of Prevention: Macedonia And The UN Experience in Preventive Diplomacy*, United States Institute of Peace Press, Washington D.C.
- Spaseski, Jordan ve Aslimovski, Pere** (2001). *Savunma Bilimi, Institut za Istrajuvanye na Turizmot Pri Fakultetot za Turizam i Ugostitelstvo, Ohrid*.
- Starova, Arian** (2004). “Security Issues in the Western Balkans”, (ed. Ateşoğlu Güney, N. ve Aksu, F. içinde), *Proceedings of the International Conference on the Potential Crisis And Conflicts in the Western Balkans, Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı: 2005, İstanbul*.
- Stefanova, Radoslava** (1997). “Preventing Violent Conflict in Europe: The Case of Macedonia”, *The International Spectator*, Cilt 32, Sayı 3, ss. 99-120.
- Şenyuva, Coşkun** (1999). *Balkanlardaki Gelişmeler ve Türkiye’ye Etkileri ile Balkanlar - Türkiye Otoyol Projesi*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul.
- Talbott, Strobe** (1992). “Greece’s Defense Seems Just Silly”, *Time Magazine*, s. 31.

Taylor, Scott (2002). İç Savaş, Knjiga Komerc, Belgrad.

Troebst, Stefan (1994). "Macedonia in a Hostile International and Ethnopolitical Environment - Six Scenarios", *Balkan Forum*, Cilt 2, Sayı 1, ss. 25-44.

Tufan, Şirin (1997). "Macedonia and Its Neighbours", *Balkan Forum*, Cilt 5, Sayı 2, ss. 281-293.

Tupurkovski, Vasil (1997). "The Balkan Crisis and The Republic of Macedonia", (ed. Danopoulos. C. P. ve Messas. K. G. içinde), *Crises in The Balkans: Views From The Participants*, Westview Press, Boulder.

Van Moyland, Suzanna (1995). "Macedonia - Home But Not Yet Dry", *Jane's Intelligence Review*, Cilt 7, Sayı 2, ss. 64-67.

Varvaroussis, Paris (1995). "Macedonia: Focus of Greek Policy towards the Balkans", *Aussenpolitik*, Cilt 46, Sayı 4, ss. 358-364.

Vichou, Maria (1997). "The Greek-FYROM Relations", *Epetirida Amintikis kai Eksoterikis Politikis*, ss. 85-95.

Vickers Miranda ve Pettifer, James (1997). *Albania – From Anarchy to a Balkan Identity*. Hurst Company, London.

Xhudo, Gus (1993). "Macedonia: The Trouble from Within", *Terrorism and Political Violence*, Cilt 5, Sayı 4, ss. 311-335.

Zahariadis, Nikolaos (1994). "As the Former Yugoslav Republic of Macedonia a Security Threat to Greece?", *Mediterranean Quarterly*, Cilt 5, Sayı 1, ss. 84-105.

Zahariadis, Nikolaos (2003). "External Interventions and Domestic Ethnic Conflict in Yugoslav Macedonia", *Political Science Quarterly*, Cilt 118, Sayı 2, ss. 259-279.

Zikov, Andrey (1993). "The Role of the Republic of Macedonia in Foreign-Trade Co-operation on the Balkans", *Balkan Forum*, Cilt 1, Sayı 3, ss. 199-214.

Petrol Fiyat Değişimlerinin BİST Endeks Getirileri Üzerindeki Etkisinin Analizi

Aziza SYZDYKOVA ORALBAYKIZI¹

Özet

Petrol en önemli enerji kaynağı olmasından dolayı dünyadaki bütün ülkeler için önem arz eder. Dünyada petrol rezervleri eşit dağılmamıştır, birkaç ülke önemli petrol ihracatçısı iken diğer kalan ülkeler petrolü ithal etmektedir. Dolayısıyla hem petrol ihraç eden hem de petrol ithal eden ülkeler petrol fiyatları ile yakından ilgilenmek zorundadırlar. Petrol ihtiyacının yaklaşık %90'dan fazlasını ithal eden Türkiye için petrol fiyatlarındaki değişimin makroekonomik etkilerinin araştırılması son derece önemlidir. Petrol fiyatları ve Türkiye'deki makroekonomik değişkenler arasındaki etkileşimi araştıran çok sayıda çalışma bulunmaktadır.

Bu çalışmada petrol fiyatlarındaki değişimlerin BİST 100 ulusal endeksi ve petrol ile yakından ilişkisi bulunan 3 adet sektörel endeks (XULAS, XKMYA ve XUSIN) getirileri üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Çalışma Mayıs 2001 – Nisan 2017 dönemine ait aylık verileri kapsamakta olup, söz konusu ilişki VAR yöntemine dayalı etki tepki fonksiyonları ve varyans ayrıştırması kapsamında analiz edilmiştir. Bulgulara göre petrol fiyat değişimlerinin etkisi sektörlere göre değişmektedir.

Anahtar Kelimeler: Petrol Fiyatları, BİST100, Hisse Senedi Getirileri, VAR analizi

Jel Kodları: F30, F65, G12, G15

Analysis of the Effect of Oil Price Changes on the BIST Index Returns

Abstract

As oil is the most important energy source, it is important for all countries in the world. Oil reserves in the world are not evenly distributed, the remaining countries import oil, while a few countries are major oil exporters. Therefore, both oil exporters and oil importers countries have to deal with oil prices closely. For Turkey which imports more than 90% of its oil needs, being investigated the effect of changes in oil prices on the stock market is extremely important for investors and policymakers.

In this study, the effects of the changes in oil prices on the BIST 100 national index and the yields of three sectoral indices (XULAS, XKMYA and XUSIN) closely related to oil were investigated. The study includes monthly datas from May 2001 - April 2017. The relationship was analyzed in terms of impact-response functions and variance decomposition based on the VAR method. According to findings, the effect of changes in oil prices depends on the sectors.

Keywords: Oil Prices, ISE100, Stock Returns, VAR analysis

Jel Codes: F30, F65, G12, G15

¹ Dr., Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, Ekonomi ve Finans Bölümü, azizayesevi@gmail.com

Giriş

Petrol önemli bir enerji kaynağı olup, imalat sürecinde kullanılan temel hammaddedir. Dolayısıyla dünyadaki tüm ülkelerin ekonomileri doğrudan veya dolaylı olarak petrole bağımlıdır. Ülkeler enerji bakımından petrole bağımlı oldukları kadar petrol fiyatları da tüm ekonomiler için önem arz etmektedir.

Dünyada enerji kaynakları arasında petrolün tüketim oranı %33,27'yi oluşturmaktadır. Dünya petrol tüketimi 2017 yılında 96,55 milyon varile ulaşırken, dünya petrol üretimi 92,15 milyon varil/gün olmuştur (BP 2018). Petrol fiyatlarında yıllar itibariyle dalgalanmalar yaşanmaktadır; örneğin, 2008 yılında tarihi zirve yaparak varil başına 132 dolar olan petrol fiyatı Ocak 2016 tarihinde yaklaşık %77'lik bir düşüşle 30 dolara kadar gerilemiştir. Mayıs 2018 tarihinde petrolün varil fiyatı ortalama 75 dolardır (Uluslararası Enerji Ajansı, 2018).

Petrol fiyatlarındaki ilk önemli şok 1973 yılında OPEC'in uyguladığı ambargo sonucunda meydana gelmiştir. Söz konusu ilk petrol krizinden sonra petrol fiyatlarındaki değişim ile makroekonomik sistem arasındaki ilişki araştırılmaya başlamıştır (Hamilton, 1983; Burbidge ve Harrison 1984; Gisser ve Goodwin, 1986 vs.). Bu konuda öncü çalışmalardan biri Hamilton (1983)'e ait olup, yazar çalışmada petrol fiyatlarındaki değişimin Amerikan ekonomisinde resesyona yol açtığı sonucunu savunmuştur. Bu çalışmanın ardından petrol fiyatları ve makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiler çeşitli ülke ve ülke grupları için farklı yöntemlerle analiz edilmiştir. Bununla birlikte özellikle son yıllarda fiyatlardaki değişimlerin hisse senedi piyasa fiyatı ve getirileri üzerinde yarattığı etkileri inceleyen çalışma sayısında da artış görülmektedir.

Literatürde, petrol fiyatlarındaki değişimlerin çeşitli kanallar üzerinden hisse senedi fiyatları üzerinde etkili olabileceği ifade edilmektedir. Örneğin, petrol fiyatlarındaki risk ve belirsizliğin artması küresel ekonomik büyüme oranları üzerinde negatif etkiler doğurabilmektedir, bu da hisse senedi endekslerinde düşüslere yol açabilmektedir (Basher ve Sadorsky, 2006: 225; Dagher ve El Hariri, 2013: 366). Petrol fiyatlarındaki artışlar enflasyon oranlarında da artışlara yol açabilmektedir. Enflasyon oranlarındaki artışlar ise merkez bankalarını faiz oranlarını artırmaya itebilmektedir. Bu durum hisse senetlerinin değerlendirilmesinde kullanılan iskonto faktörlerinin artmasına yol açarak nakit akışlarının bugünkü değerlerinin azalmasına sebep olabilmektedir (Basher vd., 2012: 229; Narayan ve Narayan, 2010: 357). Ayrıca, petrol fiyatlarındaki artışlar şirketlerin üretim maliyetlerinde artışlara sebep olup, bunun sonucunda azalan şirket karları ise hisse senedi piyasalarında düşüslere yol açabilmektedir (Narayan ve Narayan, 2010: 357).

Literatürdeki çalışmaların çoğunun petrol fiyatları ile gösterge hisse senedi endeksleri arasındaki ilişkiye odaklanması nedeniyle sektörel endeksleri dikkate alan çalışma sayısının oldukça az olduğu görülmektedir (Li vd., 2012: 1951). Bu çalışmada petrol fiyatlarının sadece BİST 100 endeksi üzerindeki etkisi değil aynı zamanda petrol ile yakından ilişkili olan Ulaştırma, Sınai ve

Kimya gibi sektörel endeksler üzerindeki etkisi de incelenmiştir. Bu kapsamda dikkat edilmesi gereken nokta; Türkiye petrol ihtiyacının yaklaşık %90'ını ithalat ile karşılayan ülke olduğundan Türkiye'nin petrol fiyatları üzerinde herhangi bir etkisi bulunmamaktadır. Aksine petrol fiyatlarındaki dalgalanmalara karşılık tamamen korunmasız durumdadır. Bu çalışmada öncelikle petrol fiyatları ile hisse senedi getirileri arasındaki ilişkiyi analiz eden çalışmalara yer verilmiştir. Daha sonra çalışmada kullanılan veri seti ve yöntem açıklanarak, analiz ve bulgulara göre model sonuçlarına değinilmiştir. Çalışma sonuç kısmı ile son bulmuştur.

1.Literatür Taraması

Petrol fiyatlarının hisse senedi piyasaları üzerindeki etkilerini araştırmaya yönelik literatürde çok sayıda çalışma mevcuttur. Çalışmaların büyük bir bölümü söz konusu ilişkiyi gelişmiş ülke grupları için araştırmıştır. Gelişmekte olan ülkeler için yapılmış çalışmaların sayısı son dönemlerde artmaya başlamıştır. Bununla birlikte petrol fiyatlarının sektörler üzerindeki etkilerine yönelik göreceli olarak az sayıda çalışma yapılmıştır.

Petrol fiyatları ve hisse senedi getirileri arasındaki ilişkiyi inceleyen ilk çalışmalardan Jones ve Kaul'e aittir (Abdioğlu ve Değirmenci, 2014). Jones ve Kaul (1996), 1970-1991 tarihleri arasında çeyreklik verileri kullanarak ABD, Kanada, Japonya ve İngiltere için değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma sonucunda petrol fiyatlarındaki değişimin ABD, Kanada, Japonya ve İngiltere'de savaş sonrası dönemde çıktı ve reel hisse senedi getirileri üzerinde olumsuz etkileri söz konusudur. Ayrıca yazarlar hisse senedi piyasalarının petrol fiyatlarındaki değişime verdikleri tepkiyi, şimdiki ve gelecekteki reel nakit akımlarının değişimi ile açıklanacağını söylemişlerdir.

Bir diğer çalışma Huang ve diğerleri (1996) tarafından yapılmış olup, söz konusu çalışmada New York Mercantile Exchange (NYMEX)'da işlem gören vadeli petrol fiyatları ile ABD hisse senedi getirileri arasındaki ilişki VAR modeli kullanılarak araştırılmıştır. Günlük verilerin kullanıldığı çalışmada vadeli petrol fiyatlarından 3 büyük petrol şirketlerinin (Chevron, Exxon ve Mobil) hisse senedi getirilerine doğru anlamlı bir Granger nedensellik tespit edilirken vadeli petrol fiyatları ve S&P endeksi arasında herhangi bir ilişki bulunamamıştır.

Faff ve Brailsford (1999) çalışmasında iki faktörlü Arbitraj fiyatlama modeli ile Avustralya'daki 24 sektörün hisse senedi getirilerinin petrol fiyatlarına karşı duyarlılığını incelemiştir. Çalışmanın bulgularına göre petrol fiyatları ile petrol ve gaz sektörü, çeşitlendirilmiş ürün sektörleri arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki varken, petrol fiyatları ile kağıt ve ambalaj, ulaştırma ve bankacılık sektörleri arasında ise anlamlı ve negatif ilişki gözlenmiştir.

Nandha ve Faff (2008), Nisan 1983-Eylül 2005 döneminde petrol fiyat şoklarının 35 küresel endüstri endeksi üzerindeki etkisini analiz etmişlerdir. Çalışma sonucunda madencilik, petrol ve gaz sektörleri dışındaki tüm sektörlerde petrol fiyatlarındaki değişimin hisse getirilerinde negatif bir etkiye sahip olduğunu tespit etmişlerdir. Ayrıca yazarlar çeşitlendirme etkisinden yararlanmak isteyen

yatırımcıların petrol ile pozitif korelasyona sahip varlık sınıfını mutlaka portföylerine katmaları ya da petrol türevleri kullanarak sentetik korunma yöntemleri geliştirmeleri gerektiğini vurgulamışlardır.

Narayan ve Narayan (2010) çalışmasında Vietnam için 28 Temmuz 2000-16 Haziran 2008 dönemine ait günlük verileri kullanarak Johansen Eş-Bütünleşme yöntemi ile petrol fiyatları, hisse senedi fiyatları ve döviz kuru arasındaki eşbütünleşik bir ilişki olup olmadığını araştırmışlardır. Analiz sonuçlarına göre, uzun dönemde petrol fiyatları, hisse senedi fiyatları ve döviz kuru arasında ilişki bulunmuştur. Ayrıca petrol fiyatlarının hisse senedi fiyatlarına etkisinin pozitif olduğu ortaya çıkmıştır.

Arouri (2011) çalışmasında petrol fiyat değişimlerinin 18 Avrupa ülkesinin 1 Ocak 1998- 30 Haziran 2010 dönemine ait haftalık verileri en büyük şirketlerinin oluşturduğu 15 sektör endekslerine etkisini ayrı ayrı analiz etmiştir. VAR modelinin kullanıldığı çalışma sonuçlarına göre, petrol fiyat değişimleri ile birçok Avrupa ülkesinin sermaye piyasası arasında ilişkiler tespit edilmiştir. Petrol fiyat artışlarının etkisi otomobil sektör hisseleri için negatif ve zayıftır. Petrol fiyat değişimleri ile petrolü yoğun kullanan bir sektör olmayan finans sektörü arasında güçlü ve negatif bir ilişki vardır. Yeme-içme sektörünü petrol fiyat artışları negatif etkilemektedir fakat yeme içme sektörü petrol ve petrol ile ilgili ürünleri yiyecek üretiminde kullandıkları için bu bulgu şaşırtıcıdır. Petrol fiyat değişimleri ile Petrol ve Gaz sektörü arasında güçlü ve pozitif ilişki bulunmuştur. Petrol fiyat değişimleri kısa dönemde, Kimya ve Maden sektörünü ve Hizmet sektörünü pozitif etkilerken sağlık sektörünü ve Teknoloji-Telekomünikasyon sektörlerini de negatif olarak etkilemektedir. Ayrıca, Arouri (2011), petrol fiyatlarından sanayi sektör hisse senetlerine zayıf bir nedensellik tespit etmiş ve Altyapı sektörüne petrol fiyat değişimlerinin zayıf bir etkisi olduğunu bulmuştur.

Li ve Wen (2012) 1997–2012 dönemini kapsayan çalışmalarında regresyon analizini kullanarak seçilmiş bazı makroekonomik değişkenler (tüketici ve üretici fiyat endeksi, faiz Oranları, sanayi üretimi büyüme oranı ve ham petrol fiyatları) ile Borsa Sanayi Fiyat Endeksi arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Çalışma sonucunda üretici fiyat endeksi ve faiz oranlarının Borsa Sanayi Fiyat Endeksi ile negatif, tüketici fiyat endeksi, sanayi üretimi büyüme oranı ve petrol fiyatları ile pozitif ilişkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Degiannakis vd., (2013) çalışmalarında Ocak 1992-Aralık 2010 döneminde zamanla değişen çok değişkenli heteroskedastik bir çerçeve kullanarak petrol fiyat getirileri ile 10 Avrupa sanayi sektörü endeks getirileri arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışma sonucunda sektör endeksleri ile petrol fiyatları arasındaki ilişkinin zaman içerisinde değiştiğini ve ilişkilerin endüstrilere özgü olduğunu belirlemişlerdir. Ayrıca arz yönlü petrol fiyat şoklarının düşük-orta derecede pozitif korelasyona yol açarken, talep yönlü petrol fiyat şoklarının korelasyon seviyelerinde pozitif veya negatif önemli değişmelere yol açtığını, bununla birlikte petrol fiyat şokunun kaynağı ve endüstri

türünün, endüstri sektör getirileri ile petrol fiyatları arasındaki korelasyonun önemli belirleyicileri olduklarını tespit etmişlerdir.

Ayrıca bu konuda yapılmış çok sayıda ulusal çalışma bulunmaktadır. Güler vd. (2010) çalışmasında 10 Temmuz 2010-10 Ağustos 2010 dönemine ait verileri kullanarak petrol fiyatlarındaki değişimlerin BİST’te işlem gören enerji sektörünün hisse senedi fiyatları üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Eşbütünleşme ve Granger nedensellik testlerinin kullanıldığı çalışma sonucunda petrol fiyatları ile enerji sektörü hisse senedi fiyatları arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu ve Brent petrol fiyatındaki değişimin, BİST elektrik endeksinin fiyat değişimlerinin bir nedeni olduğunu tespit etmişlerdir.

Toraman vd., (2011) çalışmasında 02.01.2009–15.02.2011 dönemde eşbütünleşme testlerini kısa dönem ve vektör hata düzeltme modelini (VECM) kullanarak petrol fiyatları ile İstanbul Menkul Kıymetler Borsası 100 Endeksi, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB) Hizmetler Endeksi, İMKB Sanayi Endeksi ve İMKB Teknoloji Endeksi arasındaki ilişkiyi test etmişlerdir. Çalışma petrol fiyatlarındaki değişimin en fazla İMKB Sanayi Endeksinde meydana gelen değişimi açıkladığı, daha sonra ise sırasıyla İMKB 100 Endeksi, İMKB Hizmetler Endeksi ve İMKB Teknoloji Endekslerinde meydana gelen değişimleri açıkladığı sonucuna ulaşmıştır.

Öztürk vd., (2013) çalışmasında 02.01.1997-31.12.2009 döneminde yapısal kırılmalı birim kök ile eşbütünleşme testlerini kullanarak petrol ve doğalgaz fiyatları ile BİST imalat sektörü ve kimya-petrol-plastik sektörü endeksleri arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışma sonucunda kırılmaları dikkate alan test sonuçlarına göre petrol fiyatları ile BİST imalat sanayi endeksi ve kimya-petrol-plastik sektörü endeksi arasında bir eşbütünleşme olduğunu, petrol fiyatlarının söz konusu endeksleri pozitif etkilediği dinamik en küçük kareler metodu ile tespit edilmiştir.

Akgün vd., (2013) çalışmasında Ocak 2000-Nisan 2013 döneminde Johansen eşbütünleşme testini kullanarak altın ve petrol fiyatlarındaki değişimlerin BİST 100 üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Çalışma sonucunda BİST 100 endeksi ile petrol fiyatları arasında pozitif bir ilişki olduğunu belirlemişlerdir.

Yıldırım vd., (2014) yaptıkları çalışmada Ocak 1991 ve Kasım 2013 dönemleri arasındaki verileri kullanarak petrol ve doğalgaz fiyatları ile Borsa İstanbul Sanayi Endeksi hisse senetleri arasındaki ilişkiyi test etmek istemişlerdir. Çalışmalarında uluslararası piyasalardaki petrol ve doğalgaz fiyatlarının Borsa İstanbul’da işlem gören sanayi şirketlerinin hisse senedi fiyatları üzerinde etkili olduğu sonucuna varmışlardır. Bu çalışmada nedensellik ilişkisinin tespit edilebilmesi için aylık veriler kullanılmış ve çalışma sonucunda uluslararası piyasalardaki ham petrol ve doğalgaz fiyat endeksleri ile Borsa İstanbul sını endeksi arasında Borsa İstanbul Sanayi endeksine doğru tek yönlü uzun dönemli Granger nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir.

Türkiye borsası için yapılmış çalışmalar Aşağıdaki Tablo 1’de özetlenmiştir.

Tablo 1. Türkiye Borsası İçin Yapılmış Çalışmaların Özeti

Yazar	Dönem	Borsa Endeksi	Yöntem	Sonuç
Kendirli ve Çankaya (2016)	4 Ocak 2000-30 Nisan 2015	BIST 100 ve BIST Ulaştırma Endeksi	Granger Nedensellik Testi	BİST 100’den diğer değişkenlere doğru tek yönlü bir ilişki ve %5 anlamlılık seviyesinde Ulaştırma Endeksi’nden ham petrol varil fiyatlarına doğru tek yönlü bir ilişki tespit edilmiştir.
Gönüllü vd. (2015)	2003-2012 (günlük veri)	BIST Petrol, Kimya ve Plastik Endeksi	Çok Faktörlü Model	Ham petrol fiyatı değişiminin hisse senetleri piyasası getirisini açıklamakta anlamlı sonuçlar verdiği gözlemlenmiştir.
Kaya ve Binici (2014)	2 Ocak 2002 - 31 Ekim 2013	BIST Kimya, Petrol, Plastik endeksi	Johansen Jusellius Eşbütünleşme Testi, Granger Nedensellik Testi	Petrol fiyatları ile BIST Kimya, Petrol, Plastik endeksi arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunmuştur. Ayrıca petrol fiyatlarından BIST Kimya, Petrol, Plastik endeksine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.
Çelik vd., (2015)	4 Ocak 2000-18 Mart 2014	BIST 100, Kimya, Sınai, Endeksi	ARMA-GARCH modelleri	Petrol fiyat değişimlerinin BIST100, Sınai ve Kimya Endeksi getiri oynaklıkları üzerinde istatistiki olarak anlamlı bir etkisinin olmadığını bulmuşlardır.
Yıldırım ve diğerleri (2014)	Ocak 1991-Kasım 2013	Sanayi Sektörü Hisse Senedi Fiyatları	Johansen-Juselius eşbütünleşme ve Granger nedensellik testleri ile regresyon analizi	Ham petrol ve doğalgaz fiyat endeksleri ile BİST Sınai endeksi arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmuştur. Ham petrol fiyat endeksinden Sınai endeksine doğru tek yönlü nedensellik, sınai endeksinden de doğalgaz fiyat endeksine doğru tek yönlü bir nedensellik bulunmuştur. Regresyon analizi sonucunda ham petrol ve doğalgaz fiyatlarının hisse senedi fiyatlarını pozitif etkilediği tespit edilmiştir.
Büberkökü (2017)	Ocak 1999- Eylül 2014	BIST100, BIST Mali, BIST Sınai ve BIST Hizmet endeksleri,	Gregory ve Hansen (1996) ile Hatemi-J (2008) koentegrasyon testleri ve Toda-Yamamoto Nedensellik testi	Rejim değişimleri dikkate alınmadığında petrol fiyatları ile hisse senedi piyasaları arasında uzun dönemli ve pozitif bir ilişki bulunmuştur. Rejim değişimleri dikkate alındığında; petrol fiyatlarında sert fiyat hareketlerinin yaşandığı dönemlerde petrol fiyatlarının hisse senedi piyasalarını negatif yönde etkilediği saptanmıştır. Nedensellik testi sonuçları ise petrol fiyatlarıyla hisse senedi

Güler ve Nalın (2013)	3 Şubat 1997-30 Kasım 2012	BİST 100, BİST Sınai ve BİST Kimya, Petrol ve Plastik endeksleri	Eşbütünleşme analizi ve Granger nedensellik testi	piyasaları arasında tek tip bir nedensellik ilişkisinin olmadığını göstermiştir.
Güler (2010)	vd., Temmuz 2000-Ağustos 2009	Enerji hisse fiyatları, elektrik endeksi	Eşbütünleşme ve Granger nedensellik testi	Değişkenlerin uzun dönemde birlikte hareket ettikleri, ancak kısa dönemde aralarında nedenselliğin olmadığı ortaya çıkmıştır.
Kılıç (2014)	vd., Ocak 1994-Kasım 2013	BİST Sanayi Endeksi	Gregory-Hansen eşbütünleşme testi, dinamik en küçük kareler (DEKK) yaklaşımı	Değişkenler uzun dönemde birlikte hareket etmektedir. Ayrıca Brent petrol fiyatındaki değişim BİST elektrik endeksinin fiyat değişimlerinin bir nedenidir.
Abdioğlu ve Değirmenci (2014)	2005-2013 (günlük veri)	BİST tüm, Teknoloji, Sınai, Mali ve Hizmetler endekslerine ait alt sektörler	Granger nedensellik testi	Ham petrol fiyatları ile sanayi fiyat endeksi arasında uzun dönemli ilişki olduğu, ham petrol fiyatlarındaki artışın sanayi fiyat endeksini arttırdığı tespit edilmiştir.
				Granger nedensellik testi sonuçlarına göre alt sektörler için hisse senedi fiyatlarından petrol fiyatlarına doğru bir nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.

2. Veri Seti, Model ve Yöntem

2.1. Araştırmada Kullanılan Model ve Değişkenler

Petrol fiyatlarının yüksek seyretmesi, petrol ithal eden ülke olan Türkiye açısından cari açığın artması, enflasyonun yükselmesi, büyümenin ve yatırımların düşmesi gibi sorunları ortaya çıkarmaktadır. Teorik olarak bu tür sorunlar bir ekonomide borsalara olumsuz yansıtacak ve borsada işlem gören hisse senetlerinin fiyatlarını düşüreceklerdir. Bu çalışmanın amacı; petrol fiyat değişimlerinin BİST 100 Ulusal endeksi ve BİST Sınai, BİST Ulaştırma, BİST Kimya gibi petrolü hammadde olarak üretim sürecinde kullanan dolayısıyla petrole yakından ilişkisi bulunan sektörel endeksler üzerine etkilerini tespit etmektir. Bu amaçla çalışmada VAR analizi yapılacak olup, kullanılan veri seti tüm değişkenler için ortak olması açısından Mayıs 2001 ve Nisan 2017 dönemi seçilmiştir. Çalışmada kullanılan değişkenler ve kaynakları Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Değişkenler ve Kaynakları

Değişkenler	Açıklama	Kaynaklar	
Bağımlı Değişkenler	<i>bist100</i>	BİST 100 endeks getirisi	Endekslere ait kapanış fiyatları
	<i>xulas</i>	BİST Ulaştırma Endeksi getirisi	Bloomberg veri tabanından alınmıştır.
	<i>xkmya</i>	BİST Kimya Endeksi getirisi	
	<i>xusin</i>	BİST Sınai endeksi getirisi	
Bağımsız Değişkenler	<i>op</i>	Brent petrol fiyatının yüzde değişimi (petrol getirisi)	U.S. Energy Information Administration https://www.eia.gov
	<i>ip</i>	Sanayi üretim endeksinin yüzde değişimi (2010=100)	IMF Data, http://www.imf.org/en/Data
	<i>cpi</i>	Tüketici fiyat endeksinin yüzde değişimi (2010=100)	Bank for International Settlements https://www.bis.org
	<i>reer</i>	Reel efektif döviz kurunun yüzde değişimi (2010=100)	Bank for International Settlements https://www.bis.org
	<i>ir</i>	Faiz oranının yüzde değişimi, (3 aylık mevduat faizi)	TCMB istatistikleri

Tablo 3'te petrol ve borsa endeksi getiri serilerine ilişkin tanımlayıcı istatistiklere yer verilmiştir. Buna göre standart sapması en yüksek olup getiri açısından riskli endeksin BİST Ulaştırma endeksi olduğu görülmektedir. Çalışmaya dahil edilen dönemde en yüksek ve en düşük getiri sağlayan endeks yine BİST Ulaştırma endeksi olmuştur. Diğer üç endeks hem ortalama getiri hem de standart sapma bakımından bir birine çok yakındır. Tüm endeksler sağa çarpık olup, normal dağılmaktadır.

Tablo 3. Getiri Serilerine İlişkin Açıklayıcı İstatistikler

	BIST100	KIMYA	SINAI	XULAS
Ortalama	0.015563	0.015949	0.016291	0.019188
Medyan	0.017336	0.022169	0.017715	0.009198
Maximum	0.297357	0.350853	0.292886	0.424183
Minimum	-0.231203	-0.243659	-0.230355	-0.408859
Standart sapma	0.092280	0.087753	0.080057	0.119410
Çarpıklık	0.130579	0.046097	0.001133	0.031399
Basıklık	3.721632	4.468766	4.304453	4.120430
Jarque-Bera	4.687106	17.23595	13.54193	10.02198
Gözlem	191	191	191	191

Yukarıdaki getiri serilerinin bağımlı değişken olduğu ve bağımsız değişkenler ile oluşturulan regresyon modeli aşağıda sunulmaktadır.

$$rindex_t = \beta_0 + \beta_1 oil_t + \beta_2 cpi_t + \beta_3 ip_t + \beta_4 reer_t + \beta_5 ir_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

Doğrusal regresyon modelleri; her endeks getiri serisinin bağımlı değişken, petrol fiyatı getiri serisinin ise bağımsız değişken olacak şekilde oluşturulmuştur. Modelin oluşturulmasında Tablo 4'te ayrıntıları verilmiş olan çalışmalar örnek alınmıştır.

Tablo 4. Ampirik Çalışma İçin Örnek Modeller

Çalışma	Yöntem	Model
Sadorsky P. (1999)	VAR ve Genelleştirilmiş Otoresif Koşullu Değişen Varyans (GARCH) modeli	Getiri=f(sanayi üretim endeksi, faiz oranları, reel petrol fiyatları, S&P endeks getirisi, enflasyon)
Park J.ve Ratti A.R. (2008)	Çok değişkenli VAR modeli	Getiri=f(kısa vadeli faiz oranları, enflasyon, sanayi üretimi, petrol fiyat şokları)
Kilian L. ve Park Ch.(2008)	VAR modeli	Getiri=f(dünya ham petrol üretimindeki yüzde değişim, reel ham petrol fiyatı, dünya reel ekonomik aktivite indeksi)
Filis G. (2010)	Eşbütünleşme testi, Vektör hata düzeltme modeli	Getiri=f(tüketici fiyatları endeksi, sanayi üretimi, petrol fiyatları)
Le ve Chang (2011)	VAR modeli	Getiri=f(petrol fiyatları, döviz, faiz oranı)
Li ve Wen (2012)	Doğrusal olmayan regresyon analizi	Getiri=f(tüketici ve üretici fiyat endeksi, faiz oranları, sanayi üretimi büyüme oranı ve ham petrol fiyatları)

Kaynak: Syzdykova, A. (2018: 11)

2.2. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada petrol fiyat değişimlerinin BİST 100 ulusal endeksi ve BİST Sınai, BİST Ulaştırma, BİST Kimya gibi sektörel endeksler üzerine etkilerini araştırmak için VAR analizi kullanılmıştır. VAR modeli, sistemde yer alan çok sayıda değişkenin geçmiş değerleri ile ifade edildiği ve her bir denklemin EKK(En Küçük Kareler) ile çözümlendiği bir çözüm tekniğidir. Geçmiş bilginin kullanılması ile sağlanan bu yapı, zaman serilerine dinamizm katmıştır (Bozkurt, 2007: 76).

VAR modeli, seçilen bütün değişkenleri birlikte ele alır ve bir sistem bütünlüğü içinde inceler. Ekonometrik modelin şekillendirilmesi aşamasında, belirli ve modelin oluşumuna etki eden katı bir iktisadi teorinin varlığı kabul edilmez. İktisadi teorinin öne sürdüğü kısıtlamaların, varsayımların, model tanımını bozmasına izin verilmez. Değişkenler arası ilişkiler hakkında bir ön kısıt konulmaz. Böylelikle ekonometristlerin model kurma aşamasında yapmak zorunda oldukları ön varsayımların, olumsuz etkileri büyük ölçüde ortadan kalkmaktadır. VAR modelleri öncelikle makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkilerin incelenmesinde ve rassal şokların değişkenler sistemine olan dinamik etkisinin analizinde kullanılır. Hatta birçok iktisatçıya göre kısıtsız VAR, öngörü için klasik yapısal modellemeden daha iyi sonuç verir (Greene, 1993: 553).

Standart bir VAR modeli şu şekilde ifade edilebilir:

$$y_t = a_1 + \sum_{i=1}^p b_{1i}y_{t-i} + \sum_{i=1}^p b_{2i}x_{t-i} + u_{1t} \quad (2)$$

$$x_t = c_1 + \sum_{i=1}^p d_{1i}y_{t-i} + \sum_{i=1}^p d_{2i}x_{t-i} + u_{2t} \quad (3)$$

Yukarıdaki modelde p gecikmelerin uzunluğunu, u ortalaması sıfır, kendi gecikmeli değerleriyle olan kovaryansları sıfır ve varyansları sabit, normal dağılıma sahip, rassal hata terimlerini göstermektedir. Var modelinde hataların kendi gecikmeli değerleriyle ilişkisiz olması varsayımı, modele herhangi bir kısıt getirmez. Çünkü değişkenlerin gecikme uzunluğunun artırılmasıyla otokorelasyon sorununun üstesinden gelinilir (Özgen ve Güloğlu, 2004: 4-5).

VAR modelleri, öngörü amaçlı kullanılabilir. Buna karşı Sims 1980 çalışmasında VAR modellerini değişken arasındaki karşılıklı dinamik ilişkilerin araştırılması amacıyla ilk kez kullanmıştır. Bu analizlerde kullanmış olduğu iki yaklaşım vardır. Bunlar:

1. Etki tepki fonksiyonları (impulse- response)
2. Öngörü hatasının varyans ayrıştırması (variance decomposition)

VAR modeli, herhangi bir iktisat teorisinden yola çıkarak, değişkenlerin içsel-dışsal ayrımını gerektirmediği için, eşanlı denklem sistemlerinden ayrılmaktadır. Bununla birlikte, VAR modellerinde bağımlı değişkenlerin gecikmeli değerlerinin yer almasından dolayı geleceğe yönelik tahminlerin yapılması mümkün olmaktadır (Bozkurt, 2007: 154).

Var modellerinden elde edilen Etki-Tepki fonksiyonları, sıklıkla, sistemdeki değişkenlerden birisine gelen şokun, sistemdeki diğer değişkenler üzerindeki etkilerini incelemek için kullanılırlar. Başka bir ifadeyle Etki-Tepki fonksiyonları VAR modelindeki her bir değişkenin, yapısal şoklar ortaya çıktığında, bu şoklara karşı dinamik tepkisini gösterirler (Kilian, 1998).

3. Analiz Bulguları

3.1. Değişkenlere Ait Birim Kök Testi Sonuçları

Öncelikle serilerin durağan oldukları seviyeler ADF ve PP birim kök testleri ile belirlenmiştir. Tablo 5 değişkenlere ait birim kök testi sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 5. ADF ve PP Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	ADF		PP		
	t-istatistiği	p-değeri	t-istatistiği	p-değeri	
Bağımlı	<i>bist100</i>	-14.4806 (0)	0.0000	-14.5188	0.0000
	<i>xulas</i>	-6.8648 (2)	0.0000	-13.3291	0.0000
	<i>xkmya</i>	-7.8252 (2)	0.0000	-14.2085	0.0000
	<i>xusin</i>	-14.2671 (0)	0.0000	-14.2778	0.0000
Bağımsız	<i>op</i>	-6.7245 (5)	0.0000	-10.7099	0.0000
	<i>cpi</i>	-3.0491 (11)	0.1220	-8.8935	0.0000
	Δcpi	-14.7113 (10)	0.0000	-	-
	<i>ip</i>	-2.9233 (12)	0.1577	-54.1640	0.0001
	Δip	-13.2201 (11)	0.0000	-	-
	<i>reer</i>	-8.8738 (3)	0.0000	-10.2622	0.0000
	<i>ir</i>	-19.0180 (0)	0.0000	-19.0180	0.0000

ADF regresyon eşitliği deterministik bileşenlerden sabit terim ve trend içermektedir. Parantez içindeki değerler uygun gecikme uzunluklarını göstermektedir.

ADF ve PP birim kök testi sonuçlarına göre araştırma kapsamında yer alan bağımlı değişkenlerin tamamı (*bist100*, *xulas*, *xkmya*, *xusin*) her iki teste göre seviyede durağandır. Getiri serilerine ilişkin grafikler ekte yer almaktadır. Buna karşılık bağımsız değişkenlerden petrol fiyatları, reel efektif döviz kuru ve faiz oranı değişkenleri her iki teste göre düzeyde durağandır. Fakat enflasyon ve sanayi üretim endeksi değişkenlerine ait birim kök sonuçları iki teste göre farklılık göstermektedir. ADF birim kök testi sonuçlarına göre değişkenler düzeyde birim kök içerirken, PP testine göre seviyede durağan oldukları görünmektedir. Bir sonraki aşamada VAR yönteminin uygulanması için bağımlı değişkenlerin tamamı ve bağımsız değişkenlerden petrol fiyatı (*op*) ve faiz oranı (*ir*) değişkenleri düzey değerleriyle, enflasyon (*cpi*) ve sanayi üretim endeksi (*ip*) değişkenlerinin birinci sıra farkları² alındıktan sonra modelde yer alması gerekmektedir.

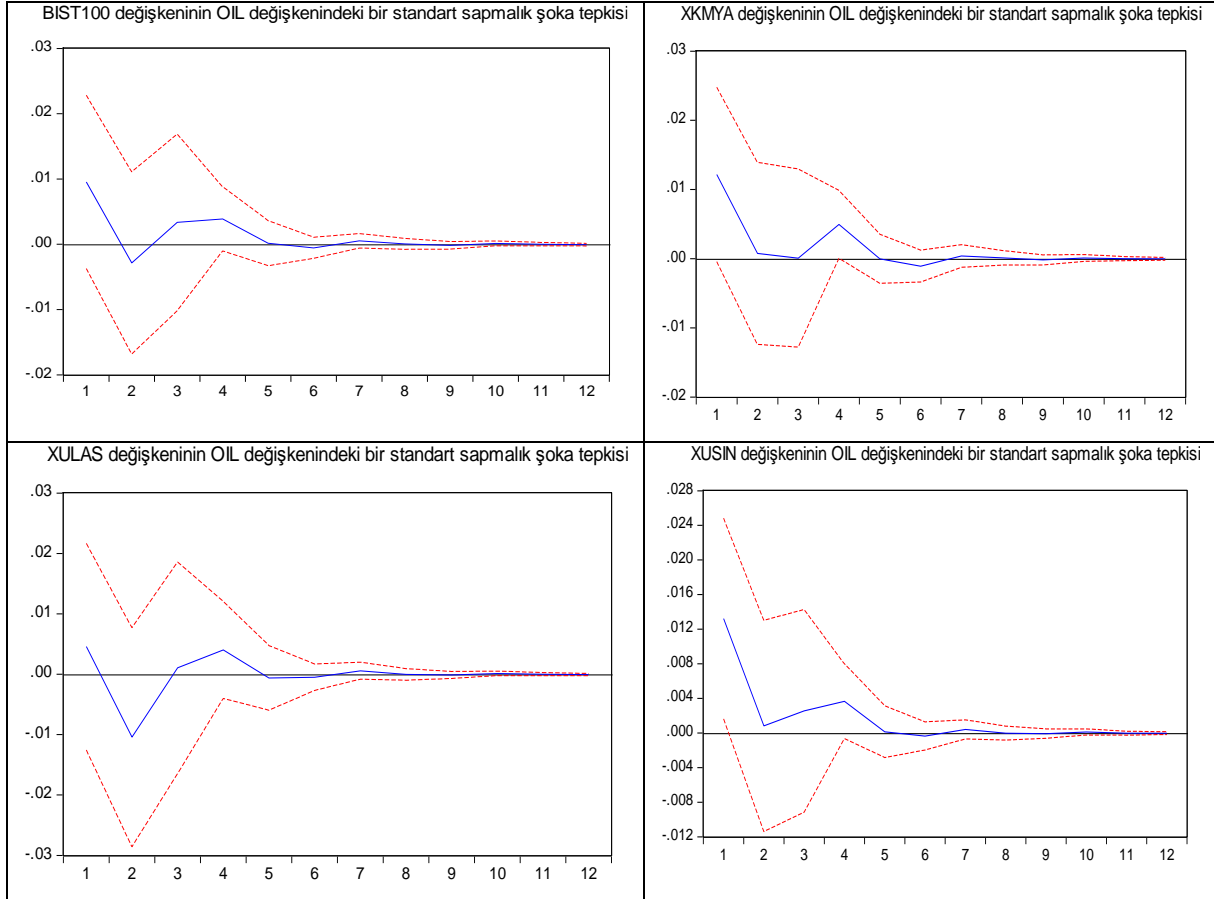
3.2. VAR Analizi Sonuçları

Var modeline geçmeden önce modele ait gecikmenin belirlenmesi gerekmektedir. Gecikme değerlerinin tayin edilmesinde kullanılan en önemli yöntemler Akaike Bilgi Kriteri (AIC) ile Schwarz Bilgi Kriteri (SIC) değeri yöntemidir. VAR modeli için maksimum gecikme uzunluğu 12 olmak üzere uygun gecikme yapısı AIC'e göre 4 olarak belirlenmiştir.

²ADF ve PP testlerinden analizlerde en çok tercih edilen test ADF testi olduğundan sonucuna karar verilip, birinci sıra farkı alınmıştır.

3.2.1.Etki Tepki Fonksiyonları

Şekil 1’de analize dahil edilen bağımlı değişkenler BİST 100, XULAS, XUSIN ve XKMYA değişkenlerinin ham petrol fiyatlarından değişkenlerden gelen şoklara³ verdiği tepkiler sergilenmektedir.



Şekil 1. Değişkenlere Ait Etki Tepki Fonksiyonları

BİST 100 endeks getirilerinin petrol fiyatlarında meydana gelen şoklara verdiği tepki ilk ayda pozitif iken 2.ayda negatife ve 3.ayda tekrara pozitifte dönmektedir. Beşinci aydan sonra etki tamamen ortadan kalkmaktadır. XKMYA değişkeninin petrol fiyatlarında meydana gelen şoklara verdiği tepki ilk 5 ay pozitif iken, 5.aydan sonra tepki ortadan kalkmaktadır. XULAS değişkeninin verdiği tepki ilk pozitif daha sonra negatif olmaktadır ve beşinci ayda sonra etki kaybolmaktadır. Benzer şekilde XUSIN değişkeninin petrol fiyatlarında meydana gelen şoklara verdiği tepki ilk 5 ayda pozitifdir ve 5.aydan sonra etki kaybolmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken husus tüm endeks getirilerinin petrol fiyatlarında meydana gelen şoklara verdiği tepki 5.aydan sonra ortadan kalkmaktadır. XKMYA ve XUSIN değişkenleri ilk beş ay boyunca pozitif tepki vermektedir. BİST 100 ve XULAS

³ Bağımlı değişkenlerin analize dahil edilen diğer makroekonomik değişkenlerde meydana gelen şoklara verdiği tepkileri gösteren şekiller EK kısmında yer almaktadır.

değişkenlerinin verdikleri tepki ise benzemekte olup, ilk ayda pozitif sonra negatiften tekrar pozitif döndüğü görülmektedir.

3.2.2.Varyans Ayrıştırması

Varyans ayrıştırması, içsel değişkenlerden birindeki değişimi, kendisi dahil tüm içsel değişkenleri etkileyen ayrı ayrı şoklar olarak ayırmakta, böylece sistemin dinamik yapısı hakkında bilgi sahibi olunmaktadır. Analize dahil edilen borsa endeks getirilerinin ham petrol fiyatlarındaki ve diğer bağımsız değişkenlerdeki bir standart sapmalık şoklara verdiği tepki 12 dönem için test edilmiştir.

Öncelikle BİST100 ulusal endeks getirisi değişkenine ait varyans ayrıştırması sonuçlarına bakıldığında (Tablo 6) söz konusu değişkeni en çok açıklayan değişkenlerin kendisi ve reel efektif döviz kuru değişkeni olduğu görülmektedir. BİST 100 değişkeninin kendi kendini açıklama oranı ilk ayda %84 iken, reel efektif döviz kuru değişkeninin açıklama gücü ise %14'tür. İlk aydan sonra reel efektif döviz kurunun açıklama oranı yaklaşık %13 civarında sabitlenmiştir. 3.aydan sonra BİST100 değişkenini açıklamada enflasyon değişkeninin açıklama gücü %4 olduğu görülmektedir. Petrol fiyatları BİST100 değişkenini açıklamada çok önemsiz bir paya sahiptir. Benzer şekilde sanayi üretim endeksi ve faiz oranlarının da payı çok düşüktür.

Tablo 6. BİST100 Değişkenine Ait Varyans Ayrıştırma Sonuçları

Dönem	S.E.	OP	IP	CPI	REER	IR	BIST100
1	0.0858	1.0960	0.1109	0.1799	14.3248	0.2592	84.0288
2	0.0903	1.1332	1.3866	1.6358	13.5999	2.2410	80.0031
3	0.0913	1.2375	1.3617	3.2438	13.4409	2.2064	78.5094
4	0.0918	1.3901	1.3486	4.0920	13.3439	2.1989	77.6263
5	0.0918	1.3887	1.3482	4.1807	13.3355	2.2073	77.5393
6	0.0919	1.3890	1.3729	4.3222	13.3337	2.2071	77.3748
7	0.0919	1.3908	1.4338	4.3191	13.3239	2.2090	77.3230
8	0.0919	1.3902	1.4429	4.3441	13.3218	2.2085	77.2922
9	0.0919	1.3903	1.4455	4.3513	13.3208	2.2091	77.2826
10	0.0919	1.3904	1.4534	4.3511	13.3196	2.2094	77.2758
11	0.0919	1.3903	1.4555	4.3532	13.3191	2.2093	77.2723
12	0.0919	1.3903	1.4555	4.3540	13.3190	2.2094	77.2714

XULAS değişkenine ait varyans ayrıştırması sonuçlarına bakıldığında (Tablo 7) 12 dönem boyunca en çok kendi değişimlerinden ve BİST 100 değişkeninden etkilendiği görülmektedir. Nitekim söz konusu değişkenin ilk aylarda kendini açıklama oranı %45 ve BİST100 değişkeninin açıklama oranı ise %40'tur. BİST 100 değişkeni ile benzer şekilde en çok reel efektif döviz kurunun açıklama oranı diğer bağımsız değişkenlere göre daha yüksektir. Enflasyon ve faiz oranı değişkenlerinin açıklama gücü sırasıyla %6 ve %3,5 olarak sabitlendiği görülmektedir. Petrol fiyatlarının açıklama gücü sıfıra çok yakındır dolayısıyla önemsizdir.

Tablo 7. XULAS Değişkenine Ait Varyans Ayrıştırma Sonuçları

Dönem	S.E.	OP	IP	CPI	REER	IR	BIST100	XULAS
1	0.0849	0.1520	0.2393	0.1506	9.6505	0.6399	43.5004	45.6669
2	0.0907	0.8708	0.3696	3.2206	9.0156	3.5097	40.2860	42.7272
3	0.0920	0.8542	0.7789	5.0859	8.9061	3.5025	39.3136	41.5583
4	0.0923	0.9463	0.8824	6.0950	8.8174	3.4696	38.7886	41.0003
5	0.0924	0.9484	0.8856	6.0999	8.8137	3.4717	38.7720	41.0084
6	0.0925	0.9485	0.8847	6.2062	8.8155	3.4815	38.7191	40.9442
7	0.0925	0.9504	0.8949	6.2085	8.8138	3.4854	38.7112	40.9354
8	0.0925	0.9503	0.8991	6.2149	8.8139	3.4849	38.7070	40.9295
9	0.0925	0.9503	0.8993	6.2184	8.8137	3.4848	38.7054	40.9278
10	0.0925	0.9504	0.9011	6.2182	8.8136	3.4848	38.7046	40.9269
11	0.0925	0.9504	0.9018	6.2188	8.8135	3.4848	38.7042	40.9263
12	0.0925	0.9504	0.9018	6.2191	8.8134	3.4848	38.7041	40.9261

XKMYA değişkenine ait varyans ayrıştırması sonuçlarına bakıldığında (Tablo 8) kendi dinamiklerinden daha çok BİST 100 değişkeni tarafından açıklanmaktadır. İlk ayda BİST 100 değişkenin söz konusu değişkeni açıklama gücü %63 iken ilerleyen aylarda %57 olarak sabitlenmiştir. Petrol fiyatlarının açıklama gücü BİST100 ve XULAS değişkenlerini açıklama gücünden biraz daha yüksek olduğu (%2) olduğu görülmektedir. Bununla birlikte ilerleyen aylarda bağımsız değişkenlerin açıklama gücü sırasıyla; reel efektif döviz kuru (%7), enflasyon oranı %4,5 ve faiz oranı (%2,5)'tur.

Tablo 8. XKMYA Değişkenine Ait Varyans Ayrıştırma Sonuçları

Dönem	S.E.	OIL	IP	CPI	REER	IR	BIST100	XKMYA
1	0.0854	1.9659	0.0122	0.0001	7.1569	0.8920	63.3863	26.5863
2	0.0901	1.8988	0.8139	1.2807	6.8959	2.3589	60.9861	25.7653
3	0.0917	1.8364	1.0509	3.0781	7.4540	2.3057	59.3448	24.9298
4	0.0922	2.0997	1.1908	3.9216	7.6695	2.2652	58.3275	24.5252
5	0.0923	2.0865	1.3983	4.1830	7.6316	2.3314	57.9677	24.4012
6	0.0924	2.0913	1.3966	4.4799	7.6495	2.3240	57.7528	24.3056
7	0.0924	2.0903	1.5119	4.4742	7.6411	2.3212	57.6790	24.2820
8	0.0924	2.0882	1.5473	4.5167	7.6389	2.3188	57.6288	24.2610
9	0.0924	2.0881	1.5472	4.5294	7.6409	2.3191	57.6194	24.2555
10	0.0924	2.0880	1.5548	4.5290	7.6401	2.3201	57.6134	24.2542
11	0.0924	2.0879	1.5577	4.5307	7.6400	2.3201	57.6105	24.2527
12	0.0924	2.0878	1.5577	4.5313	7.6401	2.3201	57.6101	24.2525

XUSIN değişkenine ait varyans ayrıştırması sonuçlarına bakıldığında (Tablo 9) söz konusu değişkeni en çok açıklayan değişken BİST 100 olup, açıklama gücü ilk ayda %75 iken, ilerleyen aylarda %69 olarak sabitlendiği görülmektedir. Bağımsız değişkenlerden gene en çok açıklayan değişken sırasıyla reel efektif döviz kuru, enflasyon oranı ve faiz oranıdır. Petrol fiyatlarının XUSIN değişkenini açıklama gücü diğer sektör endekslerini açıklama gücüne göre daha yüksektir fakat önemsiz denecek kadar düşüktür.

Tablo 9. XUSIN Değişkenine Ait Varyans Ayrıştırma Sonuçları

Dönem	S.E.	OIL	IP	CPI	REER	IR	BIST100	XUSIN
1	0.0847	2.7303	0.0299	0.0036	9.1888	1.1340	75.7582	11.1550
2	0.0899	2.6098	1.1077	1.6026	8.7647	3.0548	72.2046	10.6555
3	0.0916	2.6644	1.2256	2.8559	8.6676	3.0088	71.0679	10.5094
4	0.0922	2.8240	1.2778	3.6191	8.7474	2.9873	70.1583	10.3857
5	0.0922	2.8171	1.3480	3.7093	8.7275	3.0267	69.9809	10.3902
6	0.0923	2.8114	1.3563	3.8825	8.7447	3.0189	69.8230	10.3629
7	0.0923	2.8110	1.4409	3.8788	8.7366	3.0161	69.7589	10.3573
8	0.0924	2.8090	1.4674	3.9019	8.7368	3.0140	69.7201	10.3505
9	0.0924	2.8087	1.4673	3.9122	8.7370	3.0145	69.7106	10.3494
10	0.0924	2.8086	1.4732	3.9120	8.7363	3.0155	69.7050	10.3492
11	0.0924	2.8085	1.4763	3.9132	8.7360	3.0154	69.7017	10.3486
12	0.0924	2.8084	1.4764	3.9142	8.7360	3.0155	69.7007	10.3485

Sonuç

Türkiye petrol ihtiyacının yaklaşık %90'dan fazlasını dış ülkelerden ithal etmektedir. Dolayısıyla petrol fiyatlarındaki değişimin Türkiye ekonomisi için etkilerinin araştırılması son derece önemlidir. Petrol fiyatları ile makroekonomik değişkenler ve borsa arasındaki ilişkiyi Türkiye için araştıran çok sayıda çalışma mevcuttur. Petrol fiyatları ile BİST ve BİST sektörel endeksleri arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmaların çoğunda Eşbütünleşme ve Granger nedensellik analizi kullanılmıştır. Söz konusu çalışmalar sonuçları bakımından bir birinden farklılık göstermekte olup, bazı çalışmalarda petrol fiyatları ve BİST endeks getirileri arasında uzun ve kısa dönem ilişkisi tespit edilirken, bazılarında ilişkinin olmadığı savunulmaktadır.

Bu çalışmada petrol fiyatlarındaki değişimlerin BİST 100 ulusal endeksi ve petrol ile yakından ilişkisi bulunan 3 adet sektörel endeks (XULAS, XKMYA ve XUSIN) getirileri arasındaki ilişki VAR yöntemine dayalı etki tepki fonksiyonları ve varyans ayrıştırması kapsamında analiz edilmiştir. Bulgulara göre petrol fiyat değişimlerinin etkisi sektörlere göre değişmektedir.

Etki tepki fonksiyonlarına bakıldığında petrol fiyatlarında meydana gelen şoklara XKMYA ve XUSIN endeks getirileri ilk beş ay boyunca pozitif tepki vermektedir. BİST 100 ve XULAS değişkenlerinin verdikleri tepki ise benzemekte olup, ilk ayda pozitif sonra negatiften tekrar pozitif döndüğü görülmektedir. Bununla birlikte tüm endeks getirilerinin petrol fiyatlarında meydana gelen şoklara verdiği tepki 5.aydan sonra ortadan kalkmaktadır.

Endeks getirilerindeki toplam değişimin ne kadarının petrol fiyatlarındaki ve diğer makroekonomik değişkenlerdeki değişimler tarafından açıklandığı öngörü hata varyans ayrıştırması ile ortaya koyulmuştur. Varyans ayrıştırma sonuçlarına göre BİST100 ulusal endeks getirisi değişkenini en çok kendisi (%84) ve reel efektif döviz kuru değişkeni (%14) açıklamaktadır. Petrol fiyatları BİST100 değişkenini açıklamada çok önemsiz bir paya sahiptir. Benzer şekilde sanayi üretim endeksi ve faiz oranlarının da payı çok düşüktür.

XULAS, XKMYA ve XUSIN endeks getirilerindeki değişimleri en çok açıklayan değişkenin BİST 100 olduğu ve kendi değerleri olduğu görülmüştür. Benzer şekilde makroekonomik değişkenlerden reel efektif döviz kuru endeks getirileri diğer değişkenlere göre daha fazla açıklamaktadır. Petrol fiyatlarındaki değişimlerin söz konusu endeks getirilerini açıklamakta çok önemsiz payı bulunmaktadır. Bu sonuçlar BİST 100 ve sektörel endeks getirilerinin döviz kurundan çok etkilendiğini göstermektedir. Dolayısıyla borsa yatırımcıları yatırım kararlarında en çok döviz kuruna dikkat etmeleri gerekmektedir.

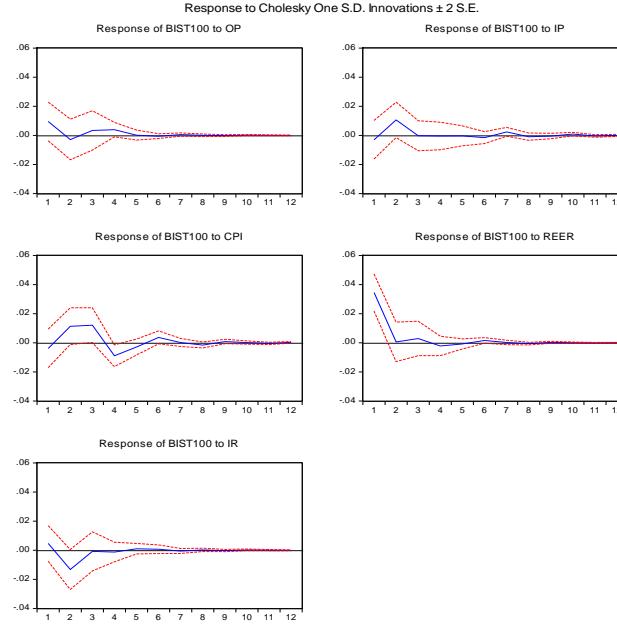
Kaynakça

- Abdioğlu, Z. ve Değirmenci, N. (2014). "Petrol Fiyatları-Hisse Senedi Fiyatları İlişkisi: BIST Sektörel Analiz", *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(8).
- Arouri, M. E. H. (2011). "Does Crude Oil Move Stock Markets in Europe? A Sector Investigation", *Economic Modelling*, 28(4), s.1716-1725.
- Basher, S. A. ve Sadorsky, P. (2006). "Oil Price Risk and Emerging Stock Markets", *Global finance journal*, 17(2), s.224-251.
- Basher, S. A., Haug, A. A. ve Sadorsky, P. (2012). "Oil Prices, Exchange Rates and Emerging Stock Markets", *Energy Economics*, 34(1), s.227-240.
- Burbidge, J. ve Harrison, A. (1984). "Testing for The Effects of Oil-Price Rises Using Vector Autoregressions", *International Economic Review*, s.459-484.
- Büberkökü, Ö.(2017). "Çoklu Yapısal Kırılmalar Altında Petrol Fiyatlarının Türk Hisse Senedi Piyasaları Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi", *Bankacılık ve Sermaye Piyasası Araştırmaları Dergisi* 1(3), s.15-32
- Çelik, İ., Özdemir, A. ve Gülcan, N. (2015). "Petrol Fiyat Dalgalanmalarının Getiri Oynaklığı Üzerine Etkisi: Türkiye’de Alt Endeksler Üzerine Bir Uygulama", *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (67), s.157-170.
- Dagher, L. ve El Hariri, S. (2013). "The Impact of Global Oil Price Shocks on The Lebanese Stock Market", *Energy*, 63, s.366-374.
- DeGiannakis, S., Filis, G. ve Floros, C. (2013). "Oil and Stock Returns: Evidence From European Industrial Sector Indices in a Time-Varying Environment", *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 26, s.175-191.
- Faff, R. W. ve Brailsford, T. J. (1999). "Oil Price Risk and The Australian Stock Market", *Journal of Energy Finance & Development*, 4(1), s.69-87.
- Gisser, M. ve Goodwin, T. H. (1986). "Crude Oil and The Macroeconomy: Tests of Some Popular Notions: Note". *Journal of Money, Credit and Banking*, 18(1), s.95-103.
- Gönüllü, Ç. O., Otluoğlu, E. Ve Şengöz, M. H. (2015). "Ham Petrol Fiyatı Değişimlerinin Petrokimya Sektörü Getirileri Üzerindeki Etkisi", *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (14).
- Güler, S. ve Temel Nalın, H. (2013). "Petrol Fiyatlarının İMKB Endeksleri Üzerindeki Etkisi", *International Journal of Economic & Social Research*, 9(2). s.79-97
- Güler, S., Tunç, R. ve Orçun, Ç. (2010). "Petrol Fiyat Riski ve Hisse Senedi Fiyatları Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi: Türkiye’de Enerji Sektörü Üzerinde Bir Uygulama", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(4), s.297-315.
- Hamilton, J. D. (1983). "Oil and The Macroeconomy Since World War II", *Journal of political economy*, 91(2), s.228-248.
- Huang, R. D., Masulis, R. W. ve Stoll, H. R. (1996). "Energy Shocks and Financial Markets", *Journal of Futures Markets: Futures, Options, and Other Derivative Products*, 16(1), s.1-27.
- Jones, C. M. ve Kaul, G. (1996). "Oil and The Stock Markets", *The journal of Finance*, 51(2), s.463-491.
- Kaya, A. ve Binici, Ö. (2014). "BIST Kimya, Petrol, Plastik Endeksi Hisse Senedi Fiyatları İle Petrol Fiyatları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15(1), s.383-395.

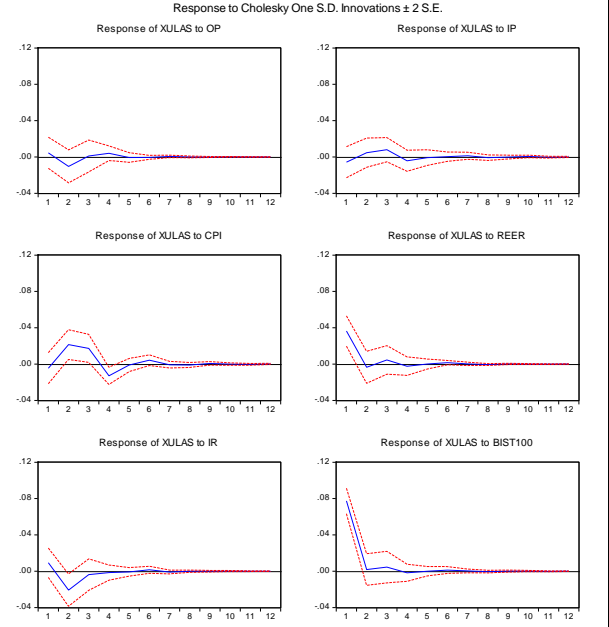
- Kendirli, S. ve Çankaya, M. (2016). “Ham Petrol Fiyatlarının BİST 100 ve Bist Ulaştırma Endeksleri İle İlişkisi”, *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(2), 136-141.
- Kılıç, C., Bayar, Y. ve Özcan, B. (2014). “Petrol Fiyatlarının Borsa İstanbul Sanayi Fiyat Endeksi Üzerindeki Etkisi”, *Kamu-İş Dergisi*, 125-141.
- Li, H. ve Wen, Zh. (2012). “Causal Relation between Macro Economy and Industrial Index Based on Regression Analysis”, *Journal of Theoretical and Applied Information Technology*, 46(2), s.754-761.
- Li, S. F., Zhu, H. M. ve Yu, K. (2012). “Oil Prices and Stock Market in China: A Sector Analysis Using Panel Cointegration with Multiple Breaks”, *Energy Economics*, 34(6), s.1951-1958.
- Nandha, M. ve Faff, R. (2008). “Does Oil Move Equity Prices? A Global View”, *Energy Economics*, 30(3), s. 986-997.
- Narayan, P. K. ve Narayan, S. (2010). “Modelling The Impact of Oil Prices on Vietnam’s Stock Prices”, *Applied energy*, 87(1), s.356-361.
- Öztürk, M. B., Gümüş, G. K., Taşkın, F. D.ve Çağlı, E. Ç. (2013). “Petrol ve Doğalgaz Fiyatları ile İmalat ve Kimya-Petrol-Plastik Sektörlerinin Endeksleri Arasındaki İlişki”, *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), s.64-73
- Toraman, C., Başarır, Ç. ve Bayramoğlu, M. F. (2011). “Effects of Crude Oil Price Changes on Sector Indices of Istanbul Stock Exchange”. *European Journal of Economic & Political Studies*, 4(2).
- Yıldırım, M., Bayar, Y. ve Kaya, A. (2014). “Enerji Fiyatlarının Sanayi Sektörü Hisse Senedi Fiyatları Üzerindeki Etkisi: Borsa İstanbul Sanayi Sektörü Şirketleri”. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (62), s.93-108.

EK

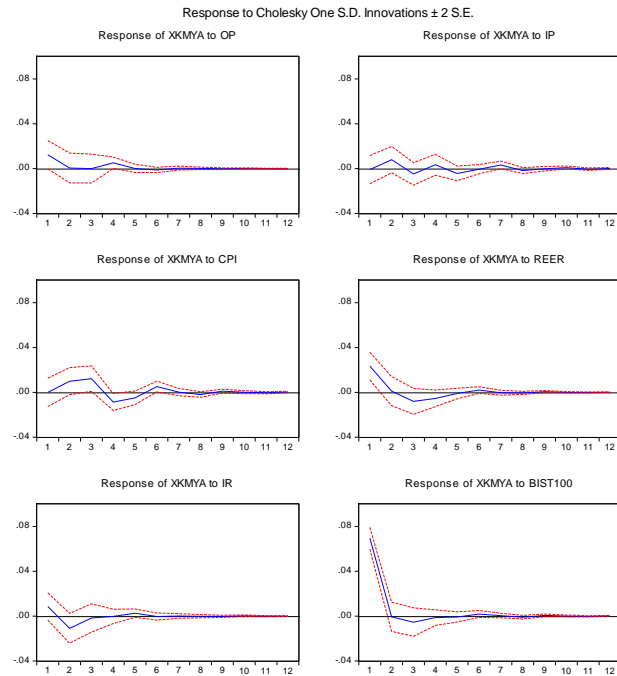
1. BIST 100 değişkeninin bağımsız değişkenlerde meydana gelen 1 standart sapmalı şoklara tepkisi



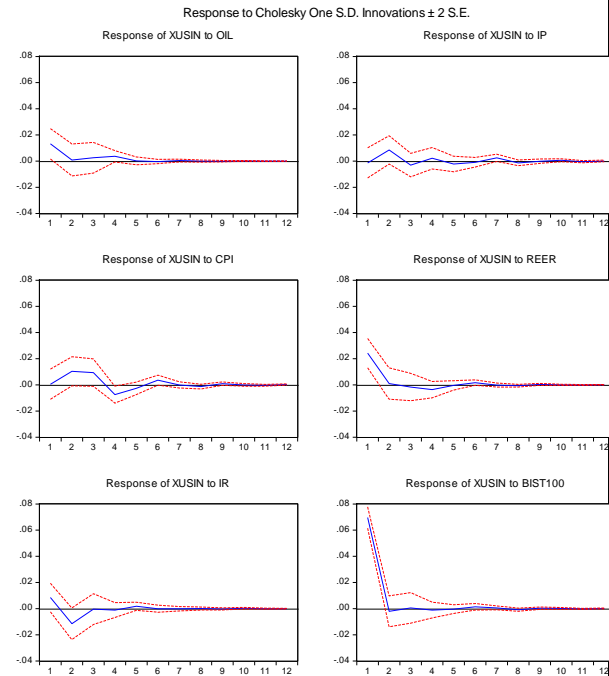
2. XULAS değişkeninin bağımsız değişkenlerde meydana gelen 1 standart sapmalı şoklara tepkisi



3. XKMYA değişkeninin bağımsız değişkenlerde meydana gelen 1 standart sapmalı şoklara tepkisi



4. XUSIN değişkeninin bağımsız değişkenlerde meydana gelen 1 standart sapmalı şoklara tepkisi



Asymmetric Effect Of Oil Prices On Economic Growth: Evidence From Turkey¹

Muhammed BENLİ² & Halil ALTINTAŞ³ & Muhittin KAPLAN⁴

Abstract

This study investigates the impact of changes in oil prices on the real economic activity of Turkey. For this purpose, we employ Nonlinear Autoregressive Distributed Lags (NARDL) model which enables us to test the short-run and long-run asymmetries concurrently and allows us to measure the corresponding reaction of economic growth to changes in its regressors. The empirical results confirm the asymmetric effect of oil price changes on economic growth. Particularly, rises in oil prices have a negative influence on economic growth in the long run and this impact has a larger magnitude relative to declines in oil prices which are found to be statistically insignificant. That is to say, the output growth does not respond to the reductions in oil prices but rises in oil prices.

Key Words: oil price, asymmetry, economic growth, NARDL

Petrol Fiyatlarının İktisadi Büyüme Üzerindeki Asimetrik Etkisi: Türkiye Örneği

Özet

Bu çalışma, petrol fiyatlarındaki değişimlerin Türkiye'nin reel ekonomik aktivitesi üzerindeki etkisini araştırmaktadır. Bu amaçla, kısa ve uzun dönemli asimetrielerin eşzamanlı olarak test edilmesine imkan veren ve ekonomik büyümenin açıklayıcı değişkenlerdeki değişimlere reaksiyonunun ölçülmesine olanak sağlayan Doğrusal Olmayan Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif (NARDL) modeli kullanılmıştır. Ampirik sonuçlar, petrol fiyatlarındaki değişikliklerin ekonomik büyüme üzerindeki asimetrik etkisini doğrulamaktadır. Özellikle, petrol fiyatlarındaki artışların uzun dönemde ekonomik büyüme üzerindeki etkisi negatif olmakla birlikte bu etkinin şiddeti petrol fiyatlarındaki düşüşlerin etkisine oranla daha büyüktür ve ayrıca modelde petrol fiyatlarındaki düşüşlerin etkisi istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur. Bir başka deyişle, iktisadi büyüme petrol fiyatlarındaki düşüşlere tepki göstermezken, petrol fiyatlarındaki artışlara tepki vermektedir.

Anahtar Kelimeler: Petrol fiyatları, asimetri, iktisadi büyüme, NARDL

¹ This paper is an extended version of our paper appeared in Proceedings of the International Congress of Management Economy and Policy, Istanbul, Turkey, 26-27 November 2016, pp. 2767 – 2778.

² Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İdari ve İktisadi Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, muhammed.benli@bilecik.edu.tr

³ Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, İdari ve İktisadi Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, haltintas@erciyes.edu.tr

⁴ İstanbul Üniversitesi, İdari ve İktisadi Bilimler Fakültesi, İktisat(İngilizce) Bölümü, muhittin.kaplan@istanbul.edu.tr

Introduction

Despite the constant growth of renewable energy sources, crude oil and its byproducts still represent a large fraction of global energy consumption. 1973 and 1979 oil crises accompanied by considerable macroeconomic fluctuations, together with the heavy dependence on oil have attracted many economists and policymakers for decades to understand the dynamics of the linkage between oil price and key macroeconomic variables.

Many researchers have proposed that fluctuations in oil prices have substantial impacts on economic activity and macroeconomic policies. Theoretically, this is due to the supply and demand channels through which oil prices affect real economic activity. The supply channel operates through the cost of production; rises in oil prices are likely to reduce overall economic activity and create inflationary pressures as well as a potential rise in aggregate demand in oil rich countries, and fall in oil abundant countries (Jimenez-Rodriguez, 2008). The empirical evidence is broadly consistent with the theoretical literature (see, e.g. Rasche and Tatom, 1977, 1981; Hamilton 1983; Burbidge and Harrison, 1984; Kim and Loungani, 1992; Rotemberg and Woodford, 1996; Carruth, Hooker, and Oswald, 1998; and Hamilton, 2003).

Furthermore, the first wave of empirical researches studying the association between oil prices and macroeconomic variables have mainly concentrated on the linear models and confirm a negative linear link between crude oil prices and economic activity (see Rasche and Tatom, 1981; Hamilton, 1983; Burbidge and Harrison, 1984; among others). However, recently, the attention of researchers has moved towards the use of nonlinear approaches, which is due to the overestimation of the positive effects of oil price declines occurred by the mid-1980s by the linear models. This trend can be traced back to the nonlinear approaches of Mork (1989), Lee et al. (1995), and Hamilton (1996 and 2003). Besides, there are several other studies (see e.g. Mory, 1993; Mork, 1994; Brown and Yucel, 2002; Cunado and Garcia, 2005; and among others) confirming the asymmetric impact of oil price shocks on economic activity (Jimenez-Rodriguez and Sanchez, 2012).

In the late 1980s and early 1990s, several developing countries including Turkey perform financial liberalizations, which meant removing or significantly limiting government control of interest and exchange rates, banking sector, and capital inflows and outflows. Such policy changes have important ramifications on the impact of oil prices on economic growth. When oil prices increase, the energy-dependent developing countries face balance of payment deficits as they now have to spend more dollars on imports, which ultimately affects their economic growth negatively. However, developing countries that have undertaken financial liberalization may significantly be less likely to experience economic slow-down at the times of oil price shocks because short- and long-term capital inflows to these economies may

easily finance their balance of payment deficits. This straightforward argument indicates that the aforementioned negative association between oil prices and economic growth may actually not exist for developing countries with liberalized financial markets.

Considering these arguments, in this study, we examine the link between crude oil prices and economic growth by taking into account the recent developments in the Turkish financial markets. The underlying assumption is that the omission of financial liberalization variables may bias the direction of causality between oil prices and economic growth. To settle this issue (Gujarati, 1995), we include a proxy variable for financial liberalization into our model to account for the recent changes in the global economic environment. For this purpose, we use nonlinear ARDL model which enables us to test the short-run and long-run asymmetries concurrently and allows us to measure the corresponding reaction of economic growth to changes in the regressors.

The rest of the study is organized as follows: The second section provides the literature review while section three describes the data and the methodology. The fourth section presents the empirical results and finally Section five concludes the study.

Literature Review

Starting with the pioneering studies by Rasche and Tatom (1977, 1981), Hamilton (1983), and Burbidge and Harrison (1984), in the last three decades, a large body of studies investigated the impacts of oil prices on various economic variables (for a comprehensive literature review, see Hamilton, 2003; and Kilian, 2008). These earliest studies have solely concentrated on the symmetric relationship between oil prices changes and aggregate economic performance and achieved a statistically significant empirical relationship between these two. However, by the mid-1980s, the attention of researchers has moved towards the asymmetric impact of oil prices.

One of the first and key empirical studies, Hamilton (1983), empirically assessed the effect of energy supply disruptions on economic activity. He argued that the connection between oil price evolution and economic output was not due to a historical coincidence and rises in oil price reduced US output growth for the period 1948-1972.

Hamilton's study was extended by Mork (1989) using a longer sample period including the oil price collapse in 1986. Mork took into account the impacts of oil price controls during the 1970s and considered the possibility of an asymmetric reaction of the US economy to the fluctuations oil prices. His findings suggested that oil price declines didn't have a statistically significant effect on the US economy as oil price increases did. This study was extended by Mork et al. (1994) including some OECD countries

into the model and found that most countries showed evidence of asymmetric effects, with Norway as an exception.

On the other hand, Lee et al. (1995) proposed a measure taking the price volatility of oil into account. This was due to the argument that an oil shock is more likely to have a greater effect on GDP in an environment in which oil prices are more stable. Using the same instruments as Mork (1989) and extending the sample period to the post-1988, they reported the asymmetric effect of oil price shocks. On the other hand, Hooker (1996a) found that oil prices do not Granger-cause many U.S. macroeconomic variables for the period 1973-1994 and 1948-1994, although he observed Granger-causality for the period 1948-1973. Thus, he concludes that a simple asymmetry is not enough to describe the oil price – GDP nexus for the period after 1986. However, in direct response to Hooker (1996), Hamilton (1996) suggests another form of non-linear transformation of real oil prices. He argued that rises in oil prices are mostly the adjustments of earlier drops and he put emphasis on the positive difference between the level of oil price in quarter t and the maximum oil price level of the previous four quarters and denoted this as “net oil price increase” (NOPI). The introduction of this variable in a VAR model for the U.S. economy was able to reestablish a significant relationship between oil prices and real GDP for the periods highlighted above.

Moreover, Hamilton (2003) reports a clear evidence of nonlinearity. He, also, investigates the nonlinear transformations of oil prices proposed in the earlier literature and argues that, based on the nonlinearity test proposed by Hamilton (2001), the formulation of Lee-Ni-Ratti formulation is the best for summarizing the non-linearity (Jimenez and Rodriguez, 2004).

Jimenez-Rodriguez and Sanchez (2005) also confirm the nonlinearity between oil price and GDP. Their findings also suggest that while oil price increase would have a negative effect on the oil importing countries' GDP but Japan's, while it positively affects the GDP for the oil exporter countries. They showed that oil prices would have nonlinear impacts on inflation and the real economy.

Finally, regarding the recent studies, Jimenez-Rodriguez and Sanchez (2009) combines linear VAR and nonlinear approaches of Mork (1989), Lee et al. (1995), and Hamilton (1996) and estimate the impacts of oil shocks on the real economy of major industrialized OECD economies. They show that oil prices would have nonlinear impacts on inflation and the real economy. Moreover, Cologni and Manera (2009), Engemann et al. (2010), and Lian et al. (2014) among others find an asymmetric connection between economic activity and oil price shocks. However, it is also worth mentioning that Kilian and Vigfusson (2009) hold a position that there is a little evidence of a nonlinear association between oil prices and GDP growth in the US. In particular, they show that the censored oil price VAR models commonly used in the empirical literature may produce inconsistent estimates of the true effects of unexpected

energy price rises, due to a censoring bias and are likely to have overestimated the impact of positive energy price shocks.

Overall, it is clear from the literature that the majority of the studies report a nonlinear connection between oil prices and the macroeconomic variables, especially for the period after the 1980s. However, in this context, there are relatively few studies devoted to developing economies, and almost none in the context of Turkey.

Data

Investigating the response of economic growth to changes oil prices, controlling for financial liberalization, is more relevant to the Turkish case since Turkey is an oil-dependent developing country which undertook financial reforms in the 1980's. Over the past decade, the Turkish economy expanded at a rate of 5% on average, even at more than 8% per year in 2010 and 2011. Therefore, Turkey's demand for oil and other energy sources has increased dramatically and will likely to grow in the future. Although Turkey is strategically located at the crossroads between oil-rich Former Soviet Union and Middle East countries, and the European demand plays an important role in the transit of oil, Turkey has very limited domestic reserves and imports nearly all of its oil needed. In 2013, Turkey's total liquid fuel consumption averaged 734,800 barrels per day. More than %90 of crude oil consumption and significant quantities of petroleum products came from imports. According to the International Energy Agency (IEA), Turkey's crude oil imports are expected to double over the next decade.

The model subject to empirical analysis employed in this study is based on the conventional neoclassical aggregate production model where, in addition to a proxy for financial development, investment and oil prices are treated as separate inputs. The economic growth model is defined as:

$$Y_t = f(oil_t, inv_t, credits_t)$$

(1)

where Y_t represents the real GDP. oil_t , inv_t , and $credits_t$ are the real oil price, real fixed capital formation, and domestic credit to private sector as a share of GDP (as a proxy for financial liberalization) respectively. The subscript t denotes the time period, 1987Q1-2010Q4.

This study employs quarterly data covering 1987 to 2010 for Turkey and the dataset was mainly extracted from the International Financial Statistics (IFS) database. The real GDP variable (Y_t) is obtained through deflating nominal GDP with the GDP deflator (2005=100), while the real oil price (oil_t) is calculated by dividing average world crude oil price by the US CPI and the investment variable (inv_t) is proxied by the gross fixed capital formation. When empirically analyzing the impact of financial markets on economic growth, several measures (proxies) of financial system have been used (World Bank, 1989,

King and Levine 1993a, 1993b; Roubini and Sala-i-Martin, 1992). Following the literature, we define the proxy for financial development as domestic credit to private sector (% of GDP) and denoted as $credits_t$. The data series are seasonally adjusted and transformed into natural log prior to the analysis.

Econometric Methodology

For our purpose in this study, we employ nonlinear ARDL model recently advanced by Shin et al. (2011) to jointly examine the long- and the short-run asymmetries between crude oil prices, financial development, and economic growth.

The general linear autoregressive distributed lag (ARDL) cointegration model (Pesaran and Shin 1999; Pesaran, Shin, and Smith 2001) with series, x_t and y_t ($t = 1, 2, \dots, T$) has the following structure:

$$\Delta y_t = \alpha + \omega y_{t-1} + \theta x_{t-1} + \delta z_t + \sum_{i=0}^{p-1} (\varphi_i \Delta y_{t-i}) + \sum_{i=0}^{q-1} (\gamma_i \Delta x_{t-i}) + \mu_t \quad (2)$$

where z_t is a vector of regressors with fixed lags and μ_t is an iid stochastic process.

Equation (2) assumes linear adjustment in the long- and the short-run. However, the linear ARDL model becomes inappropriate when there is an asymmetric (nonlinear) relationship between series. Shin, Yu, and Greenwood- Nimmo (2011), to settle this issue, developed the model of nonlinear autoregressive distributed lags by decomposing the regressors into positive and negative sums through the partial sums decomposition process:

$$x_t = x_0 + x_t^+ + x_t^- \quad (3)$$

where

$$x_t^+ = \sum_{i=1}^t \Delta x_i^+ = \sum_{i=1}^t \max(\Delta x_i^+, 0), \quad x_t^- = \sum_{i=1}^t \Delta x_i^- = \sum_{i=1}^t \min(\Delta x_i^-, 0) \quad (4)$$

The long-run equilibrium relationship then can be derived as:

$$y_t = \beta^+ x_t^+ + \beta^- x_t^- + u_t \quad (5)$$

where β^+ and β^- are the asymmetric long-run parameters associated with positive and negative changes in x_t , respectively. As shown in Shin et al. (2011), combining Equations (5) and (2) we can obtain the following asymmetric ECM which is known as NARDL (p,q) model:

$$\Delta y_t = \alpha + \omega y_{t-1} + \theta^+ x_{t-1}^+ + \theta^- x_{t-1}^- + \delta z_t + \sum_{i=0}^{p-1} (\varphi_i \Delta y_{t-i}) + \sum_{i=0}^{q-1} (\gamma_i^+ \Delta x_{t-i}^+ + \gamma_i^- \Delta x_{t-i}^-) + \mu_t \quad (6)$$

where $\theta^+ = -\omega\beta^+$ and $\theta^- = -\omega\beta^-$ are the long-run effects of positive and negative changes in x on y , respectively, whereas the short run impacts of changes in x on y are measured by $\sum_{i=0}^{q-1} \gamma_i^+$ and

$\sum_{i=0}^{q-1} \gamma_i^-$. Hence, in this setting, NARDL model enables us to capture both the asymmetric long-run and short-run effects of changes in underlying exogenous variables on dependent variable.

When asymmetry is identified, the cumulative dynamic multipliers associated with the unit changes in x_{t-1}^+ and x_{t-1}^- can be derived respectively as:

$$m_h^+ = \sum_{i=0}^h \frac{\partial y_{t+i}}{\partial x_{t-1}^+}; \quad m_h^- = \sum_{i=0}^h \frac{\partial y_{t+i}}{\partial x_{t-1}^-}$$

(7)

In the economic literature, the empirical studies on non-linear cointegration have primarily relied on regime switching type models. However, NARDL approach has a number of advantages over the existing class of regime-switching techniques (Greenwood-Nimmo et al., 2011). First, the NARDL (p, q) model can be estimated simply by the standard OLS. Second, the test for an asymmetric (nonlinear) cointegration relationship between the variables can be easily carried out by means of bounds-testing procedure advanced by Pesaran et al. (2001) and Shin et al. (2011), based on a modified F-test (denoted as F_{PSS}), which remains valid irrespective of whether the regressors are I(0), I(1) or mutually cointegrated. Third, long- and short-run asymmetries can be estimated using standard Wald tests. In particular, the associated joint null hypotheses for the long-run symmetry is $\theta^+ = \theta^-$ whereas for short-run symmetry, the joint null hypotheses are $\sum_{i=0}^{q-1} \gamma_i^+ = \sum_{i=0}^{q-1} \gamma_i^-$ (Greenwood-Nimmo et al., 2011).

Empirical Findings

We first start the analysis by performing ADF and KPSS tests to confirm that I(2) variables are not involved in the model. The results are presented in Table I and the findings verify that none of the variables is I(2). Therefore, we proceed to the cointegration test that we perform for both the linear and nonlinear specifications.

Table 1. ADF and KPSS Test Results

Variable	Deterministic Component	k	ADF	KPSS
growth	C	1	-0.245	4.49
	C/T	1	-2.81	0.211
Δ growth	C	4	-5.263***	0.0408***
	C/T	4	-5.236***	0.0348***
oil	C	3	-1.524	1.66
	C/T	2	-3.739	0.193
Δ oil	C	2	-6.133***	0.108***
	C/T	2	-6.203***	0.0314***
credits	C	4	0.316	1.23
	C/T	4	-1.174	0.397
Δ credits	C	4	-3.531***	0.393**
	C/T	4	-3.951**	0.0656***
inv	C	3	-2.247	0.911
	C/T	3	-2.628	0.248
Δ inv	C	4	-4.560***	0.0585***
	C/T	4	-4.536***	0.0503***

*** and ** denote significance at the 1% and 5% levels, respectively
k denotes the optimal lag structure of the ADF test, based on the AIC

Table 2 reports the cointegration test results. There is no evidence of cointegration in the linear model, while the long run relation exists when the nonlinear form is specified. In other words, we can evaluate the economic growth dynamics and its relation to other variables. Therefore, it can be argued that any wrong specification may result in a misleading conclusion concerning the cointegration between the specified variables.

Table 2. Bounds Tests for Linear and Nonlinear Cointegration

Model Specification	F-Statistics	95% Lower Bound	95% Upper Bound	Conclusion
Linear	0.33	3.408	4.55	No cointegration
Nonlinear	13.22	2.788	4.073	Cointegration

Notes: the critical values are from Narayan (2005) Case III, given the small sample size. The optimal lag order is based on SIC

Performing general to specific method to determine the lag length in each case, we reach the final model specification and Table 3 reports the results. As a starting point, the long run coefficient of investment, as expected, is significantly positive at 1% significance level. The results suggest that a 1% increase in investment is related to the increase in the economic growth by approximately 0.25% holding the oil price and credits to GDP constant. The results also suggest an asymmetric long- and short run relation between oil price and economic growth. In the long run, the growth effect of positive changes in oil prices seems to be negative and statistically significant at 5%, while negative oil price changes are

found to be insignificant (positive). Therefore, our findings indicate an incomplete pass-through effect of oil price to the economic growth. The results suggest that a 1% rise in oil price would account for the decline of 0.04% in the expected economic growth in the long run. We should also note that there exists a long- and the short-run nonlinear relationship between credit to GDP and economic growth.

Prior to further inferences, we evaluate the adequacy of our model. The ARCH test for conditional heteroscedasticity and the Breusch-Godfrey Lagrange Multiplier test for serial correlation indicate that the model is correctly specified.

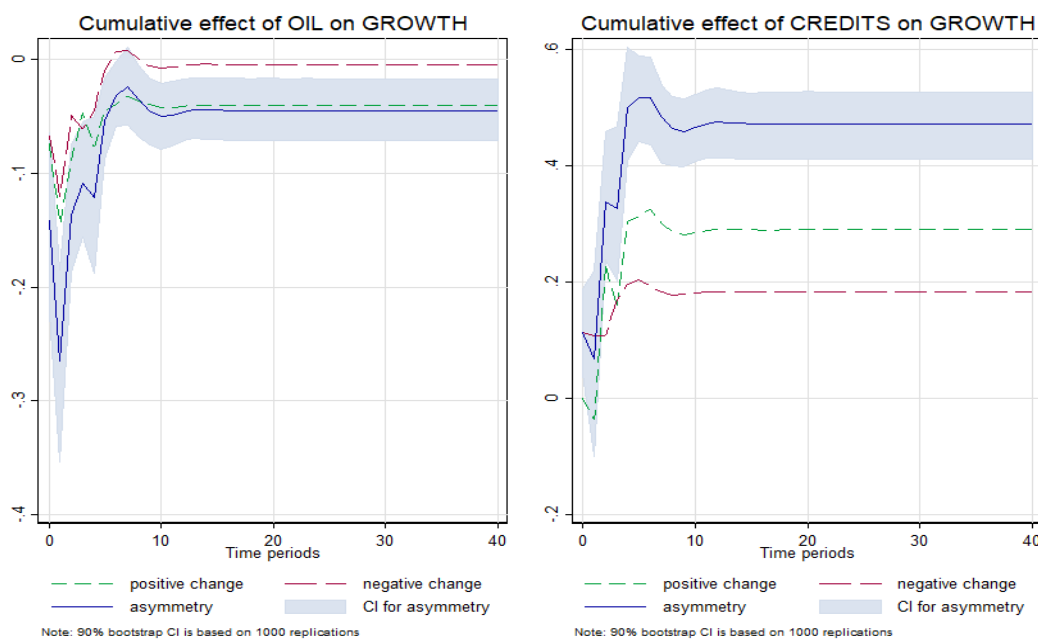
Table 3. Estimation Results of the NARDL Final Model

Dependent Variable : Δ growth		
Variable	Coefficient	Std. Dev.
constant	3.623***	0.476
growth _(t-1)	-0.85***	0.113
oil_pos _(t-1)	-0.034**	0.014
oil_neg _(t-1)	0.004	0.018
credits_pos _(t-1)	0.246***	0.045
credits_neg _(t-1)	-0.155***	0.025
Δ growth _(t-1)	0.252**	0.108
Δ growth _(t-2)	0.197**	0.103
Δ oil_pos	-0.074**	0.036
Δ oil_pos _(t-1)	-0.081**	0.035
Δ oil_pos _(t-4)	-0.057*	0.03
Δ oil_neg	0.068**	0.028
Δ oil_neg _(t-1)	0.089***	0.028
Δ oil_neg _(t-3)	0.058**	0.026
Δ oil_neg _(t-4)	0.043*	0.026
Δ credits_pos _(t-1)	-0.285***	0.098
Δ credits_pos _(t-3)	-0.185***	0.084
Δ credits_neg	-0.113**	0.052
Δ credits_neg _(t-1)	0.094*	0.056
Δ credits_neg _(t-2)	0.084*	0.049
inv	0.245***	0.039
F _{PSS}	13,22	
L ⁺ _{oil}	-0.04**	
L _{oil}	0.005	
L ⁺ _{credits}	0.29***	
L _{credits}	-0.182***	

W^{LR}_{oil}	5.223(0.025)
W^{SR}_{oil}	20.26(0.000)
$W^{LR}_{credits}$	139.4(0.000)
$W^{SR}_{credits}$	10.04(0.002)
LM (1)	0.223(0.6369)
LM(2)	1.917(0.3835)
ARCH(1)	0.436(0.5089)
ARCH(2)	2.074(0.3545)

The subscripts “+” and “-” refer to positive and negative partial sums, respectively, whereas L^+ and L^- are the estimated long-run coefficients defined by $\beta^+ = -\theta^+/\omega$ and $\beta^- = -\theta^-/\omega$, respectively. F_{PSS} is the F-test proposed by Pesaran, Shin and Smith (2001) for the joint null of $\omega = \theta^+ = \theta^- = 0$. WLR and WSR are the long-run and short-run symmetrical Wald tests, respectively, on the null of $\theta^+ = \theta^-$ and $\sum_{i=0}^{q-1} \gamma_i^+ = \sum_{i=0}^{q-1} \gamma_i^-$ LM test is for serial correlation and ARCH is for detecting the presence of ARCH effect. p – values are displayed in brackets. *** and ** denote significance at the %1 and %5 levels, respectively.

Furthermore, the analysis of the dynamic structure among the variables considered in the model can be illustrated by the cumulative dynamic multipliers. This enables us to trace the evolution of output growth following oil price and credit shocks.



(a)

(b)

Figure 1. Cumulative Dynamic Multipliers

In Figure 1 (a), the upper and lower dashed lines represent the cumulative dynamics of output growth with respect to a 1% decline and rise in oil prices, respectively. The figure indicates a relatively stronger effect of positive price shocks in the short run. The equilibrium adjustment is reached in about 8 periods (2 years). Thereafter, one can observe that the reaction of output growth to the negative changes becomes statistically zero. In sum, the results reveal that output growth is more sensitive to an increase in oil prices in the short – and the long-run and the output growth does not react to negative shocks in the long-run. In the long-run equilibrium, the pass-through of positive oil shocks to output growth is about 0.04%. Overall, the behavior of the dynamic multiplier is in line with short- and long-run asymmetry.

In Figure 1 (b), the upper and lower dashed lines represent the cumulative dynamics of output growth with respect to a 1% rise and a decline in credits, respectively. The figure reveals a relatively stronger effect of positive price shocks in the short run. The equilibrium adjustment is reached in about 6 periods (1.5 years). In the long run, the effect of an increase in credits on output growth is larger than that of a decrease. In the long-run equilibrium, the pass-through of positive credit shocks to output growth is about 0.29% while the pass through is 0.18% regarding the negative shocks. The behavior of the dynamic multiplier is in line with short- and long-run asymmetry.

Conclusion

In this study, the effect of oil price shocks on the real economic activity of Turkey is empirically examined. For this purpose, we adopt nonlinear autoregressive distributed lags (NARDL) model. The model allows us to test the short-run and long-run asymmetries contemporaneously and enables us to measure the corresponding reaction of economic growth to changes in its regressors. The empirical results confirm the asymmetric effect of oil price changes on economic growth. Particularly, an increase in oil price has a negative effect on economic growth in the long run and this effect has a larger magnitude relative to declines in oil prices which are found to be statistically insignificant. That is to say, the output growth does not respond to oil price reduction but rises in oil prices. Therefore, our findings indicate an incomplete pass-through effect of oil price to economic growth, which is consistent with various studies in the literature. This finding has important policy implications for an oil importer country like Turkey. It can be argued that higher oil prices has an inflationary pressure on consumers and producers, leading to less spending on other goods and thus reduce economic output. Therefore, monetary policy and fiscal policy should be designed in balance to stabilize inflation and enhance aggregate output in case of increasing oil prices.

Furthermore, the findings indicate a positive effect of an increase in credits on the real economic activity of a larger magnitude than that of decreases in credits which have a negative effect on economic growth. In conclusion, our findings indicate empirical evidence against the linear approach assuming that

oil prices and credits to GDP (proxy variable for financial liberalization) have symmetric impacts on the real economy.

References

- Brown, Stephen P. A. and Mine Yücel (2002) “Energy Prices and Aggregate Economic Activity: an Interpretative Survey”, *Quarterly Review of Economics and Finance*, 42 (2), pp. 193–08.
- Burbidge, John and Alan Harrison (1984) “Testing for the Effects of Oil Price Rises Using Vector Autoregressions”, *International Economic Review*, 25, pp. 459-484.
- Carruth, Alan A., Mark A. Hooker and Andrew J. Oswald (1998) “Unemployment Equilibria and Input Prices: Theory and Evidence from the United States”, *Review of Economics and Statistics*, 80 (4), pp. 621-628.
- Cologni, Alessandro and Matteo Manera (2009) “The Asymmetric Effects of Oil Shocks on Output Growth: A Markov-Switching Analysis for the G-7 Countries”, *Economic Modelling*, 26 (1), pp. 1-29.
- Cunado, Juncal and Fernando Perez de Garcia (2005) “Oil Prices, Economic Activity and Inflation: Evidence for Some Asian Countries”, *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 45 (1), pp. 65-83.
- Engemann, Kristie M., Kevin Kliesen and Michael Owyang (2010) “Do Oil Shocks Drive Business Cycles? Some U.S. and International Evidence”, *Working Paper, Federal Reserve Bank of St. Louis*.
- Greenwood-Nimmo, Matthew, Yongcheol Shin and Till van Treeck (2011) “The Nonlinear ARDL Model with Multiple Unknown Threshold Decompositions: An Application to the Phillips Curve in Canada”, *Mimeo: Leeds University Business School*.
- Gujarati, Damodar N. (1995) *Basic Econometrics*, McGraw-Hill, New York.
- Hamilton, James D. (1996) “This is What Happened to the Oil Price - Macroeconomy Relationship?”, *Journal of Monetary Economics*, 3(2), pp. 215-220.
- Hamilton, James D. (2003) “What is an Oil Shock?” *Journal of Econometrics*, 113, pp. 363-398.
- Hamilton, James D. (1983) “Oil and the Macroeconomy Since World War II”, *Journal of Political Economy*, 91, pp. 228-248.
- Hooker, Mark A. (1996) “What Happened to the Oil Price - Macroeconomy Relationship?”, *Journal of Monetary Economics*, 38(2), pp. 195-213.
- Jiménez-Rodríguez, Rebeca (2008) “The Impact of Oil Price Shocks: Evidence from the Industries of Six OECD Countries”, *Energy Economics*, 30(6), pp. 3095–3108.
- Jiménez-Rodríguez, Rebeca and Marcelo Sánchez (2005) “Oil Price Shocks and Real GDP Growth: Empirical Evidence for some OECD Countries”, *Applied Economics*, 37 (2), pp. 201-228.
- Jiménez-Rodríguez, Rebeca and Marcelo Sánchez (2012) “Oil Price Shocks and Japanese Macroeconomic Developments”, *Asian-Pacific Economic Literature*, 26 (1), pp. 69-83.
- Kilian, Lutz (2008) “The Economic Effects of Energy Price Shocks”, *Journal of Economic Literature*, 46 (4), pp. 871–909.
- Kilian, Lutz and Robert J. Vigfusson (2009) “Are the Responses of the U.S. Economy Asymmetric in Energy Price Increases and Decreases?”, *Working Paper, University of Michigan*.
- Kim, In-Moo and Prakash Loungani (1992) “The Role of Energy in Real Business Cycle Models”, *Journal of Monetary Economics*, 29 (2), pp. 173-189.
- Lee, Kiseok, Shawn Ni and Ronald A. Ratti (1995) “Oil Shocks and the Macroeconomy: The Role of Price Variability”, *Energy Journal*, 16, pp. 39-56.
- Lian, An, Jin Xiaoze and Ren Xiaomei (2014) “Are the Macroeconomic Effects of Oil Price Shock Symmetric? A Factor-Augmented Vector Autoregressive Approach”, *Energy Economics*, 45: 217-228.
- Mork, Knut Anton, Oystein Olsen and Hans Terje Mysen (1994) “Macroeconomic Responses to Oil Price Increases and Decreases in seven OECD Countries”, *Energy Journal*, 15, pp. 19-35.
- Mork, Knut Anton (1989) “Oil and the Macroeconomy When Prices Go Up and Down: An Extension of Hamilton’s Results”, *Journal of Political Economy*, 91, pp. 740-744.

- Mory, Javier F. (1993) "Oil Prices and Economic Activity: Is the Relationship Symmetric?" *Energy Journal*, 14, pp. 151–161.
- Narayan, Paresh (2005) "The Saving and Investment Nexus for China: Evidence from Cointegration Tests", *Applied Economics*, 37, pp. 1979–1990.
- Pesaran, Hashem and Yungcheol Shin (1999) "An Autoregressive Distributed Lag Modeling Approach to Cointegration Analysis", in S. Strom (eds.) *Econometrics and Economic Theory in the 20th Century*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Pesaran, Hashem, Yungcheol Shin and Richard J. Smith (2001) "Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships", *Journal of Applied Econometrics*, 16, pp. 289–326.
- Rasche, Robert H. and John A. Tatom (1977) "Energy Resources and Potential GNP", *Federal Reserve Bank of St. Louis Review*, 59, pp. 10-24.
- Rasche, Robert H. and John A. Tatom (1981) "Energy Price Shocks, Aggregate Supply and Monetary Policy: the Theory and the International Evidence", in K. Brunner and A. H. Meltzer (eds.): *Supply Shocks, Incentives and National Wealth*, Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy 14, pp. 9-93.
- Rotemberg, Julio J. and Michael Woodford (1996) "Imperfect Competition and the Effects of Energy Price Increases on Economic Activity", *Journal of Money, Credit, and Banking*, 28 (4), pp. 549– 77.
- Shin, Yongcheol, Byungcheol Yu and Matthew Greenwood-Nimmo (2011) "Modeling Asymmetric Cointegration and Dynamic Multipliers in an ARDL Framework", in William C. Horrace and Robin C. Sickles (eds.): *Festschrift in Honor of Peter Schmidt*, Springer Science & Business Media, New York.
- World Bank (1989) *World Development Report*, Oxford University Press, New York.

Problematic Issues of Autonomous Weapon Systems In terms of International Law of Weaponry and Politics

Bülent YAZICI¹

Abstract

The development of war technology has gained tremendous momentum with the information age. New military technological developments such as Nano robots and Autonomous Weapons Systems have caused new debate and concerns in terms of International Conflict and Weaponry Law. In this respect, many examples of Autonomous Weapon Systems (AWS), the joint product of information, sensors and aviation technologies, have been used by many armies. Conflict and weaponry law experts are raising the alarm that the development and deployment of the Autonomous Weapon Systems in the theater of conflict will create new problems in terms of International Weaponry Law and International Relations. In this study, the description of AWS is made; the possible use of lethal AWS is evaluated in terms of International Weaponry Law and assessed with regard to International Politics. Finally, this study is prepared in order to describe these potential problematic issues and establish solutions in the context of existing offensive Autonomous Weapon Systems.

Keywords: International Law of Weapons, Lethal Autonomous Weapon Systems, Proportionality, Distinction, Weapon.

Otonom Silah Sistemlerinin Uluslararası Silah Hukuku Ve Politikası Açısından Sorunsal Meseleleri

Özet

Harp teknolojisinin gelişimi bilgi çağı ile müthiş bir ivme kazanmıştır. Nano-robot ve otonom silah sistemleri gibi yeni askeri teknolojiler uluslararası çatışma ve silah hukuku açısından yeni tartışma ve endişelere sebep olmaktadır. Bilgi, sensör ve havacılık teknolojilerinin müşterek ürünü olan Otonom Silah Sistemlerinin (OSS) örneklerinin birçok ordu tarafından kullanılmaya başlandığını gözlemlenmektedir. Bu kerede çatışma ve silah hukuku uzmanları tarafından Otonom Silah Sistemlerinin kullanımı ve geliştirilmesinin Uluslararası Silah Hukuk ve Politikası açısından yeni sorunsallar yaratacağı değerlendirilmektedir. Bu makalede öncelikle OSS'lerin tanımı yapılmaya çalışılmıştır. Sonrasında OSS'lerin potansiyel kullanımı Uluslararası Silah Hukuku ve Politikası açısından değerlendirilmiş ve somut örnekler verilerek analiz edilmiştir. Son olarak, bu araştırma makalesi mevcut Ölümcül Otonom Silah Sistemlerinden örnekler de verilerek muhtemel sorunsalları ortaya koymak ve kullanımlarına yönelik çözüm yollarına ışık tutmak amacıyla hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Silah Hukuku, Ölümcül Otonom Silah Sistemleri, Orantılılık, Ayrımcılık, Silah.

¹ Doktora öğrencisi, İzmir Ekonomi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, bulent_yazici_eod@hotmail.com

Introduction

Military technology has recorded exponential progression and advancement for several centuries. In military history, the black powder and its relevant weapons revolutionized the understanding of military strategy and tactics. Another historical instance is the aircraft, which was first used for the purpose of the bombardment against Turkish military posts in 1911. The military use of aircraft leads to the air superiority doctrine of subsequent wars. Most pointedly, atomic bombs changed all conventional military paradigms and military power politics in 1945. During the Cold War, this foreign policy is named as mutually assured destruction (MAD) which a military doctrine and security policy based on the nuclear weapons. Naturally, these weapons were all problematic issue in the contexts of international politics and law of armed conflict.

However, the main subjects of this article will not be these weapons. In the last decades, the information and communication technologies have brought about the concepts of the military usage of robotic and autonomous weapon systems. Partially, some instances of robotic and semi-autonomous weapon system have been deployed in conflict zones. Most notably, the revolution of information technology has been a milestone of potential usage of the AWS in future war zones. Moreover, in recent years, the significant advancement of artificial intelligence (AI) will cause major innovation and change of the war praxis through AWS directed by AI. This circumstance has spurred discussion concerning the use of lethal autonomous weapons in the context of international law of armed conflict and politics. Nevertheless, although algorithms in artificial intelligence have not yet reached the level of human intelligence, they have made significant progress. The most crucial advantage of AWS is that such systems can react in complex situations and within a shorter period of time than human intelligence and perception will allow (Thunder, 2013:3-4).

In the study, data, which is used in methodology, are gathered from the books, academic articles, and reports of institutions, NGOs and international courts decisions. When choosing the literature, I preferred authorities in one's subject who academics and the experts concerning international armed conflict, autonomous weapon systems, and law. Experts and academics who are studying AWS technology, international law of conflict and weaponry law are chosen for the references. Thus, this study contributes to the international law of weaponry by using these references.

Moreover, I use International Legal Process as the conceptual framework of my study. This theory examines how international law is applied to, and how to functions, and how international law can be promoted within international relations. Mary Ellen O'Connell emphasizes "it concentrates not so much on the exposition of rules and their content as on how international legal rules are actually used by the makers of foreign policy". So, ILP does not propose that while international law has no direct effect on the decision-making mechanism of States, international law has the effect of justification, regulation, and constraint on the decisions (O'Connell, 1999: 336). In this respect, I made

assessments on AWS in terms of international conflict law and politics. Again, I considered that the appropriate regulation in international law as the context of prohibitive impediments is recommended concerning the future use of AWS.

The details of the definition, classification and current debates of Autonomous Weapon Systems are given in the first part of the article. Under the second title, the problematic issues of the lethal autonomous weapon systems are evaluated in terms of international law of weaponry. Moreover, the lethal AWS is examined in regard to the core international law of conflict principles of unnecessary suffering and superfluous injury proportionality and discrimination. Then, the possible judiciary consequences of the use of AWS are put forward by examples of historical jurisdictional decisions. In the third part, in case of the misuse of Lethal Autonomous Weapon Systems, the debate has been initiated in terms of international politics and put forward the what consequences would occur.

In the final section, I present the recommendations for possible proper use of the autonomous weapon systems in conflicts. I do not completely reject the use of AWS on the battlefield in which I justify the use of defensive purposes in the conflict zones against material power. In conclusion in this title, I develop the idea of prohibitive impediments for the AWS in possible misuse of the systems in future battlefield. Consequently, the use of Lethal AWS systems will be evaluated in terms of international humanitarian law and politics, consequences, and recommendations. Initially, the definition of AWS will be comprehensively established.

1. Autonomous Weapon Systems

Autonomous Weapon Systems are not classified as a form of either artificial intelligence or human intelligence because they do not have the factors of the moral dimension such as emotions, awareness, learning ability, or sociability (Noone & Noone, 2015:27). Another point that was to be clarified is the differences between autonomous systems and robotic systems must be understood. Robots are the systems that can perform the missions by pre-programmed data and sequential motion commands in a pre-designed environment. Nevertheless, there is no consensus yet on a concrete definition of the Autonomous Weapon Systems (Bolt, 2013:214).

1.1 Definition of AWS

There are different definitions of relevant experts on the subject. For example, Jeffrey S. Thunder identifies that “AWS as a machine or system that is completely or partly self-controllable, capable of independent decision-making and capable of selecting and engaging on targets without any human intervention” (Thunder, 2013:213). Kelly Cass also defines that “Automated robots do not require direct human control. Instead, an automated robot carries out a pre-programmed sequence of operations or moves in a structured environment.” 4” (Cass, 2015:1023). Moreover, US Department of Defense identifies that “an Autonomous Weapon Systems is a weapon system to have capable of

selecting and engaging enemy targets without the intervention of any human operator” (Department of Defense Directive, 2012: 3000.09). This additional description can be linked to legal reservations. Although there are no full lethal AWS deployed today, armies of many countries use the semi or partly Autonomous Weapon Systems. According to military experts, however, AWS will be the prominent weapon systems that will be used in conflicts in the next 20 years (Thunder, 2013:213).

In brief, fully lethal Autonomous Weapon Systems can be defined as systems to have abilities of detection, identification and engagement to the enemy militaries without any human intervention, and it can take the final destruction decision independently (Beard, 2014:627). For this reason, aggressive lethal AWS are the focal point of the debate under international law of weapons. It should be noted that the United States and other countries are currently working on lethal autonomous weapon systems. But, any countries do not have the fully lethal Autonomous Weapon Systems that can identify, engage and destroy an enemy target system without human intervention yet (Kirkpatrick, 2016:27).

Due to the particular characteristics of AWS, military usage of lethal AWS may result in less destruction and loss in war with regard to the warring parties, but in the future the use of lethal AWS may lead to serious ethical, moral and legal concerns in terms of humanitarian law and politics (Anderson and Waxman, 2013: 351). This problem has attracted the attention of international humanitarian experts in conflict and weaponry law. For this reason, the use of lethal AWS was initially discussed by the experts under the UN Office for Disarmament Affairs (UNODA) in regard to the main legislative, moral, ethical, and societal issues of humanitarian law in Geneva between 13 and 16 May 2014 (Watson, 2014). The 4th CCW Lethal Autonomous Weapon Systems Experts meeting was held in Geneva, Switzerland, on 13-17 November 2017 (UNOG, 2017).

1.2 Categorization of AWS

Autonomous Weapon Systems are basically classified under two titles. The first category includes semi-autonomous systems categorized as man-in-loop and man-on-loop. In operator-controlled systems, the control of the system is entirely provided by the human operator and the system cannot take any independent decision without direction from the human operator (Scharre, 2016:9). Currently, many existing Autonomous Weapon Systems are based on operator-controlled algorithms. In addition, operator-supervised autonomous systems work with algorithms loaded on their own computers. Operator surveillance systems act with their own navigational systems and may detect, engage and take the first attack decision independently. Distinctively, all functions of the weapon system are observed and followed by a human operator. Ultimately, the decision to attack a target is made by a human operator (Akerson, 2013:71).

The use of Autonomous Weapon Systems has advantages in battlefields. Firstly, AWS are not affected by human-caused psychological factors. Secondly, they can achieve a mission with minimum

loss of life on the part of the user countries. Lastly, such systems may react quickly and suddenly to unexpectedly emerging threats in a much shorter time than human operators can react. AWS computers can analyze data and information in a very short time, calculate all parameters, and engage an enemy target as soon as possible (Cass, 2015:1027-1028).

Many armies have already deployed full Autonomous Weapon Systems designed for surveillance, reconnaissance, defense, and early warning systems. For instance, the Phalanx CIWS deployed in US NAVY warships is a close-in weapon system for designed for eliminating enemy anti-ship missiles. The system can neutralize enemy missiles at supersonic velocity by calculating all parameters in milliseconds. Similar systems can be deployed on the ground and likewise neutralize the enemy rockets, artillery and mortar ammunition in the air. Fully autonomous air and missile defense systems such as AEGIS, Patriot, and Iron Dome have been used by many armies around the world for years (Thunder, 2014:216). It should be also noted that lethal autonomous weapons systems have not been deployed by any army in conflict zones yet.

2. Problematic Issues in Terms of International Law of Weaponry

Initially, the problem of the use of lethal Autonomous Weapon Systems must be assessed with regard to the principles of unnecessary suffering and superfluous injury, proportionality, and distinction as the core tenets of international law of armed conflict.

2.1 The Principle of Unnecessary Suffering and Superfluous Injury

The first principle is that unnecessary suffering and superfluous injury encompasses the principles of the prohibition or restriction of extreme injuries that cannot be cured (Anderson, Reisner & Waxman, 2014:400). Due to their nature and presence, the principle of prohibition of methods and means of war causing extreme injuries and unnecessary suffering was first mentioned and adopted in 1868 in the Petersburg Declaration and after The Hague Conferences of 1899-1907. During the First World War, chemical weapons including vesicant and choking war agents caused many painful deaths and permanent injuries among combatants. After the Great War, the principle of unnecessary suffering and superfluous injury formed the 1925 Geneva Protocol which forbids the use of biological and chemical weapons in conflicts (Henckaerts, Doswald-Beck & Alvermann, 2005:237). Finally, Protocol I of Geneva Protocol Article 35(2) of 1977 provides for the comprehensible definition of this principle: “It is prohibited to employ weapons, projectiles and material and methods of warfare of a nature to cause superfluous injury or unnecessary suffering” (1125 U.N.T.S. 3, 1978).

When prohibiting or restricting weapons treaties and conventions are examined, it will be seen that unnecessary suffering and superfluous injury is the fundamental principle that underlying the restriction or prohibition of the relevant weapons systems. Therefore, as with the use of weapons of mass destruction and conventional weapons, the use of AWS should be considered in terms of the principle of superfluous injury and unnecessary suffering. From this point of view, international law of

weaponry may forbid the use of such weapons systems. However, even if the engaged military target is lawful, the weapon systems that are compatible with international law of weaponry will inevitably have harmful and destructive effects. In summary, Lethal Autonomous Weapons Systems should be assessed in the same category as other weapon systems. The main problem here is the extraordinary characteristics of AWS (Beard, 2014: 638). The type of weapons, missiles or ammunition used by AWS in offensive military activities forms the basis of whether this principle has been violated or not.

2.2 The Principle of Proportionality

Lethal AWS should also be considered in terms of the principle of proportionality, which is another crucial principle of international humanitarian law. The principle of proportionality is the tenet that civilians must remain undamaged as a consequence of excessive use of military power in order to achieve a direct and concrete military advantage by warring parties. In other words, the principle of proportionality is the obligation of no collateral damage as a consequence of the use of military power in which the military operation must be balanced against the target, and in conclusion, the force must not be excessive. The principle of proportionality is regulated in “Article 51 (5) (b) of the Additional Protocol to the Geneva Convention” (1125 U.N.T.S. 3, 1978).

Following example may help understand the principle of proportionality better. An air operation is carried out with two air-dropped MK-84 bombs to neutralize an enemy sniper in the village caused the infringement of the principle of proportionality. Undoubtedly, the result of disproportionate use of military force will cause the destruction of village residents because of the effects of the blast, fragmentation, and fire of the MK-84’s detonation. While the sniper may be able to be neutralized by a special operations team in safely, many civilian lives will be lost or injured as a result of the air operation, after all (Dinstein, 2010:122-123). The most important problem is how to evaluate Autonomous Weapon Systems based on the principle of proportionality (Cass, 2015:1037).

Professor Markus Wagner states that the exact definition of the principle of proportionality is still a matter of debate. However, in the context of the proportionality principle of is concerned, Markus Wagner expresses that only human can make the right decisions under quantitative and qualitative circumstances. AWSs can also be programmed to make the right decisions in quantitative and qualitative circumstances. However, Professor Wagner states that human operators are intrinsically more likely to make the right decision in such situations (Wagner, 2011:2008-10). Lethal AWSs may face countless situations that concern the principle of proportionality. In such cases, an AWS can only react to countless situations within the limitations of the algorithms that are pre-loaded into it. No computer system can evaluate an attack whether to violate the principle of proportionality as it should be. Similarly, the AWS programmers’ ability for each possible extraordinary circumstance during a war is questionable (Cass, 2015:1037).

2.3 The Principle of Discrimination

The principle of discrimination is one of the fundamental principles of the International Law of Armed Conflict. The principle requires that warring factions should distinguish between civilians and warriors. Furthermore, it is also prohibited for warring parties to use weapons systems which are not able to distinguish between non-combatants and combatants within the frame of the principle of discrimination. Protocol I to Geneva Convention in Article 51 prohibits the use of indiscriminate weapons systems to engage military targets and civilians without distinction (1125 U.N.T.S. 3, 1978).

Moreover, International Court of Justice (ICJ) gave the verdict concerning Nuclear Weapons in 1996 that the use of weapons systems which cannot distinguish between civilians and combatants infringing the International Humanitarian Law based on the discrimination principle (Güneysu, 2013:259-272). The judges of the International Court of Justice indicate that the warring parties should not target civilians for military purposes, or use weapons that cannot distinguish between civilian and military targets. In fact, a weapons system damage civilians due to its nature. The main point here is whether the weapon system can distinguish between civilians and combatants (Beard, 2014:637). To give an example of the issue, the V-2 missiles launched by Nazi Germany in London mostly fell into civilian targets instead of military targets during World War II because of its their non-sensitive guidance system. Thus, The V-2 missiles caused the loss of many civilian lives and the near-ruin of London (Dinstein, 2010:118). Another instance is the use of SCUD missiles with non-precision guidance systems in the First Gulf War, which caused the loss of many civilian lives during the war (Schmitt, 2013:10). These weapons systems are prohibited for use for military operations as they may hit possible civilian targets.

Available Autonomous Weapon Systems have not the capability of distinguishing between combatants and civilians. The real issue here is that the current technological development has not solved this problem yet. While current AWS technology is unable to distinguish between man and tree (Nathan, 2018:52-53). It is questioned that how AWS can distinguish between combatants and civilians in very complex conflict situations in the future. This problem can only be solved by databases which face identification information of all people. However, there is no face recognition system for which all people are registered; so, AWSs will be controversial in the conditions of future warfare from this point.

2.4 Verdict Examples

One of the most important concrete examples in terms of consequences of the international law of armed conflict is the Milan Martić case in the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia –ICTY (Solis, 2010:595). As the commander of the Bosnian Serbian militia, Milan Martić ordered a military attack on 2 and 3 May 1995 against the Nadine and Sakbnja villages of Croatia, without complying with the rules of military engagement and discrimination. Hospitals, schools and civil settlements including historic churches were targeted during the attack. The attack resulted in 68

civilian deaths and more wounded. It has been emphasized that the M-87 Orkan multi-launch rocket system was used for the attack. Importantly, it cannot distinguish between civilian and combatants because it does not have a guidance system, while the system's warhead contains hundreds of submunitions. As a result of the case, the court convicted Milan Martić for violating the fundamental and traditional principles of international law of conflict and crimes against humanity (Milan Martić Case - IT-95-11-A ICTY, 2008). This case is a good example of what can happen in the future in terms of the use of lethal AWSs and of users in terms of the international law of armed conflict.

Despite current constraints, Kenneth Anderson and Matthew Waxman state that Autonomous Weapon Systems will be able to be used against enemy targets without collateral damage. In their example, the MK 60 Torpedo (CAPTOR) developed for the navy can distinguish and identify between enemies and friendly submarines by means of its acoustic detection system (Cass, 2015:1036). But at this point, they fail to consider the significant point that the main problem is the expectation from AWS concerning whether or not the system has the ability to distinguish between civilian and combatants. In fact, it is almost impossible to become civilian target hundreds of meters under the ocean.

Magnus Wagner in regard to the use of AWS exemplifies the situation in which a child is forced to carry a weapon in a conflict environment. Regrettably, a significant number of children in Africa have been forced to join rebel groups to become soldiers. In such circumstances, a lethal AWS flying at a low altitude in the conflict zone will perceive a child who is carrying a weapon as a soldier or rebel, and the pre-programmed AWS will be able to launch its missile to the child. When considered from this point of view, religious, traditional, and cultural factors will be another issue in terms of the use of AWS in conflict zones. AWS should determine all target parameters before the military attack and calculate all possible factors. Professor Wagner particularly emphasizes that AWSs should have the ability to respond to the aforementioned issues that are matters of human life (Wagner, 2011:113-14).

3. Problematic Issues In Terms of International Politics

The Soviet Nuclear False Alarm Incident in 1983 is a crucial historical example with regard to how humanity has superabundant confidence in military technology against the kinds of catastrophes it may cause. This incident took place on September 26, 1983, in the nervous days of the Cold War, during the shift of Lieutenant Colonel Stanislav Petrov, who was stationed in the Moscow underground operations center. Early warning systems controlled by computers warned that several US nuclear ballistic missiles were launched by the United States during the shift. It would take 12 minutes to strike the Russian lands of the launched missiles, so it was necessary for the USSR to launch a counterattack and to launch its nuclear weapons. But Lieutenant Colonel Petrov, by force of his military education, assessed that there would be no reasonable explanation that the US had

launched such an attack with just a few missiles, and did not decisively react to the fake attack. He saved the world from possible catastrophic consequence. In the official documents announced years later, it was revealed that the early warning satellites of the USSR misconceived the clouds in the high atmosphere, and misidentified as US ballistic missiles (Rossinow, 2015: 113).

In 2003, US-led coalition forces occupied Iraq by reasons of Saddam Hussein secretly continued his program of mass destruction weapons and supported al-Qaeda terrorist organization. During this occupation, MIM-104 Patriot Air Defense Systems were deployed in order to prevent enemy ballistic missiles and air attacks from Iraq. At the time of the operation, the Patriot systems were engaged and hit two friendly aircraft due to systematic faults. The first incident happened on March 24, 2003. The Royal Air Force's Tornado Aircraft was hit by a missile launched from Patriot battery because of the failure of its systems of identification friend or foe-IFF. The secondary Patriot incident occurred on April 2, 2003; the Patriot System launched a missile to the US F-18C aircraft that perceived an enemy ballistic missile. As a result, the aircraft crashed, and the pilot lost his life. In both incidents, the Patriot System worked in Autonomous Mode, and systematic detection errors resulted in the loss of allied (Scharre, 2016:30-31).

Another incident occurred in 2007 when nine army soldiers were killed and 14 soldiers were wounded due to the malfunction of fire a control system of a 35 mm anti-aircraft gun. The system was set in an automatic mode during the military drill conducted by the South African National Defense Force. Although the results of the incident investigation were connected to mechanical failure, this is an example of what type of consequences that will be occurred when the weapons systems were adjusted to an automatic mode of fire (ICRC-Expert Meeting, 2014: 72).

During US military operations against terrorism, the frequently used unmanned combat aerial vehicle (UCAV) has caused the loss of many civilian lives due to misevaluation. In 2012, 505 to 532 people and 271 people in 2013 lost their lives as a result of these attacks. It is estimated that nine out of ten people who lost their lives are civilians (Ackerman, 2013). This circumstance caused serious damage to the bilateral diplomatic relations in countries such as Pakistan, Afghanistan, Iraq, and Yemen who the United States worked in collaboration with the fight against terrorism. It also led to the loss of public support in these countries and the debate about the legitimacy of the struggle. Even terrorist organizations gained more public support from this situation by counter-propaganda. It is one of the important elements that lethal AWSs can provoke similar results, even though these types of consequences can occur even after an attack with unmanned combat aerial vehicles controlled by human operators (Roff, 2015:47-48).

There are tense regions in the world in which a small misunderstanding will likely turn into a conflict. There has been a ceasefire between South and North Korea for about 65 years. Although some minor skirmishes have occurred for almost 65 years, conflicts have not been at regional. The

SGR-A1 military border guard robot, developed by Samsung for use in the North and South Borders of Korea, is a positive example of the use of AWS. This semi-autonomous robot is designed to help border guards to avoid boundary line infiltrations. The system is equipped with a camera, a laser rangefinder, and a machine to project rubber bullets and tear gas. Most importantly, it has sensors and algorithms that can perceive the difference between humans and animals. The system is able to autonomously engage the target via the detection and identification under the control of the human operator (Kirkpatrick, 2016:27). The important point here is that the semi AWS is equipped with non-lethal weapons and will be operated under human operator control. It is concluded that South Korea may share the same concerns for lethal AWS to avoid undesired incidents. Currently, like Syria, an incorrect decision taken by lethal AWS in conflicts experienced civil war and involved in many military powers that have self-interests and politics may cause direct conflicts among the powers of a proxy war.

The political consequences that may arise between governments regarding the use of AWSs are a separate issue from the legal responsibility. The main concern is who will have legal responsibilities in the circumstances of the collateral damage either willingly or by mistake. In the case of civilian casualties in the military conflict, countries are generally inclined to evade responsibility in the court of international public opinion. Naturally, with a country deploying a weapon held to be responsible for AWS, the most important question to answer is whether the company that produces the AWS, the algorithm programmer of AWS or the executor officer of AWS to send to a target will be accused by the International Criminal Court. The executor of AWS will have legal responsibility for carrying out an operation with the existing man-in-loop and man-on-loop semi-AWSs. However, the executor of lethal AWS will have no legal responsibility, because current AWS systems have no capability to discriminate between civilian and combatants (Thunder, 2014:225).

4. Conclusion

As a result of the tremendous progress in the field of technology, the speed, range and hit rate of weapon systems have increased substantially. The velocity, range and hit rate of the missile systems have also increased in the same way; however, it has become an ordinary situation to have missiles for terrorists or guerrilla groups. When evaluated in this respect, the humanitarian and lawful option emerges in terms of the use of the Autonomous Weapon Systems. The use of AWS for defense purposes seems more reasonable and sensible.

For example, the Phalanx CIWS system can promptly compute and the velocity, type, and heading of approaching enemy missiles, rockets and mortars launched from land or sea thanks to algorithms loaded on its computer faster than a human. It can react in a very short period of time. Finally, the system engages and destroys the enemy military targets in the air. Another example is that the long-range anti-ship missile (LRASM) system developed by Lockheed Martin is a defense system

designed for the anti-ship purpose by human operator surveillance. Iron Dome, used by the Israeli Army, is a man-on-the-loop of a full autonomous air defense system that reacts very quickly by preloaded algorithms on its computer against threats in the air such as enemy airplanes, missiles, rockets, and mortars.

Finally, the semi-autonomous Unmanned Aerial Vehicle-UAV System Taranis developed by Britain is another good example. This system has the ability to prevent an air aggression and can drop and launch munitions and provide intelligence. Taranis takes the final offensive order from the executer officer to strike when it engages a target. After the system autonomously detects, identify and engage to the targets through its own optics and radar, the mission of destruction of the target is executed by a human operator. This feature reassures the opponents of lethal AWS.

While the examples above describe AWS systems already developed and deployed to take into consideration, the user and developing countries have the same concerns in terms of international law of weaponry and policy. This situation is a good reason to hope. While this looks promising, unfortunately, there is no guarantee that every country will have the same sensitivity. In this respect, I emphasize that the annual meeting of the Group of Governmental Experts (GGE) on Lethal Autonomous Weapon Systems by The UN Office for Disarmament Affairs (UNODA) is vital. Especially military technological developments have progressed much faster than we thought. Therefore, it is hoped that international law of armed conflict and politics experts will maintain sensitivity to the same concerns, to study potential problems and offer solutions.

For recommendation, there are concrete examples of prohibitive impediments in terms of international humanitarian law. Biological weapons convention, Convention on Certain Conventional Weapons Protocol I restricts weapons with non-detectable fragments and Protocol IV restricts blinding laser weapons are prohibitive impediments. I analyzed all factors of Lethal AWS for the high possibility as use of weapons, and put forward the recommendation to make a regulation in the context of prohibitive impediment. I mentioned above that it may cause unpredictable and irreversible consequences for international politics and law.

References

- Ackerman, Spencer. "Fewer deaths from drone strikes in 2013 after Obama policy change." **The Guardian**. December 31, 2013, retrieved August 21, 2018, from <https://www.theguardian.com/world/2013/dec/31/deaths-drone-strikes-obama-policy-change>
- Akerson, David. "The Illegality of Offensive Lethal Autonomy", **International Humanitarian Law and the Changing Technology of War**, (Ed. Dan Saxon), Martinus Nijhoff Publishers, Boston, 2013, 65-98. https://doi.org/10.1163/9789004229495_005
- Anderson, Kenneth, and Matthew C. Waxman, "Law and Ethics for Autonomous Weapon Systems: Why a Ban Won't Work and How the Laws of War Can", **Columbia Public Law Research Paper**, Stanford University, The Hoover Institution, 10 April 2013, 313-351. <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2250126>
- Anderson, Kenneth, Daniel Reisner, and Matthew Waxman, "Adapting the Law of Armed Conflict to Autonomous Weapon Systems", **International Law Studies Series**, US Naval War College, Vol. 90, 2014, 385-411. https://scholarship.law.columbia.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2870&context=faculty_scholarship
- Beard, Jack M. "Autonomous Weapons and Human Responsibilities", **Georgetown Journal of International Law**, Vol. 45, no.3, 2014, 617-681. <https://ssrn.com/abstract=2447968>
- Cass, Kelly. "Autonomous Weapons and Accountability: Seeking Solutions in the Law of War null", **Loyola of Los Angeles Law Review**, Vol. 48, no. 3, 2015, 1017-1068. <https://digitalcommons.lmu.edu/llr/vol48/iss3/11>
- Dinstein, Yoram. **The Conduct of Hostilities under the Law of International Armed Conflict**, 2nd Edition, Cambridge University Press, Cambridge, 2010. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511845246>
- Expert Meeting, Autonomous Weapon Systems Technical, Military, Legal and Humanitarian Aspects, **ICRC**, 01 November 2014. <https://www.icrc.org/en/download/file/1707/4221-002-autonomous-weapons-systems-full-report.pdf>
- Gökhan GÜNEYSU, "Otonom Silah Sistemleri ve İnsancıl Hukuk", **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Vol. 108, 2013, 259-272. <http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2013-108-1312>
- Greenwood, Christopher. Current Issues in the Law of Armed Conflict: Weapons, Targets, and International Criminal Liability, **Singapore Journal of International & Comparative Law**, No. 1, 1997, 441-467. <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/singal&div=23&id=&page=&t=1560762496>
- Jean-Marie Henckaerts, Louise Doswald-Beck, and Carolin Alvermann. General Principles on the Use of Weapons, **Customary International Humanitarian Law**. Vol. I, Chapter 20, Cambridge University Press, Cambridge, 2005. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511804700>
- Judgment, **Milan Martić Case** (IT-95-11-A ICTY), Appeals Chamber, 8 October 2008. http://www.icty.org/x/cases/martic/cis/en/cis_martic_en.pdf
- Kirkpatrick, Keith. "Can We Trust Autonomous Weapons?", **Communications of ACM**, Vol. 59, no. 12, December 2016, 27-29, <http://dx.doi.org/10.1145/3005678>
- Leys, Nathan. "Autonomous Weapon Systems and International Crises", **Strategic Studies Quarterly**, Vol. 12, no. 1 (2018): 48-73. https://www.airuniversity.af.edu/Portals/10/SSQ/documents/Volume-12_Issue-1/Leys.pdf
- Noone Gregory P. and Diana C. Noone, *The Debate Over Autonomous Weapons Systems*, **the Case Western Reserve Journal of International Law (JIL)**, Vol. 50, no. 1 (2015): 25-35. <https://scholarlycommons.law.case.edu/jil/vol47/iss1/6>
- O'Connell, Mary Ellen. "New International Legal Process", **The American Journal of International Law**, Vol. 93, no. 2 (1999): 334-351. <https://doi.org/10.2307/2997993>
- Rossinow, Doug. "1983: The World at the Brink. In the Reagan Era: A History of the 1980s", 101-18. New York: Columbia University Press, 2015, <http://www.jstor.org/stable/10.7312/ross16988.10>
- Roff, Heather M. "Lethal Autonomous Weapons and Jus Ad Bellum Proportionality." **Case Western Reserve Journal of International Law**, Vol.47, no. 1, 2015, 37-52. <https://scholarlycommons.law.case.edu/jil/vol47/iss1/7>
- Scharre, Paul. "Autonomous Weapons and Operational Risk", **Center for a New Security**, Washington D.C. 2016, World Affairs Online WAO, <https://www.jstor.org/stable/resrep06321>

Solis, Gary. D. **The law of armed conflict: international humanitarian law in war**. New York, NY: Cambridge University Press, 2010. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511757839>

Thunder, Jeffrey S. "The Law that Applies to Autonomous Weapon Systems", **The American Society of International Law**, Vol. 17, no. 4, 2013, <https://www.asil.org/insights/volume/17/issue/4/law-applies-autonomous-weapon-systems>

Thunder, Jeffrey S. "Examining Autonomous Weapon Systems from a Law of Armed Conflict Perspective", **New Technologies and the Law of Armed Conflicts**, (Ed. Hitoshi Nasu, Robert McLaughlin), Asser Press, The Hague, The Netherlands, 2014. http://dx.doi.org/10.1007/978-90-6704-933-7_13

UNOG - The United Nations Office at Geneva."2017 Group of Governmental Experts on Lethal Autonomous Weapons Systems (LAWS)", [https://www.unog.ch/80256EE600585943/\(httpPages\)/F027DAA4966EB9C7C12580CD0039D7B5?OpenDocument](https://www.unog.ch/80256EE600585943/(httpPages)/F027DAA4966EB9C7C12580CD0039D7B5?OpenDocument)

United Nations Treaty Collection, **Additional Protocol I to the Geneva Conventions, Article 35 (2)**, <https://treaties.un.org/doc/publication/unts/volume%201125/volume-1125-i-17512-english.pdf>

Wagner, Markus, "Taking Humans Out of the Loop: Implications for International Humanitarian Law", **Journal of Law Information and Science**, Vol. 21, 2011, 2011-21. <https://ssrn.com/abstract=1874039>

Watson, Ewan. "Autonomous weapons: What role for humans?" **ICRC**, 12 May 2014, <https://www.icrc.org/eng/resources/documents/news-release/2014/05-12-autonomous-weapons-ihl.htm>

Proje Yönetimi Bilgi Alanları İle Özgün Bir Projenin Geliştirilmesi: E-Okuma Takvimi

Ömer UYSAL¹

Özet

İlerleme, kalkınma ve sürekli gelişim tüm ülkelerin ortak amaçlarındandır. Bu doğrultuda ülkeler kendi başına veya uluslararası işbirliği içinde sahip olunan kaynakları ortaya koyarak projeler yürütmektedir. Proje mantığının gerekliliği eğitim ve öğrenme alanında da kendini göstermiş ve proje tabanlı öğrenme modeli ortaya konmuştur. Belirli bir ihtiyacın giderilmesi amacıyla hazırlanan proje, aynı zamanda etkili bir öğrenme sürecine dönüştürülebilmektedir. Zaman içerisinde projelerin etkili ve verimli bir şekilde tamamlanabilmesi için proje yönetimi anlayışına ihtiyaç duyulmuş ve proje yönetimi kavramı ortaya konulmuştur. Proje Yönetimi çok geniş bir beceri ağını içinde barındırmaktadır. Bu bağlamda proje tabanlı yapılan tüm araştırma ve uygulamalar için proje yönetimi konusunda gerekli bilgi, tutum ve becerilere sahip olunması uygun ve anlamlı olacaktır. Proje Yönetimi, en temel hali ile bilgi alanları ve belirli süreç gruplarından oluşmaktadır. Proje Yönetimi bilgi alanları; kapsam, iletişim, bütçe, zaman, insan kaynakları, tedarik, risk, kalite, paydaş ve entegrasyon yönetimi olarak belirtilebilir. Bu çalışmada belirtilen bilgi alanlarının tanımları yapılarak, bilgi alanlarına yönelik bilgiler verilmiştir. Bilgilerin daha kolay anlaşılabilmesi ve proje yönetimi bilgi alanlarının daha somut bir hale getirilebilmesi için özgün olarak geliştirilen bir E-Okuma Takvimi projesi üzerinde örneklendirmeler yapılmıştır. Bu çalışmanın proje tabanlı uygulamalar yapan kişilere on farklı bilgi alanı ve bu alanların birbirleri ile etkileşim durumlarına yönelik farklı bir bakış açısı kazandırabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Proje, proje yönetimi, proje yönetimi bilgi alanları, E-Okuma Takvimi Projesi

Development Of An Authentic Project By Project Management Knowledge Areas: E-Reading Calendar

Abstract

Progress, improvement and sustainable development are the common goals of all countries. In this direction countries execute projects considering their different kind of resources such as budget, human resources, technological practice, raw material etc. nationally or internationally. The need of project logic impressed education and learning disciplines and project based learning emerged. The project addressing the needs can be transformed an effective learning process. The concept of project management emerged because sense of project management required to complete project effective and efficient. Project management contains skill networks in itself. In this context having required information, attitudes and skills about project management is appropriate and meaningful by whom carries out project based research or application. Project management basically includes knowledge areas and process groups. Project management knowledge areas are as follows: Scope, communication, budget, time, human resource, procurement, risk, quality, stakeholder and integration. In this paper knowledge areas are defined and explained. The explanations are illustrated by an authentic E-Reading Calendar project. This paper can be thought to achieve different point of view by whom carries out project based research or application about ten knowledge areas and interactions between each other.

Keywords: Project, project management, knowledge areas, E-Reading Calendar Project

¹ Dr., Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi,
uysalomer@gmail.com

Giriş

Tarım toplumunda ve sanayi toplumunda olduğu gibi bilgi toplumunun da kendisine has dinamikleri, özellikleri olmuştur. Bilgi mesleki anlamda merkeze yerleşmiş ve enformasyon zemininden bilgeliğe doğru bir zirve yapmıştır. Bilgi ve iletişim teknolojileri; bilginin saklanması, depolanması, görüntülenmesi, iletilmesi vb. ihtiyaçlar doğrultusunda ortaya çıkarılmış ve bu ihtiyaçlar doğrultusunda geliştirilmektedir. Bilgiye dayalı iş gücü ve üretim, yeni okuryazarlıklar ve farklı beceri alanları ortaya çıkarmıştır (OECD, 2017; P21, 2011; Gordon ve arkadaşları, 2009). Bu beceriler 21. Yüzyıl becerileri olarak tanımlanmıştır. Uzmanlar proje yönetebilmeyi bir 21. yüzyıl becerisi olarak ifade etmektedir (P21, 2009; Trilling ve Fadel, 2009: 107; PMI-EF, 2014 ve P21, 2015). Alanyazında proje yönetimi mısır piramitlerine kadar geriye gitse de (El-Marashly, 1990) asıl etkisini bilgi toplumunda gösterdiği söylenebilir. Proje yönetiminin temelini teşkil eden *bilgi alanları* da bu düşünceye bir kanıt olarak gösterilebilir. Bilgi çağında bilgisayar gibi internet gibi önemli yeniliklere bakıldığında bunların birer proje ürünü olduğu söylenebilir. Bu bağlamda proje yönetiminin önemli bir katma değer alanı olduğu ifade edilebilir.

Ülkemizde kamu kurum ve kuruluşlarında ve özellikle eğitim kurumlarında hazırlanan projelere ciddi bir yer verilmektedir (Ayas ve arkadaşları, 2013; Avcı ve arkadaşları, 2016; Aydın ve arkadaşları, 2018). Kamu kurum ve kuruluşları, özel işletmeler, dernekler, vakıflar, araştırma-geliştirme merkezleri proje çağrılarında çıkmakta, eğitim kurumlarında, öğrenme merkezlerinde proje yönetiminin dolaylı olarak çalıştığı proje tabanlı öğrenme uygulamaları gerçekleştirilmektedir (eTwinning, 2005; Yeşilay, 2016; YTB, 2017; GSB, 2018; MEB, 2018; PRODES, 2018; KOSGEB, 2018; TUA, 2018; Tübitak, 2018). Proje Yönetimi ile yakından ilgisi olan proje tabanlı öğrenme uygulaması etkili ve tercih edilen bir öğrenme yöntemi olarak kabul edilmektedir (Özdener ve Özçoban, 2004; Yalçın ve arkadaşları, 2009; Ay, 2013). Eğitim kurumlarında ve öğrenme merkezlerinde proje tabanlı öğrenme uygulamaları öğrenenlerin proje yönetimi konusundaki becerilerini geliştirmektedir.

Bütçe desteği verilen proje çağrıları sayesinde gerek ülkemizde gerekse dünyada insanlar proje üretimi ve yönetimi konusunda çok ciddi bir fırsat yakalamışlardır. Ancak başlanan projelerin yaklaşık %20 si başarısızlıkla, yaklaşık %50'si de sıkıntılı bir şekilde sonuçlandığı ifade edilmektedir (Pinto, 2010; Standish Group, 2014). Yapılan bir araştırmada, projelerin başarısız olmalarının en önemli nedeni olarak projelerin %32'sinde proje yönetimi becerilerinin yetersizliği gösterilmiştir (Çankaya, 2006: 51-52). Farklı araştırmalarda iletişim, kapsam, planlama, risk, insan kaynakları ve tedarik gibi proje yönetimi bilgi alanları ile doğrudan ilişkili konular, en yaygın görülen başarısızlık sebepleri arasında gösterilmektedir (Budak, 2012; Suvacı, 2013). Bu gerçek göz önünde bulundurularak proje yönetimi ve proje yönetimi bilgi alanlarının doğru bir şekilde anlaşılması gerektiği söylenebilir.

Araştırmanın Önemi: Proje yönetimi bilgi alanlarının bilinmesi ile eğitim kurumlarında gerek öğretmenler ve gerekse öğrenciler proje tabanlı öğrenme sürecine on farklı alan ve bu alanların birbirleri ile entegrasyonunu göz önünde bulundurabilecektir. İletişim, zaman, insan kaynakları, bütçe vb. bu alanlar aynı zamanda proje yönetimi becerilerinin de kaynağını oluşturmaktadır. Beceri kazanımlarına bağlı olarak projelerden daha başarılı sonuçlar alınabilecek ve bu sayede projeler kapsamında, zamanında, bütçesinde ve istenen kalite çıktıları ile birlikte tamamlanabilecektir. Tatlı (2016) tarafından yapılan araştırmada *Öğretmenlerin proje geliştirme konusunda yardım almak istedikleri konular* arasında ilk sırada %61,7 ile proje geliştirme süreci, dördüncü sırada %34,4 ile Proje yazma eğitimi ve beşinci sırada %32,2 ile Proje yönetimi süreci görülmektedir. Ayrıca *Öğretmenlerin projelerde görev almayı istememelerinin ilk nedeni olarak da* %33 ile Proje geliştirme ve yönetimi konusunda bilgi eksikliği gösterilmektedir. Araştırma belirtilen bu engellerin aşılmasında küçük bir katkı sağlayabilir.

Ülkelerin kalkınma ve gelişim yarışında, özellikle öğretmenlerimizin ve öğrencilerimizin proje uygulamalarına daha profesyonel olarak yaklaşmaları önemli bir kazanım olarak düşünülebilir. Son olarak, proje hazırlayan, geliştiren, proje tabanlı öğrenen kişiler veya öğrenciler, E-Okuma Takvimi projesinin bilgi alanları ile geliştirilmesi sürecini kendi alanlarına yansıtarak özgün yeni projelerin ortaya çıkmasını sağlayabilirler.

Araştırmanın amacı: Araştırmanın amacı, proje tabanlı öğrenme uygulaması yapan öğretmen ve öğrencileri proje yönetimi bilgi alanları konusunda bilgilendirebilmek ve özgün bir projenin proje yönetimi bilgi alanları dikkate alınarak nasıl geliştirilebileceğini gösterebilmektir. Makalenin kaleme alınmasına neden olan araştırma soruları şunlardır:

1. Proje yönetimi nedir? Proje tabanlı öğrenme için neden gereklidir?
2. Proje yönetimi bilgi alanları nelerdir ve bu bilgi alanları nasıl tanımlanmaktadır?
3. Proje yönetimi bilgi alanları dikkate alınarak bir proje geliştirilebilir mi? Proje yönetimi bilgi alanları ile özgün bir proje nasıl geliştirilebilir? Süreç içerisinde neler yapılmalıdır?

Yöntem

Bu araştırmada araştırmanın amacı doğrultusunda araştırma soruları oluşturulmuştur. 1. ve 2. Araştırma sorusu için alanyazın taraması yapılmış ve 3. Araştırma sorusunun yanıtlanabilmesi için bilgi alanları ile özgün bir projenin nasıl geliştirilebileceği verilen örnekler ile açıklanmaya çalışılmıştır. Araştırma kapsamında tümevarım yöntemi kullanılmıştır. Tümevarım yönteminde bütünü oluşturan tüm parçalar dikkate alınarak bütüne yönelik bir karar verilmektedir (Uyanık, 2012: 196). Araştırma sayesinde, gözlem ve deneyimler dikkate alınarak proje yönetimi bilgi alanları ile proje geliştirebilmenin mümkün olma durumu ele alınmıştır. Araştırmada her bir bilgi alanına yönelik örnek uygulamalar adım adım geliştirilerek tümevarım yöntemi kapsamında özgün bir projenin tüm bileşenleri oluşturulmaya çalışılmıştır. Araştırmanın bütünlüğünü koruması ve gerekli entegrasyonun sağlanabilmesi için uygulamalar tek bir projeye yönelik olarak gerçekleştirilmiştir.

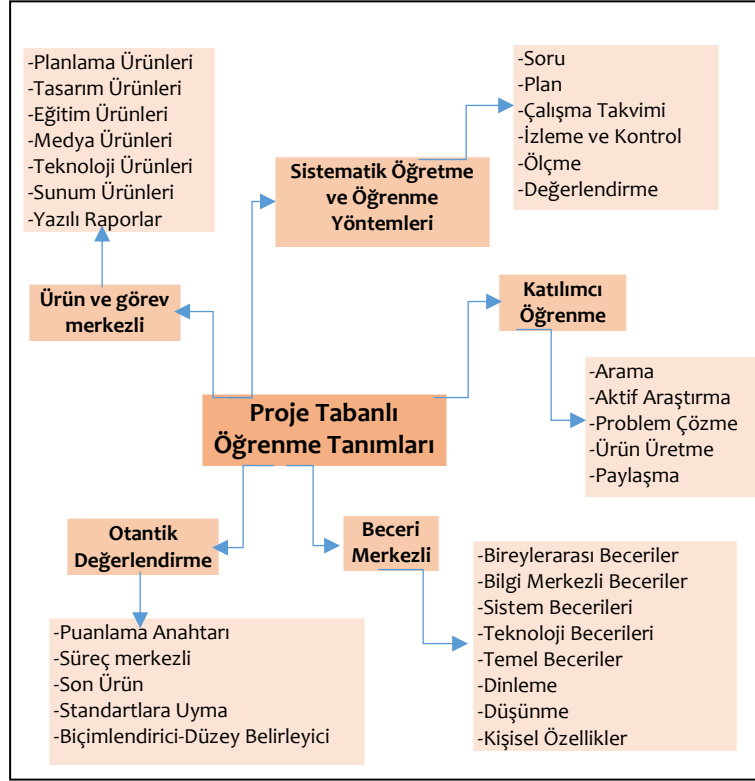
Bulgular

Araştırmanın bulguları, araştırma sorularının mantıksal sıralamasına uygun olarak aşağıda verilmiştir.

1.Proje Yönetimi Nedir? Proje Tabanlı Öğrenme için Neden Gereklidir?

Proje yönetimi, proje ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla tüm bilgi, beceri, yöntem, araç ve tekniklerin proje etkinliklerine uygulanması olarak tanımlanmaktadır (PMI, 2013). Tıpkı eğitim-öğrenme programlarında olduğu gibi proje yönetimi de bir ihtiyacı karşılamak amacıyla yapılmaktadır. Bu ihtiyacı karşılayabilmek için projenin başından sonuna kadar belirli bilgi alanlarındaki bilgi beceri, yöntem, araç ve tekniklerden yararlanılmaktadır. Alanlar kendine özgü işlevleri olmakla birlikte, birbirlerini doğrudan veya dolaylı bir şekilde etkilemektedir. Alanların proje yönetimine yönelik işlevi bilindiğinde, diğer alanlara ve dolayısıyla proje yönetimine yönelik etkileri de daha net bir şekilde kestirilebilir.

Proje yönetiminin en temel amacı hazırlanmış bir projeyi başarı ile tamamlayabilmektir. İşin merkezini bir projenin varlığı oluşturmaktadır. Günümüz küresel yarışları hem ülkeler hem de şirketler adına işgücünün niteliklerini değiştirmiştir. Proje merkezli çalışma bu değişimin en başat olanlarından biridir. Bu bağlamda eğitim programları da kendisini yenileyerek bu gereksinimi etkili bir şekilde karşılayabilmek için proje tabanlı öğrenmeyi uygulamaya başlamıştır. Proje tabanlı öğrenme çağdaş öğrenme yöntemlerinden problem tabanlı öğrenme, işbirlikçi öğrenme, sosyal öğrenme, buluş yoluyla öğrenme ve durumlu öğrenmeyi de içinde barındırabilmektedir (Larmer, Mergendoller ve Boss, 2015; Tuncer, 2009; Hernández-Ramos ve De La Paz, 2009; Krajcik ve Blumenfeld, 2005; Korkmaz, 2002). Şekil 1'de alanyazındaki farklı proje tabanlı öğrenme tanımlarına yönelik yapılan bir sınıflama görülmektedir.



Şekil 1. Proje Tabanlı Öğrenmeye Yönelik Tanımların Sınıflandırılması (ETDME, 2006: 5)

Şekil 1’ de görülen araştırma, planlama, izleme-kontrol, çalışma takvimi, ürün, süreç, beceriler, sistem, rapor vb. kavramlar proje tabanlı öğrenmenin olduğu kadar proje yönetiminin de temel unsurlarındandır. Temel kavramların ortak olması proje tabanlı öğrenme ile proje yönetiminin birbirleri ile benzer yanlarının olduğunu göstermektedir (Hutchison, 2015; P21 ve PMI-EF, 2014). Öğretmenler ve öğrenciler proje tabanlı öğrenme esnasında aslında proje yönetiminin de kapsama alanına girmektedir. Ancak proje tabanlı öğrenme uygulamalarında proje yönetimi bilgi alanlarının tümüyle dikkate alınmadığı söylenebilir.

Proje yönetimi ile proje tabanlı öğrenmenin uygun bir şekilde entegre edilmesi ile bu sürecin çok daha profesyonel bir şekilde çalışması sağlanabilmektedir (Fioravanti ve arkadaşları, 2018; P21, 2015, Amaral ve arkadaşları, 2015, De Los Rios ve arkadaşları, 2015; Hutchison, 2015; Musa ve arkadaşları, 2011). Proje tabanlı öğrenme sürecinde kapsam, maliyet, zaman, iletişim, kalite, tedarik, insan kaynakları, risk, paydaşlar ve entegrasyon anlamında oluşabilecek sıkıntılar da bu sayede minimize edilebilmektedir. Bu sayede alanyazında belirtilen projelerin tamamlanmasına yönelik yaşanan sorunlar azaltılabilecek ve üretilen projelerin daha yüksek bir başarı oranı ile tamamlanması sağlanabilecektir. Yapılan bir araştırmada, gerçekleştirilen entegrasyon sonucunda öğrencilerin proje tabanlı öğrenme sürecine kolay uyum sağladığı, adım adım projelerini hazırladıkları ve projelerini yeterli bir şekilde yönetebildikleri görülmüştür (Uysal ve Lepcha, 2016; P21 ve PMI-EF, 2014). Duruhan ve Şan (2017: 387) tarafından yapılan araştırmada adım adım ilerlemenin projeyi başarıya

taşıyan bir faktör olduğu belirlenmiştir. Bu doğrultuda, proje yönetimi konusunda deneyimli olan öğretmenler, proje yönetimi bilgi alanlarını ile proje tabanlı öğrenme arasında gerekli entegrasyonu gerçekleştirmelidir. Böyle bir entegrasyonun sağlanabilmesi için, proje yönetimi bilgi alanlarının neler olduğu, ne anlama geldiği ve proje tabanlı öğrenme sürecine nasıl uygulanabileceğine yönelik bilgi ve deneyime sahip olunması gerektiği söylenebilir.

2.Proje Yönetimi Bilgi alanları Nelerdir ve Bilgi Alanları Nasıl Tanımlanmaktadır?

Alan uzmanları tarafından proje yönetimi bilgi alanları; kapsam, iletişim, bütçe, zaman, insan kaynakları, tedarik, risk, kalite, paydaş ve entegrasyon yönetimi olarak belirtilmektedir (PMI, 2013). Bilgi alanlarına yönelik tanımlar aşağıda verilmiştir.

2.1.Kapsam Yönetimi

Proje kapsam yönetimi, projeyi başarıyla tamamlamak amacıyla, projenin sadece gerekli çalışmaları içermesini sağlamaktır (PMI-TR, 2009: 103). Tıpkı araştırma konusunda olduğu gibi proje konusunda da bir sınırlamanın yapılarak çerçevesinin net bir şekilde belirlenmesi gerekmektedir (Karasar, 2006). Bu sayede daha net ve belirli bir alanda çalışma yapılabilmekte ve proje amaçlarına daha kolay ulaşılabilmektedir. Kapsam yönetiminde projenin başından sonuna kadar yapılacak işlere yönelik bir iş listesi hazırlanmaktadır. Bu iş listesi proje yönetimi için stratejik bir değer taşımakta ve diğer alanlar için de bir girdi olarak kabul edilmektedir.

2.2.İletişim Yönetimi

Proje bilgilerinin zamanında ve uygun şekilde üretilmesi, toplanması, dağıtılması, saklanması, erişilmesi ve gerektiğinde yeniden düzenlenebilmesi için gerekli süreçleri içermektedir (PMI-TR, 2009). Günümüz teknolojilerinin geldiği son nokta bilgi ve iletişim teknolojileri olarak isimlendirilmiştir. Buradan bilgi kadar iletişimin de ne kadar önemli görüldüğü anlaşılmaktadır. Çünkü bilginin üretilmesi, paylaşılması, yaygınlaştırılması, depolanması aslında gerçekleşen bir iletişim sürecinin dijital ortamlara aktarılmasıdır. Proje Yöneticileri işlerinde vakitlerinin yaklaşık olarak %90'ını iletişime ayırmaktadır (Luthra ve Dahiya, 2015; Watt, 2014; Rajkumar, 2010; Čulo ve Skendrović, 2010). Bu açıklama, proje yöneticileri, proje koordinatörü, proje üyeleri ve paydaşlar arasında gerçekleştirilen iletişim yönetiminin ne kadar stratejik olduğunu göstermektedir. İletişim becerileri çalışma ortamlarında da en çok gereksinim duyulan özelliklerden biri olduğu için iş ilanlarında da sürekli olarak aranmaktadır. Proje yönetimi sürecinde paydaşlar arasındaki iletişim süreci ne kadar açık, net ve hızlı olursa projeyi yönelik bilgi akışı da o kadar kolay olacak ve projede işler zamanında tamamlanabilmektedir. Basit bir iletişim hatasından dolayı projede büyük zararlar ortaya çıkabilmektedir.

2.3.Zaman Yönetimi

Projenin zamanında tamamlanabilmesi için gerekli işlem ve süreçlerden oluşmaktadır (PMI-TR, 2009). Her projenin kendine has başlama ve bitiş tarihleri vardır. Bu aradaki sürecin uzaması veya

kısalması kapsam, bütçe veya kalite açısından bir takım olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Bu yüzden proje ekibi en uygun çalışma takvimini hazırlamaktadır. Proje ekibi zaman yönetimine kapsam yönetiminde hazırlanan iş listesi ile başlamaktadır. İş listesinde yer alan işler eksiksiz, doğru ve sıralı bir şekilde tanımlanmaktadır. Proje uygulama sürecinde sonradan çıkacak bir iş projenin istenen zamanda bitmesini zorlaştırmaktadır.

Çalışma takviminde yer alan işler için proje ekibi tarafından doğru bir tamamlanma süresi belirlenmektedir. Gerekirse konu uzmanları ile görüşerek işin tamamlanma süresine yönelik doğru bir bilgi edinilmelidir. Aksi halde iş tahmin edilen sürede tamamlanmayabilmektedir. Bu şekilde proje ekibi tarafından çalışma takvimine son hali verilmekte ve projenin en başından itibaren işlerin çalışma takvimine uygun şekilde tamamlanması kontrol altına alınmaktadır.

2.4.İnsan Kaynakları Yönetimi

İnsan Kaynakları Yönetimi, proje ekibinin organize edilmesine, yönetilmesine ve yönlendirilmesine yönelik süreçleri içermektedir (PMI-TR, 2009). Projede belirlenen iş tanımlarını başarı ile tamamlayacak üyelere ihtiyaç duyulmaktadır. İşin büyüklüğüne, ağırlığına göre bu bir tek kişi olabildiği gibi bir çalışma grubu da olabilmektedir. Projelerde zaman zaman bazı işler proje ekibi dışında, hizmet alımı ile farklı firma ya da işletmelere de yaptırılabilir. İnsan Kaynakları projeye etkili katkılar yapabilecek kişilerin projeye alınmasından, proje ekibinin geliştirilmesinden, motivasyonundan da sorumludur. Proje çıktıları ile sağlanabilecek istihdam fırsatları için de çalışmalar yapmaktadır. İnsan Kaynakları proje işlerine uygun uzmanların belirlenmesini sağlayarak verimli bir çalışma ortamının kurulmasına ve bu sayede proje çıktılarının istenilen ölçütlerde üretilmesine büyük katkı sağlamaktadır.

2.5.Bütçe Yönetimi

Projenin onaylanan bütçe çerçevesinde tamamlanabilmesi için maliyetlerin tahminine, bütçelenmesine ve kontrolüne yönelik süreçleri içerir (PMI-TR: 165). Projelerde personel giderleri, ekipman ve malzeme giderleri, hizmet satın alma giderleri vb. gider kalemleri bulunmaktadır. Proje ekibi bu giderlerin maliyet hesabını proje kapsam zaman ve kalite yönetimi açısından dikkate alarak sahip olduğu bütçeye uygun bir şekilde yapmaktadır. Gereksiz, amacına uygun olmayan maliyetler proje bütçesinin aşılmasına ve bu yüzden projede bütçe kaynaklı bir takım sorunların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Proje ekibi tüm bu gider kalemlerini düşünüp, gerekli piyasa araştırmalarını yaparak uygun maliyetleri belirler ve proje bütçesini hazırlamakta ve proje süresince azami ölçüde bu maliyetler doğrultusunda harcama yapmaktadır.

2.6.Tedarik Yönetimi

Gerekli ürünleri, hizmetleri ya da sonuçları proje ekibi dışından satın almak ya da elde etmek için gereken süreçleri kapsamaktadır (PMI-TR, 2009: 313). Proje paydaşları proje işlerinin gerçekleşebilmesi için gerekli araç ve gereçleri kendileri temin edebiliyorlarsa dışarıdan bir araç-gereç,

malzeme, hizmet alımı yapmaya ihtiyaç duyulmamaktadır. Böylece bütçeden gereksiz harcamalar yapılmamaktadır. Ancak proje ekibi ve paydaşlarının karşılayamayacağı durumlarda proje kapsamında gerekli olan araç-gereç, malzeme, hizmet dışarıdan temin edilmektedir. Proje ekibi tedarik edilmesi gereken şeylerin bir listesini hazırlayıp farklı firmalardan özellik, ücret vb. konularda bilgiler olarak en uygun araç-gereç, malzeme veya hizmeti tedarik etmeye çalışmaktadır.

2.7.Risk Yönetimi

Risk, belirsiz ve tehlikeli bir durumu ifade etmektedir. Bir projede risk yönetimi, risklerin planlanması, belirlenmesi, analizi, yanıtların planlanması, uygulanması, izlenmesi ve kontrol edilmesi süreçlerini içermektedir (PMI-TR, 2009: 273). Projelerde iş listesi oluştururken proje ekibi belirsiz ve tehlike oluşturabilecek durumları da dikkate almak durumundadır. Risk olarak tanımlanan bu durumlar en doğru şekilde tespit edilmeye ve risklere karşı doğru önlemler alınmaya çalışılmaktadır. Her bir riskin projeye vereceği olası zararlar düşünülmekte ve riskin ortaya çıkarak projeye zarar vermesi engellenmeye çalışılmaktadır. Risk yönetiminin çok dikkate alınmadığı Titanik Faciası, konunun ne kadar önemli olduğunun açık bir örneğidir.

2.8.Kalite Yönetimi

Kalite amaçlara uygunluk, ölçütlerin karşılanması, sağlamlık, belirli standartlara sahip olma, bu standartların üzerine çıkma ve sürekli gelişim anlamlarında kullanılabilir. Projede kalite ise en basit anlamda projeyi ortaya çıkaran ihtiyacın etkili şekilde karşılanması ve proje çıktılarının istenilen ölçütlerde elde edilebilmesi olarak tanımlanabilir. Projede kalite yönetimi ise projeyi gerçekleştiren organizasyonun, projenin yapılma amacı olan ihtiyaçları karşılamasına yönelik kalite politikalarını, hedeflerini ve sorumluluklarını belirleyen süreçlerin ve aktivitelerin yönetimidir (PMI-TR, 2009: 189).

Proje ekibi proje çıktı veya ürünlerinin istenilen özellik ve standartlarda olabilmesi ise kalite planı hazırlamakta, kalite güvence çalışmaları yapmakta ve en son olarak kalite kontrol işlemleri uygulamaktadır. Kalite planında ürünlerin sahip olması gereken özellik ve ölçütler yer almaktadır. Proje ekibi uygulamada kalite planını dikkate alıp, kalite güvence standartlarına uygun işlemler yaptığında istediği çıktı veya ürünleri elde edebilmektedir. Son olarak da kalite kontrol işlemi yaparak hatalı, istenmeyen çıktı veya ürünleri ayırarak sadece istediği kalitedeki çıktı veya ürünleri kullanmaktadır. Şirketler arasında küresel bir yarışın olduğu günümüzde kalite ciddi anlamda önem kazanmıştır. Bilişim şirketlerinin, bilgisayarlar ve cep telefonlarının hızlı ve sürekli olarak özelliklerini geliştirerek kalitesini sürekli olarak yükseltmesi projelerde kalite yönetimin önemine açıkça göstermektedir.

2.9.Paydaş Yönetimi

Projeler kapsamına, karmaşıklık derecesine, teknoloji seviyesine, risk seviyesine ve proje süresine göre A, B, C ve D gibi bir takım sınıflara ayrılabilir (Suvacı, 2013: 6). Belirtilen özellikler ne kadar yüksek olursa, proje ne kadar disiplinler arası olursa o kadar paydaş gerekebilir. Paydaş; proje etkinlikleri için yer alan, proje sonuçlarını, süreçlerini etkileyen ve

bunlardan etkilenen kişi, grup veya kurumdur. Proje içinde aktif olarak yer almasa da dışarıdan proje sonuçlarına pozitif veya negatif olarak ilgisi olabilecek, proje ürünlerine talebi olabilecek kişi, grup veya kurumlar da paydaş olarak değerlendirilmektedir (PMI, 2013).

Paydaşların her biri farklı bir disiplini ve görevi temsil edebilmektedir. Proje süresince paydaşlar arasında doğan farklı fikirler bazı sorunlara, uyumsuzlıklara neden olabilmektedir. Bu nedenle projede bir takım değişiklikler istenebilmektedir. Özellikle proje başladıktan sonra istenen böyle bir değişim, proje için ciddi bir risk olabilmekte maliyet, zaman ve kalite anlamında projenin zora girmesine neden olabilmektedir. Proje süresince paydaşların görevlerini zamanında, belirtilen bütçe ile ve istenen kalite ölçütlerinde yapabilmesi için doğru bir şekilde yönlendirilmeleri gerekmektedir. Uzmanlar bu bağlamda büyük ölçekli, yüksek özellikli projeleri dikkate alarak paydaş yönetimini proje yönetimi içine yeni bir bilgi alanı olarak kabul etmiştir. Paydaş yönetimi, proje süresince paydaşların beklentilerini ve projeye etkilerini analiz etmek ve paydaşların etkili bir şekilde projeye katılımını sağlamak için uygun yönetim stratejileri geliştirmekle yükümlü olmak üzere, projeyi etkileyebilen veya projeden etkilenebilen kişi, grup veya kurumların belirlenmesini sağlayan süreçleri içermektedir (PMI, 2013). Paydaşlar, proje gereksinimlerine uygun olarak belirlenmekte ve proje yöneticisi veya koordinatörü tarafından görevleri kendilerine bildirilmektedir. Yine çalışmaları proje yöneticisi veya proje koordinatörü tarafından kontrol edilmekte ve denetlenmektedir.

2.10.Entegrasyon Yönetimi

Proje yönetiminin en karmaşık ve zor olan alanı olduğu söylenebilir. Şekil 2’de Entegrasyon yönetiminin, proje yönetiminin neresinde olduğu, proje yönetimini nasıl etkilediği açık bir şekilde görülmektedir. Entegrasyon yönetimi, proje yöneticilerinin zaman içinde farklı proje deneyimleri ile kazanabilecekleri ciddi bir uzmanlık alanıdır. Çünkü entegrasyon yönetimi, tüm alanları ayrı ayrı bilmekle birlikte, uygulamada hepsini birden aynı anda düşünerek işe koşmayı gerektirmektedir.



Şekil 2. Entegrasyon Yönetimi Bilgi Alanı

Proje sürecinde bilgi alanları çoğunlukla etkileşim içinde olmaktadır. Bu etkileşimlerin başarılı sonuçlar verebilmesi, entegrasyon yönetiminin ne kadar etkili bir şekilde yapıldığına bağlıdır. Entegrasyon yönetimi sayesinde diğer bilgi alanları birbirleriyle uyum içinde çalışabilmektedir. Aksi bir durumda bilgi alanları birbirini olumsuz etkileyebilmekte ve projenin kapsamında, zamanında ve bütçesinde bitmesi zorlaşabilmektedir.

Entegrasyon yönetimi en basit anlamda araba veya bisiklet kullanmaya benzetilebilir. Süreç içerisinde gözler yola bakıp etrafı kontrol ederken, eller direksiyon tutmakta, vites değiştirmekte, ayaklar gaza veya frene basmaktadır. Bu işlemlerin hepsi de yolun durumuna göre eş zamanlı olarak gerçekleştirilmektedir. Entegrasyon yönetiminde sistemi oluşturan her unsur dikkate alınmaktadır.

3.Proje yönetimi bilgi alanları dikkate alınarak bir proje geliştirilebilir mi? Proje yönetimi bilgi alanları ile özgün bir proje nasıl geliştirilebilir? Süreç içerisinde neler yapılmalıdır?

Proje yönetimi bilgi alanları tanımlandıktan sonra bilgi alanları ile özgün bir proje geliştirilmesi için aşağıdaki başlıklar altında örnek uygulamalar verilmektedir. Örnek uygulamalar 2. soruda açıklamaları yapılan proje yönetimi bilgi alanlarına bağlı olarak geliştirilmiştir. Özgün bir proje olarak E-Okuma Takvimi projesi ele alınmaktadır. E-Okuma Takvimi proje sürecinde yapılacak işler, kapsam yönetimi çerçevesinde yapılması gerektiği için proje geliştirme sürecine kapsam yönetimi ile başlamanın uygun olduğu ifade edilebilir.

3.1.Kapsam Yönetimi Örnek Uygulama

Eğitim Kurumları başta olmak üzere ilgili, gönüllü ve sorumlu tüm kurumlar okumaya yönelik seferberlik çağrısı yapmakta ve projeler ortaya koymaktadır. Bu konuda verilebilecek destekler toplum tarafından da oldukça değerli görülmektedir. Proje kapsamında gerekli ihtiyaç analizleri okul müdürleri,

öğretmenler, aileler ve öğrenciler ile görüşülerek yapılmaktadır. Daha donanımlı bir toplum olmamız, ülkemizin küresel yarışlarda daha başarılı olabilmesi vatandaşlarımızın okuma alışkanlığı kazanması ile doğrudan ilgili olacağı söylenebilir. Bu bağlamda *21. yüzyıl öğrenci özellikleri, bilgi ve iletişim teknolojilerinin sağlayabileceği kazanımlar ve maliyetler dikkate alınarak bir “E-Okuma Takvimi” projesi geliştirilmesi kararı alınmıştır.* Okuma Takvimi ilkokul 4. sınıf öğrencilerine okuma alışkanlığı kazandırmayı amaçlayan bir projedir. Bir eğitim-öğretim yılı içinde öğrencilere okuma alışkanlığı kazandırılabilceği düşünülmektedir.

Bu bağlamda aşağıdaki gibi örnek bir iş listesi hazırlanmıştır:

1. E-Okuma Takvimi çalışma grubunun oluşturulması
2. E-Okuma Takvimi projesi iş planının yapılması
3. E-Okuma Takvimi projesi çalışma takviminin hazırlanması
4. E-Okuma Takvimi sayfaları içinde yer alacak bilgi gruplarının belirlenmesi (Önemli günler, önemli kişiler, kahramanlar, şiirler, destanlar, mektuplar, sözler, günün anlam ve önemine yönelik bilgilendirmeler, öğrenciler için değerlendirme sorusu/soruları vb.)
5. Takvim gününe uygun olacak şekilde, 1 aylık takvim sayfaları için içerik tasarımının yapılması (Sayfa uzunluğunu eklenecek olan içerik belirleyecektir. Çevrimiçi ortamda sayfa uzunluğu kısıtı olmaması proje için bir artı olarak düşünülebilir.)
6. Her bir takvim sayfasının son haline karar verilmesi için proje ekibi tarafından kontrol edilmesi ve E-Okuma Takviminin 1 aylık bölümünün tamamlanması
7. E-Okuma Takviminin internet ortamına aktarılması ve etkileşimler için düzenlenmesi
8. Kalan 11 aylık E-Okuma Takvimi sayfa tasarımı için gönüllü ve istekli 11 okulun ve çalışma ekiplerinin belirlenmesi
9. Takvim gününe uygun olacak şekilde, takvim sayfaları için içerik tasarımının yapılarak 11 ay için E-Okuma Takviminin tasarım sürecinin tamamlanması
10. E-Okuma Takviminin tümünün internet ortamına aktarılması ve çevrimiçi etkileşim araçları eklenerek düzenlenmesi (E-Okuma Takvimi çevrimiçi öğrenme ortamında)
11. Okuma alışkanlıkları tutum ölçeğinin geliştirilerek proje öncesi verilerin toplanması
12. E-Okuma takvimi projesi hakkında öğrencilerin-ailelerin, öğretmenlerin bilgilendirilmesi
13. Öğrencilerin öğretmen ve ailelerinin gözetiminde okuma takvimini okumaya başlaması

14. Her haftanın son günü öğrenciler arasında okuma takvim sayfalarına yönelik paylaşımların, değerlendirmelerin yapılması, sorulara sınıf öğretmeni modaratörlüğünde yanıtlar verilmesi

15. Sınıf Öğretmeninin aileleri ile birlikte öğrencilerin E-Okuma Takvimi sayfalarını okumalarını takip etmeleri, sorun tespiti durumunda ilgili öğrenciler ile özel olarak ilgilenmeleri ve aileleri ile irtibata geçmesi

16. Eğitim-öğretim yılı sonunda okuma alışkanlıkları tutum ölçeğine yönelik proje sonrası verilerin toplanması

17. Verilerin analiz edilerek proje sonuç raporunun yazılması ve sonuçların yaygınlaştırılması

3.2.İletişim Yönetimi Örnek Uygulama

Bünyesinde projeyi yönetecek olan kurum tarafından bir proje ekibi oluşturulur. Proje ekibi proje işleri hazırlanırken ya da tamamlanırken ilgili diğer proje paydaşları ile iletişime geçerek onları yapılan işe yönelik bilgilendirmekte ya da onlardan bilgi almaktadır. Kapsam yönetiminde belirlenen 1.Okuma Takvimi çalışma grubunun oluşturulması, 2.Okuma Takvimi projesi iş planının yapılması ve 3.Okuma Takvimi projesi çalışma takviminin hazırlanması vb. işler işbirliği içinde çalışmayı gerektirmektedir. Bu bağlamda birlikte çalışma günleri, toplantı saatleri belirlenerek ortak çalışmalar ilgili proje üyeleri ve paydaş temsilcileri ile birlikte yapılmaktadır. Hangi medya araçları ile iletişim kurulacağına proje yöneticisi veya proje koordinatörü tarafından proje paydaşları ile birlikte karar verilmekte ve bu araçlar üzerinden projeye yönelik bilgi ve belgeler ilgili proje üyeleri ve paydaşlar ile paylaşılmaktadır. İş listesindeki her bir işin gidişatına yönelik bilgiler veriler, varsa sorunlar üzerinde durulmakta, aksayan yönler düzeltilmekte, sorunlar çözülerek işlerin zamanında ve uygun bir bütçe ile çözümlenmesi sağlanmaktadır. İş listesinde görevli ve sorumlu olan proje üyeleri ve paydaş kurum temsilcileri iş tamamlanincaya kadar birbirleri ile iletişim içinde olup, gerekli durumlarda proje koordinatörünü bilgilendirmektedir.

3.3.Zaman Yönetimi Örnek Uygulama

Proje ekibi Tablo 1’de görüldüğü E-Okuma Takvimi Projesi iş listesine uygun bir çalışma takvimi oluşturabilir:

Tablo 1: E-Okuma Takvimi Projesi Çalışma Takvimi

Proje İş Listesi	Tahmini Başlama Bitirme Tarihi	Süresi
1. E-Okuma Takvimi çalışma grubunun oluşturulması	7-14 Ocak 2019	1 Hafta
2. E-Okuma Takvimi projesi iş planının yapılması	14-21 Ocak 2019	1 Hafta
3. E-Okuma Takvimi projesi çalışma takviminin hazırlanması	14-21 Ocak 2019	1 Hafta
4. E-Okuma Takvimi sayfaları içinde yer alacak bilgi gruplarının belirlenmesi (Önemli günler, önemli kişiler, kahramanlar, şiirler, destanlar, mektuplar, sözler, günün anlam ve önemine yönelik bilgilendirmeler, öğrenciler için değerlendirme sorusu/soruları vb.)	21 Ocak -21 Mart 2019	2 Ay
5. Takvim gününe uygun olacak şekilde, 1 aylık takvim sayfaları için içerik tasarımının yapılması (Sayfa uzunluğunu eklenecek olan içerik belirleyecektir. Çevrimiçi ortamda sayfa uzunluğu kısıtı olmaması proje için bir artıdır.)	21 Ocak -21 Mart 2019	2 Ay
6. Her bir takvim sayfasının son haline karar verilebilmesi için proje ekibi tarafından kontrol edilmesi ve Okuma Takviminin tamamlanması (1 aylık örnek tasarım)	21 Mart -28 Mart 2019	1 Hafta
7. E-Okuma Takviminin internet ortamına aktarılması ve etkileşimler için düzenlenmesi	01 – 07 Nisan 2019	1 Hafta
8. Kalan 11 aylık E-Okuma Takvimi sayfa tasarımı için gönüllü ve istekli 11 okulun ve çalışma ekiplerinin belirlenmesi	07 – 14 Nisan 2019	1 Hafta
9. Takvim gününe uygun olacak şekilde, takvim sayfaları için içerik tasarımının yapılarak 11 ay için E-Okuma Takviminin tasarım sürecinin tamamlanması (E-Okuma Takvimi kullanıma hazır)	14 Nisan – 14 Haziran 2019	2 Ay
10. E-Okuma Takviminin tümünün internet ortamına aktarılması ve çevrimiçi etkileşim araçları eklenerek düzenlenmesi	14 – 28 Haziran 2019	2 Hafta
11. Okuma alışkanlıkları tutum ölçeğinin geliştirilerek proje öncesi verilerin toplanması	14 Ocak – 14 Mayıs 2019	4 Ay
12. E-Okuma takvimi projesi hakkında öğrencilerin-ailelerin ve öğretmenlerin bilgilendirilmesi	24 Nisan – 14 Haziran 2019	2 Hafta
13. Öğrencilerin ailelerinin ve öğretmenlerinin gözetiminde E-Okuma Takvimini okumaya başlaması	Eylül 2019 – Haziran 2020	9 Ay
14. Her haftanın son günü öğrenciler arasında okuma takvim sayfalarına yönelik paylaşımların, değerlendirmelerin yapılması, sorulara sınıf öğretmeni modaratörlüğünde yanıtlar verilmesi vb.	Eylül 2019 – Haziran 2020	9 Ay
15. Sınıf Öğretmeninin aileleri ile birlikte öğrencilerin E-Okuma Takvimi sayfalarını okumalarını takip etmeleri, sorun tespiti durumunda ilgili öğrenciler ile özel olarak ilgilenmeleri ve aileleri ile irtibata geçmesi	Eylül 2019 – Haziran 2020	9 Ay
16. Eğitim-öğretim yılı sonunda okuma alışkanlıkları tutum ölçeğine yönelik proje sonrası verilerin toplanması	Haziran 2020	1 Ay
17. Verilerin analiz edilerek proje sonuç raporunun yazılması ve sonuçların yaygınlaştırılması	Temmuz-Aralık 2020	5 Ay
TOPLAM		24 Ay

3.4. İnsan Kaynakları Yönetimi Örnek Uygulama

Proje fikri sahibi tarafından güvenilen bir alan uzmanına danışılması ile birlikte projenin insan kaynakları oluşmaya başlamaktadır. Alan uzmanı, proje fikri sahibi ile birlikte proje ekibini ve diğer paydaşları belirleyerek proje bağlamında insan kaynaklarını oluşturmaktadır. Proje ekibinde araştırma uzmanları, içerik geliştirerek sayfa tasarımı yapacak gönüllü öğretmenler, takvim sayfalarını internet ortamına aktaran ve görseller konusunda yardımcı olan bilişim formatörleri görev yapmaktadır. E-Okuma Takvimi projesi bir Fakülte ve İl Milli Eğitim Müdürlüğü tarafından desteklenmektedir.

E-Okuma Takvimi projesi bünyesinde proje ekibi tarafından iş listesi oluşturulmuş ve iş planı hazırlanarak her bir iş için görevli ve sorumlu kişiler belirlenmiştir. Proje ekibi 4.Okuma Takvimi sayfaları içinde yer alacak bilgi gruplarının belirlenmesi (önemli günler, önemli kişiler, kahramanlar, şiirler, destanlar, mektuplar, sözler, günün anlam ve önemine yönelik bilgilendirmeler, öğrenciler için değerlendirme sorusu/soruları vb.) üzerinde çalışmalar yaparak belirledikleri örnek bir ayın içerik tasarımını yapmaktadır. İçerik tasarımı için proje ekibi içinde istekli ve gönüllü olarak projeye katılan 10 öğretmen de görev yapmaktadır. İçerik tasarımında kullanılacak resim, grafik, yerleşim düzeni vb. konularda destek olması nedeniyle 3 bilişim formatörü de projeye teknik destek vermektedir. Proje ekibi işbölümü yaparak, her öğretmen tarafından 3 günlük sayfa tasarımı yapılmasına ve her bir bilişim formatörünün de 10 günlük sayfa tasarımının dijital ortama aktarmasına karar vermiştir. Sayfa olarak internet sayfası kastedildiği için sayfa uzunluğu konusunda bir sorun yaşanmayacak ancak uzunluk eklenmesi yerinde ve anlamlı görülen içerik ile sınırlandırılmaktadır. Proje ekibi her bir takvim sayfasının son haline karar verebilmek için son bir kalite kontrol işlemi yapmakta ve gerekli düzenlemelerin ardından 1 aylık E-Okuma Takvimi tasarımı ilgili etkileşim öğeleri ile birlikte internet ortamına aktarmaktadır. Etkileşim öğeleri, sayfayı tasarlayan öğretmenler ve ilgili bilişim formatörü tarafından hazırlanmaktadır.

Proje ekibi kalan 11 ayın sayfa tasarımları için paydaş 11 okul ile işbirliği yapmaktadır. Bu okullarda kurulan paydaş proje ekipleri tarafından benzer çalışmalar yapılmakta ve tamamlanan 1 aylık sayfa tasarımları proje ekibine teslim edilmektedir. Proje ekibi, paydaş okulların proje ekipleri tarafından hazırlanan sayfa tasarımları arasında bütünlüğü korumak amacıyla son bir kontrol ve düzenleme yapmakta ve tüm okuma takvimi sayfalarının etkileşim öğeleri ile birlikte bilişim formatörleri tarafından internet ortamına yüklenmesini sağlamaktadır. Öğrencilerin E-Okuma Takvimini okuma durumları Evet-Hayır, Doğru-Yanlış, Açık Uçlu vb. sorulara verdikleri yanıtlardan sistem üzerinden otomatik olarak takip edilebilmektedir.

Projede görev yapan araştırmacılar E-Okuma Tutum Ölçeğini geliştirmekte, proje uygulama öncesinde ve sonrasında gerekli verileri toplamakta ve ilgili istatistiksel hesaplamaları yaparak proje sonuç raporunu yazmaktadır.

3.5.Bütçe Yönetimi Örnek Uygulama

E-Okuma Takvimi projesi bir sosyal sorumluluk projesi olduğundan kurumlar kendi bütçelerinden harcama yapmaktadır. Proje bütçesinde personel giderlerine yönelik bir gider bulunmamaktadır. Proje ekibi tarafından belirlenen gider kalemleri, araştırmacıların araştırma sürecinde yapacağı harcamalar ve “ayın okuyucusu” seçilen öğrencilere verilecek hediye kitapların ücreti olarak belirlenmiştir. Araştırmacıların araştırma sürecinde yapacağı toplam harcama 5.000TL ve 12 Okulda proje süresince her ay ayın okuyucusuna verilecek kitapların ücreti 2.500TL olarak toplam bütçe bedeli 7.500TL olarak belirlenmiştir. E-Okuma Takvimi projesi bir sosyal sorumluluk projesi olmasaydı çok daha farklı bütçe giderleri olacağı ve çok daha büyük bir bütçenin ortaya çıkacağı ifade edilebilir.

3.6.Tedarik Yönetimi Örnek Uygulama

E-Okuma Takvimi projesi bir Fakülte ve İl Milli Eğitim Müdürlüğü tarafından desteklenen bir projedir. Bu bağlamda proje için gerekli olan araç-gereç, malzeme ve insan kaynaklarının tamamına yakını ilgili kurumlardan karşılanmaktadır. Proje süresince her ay 12 okulda ayın okuyucusuna bir kitap hediye edilmektedir. İnternet ortamında okuma süresi 8 ay sürmesi planlanan E-Okuma Takvimi projesi bünyesinde 12 Okulda 96 kitap hediye olarak verilmektedir. 96 kitap tedarik edebilmek için 2.500 TL bütçe ayrılmıştır. Hediye edilecek bu kitaplar, proje ekibi tarafından belirlenerek uygun fiyat alabildikleri bir yayın evinden sağlanmaktadır.

3.7.Risk Yönetimi Örnek Uygulama

E-Okuma Takvimi projesinde en riskli durum sayfaların tasarımı olarak görülmektedir. E-Okuma Takvimi projesinde en fazla çaba sayfaların oluşturulması için gösterilmektedir. 365 sayfanın etkili verimli ve çekici bir şekilde geliştirilebilmesi ciddi anlamda bir risk taşımaktadır. Sayfa üretimini daha kolay bir hale getirebilmek için Proje Koordinatörü önderliğinde 10 uzman öğretmen ve 3 bilişim formatörü işbirliği yaparak 1 aylık sayfa tasarımı yapılmaktadır. Proje ekibinin 1 aylık sayfa tasarımını son kez kontrol etmesinin ardından E-Okuma Takviminin 1 aylık bölümü tamamlanmakta ve gerekli çevrimiçi etkileşim öğeleri ile birlikte internet ortamından yayınlanmaktadır. Projenin daha erken zamanda tamamlanabilmesi için tamamlanan ve kontrol edilen 1 aylık örnek sayfa tasarımları dikkate alınarak 11 okulda benzer bir çalışma yapılmaktadır. Çalışmada sayfalar arasındaki bütünlüğünün korunabilmesi için proje ekibi tarafından değerlendirmeler yapılmakta ve öneriler sunulmaktadır. 365 sayfalık bir E-Okuma Takvimi içeriği bu şekilde hazırlanmaktadır. Öğrencilerin ve ailelerin uygulama esnasında her hangi bir sorunla karşı karşıya gelmemeleri için okullarda proje ekibi tarafından E-Okuma Takvimi projesine yönelik bilgilendirmeler ve örnek uygulamalar yapılmaktadır. İnternet ortamında sorun yaşayan öğrencilere ise E-Okuma Takvimi basılı olarak verilebilmektedir.

3.8.Kalite Yönetimi Örnek Uygulama

E-Okuma Takvimi projesinde yeterli sayıda insan kaynağı görev yapmaktadır. Daha kaliteli bir sayfa tasarımı için proje üyelerinin iş yükü minimize edilmektedir. Takvim sayfaları arasındaki bütünlüğü korumak amacıyla sayfalarda hangi türde içeriklerin olması gerektiğine ve gerekli etkileşim araçlarına proje ekibi tarafından karar verilmektedir. Sayfa tasarımlarında, yayın öncesi proje ekibi tarafından son bir kalite kontrol çalışması da yapılmaktadır. İçerik olarak önemli günler, önemli kişiler, kahramanlar, şiirler, destanlar, mektuplar, sözler, günün anlam ve önemine yönelik bilgilendirmeler, öğrenciler için doğru-yanlış, evet-hayır soruları, açık uçlu değerlendirme sorusu/soruları vb. bilgi ve soru alanı olmasına karar verilmiştir. Amaç öğrencilerin sürece aktif olarak katılmalarını sağlamaktır. Soru-Cevap bölümleri aktif katılımın bir göstergesi olarak kabul edilmektedir.

Sınıf Öğretmenleri öğrencilerin verdikleri yanıtları internet sayfasından görebilmektedir. Haftanın son gününde o hafta yapılan okumalar üzerine öğretmen moderatörlüğünde sınıfça bir değerlendirme yapılmaktadır. Daha deneyimli oldukları için sayfa tasarımına katılan aynı zamanda proje üyesi olan öğretmenlerin bu uygulama sürecine katılmalarına öncelik verilmektedir. Moderatör denetiminde yapılan sınıf değerlendirmeleri sayede öğrenilen bilgiler daha kalıcı olabilmektedir. Sınıf öğretmeni internet üzerinden öğrencilerin E-Okuma Takvimi okumalarını basit bir şekilde takip edebilmektedir. E-Okuma Takvimine internet üzerinden ve ayrıca mobil bir uygulama ile tablet ve cep telefonlarından da ulaşılabilir. Aileler de bu mobil uygulamadan E-Okuma Takvimine ulaşabilmekte ve çocuklarının aktif katılım durumunu takip edebilmektedir. Öğrenciler sayfa tasarımlarını oylayarak sayfa tasarımına yönelik görüş yazabilmektedir. Tüm bu çalışmalar kalite yönetimi bağlamında yapılmaktadır.

3.9.Paydaş Yönetimi Örnek Uygulama

E-Okuma Takvimi projesi kapsamında; projeyi yönetebilecek bir proje yöneticisine, proje işlerinin gerçekleştirilmesinden sorumlu bir proje koordinatörüne, içerik tasarımı yapan öğretmenlere, tasarlanan içerikleri internet ortamına aktaran ve gerekli etkileşim öğelerini internet ortamında sayfalara aktararak E- Okuma Takviminin internet ortamında doğru bir şekilde çalışmasını sağlayan bilişim formatörlerine ihtiyaç duyulmaktadır.

Projeye aktif olarak katılan, takvim sayfalarını internet üzerinden okuyan, sorulara yanıt veren öğrenciler ve sınıflarında öğrenciler ile okuma takvimindeki içeriklere yönelik haftalık değerlendirmeler yapan öğretmenler ve çocuklarının takvim sayfalarını okuma durumlarını takip eden aileler de E-Okuma Takvimi projesinin paydaşları arasındadır.

Araştırma için okuma alışkanlıkları tutum ölçeğini geliştiren, gerekli verileri toplayan, proje raporunu yazan araştırmacılar da projenin paydaşlarındandır. Ayın okuru seçilen öğrencilere hediye edilen kitapların alındığı yayın evi de yine bir paydaş olarak kabul edilebilir. Proje paydaşları arasında; proje yöneticisi ve proje koordinatörü kişi anlamda, okullarda aylık takvim sayfası tasarımı yapacak

proje ekipleri grup anlamında ve projeyi destekleyecek İl Milli Eğitim Müdürlüğü ve Fakülte ile projenin gerçekleştirileceği okullar ve kitapların alınacağı yayınevleri kurumsal anlamda projenin paydaşlarıdır.

Proje yöneticisi proje için gerekli izinleri alıp, gerekli bütçeyi hazırladıktan sonra proje koordinatörünün denetiminde proje işleri yapılmaya başlanmaktadır. Proje koordinatörü yapılan işe göre diğer paydaşlar ile iletişime geçmekte ve işlerin istendiği şekli ile zamanında ve bütçesinde tamamlanmasını sağlamaktadır. Paydaşlar, proje iş listesinde kendilerine verilen görevlerden sorumlu olmaktadır.

3.10.Entegrasyon Yönetimi Örnek Uygulama

E-Okuma Takvimi projesi bünyesinde istenen proje ürünlerinin elde edilebilmesi için entegrasyon yönetimi konusunda gereken hassasiyet gösterilmiştir. Özellikle Kapsam Yönetiminde açıklanmış olan İş Listesinin oluşturulması sürecinde diğer bilgi alanları ile olan etkileşimler dikkate alınmıştır. Örneğin 1 aylık örnek sayfa tasarımı tamamlandıktan sonra 11 okul aynı anda bu örnek tasarımları model alarak kendi tasarımlarını oluşturmaktadır. Bu sayede takvim sayfalarının tamamlanması sürecinde çok ciddi bir zaman kazanılmaktadır. E-Okuma Takvimi projesi uygulama sürecinde öğretmenlerin ve ailelerin, öğrencilerin okumalarını takip edebilmeleri için sağlanan altyapı da yine bu entegrasyon yönetiminin bir ürünü olarak değerlendirilmektedir. Araştırmacıların proje için gerekli verileri de E-Okuma Takvimi projesi internet sitesinden toplayabilmeleri de entegrasyon yönetiminin başka bir artısı olarak görülmektedir.

Sonuç Ve Öneriler

Projelerin kapsamında, zamanında, maliyetinde ve istenilen kalite ölçütlerinde tamamlanmasında ciddi sorunlar olduğu bildirilmektedir (Pinto, 2010; Standish Group, 2014). Alanyazında bu sorunların özellikle iletişim, kapsam, planlama, risk, insan kaynakları ve tedarik gibi doğrudan proje yönetimi bilgi alanları ile ilgili olduğu gösterilmektedir (Budak, 2012; Suvacı, 2013). Ayrıca her üç projeden birinin proje yönetim bilgi alanlarına bağlı olarak kazanılan proje yönetimi becerilerinin yetersizliği nedeniyle başarısızlığa uğradığı belirtilmektedir (Çankaya, 2006: 51-52:). Bu gerçek göz önünde bulundurularak bu araştırmada proje yönetimi ve proje yönetimi bilgi alanları olan kapsam, iletişim, bütçe, zaman, insan kaynakları, tedarik, risk, kalite ve entegrasyon yönetimi tanıtılmış ve uygulanmasına yönelik bilgiler verilmiştir.

Güçlü öğrenme çıktıları ve beceri kazanımları nedeniyle proje tabanlı öğrenme ülkemizde daha fazla tercih edilen yöntemlerden biri haline gelmiştir. Öğrencilerin proje tabanlı öğrenme uygulamalarında aslında dolaylı olarak proje yönetimi yaptığı söylenebilir. Araştırma bağlamında, alanyazın bilgilerine dayalı olarak proje yönetimi ve proje yönetimi bilgi alanlarının bilinmesi ile proje tabanlı öğrenmenin daha etkili olarak gerçekleştirilebileceği belirtilmektedir (Fioravanti ve arkadaşları,

2018; De Los Rios ve arkadaşları, 2015; Hutchison, 2015; Amaral ve arkadaşları, 2015; P21, 2015; Morgan ve arkadaşları, 2013; Byrne ve arkadaşları, 2008; Mergendoller ve arkadaşları, 2006).

Araştırma sonucunda proje yönetimi bilgi alanları ile özgün bir projenin adım adım geliştirilebildiği görülmektedir. Duruhan ve Şan (2017: 387) tarafından yapılan çalışmada projeyi başarıya taşıyan faktörler “düşünerek planlı çalışma” ve “adım adım ilerleme” olarak bulunmuştur. Bu sonuç doğrultusunda proje yönetiminin on farklı bilgi alanı dikkate alınarak proje tabanlı öğrenmenin daha profesyonel bir bakış açısı ile başarılı bir şekilde uygulanabileceği belirtilebilir.

Araştırma konusuna yönelik aşağıdaki öneriler sunulabilir:

- Proje tabanlı öğrenme uygulamalarının daha profesyonel bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için öğretmenler ve öğrenciler proje yönetimi ve proje yönetimi bilgi alanlarına yönelik bilgilendirilebilir.
- Alan uzmanları tarafından proje yönetimi bilgi alanları dikkate alınarak farklı disiplinlerde projeler geliştirilerek, geliştirme süreç ve işlemleri alanyazında paylaşılabilir.
- Öğreticiler ve öğrenenler başta olmak üzere proje tabanlı çalışan kişiler, araştırma kapsamında geliştirilen proje süreci dikkate alınarak özgün yeni projelerin ortaya çıkmasını sağlayabilir.

Kaynaklar

- Amaral, A., Alberto, J., Paulo, G., Aurélio, H.** (2015). Creating a project-based learning environment to improve project management skills of graduate students. *Journal of Problem Based Learning in Higher Education*, 3(2), 120-130.
- Avcı, E., Su Özenir, Ö. ve Yücel, E.** (2016). Students' experiences during Tübitak secondary education students' research projects competition and its contribution to their university life*. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(3), 1-21.
- Ay, Ş.** (2013). Öğretmen adaylarının proje tabanlı öğrenme ve geleneksel öğretime ilişkin görüşleri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28(1), 53-67.
- Ayas, C., Çeken, R., Eş, H. ve Taştan, B.** (2013). “Bu benim eserim” fen bilimleri projelerinde vatandaşlık eğimi açısından sosyal sorumluluk ve vatandaşlık bilinci. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (14), 1-19.
- Aydın, S., Atalay, T. D. ve Göksu, V.** (2018). Project-based learning practices with secondary school students, *International Online Journal of Educational Sciences*, 10(3), 230-242.
- Budak, F.** (2012). Proje yönetimi eğitimi ders notları. İstanbul: FABE.
- Byrne, J. J., Snyder, J., & Seward, D.** (2008). Project management's future: Teaching project management to high school students using project learning. *PMI Global Congress Proceedings*, Denver, Colorado.
- Čulo, K., & Skendrović, V.** (2010). Communication management is critical for project success. *Informatologia*, 43(3), 228-235.
- Çankaya, M. N.** (2006). *CIO el kitabı*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- De Los Rios, I., Lopez, F. R. ve Garcia, C. P.** (2015). Promoting professional project management skills in engineering higher education: Project-based learning strategy. *International Journal of Engineering Education*, 31(1-B), 1-15.
- Duruhan, K. ve Şan, İ.** (2013). Öğretmen adaylarının ÖTMG dersinde proje hazırlama sürecine ilişkin görüşlerinin incelenmesi. *The Journal of Academic Social Science Studies: JASSS*, 6(7), 379-399.
- El-Marashly A. F.** (1990) Project management as perceived from Ancient Egyptian Projects. In: Reschke H., Schelle H. (Eds), *Dimensions of project management (pp:)*. Springer, Berlin, Heidelberg.
- ETDME: Educational Technology Division Ministry of Education** (2006). *Project-based learning handbook: Educating the millennial learner*. Kuala Lumpur, Malaysia: Educational Technology Division Ministry of Education.
- eTwinning.** (2005). eTwinning Avrupa Birliği Okul Projeleri. <https://www.etwinning.net/tr/pub/projects.htm>
- Erdem, M ve Akkoyunlu, B.** (2002). İlköğretim sosyal bilgiler dersi kapsamında beşinci sınıf öğrencileriyle yürütülen ekiple proje tabanlı öğrenme üzerine bir çalışma. *İlköğretim Online*, 1(1), 2-11.
- Ersoy, A.** (2007). *İlköğretim beşinci sınıfta teknoloji destekli proje tabanlı öğrenme uygulamaları*. Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Fioravanti, M. L., Sena, B., Paschoal, L. N., Silva, L. R., Allian, A. P., Nakagawa, E. Y., Souza, S. R., Isotani, S. ve Barbosa, E. F.** (2018). Integrating project based learning and project management for software engineering teaching: An experience report. In *49th ACM Technical Symposium on Computer Science Education*, 806-811.
- Gordon, J., Halasz, G., Krawczyk, M., Leney, T., Michel, A., Pepper, D., Putkiewicz, E. ve Wisniewski, J.** (2009). *Key competences in Europe: Opening doors for lifelong learners across the school curriculum and teacher education*. CASE Network Report. No. 87. Warsaw: Center for Social and Economic Research.
- GSB:** T.C. Gençlik ve Spor Bakanlığı Gençlik Projeleri Destekleme Programı. (2018). <https://gdpd.gsb.gov.tr/>
- Gültekin, M.** (2005). The effect of project based learning on learning outcomes in the 5th grade social studies course in primary education. *Educational Sciences, Theory and Practice*, 5(2), 548-557.
- Hernández-Ramos, P. ve De La Paz, S.** (2009). Learning history in middle school by designing multimedia in a project-based learning experience. *Journal of Research on Technology in Education*, 42(2), 151-173.
- Hutchison, D.** (2015). Project based learning: Drawing on best practices in project management. *WHAT WORKS? Research into Practice*, 60, 1-4.

- Karasar, N.** (2006). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Korkmaz, H.** (2002). *Fen eğitiminde proje tabanlı öğrenmenin yaratıcı düşünme, problem çözme ve akademik risk alma düzeylerine etkisi* (Basılmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Korkmaz, H. ve Kaptan, F.** (2001). Fen eğitiminde proje tabanlı öğrenme yaklaşımı. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20, 193-200.
- KOSGEB:** T.C. Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (2018). KOSGEB Girişimcilik Destek Programı. <https://www.kosgeb.gov.tr/site/tr/genel/destekler/6312/girisimcilik-destekleri>
- Krajcik, J. ve Blumenfeld, P.** (2005). Project-Based Learning. In R. Sawyer (Ed.), *The Cambridge Handbook of the Learning Sciences* (Cambridge Handbooks in Psychology, pp. 317-334). Cambridge: Cambridge University Press.
- Larmer, J., Mergendoller, J. R. ve Ross, D.** (2015). *Setting the standard for project based learning: A proven approach to rigorous classroom instruction*. Alexandria, VA, USA: Association for Supervision and Curriculum Development.
- LATCA: Lee A. Tolbert Community Academy.** (2008). *Project Management Curriculum Unit (Grades 7-8)*. LATCA: Kansas City.
- Luthra, A. ve Dahiya R.** (2015). Effective leadership is all about communicating effectively: Connecting leadership and communication. *International Journal of Management & Business Studies*, 5(3).
- MEB:** T. C. Milli Eğitim Bakanlığı. (2018). MEB Uluslararası Robot Yarışması. <http://robot.meb.gov.tr/>
- Mergendoller, J., Markham, T., Ravitz, J., Larmer, J.** (2006). Pervasive management of project based learning: Teachers as guides and facilitators. In C. Evertson & S. Weinstein (Eds.), *Handbook of classroom management: Research, practice, and contemporary issues* (pp. 583–615). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Morgan, J., Zhan, W. ve Leonard, M.** (2013). K-12 project management education: NASA Hunch Projects. *American Journal of Engineering Education*, 4(2), 105-118.
- Musa, F., Mufti, N., Latiff, R. A. ve Amin, M. M.** (2011). Project-based learning (PjBL): inculcating soft skills in 21st century workplace. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 59(2012), 565-573.
- OECD: Organization of Economic Co-operation and Development.** (2017). Future work and skills. 30.09.2018 https://www.oecd.org/els/emp/wcms_556984.pdf
- Özdener, N. ve Özçoban T.** (2004), Bilgisayar eğitiminde çoklu zeka kuramına göre proje tabanlı öğrenme modelinin öğrenci başarısı üzerine etkisi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 4(1), 147-170.
- P21: Partnership for 21st Century Skills.** (2015). *Bringing project management into the school transformation conversation*. http://www.p21.org/storage/documents/PMIEFToolkit/pmief_toolkit_print_final_web.pdf adresinden 12.05.2018 tarihinde alınmıştır.
- P21.** (2011). *Professional Development for the 21st Century*. 02.08.2018 tarihinde aşağıdaki adresten edinilmiştir: <http://www.p21.org/storage/documents/ProfDev.pdf>
- P21.** (2009). *P21 Framework definitions*. 12.05.2018 tarihinde aşağıdaki adresten edinilmiştir: http://www.p21.org/storage/documents/P21_Framework_Definitions.pdf
- P21 ve PMI-EF.** (2014). *21st century skills map – project management for learning*. Newtown Square, USA.
- Pearlman, B.** (2010). Designing new learning environments to support 21st century skills. In: Bellanca, J., Brandt R. (Eds), *21st century skills rethinking how students learn* (pp:). Bloomington, IN: Solution Tree Press.
- Pinto, J. K.** (2010). *Project management: Achieving competitive advantage*. Boston, MA: Pearson Education.
- PMI: Project Management Institute.** (2013). *A Guide to the project management body of knowledge*. Project Management Institute (5th eds.), Newtown Square, USA.
- PMI-EF: Project Management Institute - Educational Foundation.** (2007). *Project management skills for life*. Newtown Square, USA: The Project Management Institute.
- PMI-EF.** (2013). *Project management toolkit for youth*. Project Management Institute, Newtown Square, USA.
- PMI-TR: Project Management Institute - Turkey Republic.** (2009). *Proje yönetimi bilgi birikimi kılavuzu*. İstanbul: PMI-TR.

- PRODES:** T.C. İçişleri Bakanlığı Proje Destek Sistemi. (2018). Sivil toplum kuruluşları için proje yardımları. <https://www.dernekler.gov.tr/prodes.aspx>
- Rajkumar, S.** (2010). Art of communication in project management. *Paper presented at PMI® Research Conference: Defining the Future of Project Management*, Washington, DC.
- Sözer, Y.** (2017). Tübitak ortaöğretim öğrencileri araştırma projeleri yarışmasına katılan öğrencilerin edindikleri kazanımların değerlendirilmesi. *Electronic Journal of Education Sciences*, 6(11), 49-77.
- Standish Group.** (2014). Chaos report. www.projectsart.co.uk/white-papers/chaos-report.pdf adresinden 08.02.2016 tarihinde erişilmiştir.
- Suvacı, E.** (2013). Proje ve proje yönetimine giriş. H. Durucasu (Ed.), *Proje yönetimi içinde* (s.2-19). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Tatlı, Z.** (2016). Proje geliştirme sürecine dair öğretmen görüşleri *. *YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi (YYU Journal Of Education Faculty)*, 13(1), 631-656.
- Trilling, B.** (2014). *Project management for learning: A foundational guide to applying project management principles and methods to education*. Newton Square: Project Management Institute Educational Foundation.
- Trilling, B. ve Fadel, C.** (2009). *21st century skills: Learning for life in our times*. Francisco: Jossey-Bass.
- TUA:** Türkiye Ulusal Ajansı. (2018). Türkiye ulusal ajansı teklif çağrıları. ua.gov.tr/programlar/teklif-çagırları
- Tuncer, M.** (2009). Proje tabanlı öğrenme ile problem tabanlı öğrenmenin fark ve benzerlikleri. *e-Journal of New World Sciences Academy*, 4(2), 395-409.
- Tübitak.** (2018). Tübitak 2204-B Ortaokul Öğrencileri Araştırma Projeleri Yarışması 2019 Yılı Çağrı Duyurusu. http://www.tubitak.gov.tr/sites/default/files/2750/ortaokul_ilan_2019.pdf
- Uyanık, M.** (2012). Tümevarım meselesi - İBN SİNÂ merkezli yeni bir okuma -*. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11(21), 195-230.
- Uysal, Ö.** (2016). Harmanlanmış öğrenme ortamında proje tabanlı öğrenmenin gerçekleştirilmesi. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi (AUAd)*, 2(2), 89-113.
- Uysal Ö. ve Lepcha S. D.** (2016). Integration of project management in project based learning. *International Journal on Recent and Innovation Trends in Computing and Communication*, 4(3), 369-377.
- Vatansever Bayraktar, H.** (2015). Proje tabanlı öğrenme yaklaşımı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(37), 709-718.
- Watt, A.** (2014). *Project management*. <https://opentextbc.ca/projectmanagement/> adresinden 12.05.2018 tarihinde alınmıştır.
- Yalçın, S. A., Turgut, Ü. ve Büyükkasap, E.** (2009). Proje tabanlı öğretim yönteminin öğrencilerin elektrik konusu akademik başarılarına, fiziğe karşı tutumlarına ve bilimsel işlem becerilerine etkisinin incelenmesi. *International Online Journal of Educational Sciences*, 2009, 1(1), 81-105.
- Yeşilay.** (2016). Yeşilay proje destek programları. <https://www.yesilay.org.tr/tr/projeler/destek-programlari>
- YTB:** Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı Hibe Destek Programları (2017). <https://www.hibedestek.com.tr/tag/ytb/>

Reklamcılık Literatüründe Egemen ve Eleştirel Yaklaşımlara Yönelik Karşılaştırmalı Bir Alan Çalışması: Lisansüstü Tezler ve Makaleler Üzerine Bibliyometrik Bir Analiz

Cihan BECAN¹

Özet

Türkiye’de çoğunlukla üniversitelerdeki İletişim Fakültesi bünyesinde verilen reklamcılık eğitiminin niteliği son yıllarda üzerinde sıklıkla durulan ve kritiği yapılan konular arasında yer almaktadır. Buradan hareketle reklamcılık eğitimine ışık tutması bakımından bu çalışmada, reklamcılık literatüründeki çalışmalar arasında temel yaklaşımlar bakımından karşılaştırmalı bir araştırma yapılması amaçlanmıştır. Lisansüstü tezler ve makaleler her zaman bir akademik literatürdeki araştırmaların özelliklerini ve yönelimlerini tespit edebilme ve eğitimin niteliği hakkında önemli veriler sunmaktadır. Bu çalışmada, 2008 – 2018 yılları arasında Türkiye’de reklamcılık alanında sunulmuş lisansüstü (yüksek lisans ve doktora) tezleri ve ulusal hakemli makaleleri yıllara göre sayısal değişimleri, bağlı oldukları anabilim ve Anasanat dalları, temel araştırma konuları, dayandıkları temel yaklaşımlar ve kuramsal arka plan üzerine eğildikleri araştırma yöntemleri ile araştırma teknikleri ve içerdikleri anahtar kelimeler açısından bibliyometrik çözümlenmeye tabi tutulmuştur. Araştırma sonuçlarından bazıları göstermektedir ki tez ve makale sayısı son yıllarda ciddi bir biçimde artarken disiplinler arası özellikleri yükselmekte, ayrıca reklamcılık alanındaki konular yaşanan çevresel gelişmelere göre önem kazanmaktadır. Reklamcılık alanında yapılan çalışmalarda çoğunlukla egemen yaklaşımın benimsendiği ve nitel araştırmalara ağırlık verildiği görülmektedir.

Anahtar kelimeler: Reklamcılık, bibliyometri, reklam araştırmaları, lisansüstü tezler

A Comparative Study for Administrative and Critical Approaches in the Literature of Advertising: A Bibliometric Analysis on Graduate Thesis and Papers

Abstract

The education of advertising in Turkey, which has been principally studied under the Department of Communication, has been made a great progress and has been frequently discussed in recent years. From this point of view, in the sense that it provides an insight to advertising education, the main aim of the study is to make a comparative research between studies in the advertising literature by administrative and critical approaches. Graduate theses (graduate and doctoral) provide valuable data to ascertain the characteristics and tendencies of research in an academic field and the quality of advertising education. In this research, graduate theses and papers on the national-refereed journals that have been completed between 2008 and 2018 (Turkey) in advertising studies analyzed through a bibliometric method according to a series of specifications such as the number of theses and papers per year, the disciplines which the graduate study is undertaken, research topics, basic approaches, theoretical bases examined research methods and techniques, language and keywords. With regard to the result of the study, it points that while the quantity of theses and articles and characteristic of interdisciplinary has increased dramatically and moreover, the topics in the advertising field has gained importance in accordance with the environmental factors. It is also seen that studies on advertising are mostly adopted administrative approach and they are focused on qualitative researches.

Key words: Advertising, bibliometrics, advertising studies, graduate thesis

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Aydın Üniversitesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü,
cihanbecan@aydin.edu.tr

Giriş

Türkiye'nin dünya genelinde en dikkat çeken sektörlerinden birisi reklamcılık sektörüdür. Güncel bir o kadar da yoğun olan reklamcılık alanında iyi bir entelektüel altyapıya sahip olması zorunlu görünmektedir. Yaratıcı kültür ekonomisi içerisinde önemli bir hacme sahip olan bu sektörün insan kaynakları ihtiyacı geçmişte genel olarak farklı disiplinlerden mezunlarla karşılanmıştır. Günümüzde özellikle reklamcılık lisans ve lisansüstü programlarının açılmasıyla gerek sektörün ihtiyacına yönelik gerekse entelektüel eğitim vermeye yönelik uzmanlaşma çabası dikkat çekmektedir.

Disiplinler arası bir alan olarak değerlendirilen reklamcılık disiplini, özellikle yirminci yüzyılın yarısından sonra, özel sektörün ve kamu kuruluşlarının yanında kar amacı gütmeyen kuruluşlarda dahi hayati bir öneme sahip olduğunu göstermiştir. Kamu, özel sektör veya kar amacı gütmeyen kuruluşlar hedef gruplarına günümüzde kendi varlığından haberdar edebilmek ve kendi çıkarı doğrultusunda bilgilendirmek ve ikna etmek gibi bir amacının bulunması reklamcılık alanına stratejik bir konum kazandırmıştır. Bu yönüyle reklam, kapitalist sistemde ticari kuruluşların önemli bir parçası haline gelen, hedef tüketicileri bilgilendirmeyi veya etkilemeyi amaçlayan mesajlar bütünü olarak tanımlanırken (Wunderlich ve Warrier 2007: 25), diğer taraftan “tüketiciyi ihtiyaç duyduğu belli bir ürün ya da hizmeti satın almaya yöneltmek amacıyla, ürünler/hizmetler hakkında fikirler oluşturulması ve/veya iletilmesi” olarak tarif edilmektedir (Elden vd. 2005: 64).

Toplumda reklamı etkileri bakımından olumlu ve olumsuz gören görüşler bulunmaktadır. Kimileri reklamı hayatımızda olmazsa olmaz olarak görüp işletmelerin piyasada sürekliliğini sağlama ve istihdam oluşturması gibi yönlerden olumlu olarak değerlendirirken, kimileri ise insanları tüketime teşvik ettiği, ihtiyaç yokken varmış gibi göstermesi gibi nedenlerden dolayı olumsuz olarak eleştirmektedirler. Reklamcılığa, satılmak üzere piyasaya sürülen ürünlerle ilişkisi olmayan duyguları hedef alan akıldışı bir sistem olarak bakılmaktadır. Öte yandan reklam taraftarları insanların reklamlara aldırılmakta tamamen özgür olduklarını, reklamların duyguları sömürmediğini, bunun nedeninin pek çok reklam kampanyasının tüketiciyi cezbe etmekte başarısız olduğunu söylemektedir. Reklamcılık alanında yapılan çalışmalarda ele alınan konular, bu sosyal etkiler bakımından olumlu ve olumsuz gören görüşler için yönetsel ve eleştirel yaklaşımlardan yararlanarak pek çok farklı boyutta işlenmektedir.

Buradan hareketle bu çalışmada, reklamcılık literatüründe lisansüstü tezler ve bilimsel makaleler ölçeğinde yönetsel ve eleştirel yaklaşımlara yönelik karşılaştırmalı bir alan çalışması yapmak amaçlanmaktadır. Alanın gelişimini ve bu alandaki bilimsel bilginin üretiminin ne şekilde sağlandığını aktaran lisansüstü tezler ve makaleler 2008 – 2018 yılları arasını kapsayacak şekilde bibliyometrik analiz tekniğiyle taranacaktır. Bu doğrultuda araştırma, reklamcılık alanında 2008 – 2018 yılları arasında yazılan lisansüstü tezlerini ve hakemli dergilerde yayımlanan makaleleri tasnif etmeyi, söz konusu bu çalışmaların alana katkısının hangi konularda ve ne düzeyde/sıklıkta olduğunu tespit

etmeyi ve ele alınan konuların egemen (yönetimsel) ve eleştirel yaklaşımlar açısından karşılaştırma yapmayı sağlayacaktır.

Literatür Taraması

Kapitalizmin genişlemesi, bilim ve teknolojiadaki değişimler toplumda meydana gelen olayları doğal ve toplumsal sebepleri olduğunu ortaya koymaktadır. Ekonomik üretim araçlarını elde eden burjuva sınıfı, egemen güç haline geldikten sonra kendi denetimindeki bilimi, çalışan sınıfları denetlemek ve var olan üretim ilişkilerini devam ettirmek için kullanmıştır. Bunun üzerine kitleleri denetleme ve yönlendirme ihtiyacının artmasıyla, iletişim bilimlerini de örgütlü bir araştırma faaliyeti olarak daha fazla ön plana çıkarmıştır. Onun için iletişim bilimlerinde sosyal olguları ve gelişmeleri açıklayacak tek bir kuram yoktur. Farklı sınıfların farklılaşan çıkarları, farklı kuramlar aracılığıyla açıklanabilmektedir. İletişim alanında var olan toplumsal düzeni meşrulaştırma ve sürdürmeyi amaçlayan kuram ve yaklaşımlar “egemen” kuramlar olarak adlandırılırken, mevcut sistemi ve iletişimi eleştirel bir tarzda irdeleyen çalışmalar ise “eleştirel kuramlar” olarak nitelendirilmektedir.

Ampirik veya yönetim araştırmaları ekonomik ve siyasi kurumların siyasi yapısını, iktidarın merkezileşmesini, egemen bağımlı ilişkilerini ve sınıf çıkarlarını çalışma dışında tutmaktadırlar. Eleştirel yaklaşımların dayanak noktasını ise siyasi ve ekonomik ilişkilerin asimetrik yapısı oluşturmaktadır (Melody ve Mansell 1983: 104). Bu safhada iki çeşit yaklaşımı ayırt etmek yararlı olacaktır. Williams (1981) şu çeşitleri önermektedir: a) Politika ve piyasa kararlarını gösteren sonuçları araştıran *işlemsel çalışmalar*; örneğin reklam sonrası etkiler için ‘tutum’ yoklamaları, anketler, testler; yayın araştırmalarında programlara verilen tepki çalışmaları; hükümet siyaseti gibi ‘meseleler’ de politikayla ilgili oy kullanma. b) *Eleştirel çalışmalar* ise diyelim ki şiddet, siyasi yayın, hem özel hem genel toplumsal etkinin yaratıldığı düşünülen (reklam gibi) dikkate değer farklı türlerin medyada temsiline bakar.

Özellikle kitle iletişim araştırmalarında, pozitivist, davranışçı, nicel yöntemlerle ve ağırlıklı olarak yapısal-işlevselci paradigmayla karakterize olan toplumsal-bilimselci “anayol” iletişim çalışmalarının toplumsal olguları göz ardı eden, var olan sistemin dengesini sürdürme yollarını araştıran araştırma mantığına ve hipotezlerine karşı; Marksizm, psikanaliz, sınıf çatışması, kültürelcilik, yapısalcılık, göstergebilim gibi farklı kaynaklardan beslenen ve iletişimi toplumsal süreçlerden ve yapılardan ayırmadan bütüncül bir kavrayışla yaklaşan, farklı yaklaşımları bir araya toplayan kapsayıcı bir niteleme olarak görülmektedir (Mutlu, 2012: 89).

Eleştirel ve yönetimsel araştırmaların arasında tarihsel bir ayrılık göze çarpmaktadır. Yönetimsel gelenek bütün bilgilerin kaynağının duyumsal tecrübe olduğu görüşüne dayanarak akli, deneyden bağımsız olarak bilgi kaynağı kabul eden yaklaşıma karşı çıkmaktadır. Ampirik metod tarihsel süreçleri, iktidarı ve egemen ideolojiyi incelememektedir. Buna karşın eleştirel araştırmalar, çoğunlukla toplumsal çatışma, eşitsizlik, kurumsal güdüler, iktidar gibi kategorileri dikkate almaktadır. Eleştirel

iletişim çalışmaları, insanın davranışını ve ilişkilerin karmaşıklığını anlamak için ampirik metodun kullandığı fiziksel olgunun ötesinde açıklamalar yapılması gerektiğinin altını çizmektedir. (Yaylagül 2010: 29).

Bu iki tip gelenek sorun seçim tiplerine, kullandıkları araştırma yöntemine, araştırmacının ideolojisine göre farklılaşmaktadır. Yönetimsel gelenek, araştırma sorunu olarak bir örgütün eylemlerinin nasıl daha etkin hale getirilebileceğini incelemektedir. Örneğin bir otomobilin nasıl daha iyi reklamının yapılacağı, yani bir şirketin karlılığını nasıl artırılacağını araştıran bir anlayıştır. Eleştirel anlayışla, ilgili toplumsal katmanların kolektif ihtiyaçlarının karşılanmasında toplumsal kurumların nasıl yeniden biçimlendirileceği araştırılmaktadır. Bu gelenekte kitlelerden korku, kitlelerin toplumsal egemenlik süreçlerine seçim ve sivil örgüt süreçleriyle katılmalarını yaygınlaştırarak geniş tabanlı bir meşrulaştırma elde etmek ve sürdürmek politikası içinde anlamlandırılmaktadır (Erdoğan ve Alemdar 2002: 45).

Eleştirel yaklaşımlar, toplumsal eşitsizlik ve iktidar sorunuyla ilgilenmektedirler. Politika iktidar gücünü elde etmek ve toplumsal eşitsizlikleri yeniden üretmek için bir araçtır. İktidarın ele geçirilmesinde ve sürdürülmesinde iletişim faaliyetlerinin ne gibi bir etkinliği bulunduğu bu yaklaşım içerisinde yer alan temel sorunlardandır. Bunun yanında iktidarın kullanılmasında bilgi üretimi ve dağıtımını üzerindeki iktidarın kontrolü sorunu üzerinde de odaklanılmaktadır (Slack ve Allor 1983: 215). Eleştirel yaklaşımların kökeni belki de kendi koşullarını değiştirmek amacıyla reaksiyon gösteren insana, dolayısıyla insanın varoluşuna kadar uzanmaktadır (Erdoğan ve Alemdar 2002: 58). Murdock (1993), eleştirel paradigmalardan geniş bir bölümünün iletişim kuramında yer almasına karşılık, iletişim kuramının modernlik tasarısını temel çözümleme konusu yapan toplum kuramı içindeki güncel tartışmalardan yeterince yararlanmadığını belirtmektedir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında kitle iletişim araştırmalarına hâkim olan yönetsel yaklaşım, bireylerin egemen ideoloji çerçevesinde kurumlar ile uyum içerisinde davranışlar sergilediğini, bunun en önemli nedeninin de kapitalist dünyadaki kurumların kar, rekabet ve meşruiyet ilişkileri üzerinde kurulu olması ile gündelik yaşamın bireysel çıkarlar temelinde örgütlenmiş olması arasındaki bağda yattığını belirtmektedir. Yönetsel yaklaşımın sosyal etkiye ilişkin temel kabulleri, piyasa ve kamuoyu araştırmalarında da benimsenmiş; pazarlama araştırmaları kapsamında reklamların iletildiği mecranın derinliği, kompozisyonu ve geribildirim kapasitesi önem kazanmıştır. Yönetsel yaklaşımda reklamın amacına ulaşıp ulaşmadığının belirlenmesi, reklamın etkisinin nasıl biçimlendiğinin ya da reklam mesajının nasıl iletildiğinin ve işlendiğinin bilinmesi ile mümkündür (Yılmaz 2002: 42).

Genel itibarıyla literatürde ana akım reklam çalışmaları Kuzey Amerika merkezlidir ve bu çalışmaların ezici çoğunluğu reklamı, ikna ve pazarlama yönüyle ele almaktadır. Ancak oldukça sınırlı olmakla birlikte, reklamı kültürel bir olgu ve reklam metinlerini de kültürel bir metin olarak ele alan eleştirel reklam çalışmaları da literatürde mevcuttur. Dyer (1982: 7) reklamın çelişkili bir yönünün altını

çizmektedir: “Reklam bir yandan sürekli tüketim önererek maddi bir motivasyon sağlarken, diğer yandan paradoksal bir şekilde çağdaş reklamcılık bize dünyanın yeterli olmadığını söylemektedir. Reklam, kültürün dilini, imajlarını, değerlerini ve mitlerini kullanır”. Leiss vd. (1990: 5) reklamın sadece iş yaşamını ilgilendiren ekonomik bir olgu olarak görülmeceğini; aynı zamanda modern kültürün ayrılmaz bir parçası olduğunu savunmaktadır. Sherry (1987: 445)’e göre ise reklamcılığın görünen yüzeydeki işlevi ürünlerin ve hizmetlerin satın alınmasını teşvik etmek; görünmeyen işlevi ise bireyleri tüketim kültürü içinde toplumsallaştırmaktır.

Reklam ile ilgili eleştirel çalışmaların, Frankfurt Okuluyla birlikte, finansal kapitalizme geçiş ve hizmet sektörünün tüm dünyadaki yükselişiyle beraber son dönemde hızla arttığı ve çeşitlendiği görülmektedir. Frankfurt Okulu tarafından yerinde bir yaklaşımla medya endüstrisi içinde ele alınan reklam, günümüzde ideolojik ve kültürel yeniden üretimin gerçekleştiği bir metin olarak da okunmaktadır. Frankfurt Okulu tarafından “kapitalizmi meşrulaştıran kültürel düzenlemeler” olarak yorumlanan reklam ve medya endüstrisinin içerikleri, İngiliz Kültürel Çalışmaları’nın açtığı yolda, “kapitalizmin hâkim değerlerinin yeniden üretimini sağlayan ideolojik metinler” olarak da çalışılmaktadır. Eleştirel reklam çalışmalarının bakış açısıyla yapılan reklam analizlerinde görülmektedir ki, artık reklamlar tüketiciye “şu ürün şöyle faydalıdır, böyle hesaplıdır, şu işe yarar” söylemi yerine, toplumsala dair imaj değerleriyle seslenmektedir. Bu nedenle reklam metinlerinin analizinde, hangi toplumsal değerlerin ürünün imaj değeri olarak yeniden üretildiği görülmektedir (Dağtaş 2009: 47).

Reklamcılık Literatüründeki Lisansüstü Tezlere ve Makalelere İlişkin Araştırma

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Lisansüstü tezler ve bilimsel makaleler, içeriği ve hazırlanışı itibarıyla herhangi bir bilimsel alanda yapılan üst düzey akademik çalışma niteliğindedir. Bu yayınların bilimsel bilgi açısından iki temel fonksiyonu bulunmaktadır. İlk olarak çalışılan alandaki bilgi birikiminin değerlendirilmesini sağlamaktadır. Diğer bir ifadeyle çalışılan alanla ilgili üretilen bilimsel bilginin genel bir değerlendirilmesini yapması sahip olduğu ilk işlevdir. İkinci fonksiyonu ise tezlerde ve makalelerde ele alınan tartışmayla biçimlenen araştırmanın sonucunda yeni bir bakış açısı getirmesi veya doğrudan bilimsel bilgi üretmesidir (Yaşın ve vd., 2017; 455). Bu bakımdan lisansüstü tezlerin ve bilimsel makalelerin çalışılan alanın gelişimine ve bu alandaki bilimsel bilginin üretimine doğrudan olumlu bir katkısının olduğunu söylemek mümkündür. Buradan hareketle araştırma, reklamcılık alanında 2008-2018 yılları arasında yazılan lisansüstü tezlerini ve hakemli dergilerde yayımlanan makaleleri tasnif etmeyi, söz konusu bu çalışmaların alana katkısının hangi konularda ve ne düzeyde/sıklıkta olduğunu tespit etmeyi ve ele alınan konuların egemen (yönetimsel) ve eleştirel yaklaşımlar açısından karşılaştırma yapmayı amaçlamaktadır.

Çalışmada bu temel amacı gerçekleştirebilmek için şu sorulara yanıt aranmaktadır:

- a) Reklamcılık alanında yazılan lisansüstü tezlerin ve makalelerin yıllar itibariyle dağılımı nasıldır?
- b) Reklamcılık alanında yazılan lisansüstü tezlerin anabilim dallarına göre dağılımları nasıldır?
- c) Reklamcılık alanında yazılan lisansüstü tezlerin türlerine göre dağılımları ne şekildedir?
- d) Reklamcılık alanında yazılan lisansüstü tezlerin ve makalelerin araştırma yöntemine göre dağılımı nasıldır?
- e) Reklamcılık alanında yazılan lisansüstü tezlerde ve makalelerde işlenen konulara göre dağılımı nasıldır?
- f) Reklamcılık literatüründe yararlanılan egemen ve eleştirel yaklaşımların dağılımı nedir?
- g) Reklamcılık literatüründe yararlanılan egemen ve eleştirel yaklaşımların lisansüstü tez ve makalelere göre dağılımı nasıldır?

Bu araştırma temel itibariyle, reklamcılık literatüründe yapılan akademik çalışmalara ilişkin, hangi konular üzerinde yoğunlaştığının ilk kez mercek altına alınması bakımından önemli bir rol oynamaktadır. Bununla beraber, reklamcılık iletişimi alanındaki çalışmalarını egemen ve eleştirel olmak üzere iki farklı yaklaşıma göre karşılaştırarak fikir edinmek ve Türkiye’deki reklamcılık akademisi konusunda bilgilere ulaşmak üzere lisansüstü seviyedeki öğrencilere, eğitimcilere ve akademisyenlere ışık tutması açısından önemini artırmaktadır.

Araştırmada Kullanılan Yöntem ve Veri Toplama Tekniği

Bu çalışmada, Yükseköğretim Kurumu Ulusal Tez Merkezi (YÖKTEZ) veri tabanında reklamcılık alanında yayımlanan lisansüstü tezlerin ve bilimsel, ulusal hakemli dergilerde yayımlanan makalelerin çeşitli parametreler doğrultusunda bibliyometrik analizinin gerçekleştirilmesi uygun görülmüştür. Bu amaç doğrultusunda, çalışmada veri toplama tekniği olarak içerik incelemesi kullanılmıştır. Çalışmada Türkiye’de 2008-2018 yılları arasında yayımlanan lisansüstü tezlerin bibliyometrik özellikleri “tür, yıl, anabilim dalı, işlenen konu, araştırma yöntemi, yararlanılan yaklaşımlar” açısından incelenmiştir. Makaleler ile ilgili tarama dönemi de lisansüstü tezlerle zamansal tutarlılık sağlanabilmesi adına aynı periyod olarak ele alınmıştır. Araştırmada elde edilen veriler istatistiki yöntemlere uygun hale getirilmiştir. Araştırmada tanımlayıcı istatistikler uygulanmış, yüzde ve frekans değerleri belirlenmiştir.

Bir bilim dalı veya uygulama alanında yapılan çalışmalarını, önceden belirlenen çeşitli parametreler çerçevesinde, bir sistem dahilinde düzenleyerek geniş kapsamlı listeler oluşturmaya ve sayısallaştırarak niceliksel analizler yapmaya olanak tanıyan bibliyometrik araştırmalar (Broadus 1987;

Özel ve Kozak 2012) literatürün gelişiminde ve ilgili alandaki genel eğilimlerin ortaya konulmasında birçok araştırmacının üzerinde önemle durduğu bir araç rolü görmektedir (Palmer vd. 2005).

Bibliyometri, akademik yayınların değişik öğelerinin sayısal analizler ve istatistikler aracılığıyla incelenmesi, kitaplar ve diğer iletişim platformlarına uygulanması olarak ifade edilmektedir (Pritchard 1969; Zan 2012). Bibliyometrik araştırmalarda akademik yayınların belirli unsurların analiz edilerek bilimsel iletişime ilişkin çeşitli bulgulara ulaşılması söz konusudur (Al ve Coştur 2007). Bibliyometri, bilim insanları, bilimsel araştırma ve araştırma projesi yürütenler, kütüphaneciler, yöneticiler ve karar vericiler tarafından sıklıkla başvuru alan bir araştırma tekniğidir (Özel ve Kozak 2012). Bibliyometrik analizler; tanımlayıcı nitelikte olabileceği gibi (belirli bir yılda yayımlanan yayınların sayısının belirlenmesi) değerlendirici nitelikte de (bir yayının kendisinden sonra gelen çalışmaları nasıl etkilediğini belirlemek için atıf analizi yapılması) olabilirler (Çetinkaya ve Çetin 2016).

Veri analizinde kategorik veri analizi tekniklerinden içerik analizinden yararlanılmıştır. Bu amaçla, toplanan verinin önce kavramsallaştırılması, daha sonra da ortaya çıkan kavramlara göre mantıklı bir biçimde düzenlenmesi ve buna göre veriyi açıklayan temalara ulaşılması gerekmektedir. Çünkü içerik analizinde temelde yapılan işlem, birbirine benzeyen veriyi belirli kavramlar ve kategoriler çerçevesinde bir araya getirmek ve bunları okuyucunun anlayabileceği şekilde düzenleyerek yorumlamaktır (Yıldırım ve Şimşek 2005: 227). Bu analiz sırasında izlenen aşamalar aşağıda özetlenmektedir:

a-Birinci aşama: Reklamcılık alanında hazırlanan lisansüstü tezler (yüksek lisans ve doktora tezleri) ve bilimsel makaleler yıllara, yapıldıkları üniversitelere, anabilim dallarına, özgün dillerine, işlenen konulara ve araştırma yöntemlerine göre kategorize edilmiştir.

b-İkinci aşama: Reklamcılık alanında hazırlanan lisansüstü tezler ve bilimsel makaleler; a) Egemen ve b) Eleştirel yaklaşımlar olmak üzere temel iki yaklaşıma ayrılarak kodlanmıştır. Buna göre de tezler yıllara, yapıldıkları üniversitelere, özgün dillerine ilgili oldukları konulara göre kategorize edilmiştir.

Türkçe literatürde reklamcılık alanında yapılan bibliyometrik çalışmalar incelendiğinde, lisansüstü tezleri ve makaleleri bu bağlamda değerlendirmeye alan araştırmalara rastlanamamıştır. Bu anlamda böyle bir çalışmanın yapılmasının bu boşluğu dolduracağı düşünülmektedir. Diğer bir amaç olarak reklamcılık ile ilgili çalışmaların yönünü ve eğilimlerini göstermesi açısından da çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı ve bu alanda çalışacak araştırmacılara kolaylık sağlayacağı düşünülmektedir.

Araştırmanın Varsayımları ve Kısıtları

Araştırmanın ilk varsayımı, ülkemizdeki üniversitelerde 2008-2018 döneminde reklamcılık alanında yapılan tezlerin tümünün Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK) Ulusal Tez Merkezi Elektronik Tez Arşivinde tam ve doğru olarak kayıtlı olduğu kabul edilmektedir. Ancak YÖK'ün, tez veri tabanını ayrıntılı bir şekilde 2000'li yılların ortasından itibaren oluşturduğu göz önüne alınırsa, belli eksiklikler olacağı göz önüne alındığında 2008 yılından öncekine ait tezlerin tam olarak veri tabanında kayıtlı olmayacağı varsayılmıştır. Bu konuya ilişkin araştırmanın varsayımı, 2008-2018 döneminin Türkiye'de reklamcılık alanına lisansüstü çalışmalar yoluyla yapılan bilimsel katkının 10 yıllık bu süreçte nasıl gelişme gösterdiğini ve bu gelişmeye hangi üniversitelerin ne tür katkı yaptığını görmeyi sağlayacak genişlikte bir zaman dilimi olduğudur.

Araştırmanın bir başka varsayımı, lisansüstü tezlerin ve makalelerin tümünün bilimsel yöntem kullanılarak yapılmış olduğudur. Tezlerin bilimsel yöntem kullanılarak yapılmış olması, veri toplama, düzenleme ve analiz çalışmaları, tezlerin konuları, konu başlıkları (adları) ve anahtar sözcükleri esas alınarak yapıldığı için önem taşımaktadır. Araştırmada incelenen lisansüstü tezlerinin seçiminde öncelikli olarak bibliyometrik analizi yapılması için zaman sınırlaması gerekliliği dikkate alınmış, bu çerçevede son on yılda yazılan lisansüstü tezler ve makaleler incelenmiştir. Dolayısıyla araştırmanın bir kısıtı, araştırma kapsamında bulunan toplam 1.295 tezin tamamının görülmesinin, okunmasının, (sadece çok gerekli olanlar dışındakilerin) öz/özet bölümlerinin incelenmemiş olmasıdır. Bunun doğal nedeni tez sayısının fazlalığıdır. Araştırmada incelenen lisansüstü tezlerin seçiminde Tez Merkezi'nin veri tabanında "reklamcılık" anahtar kelimesiyle yapılan tarama sonucunda ortaya çıkan tezler analize tabi tutulmuştur. Araştırmanın diğer bir kısıtı ise lisansüstü tezlerle aynı zaman dilimini kapsamı bakımından 2008 yılı öncesi faaliyete geçmiş ve halen aktif yayında olan bilimsel, ulusal hakemli dergiler incelenmiş ve reklamcılığı içeren makaleler ele alınmıştır. Ulusal hakemli dergilerin belirlenmesinde ise günümüzde akademik atanma kriterleri açısından önemli bir rol oynayan ULAKBİM veri tabanı baz alınmıştır. Makaleler tarandığında ise tezlerdeki gibi anahtar kelime girilemeyeceğinden araştırmanın bir kısıtı olarak, mutlaka başlıkta reklamcılık geçmesi zorunluluğu getirilmiştir.

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini, konu hanesine reklamcılık yazıldığında Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı'nın tez veri tabanında liste halinde dökülen toplam 1,295 adet tez ve ulusal hakemli dergilerde taranan tüm reklam alanındaki makaleler oluşturmaktadır. Türkiye'de 2008 – 2018 yılları arasında reklam ile ilgili taranan 693 tez ile yine aynı dönemi kapsayıp, 2008 yılı öncesinde yayın hayatına başlayan ve devam eden ulusal hakemli dergilerde taranan 99 makale olmak üzere toplam 782 yayın araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır. Toplam 693 tezdten izinli olmayan 40 tez ile doğrudan

reklamcılıkla ilgisi olmayan 32 tez araştırma dışı bırakılarak 621 tez araştırma kapsamında incelenmiştir.

Araştırmanın Bulguları

Türkiye’de 2008-2018 yılları arasında reklam ile ilgili toplam 693 yüksek lisans ve doktora düzeyinde tez çalışması yapılmıştır. Bu tezlerin % 5,77’lik (40’ı) dilimi izinli olmayan statüde iken % 4,77’lik (32’si) bölümü ise doğrudan reklamcılıkla ilgisi olmadığı için geriye kalan izinli olan 621 tez incelenmiş olup (bkz. Tablo 1), yıldan yıla değişmekle birlikte söz konusu 10 yıllık dönem boyunca yılda ortalama 50,4 yüksek lisans tezi; 11,7 doktora tezi tamamlanmıştır. Yüksek lisans düzeyinde en fazla tez üretilen yıl 2016 (%14,29), doktora tezinde en fazla tez üretilen yıl 2010 ve 2017 (%11,97) yıllarıdır. 2012 yılı ise hem yüksek lisans (%6,35) hem de doktora (%5,98) düzeyinde en az üretimin yapıldığı dönem olarak geçmektedir. Tablo 2 incelendiğinde zaman içerisinde inişli çıkışlı bir eğilim gözlemlense de lisansüstü tezlerin 2013 yılı itibariyle artış yaşandığı gözlemlenmektedir. Ayrıca yüksek lisans tezleri araştırmaya alınan toplam 621 tez içerisinde % 81,16’lık dilimi kapsarken, doktora tezleri ise % 18,84’lük orana sahiptir. Bunun temel sebebinin yüksek lisans eğitiminin doktora eğitimine göre daha kısa sürede tamamlanması ve doktora tezinin araştırma sürecinin daha kapsamlı olması nedeniyle uzun bir süreye yayılması olarak bakılabilir.

Tablo 1. Lisansüstü Tezlerin Yayın Durumu

TEZ YAYIN DURUMU	Frekans	Yüzde
İzinli olan	621	89,61%
İzinli olmayan	40	5,77%
Doğrudan reklamcılıkla ilgisi olmayan	32	4,77%
TOPLAM	693	100,00%

Tablo 2. Lisansüstü Tezlerin Yayımlandığı Yıl

TEZİN YAYIMLANDIĞI YIL	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde
	Y. Lisans		Doktora	
2018	60	11,90%	4	3,42%
2017	68	13,49%	14	11,97%
2016	72	14,29%	12	10,26%
2015	42	8,33%	13	11,11%
2014	49	9,72%	13	11,11%
2013	38	7,54%	8	6,84%
2012	32	6,35%	7	5,98%
2011	37	7,34%	10	8,55%
2010	33	6,55%	14	11,97%
2009	42	8,33%	11	9,40%
2008	31	6,15%	11	9,40%
TOPLAM	504	100,00%	117	100,00%

Yapılan araştırmada 2008 – 2018 yılları arasında incelenen 99 ulusal makalenin en fazla yayımlandığı yıl 2018 yılı olarak dikkat çekmektedir. Onu sırasıyla 2010 ve 2008 yılı takip etmektedir. Lisansüstü tezlere göre makalelerin daha yoğun yayımlandığı yıllar arasında birbirini takip eden bir eğilim görülmemekte ve yıllar arasında çok fazla bir fark gözükmemektedir. Makalelerin sayısının lisansüstü tezlerin toplam sayısına göre az olmasının temel sebebi, araştırma kapsamına alınan zaman diliminde incelenebilecek hakemli dergilerin sayısının oldukça sınırlı olmasından kaynaklanmaktadır.

Tablo 3. Araştırma Kapsamında İncelenen Makalelerin Yayımlandığı Yıl

MAKALENİN YAYIMLANDIĞI YIL	Frekans	Yüzde
2018	17	17,17%
2017	7	7,07%
2016	9	9,09%
2015	7	7,07%
2014	8	8,08%
2013	8	8,08%
2012	8	8,08%
2011	4	4,04%
2010	14	14,14%
2009	7	7,07%
2008	10	10,10%
TOPLAM	99	100,00%

Araştırmada incelenen konuların başında lisansüstü tezleri ve makaleleri içine alacak şekilde reklamcılık literatüründe hangi yaklaşımların daha çok kullanıldığını belirlemek gelmektedir. Literatürde değinildiği üzere sosyal bilimlerin bir parçası olarak reklamcılıkta egemen (yönetimsel) ve eleştirel yaklaşımlar kullanılmaktadır. Araştırma kapsamında incelenen lisansüstü tezler ve makaleler olmak üzere toplam 720 yayından % 65,28’inde egemen yaklaşımlardan, % 34,72’inde ise eleştirel yaklaşımlardan yararlanıldığı tespit edilmiştir. Her iki yayın türü arasında karşılaştırma yapıldığında lisansüstü tezlerde ve makalelerde egemen yaklaşımın daha ağırlık kazandığı görülmektedir. Diğer taraftan makaleler arasında egemen ve eleştirel yaklaşımdan yararlanan çalışmalar arasında çok az bir fark bulunmaktadır. Her iki yayın türünde egemen (yönetimsel) yaklaşımlardan daha fazla yararlanılmasının temel sebebi olarak reklamcılığın uygulamaya dönük bir yapı içermesi ve bu alanda tüketici davranışlarını daha fazla incelemeye ihtiyaç duyulması söylenebilir.

Tablo 4. Reklamcılık Literatüründe Lisansüstü Tezlere ve Makalelere Göre Yararlanılan Yaklaşımlar

REKLAMCILIK LİTERATÜRÜNDE YARARLANILAN YAKLAŞIMLAR	Frekans			Yüzde
	Lisansüstü tez	Makale	TOPLAM	
Egemen (Yönetimsel)	418	52	470	65,28%
Eleştirel	203	47	250	34,72%
TOPLAM	621	99	720	100,00%

Tablo 5’te anabilim dallarında verilen lisansüstü tezlerde üniversite türlerine göre hangi yaklaşımdan yararlanıldığına ilişkin dağılım gösterilmektedir. Bu dağılıma göre, hem devlet (%65,55) hem de vakıf (%34,45) statüsündeki üniversitelerde sunulan lisansüstü tezlerde egemen yaklaşımın ağırlık kazandığı göze çarpmaktadır. Ayrı ayrı olmak üzere eleştirel (%72,41) ve egemen (%65,55) yaklaşımdan yararlanılan lisansüstü tezlerin en yoğun olduğu üniversite türü olarak devlet üniversiteleri dikkat çekmektedir.

Tablo 5. Üniversite Türlerine Göre Lisansüstü Tezlerde Yararlanılan Yaklaşımların Dağılımı

ÜNİVERSİTE TÜRÜ	Egemen	Yüzde	Eleştirel	Yüzde
	(Frekans)		(Frekans)	
Devlet	274	65,55%	147	72,41%
Vakıf	144	34,45%	56	27,59%
TOPLAM	418	100,00%	203	100,00%

Tablo 6’da reklamcılık alanındaki lisansüstü tezlerde ve makalelerde yararlanılan yaklaşımların yıllara göre dağılımı verilmiştir. Bu verilere göre, karşımızda yıllar arasında inişli çıkışlı bir tablo olsa da hem egemen hem de eleştirel yaklaşımlardan yararlanma bakımından günümüze geldikçe bir artış eğilimi söz konusudur. Bu artışın temel sebebi de yıllar ilerledikçe yapılan çalışmaların sayısındaki

gözlemlenen artıştır. Egemen (%12,34) ve eleştirel (%13,20) yaklaşımların en fazla kullanıldığı yıl olarak 2018 yılı ön plana çıkmaktadır. Hangi yıl olursa olsun ağırlık hep egemen yaklaşımda olmuştur. Bu da söylenildiği üzere reklamcılığın uygulama ağırlıklı bir yanı olmasından kaynaklanmaktadır.

Tablo 6. Yıllara Göre Lisansüstü Tezlerde ve Makalelerde Yararlanılan Yaklaşımların Dağılımı

YIL	Egemen	Yüzde	Eleştirel	Yüzde
2018	58	12,34%	33	13,20%
2017	49	10,43%	28	11,20%
2016	53	11,28%	23	9,20%
2015	45	9,57%	24	9,60%
2014	47	10,00%	26	10,40%
2013	31	6,60%	24	9,60%
2012	40	8,51%	22	8,80%
2011	35	7,45%	17	6,80%
2010	48	10,21%	21	8,40%
2009	38	8,09%	13	5,20%
2008	26	5,53%	19	7,60%
TOPLAM	470	100,00%	250	100,00%

Araştırma kapsamında incelenen lisansüstü tezler ve makalelerden yola çıkarak Tablo 7’de hangi araştırma yöntemlerinin kullanıldığına dair dağılımlar verilmektedir. Alınan verilere göre her iki yayın türünde en çok faydalanılan araştırma yöntemi % 45,97 ile nitel araştırma yöntemidir. Onu % 40,69 ile nicel araştırma yöntemi takip etmektedir. Nitel ve nicel araştırma yöntemlerinin birbirine yakın olması reklamcılığın sosyoloji, felsefe, ekonomi politik gibi alanlardan beslenen disiplinler arası bir özelliğe sahip olmasından hem de tutum ve davranışları belirlemesinden kaynaklanmaktadır. Her iki yöntemin çalışmalarda yer alma oranı ise % 6,39’dur. Karma yöntemin uygulandığı çalışmalara göre lisansüstü tezlerde, makalelere göre % 5 daha fazla uygulandığı saptanmıştır. Araştırmacılar tarafından her ne kadar uğraştırıcı olarak görüldüğü için toplam incelenen yayınlar içerisinde düşük bir orana sahip olsa da, biraz önce belirtilen özelliklerden dolayı karma yönteme müsait olduğunu göstermektedir. Her hangi bir yönteme başvurulmayan yayınların oranı ise % 6,94’tür.

Tablo 7. Uygulanan Araştırma Yöntemlerinin Dağılımı

UYGULANAN ARAŞTIRMA YÖNTEMLERİ	Frekans		TOPLAM	YÜZDE
	Lisansüstü tez	Makale		
Nitel	258	35	293	40,69%
Nitel	286	45	331	45,97%
Karma	43	3	46	6,39%
Her hangi bir yöntem uygulanmamış	34	16	50	6,94%
TOPLAM	621	99	720	100,00%

Tablo 8’de ise yukarıdaki Tablo 7’de sunulan araştırma yöntemleri altında kullanılan araştırma tekniklerinin dağılımları verilmiştir. Tabloda incelenen toplam 720 çalışma içerisinde kullanılan tüm araştırma teknikleri sıralanmaktadır. Elde edilen sonuçlara göre, en çok kullanılan araştırma tekniklerinin başında % 32,54 ile anket gelmektedir. Onu sırasıyla % 17,21 ile gösterge bilimsel analiz, % 14,82 ile içerik analizi, % 8,29 ile vaka incelemesi, % 6,53 ile derinlemesine görüşme ve % 5,78 ile deneysel tasarım takip etmektedir. Anketin araştırma teknikleri arasında en fazla oransal dilime sahip olmasının altında yatan temel faktörün daha önce de belirtildiği üzere, reklamların tüketiciler üzerindeki tutum ve davranışları şekillendirici bir özelliğe sahip olmasından ötürü yapılacak çalışmalara yön verilmek istenmesi olduğudur. Bu da daha çok yönetsel tarafı ortaya çıkarmaktadır. Toplam incelenen yayın sayısı 720 iken aşağıdaki tabloda 796 çıkmasının sebebi ise bazı çalışmalarda aynı anda birden fazla tekniğe yer verilmesidir.

Tablo 8. Kullanılan Araştırma Tekniklerinin Dağılımı

ARAŞTIRMA TEKNİKLERİ	Frekans	Yüzde
Anket	259	32,54%
İçerik analizi	118	14,82%
Gösterge bilimsel analiz	137	17,21%
Söylem analizi	25	3,14%
Derinlemesine görüşme	52	6,53%
Betimleyici durum analizi	6	0,75%
Gözlem	4	0,50%
Odak grubu	16	2,01%
Anlatı çözümlemesi	3	0,38%
Vaka İncelemesi	66	8,29%
Psikanalitik analiz	3	0,38%
Deneysel Tasarım	46	5,78%
Etnografi/Netnografi	1	0,13%
Model önerisi	2	0,25%
EEG	3	0,38%
Oyun teorisi	1	0,13%
Yapısal analiz	1	0,13%
Toplum bilimsel çözümleme	1	0,13%
Alımlama analizi	3	0,38%
Her hangi bir teknikten yararlanılmamıştır	49	6,16%
TOPLAM	796	100,00%

Tablo 9’da, incelenen tüm yayınlarda ele alınan konuların dağılımı verilmiştir. Aşağıdaki tabloda sıralanan konuların hangisinin olduğuna, lisansüstü tezde ve makalede reklamcılığı hangi alt alanla birleştiğine, hangisinin incelenmek istediğine bakılarak karar verilmiştir. Tabloda yansıyan verilere göre, “diğer” olarak sınıflandırılan konular hariç tutulursa tabloda en çok işlenen konuların başında *dijital/internet/sosyal medya reklamcılığı* gelmektedir. Onu sırasıyla *tüketim kültürü/toplumu*, *siyasal reklamcılık*, *TV reklamı*, *toplumsal cinsiyet*, *reklam beğenirliği/tutum* ve *ürün yerleştirme* takip etmektedir. Aşağıdaki tabloda diğer kategorisinin dışında kalan, belirtilen konular en az 10 tane yayın içermesi baz alınarak dahil edilmiştir. Diğer kategorisinde yer alan konular ise 10’un aşağısında kaldığı için diğer başlığı altına yazılmıştır. Diğer başlığı altında olup dikkat çeken konular arasında ise *Açıkhava reklamcılığı*, *advergaming (oyun içinde reklam)*, *cinsellik*, *viral reklam*, *sosyal reklam*, *nöröpazarlama*, *kamu spotları*, *örtülü reklam* yer almaktadır. Bu doğrultuda günümüzde hızla değişen iletişim teknolojilerinin günlük yaşam içine dahil olması ve sosyal medyanın reklamcılığı değiştirmesi araştırmacıları da bu konuda daha fazla araştırmaya yönelttiğini tablodaki verilerden anlamak mümkündür.

Tablo 9. Lisansüstü Tezlerde ve Makalelerde İşlenen Konuların Dağılımı

KONULAR	Frekans	Yüzde
Uluslararası/Küresel Reklamcılık	20	2,78%
Dijital/İnternet/Sosyal Medya Reklamcılığı	69	9,58%
Bilinçaltı Reklamcılık/Gizli Reklam	16	2,22%
Siyasal Reklamcılık	33	4,58%
Mobil Reklamcılık	11	1,53%
Toplumsal Cinsiyet	27	3,75%
Reklam Tasarımı/Grafik Tasarım	15	2,08%
Marka İletişimi/İmajı	16	2,22%
Reklamda Yaratıcılık	12	1,67%
Ürün yerleştirme	23	3,19%
Reklam Beğenirliliği/Tutum	25	3,47%
TV Reklamı	28	3,89%
Reklamda etkililik/etkinlik	14	1,94%
Basın ilanı/reklamı	17	2,36%
Yeşil/çevresel reklam	13	1,81%
Ünlü kullanımı	14	1,94%
Tüketim kültürü/toplumu	43	5,97%
Reklam ajansları/reklam sektörü	13	1,81%
Reklam Denetimi/Hukuku	10	1,39%
Diğer	301	41,81%
TOPLAM	720	100,00%

Tablo 10’da, incelenen tüm lisansüstü tezler ve makaleler içerisinde yer verilen anahtar kelimelerin dağılımı görülmektedir. Anahtar kelimeler, araştırma sürecinde irdelemek istediğimiz konuya yönlendiren ve çalıştığımız konu bağlamındaki yayınlara ulaşmamızı sağlayan yardımcı unsurlardır. Bu unsurların tabloda ne kadar dağılıma sahip olduğu, hangi konuların daha yoğun işlendiğine dair işaret vermektedir. Yine bir önceki tablodaki gibi frekansı 10’un aşığında kalan anahtar kelimeler *diğer* kategorisine dahil edilmiştir. Buna göre toplam tespit edilen 2.000 anahtar kelime içerisinde, diğer kategorisi haricinde, % 14,55 ile *reklam/reklamcılık* ilk sırayı almaktadır. En fazla bu anahtar kelimenin yer alması çalışmanın reklamcılık literatürü ile ilgili analize tabi tutulmasındandır. Onu % 6,45 ile *tüketici davranışları/tutumları*, % 4,95 ile *dijital/internet/sosyal medya reklamcılığı* ve % 3,65 ile *marka/marka imajı* takip etmektedir. İkinci sırada tüketici davranışları/tutumlarının takip etmesi, yönetsel yaklaşımı ve anket araştırma tekniğinin daha fazla içermesiyle paralellik gösterirken, üçüncü sırada dijital reklamcılığın yer alması bir önceki tabloda yansıyan en fazla işlenen konu olmasıyla tutarlılık içindedir. Tüketici davranışları veya dijital reklamcılık konularında da anahtar kelimelerde “reklam” ibaresine yer verilmesi en fazla oranı bu anahtar kelimenin çıkmasına neden olmaktadır.

**Tablo 10. Lisansüstü Tezlerde ve Makalelerde
Yer Verilen Anahtar Kelimelerin Dağılımı**

ANAHTAR KELİMELER	Frekans	Yüzde
Küreselleşme/küresel reklamcılık	26	1,30%
Küreyerel reklam	11	0,55%
Dijital/internet reklamcılığı/sosyal medya/interaktif	99	4,95%
Görsel Tasarım/Grafik tasarım	38	1,90%
Reklam yaratıcı/mesaj stratejileri	23	1,15%
Reklamcılık/reklam	291	14,55%
Göstergebilim	73	3,65%
Kültür/kültürel değerler	28	1,40%
Reklamda etkililik/verimlilik	18	0,90%
Pazarlama/Bütünleşik/Pazarlama iletişimi	39	1,95%
Postmodernizm	16	0,80%
Reklam yönetimi	10	0,50%
Tüketici/tüketici davranışları/tutumları	129	6,45%
Tüketim/tüketim toplumu/kültürü	69	3,45%
Bilinçaltı mesajlar/reklamcılık	31	1,55%
Siyasal reklamcılık/kampanya/iletişim	36	1,80%
İkna	17	0,85%
Açık hava reklamcılığı	12	0,60%
Mobil reklamcılık	10	0,50%
Toplumsal cinsiyet	22	1,10%
Etik	19	0,95%
Reklam denetimi/hukuku	15	0,75%
Algı/algılama	12	0,60%
Reklam söylemi/dili	13	0,65%
Marka/marka iletişimi/ımaı	73	3,65%
Ürün yerleştirme	25	1,25%
TV Reklamı/TV/film	70	3,50%
Basın ilanları/reklamları	29	1,45%
Sinema/Sinema Pazarlaması	10	0,50%
Temsil/Sosyal temsil	12	0,60%
Reklam çekicilikleri	11	0,55%
Kurumsal imaj/reklamcılık	19	0,95%
Ünlü kullanımı	14	0,70%
Yeşil reklam/pazarlama	14	0,70%
İmge/İmaj	13	0,65%
Medya	16	0,80%
Kadın	24	1,20%
Çocuk	15	0,75%
Diğer	598	29,90%
TOPLAM	2000	100,00%

Tablo 11, araştırma kapsamında incelenen lisansüstü tezlerin hangi anabilim dalı altında çıktığı konusunda bilgi vermektedir. Tabloda yansıyan veriler ışığında, % 22,38 oranla en fazla lisansüstü tezin yayımlandığı anabilim dalı *halkla ilişkiler ve tanıtım* olmuştur. Onu sırasıyla % 14,33 ile *işletme/işletme yönetimi*, % 12,40 ile *diğer* anabilim dalları takip etmektedir. Halkla İlişkiler ve Tanıtım anabilim dalının Halkla İlişkiler ile Reklamcılık bölümlerini içermesiyle bu alanda tezlerin en fazla çıkmasının beklendiği anabilim dalı olmuştur. Tablo incelendiğinde aslında çeşitli ve farklı anabilim dallarının olduğu dikkat çekmektedir. Tabloda adı geçenler arasında *Grafik Anasanat, Medya ve İletişim Çalışmaları, Radyo-TV-Sinema ve Gazetecilik* ile beraber diğer kategorisi altında adı geçmeyen *Ekonometri, Kadın Çalışmaları, Sağlık Yönetimi, Sosyoloji, Yönetim Bilişim Sistemleri* gibi anabilim dalları göze çarpmaktadır. Bu tablo aslında reklamcılık alanının disiplinler arası bir geçişte bulunduğunu ve diğer alanlardan oldukça beslendiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Tablo 11. Lisansüstü Tezlerin Yayımlandığı Anabilim Dallarının Dağılımı

LİSANSÜSTÜ TEZİN YAYIMLANDIĞI ANABİLİM DALI	Frekans	Yüzde
Gazetecilik/Genel Gazetecilik	13	2,09%
Grafik Anasanat/Resim/Güzel Sanatlar	41	6,60%
Halkla İlişkiler	40	6,44%
Halkla İlişkiler ve Tanıtım	139	22,38%
Halkla İlişkiler ve Reklamcılık/ Reklamcılık ve Halkla İlişkiler	48	7,73%
İletişim ve Tasarım/ İletişim Tasarımı Yönetimi	23	3,70%
İletişim/İletişim Bilimleri	51	8,21%
İşletme/Yönetimi	89	14,33%
Medya ve İletişim/Kültürel Çalışmaları	14	2,25%
Radyo-TV-Sinema	26	4,19%
Reklamcılık	28	4,51%
Reklamcılık ve Marka Yönetimi/İletişimi	32	5,15%
Diğer	77	12,40%
TOPLAM	621	100,00%

Araştırma süresince incelenen lisansüstü tezlerin ve makalelerin yayım dili incelendiğinde % 92,50'lik oranla Türkçe başı çekmektedir. Geriye kalan % 7,50'lik kısmı ise İngilizce, Almanca ve Fransızca olarak dağılmaktadır. Bunlar arasında da yabancı dilde İngilizce ön plana çıkmaktadır. Yabancı dil olarak çoğunlukla lisansüstü tezlerde ve makalelerde İngilizce bir seçenek olarak kullanılmaktadır. İngilizce ile eğitim yapan anabilim dallarının bunda önemli bir payı bulunmaktadır.

Tablo 12. Yayımlanan Lisansüstü Tezlerin ve Makalelerin Dili

YAYIMLANAN TEZİN DİLİ	Frekans	Yüzde
Türkçe	666	92,50%
İngilizce	50	6,94%
Almanca	2	0,28%
Fransızca	2	0,28%
TOPLAM	720	100,00%

Sonuç

Stratejik bir iletişim yönetimi olan reklamcılık mesleğine nitelikli eleman yetiştirme ve bu alanda teorik ve pratik bilgi üretimini sağlama amacıyla Türkiye’de yirminci yüzyılın son çeyreğinde başlayan reklamcılık eğitiminin yüzyılın sonlarına doğru olgunlaştığı ve özellikle son 10 yılda ülkenin hemen her bölgesine yayılarak verildiği görülmektedir. Reklamcılık eğitiminin yaygınlaşmasıyla birlikte söz konusu bu eğitimin nasıl olması gerektiğini nitel ve nicel açıdan değerlendiren çalışmalar da yapılmaya başlamıştır. Literatürde bu tarz çalışmalara sıklıkla rastlamak mümkündür. Bu çalışma ise reklamcılık eğitiminin bir çıktısı olan lisansüstü tezlerinin ve aynı zamanda hakemli dergilerde yayımlanan makalelerin konulara göre tasnifini yaparak bu çalışmaların reklamcılık alanına katkısının ne düzeyde ve ne sıklıkta olduğunu tespit etmek amacıyla gerçekleştirilmiştir.

Türkiye’de 2008-2018 yılları arasında tamamlanmış lisansüstü (yüksek lisans/doktora) tezlerinin ve ulusal makalelerin bibliyometrik bir çözümlemesinin yapıldığı bu çalışmayla reklamcılık literatüründeki araştırmalarının genel özellikleri ve yönelimleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Araştırma sonucunda reklam araştırmalarında hem nicelik hem çeşitlilik bağlamında açık bir hareketliliğin olduğu görülmektedir. 2010’lu yıllarla beraber reklam araştırmalarının sayısında önemli bir artışın başladığı, bu artışın dönemin ortalarında giderek hızlandığı, yaklaşık 10 yıllık bir zaman dilimine yayılan lisansüstü tezlerin yaklaşık yarısının son beş yılda yazılmış olmasından anlaşılmaktadır.

Bunun yanında yeni konu ve yaklaşımların denenmeye çalışıldığı, reklam araştırmalarının daha disiplinler arası bir nitelik kazanma yöneliminde olduğu tespit edilmiştir. Bu yönelim 1990’ların ortasında başlayarak gelişmekle birlikte 2000’lerden itibaren ivme kazanmıştır. Farklı disiplinlere bağlı anabilim ve ana sanat dallarında çalışan araştırmacıların reklam araştırmalarına olan ilgisinin gün geçtikçe artmakta olduğu görülmektedir. Başlangıçta yalnızca halkla ilişkiler, reklam, iletişim bilimleri gibi reklamcılıkla öteden beri yakın ilişki içinde olduğu bilinen alanlarda reklamcılık tezlerine rastlanırken; 2010’lu yıllardan itibaren sosyoloji, hukuk, edebiyat, ekonomi, mühendislik gibi daha uzak kabul edilebilecek akademik disiplinlerde de reklamcılığı ele alan lisansüstü araştırmalara yönelindiği görülmektedir.

Reklamcılık alanında 2008-2018 yılları arasında yazılan 621 lisansüstü tezinin ve ulusal hakemli dergilerde yayımlanan makalelerin ana kategorilere göre konu dağılımlarına bakıldığında en çok “diğerleri” kategorisinde çalışmaların görülmektedir. Bu durum reklamcılığın disiplinler arası bir alan olduğuna vurgu yapar niteliktedir. Öyle ki, siyaset, felsefe, turizm, sosyoloji gibi alanların da reklam alanıyla bir şekilde temas etmesi ve bu alanlarda da reklam konularıyla bağlantılı tezlerin ve makalelerin yazılması bu durumun en somut örneğidir.

Araştırma kapsamında incelenen tezlerin ve makalelerin reklamcılık literatürüne dayalı kategorik dağılımına bakıldığında ise en fazla “dijital/sosyal medya reklamcılığı” kategorisinde yazıldığı görülmektedir. Bu durum reklamcılık uygulama alanlarında yaşanan değişimi ve gelişimi gösterir niteliktedir. Özellikle iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler neticesinde stratejik bir iletişim yönetimi olan reklamcılık alanına yeni uygulama alanlarının eklenmesi ve dijital reklamcılık faaliyetlerinin artması araştırma konularının bu alt kategoride yoğunlaşmasına neden olmuştur. Bu kategorinin en fazla çıkmasının bir diğer nedeni ise son birkaç yıldır reklam verenlerin tüketicilerle iletişim sürecinde daha hızlı ve kolay ulaşabilmesi adına sosyal medya ve diğer dijital platformları tercih etmesine bağlanabilir. Dolayısıyla yeni bir uygulama alanı olması ve araştırılabilecek yeni alt alanlar çıkarması araştırmacıları tutum ve davranışları anlamak için bu yöne itmektedir. Bu alt kategoriden sonra en fazla “tüketim toplumu/kültürü” kategorisinde çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Böylesine bir yönelimi ise reklamın toplumsal gelişmeleri oldukça etkilemesine ve aynı şekilde sosyal değişimlerden etkilenmesine bağlamak mümkündür. Reklamın kendi yapısı gereği ideolojik ve sembolik anlamlar sunması bu alt alanda da oldukça araştırılacak başlıklar çıkarmaktadır.

Araştırma kapsamına dahil edilen reklamcılık alanındaki lisansüstü tezlerde ve makalelerde yararlanılan yaklaşımların önemli bir ağırlığını egemen (yönetimsel) yaklaşım oluşturmaktadır. Kullanılan araştırma tekniklerinde en fazla anketin kullanılması da bu durumu desteklediği düşünülmektedir. Bu tablo doğal olarak reklamcılık alanının işlevsel/uygulamalı yapısı nedeniyle beklenen bir sonuç olarak ortaya çıkmaktadır. Anket tekniğinin nicel araştırma yöntemi altında uygulanıyor olmasından dolayı, nicel araştırma yönteminin nitel araştırma yönteminin üzerinde olması beklenirken, nitel araştırma yönteminin % 5 kadar bir farkla öne çıkması dikkati çeken diğer bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Her ne kadar böyle bir tablo gözükse de nitel ve nicel araştırma yönteminin oransal dağılımının birbirine çok yakın olması, reklamcılığın uygulamalı bir alan olduğu kadar sosyolojik, felsefi ve ekonomi-politik alanlardan beslendiğini ve diğer alanlar arasında geçişkenlik sağladığını göstermektedir.

Buna ek olarak reklamcılık alanında yazılan lisansüstü tezlerinin büyük çoğunluğunun devlet üniversiteleri bünyesinde yazıldığı görülmektedir. Egemen (yönetimsel) ve eleştirel yaklaşımlarının benimsendiği lisansüstü tezlerin en çok çıktığı üniversitelerin büyük bir kısmını yine devlet üniversiteleri oluşturmaktadır. Buradan hareketle devlet üniversiteleri bünyesinde yazılan tezlerin reklamcılık alanına, vakıf üniversitelerine göre daha fazla katkı sağlaması bu kısıtlı veride görüle bile

İstanbul merkezli Vakıf üniversitelerinde uygulama yöneliminin yoğun olduğu; çalışma kapsamı tezsiz programlardaki dönem projeleri ile lisans düzeyindeki bitirme tezlerine genişletildiğinde tablonun değişmesi öngörülebilir. Bundaki temel sebebin vakıf üniversitelerinin devlet üniversitelerine göre lisansüstü programların yapılanmasına daha geç başlaması ve yeterli akademik kadronun istenilen seviyede olmaması söylenebilir.

Çalışmada sadece 2008-2018 yılları arasında yayımlanan lisansüstü tezlerin ve makalelerin bibliyometrik özellikleri açısından incelenmiş olması bu çalışmanın bir sınırlılığıdır. Ayrıca araştırma kapsamına yalnızca YÖK veri tabanında kayıt altına alınmış tezlerin dahil edilmesi, henüz internet adresine veri girişi yapılmayan tezlerin kapsam dışı kalmasına neden olmuş olabilir. Bundan sonra yapılacak araştırmalarda reklamcılık alanı ile ilgili ulusal ve uluslararası kongrelerde yayınlanan bildiriler ve ilişkin araştırmalar da dahil edilebilir. Yeni çalışmalarda bildiriler, makaleler ve tezler karşılaştırmalı olarak değerlendirilebilir. Ayrıca gelecek yıllarda reklamcılık alanında hazırlanan makale, bildiri ve tezlerin bibliyometrik açıdan değerlendirileceği araştırmalar ile yıllar itibariyle karşılaştırma yapma olanağı da elde edilecektir. Buna karşılık her iki yayın için de şunu söylemek gerekirse, başlık veya anahtar sözcüklerde geçmese de, en azından işletme-pazarlama alanında, hipotetik veya gerçek reklamlar üzerine kurgulanan ve buna göre tasarlananların bulunduğu ifade edilebilir. Dolayısıyla bunun da araştırmada muhtemel kayıp veriye yol açtığını altını çizmek gerekmektedir.

Kaynakça

- Al, Umut ve Coştur, Recai (2007) “Türk Psikoloji Dergisinin Bibliyometrik Profili”, *Türk Kütüphaneciliği*, 21.2, ss. 142-163.
- Broadus, Robert N. (1987) “Toward a Definition of Bibliometrics”, *Scientometrics*, 12.5-6, ss. 373-379.
- Çetinkaya, Özlem & Çetin, Ali (2016) “Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi’nin Bibliyometrik Analizi”, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 11.2, ss. 229-263.
- Dağtaş, Banu (2009) “Reklamları Görmek: Reklam Metinlerinin Ait Olduğu Kültürler ve Egemen Form Olarak Tüketim Kültürü”, Derya Tellan (Drl.); *Reklamcılık: Bakmak ve Görmek*, Ütopya Yayınları, Ankara, ss. 46-78.
- Dyer, Gillian (1982) *Advertising as Communication*, Methuen, London.
- Elden, Müge; Ulukök, Özkan ve Yeygel, Sinem (2005) *Şimdi Reklamlar...*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Erdoğan, İrfan ve Alemdar, Korkmaz (2002) *Öteki Kuram: Kitle İletişimine Yaklaşımların Tarihsel ve Eleştirel Bir Değerlendirmesi*, Erk Yayınları, Ankara.
- Leiss, William, Kline, Stephen ve Jhally, Stuart (1990) *Social Communication in Advertising, Persons, Products and Images of Well-Being*, Routledge, London.
- Melody, William H. ve Mansell, Robin E. (1983) “The Debate over Critical vs. Administrative Research: Circularity or Challenge”, *Journal of Communication*, 33.3, ss. 103-116.
- Mutlu, Erol (2012) *İletişim Sözlüğü*, Sofos Yayınları, Ankara.
- Murdock, Graham (1993) “Communications and the Constitution of Modernity”, *Media, Culture and Society*, 15.4, ss. 521-539.
- Özel, Hale & Kozak, Nazmi (2012) “Turizm Pazarlaması Alanının Bibliyometrik Profili (2000- 2010) ve Bir Atıf Analizi Çalışması”, *Türk Kütüphaneciliği*, 26.4, ss. 715-733.
- Pritchard, Alan (1969) “Statistical Bibliography or Bibliometrics?”, *Journal of Documentation*, 25.4, ss. 348-349.
- Sherry, John F. (1987). “Advertising as a Cultural System”, J. U. Sebeok (Ed.); *Semiotic Marketing*, Mouton de Gruyter, Berlin, ss. 441-458.
- Slack, Jennifer D. ve Allor, Martin (1983) “The Political and Epistemological Constituent of Critical Communication Research”, *Journal of Communication*, 33.3, ss. 208-218.
- Williams, Raymond (1981) *Culture*, Fontana, London.
- Wunderlich, Jens-Uwe ve Warriier, Meera (2007) *A Dictionary of Globalization*, Routledge, London.
- Yaşın, Cem; Çetin, Muharrem ve Sönmez, Büşra (2017) “Halkla İlişkiler Alanındaki Doktora Tezleri Üzerinden Türkiye ve ABD’de Bilimsel Bilginin Gelişiminin Analizi”, *Selçuk İletişim Dergisi*, 10.1, ss. 454-480.
- Yaylagül, Levent (2010) *Kitle İletişim Kuramları: Egemen ve Eleştirel Yaklaşımlar*, Dipnot Yayınları, Ankara.
- Yıldırım, Ali ve Şimşek Hasan (2005) *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 5. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Yılmaz, Ahmet (2002) “Reklamın Etkisini Ölçmede Kullanılan Modeller”, *Pazarlama İletişimi Dergisi* 2.2, ss. 42-48.
- Zan, Burcu Umut (2012) “Türkiye’de Bilim Dallarında Karşılaştırmalı Bibliyometrik Analiz Çalışması”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, Türkiye.

Sakarya'daki Iraklı ve Suriyelilerin Göç Süreçleri, Bütünleşme ve Gelecek Beklentileri

Volkan YALÇIN¹

Özet

Son yıllarda Türkiye'ye sınır komşusu olan devletlerde yaşanan siyasi gelişmelere bağlı olarak milyonlarca insan göç etmek zorunda kalmış ve bu göç dalgasından bugün dünyada en çok sığınmacıya ev sahipliği yapma unvanını taşıyan ülkemiz en fazla etkilenen ülke olmuştur. Bu çalışmada farklı disiplinler tarafından çalışılan mülteci ve sığınmacı konusu, coğrafi bir bakış açısı ile ele alınarak bu göçlerin kavramsal çerçevesi, göçün ana unsuru olan mekân değişiminin itici ve çekici faktörleri ile birlikte ele alınmış, bu göç sürecine katılan bireylerin, kentsel bütünleşme düzeyleri, Türkiye ve Sakarya'ya karşı olan bakış açıları ve geleceğe dönük beklentilerinin neler olduğu, Sakarya'da yaşayan Iraklı ve Suriyeli sığınmacılar örneğinden yola çıkılarak yapılan alan araştırması ile tespit edilmeye çalışılmıştır. Böylece sığınmacıların gelecek beklentileri belirlenerek politika üreticilerinin mevcut duruma ve geleceğe dönük kısa ve uzun vadeli planlamalarına katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sığınmacı, Mülteci, Sakarya, Beşeri Coğrafya, Göç,

Iraqi and Syrians in Sakarya Migration Processes, Integration and Future Expectations

Abstract

In recent years, millions of people have forced to migrate due to the political developments in their states, which borders on Turkey. Our country, carries the title to host the most refugees in the world, has been the most affected country from this migration. Refugees and asylum seekers subject studied by different disciplines considering a geographical perspective, the conceptual framework of this migration, appealing and repelling of displacement, the main factor of the migration, collaborated in this study. By this field survey, it is tried to state individuals who participate in this migration process, their levels of urban integration, future expectations and perspectives to Turkey and Sakarya, based on the example of Iraqi and Syrian refugees living in Sakarya. Thereby, the future expectations of the asylum seekers are determined and it is aimed to contribute to the short and long term planning of the policy makers in the current situations and to the future.

Key Words: Asylum Seeker, Refugee, Sakarya, Human Geography, Migration

¹ Yüksek lisans öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı

Giriş

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de göç olgusu, göç eden kadar göç edilen coğrafi mekanda meydana getirdiği etkiler nedeniyle yerelden başlayıp, uluslararası ölçekte ele alınan bir kavram olarak önemini korumaktadır. Günümüzde iletişim, ulaşım, sermaye hareketliliği gibi birçok alanda yaşanan hızlı gelişmeler, sınırları ortadan kaldırarak dünyayı küçük bir köy haline getiriyormuş gibi görünse de süre gelen savaşlar, iç karışıklıklar ve terör olayları ile sosyo-ekonomik dengesizliklerin oluşturduğu tehdit algısı, konu insan hareketliliği olduğunda sınırların keskin çizgilerinin önemini korumasına yol açmaktadır. Buna rağmen bugün tüm dünya da 25,4 milyon mülteci, 40 milyon kendi ülkeleri içinde yerinden edilmiş kişi ve 3,1 milyon sığınmacı ile zorunlu göçe 68,5 milyon insan dahil olmuştur (UNHCR, 2018).

Türkiye bulunduğu coğrafi konumu ve bölgesindeki diğer ülkelere göre sahip olduğu sosyal ve ekonomik bir çok çekici faktörle birlikte, yakın çevresindeki ülkelerde yaşanan siyasi, sosyal ve ekonomik karışıklıkların yarattığı itici faktörlerin etkisi ile uluslararası bu göçlerin odak noktası konumuna gelmiştir. Bugün dünyada 3,6 milyonu geçici korumalı Suriyeli olmak üzere, 4 milyonu aşan göç etmiş insana ev sahipliği yaparak dünyada bu alanda birinci sırada yer alan ülke unvanına sahip olmuştur.

Çalışmamızın mekânsal olarak ana eksenini oluşturan Sakarya ilinde Şubat 2019 verilerine göre, ikamet iznine sahip (8,424 Kişi), koruma iznine sahip (11,235 Kişi) ve geçici koruma sahipleri (15,824 Kişi) olarak üç çeşit mülteci statüsü bulunmakta olup toplamda 35 bini aşan mülteci ikamet etmektedir. Bunların da büyük bölümünü Suriyeli ve Iraklı mülteciler oluşturmaktadır (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2018).

Mülteci kavramı, BM 1951 Cenevre Sözleşmesinde; “ırkı, dili, dini, milliyeti belli bir toplumsal gruba ait ya da siyasal görüşte olduğu için ülkesinde takibe uğrama korkusuyla ülke dışına çıkmış kişiler” şeklinde tanımlanmaktadır. Buna karşılık hükümetler gerçek mülteci ile yine onlara benzer durumdaki ancak vatanlarını terke zorlanmamış oldukları için mülteci tanımına uymayan göçmenler arasında ayırım yapmakta zorlanmaktadır (Tümertekin ve Özgüç, 2017: 311). Ülkemizde yurtdışından göç edenlere günlük yaşamda genel olarak “mülteci veya sığınmacı” kavramları kullanılmasına rağmen, hukuk sistemimizde mülteci kavramı 6458 sayılı “Yabancılar ve Uluslararası Koruma” kanununun 61. Maddesi uyarınca zorunlu sebeplerle sadece “Avrupa” dan gelen kişileri kapsamaktadır. Dolayısıyla BM’ler tanımına göre Suriyeli ve Iraklı mültecilerin göçe zorlanma nedenleri düşünüldüğünde ülkemizdeki statüleri mülteci olarak değerlendirilebilecekken, 6458 sayılı yasaya göre hukuki statüleri Avrupa kökenli olmamaları nedeniyle bunu engellemektedir.

2003’de Irak savaşı ile başlayan, Arap baharı ile Kuzey Afrika ve Ortadoğu’da devam eden ve en son 2010 yılında Suriye’ye sığınan savaş, Türkiye’ye doğru kitlesel göçlerin yaşanmasını tetikleyerek çok hızlı gelişen bu göç dalgasına karşı bir hukuki düzenlemeyi zorunlu kılarak 2014

yılında yayınlanan 29153 sayılı Geçici Koruma yönetmeliği ile *ülkesinden ayrılmaya zorlanmış ayrıldığı ülkeye geri dönemeyen acil ve geçici koruma amacıyla kitlesel olarak sınırlarımıza gelen ve sınırlarımızı geçen yabancılardan 6458 sayılı yabancılar ve uluslararası koruma kanununa dahil edilmeyenleri* kapsamına alarak bu statüde olanlara “*geçici korumalı yabancılar*” statüsü verilmesini sağlamıştır. Mülteci olarak tanınmayan ve vatandaşı oldukları ülkeye, vatandaşlıkları yoksa mutlak ikamet ülkesine dönemeyen veya geçerli kabul edilen sebeplerle dönmek istemeyen kişiler *de facto mülteciler* olarak ifade edilmektedir (Çiçekli, 2009:10). Görüldüğü gibi uluslararası göçmenler kavramsal ve hukuki olarak farklı şekillerde tanımlanmakla birlikte bu çalışmada genel olarak çalışmaya konu yabancılar için, geçici korumalı ve sığınmacı kavramları kullanılmıştır.

Uluslararası göç kavramının çok boyutluluğu ve göç sürecinin karmaşık yapısı bugün birçok disiplinin ortak çalışma alanı olmasına neden olmuştur. Göçmen gruplar üzerinde yapılan yerel çalışmalardan elden edilen bulguların, bugün genel kabul gören göç teorileri ve stratejileri ile ilgili önemli birer kaynak oluşturduğu bilinmektedir. Sakarya’da yaşayan Iraklı ve Suriyeli sığınmacılar ölçeğinde yaptığımız bu çalışmada, Iraklı ve Suriyeli sığınmacıların göç süreçleri (göç nedenleri, itici, çekici faktörler, göçün tipi), Sakarya kenti özelinde kentsel bütünleşmeyi zorlaştıran ve kolaylaştıran etmenlerle birlikte mekânsal ve toplumsal aidiyet durumları ve son olarak da sığınmacılar için göçün kalıcılık durumu değerlendirilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın eksenini sadece geçici korumalı Suriyelileri değil, aynı zamanda Iraklı sığınmacıları da kapsamı, göç kaynakları farklı olan bu iki grubun, göç süreçleri, bütünleşme, aidiyet ve göçün kalıcılık durumlarının karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesini de sağlamıştır.

1. Çalışmanın Amacı ve Yöntemi

Yapılan literatür çalışmasında sığınmacı konusunda Türkiye’nin odak noktası haline gelmesi nedeniyle farklı disiplinler tarafından konunun özellikle sığınmacıların sosyal, ekonomik, psikolojik durum ve hukuki statülerine ilişkin boyutları ile ele alındıkları ve çalışmaların daha çok Suriyelilerin üzerinde yoğunlaştığı görülmüştür. Bu çalışma sadece geçici korumalı Suriyeli sığınmacıları değil, Iraklı sığınmacılar eksenini de içerisine alarak, sığınmacıları göçe iten ve Türkiye’ye çeken faktörlerin neler olduğu, kentsel bütünleşme düzeyleri ve geleceğe dair beklentilerinden yola çıkarak, bütüncül olarak göç sürecinin ortaya konulmasını hedeflemektedir. Böylece hukuki ve toplumsal statülerinde olduğu kadar coğrafi mekan içerisindeki statüleri de belirsizliğini koruyan sığınmacılarla ilgili politika üreticilere, STK’lara ve diğer ilgili paydaşlara fikir vereceği düşünülmektedir.

Çalışma alanı ve grubu olarak, Sakarya ilinde yaşayan 16 yaşından büyük eşit sayıda Iraklı ve Suriyeli toplam 100 kişiye 45 sorudan oluşan anket çalışması yapılmıştır. Türkçe olarak hazırlanan anketler, Arapçaya çevrilmiş ve alan taraması yapılarak, çevirmen gözetiminde birebir olarak uygulanmıştır. Anketin farklı sosyo-ekonomik özelliklere sahip eşit miktarda Suriyeli ve Iraklı ’ya uygulanması sağlanmıştır. Elde edilen veriler bir veri tabanı oluşturularak sistemleştirilmiş ve ilk

olarak anket sorularına paralel olarak göç süreci, kentsel bütünleşme, aidiyet ve gelecek beklentileri kategorileri oluşturularak, bu kategorilere ait alt temalar, yapılan frekans ve yüzde analizleri ile değerlendirilerek sonuçları ortaya konulmuştur.

2. Çalışma Grubunun Demografik ve Ekonomik Yapısı

Alan çalışması sırasında uygulanacak anketlerin olabildiğince farklı demografik ve sosyo-ekonomik yapıdaki sığınmacılara ulaşılarak yapılması ve ortaya çıkacak sonuçların daha genel bir çerçeveye çizebilmesi hedeflenmiştir. Uygulanan anketlerin %52'si kadın, %48 ise erkek sığınmacılardan oluşmaktadır. TÜİK (2018) verilerine göre, Türkiye nüfusunun yaş ortalaması 31,7 olarak belirlenmiştir. Bu rakam Göç İdaresi'nin 2018 sığınmacı verilerinde ise Suriyeli sığınmacılar özelinde 22,7 yaş ortalaması olarak ortaya çıkmakta ve sığınmacı yaş ortalamasının genç bireylerden oluştuğunu göstermektedir. (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2018)

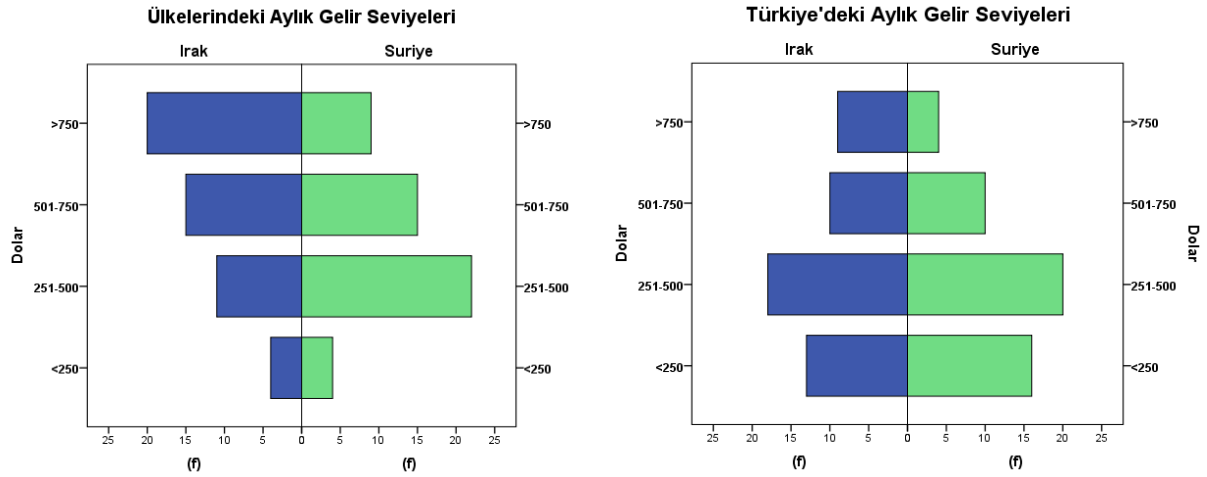
Yaptığımız alan çalışmasında da bu duruma paralel bir durum ortaya çıkmış ve ankete katılanların %78'i 15-35 yaş arasındaki genç bireylerden oluşmuştur. Ankete katılan sığınmacıların eğitim düzeyleri incelendiğinde her iki grubun da %51'inin ortaokul ve lise mezunu oldukları, lisans ve yüksek lisans düzeyinde daha üst öğrenim almış olan birey ile okuryazar olmayan birey sayısında ise Iraklı ve Suriyeli sığınmacıların farklılaştıkları görülmüştür. Iraklı sığınmacıların üst öğrenim oranı %12 ile daha yüksek iken, Suriyeli sığınmacılarda bu oranın %6 olduğu, okuryazar olmayanların oranının yine Iraklı sığınmacılarda %3 iken, Suriyeli sığınmacılarda %9 olduğu görülmüştür.

Tablo 1: Ankete Katılanların Yaş ve Cinsiyet Yapısı

		Yaş							
		15-25		26-35		36-50		50 ve Üzeri	
		Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
Geldiği Ülke	Irak	11	16	3	5	1	5	5	4
	Suriye	7	15	16	5	4	2	1	0
		%49		%29		%12		%10	

Ankete katılan Sakarya'daki Iraklı ve Suriyeli sığınmacıların kendi ülkelerindeki gelir seviyelerini gösteren Grafik 1 incelendiğinde Türkiye'ye geldikten sonra gelir seviyelerinde önemli bir düşüş yaşandığı ve özellikle bu gelir kaybının Iraklı sığınmacılarda gelir düzeyi yüksek olan grupta daha belirgin yaşandığı görülmektedir. Iraklı sığınmacıların %40'ı kendi ülkelerinde 750 dolar ve üzerinde gelir elde ederken, Suriyeli sığınmacılarda ülkelerinde 750 dolar üstü kazananların oranı %18'dir.

Grafik 1: Ankete Katılanların Ülkelerindeki ve Türkiye'deki Gelir Seviyeleri



Kendi ülkelerindeki gelir seviyeleri açısından iki grup karşılaştırıldığında Iraklı sığınmacıların Suriyeli sığınmacılara göre ülkelerinde çok daha iyi gelir seviyesine sahip oldukları fakat iki grubun da Türkiye'ye geldiklerinde gelir seviyelerindeki dağılımın benzerlik gösterdiği görülmektedir. Ankete katılan Sakarya'daki Iraklı ve Suriyeli sığınmacıların %29'u Türkiye'de aylık gelirlerinin 250 dolardan daha düşük olduğunu belirtmişlerdir. Kendi ülkelerinde ise bu oran %8'dir.

Bilindiği üzere dünyada ülkelerini terk eden göçmenlerin daha iyi bir refah seviyesi ve yaşam sahibi olma arzuları göç etme nedenleri arasında ekonomik nedenlerin de önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir. Ancak savaş, iç karışıklık, terör gibi nedenlerle göçün ivedilikli, zorunlu ve kitlesel hale geldiği sığınmacılarda ise ekonomik faktörler çok daha geri planda kalmakta ve özellikle can güvenliği olan durumlarda, ülkelerindeki maddi varlıklar ve gelirler önemini yitirebilmektedir. Sığınılan ülkede ise karşılaşılan olası sorunların en başında bu kez geçim ve ekonomik sorunlar yeni bir engel olarak baş edilmesi gereken bir problem kaynağı oluşturmaktadır.

Ankete katılan sığınmacıların Sakarya'daki geçim yöntemleri sorulmuş ve Tablo 2'de görüleceği üzere %50'sinin çalışarak bir gelir elde ederken, geriye kalan %17'lik kısmın kendi birikimleri ile %25'inin ise bireysel ve kurumsal yardımlarla geçindikleri tespit edilmiştir.

Tablo 2: Ankete Katılanların Sakarya'daki Geçim Şekli

Hedef Ülkedeki Geçim Şekli	Geldiği Ülke		(f)	(%)
	Irak	Suriye		
Çalışıyorum	24	26	50	50
Kendi birikimlerim	10	7	17	17
Aile/Çevre Yardımları	8	7	15	15
Kurum/Devlet Yardımları	3	7	10	10
Diğer	5	3	8	8
Toplam	50	50	100	100,0

3. Göç Süreci; İtici ve Çekici Faktörler

İnsanların yaşam alanlarını terk ederek, göçe katılmasına neden olan faktörler ve göç süreci bugün farklı disiplinlerin üzerinde durduğu çalışma konuları arasında yer almaktadır. Göç etme nedenlerindeki farklılıklar, birçok mikro ve makro ölçekli göç teorisi ve modelinin ortaya atılmasına neden olmuştur. Everet Lee (1966) 'nin ileri sürdüğü ve göçün; İtici, çekici ve kişisel etmenler ile araya giren engellerden oluşan dört temel tarafından şekillendiği görüşüne dayanan ve makro göç yaklaşımı olan *itme-çekme modeli*, göç süreçlerini tetikleyen ana unsurları genel anlamda anlamamıza yardımcı olmaktadır. (Everet Lee,1966:50-51)

Göç nedenleri göze alınarak birçok itici ve çekici faktör sıralanabilir. İtici güçler arasında çevresel, demografik, ekonomik ve siyasal baskılar sayılabilir. Göçmenleri belirli bir varış yerine çeken çekici güçler ise, genellikle itici güçlerin tersi olan güçlerin sonucudurlar; Yaşama koşullarını iyileştirmek için ekonomik fırsatlar, kişisel güvenlik, özgürlük ve bağımsızlık şansı ile eğitim ve kültürle ilgili fırsatlar gibi toplumsal olanaklardır (Tümertekin ve Özgüç, 2017: 296).

Çalışmamıza konu olan sığınmacıların temelde zorunlu olarak göç etmiş olmaları elbette isteğe bağlı olan göçlerdeki gibi bir göç sürecini içermesi beklenemez. Özellikle Iraklı ve Suriyeliler arasında göç sürecinde belirgin bir farklılık olup olmadığını tespit etmek, göçü tetikleyen itici faktörleri ve çekici faktörleri belirlemek, bu iki farklı grubun göç süreçlerindeki farklılıklarını dikkate almak, doğru politikalar ve yaklaşımlar geliştirilmesi açısından önem arz etmektedir.

Sakarya'daki Iraklı ve Suriyeli sığınmacıların Tablo 3'de verilen kaynak ülkelerinden ayrılma nedenleri incelendiğinde her iki grubu da göçe iten faktörlerin paralellik gösterdiği görülmektedir. Ankete katılanların %75'i güvenlik, savaş ve terör korkusu ile ülkelerini terk etmiştir. %11'lik oranla Dini/Mezhepsel baskının en önemli ikinci itici faktör olması, aynı zamanda ilgili grupları Türkiye'ye çeken faktörlerin de şekillenmesinde belirleyici olmuştur. Görüldüğü üzere bugün özellikle ülke içi göçlerin en büyük nedeni olarak gösterilen ekonomik nedenler, güvenlik endişeleri nedeniyle zorunlu göçe katılan sığınmacılar için geri planda kalmaktadır.

Tablo 3: Ankete Katılanların Ülkelerinden Ayrılma Nedenleri (İtici Faktörler)

Kaynak Ülkeden Ayrılma Nedeni	Geldiği Ülke		(f)	(%)	Kümülatif (%)
	Irak	Suriye			
Siyasi Baskı	0	2	2	2,0	2,0
Dini/Mezhepsel Baskı	6	5	11	11,0	13,0
Güvenlik/Savaş/Terör	39	36	75	75,0	88,0
Ekonomik Neden	1	3	4	4,0	92,0
Diğer	4	4	8	8,0	100,0
Toplam	50	50	100	100,0	

Kaynak ülkelerden ayrılıştta temelde güvenlik endişesi yatmakla beraber bu güvenlik sorununun oluşmasını tetikleyen alt nedenler arasında her iki ülkede de yaşanan mezhepsel çatışmalarının olduğu da unutulmamalıdır. Alan çalışması sırasında yapılan birebir görüşmelerde, her iki grubun da özellikle mezhep ve rejim konularına ilişkin çekinceli oldukları, cevap vermekte çekindikleri gözlemlenmiştir. Dolayısıyla ilgili grupların farklı mezhep ve inanç yapılarında olabilecekleri ve bu konuda yerel halkın ve diğer ilgili paydaşların da bilgili olması ve hassas davranması sağlanmalıdır.

Göç sürecinin önemli unsurlarından birisi de göçün sonucunda varılan hedef ülke ve o ülkedeki çekici faktörlerin yanı sıra coğrafi engeller (çöl, dağ vb.) toplumsal, kültürel ve siyasi risk ve tehditlerin varlığı oluşturmaktadır. Irak ve özellikle Suriye savaşı ile Türkiye'ye yaşanan göç akımında da birçok faktörün etkili olduğu bilinmektedir. Bunların başında Türkiye'nin özellikle Suriyeli sığınmacılara karşı uyguladığı "açık kapı" politikası büyük önem teşkil etmektedir. Bu durum Türkiye'nin bugün dünyada en fazla sığınmacı bulunduran ülke olması için yeterli bir genel açıklama gibi görünse de, kaynak ülkeden hedef ülkeye yönelmiş göçe katılan bireyler için her zaman tek bir neden ile göç sürecini açıklamak yeterli olmayacaktır. Tablo 4'de ankete katılan Suriyeli sığınmacılar için açık kapı politikasının (*girişlerin kolaylığı/sınırların açık olması*) çekici faktörler arasında kendi algılarında önemli bir faktör olmadığı görülmektedir.

Göç akımlarını etkileyen en önemli faktörlerden bir tanesi göçe konu olan kaynak ve hedef ülkeler arasındaki mesafe ya da başka bir deyişle coğrafi yakınlıktır. Ravenstein'in (1885 ve 1889) göçlerle ilgili olarak ileri sürdüğü bir dizi kural arasında en önemlisi olan "mesafe" kuralına göre gidilecek mesafe göçmen sayısı ile ters orantılıdır (akt. Tümertekin ve Özgüç, 2017: 297). Özellikle yoksul olan göçmenler için yolculuğun mesafesi ile maliyeti arasındaki ilişki gidilecek yerin tayininde önemli bir rol oynamaktadır.

Yaptığımız anket çalışmasında gerek Iraklı gerekse Suriyeli sığınmacıların Türkiye'yi seçmelerinde %24'lük oranda *kültürel ve dini yakınlığın* ve yine %24'lük bir oranla *coğrafi (mekânsal) yakınlığın* önemli bir paya sahip olduğu görülmektedir. Tablo 4 incelendiğinde Suriyeli sığınmacıların Türkiye'yi seçmelerinde coğrafi (mekânsal) yakınlığın Iraklı sığınmacılara göre daha önemli bir çekici faktör olduğu görülmektedir. Suriye'de gerçekleşen olayların ve güvenlik sorunlarının ani olarak gelişmesi, özellikle sosyo-ekonomik düzeyleri düşük olan Suriyeli ailelerin mesafe faktörünü dikkate almasına ve Türkiye, Lübnan ve Ürdün'e yönelmelerine neden olmuştur.

Tablo 4: Ankete Katılanların Türkiye'yi Seçme Nedenleri (Çekici Faktörler)

Hedef Ülkeyi Seçme Nedeni	Geldiği Ülke		(f)	(%)	Kümülatif (%)
	Irak	Suriye			
Coğrafi Yakınlık	10	14	24	24	24
Kültürel ve Dini Yakınlık	11	13	24	24	48
Özgür ve Demokratik Bir Ülke Olması	14	8	22	22	70
Akraba ve Tanıdıkların Varlığı	5	6	11	11	81
Giriş Kolaylığı/Sınırların Açık Olması	5	3	8	8	89
Başka Ülkelerin Almaması	5	6	11	11	100
Toplam	50	50	100	100,0	

Göç etme nedenleri (itici faktörler) aynı olsa bile, hedef ülkeyi seçme konusunda (çekici faktörler) sığınmacılar için farklı bakış açıları, stratejiler ve farklı kriterler etkili olabilmektedir. Iraklı ve Suriyeli sığınmacıların Türkiye'yi seçme nedenleri arasında %22'lik oranla *özgür ve demokratik bir ülke* olması da önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle Iraklı sığınmacılar için Türkiye'nin özgür ve demokratik bir ülke olması, çekici faktörler arasında önemli ölçüde tercih nedeni olarak görülmekte ve bu anlamda Suriyeli sığınmacılardan anlamlı biçimde ayrılmaktadırlar.

Bu durumu anket uygulanan Iraklı ve Suriyeli grupların kendi ülkelerindeki gelir düzeylerini gösteren Grafik 1 ile ilişkilendirdiğimizde, gelir seviyeleri daha iyi olan Sakarya'daki Iraklı sığınmacıların güvenli bir bölge arayışları kadar, göç ettikleri ülkede, daha iyi ve özgür bir yaşam arayışı içerisinde olmaları anlam bulacaktır. İkincil olarak bu cevabın her iki grup için farklılaşması ankete katılan sığınmacıların Türkiye'yi özgür ve demokratik bir ülke olarak algılama düzeyleri ile de ilgili olabilir düşüncesini akla getirmektedir. Ankette yer alan *Türkiye çağdaş ve özgür bir devlettir?* İfadesine ankete katılanların %63 katılıyorum, %24 ise kesinlikle katılıyorum cevabı vererek, gerek Iraklı gerekse Suriyeli katılımcıların büyük bir bölümünün Türkiye'yi çağdaş ve özgür bir devlet olarak değerlendirdikleri görülmektedir. Bu da hedef ülkenin çekici faktörlerinin her göçmen için aynı önem ve değere sahip olmadığını göstermesi açısından önem taşımaktadır.

Göçmen ağları, Massey vd., (1998') tarafından "*akrabalık, arkadaşlık ve ortak kökenli topluluk bağları aracılığıyla, köken ve hedef alanlardaki göçmenleri, eski göçmenleri ve göçmen olmayanları birbirine bağlayan kişiler arası bir topluluk*" olarak tanımlanmaktadır. Ankete katılanların %11'lik bölümü Türkiye'yi ve Sakarya'yı seçmelerinde etkili olan çekici faktörler arasında *akraba ve tanıdıklarının varlığının* etkili olduğunu belirtmiştir. Bu durum göçmenler arasında organize olma ve yeni göçmen ağları kurulmaya devam edeceğini de göstermektedir. Sakarya'daki sığınmacıların hem ikamet yeri seçiminde, hem de ticari anlamda açtıkları dükkânlarla özellikle belli semtlerde ve alanlarda yoğunlaşmaları da bu göçmen ağlarının bir sonucu olarak değerlendirilmelidir.

4. Türkiye ve Sakarya ile Bütünleşme

Uluslararası göçlerde kaynak ülkelerden gelenler ile hedef ülkelerdeki bireylerin birbirleriyle karşılaşmalarının bir sonucu olarak kültürel, mekânsal ve psikolojik değişimler ile birlikte yeniden bir kültürleşme süreci yaşanacağı bilinmektedir. Bu süreç içinde göçmenler ile yerel halk arasında karşılıklı olarak gelişecek tutum ve davranışlar bütünleşme ve kültürleşme sürecinin seyrini belirleyen en önemli unsurlardır.

Bu konuda Göregenli ve Karakuş (2014:103) ‘un kültürel ve mekânsal bütünleşmeyi konu alan çalışmalarında, Berry’nin (1997; 1998; 1999) farklı etnik ve kültürel grupların kültürleşme sürecinde kullandıkları stratejilerden bahsedilerek; “Bireyler, kendi kültürel kimliklerini sürdürme yanlısı olmayıp, diğer kültürlerle etkileşime girmeye istekli oldukları durumda *asimilasyon stratejisini* kullanmaktadırlar. *Separasyon/Ayrılma stratejisi* ise, bireylerin kendi kültürel kimliklerini korumaya önem verirken, diğerleriyle etkileşimden kaçındıkları durumları ifade etmektedir. *Entegrasyon/Bütünleşme stratejisi*, bireylerin hem kendi kültürel kimliklerini sürdürmeye hem de diğerleriyle günlük etkileşime önem verdikleri durumu ifade etmektedir. *Marjinalleşme* ise, kültürel sürekliliği sağlamaya yönelik düşük düzeyde çaba ve isteğin olduğu ve diğerleriyle etkileşime çok az önem verildiği durumu ifade etmektedir” şeklinde aktarılmıştır.

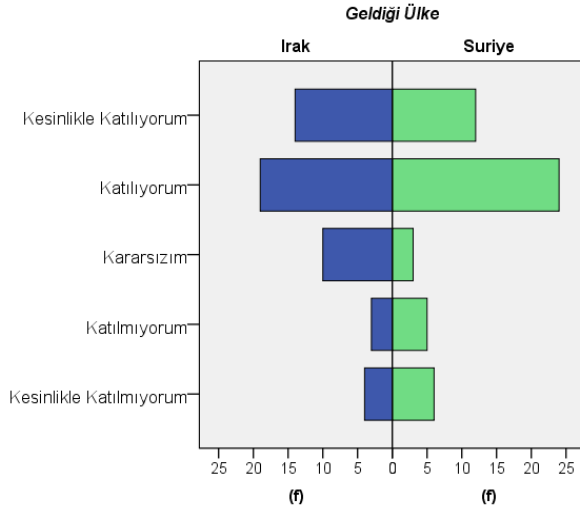
Türkiye’deki başta geçici korumalı Suriyeliler olmak üzere yasal olarak mülteci statüsüne kavuşamamış uluslararası sığınmacılara yönelik, kısa ve uzun vadede uygulanacak politikaların ve geleceğe dönük planlamaların net olarak bilinmemesi, diğer taraftan ise göçe ev sahipliği yapan yerli halk tarafından bu farklı etno-kültürel yapıdaki grupların geçici misafir olarak algılanmaları, kültürel bütünleşmenin sağlanmasını geciktirmektedir. Bu durum göçmen grupların zamanla *ayrılma* ya da *marjinalleşme* eğilimlerinin artmasına yol açma riski taşımaktadır. Suriye’de ve Irak’ta devam eden siyasi sorunların belirsizliğini korumaya devam etmesi kısa vadede geri dönüşlerin mümkün görünmediğini göstermekte ve kültürel bütünleşmenin gerekliliğinin her geçen gün biraz daha öneminin artırmasına neden olmaktadır.

Sığınmacıların ilk başta kendi içlerindeki göçmen ağları ile sınırlı tutmaya çalıştıkları kapalı yaşantılar ve kendi kültürel kimliklerini korumaya dönük ayrılma stratejileri zaman içerisinde bütünleşmeyi kolaylaştırıcı etmenler (toplumsal kabul, ortak kültürel değerler vb.) ile kırılmaya uğrayabileceği gibi, yerel halkın olumsuz tutumları ve diğer bütünleşmeyi zorlaştırıcı etmenler (iletişim sorunu, ötekileştirme, ters kültürel değerler vb.) ile daha fazla tetiklenerek bütünleşmenin zorlaşması ve sığınmacı grupların marjinalleşme eğilimine girmesine, beraberinde etnik ve kültürel çatışmaların yaşanmasına sebebiyet verebilir. Bu kapsamda Sakarya’daki Iraklı ve Suriyeli sığınmacıların bu bütünleşmeye karşı tutumlarının ne olduğu ve kültürel bütünleşmeye ne kadar açık oldukları, bütünleşmenin *kolaylaştırıcı etmenleri* ile *zorlaştırıcı etmenlerinin* yanı sıra *mekânsal memnuniyet düzeyleri* özelinde ele alınmıştır. Sakarya halkına karşı geliştirdikleri olumlu ya da

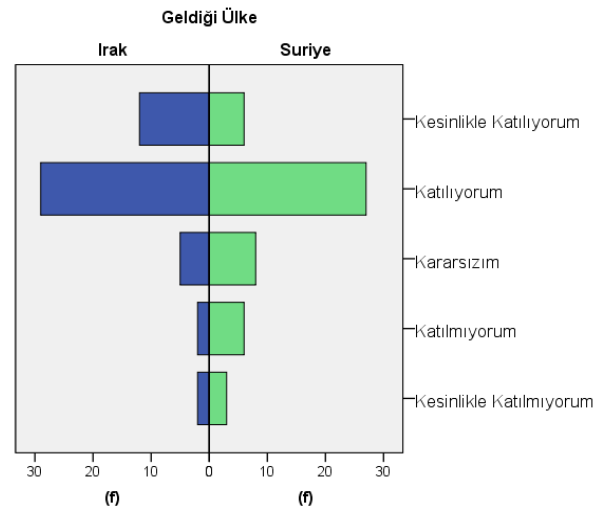
olumsuz algı düzeylerinin ölçülmesi adına geliştirilen anket soruları ile bütünleşmenin kolaylaştırıcı ve zorlaştırıcı etmenleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Katılımcılara yöneltilen ve Grafik 2 'de gösterilen “*Sakarya halkı sıcakkanlı ve misafirperverdir*” sorununa, %26'sı kesinlikle katılıyorum, %43'ü katılıyorum cevabını vermiştir. Kesinlikle katılmıyorum diyen %10'luk ve katılmıyorum diyen %8'lik bölümün ise daha çok Suriye kökenli sığınmacılar olduğu görülmektedir. Bu durum, yerel halkın Suriyeli sığınmacılara karşı yaklaşımlarının farklılık gösteriyor olabileceğini akıllara getirmektedir.

Grafik 2: Sakarya Halkını Misafirperver Olarak Görme Düzeyi



Grafik 3: Sakarya Halkını Kültürel Olarak Yakın Görme Düzeyi



Sığınmacılar ile hedef ülke/bölgenin yerel halkı arasındaki kültürel benzerlikler de bütünleşmeyi kolaylaştıran etmenler arasında önemli bir yer tutmaktadır. Grafik 3' de “*Sakarya halkını kültürel olarak kendime yakın görüyorum*” sorusuna katılımcıların %18'i kesinlikle katılıyorum, %56'sı ise katılıyorum cevabını vermiştir. Bu olguya karşı çıkarak kesinlikle katılmıyorum diyenlerin %5 ve katılmıyorum diyenlerin oranının ise %8 olduğu görülmüştür. Daha önce Tablo 4'te de Türkiye'yi seçme nedenleri arasında dini ve kültürel yakınlığın önemli bir yer tuttuğu (%24) ankete katılanlar tarafından ifade edilmiştir.

Görüldüğü üzere sığınmacıların Sakarya'daki yerel halka ve kültürel benzerliğe karşı büyük oranda olumlu yönde bütünleşmeyi kolaylaştırıcı tutum ve algıya sahip oldukları görülmektedir. Göç eden ve göç alan grubun bir arada yaşamaya açık olmaları, karşılıklı uyum ve uzlaşma sağlamaları bütünleşme açısından önem taşımaktadır. Bu nedenle de kültürel çeşitliliğe sahip olan yerlerde göçmenlerin bütünleşme sergilemeleri daha olası görülmektedir. (Turut ve Özgür, 2018: 158). Sakarya ili geçmişte göç ve göçmen tecrübelerini yaşamış ve bünyesinde Kırım, Balkan ve Kafkasya kökenli göçmenleri barındırmanın yanı sıra, iç göçlerin de önemli çekim merkezlerinden birisi olma özelliği nedeniyle farklı kültürel değerleri bünyesinde taşımaktadır. Sahip olduğu bu özellik gelen göçmenlerin

de tutum ve davranışları ile kültürleşme ve bütünleşme sürecini kolaylaştırabilecek etmenler arasında değerlendirilebilir.

Kültürel benzerlikler içerisinde özellikle aynı dili konuşan, aynı dine inanan grupların birbirine karşı tutumlarının olumlu yönde daha kolay geliştiği görülmektedir. Bu konuda Montreuil ve Bourhis (2001), yaptıkları bir çalışmada, Kanada'nın Quebec bölgesinde yaşayan, anadili Fransızca olan üniversite öğrencilerinin, ev sahibi topluluk olarak Fransa'dan gelen göçmenlere ilişkin, kabullenme eğilimlerinin daha yüksek olduğunu; Haiti'den gelen göçmenlere ilişkin ise asimilasyoncu, ayırmacı ve dışlayıcı eğilimlerinin daha yüksek olduğunu ortaya koymuşlardır. (Montreuil ve Bourhis, 2001: 710). Bugün Türkiye'de sığınmacıların büyük bölümünün Suriye sınırimızdaki Kilis, Hatay, Şanlıurfa gibi illerimizde yoğunluk göstermesinde mekansal yakınlıkla beraber, dil özelinde kültürel yakınlığın da etkisinden kaynaklanmaktadır. Diğer taraftan ise dil ve iletişim sorunları bütünleşmeyi zorlaştıran bir unsur olarak karşımıza çıkabilmektedir.

Sığınmacıların Sakarya'da ve Türkiye'de karşılaştıkları en önemli sorun alanları daha önce yapılan çalışmalardan yola çıkarak 7 farklı kategoride sınıflandırılarak, sığınmacılar için en önemli sorun alanı/alanlarının neler olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Tablo 5 incelendiğinde sığınmacıların en önemli sorununun %45 ile iletişim/dil sorunu olduğu görülmektedir. İletişim sorununun kültürel ve kentsel bütünleşmedeki önemi düşünüldüğünde bütünleşmenin zorlaştırıcı faktörleri arasında yer aldığı görülmektedir. İkincil olarak karşılaşılan en önemli sorunun %26 ile iş bulma/işsizlik olduğu tespit edilmiştir. Sığınmacıların iş bulma konusunda da temelde dil probleminin önemli bir yer tuttuğu unutulmamalıdır.

Yapılan alan çalışmasında özellikle kentin ortak ve yoğun ticaret alanlarında bulunan birçok dükkânın, Suriyeli ve Iraklı sığınmacıları çalıştırdığı görülmüştür. İlk bakışta ucuz iş gücü temini olarak değerlendirilebilecek bu durum, yapılan mülakatlar sırasında farklı bir boyutun da varlığını ortaya çıkartmıştır. İşveren esnafın yanlarında Iraklı ve Suriyeli çalıştırması diğer sığınmacıların alışveriş sırasında dil/iletişim problemi yaşamasını çözerek sığınmacıların alışverişlerinde bu esnafları tercih etmesinde etkili olmuştur.

Tablo 5: Sakarya'daki Sığınmacıların Türkiye ve Sakarya'da Karşılaştıkları Sorunlar

Hedef Ülkedeki Karşılaşılan Sorun Alanları	Geldiği Ülke		(f)	(%)
	Irak	Suriye		
İş bulma/İşsizlik	11	15	26	26
İletişim/Dil	23	22	45	45
Eğitim	2	0	2	2
Sağlık	3	1	4	4
Barınma/Konut Sorunu Giriş	3	1	4	4
Ötekileştirilme/Kabul Görmeme	4	3	7	7
Yardımların Yetersizliği	3	6	9	9
Diğer	1	2	3	3
Total	50	50	100	100,0

Şan ve Koçlu (2018:12) da Sakarya'daki mültecilerin iletişim sorunlarına ilişkin yaptıkları bir çalışmada da sığınmacıların en önemli sorunlarının iletişim/dil, barınma ve işsizlik olduğunu tespit etmişlerdir. Yine aynı çalışmada Sakarya'daki sığınmacıların dil bilmemekten kaynaklı olarak toplumsal yaşamda en çok sağlık, eğitim ve sosyal hayat alanlarında sorun yaşadıkları belirtilmiştir.

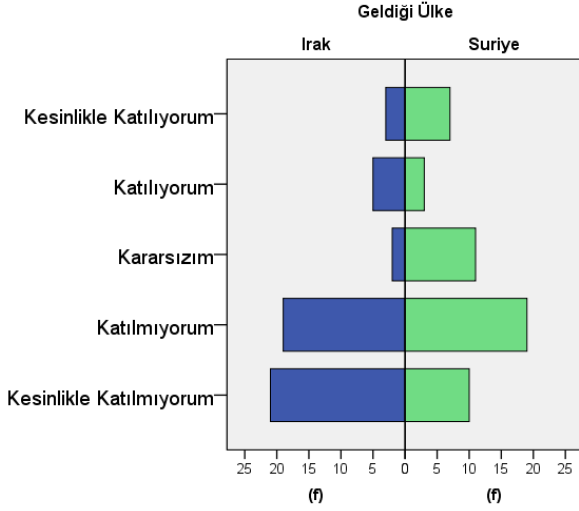
Sığınmacıların göç ettikleri mekanları benimsemeleri ve mekana ilişkin aidiyet hissetmeleri, kalıcılık düzeyleri üzerinde doğrudan etkili olan bir faktördür. Kentin sunduğu fırsatlardan yararlanabilme, mülk edinme ve kentte kalma süresinin uzaması gibi nedenler aidiyet duygusunun gelişmesi üzerinde belirleyicidir. Bir taraftan yeni mekana uyan göçmenler aidiyet duygusu kazandıkça eski alışkanlıkları ve kültürlerine ait değerlerle mekanı yeniden şekillendirme eğilimine de girebilmektedir.

Mekansal aidiyet duygusunun gelişmesi göçmenlerin yaş yapısı ile de ilişkilidir. Yaşlı göçmenlerin geldikleri mekanlarda daha fazla yaşantı ve deneyime sahip olmaları, göç edilen yeni mekanı kabul etmelerini zorlaştırırken, göç edilen yerde doğan genç nesillerde ise bu mekana karşı aidiyet daha yüksek olmaktadır. İnsanların yeni yerleştikleri bir çevreye ilişkin ilk algıları dar bir alanda, özellikle komşuluk ilişkileri ile şekillenmeye başlamakta, sokağa karşı güven duygusu arttıkça mekânsal etkileşime geçtikleri alanlarda genişleyerek kentin sunduğu fırsatlara ulaşma imkanlarının artmasını sağlamaktadır. Böylece mekan ile birey arasında kurulan karşılıklı güven ve güvene dayalı etkileşim, yer kimliği ve yere bağlılık gibi kavramlarla da ifade edilen mekânsal aidiyet duygusunu geliştirmektedir.

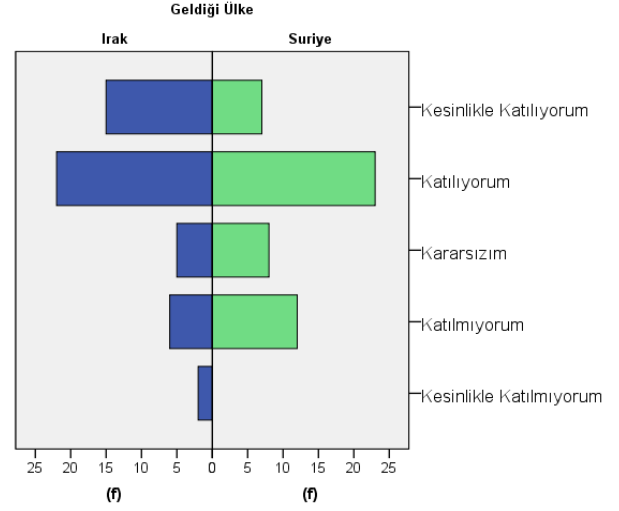
Yaptığımız çalışmada ankete katılan sığınmacıların ailesi için çevreyi güvenli görme düzeylerinin tespit edilmesine yönelik olarak "Ailem sokağa çıktığında endişe duyuyorum" sorusu yöneltilmiş ve katılımcıların %31 kesinlikle katılmıyorum, %38'i ise katılmıyorum cevabını vererek kentsel çevreye olan güvenlerinin büyük oranda geliştiğini ortaya koymuşlardır. Kentsel çevreye olan

güven duygusu Iraklı ve Suriyeli sığınmacılar özelinde ele alındığı Grafik 4 'de Suriyeli sığınmacıların Iraklı sığınmacılara göre daha kararsız ve güvensiz oldukları görülmektedir.

Grafik 4: Sakarya'da Ailesi İçin Çevreyi Güvensiz Görme Düzeyi



Grafik 5: Kendini Sakarya'nın Bir Parçası Olarak Görme Düzeyi



Yaptığımız ankete katılan sığınmacılara yöneltilen “*Kendimi Sakarya'nın Bir Parçası Olarak Görüyorum*” sorusuna %22'si kesinlikle katılıyorum, %45'i katılıyorum cevabı vermiştir. Yine katılımcıların %13'ü kararsız olduğunu belirtirken, %18'i katılmadığını, %2'si ise kesinlikle katılmadığını belirtmiştir. Grafik 5 incelendiğinde Suriyeli katılımcıların yine Iraklı katılımcılara göre mekânın parçası görme ve aidiyet konusunda daha kararsız ve çekinceli durdukları görülmektedir.

Sadece Suriyelilere yönelik yapılan benzer bir çalışmada Türkiye'yi vatan olarak görme durumları tespit edilmeye çalışılmış %60'ı vatan olarak görürken, %23'ü ikisini de (Suriye ve Türkiye) vatan olarak gördüğünü belirtmiştir. (Demirbaş vd., 2018: 259).

Genç ve Alsancak (2018:477) 'ın Suriyeli sığınmacılar özelinde yaptıkları anket çalışmasında; Suriyeli katılımcıların *Sakarya'da olmaktan mutluyum* ifadesine katılımcıların %35'inin kesinlikle katılıyorum, %42'sinin katılıyorum, %21'inin kararsızım yanıtını verdiklerini, Sakarya'da yaşamaktan dolayı mutlu olmayan kesimin ise sadece %2 olduğu belirtmişlerdir.

Elbette ki savaştan ve güvensiz bir ortamdan ani ve zorunlu bir göçle gelen Suriyeli sığınmacıların Sakarya'da mutluluk düzeylerinin yüksek ya da kendilerini kentin bir parçası olarak görmeleri mutlu olunan yere bağlanmayı kolaylaştıracak önemli bir kriterdir. Fakat mekânsal aidiyetin tam olarak gerçekleştiği ve kültürel bütünleşmenin sağlandığını da tek başına açıklamak için yeterli olmayacaktır. Bu tarz çalışmaların sayısının artması, sığınmacıların kalma sürelerindeki artışla birlikte düşünüldüğünde farklı sonuçlar verebilecek ya da çok yönlü bakış açılarının gelişmesine katkı sağlamaya devam edecektir.

5. Türkiye ve Sakarya'da Göçün Kalıcılığı, Gelecek Beklentisi

Türkiye'deki sayıları her geçen gün artan sığınmacılarla ilgili olarak gerek kamuoyunda gerekse toplumda en önemli gündemin sığınmacıların kalıcılığı ve gelecekte kendi ülkelerine dönüp dönmeyecekleri sorunu olduğu bilinmektedir. Sığınmacıların menşei ülkelerinde siyasi ve toplumsal sorunların devam etmesi, Türkiye'de yöneticilerin bu konuda kesin bir politik görüş ve hedef belirtmemesi/belirtememesi ve yine Avrupa Birliği gibi uluslararası örgütlerin Suriyeli mülteciler özelinde Türkiye'ye yeteri kadar destek sağlamaması sığınmacı belirsizliğini derinleştirmektedir.

Yaptığımız çalışmada, 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası koruma kanunu ve 2014 yılında yayınlanan Geçici Koruma Yönetmeliği ile statüleri bir nebze de olsa hukuki olarak belirlenmeye çalışılan sığınmacılar açısından, Türkiye'de kalıcı olma ve geleceğe dair kendi beklentilerinin ne olduğu da tespit edilmeye çalışılmıştır.

TÜİK (2018) verilerine göre, ülkemizde son 2015-2018 dönemlerinde toplamda en fazla konut satışı yapılan grubun Irak uyruklu yabancılar olduğu görülmektedir. Menşei ülkesi bilinmemekle birlikte Sakarya ili 1366 konut ile 2018 yılında Türkiye'de yabancılara en çok konut satışı yapılan altıncı şehir konumundadır. (TÜİK,2018) Kalıcılıkla ilgili en önemli göstergelerden bir tanesi mülk edinimidir. Çalışmamızda sığınmacılara yöneltilen *“Türkiye’de/Sakarya’da mülk edinmeyi/yatırım yapmayı düşünürüm”* sorusuna verilen cevaplar Tablo 6’da incelendiğinde Iraklı sığınmacıların, Suriyeli sığınmacılara göre mülk edinimi konusunda daha istekli oldukları, ankete katılan Suriyelilerin ise %35’inin bu konuda kararsız, toplam %38’inin ise katılmıyorum ve kesinlikle katılmıyorum cevabı verdikleri görülmüştür. Bu farklılaşmanın temelinde ikamet ve koruma izinli Iraklı ve geçici korumalı Suriyeli sığınmacıların mülk edinme konusundaki hukuki statülerinin farklılık göstermesinin de etkili olduğu düşünülmektedir.

Tablo 6: Sakarya'daki Iraklı ve Suriyeli Sığınmacıların Mülkiyet Edinmeye İsteklilik Düzeyleri

		Türkiye’de/Sakarya’da Mülk Edinmeyi Düşünürüm				
		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
		%	%	%	%	%
Geldiği Ülke	Irak	0	18	26	30	26
	Suriye	9	29	35	15	12

Sığınmacıların geleceğe dönük göç stratejilerini belirleyecek en önemli dış etmen, geldikleri ülkelerde göçe neden olan itici faktörlerin ortadan kalkıp kalkmayacağıdır. Bu konuda ankete katılan sığınmacılara *“ülkemde yakın gelecekte sorunların biteceğine inanıyorum”* sorusu yöneltilmiştir. Tablo 7 incelendiğinde her iki menşei ülkeye ait sığınmacıların da sorunların biteceği ile ilgili inanç düzeylerinin genel anlamda kararsız ve düşük olduğu görülmüştür. Bu belirsizlik sürecinin göç stratejilerini geliştirmeleri ve bütünleşme süreçleri üzerinde etkili olduğu unutulmamalıdır.

Tablo 7: Menşei Ülkede Yaşanan Sorunların Yakında Biteceğine İnanma Düzeyleri

		Ülkemde Yakın Gelecekte Sorunların Biteceğine İnanıyorum				
		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
		(%)	(%)	(%)	(%)	(%)
Geldiği Ülke	Irak	34	20	24	6	16
	Suriye	28	10	32	18	12

Sığınmacıların Türkiye’de kalmaya istekli olma düzeylerini ölçmek için yöneltilen “*ülkemdeki sorunlar bitse bile Türkiye’de kalmayı düşünüyorum*” sorusuna verilen cevaplar Tablo 8’de incelendiğinde Iraklı sığınmacıların %62’sinin kesinlikle katılıyorum ve katılıyorum cevabını verdiği, bu konuda daha istekli oldukları görülmüştür. Suriyeli sığınmacıların toplamda %44’ü katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum cevabı verirken %38’lik bir bölümünün ise kararsız oldukları görülmüştür. Her iki grupta da kesinlikle katılmıyorum diyenlerin oranı ise sadece %2’ dir. Sığınmacıların Türkiye’de kalıcı olmaya genel anlamda istekli oldukları tespit edilmiştir. Bununla beraber kararsızım cevabını verenler üzerinde hem menşei ülkedeki sorunlara hem de Türkiye’deki statülerine ilişkin belirsizliğin devam etmesinin etkili olduğu düşünülmektedir.

Tablo 8: Menşei Ülkede Sorunlar Bittiğinde Türkiye’de Kalmaya İstekli Olma Düzeyleri O

		Ülkedeki Sorunlar Bitsede Türkiyede Kalmayı Düşünüyorum				
		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
		(%)	(%)	(%)	(%)	(%)
Geldiği Ülke	Irak	2	18	18	34	28
	Suriye	2	16	38	32	12

Her iki gruptaki sığınmacıların statülerini ve belirsizliklerini giderecek olan vatandaşlık hakkı verilmesi konusunda istekli olma düzeylerinin benzer olduğu görülmüştür. Tablo 9 incelendiğinde “*Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığına geçmek isterim*” sorusuna, Iraklı sığınmacıların toplamda % 82’si katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir. Suriyeli sığınmacılar ise toplamda %76 oranında katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum cevabını vererek Türkiye’de kalıcı olma beklentisinde olduklarını göstermişlerdir. Elbette vatandaşlık hakkı konusunda sığınmacıların beklentileri kadar, yerli halkın da bu konudaki tutum ve algıları büyük önem taşımaktadır. Yöneticilerin bu toplumsal dinamikleri de, en az sığınmacıların beklentileri kadar dikkate almaları gerekmektedir.

Tablo 9: Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşlığına Geçmeye İstekli Olma Düzeyleri

		Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşlığına Geçmek İsterim				
		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
		(%)	(%)	(%)	(%)	(%)
Geldiği Ülke	Irak	0	12	6	38	44
	Suriye	0	16	8	30	46

Çiftçi (2018:2251) 'nin Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının Suriyeli sığınmacılara yönelik tutum, algı ve empati eğilimlerine ilişkin yaptığı çalışmada ankete katılan yerli halkın Suriyelilere karşı olumsuz ön yargıya, tutum ve algıya sahip olmamakla beraber, Suriyelilere vatandaşlık hakkı verilmesi ve birlikte yaşama konularında daha olumsuz tutum ve algıya sahip oldukları saptanmıştır. Görüldüğü üzere her iki araştırmanın sonuçları karşılaştırıldığında bu konuda sığınmacılar ile yerli halkın karşılıklı olarak beklenti, algı ve tutumları uyuşmamaktadır.

Iraklı ve Suriyeli sığınmacıların kaynak ülkelerine geri dönüş ve kalıcılık konusunda genel olarak benzer bir tutum içerisinde olduklarını söylemek mümkündür. Tablo 10'da görüleceği üzere çalışmada sığınmacılara yöneltilen “gelecek 5 yıl içerisinde planınız nedir?” sorusuna beş kategoride cevap verme imkanı tanınmıştır. Her iki grupta da %48'lik bir bölümün öncelikli planlarının/hedeflerinin Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı almak/ Türkiye'ye yerleşmek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ülkesine geri dönmek isteyenlerin oranı ise toplamda %18 olup Suriyelilerin kendi ülkelerine geri dönmeye Iraklı katılımcılara göre daha istekli oldukları görülmüştür. Türkiye'yi bir basamak olarak kullanarak göçün kademeli olarak bir Avrupa ülkesine doğru gerçekleşmesine istekli olan ve bir Avrupa ülkesine yerleşmek isteyenlerin toplam oranı %18 olarak belirlenmiştir. Avrupa'ya yerleşme konusunda Suriyeli katılımcıların Iraklı katılımcılara göre daha istekli oldukları ortaya çıkmıştır. Katılımcıların başka bir İslam ülkesine yerleşmek konusunda ise istekli olmadıkları görülmektedir.

Tablo 10: Gelecek 5 yıl içerisindeki Hedefleri/Planları

		Gelecek 5 Yıl içerisindeki Hedefiniz/Planınız Nedir?				
		Türk vatandaşlığı almak/Yerleşmek	Ülkeme geri dönmek	Kararsızım/Bilmiyorum	Bir Avrupa Ülkesine Yerleşmek	Başka Bir İslam Ülkesine Yerleşmek
		(%)	(%)	(%)	(%)	(%)
Geldiği Ülke	Irak	48	12	30	6	4
	Suriye	48	24	6	22	0

8. Sonuç

Göç, mekânsal hareketlilik ve mekânsal değişikliklere yol açma etkisi ile coğrafi bir boyuta sahiptir. Göçün kaynak ülkesi ile hedef ülke arasında gerçekleşmiş olması göç sürecinin tamamlandığı anlamına gelmemektedir. Göçe katılanlar, kendilerini süreç içerisinde yeni duruma karşı geliştirdikleri göç stratejileri ile değiştirdikleri gibi gittikleri mekanda da değişikliklere yol açmaktadırlar.

Büyük kentlerin bilindik sosyo-ekonomik farklılıklara dayalı olan ağırlıklı sosyo-mekânsal farklılaşma biçiminin uluslararası göçmenler (yeni azınlık grupları) ile değişime uğrama olasılığını artırıyor. Böylece Türkiye kentlerinin yakın gelecekteki yeniden yapılanma biçimlerinde sosyo-mekânsal ayrışmanın yeni belirleyicilerinden biri olmaya aday gözükken “uluslararası göçmen statüsü” nün yer edinme olasılığı gittikçe güçleniyor (Yüceşahin, M.M. , 2017: 1314).

Sakarya’daki Iraklı ve Suriyeli sığınmacılar ekseninde ele alınan çalışmamızda, iki gurubun göçe iten nedenlerinin büyük oranda benzerlik gösterdiği, buna karşılık Iraklı sığınmacıların Türkiye’yi seçmelerinde coğrafi/kültürel/dini yakınlığın dışında Suriyeli sığınmacılardan farklı olarak Özgürlük ve Demokrasi arayışlarının da önemli bir yer tuttuğu saptanmıştır. Yine sığınmacılar arasında göçmen ağlarının geliştiği ve bu göçmen ağlarının menşei ülkelerden yeni göç hareketlerinde etkin olarak kullanılabileceği görülmektedir.

Sığınmacıların Türkiye’de ve Sakarya özelinde kentsel ve kültürel bütünleşmeye açık oldukları ve bu konuda yerel halka karşı olumlu tutum ve algı içerisinde oldukları tespit edilmiştir. Bununla beraber başta iletişim/dil sorunu ve işsizliğe bağlı ekonomik sorunların varlığı bütünleşmeyi engelleyici faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Sığınmacıların özellikle toplumsal hayatın önemli noktaları olan sağlık, eğitim alanları ile etkileşimde oldukları kamu kurum ve kuruluşlarında yaşadıkları iletişim problemlerinin çözümüne yönelik olarak bu alanlarda yetkin kişilerin istihdam edilmesi büyük önem taşımaktadır. Ayrıca gençlere yönelik dil eğitimlerinin yaygınlaşması için STK, yerel yönetimler ve kamu kurum ve kuruluşlarının etkinliğini artırması gerekmektedir.

Iraklı ve Suriyeli sığınmacıların geleceğe ve Türkiye’deki kalıcı olmaya dönük beklentilerinin genel anlamda benzerlik gösterdiği, kendi ülkelerinde sorunların biteceğine karşı inançlarının düşük olmakla birlikte, bu sorunların son bulması durumunda da Türkiye’de kalmaya istekli oldukları tespit edilmiştir. İki grubun cevaplarında en yüksek benzerliğin, vatandaşlık hakkı verilmesine dair beklentilerinde olduğu görülmüştür. Ancak bu konuda yerel halkın aynı tutum ve beklentiye sahip olmadığı yapılan diğer çalışmalarda görülmektedir. Sığınmacılara vatandaşlık verme ve birlikte yaşama konusunda, yerli halkın olumsuz yaklaşımı bu konuda atılacak siyasi adımların ve alınacak kararların hassasiyetle ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Sığınmacıların yakın geleceğe dair göç stratejileri ve planları içerisinde vatandaşlık hakkı almanın önemli bir yer tuttuğu tespit edilmiştir. Iraklı ve Suriyeli sığınmacıların ülkelerine geri dönmek veya Türkiye’den ayrılarak başka bir Avrupa ülkesine gitmek konusunda farklı bakış açılarına

sahip oldukları, Suriyelilerin geri dönmek veya kademeli olarak başka bir ülkeye geçmek konusunda daha istekli oldukları tespit edilmiştir. Ancak Türkiye’de geçirdikleri sürecin uzaması, toplumsal ve mekânsal bütünleşmeyi zorunlu kılacak ve yer bağlılığını artıracaktır. Bu durum geriye dönme ya da başka ülkelere geçme konusundaki isteklerinin zamanla azalmasına neden olacaktır. Diğer taraftan sığınmacıların toplumsal ve mekânsal statülerinin netleşmemesinin yaratabileceği bir etki de, zorunluluk haline gelmeye başlayan toplumsal bütünleşme sürecini olumsuz etkileyerek, sığınmacı grupların ayrılma ve marjinalleşme eğilimine girmelerine ve toplumsal çatışma risklerinin artmasına neden olabileceğidir.

Karmaşık, çok yönlü ve aynı zamanda uluslararası boyutu ile toplumsal, akademik ve siyasi gündemde önemini koruyan göç ve sığınmacılar konusunda, Türkiye sahip olduğu tarihsel göç tecrübelerinin de ışığında, çok yönlü politikalar geliştirmek mecburiyetindedir. Çalışmamızda Iraklı ve Suriyeli sığınmacıların birçok konuda farklılaştıkları görülmüştür. Bu nedenle genelde ve yerelde geliştirilecek politikaların farklı menşei ülkeye mensup sığınmacılar özelinde ele alınması ayrıca önem taşımaktadır.

Kaynakça

- Çiftçi, Hasan (2018). “Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşlarının Suriyeli Sığınmacılara Yönelik Tutum, Algı ve Empatik Eğilimlerinin Analizi”, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 7 (3), 2232-2256.
- Çiçekli, Bülent (Ed.) (2009). Göç Terimleri Sözlüğü. İsviçre: Uluslararası Göç Örgütü (IOM)
- Demirbaş, Çağrı Öztürk, Yurdal Dikmenli ve İbrahim Gafa (2018). “Türkiye’de Geçici Koruma Altındaki Suriyelilerin Vatan Algısına İlişkin Görüşleri”, Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 13 (2), 253-266.
- Genç, Yusuf ve Fatmanur Alsancak (2018). “Suriyeli Sığınmacıların Uyum Sorunlarının Sosyal Hizmet Perspektifinde Değerlendirilmesi”,. Düzce 1. Uluslararası Göç ve Mülteci Kongresi.(23-25 Kasım 2017). Düzce Üniversitesi.
- Göç İdaresi Genel Müdürlüğü. (2018). http://www.goc.gov.tr/icerik/goc-istatistikleri_363_378 (E.t. 05.03.2019)
- Göregenli, Melek ve Pelin Karakuş (2014). “Göç Araştırmalarında Mekân Boyutu: Kültürel ve Mekânsal Bütünleşme”, Türk Psikoloji Yazıları, 17 (34), 101-115.
- Lee, Everett S. (1966). A Theory Of Migration. Demography, 3(1), 47-57.
- Massey, Douglas, Graeme Hugo, Adela Pellegrino, Joaquin Arango, Ali Kouaouci (1998). Worlds In Motion: Understanding International Migration At The End Of The Millennium. Oxford: Oxford University Press.
- Montreuil, Annie ve Richard Y. Bourhis (2001). “Majority acculturation orientations toward valued and devalued immigrants”, Journal of Cross-Cultural Psychology, 32, 698-719.
- Şan, Filiz ve Seda Koçlu (2018). “Sakarya’daki Mültecilerin İletişim Sorunlarının Belirlenmesi ve Toplum Çevirmenliğine Olan İhtiyaç”, International Journal of Language Academy, 6 (4), 1-16.
- Turut, Hatice ve E. Murat Özgür (2018), “Bir Kente Göçün Hikayesi: Süreçler, Bütünleşme ve Aidiyet”, Ankara Üniversitesi, TÜCAUM, Coğrafi Bilimler Dergisi. 16(1), 153-180.
- Tümertekin, Erol ve Nazmiye Özgüç (2017). Beşeri Coğrafya İnsan Kültür Mekan, Çantay Kitabevi, İstanbul.
- TÜİK, (2018). <http://www.tuik.gov.tr/Start.do> (E.t. 05.03.2019)
- UNHCR, (2018). <https://www.unhcr.org/tr/unhcr-turkiye-istatistikleri> (E.t. 05.03.2019)
- Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (2013). TC Resmi Gazete. 28615. 11 Nisan 2013.
- Yabancıların Türkiye’de İkamet Ve Seyahatleri Hakkında Kanun, T.C Resmi Gazete, 7564, 24 Temmuz 1950.
- Yüceşahin, M. Murat (2017). “Uluslararası Göç, Kimlik Ve Mekânsal Kümelenme-Ayrışma”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. 22 (Göç Özel Sayısı): 1303-1315.

Tek Maddeli Narsisizm Ölçeği'nin Kısıtları ve Eleştirileri

Emrah ÖZSOY¹

Özet

Narsisizm son dönemlerde psikolojinin çeşitli alt dallarında ve örgütsel davranış araştırmalarında yaygın bir şekilde çalışılmaya başlanmıştır. Narsisizm farklı sınıflandırmalar ve buna bağlı olarak çeşitli boyutlar kapsamında incelenen bir yapıdır. Bu kapsamda klinik araştırmalarda kişilik bozukluğu ya da patolojik narsisizm ayrımlarında, sosyal psikoloji ve örgütsel psikoloji araştırmalarında ağırlıklı subklinik düzeyde incelenmektedir. Ek olarak kırılgan, büyülenmeci (grandiose), normal, hipersensitif ve toplumsal narsisizm sınıflandırmaları da bulunmaktadır. Her bir sınıflandırma kapsamında da farklı boyutlar incelenmektedir. Bu sebeple narsisizmin tek madde ile ölçülmesi zorlaşmaktadır. Bu çalışmada Konrath, Meier ve Bushman (2014) tarafından geliştirilen ve Özsoy vd., (2017) tarafından Türk kültürüne uyarlanan tek maddeli narsisizm ölçeğinin (Single Item Narcissism Scale: SINS) Türkçe Formunun (SINS-T), psikometrik özelliklerine ilişkin ek bulgu elde etmek amaçlanmıştır. Bu doğrultuda iki ayrı çalışmada (çalışma 1 n = 349, çalışma 2 n = 236 Toplam N = 585), SINS-T'nin psikometrik özellikleri incelenmiştir. Çalışma 1'de akademisyen örnekleminde Karanlık Üçlü bileşenleri (Narsisizm, Makyavelizm ve Psikopati) ile; Çalışma 2'de heterojen bir çalışan grubu örnekleminde Beş faktör kişilik özellikleri ve NPI-16 değişkenleri ile SINS-T'nin psikometrik özellikleri incelenmiştir. Söz konusu değişkenlerle SINS-T'nin yakınsak ve ayırt edici geçerliği (nomolojik ağlar ve çok özellikli çoklu metot yaklaşımı ile) sınanmıştır. Her iki çalışmada da erkeklerin skoru (SINS-T) kadınlardan daha yüksek tespit edilmiştir. Her iki araştırmada da SINS-T'nin psikometrik özellikleri geçerlik beklentilerini belli bir düzeyde karşılamıştır. Ancak genel olarak tek maddeli ölçeklerin kısıtları, narsisizm özelinde bir takım kısıtlar ve bu araştırmanın kısıtlarına dayanarak, SINS-T'nin mevcut narsisizm ölçeklerine rakip olarak değerlendirilmemesi gerektiği, ancak alternatif bir ölçek olarak değerlendirilebileceği düşünülmektedir. Tartışma bölümünde araştırma bulguları yorumlanmış, çalışmanın ve ölçeğin kısıtları ve eleştirileri vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Narsisizm, Tek Maddeli Narsisizm Ölçeği, Psikometrik Özellikler, Kısıtlar, Eleştiriler

Limitations and Criticisms of Single Item Narcissism Scale

Abstract

Narcissism has recently been widely studied in the various subfields of psychology and in organizational behavior research. Narcissism is a structure that is studied under different classifications and related to this with various dimensions. In this context, it is examined at level of personality disorder or pathological narcissism in clinical research and at the subclinical level in social psychology and organizational psychology research. In addition, there are classifications of vulnerable, grandiose, normal, hypersensitive, collective narcissism. Within each classification, different aspects of narcissism are examined. Therefore, it is difficult to measure narcissism with a single item. In this study, it is aimed to obtain further findings on the psychometric properties of the Turkish version of Single Item Narcissism Scale (SINS-T) which was developed by Konrath, Meier, & Bushman (2014), and adapted into Turkish culture by Özsoy et al. (2017). In this direction, psychometric properties of SINS-T were investigated in two separate studies (study 1 n = 349, study 2, n = 236, Total N = 585). In study 1, with Dark Triad components (i.e., narcissism, Machiavellianism, and psychopathy), on sample group of academicians; In the study 2, with five factor personality traits and NPI-16, on a heterogeneous employee group, the psychometric properties of SINS-T has been examined. With those variables the convergent and discriminant validity of SINS-T (with nomological networks and multi-method multi-method approach) were examined. In both studies, the score of SINS-T of men was higher than women. In both studies, the psychometric properties of SINS-T met the expectations of validity at a certain level. However, based on the limitations of single item scales, narcissism-specific constraints and the limitations of current research, it thought that SINS-T should not be considered as a competitor to current narcissism scales but it can be used as an alternative scale. In the discussion section, the findings of the study were interpreted and the limitations and criticisms of the study and SINS-T were emphasized.

Key words: Narcissism, Single Item Narcissism Scale, Psychometric Properties, Limitations, Criticisms

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, eozyoy@sakarya.edu.tr

Giriş

Tek maddeli ölçeklerin kullanımı genellikle iki şekilde olmaktadır. Bunlardan ilki (a) yaş, eğitim durumu, daha önceki işlerin sayısı gibi hususlarda tek bir soru ile öz-bildirim yöntemiyle katılımcılara ait birtakım özellik ve gerçeklerin ölçümüdür ve bu ölçümler genellikle kabul görmektedir. İkincisi ise (b) psikolojik yapıların ölçümüdür. Psikolojik yapıların tek madde ile ölçümü ise hakemlik sürecinde ağırlıklı olarak “ölümcül hata” (fatal error) olarak değerlendirilmektedir (Wanous, Reichers ve Hudy, 1997: 247). Sackett ve Larson' a (1990) göre (akt., Wanous, Reichers ve Hudy, 1997: 247), eğer ölçülecek yapı ya da değişken çok dar, anlaşılması kolay ve tek boyutlu ise bu durumda “tek maddeli ölçeklere” başvurulabileceği vurgulanmaktadır. Ancak ölçülecek yapı çok boyutlu (multi-dimensional) bir yapı ise (örneğin kişilik özellikleri gibi), çok boyutlu ölçeklerin kullanımı daha uygun görülmektedir (Wanous, Reichers ve Hudy, 1997). Bu sebeple çok boyutlu bir kişilik özelliği olan narsisizmi tek madde ile ölçen tek maddeli narsisizm ölçeğinin (Single Item Narcissism Scale: SINS) Türkçe formunun (SINS-T) psikometrik özelliklerinin detaylıca incelenmesi gerektiği düşünülmektedir.

Narsisizm son dönemlerde psikolojinin çeşitli alanlarında yaygın bir şekilde çalışılmaktadır. Özellikle son 10 yılda örgütsel davranış araştırmalarında da narsisizm üzerinde yapılan çalışmalar giderek artmaktadır (Blair, Hoffman ve Helland, 2008; Campbell vd., 2010; Chatterjee ve Hambrick, 2007; Grijalva ve Harms, 2014). Narsisizm üzerinde yapılan çalışmalarda kritik hususlardan biri de narsisizmin ölçümü üzerine gerçekleşmektedir. Narsisizmin ölçümünde 1980'lere kadar önemli eksikliklerin olduğu görülmektedir. Narsisizmin ölçümünde ilk çalışmalardan biri, Raskin ve Hall (1979) tarafından 220 adet narsisizm ile alakalı maddenin bir araya getirilmesi ile yürütülmüştür. Raskin ve Hall (1979) 220 maddeyi, 54 maddeli bir yapıya (Narcissistic Personality Inventory-54: NPI-54) indirgemıştır. Bu ölçek daha sonra Raskin ve Terry (1988) tarafından 40 maddeye (NPI-40) düşürülmüştür. Daha sonra NPI-40'ın 16 maddeli, NPI-16 (Ames vd., 2006; Kubarych vd., 2004) ve 13 maddeli, NPI-13 (Gentile vd., 2013) kısaltılmış versiyonları da geliştirilmiştir. 2010 ve sonrasında ise narsisizmin 4 maddeli (Dark Triad Dirty Dozen-DTDD) (Jonason ve Webster, 2010), 9 maddeli (Short Dark Triad, SD3) (Jones ve Paulhus, 2013) ve tek maddeli versiyonu (Single Item Narcissism Scale, SINS) (Konrath, Meier ve Bushman, 2014) da geliştirilmiştir. Ayrıca Patolojik Narsisizm Envanteri (PNE) (Pincus vd., 2009), Hipersensitif Narsisizm Ölçeği (Hendin ve Cheek, 1997), beş faktör narsisizm ölçeği (Glover vd., 2012) ve Toplumsal Narsisizm Ölçeği (Gebauer vd., 2012) gibi ölçüm araçları da kullanılmaktadır. Görüldüğü gibi narsisizmin ölçümünde çok sayıda ölçek alternatifi ve çalışma bulunmaktadır. Her bir ölçeğin kullanım amacı, kapsadığı boyutlar ve psikometrik özellikleri farklılık göstermektedir. Söz konusu ölçeklerin psikometrik özelliklerinin incelenmesine yönelik çalışmalar da halen devam etmektedir. Bu çalışmada daha önceden Özsoy vd., (2017) tarafından Türkçe'ye uyarlanan tek maddeli narsisizm ölçeğinin psikometrik özelliklerinin detaylıca incelenmesi amaçlanmıştır. Çünkü sadece narsisizm için değil genel olarak her hangi bir yapıyı tek

madde ile ölçmek önemli bir kısıt ve eleştiri konusudur (Diamantopoulos vd., 2012; Lucas ve Donnellan, 2011). Bu sebeple söz konusu ölçeklerin psikometrik özelliklerinin detaylıca incelenmesi ve kısıtlarının belirgin bir şekilde ortaya konması gerekmektedir. Araştırmanın gerçekleştirilmesindeki bir diğer gerekçe ise Özsoy vd., (2017) ölçeğin geçerliğini sadece öğrenci örneklemini üzerinde test etmesidir. Bu sebeple bu çalışmada farklı örneklem gruplarının da (2 ayrı örneklem grubu) ve farklı ölçüt geçerliği yapıları ile (Narsisizm, Makyavelizm, Psikopati, Beş Faktör Kişilik Özellikleri) tek maddeli narsisizm ölçeğinin psikometrik özelliklerinin incelenmesi ve ölçeğin kısıtlarının belirlenmesi amaçlanmıştır.

Çalışmada ilk olarak kısaca narsisizm kavramı tanımlanmış daha sonra narsisizm ölçümü üzerine geliştirilmiş ölçekler ana hatları ile sunulmuştur. Daha sonra tek maddeli narsisizm ölçeğine ilişkin (ölçeğin geliştirilmesi, psikometrik özellikleri) mevcut çalışmaların bulguları paylaşılmıştır. Bunu takiben araştırmanın arka planı kapsamında tek maddeli narsisizm ölçeğinin psikometrik özelliklerinin testine ilişkin beklentiler setine yer verilmiştir. Son olarak 2 ayrı örneklem grubu üzerinde elde edilen bulgular paylaşılmış ve tartışma bölümünde ölçeğin değerlendirme ve eleştirisi yapılmıştır.

Narsisizm

Narsisizm, Amerikan Psikiyatri Birliği tarafından yayımlanan Mental Ve Zihinsel Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal El Kitabı'nın (Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders) üçüncü basımından itibaren bir kişilik bozukluğu olarak ele alınmaktadır (APA, 2013). Ancak örgütsel psikoloji çalışmalarında kişilik bozukluğu düzeyinde değil, ağırlıklı olarak subklinik düzeyde narsisizm incelenmektedir (Özsoy,2019). Nitekim narsisizmin ölçümüne ilişkin geliştirilmiş ölçeklerin çoğu da klinik teşhis koyma kaygısı ve iddiası gütmemektedir (örn., Raskin ve Terry, 1980; Jonason ve Webster, 2010). Narsisizm en yalın haliyle bireyin kendisine hayran ve aşık olmasını ifade etmektedir. Narsistler yüksek düzeyde kendini beğenmiş, hava atmaya gösteriş yapmayı ve ilgi odağı olmayı seven kişilerdir. Bu kişiler kendilerini eşsiz görüp, çoğu durumunda çevrelerindeki insanları küçümseme, onlara tepeden bakma, onlar üzerinde otorite kurma eğilimindedirler (APA, 2013; Konrath, 2008; Özsoy, 2018; Özsoy, 2019; Raskin ve Terry, 1988; Rauthmann ve Kolar, 2012). Narsisizmin gelişiminde çocukluk döneminde aşırı baskı altında kalma ya da aşırı şımartılma, giderilmemiş temel psikolojik ihtiyaçlara (sevilme, takdir görme, onaylanma) yönelik geliştirilen savunma mekanizması sonucunda bireyin şişirilmiş ve gerçekçi olmayan bir benlik inşa etmesi gibi nedenler yer almaktadır. Esasen narsisizmi tetikleyen en belirgin nedenlerden biri kişinin özünde kendisini eksik ve yetersiz hissetmesidir.

Narsisizmin ölçümü

Aşağıda narsisizmin ölçümü için geliştirilmiş ölçekler ve bu ölçeklerin geliştirilme süreçleri hakkında ana hatları ile bilgi sunulmuştur. Bu kapsamda Narsistik Kişilik Envanteri (Narcissistic

Personality Inventory) ve versiyonları (NPI-16, NPI-13), Beş Faktör Narsisizm Ölçeği, Kısaltılmış Karanlık Üçlü ölçeklerinin narsisizm boyutları (Dirty Dozen Dark Triad: DTDD ve Short Dark Triad: SD3) ve tek maddeli narsisizm ölçeğine (Single Item Narcissism Scale: SINS) ilişkin kısa bilgiler sunulmuştur.

Narsistik Kişilik Envanteri

NPI-54 ve NPI-40: Narsisizmin ölçümünde ilk çalışmalardan biri Raskin ve Hall (1979) tarafından 220 adet narsisizm ile alakalı maddenin bir araya getirilmesi ile gerçekleştirilmiştir. Raskin ve Hall (1979) 220 maddeyi, 54 maddeli bir yapıya (Narcissistic Personality Inventory-54: NPI-54) indirgemıştır. Bu ölçek daha sonra Raskin ve Terry (1988) tarafından 40 maddeye (NPI-40) indirgenmiştir. NPI-40 kişinin kendinin işaretlediği, narsist olma ve narsist olmama özellikleri olarak eşleştirilmiş 40 madde çiftinden oluşan bir yapıdadır. İlerleyen çalışmalarda ölçeğin 7 ila 4 boyutlu versiyonları önerilmiştir. Fakat ölçeğin psikometrik özelliklerine ilişkin sorunları tam olarak çözülmüş durumda değildir (Brown vd., 2009). NPI geliştirildikten sonra yapılan iki geçerlik çalışmasında Emmons (1984, 1987) 37 maddeden oluşan ve dört boyutlu bir ölçek önermiştir. Emmons (1984) ilk çalışmasında NPI'nin liderlik/otorite, üstünlük/kibir, kendine odaklılık/hayranlık ve sömürücülük/hak iddia etme boyutlarına indirgenip kullanılabilceğini ileri sürmüştür. Bunu takiben ikinci bir çalışmada (Emmons, 1987) aynı boyutlar elde edilmiştir. NKE-40'ın Türkçeye uyarlaması Kızıltan (2000) tarafından yapılmıştır. Kızıltan (2000) geçerlik ve güvenilirlik çalışmasında ölçekten 4., 12., 13., 17., 28. ve 35. maddeleri çıkarmıştır ve kalan 34 maddenin 7 boyutta toplandığını tespit etmiştir.

NPI-16 ve NPI-13: Kubarych vd. (2004) npi-40'ın 16 eşli maddeden oluşan bir versiyonunu (NPI-16) önermiştir. Buna göre NPI-16 güç, teşhircilik ve özel bir insan olmak boyutlarından oluşan genel narsisizm yapısını ölçmektedir. Ames vd. (2006) NPI'nin uzun formunun etkin sonuçlar vermeyeceği örneklerde kullanılabilmesini için kısa formunu önermiştir. Araştırmada 40 madde çiftinden oluşan ölçek 16 madde çiftine indirgenmiştir. Araştırmacılar maddeleri ölçekten çıkarırken "Görünüş Geçerliği" ni (Face validity) takip etmiştir. Buna göre araştırmalar narsisizm ile ilişkili ancak farklı yapılar olduklarını düşündükleri liderlik öz-yeterliliği, kibir ve kendini beğenme ile ilişkili maddeleri ölçekten çıkarmıştır. Örneğin "kendimi iyi bir lider olarak görüyorum" maddesi ölçekten çıkarılmıştır. Bunun yerine araştırmacılar 16 maddelik ölçeğe 40 maddelik ölçekten madde seçerken "ilgi odağı olmayı severim" gibi narsisizm ile doğrudan ilişkili olduğunu düşündükleri maddeleri dâhil etmiştir. Bu ölçek Atay (2009) tarafından Türk kültürüne uyarlanmıştır. Ayrıca Gentile vd. (2013) narsisizmin ölçümü için NKE-13'ü önermiştir. Bu ölçeğin Ames vd. (2006) tarafından önerilen NKE-16 ile uyumlu olduğu test edilmiştir.

Beş Faktör Narsisizm Ölçeği: Ölçeğin uzun formu 143 maddeden oluşmaktadır. Kısa formu (Glover vd., 2012) ise 60 maddelidir. Ölçek temelde kırılğan ve büyüklenmeci narsisizmi ölçmektedir ve 15 alt boyuttan oluşmaktadır. Bu boyutlar; büyüklenme hayalleri, empati eksikliği, güvensizlik, hak

iddia etme, hayranlık ihtiyacı, kibir, liderlik/otorite, maceraperestlik, manipülatiflik, onay arayıcılık, sömürücülük, tepkisel öfke/öfke, teşhircilik, umursamazlık ve utançtır (Ekşi, 2016). Ölçeğin Türk kültürüne uyarlanması Ekşi (2016) tarafından yapılmış ve Türkçe formunun geçerli ve güvenilir olduğu sonucuna varılmıştır.

DTDD-Narsisizm: 4 ayrı çalışmada (n = 1085), Jonason ve Webster (2010) kısaltılmış Karanlık Üçlü Ölçeği geliştirmiş, ölçeğin geçerlik ve güvenilirliğini test etmiştir. Ölçek karanlık üçlünün her bir yapısını (narsisizm, Makyavelizm ve psikopati) dörder madde ile ölçmektedir ve ölçeğin psikometrik özellikleri birçok çalışmada kabul edilebilir tespit edilmiştir (Jonason vd., 2011; Lee vd., 2013; Jonason vd. 2013). Ölçek aynı zamanda birçok dile de (Türkçe: Özsoy vd., 2017; Almanca: Kufner vd., 2015; Japonca: Tamura vd., 2015; Lehçe: Czarna vd., 2016) uyarlanmıştır. Buna rağmen ölçek çok kısa olması ve Karanlık Üçlü yapılarının boyutlarını yeterince kapsamaması açısından da eleştirilmektedir (Jones ve Paulhus, 2013; Miller vd., 2012).

SD3-Narsisizm: 4 ayrı çalışmada (n = 1063) Jones ve Paulhus (2013) kısaltılmış Karanlık Üçlü Ölçeği geliştirmiş, ölçeğin geçerlik ve güvenilirliğini (hem öğrenci örnekleminde hem de genel popülasyon üzerinde) test etmiştir. Ölçek Karanlık Üçlü'nün her bir yapısını dokuzar madde ile ölçmektedir ve ölçeğin psikometrik özellikleri birçok çalışmada kabul edilebilir tespit edilmiştir (örn., Egan, Chan ve Shorter, 2014; Book, Visser ve Volk, 2015) ve farklı dillere uyarlanmıştır (örn., Türkçe: Özsoy vd., 2017; Farsça: Atari ve Chegeni, 2016).

Tek Maddeli Narsisizm Ölçeği (SINS): 11 ayrı çalışmada (n=2250) Konrath, Meier ve Bushman (2014), tek maddeli narsisizm ölçeğinin psikometrik özelliklerini sınamış ve kabul edilebilir düzeyde psikometrik özellikleri olduğu sonucuna varmıştır. Ancak araştırmacılar ölçeği mevcut narsisizm ölçeklerine **rakip bir ölçek iddiası ile değil**, anket formunun çok uzun olduğu çalışmalarda ve narsisizmin temel değişken olmadığı durumlarda, narsisizmin ölçülebileceği alternatif bir ölçek olarak değerlendirmiştir. van der Linden ve Rosenthal (2015) da çalışmalarında tek maddeli narsisizm ölçeğinin narsisizmin ölçümünde alternatif bir ölçek olarak kullanılabilceği sonucuna varmıştır. Bu bakımdan tek maddeli narsisizm ölçeği kesinlikle mevcut ölçeklere rakip bir ölçek olarak değerlendirilmemelidir. Ölçek Türk kültürüne Özsoy vd., (2017) tarafından uyarlanmış ve psikometrik özelliklerinin kabul edilebilir olduğu sonucuna varılmıştır. Ancak Özsoy vd., (2017) sadece öğrenci örnekleminde ölçeğin psikometrik özelliklerini incelemiştir. Ayrıca tek maddeli ölçeklerin kullanımını cesaretlendirmede dikkatli olunmalıdır (Diamantopoulos vd., 2012). Bu bakımdan daha fazla örneklem büyüklüğünde ve farklı örneklem üzerinde ölçeğin geçerliliğinin sınanması ve ölçeğin kısıtlarının vurgulanması gerekmektedir.

Araştırmanın Arka Planı ve Geçerliliğin Sınanması

Belirli bir yapının ölçümü, ağırlıklı olarak o yapıyı içeren boyutları kapsayacak düzeyde gerçekleştirilmektedir. Hatta belirli bir yapı ya da değişkeni teorik olarak söz konusu yapıları temsil

eden boyutlarla ölçmek de tamamen bir değişkenin ölçülmesini mümkün kılamamaktadır. Çünkü her bir kavram, değişken ya da yapı birbirleri ile ilişkili birçok kavramla ilişkilidir. Örneğin kişilik özellikleri ile ilişkili 15.000'den kavram bulunmaktadır (Barrick ve Mount, 2012). Bununla birlikte özellikle psikoloji çalışmalarında belirli bir yapıyı ölçmek için, kavramın teorik temelleri ile uyuşan boyutlar bazında ölçümler yapılmaktadır. Herhangi bir ölçekte madde sayısının artmasının genel olarak yapıya ilişkin boyutları daha kapsayıcı bir ölçüm ileri sunsa da, belirli bir ölçekteki madde sayısının arttıkça daha geçerli bir ölçüm yapılabilir iddiasını gütmek mümkün değildir. Son dönemlerde birçok uzun formlu ölçeklerin kısaltılması yoluna gidilmektedir (örn., Jonason ve Webster, 2010; Jones ve Paulhus, 2013). Bu kısaltma çalışmalarında bazen belirli yapılar boyutlar bazında değil de tek bir faktör altında ölçülmektedir. Bazen de boyutların sayısı ya da sadece boyutlardaki maddeler azaltılmaktadır (Glover vd., 2012). Özellikle madde sayısı 100'den fazla olan ölçeklerde katılımcıların ilgisi azalmakta, özensiz katılım oranı ise artabilmektedir (Jonason ve Webster, 2010). Bu sebeple kısaltılmış ölçeklere başvurma eğiliminin arttığı söylenebilir. Ancak sadece katılımcılar açısından daha kolay ve uygulanabilir olması gerekçesi ile ölçeklerin maddelerinin azaltılması hatta “tek maddeye” indirgenmesinin meşru olduğunu ve yöntem bilimsel açıdan kabul edilebilir olduğunu iddia etmek mümkün değildir. Tek maddeli ölçekler sadece belirli bir yapıya dair oldukça sınırlı bir ölçüm yapabilmektedir ve kesinlikle uzun formlu ölçeklere bir rakip olarak değerlendirilmemelidir. Tek maddeli ölçekler belirli bir yapı hakkında genel bir eğilimi ölçme hususunda fikir oluşturma açısından katkı sunabilmektedir.

Narsisizm açısından ele alındığında narsisizmin ölçümünde klinik amaçlı olmayan Narsisistik Kişilik Envanteri çok boyutludur (Raskin ve Hall, 1979; Raskin ve Terry, 1980). Her bir boyut birbirlerinden farklı olsa da, birbirleri ile istatistikî açıdan ilişkilidir. Beş faktör narsisizm envanterinde ise 15 ayrı boyut bazında narsisizm ölçülmektedir. Bu ölçek aynı zamanda kırılğan ve büyüklenmeci narsisizm ayrımlarında da narsisizmi ölçmektedir (Glover vd., 2012). Narsisizmin ölçümünde DTDD ve SD3 ölçekleri boyut bazında ölçümden ziyade genel narsisizmin (subklinik düzeyde) ölçümünü yapmaktadır. Daha önceki çalışmalarda tek maddeli narsisizmin psikometrik özelliklerinin kabul edilebilir düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Ölçeğin Türkçe versiyonunun da geçerli olduğu tespit edilmiştir. Ancak tek maddeli ölçeklere şüphe ile yaklaşılmalıdır. Çünkü bu ölçeklerde içsel tutarlılık hesaplaması mümkün değildir (Lucas ve Donnellan, 2011). Özsoy vd., (2017) uyarılama çalışmasında sadece öğrenci örnekleminde ölçeğin psikometrik özelliklerini sınımıştır. Bu bakımdan ölçeğin psikometrik özelliklerinin farklı örneklem grupları üzerinde test edilmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir.

Tek maddeli narsisizm ölçeğinin geçerliliğinin sınanması için birtakım beklentileri karşılaması gerekmektedir. Buna göre SINS-T'nin yapı geçerliğinin sınanması için nomolojik korelasyonların beklenen düzeyde olması gerekmektedir. Ayırt edici geçerlik açısından çoklu özellikli tekli yöntem ve çoklu özellikli çoklu yöntem korelasyonlarının, tekli-özellikli çoklu yöntem korelasyonlarından daha

zayıf olması gerekmektedir. Buna göre SINS-T ile Narsisizm ilişkisinin, SINS-T'nin Makyavelizm ve psikopati ile ilişkisinden daha güçlü olması gerekmektedir. Ayrıca SINS-T'nin beş faktör kişilik özelliklerinden dışadönüklükle pozitif (Paulhus ve Williams, 2002; Carter, Campbell ve Muncer, 2013), uyumluluk ile negatif ilişkilenebilir (Paulhus ve Williams, 2002) gerekmektedir. Son olarak kadınların SINS-T'den erkeklere göre daha düşük skor alması gerekmektedir (Czarna vd., 2016; Jonason ve Webster, 2010; Özsoy vd., 2017). SINS-T tek maddeli olduğu için faktör yapısı ve içsel tutarlılık özelliklerine ilişkin beklenti oluşturulamamıştır.

Yöntem

Çalışma 1

Örneklem ve Verilerin Toplanması: Araştırmada veriler Sakarya'da faaliyet gösteren bir kamu üniversitesinde görev yapan akademisyenler vasıtasıyla toplanmıştır. Bu kapsamda anket formu katılımcılara online olarak ulaştırılmıştır. Veriler Nisan-Haziran 2018 ayları arasında toplanmıştır. Özensiz ve eksik anket formları çıkarıldıktan sonra toplamda 349 adet anket formu analizler için kullanılmıştır.

Ölçekler

Narsisizm, Makyavelizm ve Psikopatinin Ölçümü: Narsisizm, Makyavelizm ve psikopati (Karanlık Üçlü), Jonason ve Webster (2010) tarafından geliştirilmiş, her bir yapıyı dörder madde ile ölçen 12 maddeli kısaltılmış Karanlık Üçlü Ölçeği'nin (DTDD; *Dark Triad Dirty Dozen*) Türkçe formu (DTDD-T; Özsoy, Rauthmann, Jonason ve Ardiç, 2017) ile ölçülmüştür. Ölçek 5'li Likert tipi puanlama ile (1-Kesinlikle Katılmıyorum, 5-Kesinlikle Katılıyorum) kullanılmıştır. Ölçeğin Türkçe'ye uyarlaması Özsoy vd. (2017) tarafından yapılmış, psikometrik özelliklerinin kabul edilebilir ve geçerli ve güvenilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tek Maddeli Narsisizm Ölçeği: Ölçek "*Ben narsistim ifadesine ne ölçüde katılıyorsunuz?* (Not: Narsist kelimesi bencil, kendine odaklı ve kendini beğenmiş anlamına gelmektedir)" ifadesinden oluşmaktadır (Konrath, Meier, ve Bushman 2014). Ölçeğin Türkçeye çevirisi ve uyarlaması Özsoy vd., (2017) tarafından yapılmıştır ve ölçek 7'li Likert tipinde (1-Beni ifade etmiyor; 7-Tam olarak beni ifade ediyor) geliştirilmiş ve uyarlanmıştır dolayısıyla bu çalışmada da aynı formatta kullanılmıştır.

Katılımcılar: Araştırmaya toplamda 349 akademisyen katılmıştır. Katılımcıların % 54.7'si erkek ve % 45.3'ü kadındır. Katılımcıların % 37.5'i Arş.Gör, % 8'i Öğretim Görevlisi, % 1.4'i Uzman/Okutman, % 32.1'i Dr. Öğretim Üyesi, % 12.3'i Doçent ve % 8.6'sı Profesördür. Akademisyenlerin % 65.6'sı sosyal bilimler, % 22.3'ü fen bilimleri, % 6.3'ü sağlık bilimleri ve % 5.4'ü eğitim bilimleri alanlarında çalışmaktadır. Akademisyenlerin en son mezun oldukları eğitim düzeyine ilişkin dağılım ise şu şekildedir; % 63'ü doktora, % 30,7'si yüksek lisans ve % 6,3'ü lisans mezunudur. Akademisyenlerin yaş ortalaması 38.16 (Standart sapma = 10.40) ve ortalama çalışma süresi 11.07 yıldır (standart sapma = 9.80).

Bulgular

Tanımlayıcı istatistikler, içsel tutarlılık bulguları ve cinsiyet farklılıklarının testine ilişkin bulgular (Bağımsız Örneklem T Testi ve Hedges' g Testi) Tablo 1'de, yapı geçerliliği bulguları Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 1. Tanımlayıcı İstatistikler, İçsel Tutarlılık, T Testi ve Hedges g Testi Bulguları

Değişkenler	α	O (SS)			t	g
		Total	Erkek	Kadın		
SINS-T	-	2.16 (1.33)	2.34 (1.43)	1.95 (1.17)	2.75**	0.30
Narsisizm	.82	2.42 (0.93)	2.53 (0.95)	2.29 (0.88)	2.37**	0.26
Makyavelizm	.81	1.58 (0.66)	1.67 (0.72)	1.46 (0.56)	3.02**	0.32
Psikopati	.72	1.68 (0.63)	1.80 (0.67)	1.51 (0.55)	4.43***	0.46

Not. n = 349. O = Ortalama, SS = Standart Sapma, α = Cronbach's α , g = Hedges' g; * p < .05, ** p < .01, *** p < .001

Tablo 1'de görülüşü üzere araştırma kapsamında kullanılan ölçeklerin içsel tutarlılık değerleri kabul edilebilir düzeydedir (en düşük α değeri = 0.72). Karanlık Üçlü bileşenlerinden en yüksek değeri narsisizm almıştır ancak genel olarak tüm bileşenlerin ortalama değerleri (SINS-T dâhil) oldukça düşüktür. Bağımsız Örneklem T testinde erkekler hem SINS-T hem de Karanlık Üçlü bileşenleri bağlamında kadınlardan daha yüksek skor almıştır. Farklılıkların incelenmesinde T Testine ek olarak Hedge g testine de başvurulmuştur. Psikopati haricinde genel olarak düşük bir etki büyüklüğü ile erkekler kadınlardan tüm bileşenler dâhil yüksek skor almıştır. Bu bulgu kısmen de olsa SINS-T'nin psikometrik özelliklerini desteklemektedir.

Tablo 2. Yapı Geçerliliği Bulguları

Değişkenler	Korelasyon Analizi				Z Testi					
	1	2	3	4	M	z	p	P	z	p
1.SINS-T	-				.43***			.36***		
2.Narsisizm (N)	.52***	-			.49***	-1.32	.18	.38***	-0.41	.67
3.Makyavelizm (M)	.43***	.49***	-							
4.Psikopati (P)	.36***	.38***	.52***	-						

Not. * p < .05, ** p < .01, *** p < .001

Yapı geçerliliği testi için SINS-T, narsisizm, Makyavelizm ve psikopati arasındaki ilişkiler incelenmiştir (Tablo 2). Yakınsak geçerliliği destekleyecek nitelikte SINS-T ve narsisizm orta düzeyde ilişkilendirilmiştir. SINS-T'nin narsisizm ile ilişkisi Makyavelizm ve psikopatiden daha yüksektir. Bu bulgu SINS-T'nin ayırt edici geçerliliğini desteklemektedir. Ek olarak SINS-T'nin ve narsisizmin Makyavelizm ve psikopati ile ilişkileri Steiger'ın (1980) geliştirdiği z testi formülü ile karşılaştırılmıştır. Bu test korelasyon katsayılarının anlamlı farklılık gösterip göstermediğini test

etmektedir. Görüldüğü üzere SINS-T'nin Makyavelizm ve psikopati ile ilişkisi, narsisizmin Makyavelizm ve psikopati ile ilişkisinden farklı değildir ($p < 0.05$). Bu bulgu da SINS-T'nin psikometrik özelliklerini desteklemektedir. Son olarak narsisizm, Makyavelizm ve psikopati yapılarının birbirleri ile ilişkisine yönelik elde edilen etki büyüklükleri daha önceki çalışmalarla benzer doğrultuda tespit edilmiştir.

Çalışma 2

Örneklem ve Verilerin Toplanması: Araştırmada veriler Sakarya'da faaliyet gösteren çeşitli özel ve kamu sektör örgütlerinde çalışan, iş görenlerin katılımıyla elde edilmiştir. Araştırmada veriler el ile dağıtım yolu ile katılımcılara ulaştırılmıştır. Veriler Ocak-Nisan 2018 aralığında toplanmıştır. Eksik ve özensiz anket formları elimine edildikten sonra toplamda 236 çalışan araştırmaya katılmıştır.

Ölçekler

Beş Faktör Kişilik Envanteri: Benet-Martínez ve John (1998) tarafından geliştirilen 44 maddeli beş faktör kişilik ölçeğinin (Büyük Beşli: Big Five), Türkçe formu (Sümer ve Sümer, 2005), 5'li Likert tipinde (1 Kesinlikle Katılmıyorum-5: Kesinlikle Katılıyorum) kullanılmıştır. Deneyime açıklık 10 madde, sorumluluk 9 madde, dışadönüklük 8 madde, uyumluluk 9 madde ve nevroitiklik 8 maddeden oluşmaktadır. Ölçekte yer alan ters kodlu maddeler, boyut skorları hesaplanmadan önce yeniden kodlanmıştır.

Narsistik kişilik Envanteri (Narcissistic Personality Inventroy-16: NPI-16): Ames, Rose ve Anderson (2006) tarafından 16 maddeye indirgenmiş, Kısaltılmış Narsisizm Envanterinin Türkçe formu (Atay, 2009) kullanılmıştır. Her bir madde iki ayrı madde çiftinden oluşmaktadır. Bu maddelerden biri narsisizmi temsil eden, diğeri ise narsisizmi temsil etmeyen ifadelerden oluşmaktadır, katılımcılardan bu madde çiftlerinden birini seçmeleri istenmiştir. Narsisizmi temsil eden maddelerin toplamı ile narsisizm skoru elde edilmiştir.

Tek Maddeli Narsisizm Ölçeği: Çalışma 1'de açıklanmıştır.

Katılımcılar: Araştırmaya toplamda 236 çalışan katılmıştır. Katılımcıların % 52.5'i kadın, % 58.5'i evli, % 61.4'ü özel sektör çalışanıdır. % 8.5'i lise öncesi, % 25.4'ü lise, % 8.9'u ön lisans, %45.1'i lisans ve % 10.2'si yüksek lisans ve üzeri eğitim düzeyine sahiptir. Katılımcıların yaş ortalaması 34.42 (standart sapma 9.77) ve ortalama çalışma süresi 12.71 yıldır (standart sapma = 10.06).

Bulgular

Tanımlayıcı istatistikler, içsel tutarlılık bulguları ve cinsiyet farklılıklarının testine ilişkin bulgular (Bağımsız Örneklem T Testi ve Hedges g Testi) Tablo 3'te, yapı geçerliliği bulguları Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 3. Tanımlayıcı İstatistikler, İçsel Tutarlılık, T Testi ve Hedges g Testi Bulguları

Değişkenler	α	O (SS)			t	g
		Total	Erkek	Kadın		
SINS-T	-	2.32 (1.61)	2.65 (1.30)	2.06 (1.35)	2.81**	0.60
NPI-16	.71	6.17 (3.36)	6.65 (3.52)	5.76 (3.20)	2.04*	0.27
Deneyime Açıklık	.80	3.54 (0.71)				
Sorumluluk	.75	3.32 (0.64)				
Dışadönüklük	.83	3.35 (0.82)				
Uyumluluk	.71	3.74 (0.63)				
Nevrotiklik	.77	3.18 (0.83)				

Not. n = 236. O = Ortalama, SS = Standart Sapma, α = Cronbach's α , g = Hedges' g; * p < .05, ** p < .01, *** p < .001

Tablo 3'te görülüşü üzere araştırma kapsamında kullanılan ölçeklerin içsel tutarlılık değerleri kabul edilebilir düzeydedir (en düşük α değeri = 0.71). Hem SINS-T hem de NPI-16 ölçekleri için narsisizm düşük düzeyde tespit edilmiştir. Cinsiyet farklılıkları Bağımsız Örneklem T Testi ve Hedges g Testi ile incelenmiştir. Tablo 3'te görüldüğü üzere erkekler kadınlardan hem SINS-T'de hem de NPI-16'da daha yüksek skor almıştır. Bu bulgu SINS-T'nin psikometrik özelliklerini desteklemektedir.

Tablo 4. Yapı Geçerliliği Bulguları

Değişkenler	Korelasyon Analizi		Z Testi	
	SINS-T	NPI-16	z	P
NPI-16	.51***	1		
Deneyime Açıklık	.15*	.25***	-1.59	.11
Sorumluluk	-.08	.04	-1.86	.06
Dışadönüklük	.20**	.29***	-1.45	.15
Uyumluluk	-.28***	-.17*	1.77	.08
Nevrotiklik	.11	.02	1.39	.16

Not. * p < .05, ** p < .01, *** p < .001

Yapı geçerliliği testi için SINS-T'nin, narsisizm (NPI-16) ve Beş Faktör kişilik özellikleri ile ilişkisi incelenmiştir. Buna göre ilk olarak SINS-T ve NPI-16 arasında orta düzeyde bir ilişki elde edilmiştir. Bu bulgu SINS-T'nin yakınsak geçerliliğini desteklemektedir. Nomolojik ağlar yaklaşımına göre narsisizmin uyumluluk ile negatif, dışadönüklükle de pozitif ilişkilenebilir. Görüldüğü üzere hem SINS-T hem de NPI-16 uyumluluk ile negatif, dışadönüklükle de pozitif ilişkilenebilir. Bu bulgu SINS-T'nin yakınsak (dışadönüklük açısından) ve ayırt edici (uyumluluk açısından) geçerliliğini destekler niteliktedir. Beş faktör kişilik özelliklerinin diğer bileşenlerine ilişkin

net bir beklenti belirlemek güçtür. Çünkü daha önceki çalışmalarda beş faktör kişilik özellikleri ve narsisizm arasında elde edilen ilişkiler birbirleri ile tutarlı değildir. Son olarak SINS-T ve NPI-16'nın beş faktör kişilik özellikleri ile ilişkilerinde farklılık olup olmadığını test etmek için z testine başvurulmuştur. Tablo 4'de görüldüğü üzere SINS-T ve NPI-16'nın beş faktör kişilik özellikleri ile korelasyon katsayıları istatistiki açıdan farklılıklar sergilememiştir.

Tartışma ve Eleştiriler

Çalışma 1: Çalışma 1'de kullanılan ölçeklerin içsel tutarlılık değerleri kabul edilebilir düzeyde tespit edilmiştir. Beklenildiği üzere daha önceki çalışmalarla uyumlu bir şekilde hem SINS-T hem de Karanlık Üçlü bileşenleri erkeklerde daha yüksek düzeyde tespit edilmiştir (Bağımsız örneklem T Testi ve Hedges g Testi Bulguları) (Jonason ve Webster, 2010; Özsoy vd., 2017). Bu bulgular SINS-T'nin psikometrik özelliklerini desteklemektedir. Yapı geçerliliği testi için uygulanan korelasyon analizinde ise SINS-T narsisizm ile orta düzeyde ilişkilendirilmiştir. Bu bulgu ölçeğin yakınsak geçerliliğini desteklemektedir. SINS-T'nin ayırt edici geçerliliğini sınamak için; SINS-T'nin Narsisizm ile ilişkisi, Makyavelizm ve Psikopati ile ilişkisi ile karşılaştırılmıştır. SINS-T'nin en yüksek düzeyde ilişkilendiği değişken narsisizm olmuştur. SINS-T Makyavelizm ve psikopati ile kıyasla Narsisizm ile daha yüksek bir korelasyon katsayısı ile ilişkilendirilmiştir. Bu bulgu ölçeğin ayırt edici geçerliliğini desteklemektedir. Son olarak SINS-T'nin Makyavelizm ve psikopati ile ilişkisi ile narsisizmin Makyavelizm ve psikopati ile ilişkisi z testinde karşılaştırılmıştır. Elde edilen bulgulara göre SINS-T'nin Makyavelizm ve psikopati ile ilişkisi, narsisizmin Makyavelizm ve psikopati ile ilişkisinden farklı değildir. Yani SINS-T ve Narsisizm, Makyavelizm ve psikopati ile benzer korelasyon katsayısı ile ilişkilendirilmektedir. Bu bulgu SINS-T'nin psikometrik özelliklerini desteklemektedir.

Çalışma 2: Çalışma 2'de kullanılan tüm ölçeklerin içsel tutarlılık değerleri kabul edilebilir düzeyde tespit edilmiştir. Beklenildiği üzere Bağımsız Örneklem T Testi ve Hedges g Testi Bulgularına göre; SINS-T ve NPI-16 erkeklerde daha yüksek düzeyde tespit edilmiştir. Bu bulgu daha önceki çalışmalarla uyumludur (Czarna vd., 2016) ve SINS-T'nin psikometrik özelliklerini desteklemektedir. Yapı geçerliliği testi için uygulanan korelasyon analizinde ise SINS-T narsisizm (NPI-16) ile orta düzeyde ilişkilendirilmiştir. Bu bulgu ölçeğin yakınsak geçerliliğini desteklemektedir. Yine geçerlik beklentilerinde vurgulandığı üzere narsisizm daha önceki çalışmalarda (Ardıç ve Özsoy, 2016; Paulhus ve Williams, 2002; Carter, Campbell ve Muncer, 2013) ağırlıklı olarak dışadönükle pozitif, uyumlulukla da negatif ilişkilendirilmiştir. Dolayısı ile SINS-T'nin geçerliliğinin desteklenmesi için bu çalışmada da SINS-T açısından benzer sonuçlar elde edilmelidir. Nitekim SINS-T ile dışadönüklük arasında pozitif uyumluluk arasında negatif ilişki elde edilmiştir. Ayrıca SINS-T ile NPI-16'nın beş faktör kişilik özellikleri ile ilişkisine yönelik elde edilen korelasyon katsayıları Steiger'in (1980) geliştirdiği formül ile kıyaslanmıştır ve SINS-T ile NPI-16'nın beş faktör kişilik

özellikleri ile korelasyon katsayıları farklılaşmamıştır. Bu bulgu da SINS-T'nin psikometrik özelliklerini destekler niteliktedir.

Genel değerlendirme ve eleştiriler: Tartışma 1 ve Tartışma 2'de vurgulandığı üzere SINS-T'nin psikometrik özellikleri büyük ölçüde kabul edilebilir düzeyde tespit edilmiştir. Ancak bu bulgu kesinlikle SINS-T'nin NPI-16 ya da DTDD-Narsisizm kadar narsisizmi ölçebileceği anlamına gelmemektedir. Öncelikle tek maddeli ölçekler üzerinde kritik eleştiriler bulunmaktadır. Bu eleştiriler yöntemsel açıdan tek maddeli narsisizm için de geçerlidir. Bu kapsamda Diamantopoulos vd. (2012) çalışmasında tek maddeli ölçeklerin çok boyutlu ölçeklere tercih edilmesindeki kısıt ve eleştirileri üç boyut altında incelemiştir. Buna göre ilk olarak tek maddeli ölçekler her zaman çok boyutlu ölçeklerle benzer psikometrik özellikler sergileyememektedir. İkinci husus eğer bir araştırmada bir yapı tek madde ile ölçülüyor ve devamında başka bir yapı tek madde ile ölçülüyorsa burada “carry-over effects” yani katılımcıların birbirini takip eden maddelerden etkilenme ihtimali artmaktadır. Bu durum ise ölçeğin geçerliğini olumsuz etkilemektedir. Üçüncü husus ise korelasyon katsayıları karşılaştırılarak ölçeğin psikometrik özelliklerinin incelenmesinde aynı örneklem üzerinde karşılaştırma yapılmasıdır. Bunun yerine farklı örneklem üzerinde korelasyon katsayılarının karşılaştırılması daha sağlıklı sonuçlar elde edilmesine katkı sunmaktadır. Tek maddeli ölçeklerin bir diğer önemli kısıtı ise güvenilirliklerinin hesaplanmasının güçlüğüdür. Buna göre güvenilirliğin en yaygın hesaplandığı Cronbach Alfa içsel tutarlılık testi tek maddeli ölçeklerin içsel tutarlılık değeri hesaplanamamaktadır (Lucas ve Donnellan, 2011). Bu kısıt tek maddeli narsisizm ölçeği için de geçerlidir. Ek olarak tek maddeli ölçekler kapsamı dar olan boyutlandırılmaya ihtiyaç duyulmayan kavramların ölçümünde daha uygun olarak değerlendirilmektedir. Buna karşılık kişilik gibi kapsamı geniş ve çok boyutlu kavramların tek madde ile ölçülmesi eleştirilmektedir (Wanous, Reichers ve Hudy, 1997). Narsisizm de bir kişilik özelliği olduğu için tek madde ile ölçülmesi zorlaşmaktadır.

Tek maddeli ölçeklerin kısıtları ve eleştirileri hususunda Diamantopoulos vd.'nin (2012) belirttiği noktalara ek olarak Sauro, (2018) da birtakım eleştiriler ileri sürmüştür. Bu hususta ilk olarak karmaşık teorik kavramların tek madde ile ölçülüp, bu kavramın ya da yapının içeriğini tam olarak yansıtma ihtimali düşüktür, bu durum ise düşük içerik geçerliğine neden olmaktadır (McIver ve Carmines, 1981: 15; akt., Sauro, 2018). İkinci husus tek maddeli ölçeklerde örneğin 5'li Likert tipi puanlama yöntemi kullanıldığında, sadece 5 ayrı dereceleme söz konusudur. Buna karşılık 10'lu puanlama yapıldığında, 50 ayrı dereceleme söz konusudur ki bu da ayırt ediciliği artırmaktadır. Bu durum tek maddeli ölçeklerin hassasiyet düzeyini azaltmaktadır (Sauro, 2018).

Narsisizm klinik (APA, 2013) ve subklinik düzeyde (Özsoy ve Ardıç, 2017) incelenen, karmaşık ve çok boyutlu bir yapıdır (Glover vd., 2012). Buna göre kırılğan narsisizm, büyülenmeci narsisizm, patolojik narsisizm, normal narsisizm, hipersensitif narsisizm ve toplumsal narsisizm çok çeşitli sınıflandırmalar kapsamında incelenmektedir. Ek olarak narsisizm farklı boyutlar kapsamında (örn., liderlik, otorite, teşhircilik, hak iddia etme, manipülatiflik, kendine hayranlık) (Glover vd., 2012;

Raskin ve Terry, 1979) da ölçülmektedir. Dolayısı ile tek bir madde ile söz konusu sınıflandırma ya da boyutlar bazında bir çıkarım yapmak mümkün değildir. Bu bakımdan kesinlikle tek maddeli narsisizm ölçeği mevcut ölçeklere rakip olarak değerlendirilmemelidir. Ayrıca tek maddeli narsisizm ölçeği özellikle kırılğan narsisizm, patolojik narsisizm, hipersensitif narsisizm ve toplumsal narsisizm gibi sınıflandırmaları ölçmede **asla** yeterli değildir. Çünkü söz konusu narsisizm ayrımları büyüklenmeci narsisizm ile düşük düzeyde ilişkilidir. Tek maddeli narsisizm ölçeği ise ağırlıklı olarak büyüklenmeci narsisizme daha yakın bir içeriğe sahiptir. Ancak yine de bu yapıyı içerik olarak kapsamı güçtür. Bu durum ölçeğin kullanılabilirlik alanını kısıtlamaktadır. Bu bakımdan mümkün olduğunca tek maddeli narsisizm ölçeğine başvurulması önerilmemektedir. Tek maddeli narsisizm ölçeği, kişideki subklinik narsisizm düzeyi hakkında fikir verebilecek düzeyde bir eğilimi yansıtabilir ve eğer narsisizm bir çalışmada ana değişken değilse, araştırmada kullanılan anket formu çok uzunsa tercih edilebilecek bir ölçektir. Ayrıca herhangi bir yapının bireysel farklılıklar bağlamında öncüllerine ilişkin araştırmalar yürütülüyorsa tek maddeli narsisizm ölçeği destekleyici nitelikte kullanılabilir. Aksi durumlarda 4 (Miller vd., 2012) ve 9 maddeli ölçekler bile henüz yeterli desteği alamamışken tek maddeli narsisizmin kullanımına ilişkin cesaretlendirici önerilerde bulunmak sakıncalıdır.

Araştırmanın Kısıtları: Araştırmada beş faktör kişilik özellikleri ölçeği haricinde kullanılan diğer ölçekler kısaltılmış formu ölçeklerdir. Dolayısı ile her ne kadar farklı örneklemeler üzerinden farklı ölçüt geçerlik değişkenleri ile SINS-T'nin psikometrik özellikleri sınınsa da, mevcut bulgular halen iddialı çıkarımlar yapabilmek için yeterli değildir. Ayrıca SINS-T tek maddeli olduğu için SINS-T'nin güvenilirliğini içsel tutarlılık testi ile ölçmek mümkün değildir. Bu durumda sadece test-yeniden test yöntemi ile ölçeğin güvenilirliği incelenebilmektedir. Ancak bu çalışmada söz konusu analize yer verilmemiştir.

Gelecek Araştırma Önerileri: Öncelikle bundan sonraki araştırmalarda tek maddeli narsisizm ölçeğinin güvenilirliğini sınamak için test-yeniden test yönteminde başvurulmalıdır. Bundan sonra yapılacak geçerlik sınamalarında tek maddeli narsisizmin tercihen heterojen ve çok sayıda katılımcı ile narsisizm sınıflandırmalarına yönelik geçerliği test edilmiş ölçeklerle birlikte sınanması önerilmektedir. Çünkü her ne kadar tek maddeli narsisizm ölçeğinin teorik olarak kırılğan narsisizm, patolojik narsisizm, hipersensitif narsisizm ve toplumsal narsisizm gibi sınıflandırmalarla uyuma düzeyi düşük olsa da hangi sınıflandırmaya daha yakın olduğu yönünde çıkarım yapılabilecek yeterli çalışma bulunmamaktadır. Böylelikle tek maddeli narsisizm ölçeğinin hangi sınıflandırmaya daha yakın bir ölçüm yaptığı ve hangi sınıflandırmalarla uyumadığı yönünde ek bulgular elde edilebilir. Aksi takdirde karmaşık ve çok boyutlu bir yapının hangi yönünü daha iyi açıkladığı bilinmeyen bir ölçeğin kullanım alanı kısıtlanmaktadır.

Sonuç olarak birçok kısıt dâhilinde yürütülen bu araştırmada her ne kadar SINS-T'nin psikometrik özellikleri belli ölçüde desteklense de SINS-T'nin psikometrik özelliklerine dair kısıtlar giderilmeden ölçeğin kullanılmasına şüphe ile yaklaşılmaktadır. Yukarıda açıklandığı üzere sadece

narsisizm değil, genel olarak çoğu tek maddeli ölçek birçok araştırmacı tarafından eleştiri konusudur. Narsisizm özelinde ele alındığında ise narsisizmin farklı sınıflandırma ve boyutlar bazında değerlendirilen bir yapı olması, tek maddeli narsisizm ölçeğinin en azından hangi sınıflandırmaya daha yakın bir ölçüm yaptığını kısıtlamaktadır. Dolayısı ile daha kapsayıcı çıkarımlarda bulunabilmek için özellikle gelecek araştırma önerilerinde vurgulanan hususlarda ek çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Kaynakça

- Amerikan Psikiyatri Birliği, APA, (2013).** *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5. Baskı). Washington, DC: Londra, İngiltere. American Psychiatric Association.
- Ames, Daniel R., Rose, Paul., ve Anderson, Cameron, P. (2006).** The NPI-16 as a short measure of narcissism. *Journal of Research in Personality, 40*, 440–450.
- Ardıç, Kadir., ve Özsoy, Emrah. (2016).** Examining the relationship between the dark triad traits and bigfive personality dimensions. Proceedings of the fifth European academic research conference on global business, economics, finance and banking (EAR16TurkeyConference), Istanbul-Turkey.
- Atari, Mohammad., ve Chegeni, Raziéh. (2016).** Assessment of dark personalities in Iran: Psychometric evaluation of the Farsi translation of the Short Dark Triad (SD3-F). *Personality and Individual Differences, 102*, 111–117.
- Atay, Salim. (2009).** Narsistik Kişilik Envanteri'nin Türkçe'ye standardizasyonu. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 11*, 181–196.
- Barrick, Murray. R., ve Mount, Michael. K. (2012).** Nature and use of personality in selection. In N. Schmitt (Ed.), *The Oxford handbook of personnel assessment and selection* (pp.225–251). New York, NY: Oxford University Press.
- Blair, Carrie. A., Hoffman, Brian. J., ve Helland, Katherine. R. (2008).** Narcissism in organizations: A multisource appraisal reflects different perspectives. *Human Performance, 21*, 254–276.
- Book, Angela., Visser, Beth. A., ve Volk, Anthony, A. (2015).** Unpacking “evil”: Claiming the core of the Dark Triad. *Personality and Individual Differences, 73*, 29–38.
- Brown, Ryan. P., Budzek, Karolyn., ve Tamborski, A. Micheal. (2009).** On the meaning and measure of narcissism. *Personality and Social Psychology Bulletin, 35*, 951–964.
- Campbell, W. Keith., Hoffman, Brian. J., Campbell, Stacy. M., ve Marchisio, Gaia. (2010).** Narcissism in organizational contexts. *Human resource management review, 21*, 268–284.
- Chatterjee, Arijit., ve Hambrick, Donald. (2007).** It's all about me: Narcissistic CEOs and their effects on company strategy and performance. *Administrative Science Quarterly, 52*, 351–386.
- Czarna, Anna. Z., Jonason, Peter. Karl., Dufner, Michael., ve Kossowska, Małgorzata. (2016).** The Dirty Dozen Scale: validation of a Polish version and extension of the nomological net. *Frontiers in Psychology: Quantitative Psychology and Measurement, 7*, 445.
- Diamantopoulos, Adamantios., Sarstedt, Marko., Fuchs, Christoph., Wilczynski, Petra., ve Kaiser, Sebastian. (2012).** Guidelines for choosing between multi-item and single-item scales for construct measurement: a predictive validity perspective. *Journal of the Academy of Marketing Science, 40*, 434–449.
- Egan, Vincent., Chan, Stephanie., ve Shorter, Gillian.W. (2014).** The Dark Triad, happiness and subjective well-being. *Personality and Individual Differences, 67*, 17–22.
- Ekşi, Füsün. (2016).** The short form of the Five-Factor Narcissism Inventory: Psychometric equivalence of the Turkish version. *Educational Sciences: Theory ve Practice, 16*, 1081–1096.
- Emmons, Robert. A. (1984).** Factor analysis and construct validity of the Narcissistic Personality Inventory. *Journal of Personality Assessment, 48*, 291–300.
- Emmons, Robert. A. (1987).** Narcissism: Theory and measurement. *Journal of Personality and Social Psychology, 52*, 11–17.
- Gebauer, Jochen. E., Sedikides, Costantine., Verplanken, Bas., ve Maio, Gregory, R. (2012).** Communal narcissism. *Journal of Personality and Social Psychology, 103*, 854–878.
- Gentile, Brittany., Miller, Joshua. D., Hoffman, Brian. J., Reidy, Dennis. E., Zeichner, Amos., ve Campbell, W. Keith. (2013).** A test of two brief measures of grandiose narcissism: The Narcissistic Personality Inventory-13 and the Narcissistic Personality Inventory-16. *Psychological Assessment, 4*, 1120–36.
- Glover, Natalie., Miller, Joshua. D., Lynam, Donald. R., Crego, Chiristina., ve Widiger, Thomas. A. (2012).** The Five-Factor Narcissism Inventory: A five-factor measure of narcissistic personality traits. *Journal of Personality Assessment, 94*, 500–512.

- Grijalva, Emily., ve Harms, Peter, D.** (2014). Narcissism: An integrative synthesis and dominance complementarity model. *Academy of Management Perspectives*, 28, 108–127.
- Hendin, Holly. M., ve Cheek, Jonathon. M.** (1997). Assessing hypersensitive narcissism: A reexamination of Murray's Narcissism Scale. *Journal of Research in Personality*, 31, 588–599.
- Jonason, Peter, Karl., ve Webster, Gregory, D.** (2010). The Dirty Dozen: A concise measure of the Dark Triad. *Psychological Assessment*, 22, 420–432.
- Jonason, Peter, Karl., Kaufman, Scot. Barry., Webster, Gregory, D., ve Geher, Glenn.** (2013). What lies beneath the Dark Triad Dirty Dozen: Varied relations with the Big Five. *Individual Differences Research*, 11, 81–90.
- Jonason, Peter, Karl., Valentine, Katherine. A., Li, Norman. P., ve Harbeson, Carmelita. L.** (2011). Mate-selection and the Dark Triad: facilitating a short-term mating strategy and creating a volatile environment. *Personality and Individual Differences*, 51, 759–763.
- Jones, Daniel. N., ve Paulhus, Delroy, L.** (2013). Introducing the Short Dark Triad (SD3-T3): A Brief Measure of Dark Personality Traits. *Assessment*, 21, 28–41.
- Kızıltan, Hakan.** (2000). *Narcissistic Personality Inventory (NPI) ölçeğinin Türkçe formu dil eşdeğerliliği, güvenilirlik ve geçerlilik çalışmaları.* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Konrath, Sara, H.** (2008). Egos inflating over time: Rising narcissism and its implications for self-construal, cognitive style, and behavior. Dissertation Abstracts International B: The Sciences and Engineering, 7024 (Erişim Adresi: https://deepblue.lib.umich.edu/bitstream/handle/2027.42/57606/skonrath_2.pdf?sequence=2)
- Konrath, Sara., Brian, P. Meier., ve Bushman, Brad. J.** (2014). Development and validation of the Single Item Narcissism Scale (SINS). *PLoS ONE*, 9, 8.
- Kubarych, Thomas. S., Deary, Ian. J., ve Austin, Elizabeth, J.** (2004). The Narcissistic Personality Inventory: Factor structure in a non-clinical sample. *Personality and Individual Differences*, 36, 857–872.
- Küfner, Albrecht, C. P., Dufner, Michael., ve Back, Mitja. D.** (2015). Das Dreckige Dutzend und die Niederträchtigen Neun Kurzskalen zur Erfassung von Narzissmus, Machiavellismus und Psychopathie. *Diagnostica*, 61, 76–91.
- Lee, Kibeom., Ashton, Michael. C., Wiltshire, Jocelyn., Bourdage, Joshua. S., Visser, Beth. A., ve Gallucci, Alissa.** (2013). Sex, power, and money: Prediction from the Dark Triad and Honesty–Humility. *European Journal of Personality*, 27, 169–184.
- Lucas, Richard. E., ve Donnellan, M. Brent.** (2011). Estimating the reliability of single-item life satisfaction measures: Results from four national panel studies. *Social Indicators Research*, 105, 323–331.
- McIver, John. P., ve Carmines, Edward, G.** (1981). *Unidimensional Scaling*. Sage, Beverly Hills, CA.
- Miller, Joshua. D., Few, Lauren. R., Seibert, Lauren. Alana., Watts, Ashley., Zeichner, Amos., ve Lynam, Donald, R.** (2012). An examination of the Dirty Dozen measure of psychopathy: a cautionary tale about the costs of brief measures. *Psychological Assessment*, 24, 1048–1053.
- Özsoy, Emrah.** (2018). Dark Triad and counterproductive work behaviors: which of the Dark Triad traits is more malevolent? *Journal of Business Research-Turk*, 10, 742–756.
- Özsoy, Emrah.** (2019). Yöneticilerin karanlık kişilik özelliklerinin çalışanların tükenmişlik düzeylerine etkisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 22, 194–203.
- Özsoy, Emrah., Rauthmann, John. F., Jonason, Peter. Karl., ve Ardiç, Kadir.** (2017). Reliability and validity of Turkish version of Dark Triad Dirty Dozen (DTDD-T), Short Dark Triad (SD3-T) and Single Item Narcissism Scale (SINS-T). *Personality and Individual Differences*, 117, 11–14.
- Özsoy, Emrah., ve Ardiç, Kadir.** (2017). Karanlık Üçlü'nün (Narsisizm, Makyavelizm ve Psikopati) İş Tatminine Etkisinin İncelenmesi. *Yönetim ve Ekonomi*, 24, 391–406.
- Pincus, Aaron. L., Ansell, Emily. B., Pimentel, Claudia. A., Cain, Nicole. M., Wright, Aidan., ve Levy, Kenneth. N.** (2009). Initial construction and validation of the Pathological Narcissism Inventory. *Psychological Assessment*, 21, 365–379.

- Raskin, Robert., ve Terry, Howard.** (1988). A Principal-Components Analysis of the Narcissistic Personality Inventory and Further Evidence of Its Construct Validity. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54, 890–902.
- Raskin, Robert., ve Hall, Calvin, S.** (1979). A Narcissistic Personality Inventory. *Psychological Reports*, 40, 590.
- Rauthmann, John. F., ve Kolar, Gerald.** (2012). How “dark” are the Dark Triad traits? Examining the darkness of narcissism, Machiavellianism, and psychopathy. *Personality and Individual Differences*, 53, 884–889.
- Sackett, Paul. R., ve Larson, James. R.** (1990). *Research strategies and tactics in I/O psychology*. In M. D. Dunnette, P. L. Ackerman, L. M. Hough, & H. C. Triandis (Eds.), *Handbook of industrial and organizational psychology Vol 1* (pp. 419–489). Palo Alto: Consulting Psychologists Press.
- Sauro, Jeff.** (2018). Is a single item enough to measure a construct (Erişim adresi: <https://measuringu.com/single-multi-items/>)
- Steiger, James. H.** (1980). Tests for comparing elements of a correlation matrix. *Psychological Bulletin*, 87, 245–251.
- Tamura, Ayame., Oshio, Atsushi., Tanaka, Keisuke., Masui, Keita., ve Jonason, Peter, Karl.** (2015). Development, reliability and validity of the Japanese version of Dark Triad Dirty Dozen (DTDD-T-J). *Japanese Journal of Personality*, 1, 26–37.
- van der Linden, Sander., ve Rosenthal, Seth, A.** (2015). Measuring narcissism with a single question? A replication and extension of the Single-Item Narcissism Scale (SINS). *Personality and Individual Differences*, 90, 238–241.
- Wanous, John. P., Reichers, Arnon. E., ve Hudy, Michael. J.** (1997). Overall job satisfaction: how good are single-item measures? *J Applied Psychology*, 82, 247–252.

Uzaktan Öğrenenlerin Öğrenme Biçimlerinin İncelenmesi

İlker USTA¹

Özet

Bu araştırmanın amacı çevrimiçi tezsiz yüksek lisans programlarında öğrenim gören öğrencilerin öğrenme biçimlerini çalışma durumları, çalışılan sektör ve günde derslerine ayırdıkları süre değişkenleri açısından incelemektir. Bu araştırma tarama modelinde betimsel bir çalışmadır. Verilerin analizinde yüzde ve frekans kullanılmıştır. Öğrenme biçimlerini belirlemek üzere VARK öğrenme biçimleri envanteri kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemini bir üniversitenin sosyal bilimler enstitüsüne bağlı çevrimiçi yürütülen altı program oluşturmaktadır. Öğrencilere elektronik ortamda oluşturulan anket aracılığıyla ulaşılmıştır. Araştırmaya 122 öğrenci katılmıştır. Araştırmaya katılan öğrencilerin çoğunluğu çalışmaktadır. Çalışan öğrencilerin ise 58'i kamu'da 45'i de özel sektörde çalışmaktadır. Öğrencilerin çoğunluğu derslerine günde 1-2 saat arası zaman ayırmaktadırlar. Araştırmaya katılan öğrencilerin en çok tercih ettikleri öğrenme biçimi kinestetik öğrenme biçimidir. Öğrenciler çoklu öğrenme biçimleri tercihinde de bulunmuşlardır. Çoklu öğrenme biçimleri içerisinde en çok tercih edilen öğrenme biçimi tüm alanları kapsayan VARK (Görsel, İşitsel, Okuma-yazma, Kinestetik) belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Uzaktan öğrenen, öğrenme biçimleri, VARK öğrenme stili, çevrimiçi program

Investigation Of Learning Styles Of Distance Learners

Abstract

The aim of this study is to determine the learning styles of the students who are studying in the non-thesis master's programs in terms of their working conditions, working sector and the time variables they devote to their courses. This research is a descriptive study in the screening model. Percentage and frequency were used in data analysis. VARK learning forms inventory was used to determine learning styles. The sample of the study consists of six online programs which are connected to the social sciences institute of a university. The students were reached through an electronic questionnaire via Internet. 122 students participated to study. The majority of the students who are participated to study are working. 58 of the working students work in the public sector and 45 in the private sector. The majority of the students spend 1-2 hours per day on their lessons. The most preferred learning styles among students is "kinesthetic" style. Students also preferred multimod learning styles. VARK (Visual, Audiovisual, Literacy, Kinesthetic) is the most preferred multimod style among students.

Keywords: Distance learners, learning styles, VARK learning style, online program

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi, Uzaktan Öğretim Bölümü, ilkerusta@anadolu.edu.tr

Giriş

20. yüzyılda iki önemli teori olan ve eğitim modellerine yön veren, temelinde bireysel farklılıkların dikkate alınması gerektiği olan öğrenme biçimleri ve çoklu zekâ kuramı geliştirilmiştir. Öğrenme biçimleri teorisi psikoanalitik bağlaşımların kökünü oluşturmakla birlikte bireylerin problem çözme, ürün yaratma ve etkileşim gibi farklı düşünme ve hissetme yolları olarak nitelendirilen kavramlar üzerine yoğunlaşmıştır (Silver, Strong ve Perini, 1997, 22). Bu kavrama Keefe (1979) bir bireyin öğrenme çevresini nasıl algıladığı, onunla nasıl etkileşimde bulunduğu ve ona nasıl bir tepki verdiğini gösteren oldukça dengeli bilişsel, duyuşsal ve fizyolojik özelliklerinin bileşeni olarak tanımlarken Gregorc (1979) bireyin nasıl öğrendiğini ve bunu çevresine nasıl uyarladığını gösteren ayırt edici davranışlardan oluştuğu görüşündedir. Hunt (1979) öğrenme biçimini bir öğrencinin hangi öğretim koşullarında öğrenebileceğini tanımladığına inanarak açıklarken Honney ve Mumford (1982) bireyin öğrenme etkinliklerindeki tercihleri ile ilgili olarak açıklamıştır (Akt: Ülgen, 1995). Kolb (1984) öğrenme biçimlerini bireyin bilgiyi algılama ve işlemedeki tercih ettiği yöntem olarak tanımlarken Grasha (1996) ise öğrencinin bilgiyi edinme sürecindeki yeteneği ve öğrenme deneyimlerinin bir araya getirilmesi olarak tanımlamaktadır.

Tüm bu bakış açıları dikkate alınarak söylenebilir ki, öğrenme biçimi; bireyin öğrenme çevresinde bulunan, algıladığı tüm değişkenlere karşı gelişim özellikleri çerçevesinde gösterdiği kişiye özgü bilgiyi işleme tercihidir.

Her ne kadar son yıllarda öğrenme biçimlerine ilişkin eleştiriler bulunsa da, Graf, Kinshuk ve Liu (2009) çeşitli öğrenme yöntemleri ya da tercihleri olan öğrenciler hakkında öğretmenlere bilgi sağlama, öğrencilerin neden ve hangi durumlarda öğrenme güçlüğü çektiklerini belirleme ve öğrencilerin kendi öğrenme stillerinin farkına vararak öğrenmelerini etkileyen öğrenme sürecinin zayıf ve güçlü yanlarını anlamaları amacıyla çevrimiçi öğrenme ortamlarının öğrenme stillerinin dikkate alınarak düzenlenmesi gerektiğini belirtmektedirler. Bununla birlikte öğrencilerin çevrimiçi öğrenme ortamlarındaki eşzamansız tartışmalarını inceleyen Topçu (2008), öğretmenlerin öğrenme biçimleri ve kültürel bağlamların farkında olmasının öğrencilerin web temelli öğrenme ortamlarındaki performanslarını arttırmalarına yardımcı olduğu sonucunu elde etmiştir. Saeed, Yang ve Sinnappan (2009) ise günümüz öğrencilerinin öğrenme biçimlerinin esnek yapıda olduğunu ve bunların web teknolojilerini içeren öğretim stratejileri ile karşılanabildiğini belirtmektedirler.

Vark Öğrenme Biçimleri Modeli

VARK (V:visual-görsel; A:aural-işitsel; R:read,write-okuyarak,yazarak; K:kinesthetic-bedensel) öğrenme biçimleri bireylerin bilgi alışverişlerini nasıl yaptıklarını, bilgiyi işleme tercihlerinin neler olduğunu ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. VARK'ı oluşturan envanter sorularında farklı senaryolar yaratılarak, bireyin o durumda hangi tercihi yapacağını yanıtlaması istenir. Birey

birden fazla yolu tercih edebileceğinden, birden fazla seçeneği işaretleyebilir ya da seçeneklerden hiçbirini uygun bulmuyorsa soruyu boş bırakabilmektedir (Fleming ve Mills, 1992).

Fleming, Kolb'un modelinden hareketle temel olarak görsel (V), işitsel (A), oku/yaz (R) ve kinestetik (K) gruplarını tanımlamış, ancak iki veya daha fazla öğrenme stilleri aynı ağırlıkta olanları çok-tarzlı olarak kabul etmiştir (Leite, Svinicki ve Shi, 2010).

VARK modeli 3 ilkeye dayalı olarak kullanılmaktadır (Bahadori vd., 2011: 123):

- Tüm öğrencilerin öğrenebilme yeteneği vardır, fakat her birinin kendine ait farklı stili vardır.
- Öğrenciye özel öğrenme stili sunulduğunda öğrenme motivasyonu artar.
- Eğitime ilişkin kavramları en iyi öğrenme yolu; duygular ve farklı algılamalar yoluyla gerçekleşir.

Bu ilkeler ışığında, bilgilerin edinilmesi, algılanması ve işlenmesi görsel, işitsel, okuma ve kinestetik olmak üzere sinirsel sistemin kullanılmasıyla dört farklı kanal yolu ile gerçekleşmektedir. Fleming ve Baume (2006) bu boyutlarla öğrencilerin bilgiyi alırken hangi yolu veya yolları tercih ettiğini ortaya koymaya çalışmıştır:

- Görsel: Bilginin çizim, grafik, akış şemaları ve resim gibi sembolik ifadelerle daha kolay algılanmasını ifade eden boyuttur.
- İşitsel: Öğrencilerin işitilen veya söylenen bilgiyi algılamaları daha kolaydır. Öğrencilerin tartışarak veya dinleyerek öğrenmede daha başarılı olduğu boyuttur.
- Okuma/Yazma: Öğrencilerin basılı kaynaklardan okuyarak veya yazarak bilgi edinmeyi tercih ettikleri ve öğretmenlerin de en çok bilgiyi sunmayı tercih ettikleri bilgiyi algılama ve yorumlama boyutudur.
- Kinestetik: Daha çok deneyim yaşayarak, gerçek ortamında veya benzerinde dokunma, hissetme, görme ve işitme, tatma gibi

Tablo 1. Her Bir Öğrenme Tercihine İlişkin Öğrencilerin Çalışma Stratejileri

	Bilgi Edinme/Alma	Sorunsuz Çalışma	Sınavda Başarılı Olmak
GÖRSEL	<ul style="list-style-type: none"> Farklı renklerle önemli öğelerin altını çizme Şema oluşturma Resim, fotoğraf, video, poster, yansı kullanma Renkli, hareketli, canlı ders anlatan öğretmenle çalışma Resimli, şekilli, ders kitapları kullanma Grafik, simge kullanma Aydınlık ortamda çalışma 	<ul style="list-style-type: none"> İmgeleri değişik yollarla yeniden oluşturun, farklı özel düzenlemeleri deneyin. Sayfaları belleğinizde yeniden çizin. Sözcükler yerine simgeler ya da kısaltmalar kullanın. Ders notlarınızı 3:1 oranında resim sayfalarına indirgeyerek, anlaşılabilir paket haline getirin. 	<ul style="list-style-type: none"> Konuları şekillendirin. Sınava ilişkin yanıtları yazın İmgelerle oluşturduğunuz resimleri anımsayın. Görsel edimlerinizi sözcüklere dönüştürmeye çalışın.
İŞİTSEL	<ul style="list-style-type: none"> Derslere katılın. Tartışmalara ve oturumlara katılın. Konuları başkalarıyla ve öğretmenle tartışın. Yeni fikirleri başkalarına açıklayın. Ses kaydedici kullanın. İlginç örnekleri, öyküleri, fıkraları anımsayın. Yansılar, resimleri ve diğer görsel materyalleri, başkasına açıklatın. Anımsamalar ve tamamlamalar için notlarınızda boş alanlar bırakın. 	<ul style="list-style-type: none"> Dinlemeyi tercih ettiğiniz için notlarınız yetersiz olabilir. Başkalarıyla konuşarak ve ders kitabından derlemelerle notlarınızı zenginleştirmeniz gerekecek. Özet notlarınızı ses kaydına alın ve dinleyin. Bir konuya ilişkin anladıklarınızı başkalarına dinletin. Özet halindeki notlarınızı sesli bir şekilde okuyun. Notlarınızı, bir başka işitsel öğrenme tercihi birine açıklayın. Ders notlarınızı 3:1 oranında azaltarak anlaşılabilir paket haline getirin. 	<ul style="list-style-type: none"> Sınavı veren kişiyle konuşuyormuşsunuz gibi düşünün. Kendi konuşmanızı dinleyin ve yazın. Sakin yerlerde zaman geçirin ve düşüncelerinizi anımsayıp toparlamaya çalışın. Eski sınav sorularını yazarak yanıtlamaya çalışın. Yanıtlarınızı sesli bir şekilde ya da içinizden anlatın.
OKU/YAZ	<ul style="list-style-type: none"> Listeler, başlıklar, sözlükler, derlemeler, tanımlar, yazılı notlar, ders kitapları, Okuma parçaları-kütüphane. Sözcükleri iyi kullanan ve notlarla tümcelere ilişkin zengin birikimi olan öğretmenler Makaleler 	<ul style="list-style-type: none"> Notlarınızı tekrar tekrar okuyun Düşünce ve ilkeleri başka sözcüklerle tekrar yazın. Şekilleri ve grafikleri anlatım şeklinde düzenleyin. (Örneğin; Trend...) Tepkileri, eylemleri, şekilleri ve çizimleri sözcüklere dönüştürün. Listelerinizin çoktan seçmeli sorular şeklinde düzenlenmesini zihninizde canlandırın ve aralarındaki farkı görmeye çalışın. Notlarınızı 3:1 oranında azaltarak anlaşılabilir bir pakete dönüştürün. 	<ul style="list-style-type: none"> Sınavın yanıtlarını yazın. Çoktan seçmeli sorular üzerinde çalışın. Başlangıç ve sonlandırmalı paragraflar yazın. Listeler yapın (a,b,c,d,1,2,3,4...). Sözcüklerinizi hiyerarşik sıralama çerçevesinde düzenleyin.
KİNESTETİK	<ul style="list-style-type: none"> Tüm duyular Laboratuvarlar, alan geziler Gerçek yaşama yakın örnekler veren öğretmenler Uygulamalar El altı yaklaşımları (Bilgisayar) Deneme ve yanılma. Sergiler, örnekler, 	<ul style="list-style-type: none"> Başlıklar/konular “somut” yada “ilgili” olmadığından ders notlarınız yeterli olmayabilir. Oluşan “gerçek” şeyleri anımsayın. Özetinize çok sayıda örnek ekleyin. Notlarınızla ilgili olarak “yaparak” 	<ul style="list-style-type: none"> Uygulama yanıtlar, paragraflar... yazın. Kendi odanızda sınav durumunu canlandırıp oynayın.

	fotoğraflar. • Tarifler, problem çözümleri, önceki sınav kağıtları.	öğrenme tercihi başka biriyle konuşun. • Bir düşünceyi anlatan resim ve fotoğraflar kullanın. • Deneyleri, alan gezilerini... anımsayın. • Ders notlarını 3:1 oranında azaltarak anlaşılabilir (öğrenilebilir) bir paket haline getirin.	
--	--	---	--

Kaynak: <http://vark-learn.com/home-turkish/> adresinden 03.04.2019 alınmış ve kurgulanmıştır.

Amaç

Bu araştırmanın amacı, çevrimiçi tezsiz yüksek lisans öğrencilerinin öğrenme biçimlerinin çalışma durumları, çalışılan sektör ve günde derslerine ayırdıkları çalışma saatleri bağlamında değişip değişmediğini incelemektir. Bu amaca ulaşmak için aşağıdaki sorulara yanıtlar aranmıştır:

1. Çevrimiçi yöntemle ders alan öğrencilerin öğrenme tercihleri nelerdir?
2. Öğrencilerin çalışma durumlarına göre öğrenme tercihlerindeki durum nasıldır?
3. Öğrencilerin çalışma kurumlarına göre öğrenme tercihlerindeki durum nasıldır?
4. Öğrencilerin ders çalışma için günlük ayırdıkları süre ile öğrenme tercihlerindeki durum nasıldır?

Yöntem

Bu çalışmada uzaktan öğrenenlerin öğrenme biçimleri ile çalışma durumları, çalışılan sektör ve günde derslerine ayırdıkları çalışma saatleri arasındaki ilişki frekans ve yüzde ifadeleri ile gösterilmiştir. Bu çerçevede araştırma tarama modelinde betimsel bir çalışmadır. Tarama modelleri, geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekli ile betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımıdır (Karasar, 2012).

Evren ve Örneklem

Bu araştırmanın evrenini 2018- 2019 eğitim ve öğretim yılında bir kamu üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne bağlı programlarda lisansüstü düzeyde öğrenim gören öğrenciler, örneklemini ise araştırmanın amacına uygun biçimde benzeşik örnekleme yöntemiyle belirlenen enstitüye bağlı tamamen çevrimiçi yürütülen altı programda öğrenim gören öğrenciler oluşturmaktadır. Benzeşik örnekleme yönteminde örneklem, araştırmanın problemiyle ilgili olarak evrende yer alan benzeşik bir alt grubu ya da oldukça özelleşmiş bir durumu içerebilir (Strauss ve Corbin, 2014). Çevrimiçi yürütülen bu altı programda öğrenim gören öğrencilerin tamamına öğrenme yönetim sistemi üzerinden rahatça erişilebilmesinden ötürü ilgili programlardaki tüm öğrenciler araştırmaya dâhil edilmiştir.

Bu çalışmada örneklemin tamamına öğrenme yönetim sistemi üzerinden ulaşılmıştır. 300 kadar öğrenciye anket gönderilse de anketlere 122 öğrenci yanıt vermiştir. Yani ölçme araçlarında yer

alan soruların yanıtlanma oranı % 40,7'dir. Ölçek doldurulmadan önce öğrenciler çalışmanın amacı hakkında bilgilendirilmiş ve çalışmaya katılmada gönüllülük esası dikkate alınmıştır. Elde edilen veriler frekans ve yüzdelik dağılımları ile gösterilmiştir.

Tablo 2. Araştırma Katılımcılarına İlişkin Demografik Bilgiler

Öğrenim Gördükleri Program	Sayı	Yüzde	Toplam
Uzaktan Öğretim	87	71,3	122
Görsel İletişim Tasarımı	16	13,1	
Pazarlama Yönetimi	7	5,7	
Ölçme ve Veri Analitiği	6	4,9	
İşletme Yönetimi	4	3,3	
Konaklama İşletmeciliği	2	1,6	
Çalışma Durumları	Sayı	Yüzde	Toplam
Çalışıyor	103	84,4	122
Çalışmıyor	19	15,6	
Çalıştıkları Sektör	Sayı	Yüzde	Toplam
Kamu	58	56,3	103
Özel	45	36,9	
Derslere ayrılan günlük saat	Sayı	Yüzde	Toplam
1 saatten az	35	28,7	122
1-2 saat arası	62	50,8	
2 saat ve üstü	25	20,5	

Tablo2'de görüldüğü üzere, araştırmaya 122 öğrenci katılmış olup, araştırmaya katılan öğrencilerin %71,3 (87 öğrenci) gibi çok büyük bir oranı çevrimiçi uzaktan öğretim tezsiz yüksek lisans programında öğrenim gören öğrenciler oluşturmaktadır. Bunu sırasıyla %13,1 (16 öğrenci) Görsel İletişim Tasarımı, %5,7 (7 öğrenci) Pazarlama Yönetimi, %4,9 (6 öğrenci) Ölçme ve Veri Analitiği, %3,3 (4 öğrenci) İşletme Yönetimi ve %1,6 (2 öğrenci) ile Konaklama İşletmeciliği öğrencileri oluşturmaktadır. Bu öğrencilerin %84,4'ü (103 öğrenci) gibi çok yüksek bir oranı herhangi bir yerde çalıştıklarını, %16,6'sı (19 öğrenci) çalışmadıklarını belirtmişlerdir. Çalışan 103 öğrencinin çalıştıkları sektör türüne bakıldığında ise %56,3'ünün (58 öğrenci) kamuda, %36,9'unun da (45 öğrenci) özel sektörde çalıştıkları görülmektedir. Ayrıca araştırmaya katılan öğrencilerin yaklaşık yarısı %50,8 (62 öğrenci) gün içerisinde 1-2 saat arasında derslerine zaman ayırdıklarını, %28,7'si (35 öğrenci) 1 saatten az ve %20,5'inin de (25 öğrenci) 2 saat ve üstü zaman ayırdıklarını belirtmektedirler. Araştırmaya katılan öğrencilerin çok büyük bir oranı %89,3 (109 öğrenci) lisans mezunu iken yüksek lisans mezunu, başka bir programda yüksek lisans öğrenimine devam eden ve hatta doktora eğitimine devam eden öğrencilerde bulunmaktadır.

Veri Toplama Aracı

Bu araştırmada Neil ve Fleming tarafından 1992 yılında geliştirilen VARK Öğrenme biçimleri envanteri tercih edilmiştir. VARK Öğrenme Biçimleri bireylerin bilgi alışverişlerini nasıl yaptıklarını, bilgiyi işleme tercihlerinin neler olduğunu ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. VARK'ı oluşturan 16

envanter sorusunda farklı senaryolar yaratılarak, bireyin o durumda hangi tercihi yapacağını yanıtlaması istenir. Birey birden fazla yolu tercih edebileceğinden, birden fazla seçeneği işaretleyebilir ya da seçeneklerden hiçbirini uygun bulmuyorsa soruyu boş bırakabilmektedir (Fleming ve Mills, 1992).

Tablo 3. VARK Öğrenme Biçimleri Envanteri Örnek Sorusu Ve Çözümlemesi

Seçenek	Soru 9			
		Bilgisayarda yeni bir program, beceri ya da oyun öğrenmek istiyorsunuz.		
A	Programla birlikte verilen yazılı açıklamaları/talimatları okursunuz.			
B	Programa ilişkin bilgisi olan biriyle konuşursunuz.			
C	Kontrol kumandalarını ya da klavyeyi kullanırsınız.			
D	Konuya ilişkin verilen kitapçıktaki şekilleri izlersiniz.			
Çözümleme	A	B	C	D
	R (Okuma/Yazma)	A (İşitsel)	K (Kinestetik)	V (Görsel)

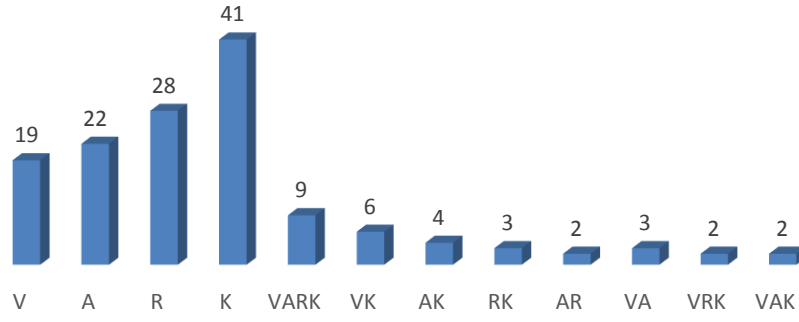
VARK Öğrenme Biçimleri Envanterinin İngilizce metni geçerlilik güvenilirlik çalışması Leite, W. L., Svinicki, M. ve Shi, Y. (2010) tarafından yapılmış olmakla birlikte Kalkan (2007) tarafından Türkçeye çevrilen envanterin Türkçe versiyonunun geçerlilik ve güvenilirlik çalışması Düzgün (2018) tarafından yapılmıştır. Türkiye'nin farklı bölgelerinde görev yapan 318 öğretmen üzerinde yapılan araştırma sonuçları LISREL programında analiz edilerek doğrulayıcı faktör analizi yapılarak güvenilirlik ve geçerlik değerleri elde edilmiştir. Envanterin güvenilirliğini kestirebilmek amacıyla Cronbach Alpha katsayısı kullanılmıştır. Ölçeğin toplam güvenilirlik katsayısı 0,76 olarak bulunmuştur. Ölçme aracının tüm boyutlarında madde-test korelasyonu 0,36 ile 0,55 arasında değişmektedir.

Araştırmanın yürütülebilmesi için ilgili kurumun Bilimsel Araştırmalar Etik Kurul'undan gerekli izin alınmıştır. Çalışmanın yapılabilmesi için de ilgili programların bölüm başkanlarından sözlü izin alınmıştır.

BULGULAR

Bu bölümde araştırmanın alt problemlerine ilişkin bulgular ve açıklamalara yer verilmiştir.

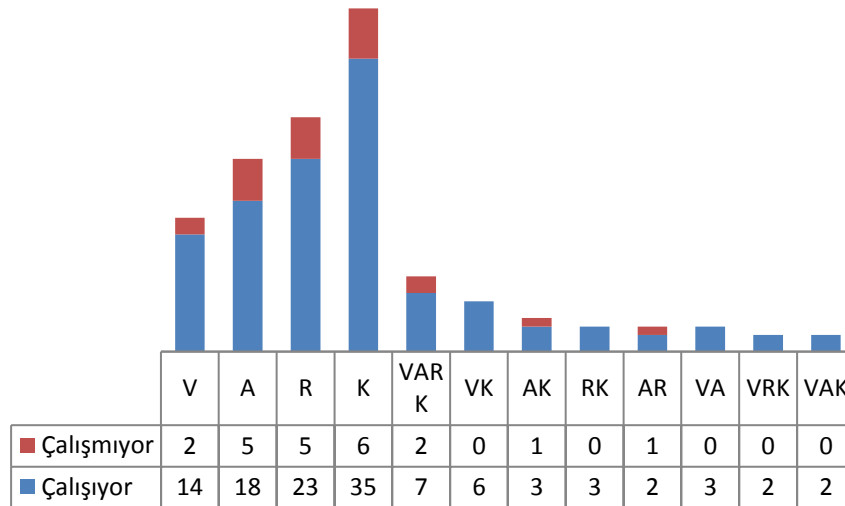
Araştırmanın birinci alt problemine ilişkin çevrimiçi yöntemle ders alan öğrencilerin öğrenme biçimlerinin dağılımı Şekil 1'de gösterilmektedir.



Şekil 1. Çevrimiçi yöntemle ders alan öğrencilerin öğrenme biçimlerinin dağılımı

Şekil 1’de görüldüğü gibi araştırmaya katılan 122 öğrencinin toplamda 140 adet farklı öğrenme biçiminde bulunduğu görülmektedir. Bunun sebebi öğrencilerden bazılarının birbirinden farklı (Tekli [V], Çoklu [VRK], Tekli/Tekli [V, K] , Tekli/Çoklu [A, RK], Çoklu/Çoklu [AR, VK]) öğrenme biçimi tercih etmesindedir. Öğrencilerin en çok tercih ettiği öğrenme biçiminin (41 öğrenci) Kinestetik (K) öğrenme biçimi olduğu görülmektedir. Bunu sırasıyla 28 öğrenci okuma/yazma (R), 22 öğrenci işitsel (A) ve 19 öğrenci görsel (V) öğrenme biçimleri takip etmektedir. Genel olarak öğrencilerin çoklu öğrenme biçimleri tercihinde de buldukları görülmektedir. Çoklu öğrenme biçimleri içerisinde en çok VARK (Görsel, İşitsel, Okuma-yazma, Kinestetik) öğrenme biçiminin olduğu görülmektedir.

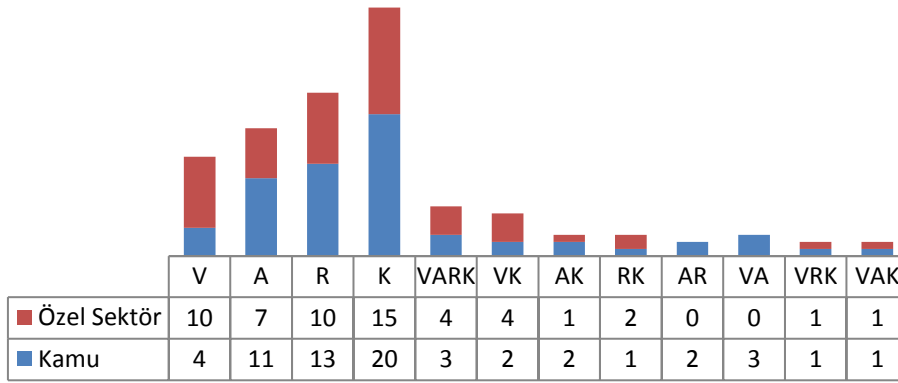
Araştırmanın ikinci alt problemine göre, öğrencilerin çalışma durumlarına göre öğrenme biçimlerindeki duruma ilişkin dağılım Şekil 2’de gösterilmektedir.



Şekil 2. Öğrencilerin öğrenme biçimlerinin çalışma durumlarına ilişkin dağılımı

Araştırmaya katılan öğrencilerin %84,4'ü (103 öğrenci) gibi çok yüksek bir oranı herhangi bir yerde çalıştıklarını, %16,6'sı (19 öğrenci) çalışmadıklarını belirtmişlerdir. Şekil 2'de, bu 122 öğrencinin belirlediği 140 öğrenme tercihlerinin dağılımında değişim olduğu görülmektedir. Çalıştığını belirten 103 öğrencinin 35'i (K), 23'ü (R), 18'i (A) ve 14'ü de (V) öğrenme biçimi tercihinde bulunmuştur. Çalıştığını belirtenlerin içerisinde çoklu öğrenme tercihinde bulunan öğrencilerde bulunmaktadır. Çoklu öğrenme tercihleri içerisinde en çok VARK ve VK tercihleri görülmektedir. Çalıştığını belirtenlere benzer şekilde herhangi bir yerde çalışmadığını yani sadece öğrencilik yaptığını belirten öğrencilerde sırayla K, R, A ve V öğrenme biçimi tercihlerinde bulunmuşlardır.

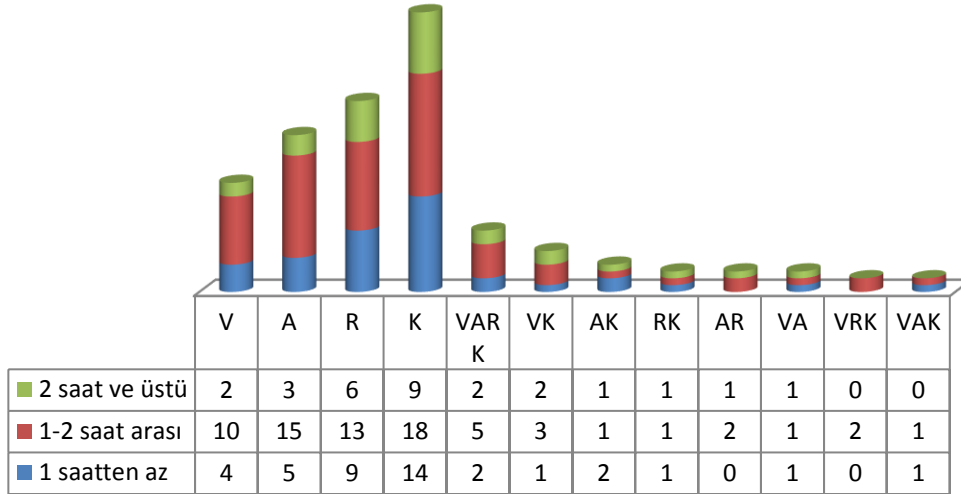
Araştırmanın üçüncü alt problemine ilişkin, öğrencilerin çalıştıkları sektöre göre öğrenme biçimlerindeki dağılım Şekil 3'de gösterilmektedir.



Şekil 3. Öğrencilerin çalıştıkları sektöre göre öğrenme tercihleri dağılımı

Çalışan 103 öğrencinin çalıştıkları sektör türüne göre %56,3'ünün (58 öğrenci) kamuda, %36,9'unun da (45 öğrenci) özel sektörde çalıştıkları görülmektedir. Şekil 3'de, bu 103 öğrencinin belirlediği 118 öğrenme biçimlerinin dağılımında değişim olduğu görülmektedir. Kamu alanında çalışanların en çok tercih ettikleri öğrenme biçimi K iken bunu sırasıyla R, A ve V takip etmektedir. Özel sektörde çalıştığını belirten öğrencilerinde en çok tercih ettikleri öğrenme biçimi K iken V ve R biçimleri eşit seviyede ve A bunların ardından tercih edilen öğrenme biçimi olmuştur.

Araştırmanın dördüncü alt problemine ilişkin öğrencilerin öğrenme biçimlerinin programlarındaki derslere günde ayırdıkları süre açısından dağılımı Şekil 4'te gösterilmektedir.



Şekil 4. Öğrencilerin öğrenme biçimlerinin derslerine günde ayırdıkları süre bağlamında dağılımı

Araştırmaya katılan öğrencilerin yaklaşık yarısı %50,8 (62 öğrenci) gün içerisinde 1-2 saat arasında derslerine zaman ayırdıklarını, %28,7'si (35 öğrenci) 1 saatten az ve %20,5'inin de (25 öğrenci) 2 saat ve üstü zaman ayırdıklarını belirtmektedirler. Şekil 4'te görüldüğü derslerine günde 1 saatten az zaman ayırabilen, 1-2 saat arası zaman ayırabilen ve 2 saat ve üstü zaman ayırabilen öğrencilerin tümünde en çok tercih edilen öğrenme biçimi K, bunu sırasıyla R, A ve V takip etmektedir.

Tartışma

Bu çalışma çevrimiçi yöntemle yürütülen tezsiz yüksek lisans programlarında öğrenim gören öğrencilerinin öğrenme biçimlerinin ortaya çıkarılması amacıyla yapılmıştır. Bozkurt ve Orak (2016) 2000-2013 yılları arasında Türkiye'de öğrenme stilleriyle ilgili yapılan çalışmalarda öğrenme biçimlerinin hangi değişkenlerle çalışıldığını belirlediği belgesel tarama çalışmasında en çok sırasıyla cinsiyet, tutum, beceri, sosyo-ekonomik düzey, yaş ve motivasyon değişkenlerinin incelendiğini belirlemiştir. Slater, Lujan ve Dicarlo (2007) ve Baykan ve Nacar'ın (2007) tıp fakültesi öğrencilerinin öğrenme biçimlerini pür cinsiyet bağlamında incelediği araştırmaları da bulunmaktadır. Bu araştırma ise yaygın kullanımdan farklı olarak öğrencilerin çalışıp çalışmama durumu, çalışılan sektör ve günde ders çalışmaya ayrılan süre açısından herhangi bir farkın olup olmadığının tespit edilmesi ile diğer araştırmalardan farklılaşmaktadır.

Araştırmaya altı farklı çevrimiçi tezsiz yüksek lisans programından 122 öğrenci katılmıştır. Türkiye'de öğrenme biçimlerinin belirlenmesine ilişkin çalışmaların en çok yapıldığı grup yükseköğretim olduğu (Bozkurt ve Orak, 2016) durumuyla benzer biçimde bu araştırmada da yükseköğretim öğrencileri ile çalışılmıştır. Bu 122 öğrenci 140 farklı öğrenme biçimi tercihinde bulunmuşlardır. Baskın öğrenme biçiminin K olduğu görülmüştür. Araştırmaya en çok katılım

sağlayan gruplar uzaktan öğretim ve görsel iletişim tasarımı programları öğrencileridir. Bu programlar daha çok uygulamalı disiplinlerden oluşmaktadır. Öğrenim görülen programın içerik biçiminden ötürü sonucun bu şekilde çıkması beklenmekte olan bir durumdur. Benzer şekilde Işıldar, Aktaş ve Kurgun (2016) tarafından turizm öğrencilerinin öğrenme biçimlerinin belirlendiği araştırmada da daha çok yaparak öğrenmeyi ifade eden K öğrenme biçiminin baskın olduğu görülmüştür. Benzer şekilde Idrizi, Filiposka ve Trajkovik (2018) tarafından VARK öğrenme biçimleri envanteri ile çevrimiçi öğrenenlerin öğrenme ortamlarında kullanılan materyallere (video, PDF, interaktif video kanalı) ilişkin dağılımlarının araştırıldığı çalışmada da en baskın biçim K olarak belirlenmiştir. Karabörklü Argut vd. (2017) tarafından Sağlık Bilimleri fakültesi öğrencilerinin öğrenme stillerinin belirlendiği araştırmada da katılımcıların çoğunluğunun K öğrenme biçimini tercih ettikleri görülmüştür. Ama Pirondini ve Otacıoğlu'nun (2018) profesyonel müzik eğitimi alan lisans öğrencilerinin öğrenme stillerini belirledikleri araştırmada öğrencilerin çoğunluğunun baskın öğrenme biçiminin V, bunu sırasıyla A, K ve R takip ettiği görülmüştür.

Bu araştırmada öğrencilerin çoklu öğrenme biçimleri tercihinde de buldukları belirlenmiştir. Çoklu öğrenme biçimleri içerisinde en çok VARK (Görsel, İşitsel, Okuma-yazma, Kinestetik) öğrenme biçiminin olduğu görülmektedir. Benzer şekilde Işıldar, Aktaş ve Kurgun'un (2016) araştırmasında da VARK çoklu öğrenme biçimine sahip bireylerin olduğu görülmüştür.

Araştırmaya katılan öğrencilerin %84,4'ü (103 öğrenci) gibi çok yüksek bir oranı herhangi bir yerde çalıştıklarını, %16,6'sı (19 öğrenci) çalışmadıklarını belirtmişlerdir. Araştırma lisansüstü programda öğrenim gören öğrencilerle yapıldığından yüksek bir oranının çalışan öğrenciler olması beklenebilen bir durum olarak düşünülebilir. Çalıştığını belirten 103 öğrencinin 35'i (K), 23'ü (R), 18'i (A) ve 14'ü de (V) öğrenme biçimi tercihinde bulunmuştur. Bu durum Knowles, Holton ve Swanson'un (2005) "yetişkinler, öğrenmelerini yaşamsal-merkezli bir çerçevede gerçekleştirmek isterler" varsayımı ile uyum göstermektedir. Çalıştığını belirtenlerin içerisinde çoklu öğrenme tercihinde bulunan öğrencilerde bulunmaktadır.

Çalışan 103 öğrencinin çalıştıkları sektör türüne göre %56,3'ünün (58 öğrenci) kamuda, %36,9'unun da (45 öğrenci) özel sektörde çalışmaktadırlar. Çalıştığını belirten bu 103 öğrenci 118 öğrenme biçimi tercihinde bulunmuştur. Kamu ve özel sektörde çalışanların en çok tercih ettikleri öğrenme biçimi K'dır. Yetişkin öğrenenlerin uygulamada elde ettikleri tecrübelerini öğrenme ortamlarına aktardığı bilgisi ile böylesi bir sonucun ortaya çıkması uyum göstermektedir.

Araştırmaya katılan 122 öğrencinin 62'si gün içerisinde 1-2 saat arasında derslerine zaman ayırırken, 35 öğrenci 1 saatten az ve 25 öğrenci de 2 saat ve üstü zaman ayırdıklarını belirtmişlerdir. Öğrencilerin tamamının, öğrenim gördükleri programlardaki derslerine her gün zaman ayırabilmeleri iki açıdan önemli görülmelidir. Birincisi öğrencilerin programa dair olumlu tutuma sahip olabilecekleri ikincisi de öğretim süreci içerisinde yerine getirilmesi gereken ödev, makale yazma,

gerekli okumalar, projeler, çizimler vs. sorumlulukların gerçekleştirilmeden öğrenmenin sağlanamayacağı anlayışına öğrencilerin sahip olmasıdır.

Sonuç olarak, öğrenme biçimlerine ilişkin çeşitli değişkenler ile karşılaştırmaların yapıldığı araştırmalar bulunmaktadır. Yapılan alanyazın taramalarında bu araştırmada kullanılan değişkenler ile yapılmış olan çalışmalara rastlanmaması nedeni ile araştırmanın özgün bir çalışma olduğu sonucu çıkarılabilir. Çevrimiçi yöntemle yürütülen tezsiz yüksek lisans programlarında öğrenim gören öğrencilerin öğrenme biçimlerini belirlemek ve bunu çalışma durumu, çalışılan sektör ve günde derslerine ne kadar zaman ayırdıkları değişkenleri ile karşılaştırmayı amaçlayan bu çalışma, sadece VARK öğrenme biçimi envanteri kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Farklı modellerin kullanılması, araştırma örnekleminin ve değişkenlerin artırılması bu alanda çalışma yapacak araştırmacılara ve alanyazına katkı sağlayacaktır.

Yetişkin grubuna dâhil edebileceğimiz lisans üstü öğrenenlerin yetişkin öğrenme (androgoji) özellikleri ile kendileri için uygun gördükleri öğrenme biçimlerine ilişkin özelliklerin bilinmesi yani eğitim ortamlarının öğrencilerinin öğrenme biçimleri dikkate alınarak düzenlenmesi ve eğitim ortamlarında öğrencilerin sahip oldukları öğrenme biçimlerine yönelik çalışmalara yer verilmesi etkin bir öğrenme için önemli olduğu düşünülmektedir. Öğrencilerin yatkın oldukları öğrenme biçiminin bilincinde olmalarının derse yaklaşımlarını olumlu yönde etkileyeceğini, öğrenme için harcadıkları çabayı ve zamanı azaltarak ders başarısını artırabileceği düşünülmektedir. Eğitimcilerin öğrenme biçimleri konusunda bilgi sahibi olmasının da aynı zamanda uygun teknik ve materyallerin kullanımı ve kişisel gelişim açısından önemli olacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Argut, S. K., Mustafaoğlu, R., Kuş, G., & Özdiñçler, A. R. (2017). Determination of learning style preferences in students at the faculty of health sciences. *Clinical And Experimental Health Sciences*, 7(4), 146-151.
- Bahadori, M., Sadeghifar, J., Tofighi, S., Mamikhani, J. A ve Nejati, M. (2011). Learning styles of the health services management students: A study of first-year students from the medical science universities of Iran, *Australian Journal of Basic and Applied Sciences*, 5 (9): 122-127.
- Baykan, Z. ve Nacar, M. (2007). Learning styles of first-year medical students attending Erciyes University in Kayseri, Turkey. *Advances in physiology education*; 31: 158-60.
- Bozkurt, O. ve Orak, Z. (2016). Türkiye'de akademik başarı değişkeni alanında yapılan öğrenme stilleriyle ilgili çalışmaların incelenmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13 (35). <http://dergipark.gov.tr/mkusbed/issue/24546/259986> [Erişim Tarihi: 08.02.2019]
- Düzgün, S. (2018). Türkçeye çevrilmiş vark öğrenme stilleri envanterinin doğrulayıcı faktör analizi modeli ile doğrulanması: öğretmenler örneği. *Electronic Turkish Studies*, 13(11).
- Fleming, N. D. ve Baume, D. (2006). Learning styles again: VARKing up the right tree!. *Educational Developments*, SEDA Ltd, 7 (4): 4-7.
- Fleming, N. D. (1995) "I'm different; not dumb. Modes of presentation (VARK) in the tertiary classroom in Zelman, A.", (ed.) *Research and Development in Higher Education*, Proceedings of the 1995 Annual Conference of the Higher Education and Research Development Society of Australasia (HERDSA), HERDSA, c. 18, ss. 308 – 313.
- Fleming, N. D. ve Mills, C. (1992). Not another inventory, rather a catalyst for reflection. *To Improve the Academy*, 11: 137-155.
- Grasha, A. F. (1996). *Teaching with style: a practical guide to enhancing learning by understanding teaching and learning styles*. Pittsburgh: Alliance Publishers, pp.154–158.
- Gregorc, A. F. (1979). *Learning/ teaching styles: their nature and effects*. In *student learning styles: diagnosing and prescribing program*. Reston, VA: National Association of Secondary School Principals, U.S.A.
- Hunt, D. E. (Eds.). (1979). *Learning style and student needs: an introduction to conceptual level*. Reston, VA: National Association of Secondary School Principals.
- Idrizi, E., Filiposka, S. and Trajkovik, V. (2018). VARK Learning Styles and Online Education: Case Study. *ETAI 2018 At: Struga, R.Macedonia*
- Işıldar, P , Aktaş, E , Kurgun, O . (2016). Turizm öğrencilerinin vark öğrenme modeline göre öğrenme stillerinin belirlenmesi: lisans ve ön lisans karşılaştırması. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18 (1), 91-113. Doi: 10.16953/Deusbed.38293
- Karasar, Niyazi. (2013). *Bilimsel araştırma yöntemi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Keefe, J. W. (1979). *Learning style: an overview*. In *national association of secondary school principals (ed.)*, *Student learning styles: Diagnosing and prescribing programs*, 1-17.
- Kinshuk, Liu, T., & Graf, S. (2009). Coping with mismatched courses: students' behaviour and performance in courses mismatched to their learning styles. *Education Technology Research and Development*, 57, 739-752.
- Knowles, M. S., Holton, E. F. & Swanson, R. A. (2005). *The adult learner 6th edition*. Burlington, MA: Elsevier.
- Kocaarslan Pirondini, B. & Gürşen Otacıoğlu, S. (2018). "Profesyonel müzik eğitimi alan lisans öğrencilerinin bilinçli farkındalık düzeyleri ve öğrenme stilleri arasındaki ilişki", *International Social Sciences Studies Journal*, 4(24): 5231-5244
- Kolb, D.A. (1984), *Experiential learning: experiences as the source of learning and development*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, INC.
- Leite, W. L., Svinicki, M. ve Shi, Y. (2010). Attempted validation of the scores of the VARK: Learning styles inventory with multitrait-multimethod confirmatory factor analysis models. *Educational and psychological measurement*, 70: 323-339.

Muğan, C. Ş ve Akman, N. H. (2004). “Muhasebe Eğitiminde Öğretim Ve Öğrenim Yöntemleri ile Ders Başarısı Arasındaki ilişki: Pilot Çalışma”. <http://www.isletme.istanbul.edu.tr/surekli_yayinlar/tmes2004/tmes_2004.pdf [Erişim Tarihi: 15.01.2008].

Saeed, N., Yang, Y. & Sinnappan, S. (2009). Emerging web technologies in higher education: a case of incorporating blogs, podcasts and social bookmarks in a web programming course based on students' learning styles and technology preferences. *Educational Technology & Society*, 12(4), 98-109.

Silver, H., Strong, R. ve Perini, M. (1997) “Integrating learning styles and multiple intelligences”, *Educational Leadership*, c. 55, s. 1, ss. 22–27.

Slater, J. A., Lujan, H. L, and DiCarlo, S. (2007). Does gender influence learning style preferences of first year medical students? *Advances in physiology education*, 31(4), 336-342.

Strauss, A. & Corbin, J. (2014). *Basics of qualitative research techniques*. Sage Publications, New York.

Topçu, A. (2008). ‘Intentional repetition’ and learning style: Increasing efficient and cohesive interaction in asynchronous online discussions. *British Journal of Educational Technology*, 39(5), 901-919.

Ülgen, G. (1995). *Eğitim psikolojisi-birey ve öğrenme*. Ankara.

Üniversite Öğrencilerinin Kredi Kartı Kullanım Durumlarının Bazı Demografik Değişkenler Açısından İncelenmesi

Sevde YÜCEL¹ & Necati ÇİFTÇİ²

Özet

Kredi kartı kullanımı günümüzde hızla yaygınlaşmaya devam etmektedir. Her yıl birçok tüketici kredi kartı borcunu ödeyememekte ve çoğu birey kazancının neredeyse tamamını kredi kartı borcunu ödemeye ayırmaktadır, bu nedenle yaşanan sıkıntılar çok ciddi boyutlardadır. Kredi kartlarına erişimin kolaylaşması ve bireyleri kredi kartı kullanmaya cezbettiren promosyonların artması da bilinçli olmayan, bütçesini yönetmeyi bilmeyen yani finansal konularda yetersiz olan tüketicilerin kart borçları yüzünden sıkıntı yaşamalarını tetiklemektedir. Bu durum direkt olarak hem hanehalkına hem de ülke ekonomisine ciddi zararlar vermektedir. Tüm bu durumlar göz önünde bulundurulduğu zaman kredi kartı kullanımı konusunda önlemler alınmasının gerekliliği açık bir şekilde ortadadır.

Bilinçsiz kredi kartı kullanımı gelişmekte olan ülkelerin olduğu kadar gelişmiş ülkelerin de sorunu haline gelmiştir. Bu durumla ilgili olarak bireylerin alacakları finansal eğitimler artırılarak daha bilinçli tüketicilerin topluma kazandırılması sağlanmalıdır. Çünkü finansal konularda bilgili, bütçesini yönetmeyi bilen, tasarruf ve birikim yapan bireylerin bu konuda daha dikkatli davrandığı gözlemlenmektedir.

Tarama modelinde gerçekleştirilen çalışmanın amacı, üniversite öğrencilerinin kredi kartı kullanımındaki tutumlarının demografik değişkenlerle ilişkisini incelemektir. Araştırmanın evrenini üniversitelerin iktisadi ve idari bilimler fakültelerinde okuyan öğrenciler; örneklemini ise Hacettepe Üniversitesi ve Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi'nde okumakta olan 300 öğrenci oluşturmaktadır.

Araştırmaya katılan öğrencilere kişisel finans tercihlerinin neler olduğu sorulduğunda, öğrencilerin ağırlıklı olarak kredi kartı kullanmayı tercih ettikleri belirlenmiştir ve araştırmaya katılanların %62.3'ü aktif olarak kredi kartı kullanmakta olduklarını belirtmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Kredi kartı, borçlanma, tüketici, tasarruf.

Investigation of Credit Card Usage Situations of University Students in Terms of Some Demographic Variables

Abstract

The use of credit cards is increasing rapidly today. Many consumer credit cards can not pay debts every year. In addition, most individuals allocate almost all of their earnings to paying credit card debt. As a result, problems are increasing. It has become easier to have a credit card, and promotions have been increased to encourage individuals to use credit cards. As a result, uninformed consumers who do not manage their budget (ie insufficient financial issues) suffer from card debt. This situation directly harms the household and the economy of the country. Considering all these situations, it is clear that measures are needed to use credit cards.

The use of unconscious credit cards has become a problem for developing countries as well as developing countries. Regarding this situation, it is necessary to increase the financial educations of the individuals and to make more conscious consumers acquire the society. Because it is observed that individuals who are knowledgeable in financial matters, who know how to manage their budget, saving are behaving more carefully in this respect.

The purpose of the study conducted in the screening model is to investigate the relationship between university students' attitudes towards credit card use and demographic variables. The population of the research consists of the students in the faculty of economics and administrative sciences in Hacettepe University and Bilecik Şeyh Edebali University. Randomly chosen sample includes 300 students of the faculties.

Participants were asked what their personal finance preferences are. Participants were predominantly preferred to use credit cards, and 62.3% of respondents said they were actively using credit cards.

Key Words: Credit card, debt, consumer, savings.

¹ Arş. Gör. Hacettepe Üniversitesi, İdari ve İktisadi Fakültesi, Aile ve Tüketici Bilimleri Bölümü, sevdeyucel@gmail.com

² Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İdari ve İktisadi Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, necati.ciftci@bilecik.edu.tr

1. Kredi Kartı

1.1. Kredi Kartının Gelişimi

İnsanların, günlük gereksinimleri gidermeleri ya da beklenmedik harcamaları için yanlarında fazla miktarda para taşımaları; çalınma, kaybolma gibi riskleri de beraberinde getirmiştir. Bu tarz riskleri önleyebilmek için, paranın yerini tutabilecek hem yeni hem de güvenilir araçlara ihtiyaç duyulmuştur. Bunun için ilk olarak çek kullanımı başlamıştır. Fakat çekle ödeme yapmanın yararları olduğu kadar karşılıksız keşide edilmesi, çek karşılığının ödenmesi sırasındaki güçlükler gibi zorlukları da küçümsenmeyecek kadar çok olmuştur. Bunun yerine, yeni ve çağdaş bir ödeme sistemi olan ve plastik para olarak da adlandırılan kredi kartı sistemi ortaya çıkmıştır (Teoman, 2003: 5).

Kredi kartları; farklı alanlarda işlevi olan iş yerlerinde para yerine kullanılabilen, belirli bir bölge sınırı olmayan ödeme araçlarıdır (Uludağ ve Arıcan, 2001: 139). Bir başka tanıma göre ise kredi kartı; kart sahibi olan tüketicilere belirli işyerlerinden nakit ödemelerini gerektirmeksizin mal ya da hizmet satın almalarını sağlayan ayrıca banka şubeleri ve para çekme cihazlarından kredi çekme fırsatı veren ödeme ve kredi aracı şeklinde tanımlanmıştır (Yılmaz, 2000: 124). 5464 sayılı Banka Kartları ve Kredi Kartları Kanunu'nun üçüncü maddesinin e bendinde kredi kartı "Nakit kullanımı gerekmeksizin mal ve hizmet alımı veya nakit çekme olanağı sağlayan basılı kartı veya fiziki varlığı bulunmayan kart numarasıdır" şeklinde tanımlanmıştır. Kredi kartları günümüzde, nakit para taşımayı cazip bulmayan tüketicilerin yaygın bir şekilde kullandığı ödeme araçlarından birisi olmuştur. Dünyada ve ülkemizde her geçen gün kredi kartı sayısında ve kredi kartlarıyla yapılan alışveriş miktarında ciddi bir büyüme gözlemlenmektedir (Oktay, Özen ve Alkan 2013: 2).

Kredi kartları, toplumun hemen her kesimi tarafından kullanılmaktadır. Öğrenci, emekli, fakir, zengin, kadın, erkek her yaştan insan günümüzde kredi kartını aktif bir biçimde kullanmaktadır (Evans, 2004: 61). Kredi kartları giyimden gıdaya, seyahatten eğlenceye, akaryakıttan ilaca kadar dayanıklı-dayanıksız tüketim malları ile hizmetlerin yer aldığı çok geniş bir yelpazede tüketimi canlandırabilmek amacıyla tüketicilere çeşitli fırsatlar sunmaktadırlar. Bunlara ek olarak kartla yapılan alışverişlere çeşitli hediyeler, indirimler, bedava telefon konuşma süresi gibi hediyeler vermektedirler ve kredi kartlarında taksit uygulaması tüketicilere avantaj sağlayan diğer bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır (Durukan, Elibol ve Özhavzalı, 2005: 144). Kredi kartı, tüketicilerin bankada kredilerinin olması anlamına gelmektedir. Kredi kartı sahiplerinin bankalarındaki vadesiz hesaplarında hiç paraları olmasa bile, kredi kartlarıyla alışveriş yapabilirler. Bankalar, bir ay boyunca bu alışverişlerin tutarlarını tüketicilerinin adına öderler, kart sahipleri bankalarından ayda bir, bir hesap bildirim cetveli alırlar. Burada gördükleri tutarların ister tamamını son ödeme tarihinde öderler veya bankalarının uygun gördüğü minimum ödeme tutarını ödedikten sonra geri kalanını belli bir faiz karşılığı kredilendirebilirler (Yılmaz ve Çatalbaş 2007: 84).

Kredi kartı kelimesi ilk kez Edward Bellamy yazmış olduğu “Looking Backward 2000-1887” isimli bilim-kurgu romanında kullanmıştır. Kitaptaki kurguya göre insanlar alışverişlerini plastik bir karttan kopan parçalarla yapıyorlardı ve bu kartlar her bir kişiye özel olarak yıllık belli bir miktar dolar karşılığında veriliyordu. Eğer kişilerin olağandışı gider yapmaları gerekiyorsa gelecek yılın kredisinden sınırlı bir miktar avans harcayabiliyorlardı (Bellamy, 1888: 68-69).

Genel olarak literatürde ilk kredi kartının Amerika Birleşik Devletleri’nde ortaya çıktığı söylenmektedir. İlk kez, sınırlı bir alanda kullanılmak üzere turizm amaçlı olarak 1894 yılında Hotel Credit Letter Company adlı bir kuruluş kredi kartı çıkarmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında kredi kartı çıkaran kuruluşlar tarafından kredi kartlarının tek bir yerde değil; birden çok yerde kullanılması gerektiğine karar verilmiştir. Yani üç yanlı sistemin temelleri atılmıştır. Dinners Club ile birlikte ilk seyahat ve dinlenme kartı uygulaması başlatılarak belirli bir bölge ve harcama sınırı olmayan ilk kredi kartı Dinners Card böylece çıkarılmıştır. Bu sayede kredi kartlarının avantajları anlaşılmış ve önce Amerika’da daha sonra da tüm Avrupa’da kredi kartı uygulaması yaygınlaşmıştır (Baydemir, 2004:1).

1950-1970 yılları arasında pek çok kuruluş kendi kredi kartını çıkarmıştır. Daha sonra ortaya çıkan yoğun rekabet sonunda bu kuruluşlar ayakta kalabilmek için birleşip ortak bir kredi kartı çıkarmışlardır. Diğer ülkeler de kartları pazarlamak isteyen kuruluşlarla lisans sözleşmeleri imzalayarak uluslararası kredi kartı organizasyonlarını oluşturmuşlardır. Visa, MasterCard, Dinners Club, American Express, JCB hala dünyada kabul görmekte olan en önemli kredi kartlarıdır. Bu kartların 1970’li yıllarda Avrupa’da yayılmasının sonucunda kredi kartları tüm dünyada geçerlilik kazanmıştır (Baydemir, 2004: 1).

Türkiye’de ise ilk kredi kartı 1968’de Koç grubuna bağlı Setur A.Ş. tarafından Dinners Club’tan yetki alarak çıkarılmıştır. Bunu takip eden yıllarda Türkiye’de kredi kartı kullanımı her yıl devamlı artış göstermiştir. Türk toplumunda 1990’lı yıllara kadar temel ödeme aracı olarak daha çok nakit para kullanılırken, 1990’lı yılların ortalarına doğru kredi kartı kullanımı yaygınlaşmış ve alışverişlerde nakit paranın yerine geçmiştir (Tuğay ve Başgül, 2007: 217).

1.2.Kredi Kartının Ekonomik Etkileri

Kredi kartlarının milli gelire, kayıtdışı ekonomiye, enflasyona ve istihdama birçok etkisi bulunmaktadır. Kredi kartlarının ekonomik etkilerini şu şekilde açıklayabiliriz.

1.2.1. Kredi Kartının Milli Gelire Etkisi

Yapılan harcamaların ücretlerinin bir sonraki ayda ödenerek faizsiz kredi kullanılması; saygınlık, taksitlendirme, promosyon ve sigorta hizmetleri gibi avantajları bulunan kredi kartları ile harcama eğiliminin artışıyla birlikte efektif talebi körüklemektedir. Bu da direkt olarak koşulların uygun olması halinde üretim artışına sebep olmaktadır (Yetim, 1997: 22). Tüketim harcamalarındaki artış çarpan etkisiyle diğer koşullar sabitken istihdamla beraber üretimi artırmakta ve bunun sonucu olarak da milli gelir olumlu yönde etkilenmektedir (Yılmaz, 2000: 60).

Konuyu yatırım talebi açısından ele aldığımızda da, kredi kartı sahiplerinin banka hesaplarında bulunan kısa vadeli fonları, bankalar tarafından düşük maliyetli kredi verilebilir fon olarak kullanılmaktadır. Dolayısıyla kolaylıkla plase edebilmektedir. İhtiyacı olan yatırımcılara düşük maliyetle sunulan krediler, kredi kullanımının artmasını tetikleyerek milli gelir üzerinde olumlu etkiler yaratmaktadır (Yılmaz, 2000: 58-60).

1.2.2.Kredi Kartının Kayıtdışı Ekonomiye Etkisi

Kayıtdışı ekonomi, mal ve hizmet üretimi ve değişimine konu olmasına rağmen, ekonominin geleneksel ölçüm yöntemleriyle olduğu gibi tespit edilemediğinden milli muhasebe kayıtlarında bulunmayan ve GSMH büyüklüklerine yansımaya alanları kapsayan bir kavramdır. Diğer bir deyişle, kayıtdışı ekonomi, işlemlerin kayıtlara geçirilmediği ekonomi kesimini ifade eden bir terimdir (Işık ve Acar, 2003: 118).

Bu çerçevede, unutulmaması gereken bir nokta, meşru olmayan ve cezai yaptırımlar gerektiren faaliyetlerin bulunduğu kadar tamamen geçim sağlamak amacıyla masum olarak nitelendirilebilecek faaliyetlerin de kayıtdışı ekonomik faaliyetler adı altında incelenmesi gerektiğidir (Us, 2004:3).

Türkiye’de finansallaşmayla birlikte kredi kartı kullanımında da ciddi bir oranda artış meydana gelmiştir. Çalışanların ücretlerinin bankalar tarafından verilmesi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelere paralel bir şekilde e-ticaretin yaygınlaşması kayıtdışı ekonomiyi önlemektedir (Kahyaoğlu, Ülkü ve Gelmedi, 2011: 38).

1.2.3.Kredi Kartının Enflasyona Etkisi

Kredi kartı kaydi para yaratmaktadır. Bu durum para talebinde azalışa, paranın dolaşım hızında da artışa sebep olmaktadır. Bunun sonucunda da enflasyonist etkiye yol açtığı söylenebilir. Aynı zamanda kredi kartının harcamalarda artışa neden olması talepteki artışa neden olması anlamına gelmektedir. Bu durum da enflasyonist bir etki yaratmaktadır (Steindl, 2000: 277). Aynı şekilde Uzgören ve diğerleri de yaptıkları çalışmada kredi kartı harcamaları ve enflasyon arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır (Uzgören, Ceylan ve Uzgören, 2007: 252).

Çögürçü ise yaptığı çalışmasında kredi kartının enflasyonu düşürdüğünü ve buna bağlı olarak vergi gelirlerini artırmasının, kredi kartlarının avantajları arasında olduğunu ifade etmektedir (Çögürçü, 2015: 241).

Talep enflasyonu, belirli bir dönemde, toplam talebin artarak toplam arzın üzerine çıkması sonucunda toplam arzın toplam talebi karşılayamamasıyla beraber fiyat artışlarının ortaya çıkmasıdır (Çelik, 2008: 124). Eğer bir ortamda talep enflasyonu yaşıyorsa, kredi kartı ile yapılan işlemlerin enflasyona etkileri arz ile ilişkili olur. Yani arz tıkanmadıkça sorun yaşanmaz (Kaya, 2009: 96). Toplam talebi kısmaya yönelik önlemlerden en önemlileri, kredilere üst sınır getirilmesi, hanehalkının fazla kredi alıp harcamasının engellenmesi, kredi kartlarına yapılacak taksit sayılarının azaltılması,

kredi kartı limitlerinin düşürülmesi, kredilerin seçilmiş sektörlerdeki üreticilere verilmesinin sağlanması ve bazı tüketim harcamaları için kredi verilmesinin yasaklanması gibi kredi kontrolüne yönelik olanlardır (Çelik, 2008: 119).

1.2.4.Kredi Kartının İstihdama Etkisi

Keynes'in çarpan etkisi teorisine göre tüketici kredileri veya kredi kartları efektif talebi körükler. Bunun sonucunda kaydı para ortaya çıkar. Para arzının artması demek harcamaların artması anlamına gelmektedir. Bu da dolaylı olarak üretimi artırır. Üretimin artması demek de işsizliğin azalması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla gerek bilişim alanında gerekse telekomünikasyon alanında yaşanan gelişmeler sonucunda şube bankacılığındaki istihdam bu durumdan olumsuz etkilenirken; pazarın büyümesinin sonucunda kredi kartı pazarlamasının önemi anlaşılmış ve bu alanda istihdam olanakları çoğalmıştır. Buna ek olarak kredi kartlarını gözlemleyen ve kayıt altına alan Bankalararası Kart Merkezi, Kredi Kayıt Bürosu ve kredi kartlarının kullanıcılara ulaşmasını sağlayan lojistik şirketlerinin kurulması da istihdamı artırmıştır (Kaya, 2009: 99).

Kredi kartı harcamalarında meydana gelen % 1'lik bir artış ilk yıl 1800 kişilik, ikinci yılda ise 9000 kişilik yeni istihdam anlamına gelmektedir. 2008-2009 yılları arasında o dönemki krize rağmen istihdamdaki 101 bin kişilik artışın yaklaşık 8500 kişilik kısmı nakit yerine kredi kartı kullanımının tercih edilmesi sonucu oluşmuştur (Vergi Konseyi, 2011: 56). Ayrıca kredi kartı kullanımının artmasıyla bankalarda yeni çalışma alanları ve bununla beraber yeni iş pozisyonları ortaya çıkmıştır. Kartların hazırlanması, pazarlanması, teslim edilmesi, hesap ekstrelerinin dağıtımı, mektupların dağıtımı ve armağanların dağıtımı yeni istihdam alanlarını yaratmıştır (Baydemir, 2004: 87).

1.3 Kredi Kartı İle İlgili Literatür İncelemesi

Jones (2005), ABD'de 216 birinci sınıf üniversite öğrencisi üzerinde yaptığı bir araştırmada öğrencilerin %62'sinin kredi kartı olduğu ve bunların %50.9'unun kredi kartlarına ödenmemiş borçları olduğu sonucuna ulaşmıştır. Araştırma sonucuna göre; öğrencilerin yaşı büyüdükçe kredi kartı sayısı ve kredi kartı borçları artmaktadır ve bekar öğrencilerin borçları evli olan öğrencilere göre daha azdır. Ayrıca öğrencilerin kredi kartı kullanımıyla ilgili yeterli bilgi sahibi olmadığı ulaşılan sonuçlardan biridir.

Torlak (2002), Eskişehir ilinde, kredi kartı kullanımının memurlar, akademisyenler ve serbest meslek sahipleri arasında daha yoğun olduğunu varsayarak yaptığı araştırmasında; katılımcılar, kredi kartlarının yaptıkları harcamaları geç ödeyebilmeleri, kolay kredi temin edebilmeleri ve nakit para bulundurmalarına gerek kalmaması gibi avantajları nedeniyle kullandıklarını belirtmişlerdir.

Karamustafa ve Biçkes (2003) kredi kartı kullanmada etkili olan faktörleri tespit etmek amacıyla Nevşehir'de yaptıkları araştırmalarında, kredi kartı kullanımının tüketim alışkanlığı üzerinde bir etkisinin olup olmadığını ve kredi kartı kullanımının demografik özelliklere göre farklılık gösterip göstermediğini araştırmışlardır. Araştırma sonucunda, katılımcıların kredi kartı kullanımında kredi

kartlarının finansal kaynak oluşturmasının ve alışverişlerde kolaylık sağlamanın önemli bir faktör olduğunu ortaya koymuşlardır. Ayrıca cinsiyet, gelir kazanılan bir işte çalışma durumu ve emeklilik dışındaki diğer bağımsız değişkenlere göre istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar olduğunu ortaya koymuşlardır.

Şener ve Güven (2005), T.C. Emekli Sandığına bağlı kurumlarda 60 yaş ve üzerindeki bireylerle yaptıkları çalışmalarında yaşlıların %74'ünün kredi kartına sahip olduğunu tespit etmişlerdir. Kredi kartına sahip yaşlıların %52.6'sı sahip oldukları kredi kartını kullandıklarını geriye kalanlar ise kullanmadıklarını belirtmişlerdir. Yaşlıların kredi kartını en fazla kullandığı harcama gruplarının gıda ve giyim olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Yaşlılar arasında kredi kartı kullanımı ile ilgili yaşanan sorunların başında gelenler ise “gelirden fazla harcama yapma” ve “yüksek faiz ödemeyi” sebep olarak gösterenlerin çoğunlukta olduğu tespit edilmiştir.

Savaşçı ve Tatlıdil (2006) tarafından İzmir’de 446 kişi ile gerçekleştirilen bir araştırmanın sonuçlarına göre araştırmaya katılanların %97.6'sının kredi kartı kullanmakta olduğu tespit edilmiştir. Bu kişilerin kredi kartlarıyla alışveriş yapmalarını sağlayan en önemli nedenin kredi kartlarının alışverişini taksitlendirme imkânı sunması olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca, tüketicilerin alışverişlerinde aktif olarak birden çok kart kullanmak yerine tek kart kullanmayı tercih ettikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Girginer vd. (2008), lisans öğrencileri üzerinde yaptıkları araştırmalarında, öğrencilerin kredi kartı kullanımında demografik özelliklerin etkisinin olup olmadığını araştırmışlardır. Araştırma sonucunda; öğrencilerin kredi kartı kullanımlarının yaygın olduğunu, bu kartların genellikle bireysel kredi kartı olduğunu, kredi kartı kullanımı ve cinsiyet arasında bir ilişki bulunmadığını ve hanehalkı gelir düzeyinin öğrencilerin kredi kartı harcamaları üzerinde etkisinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Korur ve Kimzan (2016), kompulsif satın alma eğilimi ve alışveriş sonrası pişmanlık ilişkisinde kontrolsüz kredi kartı kullanımının rolünü araştırmak amacıyla AVM müşterileri üzerine yaptıkları anket sonuçlarına göre kompulsif satın alma davranışının kredi kartı kötüye kullanımı ve alışveriş sonrası pişmanlık ile pozitif yönlü anlamlı bir ilişkisi olduğu ortaya çıkmıştır.

2. Kredi Kartı Tutum Ölçeği Araştırması

2.1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın öncelikli olarak amacı; üniversite öğrencilerinin kredi kartı kullanım durumlarının bazı demografik değişkenler açısından araştırılmasıdır. Kredi kartı kullanımının sınıf, cinsiyet, gelir gibi bağımsız değişkenlerden etkilenip etkilenmediği, üniversite öğrencilerinin finansal bilgi kaynaklarının bilinçli kredi kartı kullanmalarında ne derecede etkisi olduğu bu çalışmada araştırılacaktır.

2.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini üniversitelerin iktisadi ve idari bilimler fakültelerinde okuyan öğrenciler; örneklemini ise Hacettepe Üniversitesi ve Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi'nde 2016-2017 öğretim yılında okumakta olan 300 öğrenci oluşturmaktadır. Öğrencilerin öğrenim gördükleri bölümlere göre dağılımları Tablo 1'de görülmektedir.

Tablo 1: Araştırmaya Katılanların Bölümlere Göre Dağılımı

Bölüm	Frekans	%
İktisat	77	25.7
İşletme	74	24.7
Maliye	58	19.3
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi	63	21.0
Aile ve Tüketici Bilimleri	28	9.3
Toplam	300	100.0

Tablo 1'de görüldüğü gibi, örneklemin %25.7'si iktisat, %24.7'si işletme, %19,3'ü maliye, %21'i siyaset bilimi ve kamu yönetimi, %9.3'ü ise aile ve tüketici bilimlerinde öğrenim gören öğrencilerden oluşmaktadır.

2.3. Araştırmanın Veri Toplama Araçları

Çalışmada farklı araştırmacılar tarafından geliştirilen iki anket kullanılmıştır (Ek. 1). Anketler iki bölüm halinde Hacettepe Üniversitesi ve Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencilerine uygulanmıştır.

Anketin birinci bölümünde Girginer, Çelik ve Uçkun'un (2008) geliştirmiş olduğu demografik değişkenler bölümü baz alınmıştır. Söz konusu ankete araştırmacı tarafından bazı ilave ve değişiklikler yapılmıştır.

Anketin ikinci bölümündeyse, öğrencilerin kredi kartı kullanımına yönelik tutumlarının tespit edilebilmesi amacıyla Kredi Kartı Tutum Ölçeği (KKTÖ) kullanılmıştır. Söz konusu ölçek Hayhoe ve ekibi (1999) tarafından geliştirmiş olup Girginer, Çelik ve Uçkun (2008) tarafından Türkçe'ye uyarlanmış ve 4 madde eklenerek yeniden geçerlik ve güvenilirlik çalışması yapılmıştır.

2.4. Araştırmanın Verilerinin Analizi

Verilerin analizinde normal dağılıma bağlı olarak One Way ANOVA ve t-testi gibi parametrik testler yapılmıştır. Demografik bilgilerin analizinde ise betimsel istatistik testleri uygulanmıştır. Analizler için SPSS 20 paket programı kullanılmıştır.

2.5 Araştırmanın Bulguları

2.5.1 Demografik Özellikler İle İlgili Bulgular

Araştırmaya katılan öğrencilerin bazı demografik bilgileri aşağıda tablolar halinde özetlenmiştir

Tablo 2: Araştırmaya Katılanların Öğrenim Gördükleri Sınıflara Göre Dağılımı

Sınıf	Frekans	%
1	64	21.3
2	73	24.3
3	85	28.3
4	78	26.0
Toplam	300	100

Tablo 2’de katılımcıların sınıflara göre dağılımları verilmiştir. Ankete katılanların %21.3’ü 1. sınıf, %24.3’ü 2. sınıf, %28.3’ü 3. sınıf, %26’sı 4. sınıf öğrencilerden oluşmaktadır.

Tablo 3: Araştırmaya Katılanların Cinsiyet Göre Dağılımı

Cinsiyet	Frekans	%
Kadın	152	50.7
Erkek	148	49.3
Toplam	300	100.0

Tablo 3’te katılımcıların cinsiyetlerine göre dağılımları verilmiştir. Ankete katılanların % 50.7’si kadın, % 49.3’ü erkektir.

Tablo 4: Araştırmaya Katılanların Not Ortalamaları Açısından Dağılımı

Not Ortalaması	Frekans	%
2.00’den az	40	13.3
2.01-3.00 arası	205	68.3
3.01-4.00 arası	55	18.3
Toplam	300	100.0

Tablo 4'te katılımcıların not ortalamaları açısından dağılımları verilmiştir. Ankete katılanların %13.3'ünün not ortalaması 2.00'dan az, %68,3'ünün not ortalaması 2.01-3.00 arasında, %18.3'ünün not ortalaması ise 3.01-4.00 arasındadır. Araştırmaya katılan öğrencilerin çoğunluğunun ortalamasının 2.01-3.00 aralığında olduğu söylenebilir.

Tablo 5: Araştırmaya Katılanların Finansal Bilgi Kaynakları

Finansal Bilgi Kaynağı	Frekans	%
Aile	156	52.0
Online	58	19.3
Dersler	86	28.7
Toplam	300	100.0

Tablo 5'te katılımcıların finansal bilgi kaynakları açısından dağılımları verilmiştir. Ankete katılanların %52'si finansal bilgi kaynağının ailesi olduğunu belirtirken %19.3'ü online kaynaklar vasıtasıyla finansal bilgiyi öğrendiklerini belirtmişlerdir. Araştırmaya katılanların %28.7'si ise finansal bilgi kaynağının dersler olduğunu belirtmiştir.

Tablo 6: Araştırmaya Katılanların Anne- Babalarının Eğitim Düzeyi

Anne- Babanın Eğitim Düzeyi	Frekans	%
Okur-yazar değil	6	2.0
İlkokul	90	30.0
Ortaokul	54	18.0
Lise	90	30.0
Lisans	50	16.7
Lisansüstü	10	3.3
Toplam	300	100.0

Tablo 6'da katılımcıların anne- babalarının eğitim düzeyi açısından dağılımları verilmiştir. Ankete katılanların %2'sinin anne-babası okuryazar değilken %30'ununki ilkokul mezunu, %30'ununki ise lise mezunudur.

Tablo 7: Araştırmaya Katılanların Aylık Hanehalkı Gelirleri

Aylık Hanehalkı Geliri	Frekans	%
1.300 TL'den az	23	7.7
1301-2500 TL arası	114	38.0
2501-4000 TL arası	101	33.7
4001TL'den fazla	62	20.7
Toplam	300	100.0

Tablo 7’de katılımcıların aylık hanehalkı gelirleri açısından dağılımları verilmiştir. Ankete katılanların %7.7’sinin aylık hanehalkı geliri 1.300 TL’den az iken, %38’inin hanehalkı geliri 1301-2500 TL arasındadır.

2.5.2. KKTÖ’ye İlişkin Sonuçlar

Araştırmaya katılan öğrencilere kişisel finans tercihlerinin neler olduğu sorulduğunda, öğrencilerin ağırlıklı olarak kredi kartı kullanmayı tercih ettikleri belirlenmiştir. Sonuçlar Tablo 8’de özetlenmiştir.

Tablo 8: Araştırmaya Katılanların Kişisel Finans Tercihleri

Kişisel Finans Tercihleri	Frekans	%
Vadesiz mevduat	71	23.7
Vadeli mevduat	11	3.7
Kredi kartı	135	45.0
Yatırım hesabı	42	14.0
Diğer	41	13.7
Toplam	300	100.0

Tablo 8’de katılımcıların kişisel finans deneyimleri açısından dağılımları verilmiştir. Ankete katılanların %3.7’sinin kişisel finans deneyimi vadeli mevduat iken %45’ininki kredi kartıdır. Bu durumda katılımcıların neredeyse yarısının kişisel finans deneyiminin kredi kartı olduğunu görüyoruz.

Tablo 9: Araştırmaya Katılanların Kredi Kartı Kullanım Durumu

Kredi Kartı Kullanımı	Frekans	%
Kullanıyor	187	62.3
Kullanmıyor	113	37.7
Toplam	300	100.0

Tablo 9’da katılımcıların kredi kartı kullanım durumu açısından dağılımları verilmiştir. Ankete katılanların %62,3’ü kredi kartı kullanırken 37,7’si kredi kartı kullanmamaktadır.

Tablo 10: Araştırmaya Katılanların Sahip Oldukları Kredi Kartı Sayısı

Kredi Kartı Sayısı	Frekans	%
0	113	37.7
1	152	50.7
2 ve fazla	35	11.7
Toplam	300	100.0

Tablo 10’da katılımcıların kredi kartı kullanım durumu açısından dağılımları verilmiştir. Ankete katılanların %37,7’si kredi kartı kullanmamaktadır. %50,7’sinin 1 tane kredi kartı bulunmaktadır.

Tablo 11: Araştırmaya Katılanların Aylık Kredi Kartı Harcaması

Kredi Kartı Harcaması	Frekans	%
0-200 TL	101	33.7
201-400 TL	90	30.0
401 TL ve fazlası	109	36.3
Toplam	300	100.0

Tablo 11’de katılımcıların aylık kredi kartı harcaması açısından dağılımları verilmiştir. Ankete katılanların %33.7’si bir ayda kredi kartıyla 0-200 TL arasında harcama yaparken, %30’u 201-400 TL arasında harcama yapmaktadır. Katılımcıların %36.3’ü ise kredi kartlarıyla bir ay içinde 401 TL’den fazla harcama yapmaktadır.

Tablo 12: Araştırmaya Katılanların Aylık Kredi Kartı Ödemesi

Kredi Kartı Ödemesi	Frekans	%
0-200 TL	108	36.0
201-400 TL	92	30.7
401 TL ve fazlası	100	33.3
Toplam	300	100.0

Tablo 12’de katılımcıların aylık kredi kartı ödemesi açısından dağılımları verilmiştir. Ankete katılanların %36’sı bir ayda kredi kartına 0-200 TL arasında para yatırırken, %30.7’si 201-400 TL arasında ödeme yapmaktadır. Katılımcıların %33.3’ü ise kredi kartına bir ay içinde 401 TL’den fazla ödeme yapmaktadır.

Tablo 13: Araştırmaya Katılanların Kredi Kartıyla Hangi Tür Harcamalarda Bulunduğuna İlişkin Soru

Hangi Tür Harcama	Frekans	%
Yok	113	37.7
Özel	62	20.7
Yemek	24	8.0
Market	36	12.0
Giyim	37	12.3
Sağlık	2	0.7
Diğer	26	8.7
Toplam	300	100.0

Tablo 13’te katılımcıların kredi kartıyla hangi tür harcamalarda bulunduğu verilmiştir. Ankete katılanların %37.7’si kredi kartı kullanmamaktadır. %0.7’si kredi kartıyla daha çok sağlık harcamalarını yaparken %20.7’si özel harcamalarında kredi kartını tercih etmektedir.

KKTÖ beş alt boyuttan oluşmaktadır. Bu boyutlar davranışsal boyut, duygusal boyut, kaygısal boyut, kavramsal boyut ve güvenilirlik boyutudur. Örneklem grubunun aylık hane halkı gelir düzeyine ve sahip olunan kredi kartı sayısına göre bu boyutlar Anova ile incelenmiştir.

2.5.2.1 Aylık Hanehalkı Gelir Düzeyine Göre KKTÖ

One Way Anova analizinde örneklemin gruplara homojen dağılımı ve varyansların homejenliği sayıltılarının karşılanması gerekir. Hanehalkı gelir düzeyinde a,b,c,d grupları homojen

dağılım gösterir. Ölçeğin duygusal, kavramsal ve güvenilirlik boyutlarında varyanslar homojen çıkmıştır. Yalnız; davranışsal ve kaygısal boyutta varyanslar homojen çıkmamıştır. Bu nedenle duygusal, kavramsal ve güvenilirlik boyutlarında hanehalkı gelir düzeyinin etkisi One Way ANOVA ile incelenmiştir. Sonuçlar aşağıdaki tablolarda gösterilmiştir.

Tablo 14: Aylık Hanehalkı Gelir Düzeyine Göre KKTÖ Duygusal Boyutun Anova Sonuçları

Gruplar	Ort	Sd
A	2.2754	1.33958
B	2.3480	1.12309
C	2.3696	1.19620
D	3.3441	1.38028
Toplam	2.5556	1.28025

	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Karenin Ortalaması	F	p	Anlamlı fark
Gruplar Arasında	48.760	3	16.253			a-d,
Gruplar İçinde	441.314	296	1.491	10.902	.000	b-d, c-d
Toplam	490.074	299				

Öğrencilerin aylık hanehalkı gelir düzeyine göre KKTÖ duygusal boyutta anlamlı bir farklılık olduğu bulunmuştur, $F(2,38)=10.90$, $p<.0.1$. Buna göre aylık hanehalkı gelir düzeyi 4001 TL'den fazla olan öğrencilerin duygusal boyutta diğer öğrencilerden farklı olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Tablo 14).

Tablo 15: Aylık Hanehalkı Gelir Düzeyine Göre KKTÖ Güvenilirlik Boyutunun Anova Sonuçları

Gruplar	Ort	sd
A	2.3478	1.07063
B	2.3684	.95947
C	2.1683	.98812
D	2.7903	1.26927
Toplam	2.3867	1.06659

	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Karenin Ortalaması	F	p	Anlamlı fark
Gruplar Arasında	14.990	3	4.997			
Gruplar İçinde	325.157	296	1.099	4.549	.004	c-d
Toplam	340.147	299				

Öğrencilerin aylık hanehalkı gelir düzeyine göre KKTÖ güvenilirlik boyutunda anlamlı bir farklılık olduğu bulunmuştur, $F(2,38)= 4,549$, $p<.0.1$. Buna göre aylık hanehalkı gelir düzeyi 4001 TL'den fazla olan öğrencilerle aylık hanehalkı gelir düzeyi 2501-4000 TL arasında olan öğrenciler arasında güvenilirlik boyutunda anlamlı bir farklılık olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Tablo 15).

Tablo 16: Aylık Hanehalkı Gelir Düzeyine Göre KKTÖ Kavramsal Boyutun Anova Sonuçları

Gruplar	Ort	Sd
A	3.3043	.89844
B	3.2982	1.00085
C	3.2376	1.14827
D	2.6613	1.08725
Toplam	3.1467	1.08740

	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Karenin Ortalaması	F	P	Anlamlı fark
Gruplar Arasında	18.633	3	6.211			b-d
Gruplar İçinde	334.913	296	1.131	5.489	.001	c-d
Toplam	353.547	299				

Öğrencilerin aylık hanehalkı gelir düzeyine göre KKTÖ kavramsal boyutta anlamlı bir farklılık olduğu bulunmuştur, $F(2,38)= 5,489$, $p<.0.1$. Buna göre aylık hanehalkı gelir düzeyi 4001 TL'den fazla olan öğrencilerle aylık hanehalkı gelir düzeyi 2501-4000 TL arasında olan öğrenciler ve

aylık hanehalkı geliri 1301-2500 arasında olan öğrenciler arasında kavramsal boyutta anlamlı bir farklılık olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Tablo 16).

Sonuç ve Öneriler

Çalışmamızın sonuçlarına göre; öğrencilerin aylık hanehalkı gelir düzeyi ile KKTÖ'nün boyutları arasında anlamlı bir fark olup olmadığı konusunda; ölçeğin duygusal, kavramsal ve güvenilirlik boyutlarında varyanslar homojen çıkmıştır. Yalnız; davranışsal ve kaygısal boyutta varyanslar homojen çıkmamıştır. Bu nedenle duygusal, kavramsal ve güvenilirlik boyutlarında hanehalkı gelir düzeyinin etkisi One Way ANOVA ile incelenmiştir. Sonuçlara göre; duygusal boyutta aylık hanehalkı gelir düzeyi 4001 TL'den fazla olan öğrencilerin diğer öğrencilerden farklı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Güvenilirlik boyutunda aylık hanehalkı gelir düzeyi 4001 TL'den fazla olan öğrencilerle aylık hanehalkı gelir düzeyi 2501-4000 TL arasında olan öğrenciler arasında anlamlı bir farklılık olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kavramsal boyutta ise, aylık hanehalkı gelir düzeyi 4001 TL'den fazla olan öğrencilerle aylık hanehalkı gelir düzeyi 2501-4000 TL arasında olan öğrenciler ve aylık hanehalkı geliri 1301-2500 arasında olan öğrenciler arasında kavramsal boyutta anlamlı bir farklılık olduğu sonucuna ulaşılmıştır. KKTÖ ile daha önce bu anketi 2008 yılında Eskişehir Osmangazi Üniversitesi'nde 210 kişiye uygulayan Girginer, Çelik ve Uçkun'un ulaştıkları sonuca göre, gelir düzeyi düşük olan öğrencilerin kredi kartı kullanımıyla ilgili kaygılarının da daha düşük seviyede olduğu sonucuna ulaşımlardır.

Öğrencilerin kredi kartına yönelik tutumlarının kredi kartı ile yaptıkları harcama tercihlerini etkileyip etkilemediği konusunda araştırma sonuçlarına göre; kredi kartı kullanımında davranışsal tutum sergileyen katılımcıların yani "Daha çok kredi kartım olsun isterim.", "Öğrenci için kredi kartı sahibi olmak zor olsa da her zaman birden fazla kredi kartı için başvurmaya çalışırım.", "Sahip olduğumdan daha fazla kredi kartına sahip olmak istiyorum." ve "Kredi kartının tüm çeşitlerini denemeyi severim." önermelerine katılanların %66.7'si giyim harcamalarına öncelik verdiğini belirtmiştir. Kredi kartı kullanımında duygusal tutum sergileyen katılımcılar yani; "Kredi kartım beni mutlu ediyor.", "Kredi kartı kullanmayı seviyorum." ve "Kredi kartına sahip olmayı seviyorum." önermelerine katılanların %34.5'i özel harcamalarına öncelik verdiğini belirtmiştir. Kredi kartı kullanımında kaygısal tutum sergileyen katılımcılar yani; "Kredi kartını fazla kullanmak beni rahatsız eder.", "Kredi kartını fazla kullanmak borç demektir.", "Kredi kartı sadece acil durumlarda kullanılmalıdır." ve "Kredi kartını kullanırken bütçemin üzerinde harcama yapacağımdan korkarım." önermelerine katılanların %44.2'si kredi kartı kullanmadığını, %15.7'si özel harcamalarına öncelik verdiğini belirtmiştir. Kredi kartı kullanımında kavramsal tutum sergileyen katılımcılar yani; "Herhangi bir kredi kartını kullanmak akılsızlıktır.", "Kredi kartını kullanmanın maliyeti çok yüksektir." ve "Kredi kartı kullandığım için borcum her geçen gün artıyor." önermelerine katılanların %65.3'ü kredi kartı kullanmadığını belirtmiştir. Son olarak kredi kartı kullanımında güvenilir tutum sergileyen katılımcılar yani; "Kredi kartları güvenlidir." ve "Kredi kartları risksizdir." önermelerine

katılanların hepsi kredi kartı kullandıklarını belirtirken, %33.3'ü de kredi kartını özel harcamalarında kullandıklarını belirtmişlerdir.

Finansal kararlarını sağlıklı bir şekilde alma yeteneğine sahip, kredi kartı kullanımında bilinçli kararlar alabilen, bütçesini yönetebilen gençlerin yetiştirilmesi için ülkemizde finansal konularda eğitimin zorunlu eğitim görülen yıllarda müfredata eklenmesi, yükseköğretim kurumlarında ise İİBF dışındaki fakültelerde de zorunlu ders olarak okutulması gerekmektedir. Ayrıca; öğrencilerin çoğunluğunun finansal bilgi kaynağı olarak ailesini seçmiş olması ebeveynlerin kendilerini finansal konularda geliştirerek finansal okuryazar olmaları gerektiğini göstermektedir. Çünkü diğer tüm konularda olduğu gibi finansal eğitim de ilk olarak ailede başlamaktadır. Bunun için; televizyonlarda yayınlanacak kamu spotları çekilebilir, halk eğitim merkezlerinde finansal eğitimler verilebilir, bu konuda hazırlanacak fazla karmaşık olmayan ve genel finansal bilgileri içeren broşürler hazırlanıp bu broşürlerin ailelere ulaştırılması sağlanabilir.

Kaynakça

- Baydemir, Mehmet (2004), *Her Yönüyle Kredi Kartları*, 1. Basım, Ohan Matbaacılık San.ve Ltd.Şti: İstanbul.
- Bellamy, Edward (1888), *Looking Backward 2000-1887*, Ticknor & Co: Boston.
- Çelik, Kenan (2008), *Makro İktisada Giriş*, Murathan Yayınları: Trabzon.
- Çögürçü, İclal (2015), Türkiye’de Kredi Kartı Harcamaları Ve Vergi Gelirleri İlişkisi: Vektör Otoregresif Model İle Analizi (2007-2015), *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, S:4, C:20, ss.241-260.
- Durukan, Tülin, Elibol, Halil ve Özhavzalı, Müzeyyen (2005), “Kredi Kartlarındaki Taksit Uygulamasının Tüketicinin Harcama Alışkanlıkları Üzerindeki Etkisini Ölçmeye Yönelik Bir Araştırma (Kırıkkale İli Örneği)”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S:3, ss.143-153.
- Evans, David S. (2004), “The Growth and Diffusion of Credit Cards in Society”, *Payment Card Economics Review*, S:2, ss.60-76.
- Girginer, Nuray, Çelik, Erken, Arzum ve Uçkun, Nurullah (2008), “Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Öğrencilerinin Kredi Kartı Kullanımlarına Yönelik Bir Araştırma”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C:8, S:1, ss.193-208.
- Hayhoe, Celia, Ray, Leach, Lauren ve Turner, Pamela R. (1999), “Discriminating The Number Of Credit Cards Held By College Students Using Credit And Money Attitudes”, *Journal of Economic Psychology*, S:20, ss.643-656.
- Işık, Nihat ve Acar, Mustafa (2003), Kayıtdışı Ekonomi: Ölçme Yöntemleri, Boyutları, Yarar Ve Zararları Üzerine Bir Değerlendirme, Erciyes Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, S:21, ss. 117-136.
- Jones, Joyce E. (2005), “College Students’ Knowledge and Use of Credit”, *Financial Counseling and Planning*, S:16, C:2, ss.9-16.
- Kahyaoglu, Burak, M, Ülkü, Sema ve Gelmedi, Okan (2011), “Türkiye’de 2002-2010 Döneminde Gerçekleşen Finansallaşmanın Bir Boyutu Olarak Kredi Kartı Kullanımındaki Artışın Kayıptan Kaçınma Etkisi Bağlamında İncelenmesi”, *İşletme Fakültesi Dergisi*, C:12, S:1, ss.29-41.
- Karamustafa, Kurtuluş ve Durdu, Mehmet, Biçkes (2003), "Kredi Kartı Sahip ve Kullanıcılarının Kredi Kartı Kullanımlarını Değerlendirmeye Yönelik Bir Araştırma: Nevşehir Örneği." *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S:15, C:2, ss.91-113.
- Kaya, Ferudun (2009), *Türkiye’de Kredi Kartı Uygulaması*, Yayın No:263, Türkiye Bankalar Birliği: İstanbul.
- Korur, M. G., & Kimzan, H. S. (2016). Kompulsif Satın Alma Eğilimi ve Alisveris Sonrası Pismanlık İlişkisinde Kontrolsüz Kredi Kartı Kullanımının Rolü: AVM Müsterileri Üzerine Bir Arastırma 1. *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi= Journal of Consumer and Consumption Research*, S: 8, C:1, ss. 43.
- Oktay, Erkan, Özen, Üstün ve Alkan, Ömer (2013), Kredi Kartı Sahipliğinde Etkili Olan Faktörlerin Araştırılması: Erzurum Örneği, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, S:24, C:2, ss.1-22.
- Savaşçı, İpek ve Tatlıdil, Rezan (2006), “Bankaların Kredi Kartı Pazarında Uyguladıkları CRM (Müşteri İlişkileri Yönetimi) Stratejisinin Müşteri Sadakatine Etkisi”, *Ege Akademik Bakış*, S:1, C:6, ss.62-73.
- Steindl, Frank, G. (2000), Credit Cards, Economization Of Money, And Interest Rates, *Journal of Economic Education*, S:3, C:31, ss.271-280.
- Şener, Arzu, Güven, Seval (2005), “Yaşlıların Kredi Kartı Kullanımına İlişkin Davranışları ve Karşılaştıkları Sorunlar”, *Turkish Journal of Geriatrics*, S:8 C:4, ss.184-194.
- Teoman, Ömer (2005), *Hukuki Yönden Kredi Kartı Uygulaması*, Beta Yayınları: İstanbul.
- Torlak, Ömer (2002), “Kredi Kartı Kullanımının Satınalma Alışkanlıklarına Etkileri Üzerine Eskişehir’de Bir Araştırma”, *Yönetim/İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü Dergisi*, S:13, C:41, ss.67-78.
- Tuğay, Osman ve Başgül, Nermin (2007), “Önemli Bir Finansman Kaynağı Olarak Kredi Kartları: Kredi Kartlarının Kart Sahiplerinin Harcamaları Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Burdur İlinde Bir Araştırma”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, S:3, C:12, ss.215-226.

Uludağ, İlhan ve Arıcan Erişah (2001), *Finansal Hizmetler Ekonomisi; (Piyasalar - Kurumlar - Araçlar)*, 2. Baskı, Beta Basım Yayım Dağıtım: İstanbul.

Us, Vuslat (2004), “Kayıtdışı Ekonomi Tahmini Yöntem Önerisi: Türkiye Örneği”, *Türkiye Ekonomi Kurumu, Tartışma Metni*, Türkiye Ekonomi Kurumu.

Uzgören, Nevin, Ceylan, Gülçin ve Uzgören, Ergin (2007), Türkiye’de Kredi Kartı Kullanımını Etkileyen Faktörleri Belirlemeye Yönelik Bir Model Çalışması, *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, S:2, C:14, ss.248-256.

Vergi Konseyi (2011), *Kayıtlı Ekonominin Geliştirilmesi Sürecinde Kartlı Ödeme Sistemleri ile Yeni Yöntem ve Teknolojiler Kayıtlı Ekonominin Geliştirilmesi Sürecinde Kartlı Ödeme Sistemleri ile Yeni Yöntem ve Teknolojiler*, TBB Yayınları: İstanbul, No: 274.

Yetim, Sedat (1997), *Kredi Kartları ve Tüketici Kredileri*, Yayın No:69, Sermaye Piyasası Kurulu Yayını: Ankara.

Yılmaz, Eyüp (2000), *Türkiye’de Kredi Kartı Uygulaması ve Ekonomik Etkileri*, Türkmen Kitabevi: İstanbul.

Yılmaz, Veysel ve Çatalbaş, Karpat, Gaye (2007), Kredi Kartlarına İlişkin Algının Müşteri Memnuniyeti ve Sadakati Üzerine Etkisi, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar* S:513, C:44, ss.83-94.

Ütopik Sosyalizmde Yönetim Anlayışı

Harun BİÇAKCI¹

Özet

İyi bir yerde iyi bir şekilde hayatını sürdürme isteği her zaman var olagelmıştır. Geçmişten günümüze insanlar iyi bir yaşama kavuşma arzusu içinde kimi zaman göç yollarına düşmüş kimi zaman da yeni bir yönetim anlayışını benimsemiştir. Bu noktada da daha iyi bir yaşam vaat eden kurgular insanların zihinlerinde ve eserlerinde hep yer almıştır. Bu bağlamda, bu mutluluk arayışlarının kavramsal olarak nitelendirilmesi olarak baktığımızda ise “ütopya” kavramı karşımıza çıkmaktadır.

Tarihi ve kültürel süreçte ütopyaların birbirinden çok farklı yaklaşımlar tarafından çeşitli şekillerde ele alındığı görülmektedir. Bu ütopik kurgular içine dahil olduğu düşünce akımlarının karakterine bağlı gelişen olumlu-olumsuz çeşitlemeleriyle yaşam pratiğini de etkilemiştir. Bu noktadan hareketle bu çalışmada bir başka boyut olarak ütopyalardaki yönetim düşüncesinin ütopik sosyalistler özelinde analiz edilmesi amaçlanmaktadır. Bu çerçevede çalışma iki bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde, ütopya ve yönetim arasındaki ilişki analiz edilmektedir. İkinci bölümde ise ütopik sosyalizmin önemli temsilcileri arasında olan Saint-Simon, Fourier, Proudhon, Godwin ve Kropotkin’in düşünceleri karşılaştırmalı olarak derinlemesine irdelenmektedir. Bu hedefe ulaşmak için yerli ve yabancı literatür taraması tekniği kullanılmaktadır. Araştırma bu literatürün değerlendirilmesi, analizi, yorumlanması ve betimlenmesine dayanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ütopya, ütopik sosyalizm, yönetim

Administrative Thought In Utopian Socialism

Abstract

There has always been a desire to live a good life in a good place. From the past to the present, people have fallen into migratory paths sometimes in the desire to have a good life and sometimes adopted a new understanding of administration thought. At this point, the fictions that promise a better life have always been in the minds and works of people. The concept of "utopia" comes out as a conceptual qualification of these searches of happiness.

In the historical and cultural process, utopias are handled in a variety of ways by very different approaches. These utopian fictions have also influenced the practice of life with the positive-negative variations that are attributed to the character of the movements of thought. From this point of view, as another dimension, it is aimed to analyze the administration thought in utopias within the context of utopian socialists. In this framework, the study consists of two parts. At first, the relation between utopia and administration is analyzed. In the second part, the thoughts of Saint-Simon, Fourier, Proudhon, Godwin, and Kropotkin, which are important representatives of utopian socialism, are examined in depth. Literature review technique is used.

Keywords: Utopia, utopian socialism, administration

¹ Arş. Gör., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, harunbicakci@gmail.com

Giriş

İnsanların mutlak iyiliğe ve mutlak mutluluğa olan özlemleri sürekli zihinlerdeki yerini korumuştur ve halen korumaktır. İyi bir yaşam ve hayattan lezzet alma isteği ve beklentisi teori ve uygulamada bizleri arayışlara sevk etmektedir. Düşünce dünyasındaki bu arayışlar kendini hem edebi eserlerde hem de siyasi ve felsefi eserlerde göstermektedir. Bu mutluluk arayışlarının kavramsal olarak nitelendirilmesi olarak baktığımızda ise ‘ütopya’ kavramı karşımıza çıkmaktadır.

Ütopya, tanım olarak incelendiğinde hem hiçbir yer hem de iyi bir yer olarak ifade edilişi görülmektedir (Kumar, 2005:9). Ütopya kelimesi bütün dünya dillerine İngiliz yazar, hukukçu ve devlet adamı Thomas More’un aynı adlı kitabından geçmiştir. Yunanca ou (değil) ve topos (yer) kelimelerinden, ‘hiçbir yerde olmayan’ anlamında türetilmiştir (Avcı, 2006:15). Ancak kavramın tanımlanışına bakıldığında farklı yaklaşımlardan söz edilebilir.

Bu bağlamda, Türk Dil Kurumu (TDK) ütopyayı “gerçekleştirilmesi imkânsız tasarı veya düşünce” olarak tanımlarken (tdk.gov.tr) Felsefe Sözlüğünde ise ideal ya da yetkin toplum; ideal bir toplum düzeni ya da yönetim biçimi ortaya koyan tasarı olarak ifade edilmektedir (Cevizci, 1999:880). Bir başka deyişle “salt düşüncede de olsa içinde yaşayanlara eşitlikçi, doğru, haktanır, yetkin bir düzen içerisinde kötülüklerden arındırılmış mutlu bir yaşam sürmeyi vaat eden kurgusal ve ülküsel kusursuz toplum tasarısı: düşülke ya da düşülkü olarak da tanımlanabilir.” (Güçlü vd., 2003:1507). Sosyolojik manada ise “kusursuz bir toplumu ya da ideal bir devleti ifade eden hayali bir kurgudur” (Tandaçgüneş, 2013:19). Bu bağlamda, her sosyal öğretiyi, mevcut şartlardaki rahatsızlığın ve huzursuzluğun kaynağı olan düzeni değiştirmek ve bu kurulu düzene yeniden biçim vermek isteyeceğine göre, toplumun ileride alacağı ideal durumu dile getirir. Bu bakımdan her sosyal öğretye bir çeşit ‘ütopya’ denilebileceği de savunulmaktadır (Avcı, 2006:16). Kumar’ın da vurguladığı gibi ütopyanın iyi bir yaşama bakış açısı içinde yer bulduğu bugünün gerçekliğinden etkilenmektedir. Başka bir deyişle, ütopyaçıların kâhinlik yetenekleri yoktur; görüşleri içinde yaşadıkları toplum biçimi tarafından sınırlanır (2005:79). Ütopyalara ilişkin böylesi betimlemeler ve zengin düşünsel yaklaşımlar toplumların tecrübe ettiği fiili durumla yakından ilgilidir. Sonuç olarak, kavram birçok düşünürü ve içinden doğduğu toplumları da çeşitli derecelerde etkilemiş ve etkilemeyi sürdürmektedir.

Bunların neticesinde de ütopyalara, birbirinden çok farklı yaklaşımlar tarafından çeşitli şekillerde ele alınmış, içine dâhil edildiği düşünce akımlarının karakterine bağlı gelişen olumlu-olumsuz çeşitlemeleriyle yaşam pratiğini etkilemiştir: Totalitarizm, Hıristiyanlık düşü, Faşizm, Saint-Simonculuk, Marx, Feminizm, 1968 kuşağı ve cinsel özgürlük, sanal dünyalar, aydınlanma ideali, komünizm, devrimci ütopik kurgular, ütopik sosyalizm, 1789 Fransız Devrimi, kurgu olarak bilim ve siyaset, Konumlanışçı Enternasyonal, Bauhaus, Dada akımı, toplumsalcı okul, proleter kültür gibi birbiriyle içerik olarak çelişen

kişilere, düşüncelere ve yönelimlere sözcülük etmiştir (Bakır Şen, 2006:3). Olumsuz ve olumsuz örnekleriyle yönetenlerin ve yönetilenlerin hayatını etkilemekte ve düşüncelerini yön vermektedir. Bu farklı yönetim algılarını da beraberinde getirmektedir.

Bu noktadan hareketle bu çalışmada bir başka boyut olarak ütopyalardaki yönetim düşüncesinin analiz edilmesi amaçlanmaktadır. Diğer bir deyişle, ütopyalarda kendine yer bulan yönetimin özüne işaret etmeyi hedeflemektedir. Bu hedefe ulaşmak için yerli ve yabancı literatür taraması tekniği kullanılacaktır. Araştırma bu literatürün değerlendirilmesi, analizi, yorumlanması ve betimlenmesine dayanacaktır. Bu çerçevede çalışmada ütopyalardaki yönetim düşüncesi iki bölüm altında incelenecektir. Birinci bölümde öncelikle ütopya ve yönetim arasındaki bağ üzerinde durulacaktır. İkinci bölümde ise önemli ütopyik sosyalistler olan Saint-Simon, Fourier, Proudhon, Godwin ve Kropotkin'in düşünceleri karşılaştırmalı olarak ele alınmaktadır.

1. Ütopya ve yönetim

Yönetim olgusuna toplumsal ve tarihsel bir perspektifle yaklaşmak mevcut sorunların çözümünde ve ütopyacılığa yaklaşımda önemlidir. Yönetim, tarihle ilgilenmeksizin ortak hedefleri gerçekleştirmek için işbirliği yapan grupların faaliyetleri olarak tanımlanabileceği gibi, insanlık tarihi ile birlikte ortaya çıkmış bir beşeri ilişkiler olayı ve sosyal bir ihtiyaçtır sözünü kabul etmek mümkün olur (Ayman Güler, 2011:22). “Yönetimin özü, her biri sırasıyla diğerini zorunlu olarak yaratan üç kurucu unsurdan oluşur: işbölümü, otorite ve hiyerarşi.” (Fişek, 2005:87’den aktaran, Ayman Güler, 2011:34). Diğer bir deyişle, bu çalışmada yönetim olgusu sadece idare perspektifiyle daraltılmamıştır. Otorite ve hiyerarşiyi, tahakküm içeren ve bunların ütopyalardaki konumlanması analiz edilmektedir.

Öncelikle bu çerçevede ütopyaların yazılış amaçlarının yönetim ve yöneticilerle doğrudan bağlantılı olduğu ifade edilmelidir. Hatta ütopyalar mevcut olanın yanında bazen de toptan yönetim olgusunun karşıtlığını yansıtır. O halde şu soruyu sorulabilir; kendi dönemlerinin yönetim biçimleri iyi olsaydı ütopyalar meydana çıkabilir miydi? Buna göre toplumun içinde bulunduğu şartlar, ihtiyaç duyulan şeylere insanları yöneltmektedir. Bir başka deyişle ütopyalar, toplumsal gerçekliğe ve onun gelecek üzerindeki yansımalarına bakmaktan kaçınmayan eleştirel bir yönetsel girişimin tezahürleridir (Avcı, 2012b:242). Örneğin, Thomas More ve Tommaso Campanella'nın yaşadığı dönemlerde, Rönesans, Reform ve Hümanizmin etkisiyle, teokratik ve monarşik yapıların kırılma yaşadığı süreçleri görmekteyiz. Bu her üç dönemde de bir arayış söz konusudur ve bu sebeple de iki ütopya da dönemlerine karşı bir başkaldırı niteliğine sahiptir.

Özellikle bunalım ve kriz dönemlerinde çokça tartışılan yönetsel konularda, ‘var olan’ sistemin eksiklikleri, aksaklıkları hesaba katılarak ‘ideal toplum’, ‘ideal devlet’ ve ‘ideal sistem’ modelleri oluşturulmaya çalışılmıştır. İdeal devlet tasarımları, bir anlamda “gerçekleştirme arzusundan ya da

kaygısından uzak” var olanın eleştirisidir. Bu ütopik tasarımlar kurgulanırken devleti oluşturan sosyal, siyasi, hukuki, ekonomik, dini, mimari etkenler göz önünde tutularak, sosyal, siyasal, hukuki, ekonomik, mimari gibi birçok konuda düzenlemeler tasarımlara dahil edilmiştir (Şan, 2010:1). “Tüm siyaset felsefesi, ‘egemenlik’, ‘diyalektik’, ‘genel irade’, ‘kuvvetler ayrımı’, ‘kamuoyu’, ‘ortak çıkar’ gibi kurgularla uğraşır. Kurgu, tüm siyasi teoriyi nasıl niteliyorsa, ütopya yazımını da öyle niteler.” (Davis, 1983:17’den aktaran Kumar, 2005:49). Bunalım ve kriz dönemleri, toplumun ve yönetim sisteminin topyekün olarak alt üst olduğu ve toplumsal durumun ve sistemin nasıl rayına oturtulabileceği üzerine tasarımlarla bütünlük içinde kurgusal olarak uğraşılması bağlamında düşünürlerin en faal olduğu dönemlerdir.

İster geleneksel isterse klasik ütopya olarak adlandırılınsın bu eserler yaratıcı bir azınlığın ürünüdürler. Eğer bu azınlık ütopyalari üretmeseler genel ve yaygın bir bilince hiçbir zaman süzülüp yerleşemeyeceği de ileri sürülmektedir. Yönetimsel düşünceyle ilintili olarak bakıldığında ise özellikle son iki-üç yüzyıldaki ütopyaların çoğu eğer rasyonalist değilse, en azından sekülerist ve açıkçası üst seviyeye sahip düşünürlerin eserleridirler. Ayrıca, yönetim düşüncesinin yansıması olarak klasik ütopyalardaki temel unsurlardan birisi de umutsuzca parça parça, geçici ve denge güdücü biçimde bir geri bir ileri şeklinde adım atmak değil bütüncül bir melioristik (dünyanın daha yaşanabilir hale getirilebileceğine olan inançla) reformun gerçekleştirilme olasılığına olan inançtır (Brinton, 1965:352).

Diğer yandan ütopyalardaki yönetimsel kurgular dönemlere göre de farklılıklar arz etmektedir. Örneğin, özellikle 16. ve 17. Yüzyıllardaki ütopya daha hiyerarşik ve otoriterdirler. Kanunlar bu dönemlerdeki ütopyalarda insanların iyiliği için onlara dikte edilmektedir. Diğer ütopyalarda ise iyi ve mutlu yaşam bir evrim süreci içinde daha yüksek standartlara ulaşmaktadır. Ütopya bu hayatın çekilemez olduğuna ağıt yakar ve daha iyi bir yönetim şeklinin olabileceğine inanır. Bizim bütün başarabileceğimiz savaşlar, suçlar, tecavüz vb. olmamalı denilmektedir. Bu bazı insanlar için biraz özgürlük pahasına bile olsa gelişmenin ve ilerlemenin zorundalığı belirtilir. Çünkü öldürme, tecavüz etme, soygun yapma özgürlükleri olamaz (Sargent, 1982:584). Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere ekolojik krizlerin çözümü için gerekli olan hiyerarşinin ve tahakkümün hiçbir yerde ve hiçbir şekilde olmadığı bir toplum düzenidir. Bunun için de insanı ve doğayı birbirinden ayrı düşünmemek gerekmektedir (Yıldırım, 2017, 302). Bu noktada da yönetim boyutunda eşitlik düşüncesinin yanında adil yönetim vurgusu daha fazla öne çıkarılmaktadır denilebilir.

Bir diğer nokta olarak yönetimsel şekillenim olarak baktığımızda, ütopik kurgular ilk olarak küçük bir bölge olarak tasarlanmaktadır; örneğin, dünyanın bozuk düzeninden izole edilmiş bir adada tasarım kurgulanır. Çoğu ütopya, genel politikaların bütün evren için geçerli olabileceği bir bütün olarak iyiliği ortaya koyacak örnek kentler hayal etmiştir (‘trialboroughs’ veya cantonsd’esquisse olarak isimlendirilen) (Hecht,1988:50). Başka bir deyimle, medeniyetlerin yeşerdiği zemin de olan kentlerin kuruluşunda, ortaya

çıkışında elde edilen ürünlerin dağıtımı ile kentsel mekanda yaşayan insanların nasıl bir düzen içinde ve huzurlu şekilde yaşayabileceği sorusuna cevaben ütopyik kent kurguları öne çıkmaktadır. Böylelikle kent beşiğinde farklı seslerden farklı ninniler eşliğinde yeni kent ütopyları büyümekte ve olgunlaşmaktadırlar.

Sonuç olarak, ütopya ve yönetim düşüncesi arasındaki ilişkiye bakıldığında insanlık tarihi boyunca mutluluk vaadi olan ütopyalarda daha iyi bir düzen ve yönetim isteği ve bu nasıl olabilir sorusunun cevabının arandığı, değişik yönetim şekillerinin bulunduğu görülmektedir. Alternatif bir yönetim biçimi olarak ütopyalarda dikkatleri çekmektedir. Diğer bir deyişle, ütopyik eserlerin yazılış amaçları yönetim ve yöneticilerle doğrudan bağlantılıdır. Dahası, ütopyalarda yönetim karşıtlığının yansıması söz konusudur. Bu noktada, döneminin yönetim biçiminden memnun olmayan ve yöneticilerin uygulamalarından bunalan filozoflar, arzuları ve hayalleri neticesinde kurguladıkları yönetim biçimini ve devlet modelini kimi zaman eserleriyle kimi zaman da fikirlerini eylemsel düzeyde hayata geçirmişlerdir (Avcı,2012a:380-381). Bir sonraki bölümde ise seçilmiş eserler ışığında ve seçili ütopyik sosyalist düşünürlerin fikirlerinde nasıl bir yönetim tahayyülü olduğu üzerinde durulacaktır.

2. Ütopik sosyalistler ve yönetim düşünceleri

18. yüzyılda sosyal inşacılığın koşulları son derece elverişli idi. Aynı toplumun daha yüksek ve daha alt tabakalarında yer alan insanlar, geç mutlakiyetçiliğin politik, toplumsal ve kültürel durumundan tümüyle memnun değildi (Briefs, 1939: 32). Bu memnu olmama hali yeni düşünce ve teorilerin gelişimine zemin hazırladı. Bu zemin yeni ütopyik kurguların da doğumunu şekillendirdi.

Bu noktada da 18.yüzyılın sonunda önemli birçok düşünce adamına göre acil görev, edebi ütopyalarda yazmak yada çizmek değil, bilimsel-toplumsal teoriyi geliştirmektir. Bu nedenle de 19. yüzyılda büyük oranda karşımıza ütopya teorisi olarak çıkar. Saint-Simon, Fourier, Comte; Spencer ve Marx'ın büyük sistemlerinde kendisini gösterir (Kumar, 2005:97). Böylelikle de bir bunalım döneminin, toplumsal ve yönetsel krizin sonucunda yeni bir düşünme biçiminin ve dünya algısının ortaya çıkışını görmekteyiz

Genel olarak bakıldığında, ütopyik sosyalistler çalışmanın kutsallığına inanmaktadırlar. Çalışma hakkı devredilemez bir haktır ve devlet tarafından düzgün bir örgütlenme yoluyla garanti altına alınmak zorundadır. Ayrıca, devlet, Aydınlanma düşünürleri tarafından da önemle vurgulanıp tekrarlandığı gibi, bireyin ve toplumun dönüşümünde temel bir araç olan eğitimde de temel bir role sahiptir (Hecht, 1988: 51).

Dahası, bu dönemde insan aklının ve kusursuzluğunun sınırlı olduğu konusunda yaygın bir kuşkuya yol açan bilimsel ve teknolojik keşifler söz konusuydu. İnsan aklının gücü sonsuz görünüyordu ve bu inanç da genel bir özgüven ve iyimserlik ruhunun yükselişini sağladı. O günkü düşünürlerin çoğu, insan sınırlamalarının varlığını dikkate almadılar; bazıları, ölçülemez bolluk içinde, yeryüzünde sonsuz

yaşamın tadını çıkarabilecek uyumlu insan toplumu olasılığı konusunda ikna olmuşlardı. Örneğin, Godwin sonsuz bir insan yaşamı olasılığını inancını benimsedi (Briefs, 1939: 32-33).

Sosyalizme evrilmeye birlikte, ütopya tarihi açısından gerçekleştirilen en büyük katkı, arzulanen yeni toplum düzenini hayata geçirecek aktörün belirlenmesiydi. Buna göre, yeni toplum düzenini gerçekleştirerek, tersine çevrik toplumu ayakları üstüne kaldıracak aktör olarak ‘işçi sınıfı’ görüldü (Bal, 2010:7). Diğer bir deyimle, burjuvazi iktidara geldikten ve sanayileşme yerleştikten sonra yeni bir toplumsal lokalizasyonla yeni ütopyalar geliştirildi. Proleter ütopyalar burjuvazi ütopyalarının yerini aldı (Briefs, 1939:33). Diğer yandan, 1848 devrimi bu heterojen hareketi de polarize etti: ütopyacı vs. bilimsel; veya sosyalist vs. komünist. Ek olarak, 1848 olayları dini bir dil kullanımının önemli derecede yok etmesine karşılık, sosyalist düşünce dini ilhamdan aldığı dili kullandı (Hecht, 1988:51). Bu çerçevede bu bölümün devamında ütopik sosyalizmin öncüleri olan kişilerin ütopyalarındaki yönetime dair düşünceleri derinlemesine incelenmektedir.

2.1. Saint-Simon ve Fourier

19. yüzyıl filozoflarının ütopyaları, Thomas More’un başlattığı anti-kapitalist geleneği sürdürerek sanayi devrimiyle birlikte sosyalizme doğru evrilmişlerdir. Bu bağlamda, Saint-Simon ve Fourier, ütopyalarda düşlenen toplum düzeninin içinde yaşanan ‘an’da, üstelik ‘reform’larla değil, ‘devrim’le hayat bulacağını belirtirler. Bu çerçevede, Simon ‘reform’ kavramına ‘gönülsüz önlem’ adını vermektedir ve gönülsüz önlemler devri çoktan geçmişte kalmıştır. Bu noktada, Saint-Simon için çözüm ise bir an önce devrimin olmasıdır (Bal, 2010:5).

Ütopik sosyalistlerin üstlendiği kapitalizm karşıtı tepkinin belirleyici bir diğer özelliği ise sanayi devriminin yol açtığı kötü çalışma ve yaşam koşullarına karşı ‘duygusal’ bir tepki niteliği taşımalarıdır. Bu duygusal boyutun dile getirilen çözümlerin gerçekçilik ve uygulanabilirlik derecesini kaçınılmaz biçimde azalttığı belirtilmektedir. Başka bir deyişle, nereye gitmek istediklerini bildiklerini ancak istenilen yere nasıl gidileceği konusundaki fikirlerinin bulanık olduğu savunulmaktadır. İlk olarak Saint-Simon’a bakıldığında ‘Bir Cenevreliye Mektuplar’, ‘Endüstri Sistemi’, ‘Endüstricilerin Elkitabı’ ve ‘Yeni Hristiyanlık’ gibi yapıtları 1800’lü yılların ilk yarısında yayımlanmış olan düşünürün, sosyalizm, teknokrasi ve enternasyonalizm gibi çağdaş düşüncenin birçok eğilimine ilk kez değinen kişi olarak nitelendirilebileceği ifade edilmektedir (Şenel, 2001: 106).

Condorcet ve Aydınlanmanın diğer düşünürlerine koşut olarak, Saint-Simon’a göre tarih belirli nesneye, hedefe doğru doğrusal bir ilerlemeyi ifade etmektedir. Ona göre Altın Çağ insan ırkının çocukluk emekleme evresinde değil, şu an bizim önümüzde durmaktadır. Saint-Simon için siyaset üretimin bilimidir. Dolayısıyla, onun için gerçek üreticiler, imalatçılar, yatırımcılar, mühendisler ve işçilerdir (Hecht, 1988: 52). Bir diğer açıdan değerlendirildiğinde, “alın terinle kazanacaksın vb. İncil’den pürüten

düşüncelerle idare eden burjuvaziye, Saint-Simon bir öğreti, bir teknokratik din kazandırdı ... üretimin övgüsünü yaparak toplumu endüstriyle tekrar örgütlemek istiyordu” (Bumin, 2013:71). Bu üretimle eş zamanlı olarak, Simon’a göre devletin ilk ve öncelikli görevi en yoksul ve en kalabalık olan sınıfın hayat şartlarının düzeltilmesidir. Bunu gerçekleştirmek için toplumdaki en önce gelen faaliyet olarak üretim, merkezi bir şekilde örgütlenecek, iş ordusundaki işçi mangaları, mühendis ve politekniklilerin emirleri altında bulunacaktır (Bumin, 2013: 72). Bununla birlikte, ütopyik tasavvuru, sanatçı bir öncü grubun ön ayak olduğu sınıflı bir toplumsal yapısına ve sanat ve bilimin gelişimine dayalıdır (Tunç ve Kaya, 2012: 424). Bakıldığında Simon’un öğretileri burjuvaların ihtiyacı olan bir düşünsel yapıyı onlara kazandırdığı görülmektedir. Üretimi öne çıkarması bağlamında öğretileri burjuvazi tarafından daha çok dikkate alınmıştır denilebilir.

Bir diğer ütopyik sosyalist olan Fourier’e bakıldığında ise, modern burjuvazinin vaatlerinin boş olduğunun ortaya çıktığı üzerinde durmaktadır. Çünkü üretimin artışıyla birlikte yoksulluk azalmak bir yana devamlı artmıştır. Üretim toplumsallaşmış, ama bu üretimin neticesinde ortaya çıkarılan zenginlik henüz toplumsallaştırılamamıştır. “Toplumsallaşmış üretim karşısında duran toplumsallaştırılamamış sahiplenme, başka bir deyişle ‘kapitalist sahiplenme’ olgusu, üretimin toplumsallaştırıldığı zamanlardan bu yana sürekli olarak krizle, bunalımla sonuçlanmıştır.” (Bal, 2010: 6). Böylelikle burjuvazi karı özelleştirmiş, maliyetler ise toplumsallaşmıştır.

Bu bağlamda Fourier'in sistemi bakıldığında Newton’dan esinlenilerek toplumsal hayata da uyarlanan Cazibe ve Evrensel Ahenk teorisini temel almaktadır. İnsanları hem kendi hem de toplumun çıkarlarına göre yönlendiren tutkulu çekim yasası Tanrı tarafından verilmiş sihirli bir değnektir. Ona göre, gerçek bir birlik bütün tutkuların sanayiye uygulanması sanatıdır. Kepler’in Tanrısal hareketi ilahi bir uyum olarak görmesi gibi, Fourier bütün tutkuları böyle mükemmel bir orkestranın ve uyumun öğeleri olarak görmektedir. Tarihi de bu çerçevede farklı dönemlere ayırmıştır: Eden- Cennet Bahçesi (monopoly dönemi); vahşilik (bireysel mücadele ve yarış dönemi); patriarşi (petty-küçük üretim dönemi); barbarlık (moyenne-orta, ortalama üretim dönemi); uygarlık (büyük ölçekli sanayi); ‘guarantism’ (semi-association-yarı birleşme, işbirliği); ‘socialism’ (basit birleşme, işbirliği); ve Harmoni (Hecht, 1988: 64).

Başka bir deyimle, Newton’un evrene dair mekanik yorumuna karşın kozmosun yaşam ve gelişmeyle kaplı çok önemli bir organizma olduğu yaklaşımını geliştirir. Toplumsal gelişmenin tepe noktası olarak Ahenk, yalnızca uygarlığın baskıcı aracını parçalamakla kalmayacak nihayetinde bireylere tutkularının tam kurtuluşunu ve arzularının tam tatminini sağlayacak olan tamamıyla yeni toplumsal kurumların –özellikle Falanster kurumlarının- hâkimiyetiyle damgalanacaktır (Bookchin, 2013: 444-445). “Falanster ne kırsal bir köy ne de kalabalık bir şehir olacak, bunun yerine her ikisinin de erdemlerini birleştiren dengeli bir topluluk olacaktı. Tam olarak içinde en fazla 1700 ile 1800 kişi olacaktı ve

Fourier'e göre bu, sadece insani bir ölçüğe izin vermiyor, aynı zamanda insanları, her bir bireyin arzularını tatmin etmesi için gerekli olan doğru sayıda tutkulu birleşimde bir araya getiriyordu". Falanstre "bütün ortakların pay sahibi olduğu bir kooperatiftir. Herkesin çalışmasa bile hayatını sürdürebilmesi için gerekli asgari gereksinimi karşılanmaktadır" (Bumin, 2013: 81).

Fourier'e göre, 'tutkuların çekim yasası' politika ve ahlak anlayışımızı da yerle bir etmelidir (Bumin, 2013:80). Ayrıca, toplumsal özgürlüğün kaderini kişisel özgürlüğe bağlı görmekte ve toplumda baskının yok olması insan ruhunda baskının ortadan kaldırılmasıyla eş zamanlı olarak yer almalıdır (Bookchin, 2013: 446). Bookchin'e göre, Fourier, kendi döneminin "en özgürlükçü, en özgün ve en önemli ütopacı düşünürü ve en eski toplumsal ekolojisttir" ve geliştirdiği Falansteri çeşitlilik içinde birliği geliştirmeye dönük çabası bağlamında toplumsal bir ekosistem olarak görülebilir. Kendine özgü bir eşitsizlerin eşitliği kavrayışına sahip olduğu savunulmaktadır (Bookchin, 2013: 447).

2.2.Proudhon, Godwin ve Kropotkin

Bu noktada değinilmesi gereken ütopik sosyalistlerin geleneğini bir adım ileri götüren Proudhon, Kropotkin ve Godwin'in ortaya koydukları 'mutluluk vaadi' ve bunu gerçekleştirmek için önerdikleri yönetim modelidir. Büyük bir put yıkıcı olarak görülen ve Fransız işçi sınıfının da kurucularından biri olan Pierre-Joseph Proudhon (1809-65), bir hizmetçi ve fiçı yapan kişinin, bir proleterin oğludur. Görkemli şekilde izole edilmiş, paranoya ve çelişkilerle dolu olduğu ileri sürülen Proudhon, sosyalist düşüncenin en yüksek zirvesi olarak görülmektedir. Marx ile eşiti olarak tartışan belki de tek kişi olduğu da ifade edilmektedir (Hecht, 1988: 60-61). Düşüncelerinin yönetim boyutu açısından irdelediğimiz örneğin, sosyoekonomik alandaki temel soruları mülkiyete ve çalışmanın örgütlenmesine ilişkindir. 1849'daki Yönetimin Aslı ve Yönelimi başlıklı makalesinde şunları söylemektedir (Proudhon, 1992: 24):

"Bütün insanlar eşit ve özgürdürler: Yani toplum doğası ve tanımı gereği otonomdur ve yönetime ihtiyacı yoktur. Her vatandaşın faaliyet alanı, çalışmanın doğal paylaşımı ve mesleğin seçimi ile belirlendiğinden, toplumsal işlevler harmonik bir sonuç ortaya çıkaracakları bir bağlantı içinde olduklarından; düzen, herkesin özgür faaliyetinin sonucu oluşur; yönetim yoktur."

Proudhon burada anarşiden bahsettiğinde bunun etimolojik manada tüm tahakküm sisteminin yokluğuyla kurulan bir toplum düzenini içeren bir rejim olduğuna işaret eder. Ona göre, hiyerarşiye ve hükümete dayanan bir toplum, düzen düşüncesinin birçok olası kavrayışlarından birini temsil eder. Örneğin, devletli bir toplum ilkel ve koşullu bir düzen fikrini temsil eder; gerçek manada rasyonel ve adil toplumsal düzene ancak bir insanın diğer insan üzerindeki her türlü baskısının tamamen ortadan kaldırılmasını sağlayacak bir sistemle ulaşılabilir (Simon ve Kuic, 1973: 21). Ona göre otorite insanoğlunun ilk toplumsal düşüncesidir (Proudhon, 1992: 26). Bu nedenle de şunları dile getirmektedir (Proudhon, 1992: 29-35): "Partilere son! Otoriteye son! İnsanların ve vatandaşların mutlak özgürlüğü! ...

Kim nihayet şunu söylemeye cesaret edecek: Her şey halk için, her şey halk yoluyla, yönetimin kendisi de.”.

Proudhon kariyerinin sonuna doğru ise devleti toplumsal yaşam için kesinlikle gerekli olarak görmekte ve onun halk tarafından kaldırılması ve nihai dönüşümü hakkında spekülasyon yerine yapılacak şey devletin varlığını kabul etmek ve sonrasında onun güçlerini dengelemek ve sınırlamak olduğunu vurgulamaktadır. Bu çerçevede, siyaset sadece ekonomiye indirgenemez düşüncesini benimsedikten sonra, Proudhon yönetsel düzen hakkındaki nihai modelini federal bir sistem olarak tasarlamaktadır (Simon ve Kuic, 1973: 23-24). Diğer bir deyişle, Proudhon’un özgünlüğü ve düşüncelerinin anahtarları ilemlenin kararlı ve koşulsuz olumlanmasına uzanmaktadır. Ayrıca, “özgürlükçü ya da sözleşmeye dayalı yönetim sistemi, her gün otoriter yönetim sistemleri üzerinde yeni zaferler kazandığı için; sözleşme fikrini, politikadaki bütün hakim düşüncelerin üstünde tutmalıyız demektedir.” Bu bağlamda düzenlenmiş özgürlükçü yönetim sisteminin modelini içeren politik sözleşmeyi ise Federasyon olarak tanımlar (Proudhon, 1992: 41-42). Bu şekilde sözleşmeye dayalı olan federal toplum hiyerarşik değildir. Devlet ve onun parçaları arasındaki ilişkileri çözümleyen, eşit değişim ilişkilerini içeren hiyerarşik olmayan bir birliktir (Simon ve Kuic, 1973: 26).

Öte yandan, Proudhon’un Godwin gibi sözleşme yaklaşımını daha fazla radikalleştirmeye çalışmadığı, dikkatini merkeziyetçiliğe ve devletin vatandaşların hayat alanına yaptığı müdahalelere yönelttiğine işaret edilmektedir. Onun tasarladığı yönetsel anlayışta anarşinin sırf devletsizlik durumunu ifade eden bir kuram olmadığı, merkeziyetçi yapı yerine adem-i merkeziyetçi ve komünal örgütlenme/yapılanma şekillerini ve bir federalist yapının hayata geçirilmesi olduğu ifade edilebilir (Cantzen, 2015: 40). Ona göre federal sistem, kitlelerin galeyana gelmesine, her türlü demagojik iktidar hırsına bir son verir ve bu model cadde ve tribünlerin iktidarının ve başkentlerin çekim gücünün sona ermesidir (Proudhon, 1992: 44). Onun için “federasyon düşüncesi, kesinlikle, politik aklın şimdiye kadar eriştiği en yüksek seviyedir.” (Proudhon, 1992: 45). Teorisi genel olarak “tarımsal-endüstriyel federasyon” olarak özetlenmektedir. Onun için temel ilke, toplumun mümkün olduğu kadar çok kararın merkezi olmayan yoldan alt birimlerce alınabilecek şekilde örgütlenmesidir. Bununla birlikte, devletin fonksiyonlarını, toplumsal fonksiyonlara aktarmak anlamında toplumsallaşmanın gerçekleşmesinden, diğer bir deyişle, “devletin toplum içinde emilmesi”nden bahseder (Cantzen, 2015: 102,103-105). Devletsizlik yerine piramidin altında görülen halkın karar mekanizmasında daha etkili olacağı şekilde devlet yönetiminin yeniden şekillendirilmelidir. Federasyon şeklinde aşağıdan yukarıya doğru bir örgütlenme tarzı da daha özgürlükçü ve daha az hiyerarşik toplumu ortaya koyar.

Bu noktadan hareketle, Proudhon’un üzerinde büyük bir etki bıraktığı düşünür olan Kropotkin’in düşüncelerine değinilmelidir. Kropotkin’in Karşılıklı Yardımlaşma (Mutual Aid) eserini Huxley’in

dişlerinde ve pençelerinde kan kırmızısı olan doğa tasvirine cevap olarak yazdığı da ifade edilmektedir. Diğer yandan, anarşistlerin tümüyle bireysel otonominin çekiciliğine veya olasılığına ilişkin ortak bir inanç paylaştığına dair görüş sahibi olduğu fikrine girilmemesine yönelik uyarı da dile getirilmektedir. Ayrıca Hobbes'un doğa durumuna benzer izole edilmiş, doğal insan gibi bir modele de sahip değildiler. Mikhail Bakunin ve Peter Kropotkin özellikle güçlü bir biçimde insanlar için tam otonominin bir anlam ifade etmediğini belirterek bunu eleştirmişlerdir. Diğer bir deyişle, onalara göre tümüyle bağımsızlık gibi bir şey geçmişte de yoktu ve ileride de söz konusu değildir. Çünkü erkekler ve kadınlar kaçınılmaz bir şekilde toplumsal varlıklar olmaları sebebiyle her zaman hemcinsleriyle karşılıklı bağımlılık içindedir (Fowler, 1972: 742). Sonuç olarak, insanın doğa ve hemcinsleriyle ilişkisindeki temel karakterin baskı ve tahakküm yerine karşılıklı bağımlılığı ortaya koyduğu dile getirilmektedir.

Bu noktada, ütopyalarının gerçekleşmesinde anarşist öğretilerde insan ilişkilerinde baskı ve tahakkümün kaldırılması değerli bir yönetsel boyuttur. Kropotkin bu noktada birçok anarşist düşünürün benimsediği ideal bir düzene ulaşılmasının tahakkümden nihai olarak özgürleşme sayesinde olacağı görüşünün temsilcisidir. 19. yüzyıldaki anarşist ütopacıları, düşünürleri gibi Kropotkin'e de insan davranışı hakkında sinizm olduğu günlerde dokunaklı olarak (ya da kızdırıcı şekilde) sıklıkla naif olduğu şeklinde davranılmıştır. Onların insan potansiyelinin olumlamları içinde yaşadığımız pratik çağda (uygulama çağında) en korkunç suçlama ile karşılaştığı belirtilmektedir: gerçekçilik eksikliği (Fowler, 1972: 744-747). Karşılıklı yardımlaşma düşüncesinin arılar ve karıncalar vb. leri bir gerçekliği ifade edebileceği ancak ruhunda binbir arzu ve tutkuya barındıran insanın kendinden de vererek bu karşılıklı yardımlaşmayı nasıl sağlayacağı kuşkusuz karşımızda durmaktadır. Yaşadığımız çağda bireyin kendi iyiliğiyle eşdeğer olarak genel iyiliği için de çaba gösterebileceği insanın potansiyeli düşünüldüğünde kuşkuyla karşılanmaktadır.

William Godwin'e göre ise ilerleme devlete boyun eğdirme yoluyla sağlanmaz, insanların aklın dikte ettiklerini ve yalnızca kendilerinin iyiliği takip ettiklerinde meydana gelir. Tam bireycilik (complete individualism) ve bütün bedensel ve tinsel özellikle de cinsel sınırlamaların kaldırılmasının dayanışma ve evliliğin ortadan kaldırılmasıyla birlikte hiçbir suçun, hastalığın, savaşın ve hükümetin olmadığı bir ütopya durumu olacağını ileri sürmektedir (Morris ve Kross, 2009: xxxiii). Godwin'in geleceğe ilişkin ütopyik bir vizyon çizdiği Siyasi Adalet Üzerine Bir İnceleme adlı eserinde zamanın toplumsal adetlerine ve okullarına yönelik saldırıyı da çalışmalarına dahil etmiştir. Godwin'in ve Kropotkin'in yazılarında en önemli varsayım doğanın büyük ölçüde bilinebileceğidir. Arzu ettikleri her şey bu epistemolojik iyimserlik üzerinde kuruludur. Bu doğa anlayışı bir diğer temel inanç için de faydalıdır. Onlar eğer bir şey "doğal" ise bir erdem içerdiğine varsaymaktadırlar. Onların doğa üzerine tüm bakışları doğanın düzen içerisinde ve özgürlüğü kapısı olduğu iddiasını içermektedir. Kropotkin, devletçilerin bu kadar yasaya,

cezaya ve polisler sahipken bilgiç bir şekilde düzenden bahsedebildiklerini merak etmektedir. Ona göre bunlar düzen bir düzen yokluğunun dışsal göstergeleridir (Fowler, 1972:748-749).

Diğer yandan, Godwin ve Proudhon, iyi bir toplumda kötü yönetimden ve görevi kötüye kullanmadan korkmuş ve suçluları etkisiz kılmak ve tekrar onlara olanak vermemek için cezalandırma ile onların kontrollerini önermektedirler. Ayrıca, Godwin ve Proudhon cezanın tüm tanımları içinde bunların bir otorite tarafından uygulanmasını kabul etmişlerdir. Herhangi biri diğerine acı yaşatabilir; ancak cezalandırıcı, yetkili ve otorite sahibi olmalıdır (Ritter,1975:69-71). Görüldüğü üzere, Kropotkin'in aksine Godwin ve Proudhon'ın yasaların düzenin sağlanması ve devamı için gerekli görmektedirler. Bu yasaları uygulayan bir otoritenin varlığını da düzenin varlığı adına benimsedikleri görülmektedir.

Kropotkin'nin yönetim anlayışına bakıldığında geleceğin ideal ve özgür toplumu Ortaçağın adem-i merkeziyetçi ve federatif yapılarıyla benzerlik göstermektedir. Kısacası, toplumu hükümsüz bir biçimde algılamaktadır: 'üyeleri arasındaki bütün karşılıklı ilişkiler yasalarla, seçilmiş ya da gönüllü otoriteler tarafından değil, toplumun üyeleri arasındaki karşılıklı anlaşmalar yoluyla ve toplumsal gelenekler ve alışkanlıklarla düzenlenir (kanunlar, alışlagelmişlikler veya batıl inançlarla değil, yüksek ideallerin istikrarlı büyümesi, bilimin ve buluşların ilerlemesiyle uyarılmış özgür yaşamın artan gereklerine göre devamlı gelişen ve sürekli düzenlenen anlaşmalar). Kropotkin ideal toplumun sürekli olarak değişim içinde olacağını çünkü onun yaşayan, gelişen bir organizmaya benzediğini önemle vurgulamaktadır (de Geus, 2014:868). Kropotkin'nin bu federatif yaklaşımı Godwin ve Proudhon ile benzerlikler içerdiği görülmektedir. Bakıldığında yönetsel olarak yukarıdan aşağıya değil aşağıdan yukarıya doğru bir yönetim modelini özgür yaşamın gerekliliğidir. Diğer bir deyişle, özgürlükçü ve anlaşmaya dayalı bir yönetim modelini vurgulamaktadırlar.

Diğer yandan, Kropotkin içinde yaşadığı dönemin kapitalist-devletçi toplumunu ve onu meşru kılan kurumlarını eleştirmektedir. Toplumun "herkesin herkese karşı" doğal bir savaşında olduğu düşüncesini reddeder ve bunun yanında devleti de bu mücadelenin zorunlu bir denge unsuru biçiminde değerlendiren liberal anlayışa da karşı çıkar. Kropotkin'e göre "insan ve topluma ilişkin bu saptamalar belirli bir tarihsel duruma ilişkin pek de yerinde olmayan genellemelerden ibarettir" (Cantzen, 2015:30-31). "Herkesin herkese karşı" mücadelede olduğu düşüncesin kapitalist-devletçi toplumu ve kurumlarının yaşam süresini uzatmaktadır. Ona göre toplum yardımlaşmanın da söz konusu olduğu bir yapıdır. İnsanın doğa ve toplumla olan ilişkisinde karşılıklı yardımlaşma esas denge unsurudur.

Ayrıca, Kropotkin üretimin adem-i merkezileşmesini savunmaktadır. Mallar kentin etrafına eşit şekilde dağıtılmış ve bahçelerden ve alanlardan yürüme mesafesi uzaklığında olan küçük ölçekli fabrikalarda ve dükkânlarda üretilmelidir. Sonuç kadınlar ve erkeklerin tarımsal ve endüstriyel faaliyetleri birleştirebileceği ekoloji olarak sorumlu biçimlerde küçük ölçekli bir toplum olacaktır. Onun öngördüğü

liberter yönetsel eğilim insani ölçüğe, bağımsız ve ekolojik olarak duyarlı tarımsal-endüstriyel komünlere doğru hareket etmektedir. Bu topluluklarda çalışma az, çeşitli ve uygun makul biçimde olacaktır. Kropotkin hem topraksal hem de siyasal adem-i merkeziyetçi yönetsel yapıyı desteklemektedir. Topraksal olarak eğilim özerk, otonom komün gruplarının, köylerin ve kasabaların oluşturulmasıdır. İşlevsel olarak ise, daha önceleri devlet tarafından yerine getirilen görevlerin çok sayıdaki kurumlara, birliklere ve geniş gruplara bırakılmasını tahayyül etmektedir. Doğal olarak, bu yeni toplum tasarımı bütün bu kurumların ve yapıların ekonomik, eğitsel, entelektüel ve sanatsal ihtiyaçların tatminliği adına işbirliği yaptığı evrim geçirecek ve gelişecektir. Bütün koşullar altında, bu birlikler, komünler ve geniş gruplar bütünüyle bağımsızlıklarını ve iç işlerini düzenleme hakkını koruyacaklardır. Bu nedenle, toplumun amacı ‘birlik’ (unity) veya ‘düzen’ (order) değil, organik ve doğal ahenktir (harmony). Düzen, birlik ve istikrar, kanunlar ve boyun eğme araçlarıyla gerçekleştirilirken, bu doğal uyum iç içe geçmiş bütün ölçeklerdeki ve kademelerdeki federasyonlar arasında sonuçlandırılan çeşitli toplumsal grupların özgür anlaşmalarının sonucudur (de Geus, 2014:869-871).

Ona göre, hiyerarşik otorite yönetimin temelindeki toplum üyeleri arasında özgürlük yoksunluğuna yol açar. İyi insanlar üzerinde bile uygulanan hiyerarşik otorite lekelenmeye sebebiyete eğilimlidir. Otoritenin varlığı ve uygulanışıyla en iyi insanın bile kötü biri yapılacağını savunur. Çünkü hiyerarşik otorite yönetilen üyeler arasında uyumculuğu (conformity) ve itaati üretir. Cezalandırılma korkusu ve itaat, inisiyatif alma eksikliğine ve zihinsel köleliğe yol açar. Kropotkin bütün bireylerin merkezi bir etken olacağı özgür bir yönetsel tasarım önermektedir. Diğer yandan bu görüşleriyle de birçok radikal toplumsal ve siyasal düşünürü etkilemiştir; örneğin, William Morris, Aldous Huxley, Murray Bookchin bunlar arasındadır (de Geus, 2014:869-875). Sonuç olarak, yönetimin önemli ayaklarından hiyerarşi ve otoritenin toplumun icadı ve azınlığın çoğunluğu tahakküm altına alınmasında etkindir. Bu da neticesinde ekonomik köleliğin yanında zihinsel köleliğe sebebiyet vermektedir. Bu zihinsel kölelik de bireyin arzu ve isteklerini manipüle etmekte, hayal gücünü yok etmekte ve otoriter yönetimin tahakkümünü kolaylaştırmaktadır.

Sonuç

İnsanların özellikle yerleşik hayata geçmeleri ve sonrasında yönetim olgusunun kurumsal ve düşünsel olarak ortaya çıkışıyla “mutluluk vaadi” arayışlarına tanıklık etmekteyiz. Bu bağlamda bakıldığında da tüm toplumlarda iyilik ve mutluluk sunan söylenceleri görmek mümkündür. Bu iyi bir yaşam ve mutluluk arayışlarının kavramsal olarak betimlenmesi olarak ise “ütopya” kavramı karşımıza çıkmaktadır. Ancak, ütopya kavramının birçok tanımının yapıldığı görülmektedir. Kelime 1516 yılında Thomas More’un eseriyle literatüre girmişse de öncesinde de antik Yunandan, Ortaçağa ve günümüze değin tarihin çok çeşitli dönemlerinde ütopik bir düzen tasavvuru mevcuttur.

Diğer yandan, ütopya ve yönetim düşüncesi arasındaki ilişki bağlamında insanlık tarihi boyunca mutluluk vaatleri olan ütopyalarda daha iyi bir düzen ve daha iyi bir yönetim isteğinin peşinden gidilmektedir ve bunu nasıl gerçekleştirebileceği sorusunun cevabı aranır. Bu bağlamda da ütopyacıların metinlerinde farklı yönetim algılarının ve yönetim biçimlerinin bulunduğu görülmektedir. Sundukları alternatif yönetim biçimleriyle ütopyalar yönetim düşüncesini zenginleştirmekte kimi zaman da uygulamalara konu olmaktadır. Diğer bir deyişle, ütöpik eserlerin yazılış amaçları yönetim ve yöneticilerle doğrudan ilişkilidir.

Ütöpik sosyalistler ve anarşistlerde ise farklı yönetim düşünceleri hakimdir. Toplumla doğayı karşı karşıya getiren temel sorunların toplum ile doğa arasından kaynaklanmadığı; toplumsal gelişmenin içinden çıktığı görüşü öne çıkmaktadır (Yıldırım, 2017:302). “Genel anlamıyla adil ve eşitlikçi bir toplumun hayata geçirilmesi için ...öncü azınlıkların çabalarının gerekli olduğunu düşünmüşlerdir” (Tunç ve Kaya, 2012:424). Simon’a göre devletin temel görevi en kalabalık ve en yoksul olan sınıfın hayat şartlarını iyileştirmesidir. Bunun için de üretimin merkezi bir şekilde örgütlenmesini, iş ordusundaki işçi mangaları, mühendis ve politekniklilerin emirleri altında bulunmasını savunur (Bumin, 2013:72).

Fourier ise falansterler ile cazibe, evrensel uyum ve tutkuların çekim yasasını temel alır. Fourier işçilerin birlikteliğinden söz eder. Falanstre arzu ve uyumun birlikte sağlanabileceği ortak yaşam mekanı olarak tasarlanır. Proudhon adem-i merkeziyet ve federalizmden bahsederek dikey örgütlenme yerine yatay örgütlenmenin ve aşağıdan yukarıya uzanacak bir yönetsel modelin hayata geçirilmesini önerir. Diğer yandan, Godwin de minimal devlete, işbirliğine, özel mülkiyetin sona erdirilmesine işaret eder.

Proudhon’dan etkilenen Kropotkin, karşılıklı yardımlaşma (mutual aid) teorisiyle Proudhon’un toplum kavramından ayrılır. Diğer yandan, “ilerici ütopyaların havasını solunamaz buluyor ve geleceğe kural konulamaz diyerek, üniformalarıyla, düzen ve disiplinleriyle her şeyleri belirlenmiş örnek komünoteleri” da eleştirmektedir. Ayrıca, Falanstre fikrinin bir kenara bırakılıp küçük evlerde yaşanılmasını önermektedir (Bumin, 2013:93-94). Bu noktada, Kropotkin de adem-i merkeziyetçi, insani ölçekte, karşılıklı yardımlaşmayı temel alan, Ortaçağ komünlerine benzer bir yönetsel düzeni hedefler. Kropotkin bütün bireylerin merkezi bir etken olacağı özgür bir yönetsel tasarım önermektedir.

Sonuç olarak bakıldığında ise farklı kaynaklardan ve farklı kültürlerden beslenen bu düşünürlerin ütöpik kurgularındaki birleştirici unsur daha adil ve eşit bir toplumsal durumun sağlanmasıdır. Mevcut içinde yaşadıkları toplumdan edindikleri tecrübelerle hiyerarşik, otoriter ve iş bölümünün azınlığın lehine olduğu bir yönetsel modelin yol açtığı sorunları tespit ederek ütöpik kurgularını geliştirmişlerdir. Kurgularının yönetim boyutunda, iş bölümünün daha eşitlikçi, yatay bir hiyerarşi ve otoritenin olması temel değerler olarak öne çıkmaktadır.

Kaynakça

- Avcı, M. (2006). *Tommaso Campanella ve Thomas More'un Ütopyalarının Karşılaştırılması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum
- Avcı, M. (2012a). Thomas More'un Ütopyasındaki din anlayışının eleştirisi, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 38, 289-392.
- Avcı, M. (2012b). Ütopya ve kültür ilişkisi üzerine felsefi bir inceleme, *F.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17:2, 239-253.
- Ayman Güler, B. (2011)."Yönetim Bilimi ya da Kamu Yönetimi: Yöntembilimsel Özellikler Üzerine", *Türkiye'de Kamu Yönetimi ve Kamu Politikaları*, Ed. Filiz Kartal, TODAİE Yayını No: 357, Ankara.
- Bakır Şen, B. (2006). *Bir Ütopyaçılık Olarak Sanatçının Yaşamsal Deneyimi Dönüştürme Tutkusunu*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana
- Bal, M. (2010). Ütopyanın siyaset felsefesi tarihinde evrimi, *ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyalog*, 3:1, 1-13.
- Bookchin, M. (2013). Özgürlüğün ekolojisi: hiyerarşinin ortaya çıkışı ve çözülüşü, İstanbul: Sümer Yayıncılık
- Briefs, G.A. (1939). The Rise and Fall of the Proletarian Utopias. *The Review of Politics*, 1 (1), pp. 31-50.
- Brinton, C. (1965). *Utopia and democracy*, Daedalus, 94:2, 348-366.
- Bumin, K. (2013). *Demokrasi arayışında kent*, Konya: Çizgi Kitabevi
- Cantzen, R. (2015). *Daha az devlet daha çok toplum*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Cevizci, A. (1999). *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayınları
- De Geus, M. (2014). Peter Kropotkin's anarchist vision of organization. *Ephemera: theory and politics in organization*, 14:4, 859-877.
- Fowler, R.B. (1972). The anarchist tradition of political thought, *The Western Political Quarterly*, 25:4, 738-752.
- Güçlü, A. vd. (2003). *Felsefe Sözlüğü*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları
- Hecht, J. (1988). French utopian socialists and the population question: seeking the future, *Population and Development Review*, 14, 49-73
- Kumar, K. (2005). *Ütopyaçılık*, çeviren: A. Somel, Ankara: İmge Kitabevi
- Morris, JM and Kross, AL (2009). *The A to Z of utopianism*. The Scarecrow Press, Inc.: Lanham, Toronto, Plymouth, UK.
- Proudhon, J. P (1992). *Makaleler*, çeviren: M. Tüzel, İstanbul: Birey yayımları, 1. Baskı
- Ritter, A. (1975). Godwin, Proudhon and the anarchist justification of punishment, *Political Theory*, 3:1, 69-87.
- Sargent, L. T. (1982). Authority and utopia: utopianism in political thought, *Polity*, 14:4, 565-584.
- Simon, Y. and Kuic, V. (1973). A note on Proudhon's federalism, *Publius*, 3:1, 19-30.
- Şan, Z. (2010). Ütopyalarda devlet tasarımı: Platon, Morre Campanella, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Şenel, A. (2001). *Çağdaş Siyasal Akımlar*. Ankara: İmaj Yayınevi.
- Tandaçgüneş, N. (2013). *Ütopya: Antik çağdan günümüze mutluluk vaadi*, İstanbul Ayrıntı Yayınları.
- Tunç, G. ve Kaya, Y. (2012). Doğa-kent –insan etkileşiminin dönüşümü: Ütopya ve sosyal bilim yazılarına karşılaştırmalı bir bakış, *II. Uluslararası Felsefe Kongresi*, Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Ütopya, Erişim Tarihi: 06/05/2015
http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.554a1b9f1ae2c0.91280211

Yıldırım, C. (2017). Ekoloji Düşüncesinde İnsan ve Toplum Anlayışı, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 6:1, 289-308.

Yeni Kamu Hizmeti Düşüncesi: Değişen Kamu Hizmeti Anlayışı

Selçuk DENEK¹

Özet

21. yüzyılın başlamasıyla birlikte bireylerin hayattan beklentileri değişmiştir. Bireyler devletten aldığı kamu hizmetlerinde de benzer şekilde bir değişim beklemektedir. Geleneksel yönetim anlayışıyla üretilen kamu hizmetleri verimsiz, kalitesiz ve yavaş bir şekilde sunulmaktadır. Yeni kamu yönetimi anlayışının popüler hale gelmesiyle birlikte sunulan hizmetlerin kalitesi ve hızında bir değişim olmuş ve özel sektördeki benzer bir şekilde sunulmaya başlamıştır. Bu durum sunulan hizmetlere olan memnuniyeti arttırmış olsa da hizmet sunulurken bireylerin vatandaş olarak değil müşteri olarak görülüp değerlendirilmesi bireylerde huzursuzluğa yol açmıştır. Karşısındaki otoritenin hizmeti sunarken devlet anlayışıyla değil de özel sektör anlayışıyla hareket etmesi ve bireylerin doğal hakkı olan kamu hizmetlerini bir müşteri gibi kullanır hale gelmesi kamu hizmetlerinin kamu yararı için mi yoksa kar için mi yapıldığı sorusunu akla getirmektedir. Bu durumun ortadan kaldırılması için ortaya çıkan yeni kamu hizmeti anlayışında devlet bireyleri hem vatandaş olarak görüp kamu yararı için hizmet etmeli hem de özel sektördeki gibi hızlı, kaliteli ve verimli bir şekilde kamu hizmetlerini sunmalı düşüncesi hakimdir. Çalışmamızda ilk olarak geleneksel yönetim anlayışının hizmet sunum şekli irdelenecek. Sonrasında ise özel sektör teknikleriyle hizmet sunma iddiasında olan yeni kamu yönetimi anlayışının hizmet sunum şekli değerlendirilecektir. Son olarak ise çalışmamızın esas konusu olan yeni kamu hizmet anlayışının temellerinden bahsedilerek kamu hizmetinin bu anlayışa göre nasıl sunulması gerektiği fikri ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yeni kamu hizmeti, vatandaş odaklı hizmet, müşteri odaklı hizmet, kamu hizmeti.

New Public Service Thought: Changing Public Service Concept

Abstract

In the beginning of 21. century, expectation of individuals from life was changed. In the same way, individuals expect that delivery of public service must be changed. Public services which are produced by classical management thought are delivered slowly, unfavourably and inefficiently. On the other hand, when new public management concept became popular, the quality and velocity of public services changed. Additionally, public services started to deliver as good as private sector. In this case, satisfaction of individuals are increased from public services but individuals feel anxious because they are considered as customers. There is a question about delivering public services: what is the purpose of public services? The purpose is profit or public welfare. The public services are a god-given right because the authority is government. Because of these reasons new public service thought aims to terminate this situation by considering individuals as citizens and by delivering the services as good as private sector services. Firstly, this study is going to analyze the delivering services of classical management. Next, this study is going to examine that how new public management delivers public services. Consequently, this study is trying to reveal that what is the main discussion of new public service thought and how does the public service need to deliver according to this concept.

Key Words: New public service, citizen centered service, customer centered service, public service.

¹ Arş. Gör., Aksaray Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, selcuk.denk@gmail.com

Giriş

21. yüzyıla birlikte insanların hayattan beklentileri, hayat standartları, toplumların ihtiyaçları büyük bir değişim geçirmiş ve geçirmektedir. Bu değişimlerle birlikte toplumun düzeninin temelinin teşkil eden devlet örgütünün de yapısal değişiklikler yaşadığı ortadadır. Geleneksel yönetim anlayışıyla idare edile gelen devlet mekanizması zamanla hantal, verimsiz, israfçı, katı, hiyerarşik ve bürokratik yapısından kurtulmaya başlamıştır. Geleneksel yapının artık insanların ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kaldığı kendini hissettirmiş ve özel sektör tekniklerini kullanan, daha verimli, daha etkin, ekonomik, hızlı, kaliteli, profesyonel yönetim teknikleri kullanan yeni kamu yönetimi anlayışı ortaya çıkmıştır. Özel sektör işletmeleri gibi piyasa odaklı, profesyonel personellerle çalışan, performans odaklı, etkinliğin önemli olduğu, vatandaşın müşteriye dönüştüğü bir yapı kamu hizmetlerinin yürütülmesinde kullanılabilir hale gelmiştir. Fakat vatandaşa müşteri gözüyle bakan, kullanan öder gibi kamu hizmetiyle bağdaşmayan ilkeleri ortaya çıkaran, kamu yararından ziyade piyasa odaklı işleyen bu sistem devleti, temel amacı devletin esas sahibi olan vatandaşa kamu hizmeti üretmek olan çizgisinden saptırmaya başlamıştır. Esas hedefinden sapan bu durum yeni kamu hizmeti anlayışıyla tekrardan rayına sokulmaya çalışılmaktadır. Yeni kamu hizmeti anlayışında devlet hizmeti müşteri için değil vatandaşı için üretir. Amacı piyasada özel sektörle yarışmak değil kamu yararı sağlamaktır. Demokrasiyi zirveye çıkaran, vatandaşı temel paydaş olarak görüp yönetimde ve hizmet üretiminde onunla etkileşimde bulunmayı tavsiye eden, üretimden çok kamu yararını ön plana alan bir anlayışla kendini temellendiren yeni kamu hizmeti yaklaşımı bu çalışmada incelenecektir.

Çalışmanın ilk kısmında öncelikle konuya temel oluşturması açısından kavramsal çerçeve oluşturulacaktır. Bu kısımda kamu hizmeti kavramı açıklanacak, geleneksel ve yeni kamu yönetimi anlayışları genel olarak ifade edilecek, bu anlayışların kamu hizmeti üretim tarzı ortaya koyulacaktır. İkinci kısımda ise esas konumuz olan yeni kamu hizmeti anlayışı detaylı olarak ifade edilmeye çalışılacaktır. Yeni kamu hizmetinin ortaya çıkışı, temelleri, anlayışın ilkeleri, anlayışta önemli bir konumu bulunan yönetim ve vatandaş odaklılık konuları detaylandırılacaktır. Son kısımda ise geleneksel ve yeni kamu yönetimi anlayışı ile yeni kamu hizmeti anlayışı temel ilkeler itibarıyla karşılaştırılacaktır.

Çalışmamız literatür taraması kullanılarak oluşturulmuştur. Çalışmamızda açıklayıcı ve tanımlayıcı yöntem kullanılmakla birlikte karşılaştırma yöntemine de yer verilmiştir. Çalışmamız zaman, kaynak ve yazılış amacı kısıtlılıklarından dolayı hacim itibarıyla çok kapsamlı değildir. Konumuzun literatürde henüz çok çalışılmamış olması da kaynak sıkıntısı teşkil etmektedir. Çalışmamızda kapsam sınırlılıkları itibarıyla kamu hizmeti kavramının, geleneksel ve yeni kamu yönetimi anlayışlarının detaylarına girilmeyecektir. Çalışmamızda yeni kamu hizmeti anlayışı genel hatlarıyla ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Çalışmamızın amacı kamu hizmeti kavramını, geleneksel ve yeni yönetim anlayışlarını ortaya koymak değildir. Çalışmamızın amacı kamu yönetimi yazınında henüz yeterli olarak değinilmemiş ve henüz genç bir çalışmalar ağı olan yeni kamu hizmeti anlayışının

temellerini kısa ve öz bir şekilde ifade ederek literatürdeki boşluğu doldurmak ve bu alanda çalışma yapmak isteyen araştırmacılara yeni bir kaynak ortaya koymaktır. Çalışmamızın temel argümanı geleneksel ve yeni kamu yönetimi anlayışlarının artık yetersiz kaldığını ve bu açığı kapatmak için yeni kamu hizmeti uygulamalarının gerekli olduğunu tartışmaktadır.

1.Kavramsal Çerçeve

1.1.Kamu Hizmeti Kavramı

Kamu hizmeti “*kamu kurumları tarafından ya da bunların gözetimi altında özel girişime ait kurumlar tarafından sağlanan hizmet*” olarak ifade edilmektedir (Taş ve Aydın, 2010: 4). Sunulan bir hizmetin kamu hizmeti olarak nitelendirilebilmesi için ilgili hizmetin kamuya yöneltilmiş olması, kamuya faydalı olması ve kamuya sunulmuş sürekli ve muntazam faaliyetler olması gerekmektedir (Korkut vd., 2015: 112). Diğer taraftan kamu hizmeti devletin mevcudiyetinin sebebi olarak da gösterilmektedir (Sezer, 2008: 149). Kamu hizmeti idari eylemlerin etrafında meydana gelmekte ve idarenin yerine getirmekle mesul olduğu faaliyetler olarak nitelendirilmektedir (Sezer, 2008: 149). Ayrıca Kavruk (2002: 15), devletin etkili ve çok kamu hizmeti sunduğunda güçlü devlet, kalitesiz ve az hizmet sunduğunda ise zayıf devlet olarak nitelenebileceğini ifade etmiştir.

Diğer taraftan kamu yönetiminin geçirdiği değişimden kamu hizmeti kavramının da etkilendiği ve hizmeti icra edenler tarafından bir değişim yaşandığı ifade edilmektedir (Güngör, 2010: 24). Bu değişim üç dönem halinde ortaya koyulmuştur. İlk olarak 1929 buhranı öncesinde durumun liberal anlayış ekseninde şekillendiği ve kamu hizmetinin devletin esas faaliyet alanı olan diplomasi, güvenlik, savunma ve adalet hizmetleri ile sınırlandırıldığı kabul edilirken; 1929-1979 yılları arasındaki ikinci dönemde ise refah devleti anlayışının hakim olmasıyla birlikte devletin ekonomik alana müdahalesi artmış ve dolayısıyla idarenin faaliyetlerindeki genişleme kamu hizmetini de etkilerken çok sayıda bireysel ve toplumsal ihtiyacın karşılanması kamu hizmeti olarak nitelenmiştir; 1979 sonrası dönemde ise yeni liberal devlet anlayışı ortaya çıkınca kamu hizmeti kavramının içeriği tekrardan bir daralma geçirmiş ve devletin asli hizmetlerinin dışında kalan kısmı özel sektöre bırakarak sadece düzenleyici bir konumda kalması gerektiği kabul edilmiştir (Güngör, 2010: 24-25).

Tekrardan kavramın muhteviyatına dönmek gerekirse kamu hizmetlerinin sunumunda eşitlik prensibinin gözetilmesi gerekmektedir, bu hizmet kamu yararına yapılır, herhangi bir hizmetin kamu hizmeti olarak değerlendirilmesine siyasi irade karar verir ve genelde bu hizmet ücretsiz olarak sunulur (Taş ve Aydın, 2010: 5). Ayrıca kamunun sunduğu farklı hizmet türlerinden de bahsedilmektedir. Bunları Taş ve Aydın (2010: 5) şöyle sıralamıştır:

- Yönetsel kamu hizmetleri: Eğitim, sağlık gibi geleneksel kamu hizmetleridir.
- Ekonomik kamu hizmetleri: Endüstriyel ve ticari faaliyetler olarak hem kamu hizmeti hem de özel hizmet olarak nitelenebilirler.
- Sosyal kamu hizmetleri: Emeklilik ve sosyal güvenlik gibi hizmetler buraya dahil edilebilir.
- Bilimsel, teknik ve kültürel kamu hizmetleri: Bilim, teknik, tiyatro, müzik, sanat ve sinema gibi konularda sunulan faaliyetleri içine almaktadır.

Ayrıca kamu hizmetlerinin süreklilik, değişkenlik ve uyum, eşitlik, tarafsızlık (Taş ve Aydın: 2010: 5), bedelsizlik ve yargı denetimi (Müftüoğlu, 2011: 78-79) gibi ilkeleri bulunmaktadır.

1.2.Kamusallık ve Kamusal Alan Tartışması

Jürgen Habermas “Kamusallığın Yapısal Dönüşümü” isimli kitabı ile 1962 yılında kamusal alan ve özel alan tartışmalarını hararetlendirmiştir (Yükselbaba, 2008: 227). Habermas’ın konuyu gündeme taşımalarının ardından kamusal alan tartışmaları farklı görüşler etrafında çeşitlenmeye başlamıştır (Yükselbaba, 2008: 227). Kamusal alan tanımları da bu doğrultuda tanımlı yapan kişilerin bakış açılarına ve dünya görüşlerine göre şekillenmektedir (Yükselbaba, 2008: 227). Bu açıdan kamusal alan kavramı “*kamu otoritesinin geçerli olduğu yer, çoğulculuğun, renkliliğin ve özgürlüğün olduğu alan, kamu görevlisinin bulunduğu yer*” şeklinde farklı şekilde ifade edilmektedir (Yükselbaba, 2008: 227). Habermas’ın kamusal alanı herkese açık ve hiç bir çıkar içermeyen bir yapıya sahiptir (Hasdemir ve Coşkun, 2008: 127). Ayrıca Habermas’da kamusal alan, devlet otoritesinin emir ve baskılarından, sermayenin kontrolünden ve kar amacından da bağımsızdır (Hasdemir ve Coşkun: 2008: 127). Diğer taraftan liberal dönem devlet-toplum ayrımı konusuna da değinen Habermas, refah devleti anlayışı ile devletin özel alana müdahalesinin neticesinde bu ayrımında mevcudiyetini yitirdiğini ve kamusal alanın dönüşüm geçirdiğini savunmaktadır (Hasdemir ve Coşkun, 2008: 128). Devletin topluma müdahalesinin artmasıyla birlikte özel sektörün de idare üzerinde etkisinin arttığını ve bürokrasinin de özel çıkarlardan etkilenmesi sonucunda devlet-toplum arasındaki ayrımın belirginliğini yitirdiği Habermas tarafından dile getirilmektedir (Hasdemir ve Coşkun, 2008: 128). Habermas üç çeşit kamusal alandan bahsetmektedir (Karadağ: 2003: 185). Bunları, “*temsili kamu, edebi kamu ve siyasal kamu*” olarak sıralamıştır (Karadağ: 2003: 185). Habermas kamusal alan anlayışını ortaya koyarken “*sonuçlarından doğrudan veya dolaylı olarak etkilenebilecek olan herkesin kamusal söyleme katılması gerektiği*” görüşünü savunmaktadır (Karadağ, 2003: 187). Bir alanın kamusal alan olarak nitelendirilebilmesi için bir otoriteden bağımsız, demokratik, birey hak ve özgürlüklerini gözetilen bir yapıda olması gerekmektedir (Yegen, 2013: 134).

Habermas’ın kamusal alan düşüncesi çeşitli görüşler tarafından, günümüzdeki kapitalizm şartlarında mevcut olan liberal demokrasi eleştirisi ve sosyalist demokratik yaşam tarzının oluşturulmasında göz ardı edilemez bir düşünce olarak değerlendirilmektedir (Özbek, 2004: 24). Habermas’ın anlayışını dikkate değer kılan kamusal alan düşüncesini “*eleştirel akıl ve rasyonel rızaya dayalı modern özyönetim ilkesiyle tarihsel bağını yeniden kurmasından, hukuk devleti ve demokrasi arasındaki ilişkiyi radikalleştirmesinden ve kamusal alan ilkesinin bugünün koşulları açısından gerçekleştirilebilirliğini irdelerken, analizini kapitalizmin tarihsel ve bütüncüsel mantığı içinde, çok yönlü bir şekilde kavramlaştırmasından*” kaynaklandığı ifade edilmektedir (Özbek, 2004: 24). Habermas kendi anlayışını “*radikal demokrasi*” ve “*modernlik projesinin demokrasi açısından yeniden kurulması*” şeklinde isimlendirmektedir (Özbek, 2004: 24). Habermas’ın kamusal alan anlayışı kamusal alanın genişletilmesiyle kendini gösteren biçimsel demokrasinin ortaya çıkışını tam olarak sahip olduğu konuma oturtmayı da sağlamıştır (Özbek, 2004: 26). Habermas’a göre kamusal alan sivil

toplumun içinden meydana gelen kendine has bir alandır (Özbek, 2004: 27). Kamusal alan kavramı devletten ayrı ve devlete karşı fikirlerin ortaya çıktığı bir alan olarak tanımlanmaktadır (Özbek, 2004: 28). Habermas kamusal alan kavramını açıklarken “*toplumsal yaşamımız içinde, kamuoyuna benzer bir şeyin oluşturulabildiği bir alanı*” ifade etmekte ve bu alana tüm vatandaşların erişiminin garanti edildiğini savunmaktadır (Habermas, 2004: 95). Bireylerin kamusal bir bütün oluşturarak bir araya geldikleri her fikir alışverişinde bir kamusal alan ortaya çıkmış olur (Habermas, 2004: 95). Devlet otoritesi kamusal alanın kontrol ediyor denilmesine rağmen Habermas devletin esasen kamusal alanın bir parçası olmadığını savunur (Habermas, 2004: 95). Habermasa göre “*sosyal refah devleti içinde hala saklanan kamusal alan fikri, yani özel bireyler arasındaki kamusal tartışma ortamı aracılığıyla iktidarın rasyonelleştirilmesi fikri, kamusal alanın yapısal dönüşümü içinde ortadan kalkma tehlikesiyle karşı karşıyadır*” (Habermas, 2004: 102).

1.3. Geleneksel Kamu Yönetimi Anlayışı

Geleneksel kamu yönetimi ve yönetim bilimi yaklaşımları denilince akla ilk gelen Weber, Taylor, Fayol, Wilson gibi isimlerdir. Bu isimler çalışmalarıyla ve yaklaşımlarıyla geleneksel yönetim anlayışını ortaya çıkarmışlardır. Weber’in “İdeal Bürokrasisi”, Taylor’ın “Bilimsel Yönetimin İlkeleri”, Wilson’un “Yönetimin İncelenmesi” çalışması, Fayol’un “Genel ve Endüstriyel Yönetim” isimli çalışmaları kamu yönetimi ve yönetim bilimi literatüründe geleneksel yönetim anlayışının oluşmasını sağlayan çalışmalar olarak ifade edilir.

Geleneksel yönetim anlayışının temellerini Eryılmaz (2010: 16-17) şu dört ilke etrafında toplamıştır:

-Geleneksel kamu yönetimi büyük oranda Weber’in bürokrasi modeline göre örgütlenmiştir. Bu model ayrıntılı kurallara, biçimselliğe, gayri şahsiliğe, katı hiyerarşik yapılanmalara dayanan kariyeri esas alan merkezîyetçi bir özellik benimsemektedir. Bunların kamu yönetiminde verimliliği, etkinliği ve tarafsızlığı sağlayacağı düşünülmüştü.

-Devlet kamusal mal ve hizmetlerin üretilmesinde ve dağıtılmasında kendi bürokrasisini kullanarak doğrudan vazife yapmalıdır. Mal ve hizmet üretilmesinde standart prosedürler ortaya konuldu. Kamu çalışanlarının hareketleri ayrıntılı kurallara bağlandı. Böylece topluma hizmet etmek yerine amaçlar dikkate alınmadan kuralları katı bir şekilde uygulamak temel metot haline geldi.

-Siyasi ve idari konular birbirinden ayrılmalıdır ve idarenin görevi kuralları ve emirleri uygulamakla sınırlıdır. Kamu kurumlarının denetimi merkezîyetçi yöntemle, hiyerarşik basamaklar vesilesiyle ayrıntılı olarak yapılmalıdır. Denetimde temel olan yasal ilkelere uygun hareket edilip edilmediğinin kontrolünden ibaret olup kurumların misyonları, hedefleri ve maliyetleri ikinci planda kalmaktadır.

-Kamu yönetimi özel yönetimden farklıdır. Kamu yönetimi profesyonel bir bürokrasi ve çalışanların hayat boyu istihdamına göre düzenlenmektedir. Bu mekanizma tüm iktidarlara karşı eşit mesafede ve tarafsız bir şekilde durmalı ve faaliyet göstermelidir denilmiştir. Ayrıca topluma ya da

piyasaya karşı bir duyarlılığı olmayan sadece politikacıların ve bürokratların talimatlarına göre faaliyet göstermektedir.

1.3.1. Geleneksel Kamu Yönetimi Anlayışının Kamu Hizmeti Yaklaşımı

Geleneksel anlayışa göre devlet kamu hizmetlerinin üretiminde ve dağıtımında kendi örgütünü kullanarak doğrudan görev almak durumundadır (Korkut vd., 2015: 109). Genelde kamu örgütlerine özgü eski bürokratik yaklaşım ve politika üretim süreçleriyle birlikte kamusal hizmet üretimi verimli ve etkin olarak üretilmemektedir (Özcan ve Ağca, 2010: 2). Taylor'ın makine metaforuna göre çalışmasını sürdüren klasik yönetim anlayışı kamu hizmetlerinin üretim ve dağıtım sürecini de doğal olarak bu şekilde gerçekleştirmekte ve bu durum bürokratik yapıların hantal, katı ve hiyerarşik durumlarının kamu hizmeti üretimine de yansımaya neden olmaktadır. Denhardt ve Denhardt (2000: 551-552) geleneksel yönetim anlayışının kamu hizmeti üretiminde şu şekilde davrandığını işaret etmektedir:

-Devletin vazifesi kamu hizmetlerini sunmak ve dağıtmaktır ve bu faaliyeti gerçekleştirirken en uygun yapı merkezi bürokrasidir.

-Devlet hizmet sunumunda siyasal olarak tarafsızdır ve kamu çalışanları sadece kamunun amaçlarını yerine getirmekle vazifelidir.

-Faaliyetler yerine getirilirken hiyerarşik yapılanma kullanılmaktadır ve bundan dolayı uygulanan faaliyetlerin dışına çıkmak çok zordur.

-Vatandaşların yapılan işlere katılımı neredeyse yoktur çünkü bürokratik mekanizma dış müdahalelere kapalı bir örgüt yapısından oluşmaktadır.

Özetlemek gerekirse, geleneksel anlayış hantal ve katı yapısından dolayı hizmet üretiminde ve sunumunda yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle kamu hizmetleri bürokratik engellerle dolu klasik yapı içerisinde sıkışıp kalmakta ve hizmetlerin sunumu ve üretimi hem etkin hem de verimli bir şekilde sağlanamamaktadır.

1.4. Yeni Kamu Yönetimi Anlayışı

Yeni kamu yönetimi anlayışının iki farklı akımın birleşiminden ortaya çıktığı ve bunlardan bir tanesini kamu tercihi teorisi, asil-vekil teorisi ve politikayı bir piyasa fenomeni olarak kabul eden işlem maliyeti teorisi üzerine kurulan yeni kamusal ekonomi meydana getirirken; diğerini ise işletmecilik yaklaşımı meydana getirmektedir (Uysal, 2013: 17-18). Yeni genel bir ifadeyle yeni kamu yönetimi anlayışı kamu tercihi ve işletmecilik teorileri tarafından şekillendirilmiştir (Çakır, 2014: 77). Kamu tercihi teorisi için ise Ökmen ve Demir (2010: 33) şunları ifade etmiştir: “*Özünde devletin büyümesine ve hükümetin “hamiyetperver” olduğu ve kamu yararı ve ortak iyi ile ilgilendiği “mit”ine karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Tüm bireylerin kendi çıkarını düşünen ve faydalarını maksimize etmek isteyen kişiler oldukları varsayımından hareket eden kamu tercihi teorisyenleri, hükümetlerin hamiyetperver olmadıklarını, kendi çıkarlarını düşündüklerini, ve genellikle de kötücül olduklarını göstermeye çalışmışlardır.*” Bu anlayış aslında bürokratların kamu yararının savunucuları olmadığını ve sadece kendi çıkarlarını düşündüklerini ifade etmektedir (Ökmen ve Demir, 2010: 33). Downs ise

bürokratların kendi çıkarlarını düşündüklerini fakat vatandaşa iyi bir biçimde hizmet sunmanın da onların motivasyon kaynaklarından biri olabileceğini ifade etmiştir (Ökmen ve Demir, 2010: 33-34). Ayrıca Güler (2005: 4)'e göre “*Kamu politikası alanındaki çalışmalar, politika değerlendirme araştırmalarını kamu tercihi kuramına, maliyet-fayda analizlerine, rasyonel tercih modellerine, kısaca iktisat alanından alınan açıklamalara dayandırmışlardır. Daha sonra, politika uygulama aşamasına dönük çalışmaların öne çıktığı bu aşamanın analizlerinde dikkatin “public management” kavramına odaklandığı görülmektedir. Bu terimin (management) kullanılmasıyla, sevk-idare davranışının ekonomik yorumu kastedilmektedir*”. Dolayısıyla yeni kamu yönetimi anlayışının bu tarz yaklaşımların üzerine inşa edildiği ortaya koyulabilir.

Diğer taraftan kamu yönetiminde klasik anlayışın başarısızlıkları yeni model arayışlarına girilmesini zaruri hale getirmiştir. Özellikle 1980’lerden sonra kamu yönetimi tüm dünyada değişim geçirmeye başlamıştır. Bu değişimlerde “*katı, hiyerarşik ve bürokratik kamu yönetimi, esnek, piyasa tabanlı kamu yönetimine dönüştürülmüştür*” (Özer, 2005: 4). Bu durumu basit bir değişimden ziyade klasik yönetim anlayışının temel ilkelerine karşı bir meydan okuma olarak gören bir paradigma değişimi olarak nitelendirmek daha mantıklı görünmektedir (Özer, 2005: 4). Kamu idarelerinin özel sektöre göre daha dar ve sınırlı işlevlere sahip olduğu düşünüldüğünde “*kamu işletme yönetimine dönüş, teori ve fonksiyon olarak oldukça temel ve kapsamlı bir değişim anlamına gelmektedir*” (Özer, 2005: 4). Bu yeni yaklaşım örgütsel karar vermede rasyonel anlayışı ortaya koyarken özel sektörle alakalı olarak değerlendirilmektedir (Özer, 2005: 5). Yeni kamu yönetimi yaklaşımı özel sektör yönetim metodlarından etkilenmekte, büyük ve karmaşık örgütlerin nasıl yönetileceği konusunda da yaklaşımlar ortaya koymaktadır (Özer, 2005: 6). Ayrıca özel sektörün ve klasik kamu yönetimi anlayışının arasında çok özel bir konumda durmaktadır (Özer, 2005: 6). Diğer taraftan bu anlayış rekabete, kullanıcı tercihlerine, açıklığa, şeffaflığa, motivasyona, profesyonel yönetime, teknik uzmanlığa, yetki devrine ve performansa da vurgu yapmaktadır (Özer, 2005: 8). Dahası bu yaklaşımla birlikte hiyerarşik katı yapılardan ziyade piyasalara öncelik vermek, müşteriye karşı sorumluluk, süreçlerden çok sonuçlara odaklanmak, kaçınmaktan ziyade sorumluluk almak, kamu yönetiminden çok işletme yönetimine yoğunlaşmak, ekonomiklik, etkinlik, verimlilik, yönetsel bilgi ve beceriler kamu sektörü için öncelik haline gelmiştir (Özer, 2005: 7).

Yeni kamu yönetiminin ilkelerinden bir kısmının ise şu şekilde olduğu literatürde ifade edilmiştir (Arslan, 2010: 27):

- Açıklık,
- Performans değerlendirme, sayısal olarak ölçülebilen ve daha çok çıktılara yönelik ölçüm standartlarına dayalı,
- Merkeziyetçi bürokrasinin etkisinden kurtularak yerelleşmeye daha fazla önem veren,
- Rekabet ortamı oluşturarak ve bu sayede maliyetleri azaltmak,
- İstihdam, planlama gibi alanlarda özel sektör uygulamalarını örnek almak (belli süreyle çalışma, stratejik plan yapma, ürün başına maaş alma vs.)

-Tasarruf ve verimliliğe daha fazla önem verme.

Yeni kamu yönetimi anlayışıyla birlikte yöneticilerin daha rahat hareket etme imkanına sahip olması gerektiği düşünülmüş ve profesyonel yönetim yeteneklerine sahip olması gerektiği ifade edilmiştir (Arslan, 2010: 27).

Özetle yeni kamu yönetimi anlayışı daha etkin ve verimli bir yaklaşım geliştirmekle beraber klasik yapının katı ve mekanik anlayışını kırmayı hedeflemektedir.

1.4.1.Yeni Kamu Yönetimi Anlayışının Kamu Hizmeti Yaklaşımı

Yeni kamu yönetimi yaklaşımı kamu hizmetlerinin sunumunda etkinlik, verimlilik, ekonomiklik, kalite gibi kavramlara dikkat etmektedir (Arslan, 2010: 34). Bu yaklaşımla kamu hizmetlerinin sunumuna uygun yeni örgütlenmeler benimsenmektedir (Arslan, 2010: 22). Klasik bürokratik yapılanmaların merkeziyetçi, katı, karmaşık kuralları ve hantal yapısı artık kamu hizmetlerinin sunumunda beklentileri karşılayamamaktadır (Arslan, 2010: 23). Klasik yapı hem kaynakları israf etmekte hem de hizmetleri pahalı sunmaktadır fakat yeni anlayışla bu durumun değiştirilmesi ön görülmüştür (Arslan, 2010: 23). Dahası yeni anlayış ilgili reformlar ve özelleştirmelerle kamu hizmeti anlayışını da değiştirmek istemiştir (Arslan, 2010: 26). Devletin düzenleme alanını daraltarak deregülasyonlarla birlikte hizmet sunumu çeşitlendirilmeye çalışılmakta ve devletin özel sektör üzerindeki denetimi hafifletilmektedir (Arslan, 2010: 26). Ayrıca, adem-i merkeziyetçi örgütlenme, performans ölçüm kriterleri yapma ve ilgili hizmetten faydalananları karar mekanizmalarına dahil eden (Arslan, 2010: 26) bu yaklaşım hizmet sunumunda kaliteyi arttırmayı amaçlamaktadır. Diğer taraftan kamu hizmetlerinin sunumunda mahalli idareleri de ön plana koyarak yerleşme ve hizmette halka yakınlık ilkeleri etkin kılınmak istenmektedir (Arslan, 2010: 28). Kamu hizmetlerinin kalitesi ve hizmetten faydalanan vatandaşın tatmini meseleleri de ön plana çıkmaktadır (Arslan, 2010: 29). Mal ve hizmetlerin üretiminde ise piyasanın öncelikli olması gerektiği tartışılırken ilgili hizmetlerin piyasa kurallarına uygun olarak sunulması amaçlanmaktadır (Arslan, 2010: 29). 21. Yüzyılın gelişmeleriyle birlikte hız, değişim, dönüşüm, tüketim, rekabet, reklam, iletişim ve teknoloji gibi unsurlar hizmetlerin sunumunda yeni kamu yönetimi anlayışının benimsediği ilkelerdir denilebilir (Arslan, 2010: 31). Yeni anlayışla birlikte vatandaş yerine müşteri kavramı kullanılmaya başlanmış, esnek üretim modelleri benimsenmiş, hizmetlerin bedelsiz sunumu yerine kullanan öder anlayışı ön plana çıkmaya başlamıştır (Arslan, 2010: 33). Örneğin, bir şehirden diğerine gitmek için eski bozuk ve daha uzun olan karayolunu kullanmak ücretsizken, yeni, sağlam ve daha kısa olan ve daha hızlı gidilebilen bir otoyolu kullanmak ücretlidir.

Özetle, yeni kamu yönetimi anlayışıyla birlikte klasik anlayışın verimsiz yapısı terkedilirken, daha hızlı, kaliteli ve hizmet alanların ihtiyaçlarına daha iyi cevap veren yapılar benimsenmiş ve kamu hizmetlerinin sunumu bu anlayışlar çerçevesinde yapılmaya çalışılmıştır.

2.Yeni Kamu Hizmeti Anlayışı

Yeni kamu hizmeti yaklaşımı klasik yönetim anlayışının eksikleri ve eleştirilerini ve yeni kamu yönetimi anlayışının ise eksiklerini gidermeye yönelik üçüncü bir yol olarak sunulmaktadır (Özcan ve Ağca, 2010: 16). Bu yaklaşımda vatandaşın devletin sahibi olduğu konusuna vurgu yapılarak kamudaki idarecilerin görevinin vatandaşlara hizmet etmek ve onları güçlendirmek olduğu ifade edilmektedir (Özcan ve Ağca, 2010: 16). Özcan ve Ağca (2010: 16)'nın ifadesine göre “*ortodoks kamu yönetiminin “dizayn etmek ve uygulamak”, yeni kamu işletmeciliğinin “yönetmek” olarak özetlediği hakim yönelimin, “hizmet etmek” amacına dönüştüğü bu yeni perspektifin dayandığı en önemli unsurlardan biri demokratik vatandaşlıktır (diğer üçü de, sivil toplum, örgütsel hümanizm ve söylem kuramıdır)*”. Ayrıca, “*devletin varlık nedeninin, vatandaşların bireysel çıkarlarına uygun seçim yapma prosedürlerini (oy kullanmak gibi) garanti etmek olarak algılandığı yeni kamu işletmeciliğine karşın, bu yeni hareket vatandaşın bireysel çıkardan öte kamu çıkarıyla ilgilenebileceği, devlet işleriyle ilgili olarak bilgilenebileceği, kamuya aidiyet hissedeceği, sorumluluk alacağı, kısaca aktif katılımcı olabileceği bir anlayışı getirir*” (Özcan ve Ağca, 2010: 16). Bu yeni anlayışa göre vatandaş tüketici, müşteri veya seçmen olarak değerlendirilmek yerine sadece vatandaş olarak değerlendirilmeli ve vatandaş kamu hizmetlerinin müşterisi olarak değil üreticisi ve alıcısı olarak değerlendirilmelidir (Özcan ve Ağca, 2010: 16).

Yeni kamu hizmeti anlayışının şu yedi temel ilkeyi benimsediği literatürde ifade edilmektedir (Özcan ve Ağca, 2010: 16-17):

- Yönetmek yerine hizmet etmek gereklidir,
- Kamunun çıkarı yan ürün olarak değil asıl ürün olarak değerlendirilmelidir,
- Stratejik düşünmek ve demokratik hareket etmek önemlidir,
- Hizmet müşteriye değil vatandaşa sunulur,
- Sorumluluk önemli bir konudur,
- Verimlilikten ziyade insana değer vermek daha önemlidir,
- Girişimciliğe değil vatandaşa ve kamu hizmetine önem verilmelidir.

Kısacası yeni kamu hizmeti yaklaşımı kamu yönetiminde demokratik değerleri, vatandaşlığı ve kamu yararını merkeze alan kamu hizmetini desteklemektedir (Ersöz, 2010: 5). Genel olarak yeni kamu hizmeti anlayışını bu şekilde özetlemek mümkündür. Alt başlıklarda konunun detayına değinilecektir.

2.1.Yeni Kamu Hizmeti Anlayışının Ortaya Çıkışı ve Temelleri

İkinci Dünya Savaşından sonraki dönemde kamu hizmetlerinde tüm vatandaşlara uygun olabilecek tarzda tek tip olarak hizmet sunan bir yöntem kullanılmaktaydı ve bu hizmetler güçlü merkezi idarelerce sunulmaktaydı (Uysal, 2013: 24). Küreselleşmeyle birlikte kamu hizmetlerine olan talepler değişmeye başlamış ve mevcut kamu hizmeti anlayışı da değişime girmiştir (Uysal, 2013: 24). Devletlerin her vatandaşa eşit yaklaşma anlayışıyla beraber bireylerin çeşitli ve değişik ihtiyaçları dikkatten kaçmıştır (Uysal, 2013: 24). Son dönemde ise vatandaşların iyileşen yaşam standartları,

farklı toplumlar ve bireyler için kamu hizmetlerine dönük seçim yapma, cevap verebilirlik, erişebilirlik ve esneklik beklentilerini yükseltmiştir (Uysal, 2013: 24). Ayrıca karmaşık düzenlemeler ve formlar, bilgi eksikliği, performans standartlarının yokluğu, hesap verilebilirliğin olmayışı, yolsuzluk ve güven eksikliği gibi meseleler de kamu hizmetlerinden faydalananlarda yani vatandaşlarda hizmetlerden memnun olma durumunu azaltmıştır (Uysal, 2013: 24). Tüm bunlarla birlikte kamu hizmetlerinin içeriği, türleri ve sunumunda farklılaşmanın gerekli olduğu anlaşılmış ve sivil toplum kültürünün de kuvvetlenmesiyle birlikte kamu hizmetlerinin yeni bir forma kavuşturulması zaruri bir hal almıştır (Uysal, 2013: 24).

Yeni kamu hizmeti yaklaşımı klasik kamu yönetimi ve yeni kamu yönetimi anlayışlarının üzerinde konumlanmakla beraber bunların eleştirileri ve eksiklikleri üstüne inşa edilmiştir. Klasik yönetim anlayışının hantal, katı, kalitesiz bir şekilde hizmetleri sunması ve vatandaşın isteklerine günün şartlarına uygun cevaplar verememesi sonucunda hizmet sunumunda yetersiz olduğu yıllardır uygulanı gelen durumdan anlaşılmaktadır. Yeni kamu yönetimi ise vatandaşa daha çok müşteri olarak yaklaşması, özel sektör mantığıyla işlerini yürütmesi ve kullanan öder gibi anlayışlarla hareket etmesi sebebiyle eleştirilere maruz kalmaktadır. Yeni kamu hizmeti yaklaşımı bu eleştirileri kullanarak iki anlayışın çok üzerinde bir konumlanmayla ortaya çıkmıştır.

Yeni kamu hizmeti yaklaşımını ortaya çıkaran Denhardt'lar (Janet V. Denhardt ve Robert B. Denhardt) demokratik vatandaşlık, topluluk ve sivil toplum modelinin benimsenmesi ve örgütsel hümanizm anlayışlarının yeni kamu hizmeti içerisinde bulunduğunu ifade etmişlerdir (Denhardt ve Denhardt, 2000: 550).

Eleştirel okulun temsilcilerinden sayılan Denhardt'lar modern kamu yönetiminin eleştirisini Frankfurt Okulu ve Habermas'ın fikirlerinden etkilenecek ortaya çıkartmışlardır (Kantarcioglu, 2016: 43). Denhardt'lar eski ve yeni olarak ikiye ayırdıkları kamu yönetimi disiplininin genel bir ifadeyle işletme bilimine yakın konumlandığını, özgünlük ortaya koyma bakımından yetersiz kaldığını, verimlilik, etkinlik, rasyonellik ve karlılık gibi konuların temel alınmasının siyaset ve vatandaşlık gibi unsurlardan uzaklaşmasına neden olduğunu ve teknik problemler üzerine odaklanıldığını ifade etmektedirler (Kantarcioglu, 2016: 43-44). Yeni kamu hizmeti anlayışı bu eleştiriler çerçevesinde şekillenmiştir (Kantarcioglu, 2016: 44). Bu yaklaşım "*kamu hizmetini, demokratik yönetişimi ve sivil katılımı merkezine yerleştiren, yönetim sistemi içinde kamu yöneticilerinin rolleri hakkındaki bir dizi düşüncüyü barındıran hareket olarak*" ifade edilmektedir (Kantarcioglu, 2016: 44). Vatandaşları müşteri olarak görmeyen bu yaklaşıma göre vatandaş bir müşteriden ziyaden devletin sahibi olarak konumlandırılmaktadır (Kantarcioglu, 2016: 45). Yeni kamu hizmeti yaklaşımının dört teoriye dayandırıldığı, eski ve yeni kamu yönetimi anlayışından farklılaştığı ifade edilmekle beraber bu dört teorisinin "*demokratik yurttaşlık teorileri, toplum ve sivil toplum modelleri, örgütsel hümanizm ve yeni kamu yönetimi ve post-modern kamu yönetimi*" olduğu Denhardt'lar tarafından ifade edilmiştir (Kantarcioglu, 2016: 45). Denhardt'lar bu yaklaşımı vatandaşlık kavramı üzerine inşa etmekle birlikte vatandaşlık kavramını ikiye ayırmışlardır (Kantarcioglu, 2016: 45). Bunlardan ilki, hukuk sistemi

içerisinde hakları ve sorumlulukları olan vatandaş ikincisi ise, vatandaşların hukuki statülerden bağımsız bir şekilde siyasi bir topluluğun üyesi olması ve vatandaşların siyasi sisteme etki etme kapasiteleriyle alakalı olan aktif vatandaşlık kavramını dile getirmekle birlikte Denhardt'lar bu ikinci yaklaşımı temel almaktadırlar (Kantarcıoğlu, 2016: 45). Bunlarla birlikte yeni kamu hizmeti yaklaşımının üzerinde konumlandığı vatandaşlığın “*aktif bir katılımı, genel çıkarı, kamu yararını, kamusal işlere katılımı, kişinin kendi çıkarlarını bir kenara bırakıp toplumun ortak çıkarını gözetmesini, devlet işlerine ilgi duymayı, demokrasiyi, bireysel hakları korumayı*” yani yüksek vatandaşlığı dile getirdiği belirtilmektedir (Kantarcıoğlu, 2016: 46).

Yeni kamu hizmeti anlayışı idarenin yükümlülüklerini demokratik ve sosyal ilkeler üzerine konumlandırmaktadır ve kamu yararının tek üstün değer olduğunu da ortaya koymaktadır (Genç, 2010: 149). Diğer taraftan yeni kamu hizmeti yaklaşımı hesap verebilirlik kavramını da bünyesinde barındırmaktadır (Genç, 2010: 149). Bu kavramla birlikte kamu çalışanlarının yalnız siyasi ve kanuni sorumluluklarının olmadığı aynı zamanda topluma, siyasi kurallara, profesyonellik kriterlerine, vatandaşların talep ve çıkarlarına karşı da duyarlı olması gerektiği ve yeni kamu hizmetinin demokratik ideallerin ve hakların temelinden beslendiği ifade edilmektedir (Genç, 2010: 149). Yeni kamu hizmeti güçlü bir demokrasiye sahip olmak için devletin kendisini toplumun kalbine yerleştirmesi, vatandaşla işbirliği yaparak sosyal problemlerin üstesinden gelmesi, hizmetleri geliştirmesi ve toplumun ihtiyaçlarıyla ve değerleriyle uyumlu olması gerektiğini belirtmektedir (Genç, 2010: 149). Yeni kamu hizmeti yaklaşımına “*kamu yönetiminde eşitlik ve etkinliğin yanında sosyal adaleti öneren, pozitivizmi reddeden, kapitalizm-demokrasi çatışması üzerinde duran, kamu yönetiminin teori kadar güncel sorunlarla da ilgilenmesi gerektiğini savunan, siyaset-yönetim ayrımına karşı çıkan, katılım ve temsilin önemine vurgu yapan, D.Waldo, G.Fredericson, M.Harmon, J. Raws'un fikirleriyle öncülüğünü yaptığı Yeni Kamu Yönetimi Hareketi, Waldo'nun çalışmaları, Sheldon Wolin'in çalışmaları, demokratik vatandaşlık teorisi, topluluk ve sivil toplum modelleri, örgütsel hümanizm ve söylem teorisi*” gibi anlayışların temel oluşturduğu Denhardt'lar tarafından dile getirilmiştir (Genç, 2010: 150). Ayrıca post-modernizm de yeni kamu hizmetine etki eden anlayışlardandır. Bu anlayışa göre kamu yönetimi tüm siyasi gruplarla, vatandaşlarla ve yönetici konumunda olanlarla açık bir diyalog içerisinde bulunmalıdır (Genç, 2010: 152). Post-modernizmin hakim olduğu toplumda kamu yönetiminin demokratik, insan haklarına saygılı, temel fonksiyonları icra ederken meşru davranan, aşırı merkezîyetçilikten uzak ve mümkün merteye yerleşmiş olduğu ifade edilmektedir (Genç, 2010: 152).

Sonuç olarak yeni kamu hizmeti yaklaşımı “*demokratik yurttaşlık kuramları, topluluk (yerellik) ve sivil toplum modelleri, örgütsel insanlık ve yeni kamu yönetimi, postmodern kamu yönetimi*” olarak sayılabilecek dört farklı kanaldan beslenerek oluşmuştur (Güler, 2005: 4-5).

Özetlemek gerekirse, yeni kamu hizmeti yaklaşımının hizmet sunumu, yönetim mekanizmasını kullanarak vatandaşların yönetime katıldığı, siyasilerle, kamu idarecileriyle, sivil

toplum örgütleri ve topluluklarıyla beraber hizmet sunumunun belirlenmesi anlayışını ifade etmektedir (Atmaca, 2012: 95).

2.2.Yeni Kamu Hizmeti Anlayışının İlkeleri ve Özellikleri

Denhardt'lar yeni kamu hizmetinin ilkelerini şu şekilde sıralamışlardır (Uysal, 2013: 25-27, Aydın, 2013: 22, Atmaca, 2012: 97, Ersöz, 2010: 33-34, Sezer, 2008: 153-154, Genç, 2010: 153-158):

-Dümen tutan olmaktan ziyade hizmet eden olmak: Yeni kamu hizmeti yaklaşımında bir kamu çalışanı, vatandaşı sıkı bir şekilde kontrol etmek ve yönlendirmek yerine onlara yardımcı olup, onların ihtiyaçlarını bir araya toplamalı, ortak çıkarların paylaşılmasını ve korunmasını sağlamalıdır. Günümüzde birçok kamu politikası çeşitli gruplarla etkileşim içinde bulunarak kararlaştırılmakta ve ortaya çıkan sorunlar da çözülmeye çalışılmaktadır. Yeni kamu hizmetinde kamu görevlileri artık vatandaşın talepleri karşısında sadece evet veya hayır demek yerine beraber çalışarak nasıl yapılması gerektiğini araştırır. Bu yeni rol kamu görevlisine sadece yönetsel kontrol değil, müzakere, çatışma çözümü, arabuluculuk gibi yeni bazı sorumluluklar da getirmektedir.

-Üretim yapmak değil kamusal çıkar amaçtır: Kamu yöneticileri, toplumu kapsayan ve toplumca paylaşılan bir unsur olan kamusal yararın oluşturulması ve gelişmesine katkıda bulunmalıdır. Amaç, bireysel tercihler tarafından yönlendirilen hızlı çözümlerin bulunmasından ziyade, ortak çıkarların oluşturulması ve sorumlulukların paylaşılmasıdır. Böylece, devlet kamusal sorunlara çözüm bulmalı fakat bu çözümler kamu yararıyla uyumsuz olmamalıdır. Kamusal çıkarın oluşturulması sürecine siyasiler, yöneticiler ve vatandaşlar dahil edilmelidir. Özetle, kamu çalışanları vatandaşların düşüncelerini paylaşabilecekleri, birbirlerinin taleplerini anlayabilecekleri ve daha geniş bir ölçekte kamu yararı düşüncesini geliştirebilecekleri bir saha ortaya koymalıdır.

-Stratejik düşünmek ve demokratik davranmak: Kamu politikalarının yapılmasında, ne geleneksel kamu yönetiminde olduğu gibi hiyerarşik bir anlayış ne de yeni kamu yönetimi anlayışındaki özel sektör ve faydacı yaklaşım benimsenmelidir. Kamusal ihtiyaçların giderilmesine yönelik politika ve programlar, vatandaşlar sürece dahil edilerek, işbirliği ve yönetim anlayışı içinde daha etkin ve güvenli bir şekilde inşa edilip sunulabilir. Böylece, vatandaşların ihtiyaçları da daha demokratik ve sorumlu bir şekilde giderilmiş olur. Bunun için vatandaş yetkilendiren, cesaretlendiren ve ona sorumluluk veren bir liderlik anlayışına gerek vardır.

-Hizmet müşteriler için değil vatandaşlar içindir: Kamu çıkarı, kişisel çıkarların toplamından ziyade paylaşılan değerlere ilişkin etkileşimden ortaya çıkar. Bu nedenle, kamu çalışanları sadece vatandaşların taleplerine cevap vermekle kalmaz; bununla birlikte vatandaşlarla işbirliği ve güven ilişkilerini de geliştirmek için çaba sarf eder. Yeni kamu hizmetinde vatandaş unsuru önemlidir. Vatandaş, ne geleneksel kamu yönetiminin önerdiği gibi bağımlı bireydir ne de yeni kamu yönetimi yaklaşımının ifadesindeki gibi sadece kendi çıkarı için hareket eden bir müşteridir. Vatandaş, hak ve yükümlülükleri olan, siyasal sisteme etki etme gücüne sahip bireydir. Devletle vatandaşları arasındaki ilişkiyle, şirketle müşterisi arasındaki ilişki aynı değildir. Devlet sadece müşterilere hizmet verirse o zaman parası olan daha çok ve daha nitelikli hizmetler alabilirken parası olmayan bu hizmetleri

alamayacaktır; bu durum ise kamusal hizmet sunumunda eşitlik ve adalet anlayışıyla bağdaşmayacaktır. Devlet kamusal hizmeti talep eden ve ihtiyacı olup maddi gücü olmayan herkese hizmet sunar. Hatta talep edilmese dahi hizmet sunar.

-Hesap verebilirlik: Kamu çalışanı, özel sektördeki çalışanlardan daha dikkatli olmalı; vatandaşların çıkarlarına, politik kurallara, profesyonellik standartlarına, toplumsal değerlere, anayasaya ve yasalara uygun davranmak zorundadır. Bunu yaparken kamu çalışanları geniş tabanlı vatandaş katılımıyla ve iletişimle vatandaşların taleplerini karşılamaya ve onların sorunlarını çözmeye çalışmalıdır. Bunlarla birlikte müzakere süreci oluşturulabilir, aktif vatandaşlık ve hesap verebilirlik güçlendirilebilir.

-İnsana değer vermek: Yeni kamu hizmeti, insanlarla birlikte yönetme anlayışına önem vermektedir. Eğer toplumsal değerler ve çıkarlar yeterince göz önünde bulundurulmazsa, üretimin iyileştirilmesi, sürecin yeniden yapılandırılması ve performans ölçümü uzun dönemde başarısız olacaktır. Bu nedenle kamu hizmetlerinin sunumunda sorumlu, vatandaşı düşünen ve sürece dahil eden bir yaklaşımla hareket edilmelidir.

-Vatandaşlık ve kamu hizmeti girişimcilikten daha önemlidir: Kamu çıkarı, devletin parası kendilerininmiş gibi hareket eden girişimci ruhlu yöneticilerden ziyade, topluma anlamlı katkılar sunmayı amaçlayan kamu çalışanları ve vatandaşlar tarafından daha iyi geliştirilebilir. Yeni kamu hizmeti anlayışına göre; kamu yöneticileri yalnızca gücü paylaşıp insanlarla beraber çalışmamalı, aynı zamanda yönetim süreci içinde girişimci değil, birer sorumlu paydaş olduklarını unutmamak durumundadırlar. Yeni kamu hizmetinde kamu yöneticilerinin kurumlarının, programlarının ve kamu kaynaklarının sahipleri olmadığı açıkça kabul edilmektedir. Devlet, vatandaşlara ait olan bir kurumdur.

Yeni kamu hizmeti yaklaşımında kamu idarecileri hiyerarşiye, katı kurallara dayalı, kendisine has uzmanlık jargonuna sahip bürokratik yapılanmadan kurtularak toplum ve vatandaşlar için düşünmeli ve hareket etmelidir. Kamu idarecileri kazandıkları tecrübeleri vatandaşla paylaşmalı onu bilgilendirmelidir, yetkilendirmelidir ve en önemlisi onların ihtiyaçlarına, beklentilerine değer vermelidir. Kamu idarecilerinin yardımcıları ve cesaretlendirmeleri sonucunda vatandaşlar yönetime katılabilecek duruma gelmelidir (Zengin, 2008: 35).

Kamu yönetiminde bir dönüşümün yaşandığı ve devletin rolünün dümen tutmaktan hizmet sunmaya doğru değiştiği gözlenmektedir (Ütük, 2015: 63). Kamu çalışanlarının müşterilerin değil vatandaşların taleplerine karşılık verdiği bu durumda kamu çıkarı anlayışı da değişmiştir çünkü öncesinde hukuk kurallarıyla ifade edilen kamu çıkarı ilk olarak kişisel faydaların bütünü olarak değerlendirilmiş sonrasında ise paylaşılan değerlere ilişkin bir uzlaşma halinde kabul görmeye başlamıştır (Ütük, 2015: 63-64). Kamu çalışanları artık topluma kamu hizmeti sunma isteği ile motive olmaktadır (Ütük, 2015: 64). Kamu politikaları ve programları uzlaşma sonucu ortaya çıkan ihtiyaçlar doğrultusunda kamu yararı gözetilerek oluşturulmaktadır (Ütük, 2015: 64). Kamu yöneticileri ise hesap verebilirlik anlayışı çerçevesinde işlerini yapar hale gelmiş ve bu hesap verebilirlik sadece

hukuku değil toplumsal değerleri ve vatandaşların menfaatlerini de göz önünde bulundurur hale gelmiştir (Ütük, 2015: 64).

2.3.Yeni Kamu Hizmeti Anlayışının Yönetişim Kavramı ile İlişkisi

Yeni kamu hizmeti yaklaşımı yönetişim kavramını, iletişimi ve etkileşimi sürekli olarak ön planda tutmaktadır. Hatta yeni kamu hizmetinin katılımcı modelin yeni şekli olduğu ifade edilmektedir (Güler, 2005: 6). Denhardt'ın desteklediği yönetişimci yeni kamu hizmeti ise mali sermayenin para piyasalarındaki hareket felsefesine koşut bir toplum idaresi yapılanmasına meyilli durmaktadır (Güler, 2005: 6). Yeni kamu hizmeti yaklaşımının kısmen bazı temellerini oluşturan yeni kamu yönetimi anlayışının ise 1980 sonrası süreçte kendini gösteren demokratikleşme, sivil toplum ve yönetişim anlayışlarının üzerine konumlandığı (Genç, 2010: 147) ve dolayısıyla yeni kamu hizmeti yaklaşımının da faydalı gördüğü bu anlayışlardan etkilendiği ifade edilebilir. Yeni kamu hizmeti yaklaşımı demokratik değerlerin yönetişim anlayışı çerçevesinde yüceltilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır (Genç, 2010: 158). Yönetişim anlayışı çerçevesinde devletin hesap verebilir, saydam, katılımcı, sivil toplumu idare sürecine katan, kar ve kamu yararı, müşteri ve vatandaş ilişkilerini en iyi seviyede tutan bir şekle bürünmesi gerektiği ifade edilmektedir (Arslan, 2010: 35-36). Yeni kamu hizmeti yaklaşımı da benzer şekilde hesap verebilirlik, yönetimde ve kamu hizmetlerinin sunumunda katılımcılık kavramlarını öne çıkarmakla beraber kamu yararı ve vatandaş kavramlarını kar ve müşteri kavramlarını önüne koymaktadır. Ayrıca yönetişim mekanizması kullanılarak ve dolayısıyla halkın katılımı sağlanarak yönetimdeki sorunların aşılabileceği ifade edilmektedir (Atmaca, 2012: 28). Bu noktada yönetişimin, yani kamu hizmeti sunumunda ve kamunun idaresinde vatandaşların da katılımıyla birlikte, vatandaşları daha çok memnun edeceği söylenebilir. Yönetişimin bir kural sistemi değil bir süreç olduğu, egemenlik üzerine değil anlaşma üzerine kurulduğu, kamu ve özel sektör aktörlerini aynı anda içinde barındırdığı ve resmi bir kurum olmaktan ziyade devamlı etkileşime bağlı bir süreç olduğu literatürde belirtilmektedir (Atmaca, 2012: 36). Yeni kamu hizmetinin temellerinin bir kısmını yönetişim kavramı içerisinde görmek mümkündür. Yönetime aktif katılımın vatandaşlık için artık daha önemli olduğu ve kamu hizmetlerinde aktif vatandaşlığın etkisinin hissedildiği konusu yönetişim kavramıyla doğrudan ilgilidir (Uysal, 2013: 1). Vatandaşın ön planda tutulduğu yeni kamu hizmeti anlayışı için yönetişim kavramının bir hayli önemli olduğu ve devletlerin vatandaş taleplerini ön planda tutarak ve yönetişim uygulamalarıyla onlarla birlikte kararlar vererek (Uysal, 2013: 13-14) onları da kamu hizmetleri ve kamu idaresi süreçlerine dahil ettiği söylenebilir.

Sonuç olarak yönetişim kavramı yeni kamu hizmeti yaklaşımının sacayaklarından birisini oluşturmaktadır. Yönetişim kavramının temel ilkelerden biri olarak kabul edilmesi yeni kamu hizmeti yaklaşımının vatandaş odaklı olduğunun da bir göstergesidir.

2.4.Yeni Kamu Hizmeti Anlayışının Odak Noktası Olan Vatandaşa Yaklaşımı

Yeni kamu hizmeti anlayışı vatandaşı merkeze alarak ve vatandaşları memnun etmek için kamu yararını temel alan bir yaklaşım içerisindedir. Kamu hizmetlerinde kamu yararının temel amaç olması vatandaş odaklı bir anlayışın da göstergesidir. Bir kamu hizmetinin sunumunda yapılacak her türlü faaliyetlerden toplumun zarar görmemesi veya en az zarar görecektir şekilde yapılıyor olması o hizmetin yapılmasında kamu yararının bir ölçüt olduğunun göstergesidir denilebilir (Sezer, 2008: 156). Hatta bir hizmetin sunumunda kamu yararı temel ölçüt olarak ele alınıyorsa ilgili hizmet nitelikli bir kamu hizmeti olmasa dahi sunulması gerekmektedir (Sezer, 2008: 157). Dolayısıyla kamu yararı herhangi bir kamu hizmetinin sunumunda ilgili kitleyi müşteri olarak değil vatandaş olarak görmek durumundadır (Sezer, 2008: 157). Vatandaşın ön plana çıkmasında düşük ve yüksek vatandaşlık anlayışlarının etkisinin olduğu literatürde ifade edilmektedir. Düşük yurttaşlık kavramında otorite hiyerarşik olarak dağılmakta ve en tepede bulunanlar otoritenin büyük kısmını ellerinde tutmaktadırlar (Kantarcıoğlu, 2016: 46). Yüksek yurttaşlık kavramında ise güç ve otoritenin büyük oranda dağıtıldığı ve vatandaşların otorite bölüşümünde eşit bir şekilde yer alması gerektiği ifade edilmektedir (Kantarcıoğlu, 2016: 46). Denhardt'ların yeni kamu hizmeti anlayışını oluştururken yüksek yurttaşlık tanımına daha yakın durduğu ifade edilebilir çünkü vatandaşların kamu hizmetlerine ve yönetime aktif katılımı, kamu yararı, toplumun çıkarlarının ön planda tutulması, devlet işlerine ilgi duyulması, demokrasi ve kamusal işlere aktif katılım yeni kamu hizmeti anlayışının temel prensiplerindedir (Kantarcıoğlu, 2016: 46).

Yeni kamu yönetimi anlayışının vatandaşa müşteri olarak yaklaşması sürekli olarak literatürde eleştirilmektedir. Bu eleştiriler devletin esas sahibi olan vatandaşın müşteri olarak görülmesine anlayışına yapılmaktadır. Örneğin Türkiye'de son dönemde üniversite harçları kaldırılmış ve vatandaşlar üniversite eğitimi sırasında hiçbir ücret ödememişlerdir (ikinci öğretim öğrencileri bunun dışında). Daha öncesinde ise her öğrenci her ders yılında kayıt yenilerken bir miktar ücret yatırmaktaydı. Bu harçların miktarı çok yüksek olmamakla birlikte devlet tarafından sunulan bir kamu hizmetinden hiçbir şekilde ücret alınamayacağı anlayışının yeni durumda kendini göstermiş olduğunu söyleyebiliriz. Diğer bir örnek ise önceleri mahalle muhtarlarından belirli ücretler karşılığında alınan evraklar konusudur. Şimdi ise uygulamada insanlar hiçbir ücret ödemediği nüfus dairelerinden ilgili evrakları temin edebilmektedir. Hatta e-devlet uygulamalarıyla birlikte ek hiçbir zahmet göstermeden sistem üzerinden öğrenci belgesi, askerlik durum belgesi, adliyelerden alınan temiz belgesi ve daha birçok belgeye ücret ödemediği ve hatta herhangi bir yol vs. zahmetine katlanmadan erişilebilmektedir. Bu durum devletin vatandaşı müşteri olarak gördüğü algısının değiştiğini, sunulan kamu hizmetlerinde amacın kamu yararı olduğunu ve vatandaşa vatandaş olduğu için hizmet sunulduğunu göstermektedir. Bu algının değişmesinin sebeplerinden birisi vatandaşların kamu hizmetlerinden memnuniyetini ve dolayısıyla devlete olan memnuniyetini arttırmayı amaçlamaktır. Sosyal devlet algısının da bu noktada önemli olduğu ifade edilebilir. Ayrıca iktidardaki hükümetlerin oy kaygısıyla bu tarz hareketlerde buldukları da ifade edilebilmektedir. Devletin kamu hizmetlerinin sunumunda ve kamunun

idaresinde vatandaşın aktif katılım istemesi yeni kamu hizmeti yaklaşımı için temel oluşturmaktadır. Bu konuya eleştirel bir bakış açısıyla da yaklaşmak gerekebilir. Yeni kamu yönetimi anlayışında vatandaşa müşteri gözüyle bakılıyordu. Vatandaş yani ‘müşteri’ her zaman haklıdır yaklaşımından hareketle yapılan hizmetlerin eksiklikleri eleştiriliyor ve dahası müşteri olarak yaklaşılmasına ve özel sektör mantığıyla hareket edilmesine rağmen memnuniyetsizlikler, başarısızlıklar ve yanlış uygulamalar ortaya çıkabiliyordu. Devlet üzerindeki sorumluluğu paylaşmak, yönetim ve hizmet yükünün bir kısmını da vatandaşa devrederek kendi yükünü azaltmak için bu tarz uygulamalara gidebilir. Yönetime, kamu politikalarının yapılması ve uygulanmasına, kamu hizmetlerinin sunulmasına vatandaşın aktif katılımını yeni kamu hizmeti anlayışı vurgulamaktadır fakat bu noktada vatandaş da sorumluluk sahibi yapılarak devlet uygulanan politikalarındaki eleştirilerden kurtulmaktadır. Çünkü sorumluluğun sahibi artık sadece devlet değildir. Dolayısıyla vatandaşla etkileşim ve vatandaş odaklı hareket etmek vatandaşlarda memnuniyeti arttıracak gibi yapılan yanlış işlerde de sorumluluk paylaştırılarak devlet eleştirilerden kurtulmaktadır. Algının müşteriden vatandaşa dönüşmesinin en büyük sebebi rasyonel ve çıkarıcı olduğu söylenen bireylerin devletten memnuniyetinin artırılması ve uygulanmakta olan kamu politikalarının ve sunulmakta olan kamu hizmetlerinin bireyler üzerindeki memnuniyetini arttırmaktır. Çünkü devlet sorumluluğu ve üzerindeki yükü paylaşarak vatandaşı artık ilgili kamu hizmetlerine itiraz edemez bir hale getirmektedir. Dahası vatandaşın aktif katılımıyla birlikte uygulanan politikalarda vatandaşın da bir sorumluluğunun olduğu hissettirilerek ortada bir yanlış veya eksik olması durumunda bunun sadece devletin değil tüm vatandaşların bir hatası olduğunun ifade edilmesidir.

Yeni kamu hizmeti anlayışında: “*Kamu yararı bireysel çıkarların toplamından ziyade paylaşılan değerler hakkındaki diyalogdan doğar. Bu nedenle kamu görevlileri sadece müşterinin-tüketicinin taleplerine cevap vermek değil, vatandaşlar arasında güven ve işbirliğini tesis etmek üzerine odaklanmalıdır. Yeni kamu hizmetinde vatandaş vurgusu önemlidir. Vatandaş, ne geleneksel kamu yönetimi anlayışının önerdiği gibi bağımlı bireydir ne de yeni kamu yönetiminin önerdiği gibi kendi çıkarının peşinde koşan müşteridir. Vatandaş, hak ve yükümlülüklerle sahip, siyasal sisteme etki etme gücüne sahip bireydir.*” (Genç, 2010: 155) şeklinde yaklaşımlar mevcuttur.

Yönetişim kavramının son dönemde moda haline gelmesiyle birlikte vatandaşlık kavramı da ön planda olmaya başlamıştır. Politika yapım süreçlerine katılan ve rol alan, doğrudan demokrasiyi kullanan vatandaş kavramı kendini göstermiştir (Uysal, 2013: 107). Demokratik vatandaşlık kavramı kendi çıkarından ziyade kamu yararını düşünen, kamu işleri hakkında bilgili olan ve bunların yürütülmesine dahil olmayı gaye edinen bir vatandaşlık tanımını ifade etmektedir (Uysal, 2013: 107). Bu noktada vatandaş toplum için gayret göstermekte ve bu vatandaşlara topluma hizmet etme yönünde görev ve sorumluluk yüklenmektedir (Uysal, 2010: 107). 2000’li yıllarla birlikte toplumlar daha verimli yönetim biçimleri ortaya koymakta ve böylece yeni bir vatandaşlık bilinci kendini göstermektedir (Uysal, 2013: 109). Bu anlayışta ise vatandaş kendi sorunlarına sahip çıkan, yüksek standartlar talep eden ve bu standartların üretilmesinde ve uygulanmasında aktif rol alan bir hale

gelmiştir (Uysal, 2013: 109). Tabii bu durumun ortaya çıkmasında devletlerin kalitesi, yaşam kalitesi, politik rejim kalitesi ve toplumların kalitesi de belirleyici olmaktadır (Uysal, 2013: 110). Yeni kamu hizmetinin vatandaş yaklaşımı da bu şekilde ortaya çıkmıştır.

Diğer taraftan vatandaşın müşteri olarak görülmesinde sorunlar ortaya çıkmaktadır. Örneğin, vatandaş müşteri olarak görülürse emniyet hizmetinin, adalet mekanizmasının veya ülke savunmasının müşterileri kimdir sorusu akla gelecek ve net bir cevap verilemeyecektir. Ayrıca müşteri piyasadaki ürünler arasından seçim yaparken vatandaş hangi hizmetlerin kendileri için önemli olduğunu belirtip bunların devlet tarafından sunulmasını sağlamaktadır (Uysal, 2013: 113). Müşteri ve vatandaş arasındaki bir karmaşıklık da vergi ödeme noktasında ortaya çıkmaktadır. Tüm vatandaşlar kendilerine yüklenen vergileri ödemektedir ve böylece hali hazırda ödedikleri vergilerin karşılığında bir hizmet almak durumundadırlar. Ayrıca bir ücret ödemek onları vatandaşlıktan müşteriliğe götürmektedir. Bu noktada kamu yararı kavramı da hasar görmektedir. Zaten vergilerini ödeyen vatandaşlara hizmet sunulurken birde onlardan fazladan ücret talep edilerek bazı hizmetlerin sunulması kamu yararından ziyade kar amacının taşındığını göstermektedir. Bu noktada devletin vazifesinin ne olduğu sorusu akla gelmektedir. Müşterilere ücret karşılığı daha iyi hizmetler sunmak mı? Yoksa üzerlerine yüklenen tüm vergileri ödeyen ve devletin esas sahibi olan vatandaşlara ekstra ödeme olmadan hizmet sunup kamu yararını sağlamak mı? Ayrıca tüm vatandaşlar kamu hizmetlerinden faydalanabilmektedir. Yani daha fazla karakola giden, daha fazla adliyeye giden, daha fazla hastaneye giden veya daha çok eğitim alan vatandaşlar fazla vergi ödememektedir. Çünkü kamusal hizmetler paylaşılamaz ve parayla ölçülemez. Kamu yararı tüm toplum içindir. Dolayısıyla daha zengin olan da daha fakir olan da istediği kadar kamu hizmeti alabilecektir. Ondan dolayı kamu hizmetlerin de ve kamu yararı meselesinde eşitsizlik diye bir durumun ortaya çıkmasının mümkün olmaması gerekmektedir.

Sonuç olarak yeni kamu hizmeti anlayışı kamu yararını ve vatandaşın aktif katılımını kendisine temel esas olarak kabul etmektedir. Müşteri yaklaşımını çok doğru bir anlayış olarak benimsememektedir.

3. Geneleysel Kamu Yönetimi ve Yeni Kamu Yönetimi Anlayışı ile Yeni Kamu Hizmeti Anlayışının Karşılaştırılması

Geleneksel kamu yönetimi, yeni kamu yönetimi ve yeni kamu hizmeti yaklaşımlarının karşılaştırılmasını bir tablo ile kısa ve öz bir şekilde ortaya koyabiliriz (Tablo 1'e bakınız).

Tablo 1: Karşılaştırmalı Bir Bakış Açısıyla Geleneksel Kamu Yönetimi, Yeni Kamu Yönetimi ve Yeni Kamu Hizmeti Yaklaşımları

	Geleneksel Kamu Yönetimi	Yeni Kamu Yönetimi	Yeni Kamu Hizmeti
Temel teorik ve epistemolojik dayanaklar	Siyasal teori, sosyal bilimler tarafından artarak yapılan sosyal ve siyasal yorumlar	Ekonomik teori, pozitivist sosyal bilime dayanan daha gelişmiş diyalog	Demokratik teori, yorumlayıcı, eleştirel, pozitif içeriği olan bilgiye farklı yaklaşım
İnsan davranışlarına hakim olan mantık ve buna ilişkin modeller	“Yönetimsel insan” (administrative man)	Teknik ve ekonomik mantıksallık, “ekonomik insan”	Stratejik ya da biçimsel mantıksallık, mantıksallığın farklı açılardan (örgütsel, politik, ekonomik) test edilmesi
Kamu yararı Kavramı	Politik olarak tanımlanmış, Hukuksal olarak belirlenmiştir.	Bireysel yararların bütünü temsil etmekte	Paylaşılan değerler hakkındaki bir uzlaşımın sonucu
Kamu hizmeti Sunanların sorumluluğu	Hizmeti alanlara ve tamamlayıcılarına	Müşterilere	Vatandaşlara
Yönetimin rolü	“Dümen tutmak değil, kürek çekmek”	“Dümen tutmak”	“Hizmet” etmek, topluluk ve gruplar arasında çıkarlara aracılık ve müzakere etmek
Politika amaçlarının başarılmasındaki mekanizmalar	Yönetim kuruluşları Aracılığıyla programları gerçekleştirmek	Özel ve kar amacı gütmeyen kuruluşlar aracılığıyla politika amaçlarını başarmak için özendirici yapılar ve mekanizmalar oluşturmak.	Karşılıklı bir şekilde anlaşılan ihtiyaçların temini için özel kuruluşlar, kar amacı gütmeyen organizasyonlar ve kamudan oluşan bir koalisyon ile paylaşılan değerleri oluşturmak.
Hesap verebilirliğe yaklaşım	Hiyerarşik- Yöneticiler demokratik olarak seçilmiş siyasal liderlere sorumludur	Piyasa yönlendirmesi kişisel yararların toplamı geniş vatandaş ya da müşteri grupları tarafından istenen	Çok çeşitli yüzlere sahip, kamu görevlileri hukuk, topluluk değerleri, siyasal kurallar ve vatandaş çıkarları konularıyla ilgilidirler.

		çıktıların sonucudur.	
Yönetmelik takdir Yetkisi	Yönetmelik birimlere sınırlı takdir yetkisi verilmekte	Girişimci amaçların karşılanması için serbestlik.	Takdir yetkisi gerekli ancak sınırlanmış ve hesap verilebilir bir şekilde
Örgütsel yapı	Kuruluşlar için belirli bir otoritenin olduğu bürokratik örgütlenmeler	Kuruluşlarda öncelikli denetimin olduğu desantralize edilmiş kamu organizasyonları	Liderliğin içsel ve dışsal olarak paylaşıldığı işbirliği yapıları
Kamu çalışanları ve yöneticilerinin motivasyon kaynakları	Ödeme ve çıkarlar, kamu görevi güvencesi	Girişimci ruh, devletin boyutunu küçültmek için ideolojik arzu	Kamu hizmeti, topluma yardım etme (katkı yapma) isteği

Kaynak: -Robert B. Denhardt and Janet Vinzant Denhardt, *The New Public Service: Serving Rather Than Steering*, *Public Administration Review*, Vol. 60, No. 6 (Nov. - Dec., 2000), pp. 549-559,

-Janet Vinzant Denhardt and Robert B. Denhardt (2007), *The New Public Service: Expanded Edition Serving, Not Steering*, pp. 28-29, M.E. Sharpe, Inc. London.

Sonuç olarak, yeni kamu hizmeti anlayışı vatandaş düşünen, kamu yararını hedefleyen, karşılıklı etkileşimlerle şekillenen bir uzlaşma sonucu ortaya çıkan yönetim ve kamu hizmeti anlayışını ifade etmektedir. Geleneksel kamu yönetimi katı, kuralcı, bürokratik yapısıyla yeterince eski ve kullanılamaz bir hale gelmiştir. Yeni kamu yönetimi anlayışının ise vatandaştan ziyade piyasayı, girişimciliği, müşteriye, serbestliği hedeflediği, kürek çekmekten veya hizmet etmekten ziyade sadece dümende durmak istediği ifade edilmiştir. Fakat yeni kamu hizmeti anlayışı bu iki köklü yaklaşımın bir basamak üstüne çıkarak kürek çekme ve dümen tutma anlayışından vazgeçip hizmet etme anlayışını kendine temel ilke olarak kabul etmiştir.

Sonuç

Geleneksel kamu yönetimi anlayışı yıllarca kullanılmış fakat değişen ve dönüşen toplumsal koşullara ayak uyduramaz bir hale gelmiştir. İnsanların ve toplumların ihtiyaçları değişmiş, devletten aldıkları kamu hizmetinin kalitesinin, hızının ve çeşitliliğinin de bu doğrultuda değişmesi gerektiği düşüncesi ortaya çıkmıştır. Vatandaşlar kendilerine sunulan kamu hizmetinin ilk zamanlardaki tek tipliğinden, kalitesizliğinden, yavaşlığından ve kendilerine karşı kamu görevlilerinin tavrından memnun olmadıklarını yıllardır dile getirmektedirler. Geleneksel kamu yönetimi anlayışı bu tepkiler sonucunda tam anlamıyla olmasa da bir değişim ve dönüşüm geçirmiştir. Bu dönüşüm yeni kamu yönetimi akımının ortaya çıkmasıyla meydana gelmiştir. Yeni kamu yönetimi anlayışı devletin özel sektör tekniklerini kullanarak işleri yürütmesi gerektiğini ve kamu hizmetlerini de bu şekilde üretip sunması gerektiğini ifade etmiştir. Vatandaş artık müşteri gözüyle bakılmakta, kamu çalışanları bir

özel sektör personeli gibi performans kriterlerine tabi tutulmakta, kamunun örgüt yapısı özel sektöre benzer şekilde değişimler geçirmekte ve kamu hizmetleri de bu mantıkla üretilip sunulmaya çalışılmaktadır. Etkinlik, verimlilik, performans, girişimcilik gibi özel sektöre ait yönetim esasları kamu yönetimine aktarılmaya çalışılmakta ve kamu hizmeti de bu ilkeler kullanılarak üretilmektedir. Fakat vatandaşa müşteri gözüyle bakılması, kullanan öder gibi varsayımların ortaya atılması esasen devletin asıl sahibi olan vatandaşta memnuniyetsizlik yaratmıştır. Demokrasinin güçlendirilmesi, yönetişim kavramının kamu yönetiminin ve kamu hizmetlerinin içine iyiden iyiye yerleşmesi, sivil toplum kuruluşlarının daha etkin ve yaygın hale gelmesi, kişiden kişiye değişen ihtiyaçların ortaya çıkması ve bunların giderilmesinin gerekliliği, devletin kuruluş amacı olan vatandaşın ön plana alınması gibi yaklaşımlar yeni kamu hizmetinin temellerinin atılmasında etkin rol oynamıştır. Etkinlik, girişimcilik gibi kavramlardan ziyade kamu yararının ön plana çıkması, kamu çalışanlarının kendilerinin çıkarlarından ziyade toplumun faydasını gözetmesi, hesap verilebilirlik kavramının önemi, vatandaşın yönetime müdahil olması ve hizmet sunumunda aktif rol alması, uzlaşa ve diyalog kültürünün oluşması, dümen tutmaktansa hizmet etmenin ön plana çıkması gibi yaklaşımlar yeni kamu hizmeti anlayışının önemli ilkelerindedir.

Özetlemek gerekirse, hızla değişen hayat koşulları ve toplumsal ihtiyaçlar geleneksel ve yeni kamu yönetimi anlayışlarının kamu hizmetlerinin sunumunda yetersiz kaldığını ortaya çıkarmıştır. Bu noktada devreye giren yeni kamu hizmeti anlayışı vatandaşın memnuniyetini ve kamu yararını odak noktası yaparak kamu hizmetlerinin sunumunda bir anlayış ortaya koymuştur. Bu anlayışla kamu hizmetlerinin sunumunun önemli bir unsuru olan vatandaşların daha memnun olacağı ortadadır.

Kaynakça:

- Arslan, Nagehan Talat (2010) “Klasik - Neo Klasik Dönüşüm Süreci: Yeni Kamu Yönetimi”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 11, S. 2, ss. 21-38.
- Atmaca, Yıldız (2012) *Yeni Kamu Yönetimi Anlayışı Çerçevesinde Belediyelerde Kamu Hizmet Anlayışı Değişimi: Konya Büyükşehir Belediyesi Örneği*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Aydın, Abdurrahman (2013) *Yeni Bir Kamu Hizmeti Sunma Yöntemi Olarak M-Devlet: Kamu Yönetimi Alanında Uygulama Alanları ve Etkinliği*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş.
- Çakır, Meryem (2014) *1980 Sonrası Kamu Hizmeti Kavramının Dönüşümü Üzerine Bir İnceleme*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Denhardt, Janet V. ve Robert B. Denhardt (2007) *The New Public Service Expanded Edition: Serving, Not Steering*, M.E. Sharpe Inc., London.
- Denhardt, Robert B. ve Janet Vinzant Denhardt (2000) “The New Public Service: Serving Rather Than Steering”, *Public Administration Review*, C. 60, S. 6, ss. 549-559.
- Ersöz, Deniz (2010) *Değişen Devlet Dönüşen Sağlık: Kamu İşletmeciliği ve Politika Transferi Bağlamında Sağlıkta Dönüşüm Programı*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir.
- Eryılmaz, Bilal (2010) *Kamu Yönetimi: Düşünceler Yapılar Fonksiyonlar*, Okutman Yayıncılık, Ankara.
- Genç, F.Neval (2010) “Yeni Kamu Hizmeti Yaklaşımı”, *Türk İdare Dergisi*, S. 466, ss. 145-159.
- Güler, Birgül A. (2005) “Kamu Yönetimi Yaklaşımları Nasıl Sınıflandırılabilir?”, *Yaklaşımları Sınıflandırmak*, Çalışma notu, sf. 1-7.
- Güngör, Mustafa (2010) *Kamu Hizmeti Anlayışındaki Dönüşümlerin Türkiye’de Kamu Personeli Sayısına ve Bileşimine Etkileri*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Habermas, Jürgen (2004) “Kamusal Alan” (Çev. Meral Özbek), Meral Özbek (Ed.); *Kamusal Alan*, Hil Yayın, İstanbul, ss. 95-102.
- Hasdemir, Tuba Asrak ve Mustafa Kemal Coşkun (2008) “Kamusal Alan ve Toplumsal Hareketler”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 63, S. 1, ss. 121-149.
- Kantarcıoğlu, Meryem Çakır (2016) “Eleştirinin Eleştirisi: Yeni Kamu Hizmeti Yaklaşımının Yurttaş Bakışına Dair Bir İnceleme”, *Emek Araştırma Dergisi (GEAD)*, C. 7, S. 9, ss. 43-56.
- Karadağ, Ahmet (2003) “Kamusal Alan Modelleri: Çoğulcu Perspektiften Bir Değerlendirme”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 58, S. 3, ss. 171-195.
- Kavruk, Hikmet (2002) *Anakent’e Bakış - Türkiye’de Anakent Belediyeciliği ve Kent Hizmetlerinin Yönetimi*, Hizmet-İş Sendikası, Ankara.
- Korkut, Gülsüm, Osman Kürşat Acar ve Alim Tetik (2015) “Yeni Kamu Yönetimi Anlayışı ile Değişen Kamu Hizmeti ve Türkiye İş Kurumu”, *İş ve Hayat Dergisi*, S. 2, ss. 107-135.
- Müftüoğlu, Zeynep (2011) *Bir Kamu Hizmeti Olarak Su Kaynakları Yönetimi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Ökmen, Mustafa ve Fatih Demir (2010) “Kamu Hizmetinin Felsefi Temelleri ve Yeni Kamu Yönetiminde Geçirdiği Dönüşüm”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, C.15, S.3, ss.19-42.
- Özbek, Meral (2004) “Giriş: Kamusal Alanın Sınırları”, Meral Özbek (Ed.); *Kamusal Alan*, Hil Yayın, İstanbul, ss. 19-89.
- Özcan, Kerim ve Veysel Ağca (2010) “Yeni Kamu Yönetimi Anlayışında Postmodernizmin İzleri”, *Amme İdaresi Dergisi*, C. 43, S. 3, ss. 1-32.
- Özer, M. Akif (2005) “Günümüzün Yükselen Değeri: Yeni Kamu Yönetimi”, *Sayıştay Dergisi*, S. 59, ss. 3-46.

Sezer, Özcan (2008) “Kamu Hizmetlerinde Müşteri (Vatandaş) Odaklılık: Türkiye’de Kamu Hizmeti Anlayışı Açısından Bir Değerlendirme”, *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 4, S. 8, ss. 147–171.

Taş, İ. Ethem ve Ahmet Hamdi Aydın (2010) “Küreselleşme, Kamu Yönetimi ve Kamu Hizmeti”, Ahmet Hamdi Aydın, İ. Ethem Taş, Meltem Kılıç ve Zehra Gül (Ed.); *Küreselleşme Karşısında Kamu Yönetimi ve Hizmeti*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş, ss.3-8.

Uysal, Özge (2013) *Vatandaş Odaklı Kamu Hizmeti Yaklaşımı ve Kamu Ekonomisi Bakımından Sonuçları (Türkiye’de Sağlık Sektörü Örneği)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul.

Ütük, Utku (2015) “Denhardt ve Denhardt’ın Yeni Kamu Hizmeti Kuramına Bakış”, *Sayıştay Dergisi*, S. 99, ss. 47-70.

Yegen, Ceren (2013) “Demokratik ve Yeni Bir Kamusal Alan Olarak Sosyal Medya”, *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 1, S. 2, ss. 119-135.

Yükselbaba, Ülker (2008) “Kamusal Alan Modelleri ve Bu Modellerin Bağlıları”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. 66, S. 2, ss. 227-271.

Zengin, Ozan (2008) “Kamu Yönetimi Disiplininde Eleştirel Kuram: Box ve Denhardt Üzerine Bir İnceleme”, *Amme İdaresi Dergisi*, C. 41 S. 3, ss. 1-39.

Tragic Downfall of Promising Psychologist Dick Diver

Abdullah KODAL¹

Abstract

The work of F. Scott Fitzgerald *Tender is the Night* shows us how a character like the psychologist Dick Diver having strong qualities such as education and career may collapse upon entering into a new social status which results in hamartia while it causes him to suffer from some mental illnesses such as hysteria and melancholia in his tragic fall down. In this perspective, to understand the tragic downfall of the protagonist Dick Diver who was once known well and respected for his psychology treatments for his mental patients then Dick Diver's getting lost in his sexual drives with his interaction with women this study aims to analyze the novel's structure and the gaps between the parts of the novel with Freud's theory of hysteria and melancholia.

Keywords: Fitzgerald, Downfall, Hysteria, Freud, Melancholy

Yetenekli Psikolog Dick Diver'in Trajik Yok Oluşu

Özet

F. Scott Fitzgerald'ın *Buruktur Gece* adlı romanı eğitim ve kariyer gibi güçlü özelliklere sahip bir psikoloğun yeni bir sosyal statüye geçerken ortaya çıkan histeri ve melankoli gibi ruhsal bozuklukların karakteri nasıl trajik bir yok oluşa götürdüğünü göstermektedir. Bu bakımdan romanın başkahramanı ve bir zamanlar ruhsal hastalar için uyguladığı psikolojik tedavilerinden dolayı çok iyi bilinen ve saygı duyulan Dick Diver'in trajik çöküşünü ve kadınlara karşı cinsel arzularından dolayı yok oluşunu anlayabilmek için bu çalışma romandaki parçalar arasındaki yapı ve boşlukları Freud'un histeri ve melankoli teorileri üzerinden açıklamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Fitzgerald, Çöküş, Histeri, Freud, Melankoli

¹ İstanbul Aydın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü,
abdullahkodal@hotmail.com

The work of F. Scott Fitzgerald *Tender is the Night* shows us how a character having strong qualities such as education and career may collapse upon entering into a new world which results in hamartia or a fatal flaw. It is the protagonist young American Doctor Dick Diver's tragic downfall which attracts many critics' attention to the work of F.S. Fitzgerald. Dick is a promising educated psychiatrist and a traveling man who shuttles between Vienna and Zurich in the pursuit of "to be a good psychologist – maybe to be the greatest one that ever lived" (Fitzgerald 2000: 134). This study focuses on irony of how a talented psychiatrist Dick Diver who has a published book *A Psychology for Psychiatrists* and desire to find out ways for the mental illness ironically gets caught to a kind of mental illness that causes his frustration both socially and mentally. In this perspective, in the novel, the protagonist Diver's trauma is considered in a way as a good example for many psychiatrists who are in search of causes and solutions for mental illnesses together with the Nicole character in the novel.

Brucoli claims that the novel is "a new plot set in Europe about an American psychiatrist who is ruined by his marriage to a wealthy mental patient" (Brucoli 2002) while others consider the novel as "breakdowns: breakdowns in marriage, friendships, and individuals" (Lucas 2011). It has been argued that the title of Fitzgerald's novel *Tender Is the Night* has taken it from the work of John Keats's Ode to A Nightingale. According to William E. Doherty, the novel *Tender Is the Night* also gets its essence from Keat's work.

The title of the novel and the epigraph Fitzgerald offers to illuminate the significance of "night" and "darkness" in the story. An inquiry reveals a complicated and careful symbolic structure in *Tender Is the Night* involving a contrast between the night and the day, darkness and light (Doherty 1985: 6)

Although the novel is the last completed work of Fitzgerald, one of the difficulties that the novel presents is its ambiguity in understanding the chronological order of the work. In the masterpiece of Fitzgerald, *The Great Gatsby*, the protagonist Gatsby's downfall results from his passionate love for attractive woman Daisy. But in the novel *Tender is the Night* Dick Diver's disaster cannot be understood so easy when it is compared to *The Great Gatsby*. Regarding this, Malcom Cowley emphasizes the structure and chronological order of the novel; "One fault of the earlier version was its uncertainty of focus. We weren't quite sure in reading it whether author had intended to write about a whole group of American on Riviera. . . or whether he had intended to write a psychological novel about the glory and decline of Richard Diver as a person" (Cowley 1953: 5).

However, the writer Cowley in his revised publication of the novel arranged all stories chronologically in order to sustain integrity and consistency, but it did not fix the problem in the novel. Therefore the literary critics in 1960s considered the ambiguity as an important quality in the novel. According to Arthur Mizener, Dick's disaster can be hardly grasped or felt. He claims "perhaps he did not manage to give Dick all the cohesion he might have" (1967: 115), which leads Dick's disaster incomprehensible. To some literary critics, the ambiguity in Dick Diver's fall in the novel mainly stems

from Diver's character and his mental status as his being a representative of the American dream-neurosis. In other words, it is Diver's career and sexual desire together with his insecure and inconsistent desires that increase and affect Diver's ambivalence. In this perspective, it might be helpful to analyze the novel's structure and the gaps between the parts of the novel to understand Diver's tragic fall. According to Stern, "*one of the most common situations faced by people in medicine is the attachment a doctor can develop with a patient. The doctor may be psychologically empowered by the weakness and dependency of a person under his care. This impulse may be emotionally and mentally misinterpreted in a dramatic and romantic direction, and the doctor may soon find himself in love with his patient*" (Stern 2008: 29). For instance, Nicole's writing letters to Dick and showing her feelings to him can be considered in this perspective. In the Novel, Nicole says, "*I write to you because there is no one else to whom I can turn.... I am completely broken and humiliated.... I am lonesome all the time...in a half daze*" (Fitzgerald 2000: 181). So while Nicole tries to get the emotional support from Dick Diver by showing her dependency to him, she also takes advantage of her beauty to seduce him. "*Nicole took advantage of this to stand up, and the impression of her youth and beauty grew on Dick until it welled up inside him in a compact paroxysm of emotion. She smiled a moving childish smile that was like all the lost youth in the world... Her very blonde hair dazzled Dick...her face lighting up like an angel's*" (Fitzgerald 2000: 199).

Diver's disaster is also strongly connected to his beginning to show a tendency to be part of the upper class with the help of his relationship with Nicole. On the one hand, as he tries to build up himself a status as a promising psychiatrist, on the other hand, alcohol plays an important role in ruining his career, marriage, friendships, and sanity by leading him to delusions and also makes him lose his ability to control of his life and enjoyment in it. For instance, in the novel, one of the friends of Dick criticizes Diver saying "*your friends still like you, Dick. But you say awful things to people when you've been drinking,*" (Fitzgerald 2000: 455) which shows Diver's weakening social relationship with his friends.

The character Rosemary in the novel is also another factor that leads to Dick Diver's collapse. Although having feelings are generally considered as a positive characteristic for excessive vitality in one's life such as happened to Diver his desire for girls and youth drives him to the success in his social life and career it also recovers Nicole from her mental illness who normally forced to live in an asylum. But it is Diver's unluckiness that his enjoyment and pleasure drives lead him to destruction at the end. He feels an attachment to the two beautiful young women Rosemary and Nicole, and their worshipful characteristics are important elements for Dick to satisfy his internal sexual hunger for the vitality but these sexual desires disturb the balance in his life and cause Dick's frustration and collapse. When we considered the relationship between Dick and Rosemary, he feels "*something blooming*" in his senses against her (Fitzgerald 2000: 33). Although Dick thinks that he can regain the joy and vitality in his life with love for Rosemary, it only makes his life worse than ever. His inability to manage his senses and feelings in both his working and social environment ruins Diver both socially and professionally.

However, at the end Diver considers his love against Rosemary is a kind of negative and the narrator in the novel says, “*if he had to bring up all the bitterness and hatred of the world into his heart, he was not going to be in love with her again*” (Fitzgerald 2000: 324).

Both love and money are a crucial part of life; they also play an important role in Dick’s losing balance in his life as famous psychiatry. Dick meets Nicole in a mental hospital and Diver’s getting married Nicole cannot be directly associated with Nicole’s wealth but the wish as a promising psychiatric to find a solution for Nicole’s psychological illness also plays an instrumental role in Dick Diver and Nicole’s relationship. However, it can be claimed the relationship between Dick and Nicole is not based on the economic reasons at first but after the marriage, he becomes depended on Nicole’s generous wealth. Therefore the imbalanced partnership with Nicole undermines Dick’s wish to self-commitment to his career. As Blazek said the relationship between Nicole and Diver was not an ordinary patient and doctor relationship so “*the workings of cause and effect, of stress and disorder in the marriage of Dick and Nicole Diver went beyond therapeutic exegesis and training exemplar*” (Blazek, 2007: 68) which brings Dick to the edge of cliff in his life. Blazek also argues that it is not Nicole but Dick himself who suffers the real disorder and trauma in his life.

Although during the early stages of his career Dick used to balance his own life within self-discipline, “*living rather ascetically, travelling third-class when he was alone, with the cheapest wine, and good care of his clothes, and penalizing himself for any extravagances and maintained a qualified financial independence*” (Fitzgerald 2000: 250-51); his passion as an ambitious psychiatrist is deteriorated. The illusion of a happy marriage is destroyed by both increasing internal and external factors in their relationship. Externally, while the economic dependency destroys the moral characteristic of Dick, internally, the excessive ambition to recover Nicole from her illness and her excessive desires from Dick to take a position of both her husband and physiatrist in the process of her recovering which makes passionate physiatrist Dick tired in his relationship with Nicole and leads his down fall both in his marriage and career. Dick tried to rest... A "schizophrene" is well named as a split personality... It was necessary to treat her with active and affirmative insistence, keeping the road to reality always open, making the road to escape harder going. But the brilliance, the versatility of madness is akin to the resourcefulness of water seeping through, over and around a dike. It requires the united front of many people to work against it... In a tired way, he planned that they would again resume the regime relaxed a year before (Fitzgerald 2000: 282). Although Diver as a psychiatrist was aware of the possible difficulties in his relationship with Nicole, the lack of balance in their roles in marriage derives both of them into inescapable destruction.

However, Dick refuses to accept and use the Warren family’s wealth. It is Nicole’s requests that break his resolution and leads the fall of Dick in his life and career. In this perspective, Dick enters into a new phase in his life by neglecting his career. Nicole asks and criticizes Dick by questioning, “*Why should we penalize ourselves just because there’s more Warren money than Diver money?*” (Fitzgerald

2000: 235). After having their second baby, Nicole's desires continuously increases. She expresses Dick her wish to move a much more luxurious house and says "*we must spend my money and have a house—I'm tired of apartments and waiting for you*" (Fitzgerald 2000: 237). So that she pulls Dick deep into to the well by Nicole's pushing Dick to feel alienated from his promising career. The imbalance between Nicole and Diver's financial expenses forces Diver to act as a slave, a kind of dependent on his relationship with Nicole. So the financial enslavement of Diver to Nicole destroys Diver's self-esteem and causes "*his emotional bankruptcy at the end of the novel*" (Rollyson & Magill 2000: 1101). It is the Warren family's clinic that puts Dick into a professional academic circle in psychiatry by providing him a practice place for the progress of his promising career and reputation. Thus his previous passion to become a reputable psychiatrist can be considered to have been distorted by the wealth provided by the Warren family before his marriage with Nicole.

He glanced about at the house that Nicole's grandfather had paid for...His work became confused with Nicole's problems; in addition, her income had increased so fast of late that it seemed to belittle his work. Also, for the purpose of her cure, he had for many years pretended to a rigid domesticity from which he was drifting away, and this pretense became more arduous in this effortless immobility, in which he was inevitably subjected to microscopic examination. When Dick could no longer play what he wanted to play on the piano, it was an indication that life was being refined down to a point (Fitzgerald 2000: 250-51).

Although Diver lives in a luxurious and comfortable life with a beautiful and rich wife and two children, all these wealth under his feet starts not to make a sense for Dick; on the contrary, it brings unhappiness to his life. So Dick's frustration and contradiction in his life essentially is the result of his not getting any enjoyment from his wealthy life and later part of his life that turns him into a poor man both in his profession and life. To Freudian theory, Dick Diver's frustration after achieving some comfort and wealth in his life is neither a unique case nor a common phenomenon for many psychiatrists. Freud claims "*people occasionally fall ill precisely when a deeply-rooted and long-cherished wish has come to fulfillment. It seems then as though they were not able to tolerate their happiness; for there can be no question that there is a casual connection between their success and their falling ill*" (Freud 1916: 316). However, the narrator claims that it is an irony for Dick; while Nicole as his wife and patient may see his downfall, Dick cannot realize his devastating illness in his mind. As a promising psychiatry doctor, "*one of his most characteristic moods was upon him, the excitement that swept everyone up into it and was inevitably followed by his own form of melancholy*" (Fitzgerald 2000: 41). According to Burton, it is Fitzgerald's wife Zelda who makes him a deeply knowledgeable about mental illnesses. So while the illness of Fitzgerald's wife Zelda provides the novel so many fruitful descriptions and information about the mental disorder in his novel, it lets Fitzgerald present Dick Diver as a professional psychiatrist. While Burton expresses the reason behind the success of Fitzgerald's heroic doctor Dick Diver, he also comments on this heroic psychiatrist tragic downfall saying "*[Diver] could best illustrate*

the nature of neurosis in his society and the tragedies it inevitably produces" (Burton 1971: 143) but it is unluckiness of Dick to *"like all neurotics, [Diver] conceals his neurosis from himself"* (Burton 1971: 144). Thereby, it may be claimed that there is a role shift undergoing between the characters Diver and his wife Nicole to the end of the novel.

In the novel, it can be understood that Dick seems to highly appreciate the form of melancholia, and to the Freudian perspective, it is *"somatic rather than psychogenic affections"* (Freud 1997: 243). In this regard, when we considered the relationship between Dick and Rosemary, they are *"full of brave illusions about each other, tremendous illusions; so that the communion of self with self seemed to be on a plane"* (Fitzgerald 2000: 111). To the end of the novel when Dick meets Rosemary after coming back to Rome from his father's funeral in America, he is aware of the fact that *"Rome was the end of his dream of Rosemary"* (Fitzgerald 2000: 326). However, Rome is considered as a romantic city for lovers, but it ironically turns out the opposite for Dick and becomes a place of frustration and deterioration. After the break up with her, Diver's life becomes much more complex and ruined, and he becomes much more obsessive to the woman: *"he [Dick] was in love with every pretty woman he saw now, their forms at a distance, their shadow on the world"* (Fitzgerald 2000: 297). It is Diver's escapism from the reality that after his separation from Nicole, he even *"became entangled with a girl who worked in a grocery store"* (Fitzgerald 2000: 458).

Another important perspective that has been claimed by some critics about Dick Diver's collapse is related to Freud's theory of hysteria. They claim that it is Diver's hysterical fantasy and his unsatisfied wishes that drag Diver into uncertainty and a dead well. To Freudian Theory, Diver can be assumed to show *"a conflict between [his] libidinal wishes and the part of his personality we call his ego, which is the expression of his instinct of self-preservation and which also includes his ideals of his personality"* (Freud 1916: 316).

It is a fact that Diver's desire can be considered as insecure and irresponsible in his decisions both his love and professional career. At the early stage of his career Diver exhibits his vulnerability to the woman and confesses his irrational behaviors saying that he *"got to be a psychiatrist because there was a girl at St. Hilda's in Oxford that went to the same lectures"* (Fitzgerald 2000: 204). Although we do not know the further details in his relationship with that woman, it can be considered as a good example to understand how a big decision could be easily taken by Diver with an irrelevant emotional desire. However, Diver's emotional relationship is not limited to only that girl; Nicole Warren, his wife, and Rosemary are also other love-objects of in later parts of his life. In other words, Diver's sexual desires and career goals are linked to his unstable and insecure desires so that makes him fluid and contradictory character. To Shannon Ratliff, *"the importance of satisfaction and fulfillment in one's life is created through an ideal future an individual has for himself or herself"* (n.d.), and she claims that this is how Dick Diver understands the American Dream.

According to Ronald Berman, Freudian psychology and theories played an important role in Fitzgerald's literary writings, ideas, and language. Berman claims that Freudian concepts can be observed in his early short writings and especially in his last completed novel in *Tender is the Night*. To Berman, Fitzgerald from the beginning of his education and professional career was deeply interested with the explanation of psychological phenomena which in later part of his life turns into a Freudian writing "*within the orbit of Freudianism*" (Berman 2005: 53). According to James West, "*Fitzgerald had a good layman's knowledge of the current state of psychiatric treatment, both in Europe and in the United States*" (West 2011: 63). In that perspective, he claims that although the Freudian theories can be observed in Fitzgerald's almost all literary works, it can be claimed that it is best expressed in his latest novel *Tender is the Night*. To Freud, "*the psychological novel in general no doubt owes its special nature to the inclination of the modern writer to split up his ego, by self-observation, into many part-egos, and, in consequence, to personify the conflicting currents of his own mental life in several heroes*" (Freud 1908: 150). In this perspective, Fitzgerald's getting the happiness and pleasure beside pain and sadness in his life lets him create a well-structured novel by understanding the role of characters and make the novel much more fruitful in detail.

To the Freudian perception, "*the motive forces of fantasies are unsatisfied wishes and every single fantasy is the fulfillment of a wish, a correction of unsatisfying reality*" (Freud 1908: 146). However, Freud further claims that "*a common source and normal prototype of all these creations of fantasy is to be found in what are called the day-dreams of youth*" (Freud 1909: 159). So considering Freudian theory, it is possible to claim that daydreams can be observed in both male and female sexes "*in men they may be either erotic or ambitious*" (Freud 1909: 159), and coming to its relation with Dick Diver's case, it is Diver's sexual cravings in his personal development that are one of the main factors that contribute him to be a day-dreamer.

At the end of the novel, we see that Dick Diver is no longer the "*fine man*", an ambitious psychiatrist as he used to be. Freud claims that "*melancholia borrows some of its features from mourning, and the others from the process of regression from narcissistic object-choice to narcissism*" (Freud 1917: 250). It is of course not only Dick himself that suffers from hysteria and melancholia in the novel but also the importance of Diver's case stems from his being one of the most important representatives of ambiguous personality in the modern Western world. However, he was once a successful psychiatrist dealing with the reasons and solutions of the illness, but then Diver himself is caught to illness in the later part of his life. So the decline of the successful psychiatrist Dick Diver to a character of "*nobody*" can be considered as one of the most ultimate breakdowns among the characters in Fitzgerald novels.

REFERENCES

- Berman, R. (2005) "American Dreams and 'Winter Dreams': Fitzgerald and Freudian Psychology in the 1920s". *F. Scott Fitzgerald Review*, 4, 49-64.
- Blazek, W., and Rattray, L. (2007) *Twenty-First-Century Readings of Tender is the Night*. Liverpool: Liverpool University Press.
- Brucoli, M. J. (2002) *Some Sort of Epic Grandeur: The Life of F. Scott Fitzgerald*. Columbia: University of South Carolina Press.
- Burton, M. E. (2007) *The Counter-Transference of Dr. Diver*. Cambridge: Claridge.
- Cowley, Malcom (1953) *Introduction to the Revised Edition in Three Novels of F. Scott Fitzgerald*. New York: Charles Scribner's sons.
- Fitzgerald, S. F. (2000) *Tender is the Night*. London: Penguin Classics.
- Freud, S. (1908). "Creative Writers and Day-Dreaming". *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* (Vol. IX). London: Vintage.
- Freud, S. (1908) "Hysterical Phantasies and Their Relation to Bisexuality". *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* (Vol. IX). London: Vintage.
- Freud, S. (1916) "Those Wrecked by Success". *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* (Vol. XIV). London: Vintage.
- Freud, S. (1917) "Mourning and Melancholia". *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* (Vol. XIV). London: Vintage.
- Mizener, Arthur (1967) *Twelve Great American Novels*. New York: New York American Library, 115-116.
- Ratliff, S. (n.d.) *Fatal Vulnerability in the Tragedy of F. Scott Fitzgerald's Tender is the Night* (Unpublished master's thesis), 5.
- Rollyson, C. E., & Magill, F. N. (2000) *Critical survey of long fiction*. Pasadena, CA: Salem Press.
- West, J. L. (2011) *Making the archives talk: new and selected essays in bibliography, editing, and book history*. University Park, PA: Pennsylvania State University Press.
- Doherty, William E. (1985) "Tender Is the Night and Ode to a Nightingale". *Modern Critical Views: F.Scott Fitzgerald*. Ed. Harold Bloom. New York: Chelsea House, 181-194.

Current Account Deficit Problem in Turkish Economy: An Application with Selected Macroeconomic Variables¹

Hacı Ahmet KARADAŞ² & Esengül SALİHOĞLU³ & Şerife Merve KOŞAROĞLU⁴

Abstract

The main goal of the countries that want to increase the prosperity of their citizens is economic growth. As a result of worldwide economic and prosperity growth, consumption and energy usage increased significantly. Insufficiency of the local resources lead the countries to international trade. Growth of international trade and increase of financial transactions made the current account deficit (CAD) problem very important for the countries. Therefore, countries develop policies in order to understand the causes of the CAD and resolve them. Some of the factors that cause the CAD are excessive appreciation of the country's currency, fast economic growth and increase in the imported oil prices. Increase of the CAD as a share of GDP lead economies to currency and/or financial crises by increasing their fragility. Thus, CAD preserves its actuality and significance as a problem for economies. In the last decades, the CAD issue became one of the chronic problems of Turkish economy. In this context, it is seen that Turkish economy adopted the growth with CAD strategy in last 20 years and always have CAD in this period except 1998 and 2001. In this study, the causality relation and long-term relationship of Turkey's current account balance (CAB), GDP, Brent type oil prices, and real exchange rate are determined by using data of 2000: Q1-2016: Q2. According to results, there is a bidirectional causality between CAD and GDP and one-way causality from oil prices to both GDP and CAD. In addition to causality relation, according to the cointegration analysis, oil prices and GDP increase the CAD in the long run.

Keywords: Current Account Deficit, Current Account Balance, Economic Growth, Turkish Economy, Oil prices

Türkiye Ekonomisinde Cari Açık Problemi: Seçili Makroekonomik Değişkenlerle Bir Uygulama

Özet

Vatandaşlarının refahını artırmak isteyen ülkelerin temel amacı ekonomik büyümeyi sağlamaktır. Dünyadaki ekonomik büyüme ve refah artışının bir sonucu olarak, tüketim ve enerji kullanımı önemli ölçüde artmıştır. Yerel kaynakların yetersizliği, ülkeleri uluslararası ticarete yönlendirmiştir. Uluslararası ticaretin büyümesi ve finansal işlemlerin artması ülkeleri, cari işlemler bilançosu (CİB) açığı sorununu ile karşı karşıya bırakmıştır. Bu nedenle, ülkeler CİB açıklarının nedenlerini anlamak ve bunları çözmek için politikalar geliştirmektedirler. CİB açıklarına neden olan faktörlerden bazıları, ülkenin para biriminin aşırı değerlenmesi, hızlı ekonomik büyüme ve ithal edilen petrol fiyatlarındaki artıştır. CİB açıklarının GSYH içindeki payının artması, ekonomilerin kırılganlıklarını artırarak parasal ve / veya finansal krizlere neden olmaktadır. Dolayısıyla, CİB açıkları ekonomiler için önemli bir sorundur. Son yıllarda, CİB açıkları sorunu Türkiye ekonomisinin kronik sorunlarından biri haline gelmiştir. Bu bağlamda, Türkiye ekonomisinin son 20 yılda CİB açığı stratejisiyle büyümeyi benimsediği ve bu süreçte, 1998 ve 2001 yılları haricinde daimi olarak CİB'in açık verdiği görülmektedir. Bu çalışmada, Türkiye'nin cari işlemler bilançosu (CİB), GSYH, Brent tipi petrol fiyatları ve reel döviz kuru arasındaki nedensellik ve uzun dönem ilişkisi, 2000: Q1-2016: Q2 verileri kullanılarak incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, CİB ve GSYH arasında çift yönlü nedensellik bulunurken, petrol fiyatlarından hem GSYH'ye hem de CİB'e tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Nedensellik ilişkisine ek olarak uygulanan eşbütünleşme analizine göre, uzun dönemde petrol fiyatları ve GSYH'de meydana gelecek artışlar CİB açıklarının artmasına neden olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Cari İşlemler Açığı, Cari İşlemler Dengesi, Ekonomik Büyüme, Türkiye Ekonomisi, Petrol Fiyatları

¹ This study is presented at RSEP International Conferences on Social Issues and Economic Studies held in Vienna, AUSTRIA on 5-7 April 2017.

² Arş. Gör., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Fen Fakültesi, Matematik Bölümü, Uygulamalı Matematik Anabilim Dalı, hkaradas@cumhuriyet.edu.tr

³ Öğr. Gör. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Cumhuriyet Meslek Yüksekokulu, Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Temel Alanı Bankacılık ve Sigortacılık, esalihoglu@cumhuriyet.edu.tr

⁴ Öğr. Gör., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Zara Veysel Dursun Uygulamalı Bilimler Meslek Yüksekokulu, Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Temel Alanı Makro İktisat, mervekosaroglu@gmail.com

Introduction

The liberalization of international trade and the abolition of financial restrictions have increased the trade of goods and services and financial transactions between countries. The goods, services trade and capital movements of one country to other countries are monitored in the balance of payments. The increase in international transactions has led countries to have the external deficit and external surplus situation. Nowadays, these current account imbalances are used as country's economic evaluation criteria. The global shocks affect the macroeconomic factors, especially the CAD, and increase the cost of economic crisis for all countries. The CAD is not only a problem of the developing countries but also a problem of the developed countries as well. However, developed and developing countries differ in terms of the responses of the current account deficit to the change in internal and external conditions (Calderon et al., 2000: 5). For example, the USA, which is obviously a developed country, has the highest current account deficit in recent years, but it has a comparative advantage because it differs in terms of technology and capital-intensive goods from developing countries. With the help of these advantages, the US was able to decrease its current account deficit by \$ 20.2 billion in the second quarter of 2018 to \$ 101.5 billion⁵. As a developing country Turkey has a CAD problem, even this problem is regarded as a chronic problem of the Turkish economy. In the last two decades, Turkey's current account balance was positive only in after crisis periods (1997 East Asian crisis and 2001 Turkish economic crisis), 1998 and 2001. One of the reasons of this is the decline in imports that is the result of the drop in purchasing power due to the impact of crises. Another reason is the increased export revenues due to the effects of shuttle trade.

1. Current Account Deficit Problem

Balance of payments account gives a summary of the economic relations of the home country with other countries in a certain period. The current account balance, which is one of the main accounts of the balance of payments, shows the amounts of exported and imported goods and services of the country and consists of goods trade, services trade, income balance and current transfers. Deficit or surplus of the current account closely affects the macroeconomic variables and economic decisions of decision makers (Öztürk, 2011:450).

The most important part of the current account is the balance of goods and services payments which show the difference between import and export value in a certain period. Balance of goods trade, also called foreign trade balance, is frequently used as a benchmark in reports on the economy. Foreign trade balance shows the difference between export values and import values in a certain period (Krugman and Wells, 2011:494-496). Therefore, if the country imports more than its exports, it will have a deficit in foreign trade and so on current account balance. There are three sources of CAD:

⁵ Bureau of Economic Analysis, <https://www.bea.gov/data/intl-trade-investment/international-transactions>, date of access: 18.12.2018.

balance on savings and investments, foreign trade balance, and the reflection of foreign assets (decrease in net foreign assets) (MD, 2013). If the CAD has a continuous upward trend, the economy may be dragged into the foreign exchange bottleneck and become unable to fulfill its debts or other commitments to foreign countries (Eğilmez and Kumcu, 2004:302). High and unsustainable CAD can make the country vulnerable to global developments and fragile to financial crises. According to Dornbusch, if the CAD continues to increase for more than two or three years and this deficit exceeds 4% of GNP, the situation in the economy is perceived as a crisis signal (Dornbusch, 2001: 3).

In the literature, many studies have been conducted for different countries and country groups in different periods in order to determine the causes of the CAD. Banday and Aneja (2015) examined the relation between current account balance and budget balance in India for the period 1990-2013 by vector error correction model and co-integration test. According to the results of the study, they found two-way causality between current account balance and budget balance in the long run. Alam and Taib (2013), analyzed the relation between external public debt with budget deficit, current account deficit, and exchange rate depreciation of the six debt-trap countries (India, Indonesia, Nepal, Pakistan, Sri Lanka, and Thailand) and eight non-debt trap countries (Bangladesh, Fiji, Korea, Malaysia, Myanmar, Papua New Guinea, Philippines, and Singapore) of the Asian Pacific Developing Countries (APDC) in the period of 1971-2000 by using panel data. Findings show that there is a positive relationship of external public debt with budget deficit, current account deficit, and exchange rate depreciation. However, the strength of the relations varies in both country groups. Das (2012) used panel GMM to determine the causes of CAD for large sample of developed, emerging and developing countries during 1980–2011. Results of the study shows that current account balance is positively correlated with net foreign assets, trade openness and exchange rate stability and negatively associated with commodity price, real GDP growth and real effective exchange rate for the developed countries. In the emerging countries, While, among emerging countries, commodity price, real GDP growth, trade openness and de jure capital openness are positively correlated with net foreign asset, exchange rate stability index is negatively related to current account balance. Das showed that the current account determinants explain different characteristics of different country groups.

Özçalık and Tezsürücü (2012) used the Granger causality test to determine whether there is a causal relationship between the current account balance / GDP ratio of the Turkish economy and oil barrel prices for the period 1998: Q1- 2011: Q3. Bidirectional causality was found between the variables as a result of the analysis. Üzümcü and Başar (2011) studied the effect of economic growth and energy imports on current account deficits of Turkey in 2003-2010 period with quarterly data. Results of the study show there is a negative relationship between current account deficits with economic growth and energy import. Kostakoğlu and Dibo (2011) investigated the CAD-growth relationship in Turkey with VAR analysis by using the CAD / GDP ratio and the percent changes in GDP, for the period 1991-2010. According to the results of the study, positive changes in the GDP trigger the CADs. In the

empirical study conducted by Herrmann and Jochem (2005), panel data analysis was conducted using CAD, GDP, fiscal balance, investments ratio and real effective exchange rate of eight central and eastern European countries that joined the Union in May 2004. Germany was selected as the reference country for relative per capita income. According to results of the analysis, the CAD depends on the level of development of the economy and the per capita GDP has a positive effect on the current account. The results also confirmed the twin-deficit hypothesis, so, the further integration of the financial sector would increase the CAD.

Bayar et al. (2014) examined the relationship between current account balance and economic growth, inflation, real effective exchange rate, foreign direct investment inflows, crude oil prices, portfolio investments, total government gross debt stock, rate of exports meeting imports and Borsa Istanbul 100 index in Turkey during the period 2000:Q4–2013:Q3 by using Granger causality test, impulse-response and variance decomposition analyses. According to the findings, the public gross total debt stock, real effective exchange rate, portfolio investments, export import coverage ratio and BİST 100 index are the Granger causes of the current account balance. And also, it was determined that 78.6% of the variations in current account balance was explained by foreign direct investment inflows, portfolio investments, crude oil prices and total government gross debt stock. Demir (2013), by using Cointegration Test, Error Correction Model and Granger Causality has examined quality and direction of relation among industrial production, current deficit and energy import in the period 1987-2012. As a result of the study, he has identified the existence of one-way causality towards the current deficit from the industrial production index and energy imports. Erdoğan and Bozkurt (2009) investigated the determinants of current deficit of Turkey with monthly data of 1990-2008 using MGARCH method. It was determined that oil prices, M2, export / import coverage ratio, inflation, inflation uncertainty, exchange rate, exchange rate uncertainty, FDI/GDP are the determinants of the CAD. According to results, the highest correlation valued variable is export / import coverage ratio.

As seen in these studies, the most common factors affecting the current account are budget balance, per capita income and energy imports. The economic growth of the countries increases the welfare of the people, and people with increasing levels of welfare need more energy. So, people become more dependent to the energy. Increase in dependence on energy leads to increase in imports and foreign trade deficits, i.e. budget deficits. Among the economists, it is generally believed that these factors affect the current account deficit. Countries try to achieve economic growth by using imported energy at high rates. The increase in imported energy dependency has been one of the main reasons for the increase in the CAD/GDP ratio in the countries. So, as the energy dependency increase, the fluctuations of energy prices become much more important.

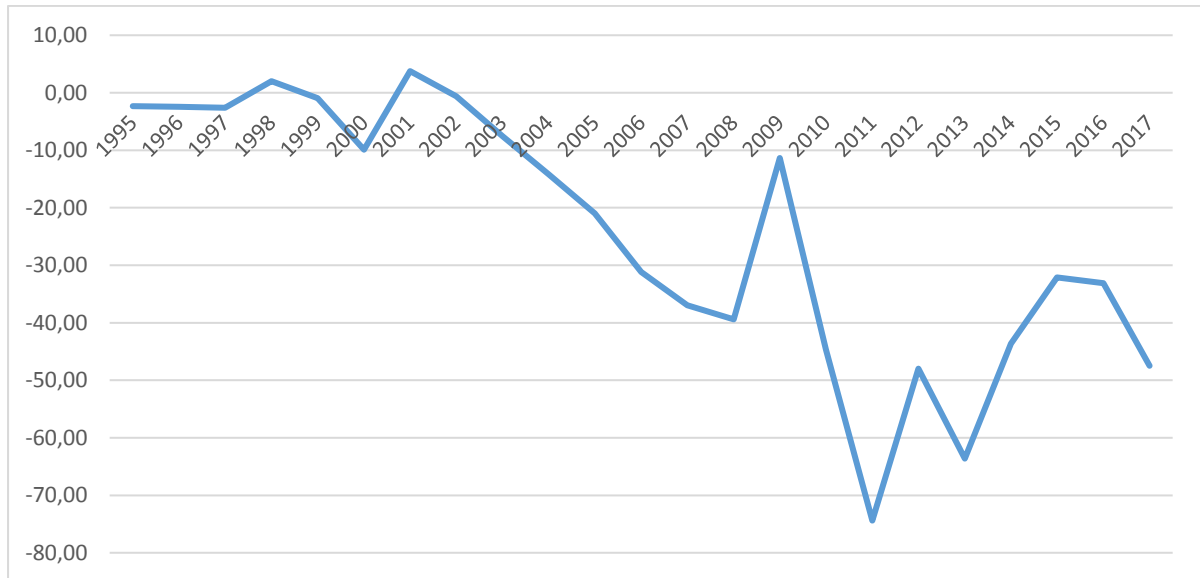
3. Evolution of Current Account Deficit in Turkey

In developing countries like Turkey, CAD is an important problem that cannot be solved. The inadequacy in private sector savings, the dependence of exports on imports and the high imports of energy are the main factors of the CAD problem. As a result of economic development, consumption and therefore energy demand increases. Increased demand is met through imports due to inadequate local resources. This causes an increase in the external debt and thus increases the CAD. The fact that international capital flows were liberated in Turkey after 1980 made the external balance in the economy more important. As the rapid growth in foreign trade was mostly in imports, the foreign trade deficit gradually increased. This growth model, which is connected to capital inflow from abroad, ensured high real interest rate and low exchange rate (Subaşat, 2010:31).

Following the liberalization of foreign capital, domestic and external indebtedness increased in Turkey in the 1990s. The indebtedness of the state with short-term and high interest rates led the private sector to have risk-free and high-yield public bonds instead of production. As a result of this, capital inflows to the country accelerated and the CAD increased. Although real interest rates decreased with the measures taken after the 2001 crisis, domestic demand increased, and private sector increased the demand for investment, but the savings to cover them were insufficient. The fact that savings are lower than investment is among the main reasons that increase the current deficit (Türkey, 2013:254-255).

The CAD has always been one of the important problems of the Turkish economy and played an important role in the economic crises. As a result of liberalization of capital movements and foreign trade, the economy has always had a CAD in the two decades, except for 1998 and 2001.

Figure 1. Current Account Balance (million USD)



Source: CBRT

Figure 1 shows the current account balance of Turkey in 1995-2017 period. Turkey's current account deficit has become a chronic problem and it has increased the influence after 2000. In this period, the abundance of liquidity in global markets has increased capital flows to emerging economies. As an emerging economy, Turkey's exposure to very large capital inflows has led to appreciation in the Turkish Lira. On the other hand, despite the appreciation of the country's currency, exports increased during this period. One of the reasons for Turkey's ability to increase exports, in spite of adversities, is the increase of foreign trade with regional and developing countries (Subaşat, 2010). However, the loss of performance in exports in 2010 led to an increase in imports, resulting an increase in foreign trade deficit and thus CAD. With the contraction of the external conjuncture, the CAD, which has risen due to the global crisis, has reached the highest level of its history with 74,402 million USD in 2011 despite the policies aimed to decrease the current deficit after 2010. However, it has shown a downward trend after 2013. As seen in Table 1, the current account deficit/GDP ratio of Turkey increased from -0.73 in 1998 to 6.6 in 2013. During 2015-2016, the decreased share of the global market for raw materials and energy prices has reduced the share of energy in Turkey's imports (Table 1) and thus lead the CAD to decrease as well.

Table 1. CAD, Total Imports, Energy Import Data of Turkey (1998-2016) (million\$)

	Total Imports (1)	Energy Imports (Chapter 27) (2)	Current Account Balance (3)	CAB/GDP	Current Account Balance without Energy imports (3)+(2)	Share of Energy Imports in Total Import (%)
	Million \$	Million \$	Million \$		Million \$	
1998	44779	4509	2000	0.725	6509	10.07
1999	38802	5377	-925	-0.361	4452	13.86
2000	52882	9541	-9920	-3.634	-379	18.04
2001	38092	8339	3760	1.878	12099	21.89
2002	47109	9204	-626	-0.263	8578	19.54
2003	65883	11575	-7554	-2.423	4021	17.57
2004	91271	14407	-14198	-3.508	209	15.79
2005	111445	21256	-20980	-4.184	276	19.07
2006	134672	28859	-31168	-5.641	-2309	21.43
2007	162210	33883	-36949	-5.468	-3066	20.89
2008	193823	48281	-39425	-5.158	8856	24.91
2009	134494	29905	-11358	-1.762	18547	22.24
2010	177317	38497	-44616	-5.780	-6119	21.71
2011	231552	54118	-74402	-8.937	-20284	23.37
2012	227315	60117	-47962	-5.488	12155	26.45
2013	241706	55917	-63621	-6.695	-7704	23.13
2014	232523	54889	-43597	-4.672	11292	23.61
2015	200084	37843	-32118	-3.734	5725	18.91
2016	190968	27155	-32605	-3.837	-5450	14.22

Source: TURKSTAT, CBRT and WORLDBANK.

In developing countries like Turkey, two of the important reasons for the trade deficit are that energy, which is one of the essentials of development, is obtained from foreign countries and energy imports have a big share in total imports. As it is seen in Table 1, the share of Turkey's energy imports of 2016 (Chapter 27) in total imports is 14%. In the same period, while total energy imports were 27 billion dollars, CAD was 32.6 billion dollars. According to this, if there were no energy imports, CAD in this period would be about 6 billion dollars. In addition, until 2014, energy imports usually cover more than 20% of total imports. The reason of this is the increase in energy prices as well as the growth of Turkey. On the other hand, one of the reasons for the decrease of this percentage to 18% in 2015 and to 14% in 2016 can be named as the decrease in energy prices.

Dependence on foreign energy also negatively affects the dynamics within the country. This large amount of energy imports makes the economies vulnerable to shocks in the international environment. As a result, fluctuations in energy prices or exchange rates directly affect the economy. For instance, an increase in exchange rates can increase the indebtedness of the country even if the energy prices are fixed.

4. Econometric Analysis

In this study, firstly, direction of the causality relationship between Turkey's current account balance, GDP, real exchange rate and oil prices was examined with the help of Toda-Yamamoto test by using quarterly data between 2000: Q1-2018: Q2. Following the causality relation, the long-term relation of the variables is determined by the ARDL model. The data used in the analysis are taken from the CBRT and TURKSTAT databases. The variables include *CAD*, Current account deficit / Current GDP (Thousand TL); *GDP*, percentage change in the GDP (fixed 1998=100) from the same period in the previous year; *OIL*, natural logarithm of Brent type crude oil prices (nominal barrel prices, \$); *REER*, the real effective exchange rate. Since quarterly data is used, all variables are seasonally adjusted using Census X-13 before the analysis.

False regression is one of the main problems of econometric analysis and the non-stationary series can lead to this problem. If a series has no unit roots, it is characterized as stationary. There are various unit root tests to examine the stationarity of the series. The unit root tests which does not take into account the structural breaks can be categorized as biased. The breakpoint unit root test developed by Zivot and Andrews (2002) is valid for endogenously selected structural change. There are three types of structural changes; first one occurs with the change in the intercept, second one occurs with the change in the trend, and the third one occurs with change in both (Bouznit and Pablo-Romero, 2016:96). In this study, the stationarity of the series is examined by breakpoint unit root test. The results of the breakpoint unit root test are presented in table 2.

Table 2. Breakpoint Unit Root Test Results

Trend Specification	Intercept only		Trend and intercept		Trend and intercept		Trend and intercept	
Break Specification	Intercept only		Intercept only		Trend and intercept		Trend only	
Variables	t-value	Probability	t-value	Probability	t-value	Probability	t-value	Probability
CAD	-3.1544	0.5944	-3.2898	0.8072	-3.5081	0.8089	-3.1205	0.6359
CAD I (1) *	-8.3800	< 0.01	-8.3167	< 0.01	-8.3259	< 0.01	-7.6513	< 0.01
GDP	-4.3017	0.0744	-4.4840	0.1361	-4.5429	0.2181	-4.2747	0.0966
GDP I (1) *	-7.5521	< 0.01	-7.5132	< 0.01	-7.6670	< 0.01	-6.3687	< 0.01
LNOIL	-3.0293	0.6693	-4.4895	0.1342	-3.6620	0.7317	-3.5049	0.4033
LNOIL I (1) *	-7.9577	< 0.01	-7.7797	< 0.01	-7.8834	< 0.01	-6.6634	< 0.01
REER	-3.5410	0.3648	-4.5590	0.1134	-6.3346	< 0.01	-6.2675	< 0.01

* indicates the significance at 1%.

As seen in the table, it was observed that REER variable is stationary at level while to others are stationary at first difference according to breakpoint unit root test.

4.1. Causality Test

The Granger causality test does not only examine the causal relationship between variables, but also determine the direction of the effect of each variable on the other. When the Granger causality test is applied, the false regression problem arises as a result of the some or all of the series not being stationary. This means that the Granger causality test is not applicable to dataset in this study since some of the series is stationary at first difference. Therefore, it was preferred to use the Toda-Yamamoto causality test, which is developed by Toda and Yamamoto (1995), instead of the Granger causality test. Toda-Yamamoto causality test is the extended version of the Granger causality test and allows the investigation of the causality relationship between the non-stationary series.

Before applying Toda-Yamamoto causality test, the level values of the series are taken as variable to determine the appropriate order of lags. After determining the appropriate order of lags by this test, the extra lags of the series are added to the analysis as external variables and the Granger causality test is applied.

Table 3 : Lag Order Selection Criteria

VAR Lag Order Selection Criteria						
Endogenous variables: CAD GDP LNOIL REER						
Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-193.0945	NA	0.031189	7.883781	8.036743	7.942030
1	-70.80041	220.1294	0.000445	3.632017	4.396826*	3.923260*
2	-52.54601	29.93722	0.000412	3.541840	4.918497	4.066079
3	-33.58215	28.06651*	0.000378*	3.423286*	5.411790	4.180520
4	-21.59144	15.82774	0.000474	3.583658	6.184009	4.573886

* indicates lag order selected by the criterion

The lagged values of the variables must also be used in the analysis to ensure that the relationship between the variables and the forecasts are determined in a healthy and reliable way. In the VAR analysis, the appropriate order of lags for the variables is determined by the Lag Length Criteria test. As shown in table 3, the appropriate order of lags was determined as three according to the LR, final predict error (FPE) and Akaike information criterion (AIC). Since one of the variables is stationary

at level and the rest are stationary at first difference, the forth lags of all variables were added to the analysis as external variables and the causality test was applied. The results of the Toda- Yamamoto causality test are given in table 4.

Table 4: Toda-Yamamoto Causality Test Results

	χ^2	df	Probability
Dependent variable: CAD			
GDP**	8.672034	3	0.0340
LNOIL*	11.74545	3	0.0083
REER	1.045026	3	0.7904
Dependent variable: GDP			
CAD**	9.206233	3	0.0267
LNOIL*	24.91370	3	0.0000
REER	2.704495	3	0.4395
Dependent variable: LNOIL			
CAD	1.713960	3	0.6338
GDP	0.396688	3	0.9409
REER	2.313134	3	0.5100
Dependent variable: REER			
CAD***	7.019921	3	0.0713
GDP	2.551206	3	0.4661
LNOIL	1.250668	3	0.7409

*, **, *** indicates the significance at 1%, 5% and 10%, respectively.

According to the results of the Toda-Yamamoto approach of the Granger causality test given in Table 4, there is a statistically meaningful bidirectional causality relationship between CAD and GDP, and unidirectional causality relationship from LNOIL to both CAD and GDP, and CAD to REER. The results show that while GDP and CAD are affecting each other, oil prices effects both.

4.2. Co-integration Test

In econometric analyzes, there are various co-integration tests to examine the relationship between series. Conventional OLS is used for stationary series. Engle-Granger (1987) or Johansen (1991) methods are used for the series stationary at first difference. If variables have different order of integration (i.e., not all variables are I (1)), then Engle-Granger and Johansen co-integration tests cannot be used. For the series with different order of integration, the ARDL boundary test approach which is developed by Pesaran et al. (1999) and Pesaran et al. (2001) can be applied to examine the co-integration relationship between the variables (Türkyay and Demirbaş, 2012: 9-10). The advantage of the ARDL boundary test approach over other co-integration tests is that it can be applied to the series have different order of integration. That is, if some of the variables are stationary (I (0)), and the rest of them are integrated at first difference (I (1)), ARDL can be applied.

To check the cointegration relation between the series, bounds test of the ARDL approach should be examined firstly. If the long-term relation is determined by the bounds test, then long-term coefficients of the variables can be examined to determine the direction and degree of the relation.

4.2.1. Bounds Test

The F-statistic obtained from ARDL bounds test is used to determine the long-term relation of the variables. The null hypothesis of the ARDL bounds test is that there is no long-term relation. If the value of F-statistic is greater than the upper limit of the significance level, the null hypothesis (H_0) can be rejected which shows existence the long-term relation between the variables. However, H_0 cannot be rejected if the value of F-statistic is less than the lower limit. In addition to these, if the calculated F-statistic value falls between the upper and lower limit values, no definitive decision can be made in respected significance level. The result of the ARDL bounds test is given in table 5.

Table 5: ARDL Bounds Test

Null Hypothesis: No long-run relationships exist	
F-statistic	Degree of Freedom
10.27680	3
Critical Value Bounds at significance level 1%	
I (0)	I (1)
4.29	5.61

As seen in the table, the value of the F statistic is greater than the upper limit value of 1% significance level, therefore, the H_0 hypothesis can be rejected. That is to say, there is a long-term relationship between the variables at significance level of 1%. So, the long-term coefficients of ARDL can be examined to determine the direction and degree of the relation.

4.2.2. ARDL Approach and Long-Term Relationship Estimation

The lag lengths for the ARDL model are automatically determined according to the model selection criteria by the Eviews 9 software which is used to conduct the analysis. The maximum number of lags was chosen as 4 and ARDL (3, 0, 3, 4) was determined according to Akaike Info Criterion (AIC). The results of the estimated model are given in Table 6.

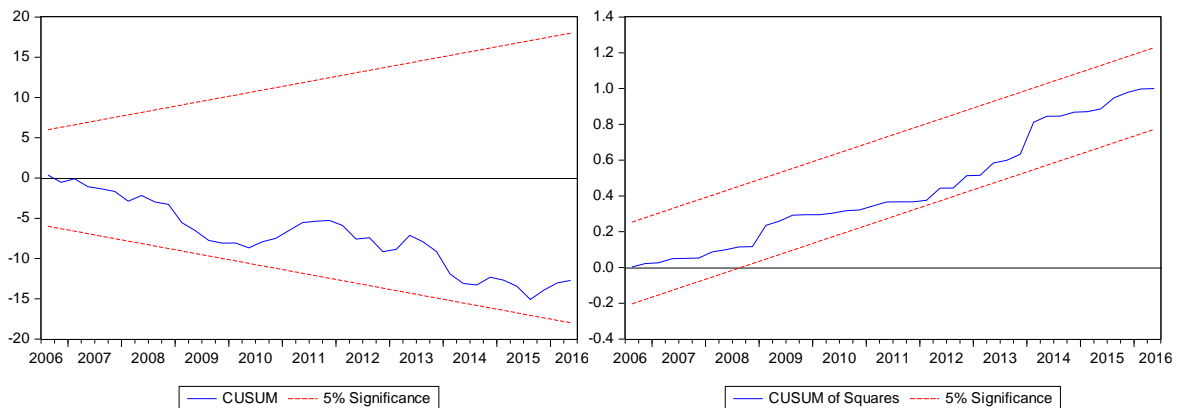
Table 6. ARDL (3, 0, 3, 4) Test Results

Dependent Variable: CAD				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Probability
ECM*	-0.809335	0.148108	-5.464477	0.0000
<i>CAD = 0.0031GDP + 0.0337LNOIL + 0.0001REER - 0.1191 + ECM</i>				
Long Run Equation				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Probability
GDP*	0.003071	0.000596	5.155336	0.0000
LNOIL*	0.033689	0.003512	9.592250	0.0000
REER	0.000107	0.000217	0.494627	0.6236
C	-0.119139	0.025696	-4.636414	0.0000
$R^2 = 0.870842 \bar{R}^2 = 0.828866 F = 20.74599 [0,000]$				
Breusch-Godfrey Serial Correlation LM Test				
F-statistic=0.489490 [0.6168]				
Breusch-Pagan-Godfrey Heteroscedasticity Test				
F-statistic=0.880606 [0.5786]				
Ramsey RESET Test				
	Value	df	Probability	
F-statistic	3.117909	(1, 39)	0.0853	

* indicates the significance at 1%.

According to the results of the ARDL model (table 6), the coefficient of error (ECM) was found statistically significant and negative (ECM=-0.80, p-value=0.00). This means that there exists a long-term relationship between the variables and if there is a deviation from this balance for any reason, it will return to the long-term equilibrium again in about 1 period. Test results of the model given in the table are evaluated before interpreting the long-term coefficients obtained from the analysis in order to check whether these coefficients are valid. According to test results, it is seen that there are no problems such as auto-correlation and heteroscedasticity. In addition to these, Cusum and Cusumsq test results are examined in Figure 2.

Figure 2: Cusum ve Cusumsq Test Results



As shown in Figure 2, the plot of Cusum and Cusumsq statistics stay within the critical bounds indicating stability of the model. Therefore, the long-term coefficients of ARDL obtained with the model established in the analysis are stable and can be interpreted. According to long term coefficients

in table 6, the coefficients of oil prices and CAD are both statistically significant and positive. This means that increase in oil prices and economic growth will increase the current account deficit in Turkey. According to these findings, oil imports increase as the production increases (since the production is mostly depend on the energy produced by from oil), so, the current account deficit increases along with the economic growth. Since there are various reasons for fluctuation of oil prices and importing oil is necessary for Turkey, it is clear that the CAD will be affected by oil prices for a long time. In order to prevent or mitigate the severity of this problem, it is important to reduce the oil dependence in the economy. Alternative energy sources, namely renewable energies, play a crucial role in this context. Since renewable energies produced locally, increasing its share will decrease the dependence of foreign energies and therefore energy imports. In addition to its effects on energy import, local economy would benefit from producing its own energy in an environmentally friendly way.

Conclusion

Current account balance is considered as one of the important indicators in evaluating country economies. Commercial and financial liberalization at the global level has led to a deterioration of the current account balance. In this context, it has become important for the stabilization of an economy to determine the elements causing the current deficit and to take the necessary precautions. In this study, it has shown that Turkey, whose trade was liberated after 1980, started to have CAD problem and this problem reached to a more serious level with the acceleration of economic growth after 2000. According to the results of the analysis between CAD and the main factors affecting Turkey's current account deficit (GDP, oil prices, and real exchange rate), it was determined that the rise in GDP and oil prices cause the CAD to increase. In addition to this, it has seen that changes in CAD and oil prices affect the economic growth. The reason for this is that the share of energy imports is large, and the export is highly dependent on imports. While it is nearly impossible to solve this problem in the short term, it is necessary to increase the domestic savings in the long run and make the export dependent on the domestic production. Since the domestic production mostly depends on the foreign energy, the investments should focus on renewable energies (wind, solar, hydro, geothermal and biomass energy) to decrease the demand. Using the renewable energy sources X which can be found in Turkey extensively, the energy will be obtained locally and the dependence for imported energy will decrease. Therefore, the fluctuations of the energy prices, namely oil prices, would not affect the CAD and the growth of the economy.

References

- Alam, N., & Taib, F. M. (2013). An Investigation of The Relationship of External Public Debt with Budget Deficit, Current Account Deficit, And Exchange Rate Depreciation In Debt Trap And Non-Debt Trap Countries. *European Scientific Journal, ESJ*, 9(22), 144-158.
- Banday U. J. & Aneja R. (2015). The Link Between Budget Deficit and CAD in Indian Economy. *Jindal Journal of Business Research*, 4(1&2). 1-10.
- Bayar Y., Kılıç C. & Arıca F. (2014). Türkiye’de Cari Açığın Belirleyicileri. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15(1), 451-471.
- Bouznit, M., & Pablo-Romero, M. D. P. (2016). CO2 emission and economic growth in Algeria. *Energy Policy*, 96, 93-104.
- Calderon, C., Chong, A., & Loayza, N. (2000). Determinants of Current Account Deficits in Developing Countries. Policy Research Working Paper;No. 2398. World Bank, Washington, DC. © World Bank. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/19825> License: CC BY 3.0 IGO.
- Das, D. K. (2016). Determinants of current account imbalance in the global economy: a dynamic panel analysis. *Journal of Economic Structures*, 5(1), 8.
- Demir, M. (2013). Enerji İthalatı Cari Açık İlişkisi, Var analizi ile Türkiye üzerine bir inceleme. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 5(9).
- Dornbusch, R. (2001). A primer on emerging market crises (No. w8326). National Bureau of Economic Research.
- Eğilmez, A. M., & Kumcu, E. (2015). Ekonomi Politikası, Teori ve Türkiye Uygulaması. Remzi Kitabevi.
- Engle, R. F., & Granger, C. W. (1987). Co-integration and error correction: representation, estimation, and testing. *Econometrica: journal of the Econometric Society*, 251-276.
- Erdoğan, S., & Bozkurt, H. (2009). Türkiye’de cari açığın belirleyicileri: MGARCH modelleri ile bir inceleme. *Maliye Finans Yazıları*, 1(84), 135-172.
- Herrmann, S., & Jochem, A. (2005). Determinants of Current Account Developments in the Central and East European EU Member States - Consequences for the Enlargement of the Euro Area (2005). Bundesbank Series 1 Discussion Paper No. 2005,32. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2785215>
- Johansen, S. (1991). Estimation and hypothesis testing of cointegration vectors in Gaussian vector autoregressive models. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 1551-1580.
- MD (T.R. Ministry of Development). (2013). Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018). Grand National Assembly of Turkey.
- Kostakoğlu, S. F., & Dibo, M. (2011, June). Türkiye’de Cari Açık ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin VAR Yöntemi ile Analizi. Paper presented at EconAnadolu 2011: Anadolu International Conference in Economics II, Eskişehir, Turkey
- Krugman P. & Wells, R. (2011). Makro İktisat (Oğuz, F., Arslan, M. M., Akkemik, K. A. & Göksal, K., Trans.) Ankara, Palme Yayıncılık.
- Özçalık, M. & Tezsürücü, D. (2012). Enerjide Bağımlılıktan Yeşil Girişimciliğe: Türkiye Ekonomisinde Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Kullanımı. 4. Uluslararası Girişimcilik Kongresi, 2-4 Mayıs, Manisa/Türkiye.
- Öztürk, N. (2011). Para Banka Kredi. Bursa, Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. P. (1999). Pooled mean group estimation of dynamic heterogeneous panels. *Journal of the American Statistical Association*, 94(446), 621-634.
- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of applied econometrics*, 16(3), 289-326.
- Subaşat, T. (2010). Türkiye’nin cari açık sorunu: nedenler ve çözümler. *İktisat ve Toplum*, 1, 26-34.
- Toda, H. Y., & Yamamoto, T. (1995). Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes. *Journal of econometrics*, 66(1-2), 225-250.
- Türkay, H., & Demirbaş, M. (2012). Türkiye Ekonomisinde Yatırımların Faiz ve Gelir İlişkisinin ARDL Yaklaşımı İle Analizi. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 3(2).

Türkay, H. (2013). Türkiye’de cari açık, bütçe açığı ve yatırım-tasarruf açığı ilişkisi. Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 14(2), 253-269.

Üzümcü, A., & Başar, S. (2011). Türkiye’nin Cari İşlemler Bilançosu Açığı Üzerinde Enerji İthalatı ve İktisadi Büyümenin Etkisi: 2003–2010 Dönemi Üzerine Bir Analiz. Finans Politik & Ekonomik Yorumlar Dergisi, 48(558), 5-22.

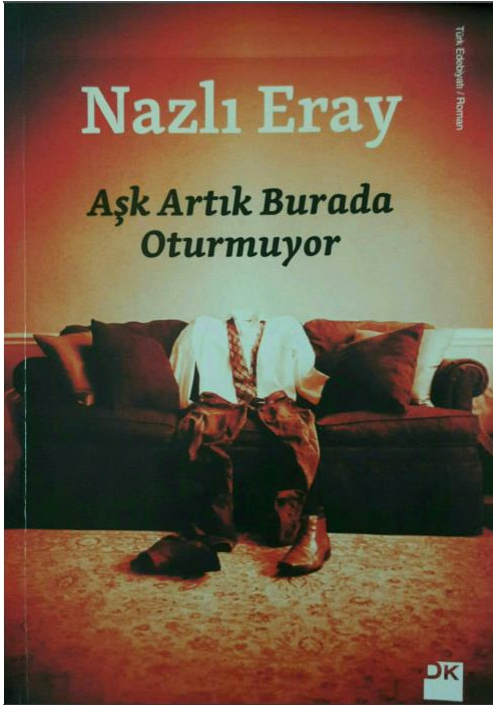
Zivot, E., & Andrews, D. W. K. (2002). Further evidence on the great crash, the oil-price shock, and the unit-root hypothesis. Journal of business & economic statistics, 20(1), 25-44.

KİTAP İNCELEMESİ

Aşk Artık Burada Oturmuyor - Nazlı ERAY

İkinci Baskı, Doğan Kitap, İstanbul, 2013, 143 sayfa.

Arzu ÖZYÖN¹



Nazlı Eray birbirine bağlı ancak farklı alt başlıklarla verilen 17 hikâyeden oluşan 143 sayfalık *Aşk Artık Burada Oturmuyor* adlı kısa romanında kadın-erkek ilişkilerine farklı; belki biraz abartılı, çoğu zaman da esprili bir şekilde yaklaşıyor. Eray, kadınların kendilerini terk eden erkekleri yeniden elde etmek, erkeklerinse kendilerini görmezden gelen kadınların gönüllerini kazanmak için başvurdukları yolları bir yazar gibi değil de aramızdan, bizden biri olarak samimi bir dille anlatıyor.

Romanın başlarında daha çok kadınların erkeklerle ilgili sorunlarına yoğunlaşan Eray, romanın sonlarına doğru, Nazlı'nın penceresinden erkeklerin dünyasına da şöyle bir bakmayı, bu defa erkeklerin kadınlarla olan ilişkilerinde yaşadıkları problemlere kısa

da olsa göz atmayı unutmuyor: *Her gün burada da değişik öyküler dinler olmuştum. Erkekler de bambaşka bir dünyayı anlatıyorlar, sigaralarını tellendirirken, kimi ezik oturuyor, kimi de "Kurtuldum!" diye seviniyordu* (129). Yazar böylece kadın-erkek ilişkilerine sadece hemcinslerinin gözüyle, tek taraflı bakmayı bırakıp objektif bir şekilde karşı cinsin kadınlar yüzünden çektiği sıkıntılara da değiniyor.

Roman, Nazlı'nın 3,5 yıldır birlikte olduğu ve kendisini hiçbir açıklama yapmadan terk eden Ali'nin ardından onu geri getirmek ama en çok da neden ve nereye gittiğini öğrenmek için girdiği çabayı; bu uğurda hocalara, medyumlara kadar başvurmasını konu ediniyor: *Saat 9.30'da, arkadaşım Leyla Hanım'la, adresini zorlukla bulduğumuz bir hocaya gideceğiz. [...] Öğleden sonra ise ünlü bir medyumun evine çaya davetliyim. Benim için binbir güçlükle bir randevu alındı bu medyum*

¹ Dr. Öğr. Gör., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, arzu.ozyon@dpu.edu.tr

hanımdan... [...] *Bağışla beni. Hoca ve medyum için bağışla. Çocuğunu yitirmiş bir ana gibi, her çareye başvuruyorum. Anlayamadığımı çözmek, birazcık aydınlanmak için her yola koşuyorum* (22).

Temelde Ali ile Nazlı'nın ilişkileri ve ayrılıkları üzerine kurgulanmış olan roman, genel olarak romanda adı geçen yan karakterlerin deneyimlediği kadın-erkek ilişkilerine de değinmeyi ihmal etmiyor. Neredeyse baştan sona bellek-mekân arasındaki karşılıklı ilişkiye yer verilen romanda kimi zaman mekânlar sayesinde anıların tazelenip sürekli canlı tutulduğu gözleniyor: *Ankara'nın sabah ayazında, Ufuktepe'deki hocaya giderken aklıma birden Santorini'deki Cafe Canava geldi. Zaman bir akşamüstü... Santorini Adası'nda, Cafe Canava'da, köşedeki bir masada karşılıklı oturuyoruz seninle. Yunanlı garson ufak, kalın yuvarlak fincanlardaki neskafelerimizi getiriyor. Usul usul karıştırıyoruz kahvelerimizi* (23). Ancak kimi zaman da anıların, Nazlı karakterini bir anda bir mekândan başka bir mekâna götürdüğü görülüyor: *Rüya Sokağı bitmişti. Karşımda birden denizi görünce şaşırđım. Pırlıl pırlıl masmavi bir deniz uzanıyordu önümde. Anladım hemen; Bodrum'da, mendireğın oradaydık. Sabahın erken bir saatiydi. Hafif bir yaz nemi vardı havada. Senin elinde birtakım biletler vardı. Biletleri pasaportlarımızın arasına koymuştun. Önümüzde bir turist kafilesi sıra oluşturmuştu. Birazdan gümrükten geçip Meander feribotuna binecek, karşıdaki Yunan adasına gidecektik. [...] Tekne hareket etti. [...] Ardında bembeyaz köpükler bırakarak Kos'a doğru yol almaya başladı* (52). Böylece Nazlı anıların etkisiyle bir mekândan öbür mekâna sürükleniyor.

Gerçek ile düşün sıklıkla iç içe geçtiği romanda yazar, Türkiye'de öncülerinden biri olduğu büyülu gerçekçilik akımını başarıyla uyguluyor. Örneğın karşı komşu Ferhunde'nin evinde gördüğü, mandalınayı çekirdekleriyle yediğı için burnundan ve kulaklarından mandalina ağacı dalları çıkmış olan çocuk; film setinden kaçıp Rüya Sokağı'nda Nazlı'nın karşısına çıkan Marilyn Monroe; Nazlı'nın Ayten'in evinde karşılaştığı gençlik hali; hücre mühendisi Nizami Öney'in bir saç telinden yeniden ortaya çıkardığı, kadınlardan kaçmış eşler ve sevgililer; bütün bunlar ve daha birçoğı romanı, büyülu gerçekçiliğın bir örneğı haline getiriyor. Bunun yanı sıra, Nazlı'nın hikâyenin başından sonuna kadar sürekli olarak düş ve gerçek arasında yolculuğa çıktığı romanda kendisini terk eden sevgilisi Ali de küçülmüş bir şekilde de olsa ona eşlik ediyor. Üstelik her zaman olmasa da sevgilisi Ali ile bir araya gelen Nazlı da kimi zaman kendini Ali gibi küçülmüş olarak buluveriyor: *'Ben seni gezdirmeye geldim' dedin. [...] 'Gel, arabayı şuraya park ettim' [...] Şaşkınlık dolu bakışlarımın altında, köşedeki koltuğın altına girdin. Bir motor homurtusu duydum. Arabanla koltuğın öteki tarafından çıktın, halının kenarından dolaşıp ayaklarımın dibine geldin. Kapıyı açmıştın. 'Hadi bin. Çabuk ol! Bak seni nereye götüreceğim' dedin. Yere çömelmiş, ufacık arabaya ve sana bakıyordum. Uzanıp elimi tuttun. 'Hadi, girsene!' Kendimi arabanın içinde buldum* (29). Sözü edilen bütün bu masalsı unsurlar, kişiler ve mucizeler gerçek/gündelik yaşam ile öyle bir harmanlanıyor ki okur hiçbirini yadırgamadan, herhangi bir şaşkınlık duymadan benimsiyor: *Ah, ne olur, bir mucize olsa! Belki böyle üzüldüğümü, ağladığımı bilsen, dayanamazsın. Çünkü yıllardır çok sevdiğini beni... Ama senin yanında hiç ağlayamam. Belli edemem sevgimi. Yatağında döndüm. Kulağımın dibinde incecik bir fısıltı duydum.*

'Ağlama. Nasılsın?' diyordu bir ses. Başımı kaldırıp baktım. Sen oradaydın. Ufacıktın, başparmağım büyüklüğündeydin. Üstünde Avni'den birlikte aldığımız yeni gömleğin vardı. Hani dayının oğlunun nişanına giydiğin... Siyah montun kolunun altındaydı (12). Nazlı'nın dilediği mucize gerçekleşiyor: Başparmak büyüklüğündeki Ali isimli sevgili bildik kıyafetleriyle Nazlı'nın karşısında duruyor. Her şey öyle tanıdık ki, sevgilinin boyutu ne Nazlı'yı ne de okuru şaşırtıyor.

Bir bütün olarak bakıldığında hacim olarak kısa ancak içerik olarak oldukça zengin olan *Aşk Artık Burada Oturmuyor* adlı romanın kadın-erkek ilişkileri bağlamında ele alınabilecek feminizm üzerine bir çalışma başta olmak üzere bellek-mekân ve büyülü gerçekçilik gibi konularda birden fazla çalışmaya kaynaklık edebileceği ve malzeme sunabileceği görülüyor.

'Ali roman boyunca gerçekten hep Nazlı'nın yanında mı, yoksa Nazlı'yı terk etti de sonunda kavuşuyorlar mı?' sorusunun cevabı roman boyunca satır aralarında gizleniyor ve adeta okura kıs kıs gülüyor. Ancak buna rağmen cevaptan emin olamayan, düş ve gerçek arasında kaybolup giden ve cevabı öğrenmek için sabırsızlanıp romanı bir nefeste bitiren okur sonunda gerçeği öğreniyor.